are not the original ones, as he says—"It is possible, however, that there may have been an earlier class of Purāṇas of which *those now we have are the* partial and adulterated representatives. The identity of the legends in many of them and still more the identity of the words—for in several of them long passages are literally the same—is a sufficient proof that in all such cases they must be copied either from some other similar works or from a common and prior original."

We find in Sanskrit works of earlier dates that the characteristic portions of a Purána are five—सर्गश्च, प्रतिसर्गश्च, वंशो, मन्वन्तराणि च, वंशानुचरितञ्चेति ,—first, the primary creation or cosmogony, second, secondary creation or the destruction and renovation of worlds including chronology, third, genealogy of gods and patriarchs, fourth, reigns of the Manus, fifth, the history of the Princes of the solar and lunar races and their descendants to modern times. The characteristic topics of a Purána were so regarded even in the days of Amara Simha, fifty six years before the Christian era, for he gives in his lexicon Pañchalakshana as a synonym of a Purána, or one having five characteristic topics. But in the Puránas which have come down to our hands we find the characteristic topics to be ten in number instead of five These are सर्गोऽस्याथ विसर्गश्च वृत्ती रक्षान्तराणि च, वंशो वंशानुचरितं संस्थाहेतुरपाश्रय, दशभिर्लक्षणैर्युक्तं पुराणम्. First, primary creation, second, secondary creation, third, description and classification of things both movable and immovable, fourth, the rescue of men as well as of the world in every age by God in an incarnation assumed according to his own will or by the prayers of the afflicted from the hands of some famous giants or antagonists of the Vedas The fifth includes the *reigns of the* Manus, and their sons with descriptions of corresponding Indras, Rishis and incarnations of the God Vishnu. Sixth, genealogy of the past, present and

future kings descended of the God Brahma, seventh, histories of the kings and their descendants, eighth, the destruction of the world either casual, natural, temporary or permanent, ninth, the influence of Avidyá or ignorance in creation, tenth, reduction of Brahma or the universal spirit to a personal spirit, Jíva, under the influence of Máyá

Now if the Puráuas had undergone no change since Amara Simha's time, we should have found in some of them at least only the five characteristic topics mentioned above. Moreover many of the Puránas now in our possession neither fully answer to the former description nor to the latter On the other hand they assign paramount importance to individual divinities, such as Śiva, Vishnu &c, and chiefly treat of rites and observances connected with their worship

Hence it might be inferred that, a great part of the present Puráuas and Upapuráuas had, most probably, been compiled after the present popular forms of the Hindu religion assumed their sectarian character, and none of them did so earlier than the time of Śankaráchárya, the great Śaiva reformer, who flourished, in all likelihood, in the eighth or ninth century, and of the Vaishnava teachers Ramanuja Madhváchárya and Vallabháchárya, who flourished in the twelfth, thirteenth, and sixteenth *centuries respectively. The Puránas generally advocate the* doctrines taught by them. In fact the Puránas and Upapuránas are works of evidently different ages, and have been compiled under different circumstances, though the dates cannot be exactly ascertained *

---

* In support of my position reference may be made to the following passages of this Purána

पूजयस्व हरं विष्णुमेकबुद्ध्या महीपते ।

भेदकृद्ब्रह्महत्यानामयुतायुतदुष्कृतम् ॥

The Vṛihannáradíya is an Upapuráṇa chiefly advocating the Vaishnava faith Though no date is attached to it, yet from its

---

शिव एव हरि साक्षाद्धरिरेव शिव स्मृत ।
तयोरन्तरदृग्याति नरकान् कोटिकोटिश ॥

Chap XIV, Slokas 213—214.

भगीरथ महाभाग तवाभीष्ट भविष्यति ।
आगमिष्यन्ति मल्लोक तव पूर्व्वपितामहा ॥
मम मूर्त्त्यन्तर शम्भु यज स्तोत्रै स्वशक्तित ।
स ते समस्तश्रेयांसि विधास्यति न संशय ॥
अहमद्रिसुतानाथ यजामि प्रत्यह नृप ।
तस्मादाराधयेशान स्तोत्रै स्तुत्य सुखप्रदम् ॥
अनादिनिधनो देव सर्व्वकामफलप्रद ।
त्वया सम्पूजितो राजंस्तव श्रेयो विधास्यति ॥

Chap XV, Slokas 73—76

यस्तु सन्तप्तशङ्खादिलिङ्गचिह्नतनुर्नर ।
स सर्व्वयातनाभोगी चाण्डालो जन्मकोटिषु ॥
त द्विज तप्तशङ्खादिलिङ्गाङ्किततनुन्नर ।
सम्भाष्य रौरव याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
चक्राङ्किततनुर्यत्र तत्र कोऽपि न संवसेत् ।
यदि तिष्ठेन्महापापी सद्यस्तु ब्रह्महा भवेत् ॥
गङ्गास्नानरतो वाऽपि अश्वमेधरतोऽपि वा ।
चक्राङ्किततनु दृष्ट्वा पश्येत्सूर्य्य जपेन्नर ॥

Chap XIV, Slokas 135—138

We know from the Sankaravijaya, a book on Sankara's victory over his antagonists by his famous follower Ánandagiri that before the time of Sankaráchárya the custom of marking body with inflamed shell &c was prevailing in all over India especially in its southern parts It was

contents we have sufficient reason to think that, it must have been compiled in comparatively recent times when Bauddhaism was *rooted out* and was *universally despised* † and when the creeds of the different sects were not only well established but were tending towards a reconciliation probably after long centuries of discontent. It is in the form of a dialogue between Nárada and Sanatkumára, and contains prayers addressed to Vishnu and injunctions to observe various rites and keep holy certain seasons in honour of the deity. The legends occasionally introduced in it are very few, of which the birth of Márkandeya, the destruction of Sagara's sons, and the story of the Dwarf Avatára are very interesting. It is complete in thirty-eight chapters, and has nearly 3500 ślokas.

In order to render this edition a most useful and correct one, I have consulted five MSS which I shall designate as (क), (ख), (ग), (घ) and (ङ). MSS (क) and (ख) were borrowed from the Calcutta Sanskrit College Library, and (ग) from a Pandit of Bhátpárá. I received (घ) from the library of the Asiatic

---

Sankaráchāryya only who not only first condemned this custom but tried also his best to root out it from the country. Hence we may easily infer that, the compilation of Vrihannáradíya Purána must have been after the time of Sánkaráchāryya. Dr. Wilson infers that, it might have been compiled between the fourteenth and fifteenth centuries.

† बौद्धालयं विशेद्यस्तु महापद्यपि वै द्विजः ।
तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तशतैरपि ॥
बौद्धाः पाषण्डिनः प्रोक्ता यतो वै वेदनिन्दकाः ।
तस्माद्द्विजस्तान्नेक्षेत यदि वेदेषु भक्तिमान् ॥
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि द्विजो बौद्धालयं विशेत् ।
ज्ञात्वा वै निष्कृतिर्नास्ति शास्त्राणामेष निर्णयः ॥

Chap. XIV, Slokas 69—71.

Society of Bengal, and Paudit Madhusúdana Smritiratna of the Calcutta Sanskrit College favoured me with MS (ङ). (क) is in Bengali character, complete, does not appear to be very old, but is incorrect. (ख) is in Devanágarí character, very old, worn out, worm eaten, wanting some pages here and there, and incorrect. (ग) is in Bengali character, very old, writing effaced, especially in the last two or three pages which are illegible, but correct. (घ) is in Bengali character, bound in book form, new, and complete, but not very correct. (ङ) is in Bengali *character, very old, complete, and correct. I have not given* preference to any one of them in particular. I have tried to pick up correct passages from every one, and the rejected ones have been given as different readings in the foot notes, where I have given also the modern forms of nearly all the Ársha words. In fact, I have spared no pains to make the edition thoroughly correct as well as useful to the reader, but I do not know how far I have been successful.

I take this opportunity to acknowledge my obligations to my learned friend Paudit Harischandra Kaviratna, Assistant Professor of Sanskrit in the Presidency College, who kindly looked over the proofs as they passed through in press, and afforded me material help by his valuable suggestions.

HṚISHÍKES'A S'ÁSTRÍ.

संशोधनी।

पुस्तकमेतत् सम्यक् परिशुद्धतया मुद्रयितु-माहितेष्वपि समुचितेषु यत्नेषु मनुष्य-निसर्ग-सुलभ-स्खलनवशादस्माभिरनवेचिताः कतिपयरिलक्ष्यन्ते वर्णाशुद्धय-स्तासु हि सहृदयपाठकैः स्वय मुद्राप्यमानास्वपि तत्र काश्चिद्दिग्दर्शनार्थ-मुदाह्रियन्ते। यथा—

अशुद्धं	शुद्धं	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
त्वन्मुखनिःसृतं	तन्मुखनिःसृतं	५	७
महतक्लेश	महाक्लेश	६२	५
कथं भूयो	तथा भूयो	१०२	४

१०४ पृष्ठे ६—८ पङ्क्तिषु सर्व्वादर्शपुस्तकानुसारतो हि—

पातयामास तत्रैकं शरेण शरमन्त्रवित्॥ १२।
पतमानोऽभवद्व्याघ्रो योजनत्रिंशदायतः।
युगान्तमेघनिर्घोषो राचसो घोरविग्रहः॥ १३।
पतितं राचसं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यो वेगसंयुतः।

इत्येवं पाठोऽस्माभीरचितः। परं तस्मिन् पाठे—

पातयामास तत्रैकां शरेण शरमन्त्रवित्॥ १२।
पतमानाऽभवद्व्याघ्री योजनत्रिंशदायता।
युगान्तमेघनिर्घोषा राचसी घोरविग्रहा॥ १३।
पतितां राचसीं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यः क्रोधसंयुतः।

इत्येवं सति सुसङ्गतिर्भवति।

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठे	पङ्क्ताम्
दयमाता सा	देवमाता सा	१२४	१२
ते नाथ	तं नाथं	१३४	१०
तती दिति	ततोऽदिति	१९८	८
शृणुष्व	शृणुध्व	३८०	४

अध्यायानां विवरणम् ।

बृहन्नारदीयपुराणेऽस्मिन्नष्टात्रिंशदध्यायाः सन्ति, श्लोकाश्च चतुःशताष्टसप्तत्यधिकानि त्रीणि सहस्राणि। तथाहि, प्रथमाध्याये—८४, द्वितीयाध्याये—५६, तृतीयाध्याये—८६, चतुर्थाध्याये—१०८, पञ्चमाध्याये—६८, षष्ठाध्याये—७०, सप्तमाध्याये—८०, अष्टमाध्याये—१३८, नवमाध्याये—१५५, दशमाध्याये—५४, एकादशाध्याये—१८६, द्वादशाध्याये—१२, त्रयोदशाध्याये—२०६, चतुर्दशाध्याये—२२२, पञ्चदशाध्याये—११८, षोड़शाध्याये—१०५, सप्तदशाध्याये—३४, अष्टादशाध्याये—१३१, ऊनविंशाध्याये—३०, विंशाध्याये—३३, एकविंशाध्याये—८७, द्वाविंशाध्याये—३५, त्रयोविंशाध्याये—६८, चतुर्विंशाध्याये—३७, पञ्चविंशाध्याये—६७, षड्विंशाध्याये—८४, सप्तविंशाध्याये—६५, अष्टाविंशाध्याये—११८, ऊनत्रिंशाध्याये—७१। त्रिंशाध्याये—द्वावंशौ स्तः, कश्चिद्गद्यमयः, अपरश्च पद्यमयः। तत्र गद्यमयांशस्य श्लोकेषु परिणमने प्रायस्त्रिंशच्छ्लोका भवन्ति, पद्यमयस्तु २४श्लोकात्मकः, ततश्च द्वौ मिलित्वा प्रायः ५४ श्लोका भवन्ति। एकत्रिंशाध्याये—१६४, द्वात्रिंशाध्याये—७६, त्रयस्त्रिंशाध्याये—७१, चतुस्त्रिंशाध्याये—६३, पञ्चत्रिंशाध्याये—६८, षट्त्रिंशाध्याये—५८, सप्तत्रिंशाध्याये—१२८, अष्टात्रिंशाध्याये—१४४ श्लोकाः सन्ति ततश्च

मिलित्वा चतुःशताष्टसप्तत्यधिकानि त्रीणि सहस्राणि ३४०८ श्लोका भवन्ति।

अथेदानीं प्रत्यध्यायाल्लोचितविषयान् सङ्क्षिप्य लिख्यते। तत्र प्रथमाध्याये—प्रथमं मङ्गलाचरणं, ततो नैमिषारण्यवासिभिर्ब्रह्मवादिभिर्मुमुक्षुभिरद्दरैतोभिर्निरहङ्कारैर्व्यासशिष्यैः षड्विंशतिसहस्रैर्भावितात्मभिः शिष्यैर्मुनिभिर्भूतले कानि क्षेत्राणि पुण्यानि, कानि च तीर्थानि, कथं तापार्त्तचेतसां मानुषाणां मुक्तिरव्यभिचारिणी हरिभक्तिश्च भवतीति पृष्टः सुधीः शौनको विनयावनतः प्राञ्जलिरिदं प्राह—अस्ति खलु सिद्धाश्रमे पौराणिकोत्तमः सर्व्वतत्त्वार्थकोविदो ज्ञानार्णवो नारायणपरायणो व्यासशिष्यो लोमहर्षणिः सूतो नाम तमेवैतान् पृच्छध्वं प्रश्नानिति। ततस्ते ऋषयो मनोज्ञभूरुहलताफलपुष्पविभूषितं मुनिभिः परिशोभितं पुण्यं सिद्धाश्रमं प्राप्य सूतेन यथार्हमर्चिताः सुखासीनं तं पौराणिकोत्तमं पप्रच्छुः—भोः सुव्रत सूत त्वमातिथेयोऽसि वयञ्चातिथयः प्राप्तास्तदस्मान् ज्ञानतत्त्वोपचारेण यथाविधि पूजय। इदमखिलं ब्रह्माण्डं केन सृष्टं, किमाधारं, किमात्मकं, कस्मिन् प्रतिष्ठितं, कस्मिन् वा लयमेष्यति, कथं विष्णुः प्रसन्नः स्यात्, कथं स नरैः पूज्यते, वर्णाश्रमाचारः कीदृक्, कीदृक् च अतिथिपूजनं, केनोपायेन कर्म्म सफलं भवति, मोक्षस्य च क उपायः, पुंभिर्भक्त्या किमाप्यते, भक्तिश्च कीदृशी, सर्व्वमेतदसंशयं वद। इत्येवं प्रस्तावनाया अनन्तरं सूतेनोत्तरच्छलेन ग्रन्थस्यारम्भः कृतः। यथा अथेदानीं पुरा

नारदेन सनत्कुमाराय गीतं बृहन्नारदाख्यं पुराणं कथ्यते इत्युपक्रम्य तेन पुराणसामान्यस्य भूयसी प्रशंसा कृता, तदध्ययनफलानि च कथितानि। अन्ततो हरिभक्तिमुद्दिश्य प्रथमाध्यायस्यान्तः कृतः।

ततः सनत्कुमाराय देवर्षिणा नारदेन कथं सकला धर्म्मा उक्ताः, तौ च कस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ, कथं वा मिलिताविति ऋषीणां प्रश्नैर्द्वितीयाध्यायस्य आरम्भः कृतः। ततः सूतेन प्रत्युक्तं यथा—सन्ति खलु सनकः, सनन्दनः, सनत्कुमारः, सनातनश्चेति चत्वारो ब्रह्मध्यानपरायणा ब्रह्मतनयाः सत्यसन्धा महात्मानो महर्षयः। ते खल्वेकदा ब्रह्मणः सभामीक्षितुं मेरुशृङ्गं समाजग्मुः। तत्र विष्णुपादोद्भवां गङ्गां निरीक्ष्य स्नातुमुद्युक्तास्ते तत्रायान्तं महर्षिं नारदं ददृशुः। ततः परस्परमभिवाद्य कृतकृत्येषु मुनिषु मनोरमे गङ्गातीरे समासीनेषु, तत्र सभामध्ये सनत्कुमारो मुनिपुङ्गवं नारदं प्रोवाच—भोः महाप्राज्ञ नारद त्वं सर्व्वज्ञोऽसि, त्वत्तोऽपरोऽधिको हरिभक्तिपरो नास्ति। तत्कथय कथं स भगवानेतत्स्थावरजङ्गमात्मकाखिलजगत्कारणं गङ्गाप्रभवश्च विष्णुर्विज्ञातो भवति ? त्रिविधानां कर्म्मणां कथं साफल्यं ? नृणां तपोलक्षणं ज्ञानं कथमुद्भवेदिति। अथ सनत्कुमारवचसोऽवसाने नारदो नारायणं नमस्कृत्य तुष्टाव। तेन नारायणस्तवेनैव द्वितीयाध्यायः सम्पूर्णतां नीतः।

तृतीयाध्याये—नारदेन प्रथमं नारायणमहिमानमुद्दिश्य

तस्य प्रक्तिः तस्या भेदाय कथिता, परमेश्वरस्य स्वरूपमुपाधि-भेदाद्भेदाय निरूपिताः। ततः प्रकृतिपुरुषसम्पर्कान्महदादि-क्रमेण सृष्टिर्वर्णिता, यथा प्रकृतितो महान्, महतो बुद्धिर्बुद्धे-रहङ्कारः, अहङ्कारात्तन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यो भूतानि जातानि, तानि च आकाशवायुग्निजलभूमय.। ततो जगद्धाता ब्रह्मा पादपादिकान् सृष्टवान्, स हि सर्गस्तमोमयोऽबुद्धिपूर्व्वकश्च विज्ञेय.। तं सर्गं स्वकीयप्रयोजनासाधकं ज्ञात्वा स विभु-स्तिर्य्यग्योनिगतान् पशुपक्षिमृगादिकान् जन्तून् सृष्टवान्, तमपि सर्गमसाधकं मत्वा देवसर्गं समातनोत्। ततश्च मानुषं सर्गं कल्पयामास। स प्रथमं दक्षादिकान् सृष्टिसाधकान् कतिचिन्मानसान् पुत्रान् ससर्ज्ज। तैश्चेदं सदेवासुरमानुषं जगद्ग्रासम्। एतस्य जगन्मण्डलस्योपरि यथाक्रमं भूर्भुव-स्वर्महर्जनतपस्सत्याख्याः सप्त लोका अवस्थिता, अधश्च यथाक्रममतल वितल सुतल तलातल महातल रसातल पाता-लाख्याश्च सप्त लोका स्थिता। तेषु सर्व्वेषु लोकेषु लोक-पालान् कुलाचलान्, नदीश्च सृष्टवान्, तत्तल्लोकनिवासिनां योग्यानि वर्त्तनादीनि च कल्पयामास।

भूतलस्य मध्ये सर्व्वदेवसमाश्रय सुमेरुर्नाम पर्व्वतो भूम्यन्ते लोकालोकश्च सृष्ट। तयोर्मध्ये सप्त सागरा द्वीपाश्च, प्रति-द्वीपमष्टौ कुलाचला बहवो नद्यश्च विसृष्टा। जम्बु प्लक्ष-शाल्मल कुश क्रौञ्च शाक पुष्करा सप्त द्वीपा। ते च सर्व्वे प्रत्येकं सप्तभि समुद्रैरावृता। एते द्वीपा. समुद्राश्चोत्तरोत्तर

द्विगुणविस्तारा ज्ञेयाः। एषु चारोदधेरुत्तरं हिमाद्रेर्दक्षिणञ्च सर्व्वकर्म्मफलप्रदं भारतं नाम वर्षं विद्यते। इयं कर्म्मभूमिरन्याश्च भोगभूमयः। एवं सृष्टिमुद्दिश्य सच्चरितस्य प्रशंसा सत्कर्म्मपराङ्मुखस्य निन्दा च कृता। ततश्चैतस्य स्थावरजङ्गमरूपस्य जगतो वासुदेवात्मकत्वं निरूप्याध्यायशेषः कृतः।

चतुर्थाध्यायप्रारम्भे—भक्तिः प्रशंसिता, भक्तिहीनानि कर्म्माणि यथाविधि विहितान्यपि भस्मनि हुतहव्यवत् निष्फलान्येवेति च कथितम्। ततः सनत्कुमारेण नारदं प्रति भगवद्भक्तिपरायणानां लक्षणं, कर्म्म, गतिश्चोद्दिश्य प्रश्नः कृतः। नारदेन च मार्कण्डेयस्य कथा समुदाहृता। तदाकर्ण्य नैमियारण्यवासिनऋषयश्च मार्कण्डेयाख्यानकथनाय सूतं नोदयामासुः। सूतोऽपि तत्सविस्तरमवदत्। यथा—

मृकण्डुर्नाम कश्चिन्महाभागो मुनिरासीत्। स च महातीर्थे शालग्रामे सुमहत्तपोऽतप्यत। तत्तपःशङ्किता इन्द्रादयः सर्व्वे देवाः क्षीराब्धेरुत्तरं तीरं प्राप्य परमेशं नारायणं शरणङ्गतास्तं बहुभिः स्तवैस्तुष्टुवुः। ततः सर्व्वदेवेशो नारायणस्तेभ्यः प्रणतेभ्यो देवेभ्योऽभयं दत्त्वा मृकण्डोरपि प्रत्यक्षतामगात्। मृकण्डुश्च पूर्व्वं परमेण समाधिना यद्रूपमन्तर्दृष्टवान्, नयने चोन्मील्य तदेव साक्षाद्दृष्ट्वा रोमाञ्चितकलेवरोऽस्य पुरतो भूमौ दण्डवत्प्रणनाम। ततश्चोत्थाय शिरस्यञ्जलिमाधाय तं देवदेवं तुष्टाव। तेन स्तवेन प्रीतो भगवान् तं वरं वरयेत्यनुज्ञातवान्। ततो मृकण्डुना त्वमेव मे पुत्रत्वं गच्छेति वरे

मार्थिते तथाऽस्त्वित्यभिधाय देवोऽन्तर्दधे। चतुर्थाध्यायस्य चान्तोऽभूत्।

पञ्चमाध्यायारम्भे—सूतेन मार्कण्डेयचरितमाख्यातम्। मार्कण्डेयः शान्तो दान्तः सर्व्वतत्त्वार्थकोविदो महाज्ञानी मार्त्तण्डसदृशप्रभयाऽभवत्। स ह्यच्युतप्रीतिकारणं परं तपस्तेपे। तत्तपसा प्रीतो जगन्नाथस्तस्मै पुराणसंहिता कर्त्तुं शक्तिं ददौ। स च चिरजीवी भगवन्नारायणस्य महाभक्तो बभूव। अथ जगत्येकार्णवीभूते भगवान्नारायणस्तं स्वप्रभावं दर्शयितुं न सङ्घतवान्। अत्राऽवसरे कालविभागश्च वर्णितः। तेन च मार्कण्डेयस्य तादृशाऽवस्थायामवस्थितिकालपरिमाणञ्च निरूपितं, तथाहि—मनुष्याणां चतुर्युगसहस्रेण ब्रह्मणो दिवसं तदनुसारतो मासो वत्सरश्च भवति, तन्मतेन परार्द्धद्वयकालस्तु विष्णोर्दिवामानं रात्रिश्च तावत्येव, हरिभक्त्युपबृंहितेन मृकण्डुतनयेन तु तद्रात्र्यवसानं यावत् जीर्णपर्णवत् तस्मिन् घोरे जलमये हरिसविधौ समवस्थितम्। अथ काले समायाते योगनिद्राविमोचितो विष्णुर्ब्रह्मरूपेण चराचरं जगदेतत्सृष्टवान्। ततो जलं सहृतं विश्वं सृष्टञ्चावलोक्य मार्कण्डेयः परमप्रीतो विस्मितश्च हरिचरणौ ववन्दे, शिरस्यञ्जलिमाधाय स तुष्टाव च। तत स्तुवन्तं तं विप्रेन्द्रं मार्कण्डेयं विष्णुः परया प्रीत्या उवाच, यत् सर्व्वदा लोके भागवतान् वाञ्छामि, भगवद्भक्तरूपेण लोकांश्च रक्षामि। अनन्तरं मार्कण्डेयेन भगवन्तं प्रति भागवतानां लक्षणं तेषामुत्पत्तिकारणीभूतं कर्म्म च पृष्टम्। भग-

वता च भागवतानां सर्व्वभूतहितकारित्वाऽनसूयत्वामत्सरत्वादीन बहून् गुणान् समुल्लिख्योक्तं मयापि नाव्दकोटिशतैरपि भागवतानां लक्षणान्यशेषतो गदितुं शक्यानि। तस्माद्धे विप्रेन्द्र, त्वमपि सुशीलः सर्व्वभूताश्रयो दान्तो मैत्रो धर्म्मपरायणो भव, पुनर्युगान्तपर्य्यन्तं मन्मूर्त्तिध्याननिरतः परं निर्व्वाणमाप्नुहीति च। मार्कण्डेयश्च शालग्रामे महाक्षेत्रे परन्तपस्तप्त्वा हरिध्यानचयितायुश्च परं निर्व्वाणमाप्तवान्। अथाध्यायान्ते नारदेन सनत्कुमार उक्तः, त्वया यत्पृष्टं तत्सर्व्वं मया निगदितमिदानीं किमन्यद्भगवद्भक्तिमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छसीति।

षष्ठाध्यायारम्भे—सनत्कुमारेण तीर्थानां मध्ये किमुत्तमं तीर्थमस्तीति नारदः पृष्टः। ततो नारदेन गङ्गायमुनयोर्योगः क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थानाञ्चोत्तमोत्तमं तीर्थमिति कथयित्वा प्रयागमाहात्म्यं गङ्गामाहात्म्यञ्च कथितम्। अन्ते गङ्गाजलसेकेन सगरान्वयानां पापमोचनानन्तरं परमपदप्राप्तिरभिहिता।

अथ सप्तमाध्यायप्रारम्भे—सूत ऋषिभिः पृष्टः, कोऽसौ राजा सगरान्वये राक्षसभावेन मोचितः, सगरः कतमो राजा कुत्र जातश्च, तत्कुलजेन भगीरथेन कथं गङ्गा महीतलमानीतेति।

ततः सूतेनोक्तं, भो महर्षयः, पुरा नारदेन सनत्कुमाराय यद्गङ्गामाहात्म्यं प्रभाषितं तच्छृणुत। सूर्य्यवंशे बाहुर्नाम कश्चिद्राजा बभूव। स च सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः कृतज्ञः शुभ-

लक्षण आसीत्, पृथिवीञ्च यथान्यायं परिपालयामास। अथै-कदा तस्य राज्ञः सर्व्वसम्पद्विनाशक्तमहानहङ्कारो जज्ञे। स चाहङ्कारस्तस्य समस्तानां सम्पदां विनाशहेतुरभवत्। यत-स्तस्मादेवाऽहङ्कारादस्य हैहयस्तालजङ्घाश्च बलिनोऽरातयः सम-भवन्। अथ स रिपुभिः पराजितः सहसा भ्रष्टराज्यः सदारो विपिनं भेजे। तै रिपुभिश्चास्य भार्य्यायां गर्भस्तम्भाय महाघोरो गरो दत्तः। अथास्त्वर्व्वरन्या भार्य्यया सहितो राजा दुःखी वनाद्वनान्तरं परिभ्रमन्नौर्व्वाश्रमपदं प्रपेदे। एकदा निदाघतापितस्तृषितः क्षुत्क्षामश्च नृपतिस्तथाविधया गर्भिण्या भार्य्यया सहितः स्वकर्म्म विलपन् किमपि महत्सरो ददर्श, तदवलोक्य च परां प्रीतिमवाप। तं दृष्ट्वा सरोगता विहङ्गा-गर्हयामासुः। राजा सरोऽवगाह्य स्नात्वा बहुजलं पीत्वा सभार्य्यो वृक्षमूलं समाश्रित्य श्रमं विजहौ। अथ बहुतिथे काले गते स बाहुरौर्व्वाश्रमसमीप एव प्राणानत्याक्षीत्। तस्य गर्भिणी भार्य्या च बहु विलप्य सह गन्तुं मनो दधे। एत-स्मिन्नन्तरे तपस्तेजोनिधिर्मुनिरौर्व्वः परमेण समाधिना तत्सर्व्वं विज्ञाय तस्याः समीपमाजगाम। ताञ्च चितामारोढुमुद्युक्तां दृष्ट्वा परिसान्त्वयामास। तेन सान्त्विता सा तस्मादव-सायाद्विरता प्राणानरक्ष।

षष्टमाध्याये—अथ सा मुनिवचनादात्मानमनुगमनादभि-रक्ष्य तेन सम्यगाश्वासिता प्रत्यहं भक्त्या तस्य शुश्रूषां चक्रे। ततो बहुतिथे काले गते सा विषेण सहितं नष्टजीवितं

सुतमेकमसूतवती। यतो महात्मनां परिचर्य्यया ज्ञानाज्ञानकृतं सर्व्वमेव पापं नाशमायाति। अथ मुनिर्गरेण सहितं तं पुत्रमालोक्य तस्य जातकर्म्म चकार, तथा तं नाम्ना सगरञ्च चकार। तञ्च मधुक्षीरादिभिः पुपोष। ततोऽस्य चौड़ादिकर्म्माणि कृत्वा स मन्त्रविन्मुनीश्वरस्तं राजयोग्यानि शास्त्राण्यध्यापयामास। सगरं क्रमेण समर्थञ्चाऽवलोक्य तस्मै मन्त्रवच्छस्त्राण्यपि ददौ। सगरस्तेन श्रौर्व्वेण सम्यक्शिक्षितो बलवान्, धन्वी, धर्म्मज्ञश्च बभूव।

कदाचित्सगरोऽसौ स्वमातरं प्रणिपत्य प्राञ्जलिः सविनयमुवाच। मातः, क्व मे तातो यातस्तस्य किं नाम, सोऽपि कश्चासीदेतत्सर्व्वं मे यथावद्वक्तुमर्हसि। पितृविहीना हि नरा मृतोपमा जीवन्ति, सपितृको दरिद्रोऽपि धनदतुल्यो भवति। यथा लोके याच्ञापरो जनो लघुतरो भवति पितृविहीनस्तु तथैव लघुर्दुःखगतान्वितश्चेति। माता च पुत्रवचनमाकर्ण्य दुःखिता तस्मै सर्व्वं न्यवेदयत्। तच्छ्रुत्वा सगरः क्रुद्ध आरक्तलोचनश्च रिपुं हनिष्यामीति प्रतिज्ञामकरोत्। ततो मुनिनौर्व्वेण स विजयार्थं प्रस्थापितः प्रतस्थे। सगरः सर्व्वानेव परिपन्थिनो विजित्वा सपुत्रपौत्रान् तान् स्वर्गवासिनोऽकरोत्। हतावशिष्टा राजानस्तत्कुलगुरुं वसिष्ठं शरणं जग्मुः। वसिष्ठस्तान् जातिभ्रष्टान् कृत्वा सगरकोपादरक्षत्। अथाथर्व्वनिधिर्वसिष्ठः सगरस्य राज्याभिषेकङ्कृतवान्। तस्य भार्य्याद्वयमासीत् केशिनी, सुमतिश्चेति।

कदाचित्सगरं राज्याभिषिक्तमाकर्ण्य और्वस्तत्रागतः। स च तस्य भूपस्य भार्य्याभ्यां प्रार्थितोऽपत्यार्थं वरं ददौ। तथाहि एका वंशधरं पुत्रमेकमपरा च षड़युतानि पुत्राणां लप्स्यते, यस्या यदभिमतं तदाशु व्रियतामिति। एवमुक्तवति च तस्मिन्मुनौ केशिन्येकं वंशधरं पुत्रं वव्रे, अपरा च पुत्राणां षड़युतानि। केशिन्यसमञ्जससंज्ञकमेकं सुतं लेभे, सुमत्याश्च षष्टिसहस्राणि पुत्राणामभवन्। असमञ्जसनामा तु शैशवेऽप्यसमञ्जसकर्म्माणि चकार। तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽपरेऽपि सागराः तदनुसरणक्रमेण दुर्वृत्ता आसन्। असमञ्जसस्य चांशुमान्नाम अत्यन्तोगुणवान् पितामहहिते रतोधार्म्मिकस्तनयो जज्ञे। असमञ्जसश्चाल्पे वयसि परलोकं गतः। अपरे सागराश्च सतत पापकर्म्माणि कुर्व्वन्त सतां महतीं पीड़ामुत्पादयामासुः। तान् तथा दुर्वृत्तानवलोक्य देवा इन्द्रं पुरस्कृत्य महर्षिं कपिलं शरण ययुः। ते तं भूमौ दण्डवत्प्रणम्य तुष्टुवुस्तेषां स्तवेन सन्तुष्टः कपिलो महर्षिस्ते हि सागराः शीघ्रमेव सम्पदायुर्यशोबलैर्नाशं यास्यन्तीति तस्माद्दुःख परित्यज्य यूयं स्वस्थानं गच्छतेति च तान् देवानुवाच। तेन महर्षिणा इत्युक्तास्ते त्रिदिवौकसस्तं यथान्यायं प्रणम्य त्रिदिवं गताः।

अथान्तरे महाराजः सगरो वशिष्ठाद्यैर्महर्षिभिरनुशिष्टोऽश्वमेधं यज्ञं कर्त्तुमुद्यतो बभूव। ततो गृहीतदीक्षः स्वपुत्रान् सर्व्वानेव युगपदश्वरक्षणे नियुज्य यज्ञीयाश्वं यथान्याय मुमोच। अथ सुरेश्वरस्तं यज्ञयोजितं सप्तिमपहृत्य पाताले महर्षेः कपि-

लस्य पार्श्वे स्थापयामास। ते च सगरपुत्वाः सुरेश्वरेण गूढ़-मपहृतमश्वमज्ञात्वा यथाक्रमं सर्व्वानेव लोकानन्विष्य विस्मिताः पाताले गन्तुमुद्यताः प्रत्येकं त्वेकैकयोजनं महीतलं निखात-वन्तः। तद्द्वारेण च ते सर्व्वे सगरात्मजाः पातालं गताः। ततस्ते समन्ताद्रसातलमालोड़यन्तः क्वचिद्ध्याननिरतं महर्षिं कपिलं तदन्तिके चरन्तमश्वञ्चापश्यन्। ते ह्यविवेकिनः पाप-निरताः सगरात्मजास्तरसा कपिलं समेत्य हन्यतां हन्यतां, बध्यतां बध्यतां, गृह्यतां गृह्यताञ्चेति वदन्तस्तं वन्धुमुपचक्रमिरे। जहसुश्च तं बहुभिः सोपहासवचनैः। समाधिनिरतोमुनिस्तु न किञ्चिद्विवेद। ते त्वासन्नमृत्यवो विनष्टमतयो राजपुत्वा-स्तन्महर्षिं पद्भिस्ताड़यामासुः। तेनाघातेन परित्यक्तसमाधिः स महर्षिः संक्रुद्धो नेत्रादग्निं सृष्टवान्। स वह्निस्तत्क्षणमेव तान् सर्व्वान् सागरान् भस्मसादकरोत्। ततो नारदः सगराय सर्व्वं वृत्तमकथयत्। सगरः पुत्वनाशेऽपि न शुशोच यतो दुर्व्वृत्तनाशनं सतामुत्साहकारणं भवति। अपुत्वाणां यज्ञ-कर्म्मस्वधिकारो नास्तीत्यसमञ्जसपुत्वं महावीर्य्यमंशुमन्त पुत्व-वद्गृहीत्वा तमश्वानयनकर्म्मणि नियुयोज। स च तद्बिल-द्वारा तं तेजसां राशिं कपिलं सम्प्राप्य यथाविधि सम्पूज्य कृताञ्जलिपुटो विनयवांश्च भूत्वा तं बहु तुष्टाव। तेन संस्तुतो मुनिः प्रसन्नवदनः प्रसन्नोऽस्मि वरं वरयेति तं सादरं प्राह। तस्मिन् मुनावेवमुक्ते स सुधीरंशुमान् स्वपितृणां ब्रह्मलोकाभि-प्रयाणं प्रार्थितवान्। ततस्तदुक्तिसन्तुष्टेन मुनिनोक्तं तव

पौत्रो गङ्गामानीय तान् ब्रह्मलोकं नेष्यतीत्यत्र न संशयोऽस्ति। नित्यं धर्म्मपरो भव तव श्रेयो भविष्यतीति। अथांशुमान् हयमादाय सत्वरः सगराय न्यवेदयत्। अंशुमतः पुत्रो दिलीप इति विश्रुतोऽभूत्। दिलीपाद्गङ्गाया आहर्त्ता भगीरथो जज्ञे। भगीरथेन गङ्गामानीय पूर्व्वपितामहास्तारिताथ। भगीरथवंशे सौदासो नाम सुदासपुत्रः कश्चिन्नरपतिर्जज्ञे। स हि वशिष्ठशापाद्राक्षसीं तनुं सम्प्राप्य भूयो गङ्गाविन्दुभिषेकेण विमोचितः।

नवमाध्याये आदितस्तावदृषिभिः सौदासचरितं गङ्गामाहात्म्यञ्च सूतः पृष्टः। ततः सूतेन सर्व्वमेतदशेषेण कथितम्। तथाहि सर्व्वधर्म्मज्ञः सौदासनामा नृपतिः ससागरां महीमेतां विधिवत्पालयामास। स त्रिंशदब्दसहस्राणि पृथिवीं बुभुजे, ततो मृगयाभिरतिः सबलो वनं विवेश। स वनेषु विचरन् मृगसञ्चयांश्च निसूदयन्मध्याह्ने पिपासितो रेवां नदीमाजगाम। स मन्त्रिभिः सार्द्धं तत्र रजनीमेकां निनाय। अथ प्रातः समुत्थाय मृगयार्थं पुनर्वनं बभ्राम। एकदा रुरुं मृगमनुगच्छन् गुहासंस्थं सुरते रतं व्याघ्रमिथुनमपश्यत्। स रुरुमार्गं परित्यज्य व्याघ्रयोस्तयोः सम्मुखीनो भूत्वा शरेण व्याघ्रीं पातयामास। पात्यमाना व्याघ्री त्रिंशद्योजनायता घोरविग्रहा राक्षसभूत्। तां पतितां वीक्ष्य व्याघ्रः प्रतिक्रियां करिष्यामीत्युक्त्वान्तर्दधे। ततो राजाऽपि हृदि शङ्कितः सबलः स्वपुरं प्राप्य धर्म्मतः पृथिवीमेतां शशास।

अथ बहुतिथे काले गते स नृपतिर्वसिष्ठाद्यैर्मुनीश्वरैरनुष्ठीयमानमश्वमेधं मखमारेभे। यज्ञं समाप्य वसिष्ठे स्नानार्थं निष्क्रान्ते नृपेण पूर्व्वबाधितो राक्षसोऽसौ क्रोधमूर्च्छितस्तस्यै प्रतिक्रियां कर्त्तुमायातः। स प्रथमं वसिष्ठवेशङ्कृत्वा भोजनार्थं मांसं समासादयेति राजानमुवाच। भूयश्च सूदवेशं समास्थाय राज्ञे मानुषमांसं ददौ। अथ सौदासो विनयान्वितस्तन्मांसं हैमपात्रे निधाय समागताय गुरवे सादरं ददौ। वसिष्ठस्तु परमेण समाधिना तन्मानुषं मांसमिति ज्ञात्वा विस्मयापन्नः प्रमन्युश्च भूत्वा तं राजानं शशाप यस्मात्त्वं मद्विधानामभोज्यं दत्तं तस्मात्तवाप्येतदेव भोजनं भवतु। नृमांसं रक्षसामेव भोज्यं तस्मात्त्वं राक्षसत्वं प्रयाहीति। तस्मिन्मुनाविति शापं ददति सौदासो भयविह्वलस्तं व्यजिज्ञपत् भवतैवैवमाज्ञप्तोऽस्मीति। तदाकर्ण्य वसिष्ठः समाधिमास्थाय ज्ञानचक्षुषा राजानं वञ्चितं ज्ञातवान्। राजाऽपि जलमादाय वसिष्ठं शप्तुमुद्यतः। अथ राजानं गुरुं शप्तुमुद्यन्तं दृष्ट्वा राज्ञी मदयन्ती तमुवाच, भो महाराज, कोपं संहर, त्वया यत्कर्म भोक्तव्यं तत्प्राप्तमिति स्वभार्यया तथोक्तो नृपतिः कोपं त्यक्त्वा तज्जलेन स्वपादावभ्यषेचयत्। तज्जलस्पर्शमात्रेण पादावस्य कल्माषतां गतौ, तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् स कल्माषपादनामाऽभूत्। कोपापगमानन्तरं स मनसा भीतिमापन्नो गुरोश्चरणौ ववन्दे, विनयात्प्राञ्जलिर्भूत्वा भगवन् क्षमस्वेत्युवाच च। मुनिश्चात्मनोऽविवेककारितया किञ्चिदिव लज्जितो दुःखितश्च भूत्वा राजानं

प्रत्युवाच, एतद् ख ते नात्यन्तिक द्वादशाब्दमात्रं भविष्यति । ततश्च त्व गङ्गाविन्दुभिषिक्तो राक्षसी तनु त्यक्त्वा पुनः स्वरूपमापन्नः पृथिवीमिमा भोक्ष्यस इति च । इत्युक्त्वा धर्मसम्पन्नो वसिष्ठः स्वाश्रम ययौ । राजाऽपि दुःखितो राक्षसीं तनुमाश्रिश्राय । स वनाद्वनान्तर परिभ्रमन्नेकदा नर्मदातीर प्राप्य तत्र प्रियया सह रममाण कमपि मुनि दृष्ट्वा क्षुधासन्तप्तोऽसौ तरसा त समुपाद्रवत्, मृगशिशु व्याघ्र इव तमतिवेगेन जग्राह च । अथ ब्राह्मणी स्वपति निशाचरकराक्रान्तमवलोक्य भयविह्वला विनयेन शिरस्यञ्जलिमादाय रुदती तं निशाचर सकरुण बहुनुनीतवती । तथाऽनुनीयमानोऽप्यसौ तदनाकर्ण्यैव त ब्राह्मणमभक्षयत् । ततो ब्राह्मणपत्नी क्रुद्धा तस्मै शापद्वय ददौ, तद्यथा—यस्मात् सुरतासक्त मत्पति हिंसितवानसि तस्मात् त्वमपि यदा रति यासि तदा नाशमुपैष्यसि, अन्यच्च तव राक्षसत्व चिरमस्त्विति । एकस्मादपराधात् शाप द्वयदान तस्या अनुचितमिति सोऽपि राजा क्रोधेन पिशाचयोनि गच्छेति ता शशाप । तथा शप्ता सा ब्राह्मण्यपि पुत्रसमन्विता पिशाचत्वं गता । ततस्ताभ्यां नर्मदातीरे वटवृक्षे कश्चिद्ब्रह्मराक्षसो दृष्टः । स हि ब्रह्मराक्षसस्तावागतौ दृष्ट्वा पप्रच्छ कौ युवामिति ।

सौदास उवाच भो महाभाग, कस्त्व किं वा ते पुरा कृत कर्म्म तन्मे वक्तुमर्हसि । यो हि नराधमो मित्रे वञ्चन करोति स युगाना कोटिकोटिषु महत्पापफल भुङ्क्त इति ।

कल्माषपादैर्नेत्युक्तः स वटस्थो ब्रह्मराक्षसोऽवादीत्। पुराऽहं सोमदत्त इति नाम्ना धर्म्मपरायणो वेदपारगो ब्राह्मण आसम्। अहं विद्यया वयसा धनेश्च प्रमत्तो गुरोरौदासीन्यङ्गत्वेदृशीं दशां प्राप्तवान्। गुर्व्ववज्ञा हि मनुष्याणां राक्षसत्वप्रदायिनीति मया वाढ़मनुभूतं, ततो धीमता कदापि गुर्व्ववज्ञा न कार्य्येति। तदाकर्ण्य सौदास उवाच, गुरुः कीदृशः कथ त्वया स्नाधितस्तत् सर्व्वं वृत्तमा मूलान्मे वदस्व। स आह भो मित्र, सन्ति हि बहवो गुरवस्तान् कथयामि शृणु—वेदानामध्यापयितारः, वेदार्थानां बोधकाः, शास्त्रार्थानां धर्म्मस्य नीतिशास्त्राणाञ्च वक्तारः, मन्त्राणां वेदवाक्यानाञ्च सन्देहच्छेदिनः, व्रतानामुपदेष्टारः, भयात्रातारः, अन्नानां दातारः, उपनेतारः, अकार्य्यान्निवारयितारः, श्वशुरः, मातुलः, ज्येष्ठभ्राता, पिता, निषेकादिसंस्कारकर्त्ता च। एते हि गुरवः प्रोक्ताः। सौदास उवाच अस्ति कोऽप्येतेषां वरः, अथवा सर्व्वे तुल्या इति। सोमदत्त आह सर्व्वे ह्येते सर्व्वदा सम्मानपूजार्हास्तथाप्येतेषु वेदानामध्यापकः, मन्त्रव्याख्यानकृत्, पिता, धर्म्मवक्ता च विशेषगुरवः। तत्रापि यो धर्म्मयुक्तानि पुराणानि वदति स उत्तमः। प्रसङ्गतस्त्वनेन पुराणानां तच्छ्रवणादिकस्य च माहात्म्यं वर्णितम्। ततः स्ववृत्तं कथितं—यथा अहं गौतमनामधेयेन ब्रह्मवादिना मुनिना पुराणशास्त्रकथनैः सम्बोधितस्तेनोक्तानखिलान्धर्म्मान् श्रुतवान्। कदाचिदहं परमेशस्य पूजां कुर्व्वन् उपस्थितायाऽपि तस्मै न प्रणाममकारिषम्। स तु शान्तो महाबुद्धि-

गौतमो "मयोदितानि कर्म्माणि करोतीति" मुदं ययौ। सर्व्वजगद्गुरुर्महादेवस्तु गुर्व्ववज्ञाकृतेन पापेन मां राक्षसत्वे नियुक्तवान्। ते परस्परमेवं धर्म्मयुक्तं वचनं कुर्व्वन्तः पापान्मुक्तिं लेभिरे। तस्मिन्नवसरे कश्चिदतिधार्म्मिकः कलिङ्गदेशसम्भूतो गर्गनामा ब्राह्मणः स्कन्धे गङ्गाजलं वहन् विश्वेश्वरं संस्तुवंस्तत्र समायातः। तं समागतं दृष्ट्वा सा पिशाची तौ राक्षसौ च न. पारणा प्राप्तेत्युक्त्वा भुजमुद्यम्य तमभिययुः। परं तेन कीर्त्यमानानीश्वरनामान्याकर्ण्य ते तं द्विजं गन्तुमशक्ता दूरत एव व्यवस्थिताः प्रोचुः। भो विप्र पूर्व्वमस्माभिः कोटिसहस्रशो विप्रा भक्षिताः। इदं नामप्रावरणन्तु त्वां महाभयाद्रक्षति। अहो अच्युतस्य महिमा यन्नामश्रवणमात्रेण गोचरस्थिता राक्षसा अपि परां शान्तिं समापन्नाः। सर्व्वथा त्वं रागादिरहितो महाभागोऽसि तद्गङ्गाजलाभिषेकेणास्मात्पातकोत्तमात् नः पाहि। पृथिव्यां यानि तीर्थानि विद्यन्ते तानि सर्व्वाणि गङ्गाया जलकणस्याप्यसमानि। तुलसीदलसमिश्रं सर्षपमात्रकं गङ्गाजलमेव कुलानामेकसप्ततिं पुनात्येव। तस्माद्गङ्गाजलप्रदानेन पापकर्म्मणो ह्यस्मान् पाहि। ते राक्षसैरेवं गीयमानं गङ्गामाहात्म्यं निशम्य स ब्राह्मणो विस्मयाविष्टो बभूव। ततो विप्रः कृपाविष्टस्तेषु रक्षस्सु तुलसीदलसमिश्रं गङ्गाजलमसेचयत्। ततः सर्षपोपमेन तेन गङ्गाजलबिन्दुनाभिषिक्तास्ते राक्षसभावं विसृज्य देवतोपमा अभवन्। सपुत्रा ब्राह्मणी सोमदत्तश्च हरिसारूप्यमागतौ शङ्खचक्रगदाधरौ भूत्वा ब्राह्मणं

स्तुवन्तौ हरिमन्दिरं जग्मतुः। कलापपादश्च निजरूपं समागतौ विष्णोर्नामानि व्याहरन् सद्योवाराणसीं ययौ। तत्र गङ्गामागत्य षण्मासान् विश्वेश्वरं दृष्ट्वा परान्निर्वृतिमापन्नः स्वकं राज्यं प्राप्तवान्। तत्र वशिष्ठेनाभिषिक्तोमनोरमान् भोगान् भुक्त्वा सर्व्वां महीञ्च संरक्ष्य ततो मोक्षं प्राप्तवान्। ततः सूतो गङ्गामाहात्म्यसूचकाध्यायमेवं कृतवान्।

दशमाध्यायप्रारम्भे ऋषिभिः सूतं प्रति गङ्गामाहात्म्यमुद्दिश्य प्रश्नः कृतः। ततः सूतेनोपाख्यानमेतत्कथितम्। यथा—इन्द्रादिदेवानां जनकः कश्यपो नाम कश्चिन्मुनिरासीत् तस्य दक्षात्मजे द्वे भार्य्ये बभूवतुर्दितिरदितिश्च। तयोरदितिर्देवमाता, दितिस्तु दैत्यानां जननी। ते हि देवासुराश्चिरं परस्परजयैषिणो बभूवुः। अथ कदाचित्प्रह्लादात्मजो बलिर्नाम दैत्यानामधीश्वरो भूत्वा पृथिवीमिमामभुनक्।

अथ वैरोचनो बलिर्महता बलेन परिवृतो वसुधामेतां विजित्य स्वर्गञ्जेतुमनो दधे। ततो देवासुराणां घोरं युद्धं प्रवृत्ते। एवमब्दसहस्राणि सुदारुणं युद्धमासीत्।

अथो रक्षोबले दृप्ते दिवौकसः पराभूता भीताः सुरलोकं परित्यज्य सर्व्वे प्रदुद्रुवुः। ते देवा देवलोकं परित्यज्य नररूपपरिच्छन्ना अवनीतले विचेरुः। नारायणपरायणो विरोचनपुत्रो महाबलो बलिश्चाव्याहतैश्वर्य्यं त्रिभुवनं शशास। विष्णुप्रीणनार्थं यज्ञैरियाज च। अथ देवमाता त्वदितिरतिदुःखिता हिमालयङ्गत्वा शक्रस्यैश्वर्य्यं दैत्यानाञ्च पराजयमिच्छन्ती हरि-

ध्यानपरा भूत्वाऽतिदुश्चरं तपस्तेपे। सा सच्चिदानन्दसन्दोहमात्मानमात्मना ध्यायन्ती सहस्राब्दानतिदुश्चरं तपस्तेपे। एतद्वृत्तमाकर्ण्य मायिनो राक्षसा बलिप्रेरिता देवतारूपमास्थायादितिं प्रोचुः। मातः किमर्थं तपस्तप्यते ? शरीरमतिशुष्कं ते जातम्। इदं दुःखबहुलं शरीरशोषणकारणं यत्नं त्यज, पण्डिता हि प्रयाससाध्यं सुकृतं न प्रशंसन्ति, धर्मसाधनतत्परैः शरीरमयतोरक्ष्यम्। एवं क्लेशमास्थाय पुत्रानस्मान् खेदय। इह संसारे मातृहीनैर्महद्दुःखमनुभूयते तस्माद्दुःखार्त्तानात्मजानस्मान् परिपाहि। दैत्यैरेवमुक्ताऽप्यदितिः समाधितो न चचाल। ततस्ते क्रुद्धास्तां परध्यानपरायणां हन्तुं मनोरथं चक्रुः। तत्क्षणमग्निरुत्थाय तच्छतयोजनमायतं काननं तैः सार्द्धमदहत्। सा ध्यानरता सुराणां जननी त्वेकैव विष्णुना चक्ररक्षिताऽभूत्।

अथैकादशाध्यायारम्भे सूतस्तैर्ऋषिभिः कथमदितिं त्यक्त्वा स वह्निस्तान् क्षणाददहदिति पृष्टः हरिभक्तानां माहात्म्यमकथयत्। भक्तस्य यन्नामोच्चारणादेव सर्वे उपद्रवा नश्यन्ति ध्यानस्य तु का कथा। एतस्मादेव कारणात् सोऽग्निरदितिं विहाय सर्वमदहत्। एतस्मिन्नन्तरे शङ्खचक्रादिधृत् स हरिः प्रसन्नः सन् तस्यै कश्यपवल्लभायै दर्शनं ददौ, तां करेण स्पृशंश्च प्राह। देवमातस्त्वया तपसाराधितः प्रसन्नोऽस्मि, भद्रं ते भविष्यति, वरं वरय यत्ते मनसि वर्त्तते, दास्यामि।

अथ सा देवमाता तं सर्वलोकशरणं नारायणं प्रणिपत्य

तुष्टाव। ततो देवधात्री देवं स्तुत्वा पुनः पुनर्नत्वा हर्षाश्रु-चालितस्तनी प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रोवाच, हे सर्व्वादिकारण देवेश यदि ते माम्प्रत्यनुग्रहोऽस्ति तदा मत्पुत्रेभ्यो देवेभ्योऽकण्टकां श्रियं देहि, हे अन्तर्यामिन् त्वया अज्ञातं न किञ्चिदपि विद्यते तत्किं मामेवं मोहयसि। हे देवेश दितिजा अपि मत्पुत्रा एव नाऽहं तान्हिंसितुमिच्छामि, तानहत्वैव मत्सुतेभ्यः श्रियं देहि। एवमुक्तो भगवान् तां साध्वीं प्रहर्षयन् समालिङ्ग्य च प्रोवाच। हे देवि प्रीतोऽस्मि ते, तवैवं सपत्नीपुत्रेष्वपि वात्सल्यं दृष्ट्वा तव पुत्रो भविष्यामीति मे सङ्कल्पः। यो हि स्वपुत्रे परपुत्रे वा समत्वेन वर्त्तते न तस्य पुत्रशोको भवेत्। अदिति-रुवाच हे देव तव प्रतिरोम ब्रह्माण्डकोटिसाहस्रं वर्त्तते तथा-भूतमणीरणीयांसं परात्परतरं विभुं पुरुषोत्तमं त्वां कथं गर्भे धारयामि। भगवानुवाच सत्यमुक्तं भवत्या, परं ये तु रागद्वेष-विहीना मत्परायणा मद्भक्तास्ते सततमेव मां वहन्ति। हे

उवाच पितस्तुष्टोऽस्मि तव भद्रं भविष्यति, अचिरेणैव कालेन त्वन्मनोरथं साधयिष्यामि।

अत्रान्तरे स्वगुरुणा शुक्रेणापरैश्च मुनीश्वरैर्युक्तो बलिर्दैत्यो दीर्घसत्रमारेभे। तस्मिन्महाक्रतौ वर्त्तमाने वामनरूपी विष्णुर्भिक्षार्थमागतः। अथ वामनं समायान्तं दृष्ट्वा दैत्यगुरुः शुक्र एकान्ते बलिमब्रवीत्। भो भो दैत्यपते तव श्रियमपहर्त्तुं विष्णुर्वामनरूपेण समागतः। त्वयाऽस्मै न किञ्चिदपि दातव्यम्। यस्तु शत्रूणां हितकृत्स विशेषतो हन्यत एव। एवं धर्म्ममार्गनिरोधकं गुरोर्वचनमाकर्ण्य बलिरुवाच, भो गुरो त्वयैवं न वक्तव्यं यतो लोकेऽस्मिन् विष्णुप्रीणनकारणमेव यज्ञाः क्रियन्ते दानानि च दीयन्ते। स हि विष्णुः परया भक्त्या स्मृतोऽपि जनान् पुनाति। यस्य जिह्वाग्रे हरिरित्यक्षरद्वयं वर्त्तते स पुनरावृत्तिवर्ज्जितो विष्णुलोकं समधिगच्छत्येव। दैत्येन्द्रे ह्येवं वदति वामनरूपधृग्विष्णुर्यज्ञगृहं प्रविवेश। बलिस्तु समागताय विष्णवे विधिवदर्घं दत्त्वा हर्षाश्रुनयनो रोमाञ्चिततनुश्च भूत्वा प्राह—हे भगवन् अद्य मे जन्म सफलं मखश्च सफलः कृतार्थोऽस्मि संवृत्तः। तुभ्यं नमो नमः। तस्मिन्नेवमुक्तवति वामनोऽब्रवीत् मह्यं तपसे त्रिपदसम्मितां भूमिं देहि। एतच्छ्रुत्वा बलिः प्राह, कथं राज्यं, ग्रामं, नगरं वा न याचितवानसि? ततो नारायणः प्राह—हे दैत्येन्द्र गुह्याद्गुह्यतरं वचः शृणु। ततो भूमिदानस्य माहात्म्यं कीर्त्तयामास। कीदृग्भूमिदानेन कियत्फलं लभ्यते तत्सर्व्वमशेषतो-

ऽकथयत्। कांश्चिदितिहासांश्च प्रोवाच। ततो दैत्यपतिस्तस्मै त्रिपदसम्मितां भूमिं ददौ। तदाऽसौ विश्वात्मा आब्रह्मभवनं ववृधे। ततः स हि विश्वतनुर्हरिर्द्दाभ्यां पद्भ्यां महीं दिवञ्च व्याप्तवान्। तत्पादाङ्गुष्ठाग्रेण ब्रह्माण्डो द्विधा भिन्नोऽभवत्। तद्द्वारा वहुधारं वाह्यसलिलं धौतविष्णुपदं पपात। तज्जलं ब्रह्मादीन् सुरान् पावयन् मेरुमूर्द्धनि पतितमभवत्। तदद्भुतं कर्म्म दृष्ट्वा ब्रह्माद्या देवास्तमस्तुवन्। तैः संस्तुतो हरिर्ब्रह्मादिभ्यः स्वस्वपदं बलये च पातालाधिपत्यं ददौ। अमन्त्रपूर्व्वकं हुतं हविरपात्राय दत्तं दानम्, अशुचिना हुतं हविश्च बलेर्भोगार्थं कल्पयामास। बलये सगणाय पातालं देवेभ्यश्च नाकं दत्त्वा विष्णुः पुनर्वामनतां गतः।

द्वादशाध्यायारम्भे सूतं प्रति मुनिभिर्दानघटितास्त्रयः प्रश्नाः कृताः। यथा दानानि कस्य देयानि, दानकालः कीदृशः, कीदृशश्च प्रतिग्राही भवेदिति। ततः सूतेन तेषां द्वयोरेव यथायथमुत्तरं दत्तम्। तथाहि ब्राह्मणायैव दानानि देयानि, ब्राह्मणश्च दानग्रहीतेति, दानकालस्य तु न कोऽपि विशेष उक्तः। अपिच ब्राह्मणेषु यः पुत्रहीनो दुराचाररतो वा, वेदविद्वेषी, देवद्वेषी, द्विजद्वेषी वा, स्वकर्म्मत्यागी वा, परदाररतोऽपि वा, परद्रव्यापहारी वा, नक्षत्रपाठको वा, असूयाविष्टः कृतघ्नो वाऽयाज्ययाजको याञ्चापरो हिंसकः शठो वा, नामविक्रयी वा, वेदविक्रयी स्मृतिविक्रयी धर्म्मविक्रयकारी वा, परोपतापशीलो वा, वेदत्यागी स्वजनैर्निन्दितो वा, तस्मै दत्तं

निष्फलं भवति, तस्माच्च प्रतिग्रहोऽपि न कर्त्तव्यः। यस्तु स्वकर्म्मनिरतः श्रोत्रियः आहिताग्निर्वृत्तिहीनो बहुकुटुम्बी दरिद्रः सत्यवाग्देवभक्तश्च, तस्मै प्रयत्नतो देयं, दत्तञ्च विशेषफलप्रदं भवति।

अथोद्गमाध्यायारम्भे कथं भगीरथो गङ्गामाहात्म्यं विज्ञातवान् कथञ्च तामानीतवानिति सूत ऋषिभिः पृष्टः। सूतश्च तेषाम्पीणा तादृशी सात्त्विकी बुद्धिं बहु प्रशसन् सर्व्वं यथावत् कथयामास। भगीरथो हि नृपतिरतिधर्म्मशीलो यायजूकश्चाभवत्। अथ कदाचिद्धर्म्मराजस्तं धर्म्मशीलं राजानं द्रष्टुमुपागतः ततः समागतं धर्म्मराजं भगीरथो यथोचिताभिरर्हणाभिरर्च्चयित्वा चितितले दण्डवन्ननाम।

ततो राजा भगीरथः कृतातिथ्यक्रियं कृतासनपरिग्रहञ्च तं धर्म्मं प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयेनोवाच। भो महाभाग भवदागमनेन कृतार्थोऽस्मि, कथं मानुषोऽहं देवस्य भवत उपकर्त्तुं समर्थो भवेयमिति। धर्म्मराजश्च परया कृपयाविष्टः प्रहसन्नुवाच। राजन् त्वं जगत्त्रये धर्म्मविदां श्रेष्ठतया प्रसिद्धोऽसि ततश्च धर्म्मज्ञ त्वां द्रष्टुमहमागतः। यत उत्कृष्टगुणलोलुपा देवाः सन्मार्गनिरतं सर्व्वभूतहिते रतं मर्त्त्यं द्रष्टुमभिलषन्ति। यत्र कीर्त्तिर्नीतिः सम्पत्तयश्च वर्त्तन्ते, तत्र सन्तः सर्व्वा देवताश्च वासं कुर्व्वन्ति। इत्युक्तवन्तं धर्म्मराजं राजा यथाविधि प्रणिपत्य पुनः प्रोवाच। भगवन् मया किञ्चित्पृच्छ्यते परया कृपयाविष्टस्त्वद्धि। धर्म्माः कतिविधाः धर्म्मशीलिनश्च के? यात-

नाय क्रियन्तस्ताय केऽनुभवन्ति? के च त्वया सम्मानिता भवन्ति के च शासिता इत्येतत्सर्व्वं विस्तराद्वक्तुमर्हसीति। एवं पृष्टो धर्म्मराजः प्रोवाच, पुण्यलोकप्रदायका हि धर्म्मा बहुविधाः प्रोक्ताः। तथा घोररूपा यातनाश्चासंख्याताः। ताः सर्व्वा वर्षशतैरपि नाऽहं विस्तराद्वदितुं समर्थस्तस्मात्समासतो वक्ष्यामि साऽवहित आकर्णय। ततो धर्म्मराजेन बहुविधानि धर्म्मकार्य्याणि तत्तत्कर्म्मणां फलानि च विस्तरेणोक्त्वाऽन्ततउक्तम्। हे राजेन्द्र एवमाद्याः कियन्तः शतशः सहस्रशश्च महाधर्म्माः शास्त्रिप्रोक्तास्तान् सर्व्वानशेषतः को वर्णयितुं समर्थः स्यात्। किन्तु विष्णुसेवैव सर्व्वधर्म्मफलं प्रददाति। विष्णोः स्मरणमात्रेणैव सर्व्वाणि कर्म्माणि सफलानि भवन्ति। विष्णुर्हि सर्व्वधर्म्मस्वरूपः सर्व्वकर्म्मस्वरूपश्च कर्म्मफलानां भोक्ता च स एव, तस्मादतिरिक्तं न किमप्यस्तीति। अत्रैव त्रयोदशाध्यायस्यान्तः।

अथ चतुर्द्दशाध्यायप्रारम्भे तेनैव पापभेदान् स्तुत्वा यातनाश्च प्रवक्ष्यामीत्युपक्रम्य महापातकानुपातकोपपातकप्रभृतीनि सर्व्वविधानि पापानि तत्तत्पापकर्म्मविशेषफलभूता घोररूपा नरकविशेषाश्च प्रोक्ताः। एवं सर्व्वपापान्युक्त्वा, तेनान्तत एतानि सर्व्वाणि पापानि धर्म्मशास्त्रविधानतः प्रायश्चित्तेषु चीर्णेषु प्रणश्यन्ति, प्रायश्चित्तानि च विष्णोरग्रे कमलापतेः कार्य्याणि तेन न्यूनातिरिक्ततादोषस्य परिहारो भवेत्। गङ्गा तुलसी सत्सङ्गो हरिकीर्त्तनमनसूया ह्यहिंसा इत्येतैः सर्व्वेषां पापानां

ध्वंसो भवति। कर्म्माणि विष्णुर्पितानि चेत्सफलानि भवन्ति, अन्यथा भस्मनि हुतं हव्यमिव निष्फलान्येव। विष्णुभक्तिर्हि मनुष्याणां सर्व्वपापप्रणाशिनी, भक्तिमद्भिः कृतञ्च कर्म्म सफलं भवति। सा च विष्णुभक्तिः प्रथमतस्तावत्त्रिविधा तामसी, राजसी, सात्त्विकी चेति। तात्र प्रत्येकमधममध्यमोत्तमत्व-रूपेण त्रिविधा इति नवधा, अन्या च परा भक्तिरिति मिलित्वा दशधैव भक्तिः। तत्रापरविनाशमुद्दिश्य हरौ या भक्तिः क्रियते सा तामसाऽधमा, या च कैतवान्विता भक्तिः सा तामस-मध्यमा, या च भक्तिरपरस्य भक्तिं दृष्ट्वा मात्सर्य्येण प्रवर्त्तते सा तामसोत्तमा। या धनधान्यादिकमुद्दिश्य भक्तिरुपजायते सा राजसाऽधमा, या सर्व्वलोकविख्यातां कीर्त्तिमुद्दिश्य प्रव-र्त्तते भक्तिः सा राजसमध्यमा, या च सालोक्यादिपदमभि-लक्ष्य भक्तिः सञ्जायते सा राजसोत्तमा। एवं या भक्तिः स्वकृतपापानां क्षयार्थं प्रवृत्ता सा सात्त्विकाधमा, यैवङ्कृते हरेः प्रियं भवेदिति विचारयतो जनस्य भक्तिः सा सात्त्विक-मध्यमा, यस्याञ्च किमप्युद्देश्यं न स्यात्सा सात्त्विकोत्तमा भक्तिः सैवान्यासां भक्तीनां प्रवरा। यया हि भक्त्या जनो विष्णुना सममात्मनः सर्व्वप्रकारेणाभेदं कल्पयति सैवेह सर्व्वोत्तमा परा भक्तिः। दशधैव भक्तिः संसारच्छेदकारिणी तत्रापि सात्त्विकी भक्तिर्हि मुख्या, भक्तिश्च स्वकर्म्मणो.विरोधेनैव कार्य्या, यस्तु कर्म्माणि परित्यज्य भक्तिमात्रेण जीवति तस्य विष्णुर्न तुष्यति। आचारो हि प्रथमः प्रतिपाल्यः, आचाराद्धर्म्मः

प्रभवति । तस्मात् स्वकर्म्माविरोधिनी भक्तिरेव कार्य्या, यतः सदाचारविहीनानां धर्म्मार्थौ सुखप्रदौ न भवतः । हे महीपते, हरिं हरञ्चाभेदबुद्धा सम्पूजय, तयोर्भेदकृद्धि कोटिकोटिशो नरकान् याति । एवमुपदेशानन्तरं धर्म्मराजेन प्रोक्तं राजन्, तव पितामहाः कपिलकोपतो दग्धा नरके वसन्ति,तान् गङ्गा-जलाभिषेचनैरुद्धर । गङ्गा सर्व्वाणि पापानि नाशयत्येव । केशोऽस्थि नखं दन्तो भस्म वा गङ्गाजलेन स्पृष्टं चेदच्युतपदं लभेत । किं बहुना गङ्गाविन्दभिषेकतः सर्व्वाण्येव पापानि नाशमायान्तीति । धर्म्मराज इत्युपदिश्यान्तर्दधे । भगीरथश्च गङ्गामानेतुकामस्तपस्तप्तुं हिमाद्रिं जगाम । अत्रैव चतुर्द्दशा-ध्यायः समाप्तः ।

पञ्चदशाध्यायारम्भे मुनिभिः पुनरेव सूतः पृष्टो भगीरथो नृपतिर्हिमाद्रिं गत्वा किञ्चकार कथं वा गङ्गामानीतवानिति । ततः सूतेनोक्तं महीपतिर्भगीरथस्तपसे हिमाद्रिं गच्छन् पथि गोदावरीतटे महर्षिं भृगुन्ददर्श । भृगुणा कृतातिथ्यक्रियश्च प्राञ्जलिर्भूत्वा तं प्रोवाच । हे भगवन् येन कर्म्मणा भगवान् भूतभावनो नारायणस्तुष्यते, येन विधिना पूज्यते च, तत्सर्व्वं वक्तुमर्हसीति । ततो भृगुणा नारायणतोषणोपाय उक्तः । स च महाविष्णोरष्टाचरमहामन्त्रजपपूर्व्वकोपासना सत्याऽहिं-सादिनिरतिश्चेति । ततो राज्ञाऽसौ पृष्टः कीदृशं सत्यं, कीदृशी चाहिंसा, सर्व्वभूतहितत्वं कतिविधं कीदृक् च, अनृतं कीदृशं, कीदृशा दुर्ज्जनाः, साधवश्च कीदृशाः, पुण्यञ्च कीदृशं,

विष्णु, कथ स्मर्त्तव्य, तस्य पूजा च कीदृशी, का शान्ति, अष्टा घरसञ्ज्ञको मन्त्रश्च कीदृगिति। अथ भृगुणैतेषां सर्व्वेषां स्वरूप मुक्तम्।

तथाहि—देशकालादिविज्ञानात् धर्म्माविरोधतो यथार्थ कथन नाम सत्य, सर्व्वेषां जन्तूनामक्लेशजननमहिंसा, धर्म्म कार्य्यसहायत्वमकार्य्यपरिपन्थिता च सर्व्वलोकहितत्व, धर्म्मा धर्म्माविवेकत इच्छानुवृत्तिकथनमनृत, दुर्ज्जना नाम लोक-विद्विषो मूर्खा कुमार्गनिरता सर्व्वधर्म्मबहिष्कृताश्च, साधवस्तु सर्व्वलोकहिते रता वेदमार्गानुसारिणो जनाः। यत् हरि-प्रीतिकर, सद्भि परिरञ्जित, आत्मन. प्रीतिजनकञ्च, तत्पुण्यं परिकीर्त्तितम्। विष्णो स्मरणञ्च सर्व्व जगद्विष्णुप्रभव विष्णु-मयञ्चेति परिचिन्तनम्। भक्तिर्नाम विष्णौ सर्व्वमयत्वविवेकेन तन्निष्ठमनस प्रीतिः, शान्तिश्च शत्रुमित्रेषु वशित्व यदृच्छालाभ-सन्तुष्टिश्च। एतानि सर्व्वाणि तपस सिद्धिदायकानि समस्त पापराशीना नाशहेतवश्च। इदानीमष्टाक्षरमहामन्त्र शृणु। नमो नारायणायेति। मन्त्रमिममुच्चारयन् य आत्मस्वरूपं महा विष्णुमात्मनि पश्येत् स सर्व्वश्रेयासि प्रयाति। मन्त्रोऽयं वाचक मन्त्रस्यास्य वाच्यो नारायण, एष वाच्यवाचकसम्बन्धो नित्य एव। विष्णुरेवानादि. संसारमोचकश्च स्मृत. एवमा-दिश्य भृगु स्वस्थान गतवान्। अथ महीपालो भगीरथ परमर्षिणा भृगुणैवमुक्त प्रीतस्तपसे वनं प्रपेदे, स हिमालय-मासाद्य मनोरमे गङ्गातीरे नादेश्वराख्यदेवेऽतिदुश्चरं तपस्तेपे।

तं तथा तपस्यन्तं दृष्ट्वा देवतानाञ्च त्रासो जज्ञे। ते हि देवा अधिकारक्षयभयान्महाविष्णोः शरणं ययुस्ते क्षीरोदस्योत्तरं तीरं प्राप्य तं देवदेवेशं नारायणं तुष्टुवुः। इन्द्रादिभिः संस्तुतो विष्णुर्देवेभ्यस्तस्य राजर्षेः साधुचरितं प्रख्याप्याऽभयं दत्त्वा भगीरथस्य प्रत्यक्षतां जगाम। राजा तु तमतसीपुष्पसङ्काशं शङ्खचक्रधरं श्रीवत्सकौस्तुभालङ्कृतं पीताम्बरं पुण्डरीकाक्षं पश्यन् भूमौ दण्डवत्प्रणनाम। तथा अनन्तहर्षसम्पूर्णः सगद्गदं पुनः पुनः कृष्ण कृष्णेति जगाद। विष्णुस्तस्य प्रसन्नः कृपयाविष्टश्च प्रोवाच, अयि भो भगीरथ तवाभीष्टसिद्धिर्भविष्यति, तव पूर्व्वपितामहाः मल्लोकमागमिष्यन्ति। त्वमिदानीं मम मूर्त्त्यन्तरं शम्भुं स्वशक्तितो यज, स ध्रुवं ते श्रेयांसि विधास्यति। इत्युक्त्वा जगतां पतिरच्युतोऽन्तर्दधे। राजाऽप्युत्थाय लोककारणमीशानं सम्भाव्यास्तोषीत्। तेन संस्तुतो महादेवस्तस्य प्रत्यक्षतामगात्। राजा च साक्षादवतीर्णं महेश्वरं दृष्ट्वा क्षितितले दण्डवत्प्रणनाम। अथ शङ्करः प्रसन्नस्तं वरं हृष्टिलुवाच, राजा च प्राञ्जलिर्भूत्वा गङ्गां प्रसादीकृत्यास्मत्पितामहानुद्धरेति प्रार्थयामास। ततो महादेवेनोक्तं तथाऽस्तु मया गङ्गा प्रदत्तेति। ततः कपर्द्दिमुकुटस्था लोकैकपावनी गङ्गा सर्व्वं जगत्पावयन्ती भगीरथमन्वगच्छत्। ततः प्रभृति लोकेषु सा भागीरथीति विख्याता। अथ गङ्गा भगीरथमनुगच्छन्ती यत्र सगरात्मजाः पूर्व्वं कपिलरोषाग्निना दग्धास्तं देशं प्लावयामास। अथ तेषां भस्मनि गङ्गया संप्लाविते ते गतैनसो बभूवुः। ततो

यमोऽपि तान् गतपापान्विज्ञाय प्रणम्य विधिवत्तमभ्यर्च्य प्राह, यूयं धन्याः, युष्मदन्वये भगीरथो नाम कोऽपि जातस्तेन यूयमस्मान्नरकात्तारिताः। इदानीं विमानान्यारुह्य विष्णुभवनं गच्छत। यमेन इत्युक्तास्ते शतकोटिकुलैर्युक्ता विष्णुलोकं प्रपेदिरे। एवं गङ्गायाः प्रभावः।

षोड़शसप्तदशाष्टादशोनविंशविंशेष्वध्यायेषु वैष्णवजनानुष्ठेयानि बहुविधानि व्रतानि सनियमानि, तेषामनुष्ठानसमयप्रकारादयः फलानि च सेतिहासप्रायाणि सूतेनाभिहितानि।

एकविंशाध्याये त्वेकादशीव्रतं विशिष्याभिहितम्। इदमेकादशीव्रतं ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रैः सर्व्वैरेव वर्णैः कर्त्तव्यम्। एकादशीव्रतफलेप्सुना हि पुरुषेण भक्तचतुष्टयं त्यक्तव्यं पूर्व्वपरदिनयोः रात्रौ, एकादशीदिने त्वहोरात्रम्। एकादशीदिने यस्तु किञ्चिद्भोक्तुमिच्छति स सर्व्वपापानि भुङ्क्ते। ब्रह्महत्यादीनि यानि यानि पापानि सन्ति, तानि सर्व्वाणि हरिवासरेऽन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति। ब्रह्महत्यादिपापानां कदाचिन्निष्कृतिर्भवति एकादश्यां कृताहारस्य तु क्वचिदपि निष्कृतिर्नास्ति। प्रत्युत महापातकैरतिपातकैर्युक्तो वा यदैकादश्यां निराहारः स्यात्तदा परमपदमाप्नोतीति। एकादशीप्रसङ्गेन भद्रशीलस्य तत्पितुर्गालवस्य चोपाख्यानमाख्यातम्। तथाहि—नर्म्मदातीरे क्वचित्पुण्याश्रमे गालवो नाम कश्चित्सत्यपरायणो मुनिरुवास। तस्य भद्रशील इति नारायणपरा-

यशो जातिस्मरः पुत्रोऽभवत्। स च महामतिर्भद्रशीलो बाल्ये सदा विष्णोः प्रतिमां कृत्वा पूजयामास, शैशवक्रीड़ासहचरान् द्विजशिशूंश्च नित्यं नरैर्विष्णुः पूज्यः, एकादशीव्रतञ्च कर्त्तव्यमिति बोधयति स्म। तेन प्रबोधिता द्विजशिशवश्च नित्यं क्रीड़ायामपि विष्णुपूजनं कुर्व्वन्ति स्म। अथ पुत्रमेवं सुचरितं दृष्ट्वा मुनिर्गालवो विस्मयाविष्टस्तमपृच्छत्। अयि भद्रशील कथन्ते शैशवेऽप्येवं धर्मबुद्धिर्जातेति। तदाकर्ण्य भद्रशील आह, पितरहं जातिस्मरोऽस्मि, तेनैव मे जन्मत एवैवं प्रवृत्तिः। ततो गालवोऽवदत् पूर्व्वस्मिन् जन्मनि त्वं क आसीः कथं वा ते जातिस्मरत्वमिति। ततो भद्रशील उवाच, पितरहं, पुरा सोमकुलोद्भवो दत्तात्रेयशिष्यो धर्मकीर्त्तिरिति ख्यातो राजा बभूव। मया नववर्षसहस्राणि कृत्स्नां महीं पालयता बहवो धर्म्मा अधर्म्माश्च कृताः। अथ कालवशेन श्रिया प्रमत्तोऽहं पाषण्डजनसंसर्गाद्बह्वधर्मकार्य्याण्यकारिषं ततश्च मे पूर्व्वार्ज्जितानि सुबहून्यपि पुण्यानि प्रनष्टानि। माञ्चाधर्म्मनिरतं दृष्ट्वा मदीयाः प्रजाः सदैव दुष्कृतञ्चक्रुः। तत्रापि च मे षष्ठांशोऽभवत्। एकदा मृगयाऽभिरतः ससैन्यो वनं प्राविशम्। तत्र बहुविधान्मृगान्हत्वा क्षुत्तृट्परिगतः श्रान्तश्च रेवातीरमुपागमम्। सैन्यञ्च मे कुत्रचिदन्यत्र गतम्। अहञ्चैकाकी रेवायां स्नात्वा क्षुधा तृषा च पीड्यमानः स्थितः। अथ तत्र केचिदेकादशीव्रतपरास्तीर्थवासिनो निशामुखे समेताः। अहञ्च तैः सह निराहारो निशि जागरञ्चकृतवान्।

अध्वश्रमपरिश्रान्तः क्षुत्पिपासाप्रपीड़ितोऽहं जागरान्ते तत्रैव पञ्चत्वमागतः। ततो महादंष्ट्राभयङ्करैर्यमभटैर्बद्धोऽहं यमान्तिकं नीतस्तं करालवदनं समवर्त्तिनं यममपश्यम्। अथ मां दृष्ट्वा यमश्चित्रगुप्तमाहूयेदमवदत्। अस्य शिवाभिधानस्य यथायथं वद। धर्मराजेनैवमुक्तश्चित्रगुप्तश्चिरं विचार्य्येदमभाषत। असौ पापरतोऽपि एकादश्यां जागरश्चोपवासस्य कृत्वा मृतः। ततश्चानेन यानि कानिचित्पापानि कृतानि, तानि सर्व्वाण्युपवासप्रभावतः प्रनष्टानि। चित्रगुप्तेनैवमुक्तो धर्मराजः कम्पितकलेवरो ममाग्रे भूमौ दण्डवत्प्रणनाम। माञ्च भक्तिभावेन पूजयामास। ततः स्वभटानाहूयेदमवोचत। ये ह्यत्र विष्णुभक्तिनिरता जितेन्द्रिया एकादशीव्रतपराः सततं नारायणाच्युत हरे शरण भवेति वदन्ति च तान् तरसा यूयं त्यजत। ये तु मातापितृपरिभर्त्सनशीलिनो लोकद्वेषी द्विजजनाहितकारिणः लोकापवादनिरता एकादशीव्रतपराङ्मुखाः पापासक्ताश्च तानेवानयत। ये च विष्णुभक्तिविमुखा विष्णवे न नमन्ति, विष्ण्वालयञ्च न गच्छन्ति तानप्यत्रानयत। एवं धर्मराजवचनं श्रुत्वा मम स्वकर्म्माणि स्मृत्वाऽनुतापी जातः। तद्धर्मवचनप्रभावेण, तेनानुतापेन च मम सर्व्वाणि पापानि तत्रैव शेषं गतानि। अथ पापविमुक्तं सहस्रादित्यसदृशं हरिसारूप्यतां गतञ्च मां यमो ननाम। ततः कालो मां सम्पूज्य तद्विष्णोः परमम्पदं प्रेषयामास। अहञ्च कल्पकोटिसहस्राणि, कल्पकोटिशतानि च विष्णुपदे स्थित्वा पश्चा-

दिन्द्रलोकं समागतः। तत्रापि तावत्कालं स्थित्वा भूमिं प्राप्य विशुद्धे ब्राह्मणकुले तव पुत्ररूपेण सञ्जातः। जातिस्मरत्वात् सर्व्वमेतज्जानामि ततश्च बाल्येऽपि विष्णुर्चनमेकादशीव्रतञ्च करोमीति। गालवस्त्वेवं पुत्त्रवचः श्रुत्वाऽतीवसन्तुष्टस्तं हरिपूजाविधानं यथावत्समबोधयत्।

द्वाविंशाध्यायारम्भे मुनिभिः सूतः प्रत्युक्तः, हे तत्त्वार्थकोविद सूत, त्वया भागीरथ्याः सुमहिमा धर्म्मा अधर्म्मा हरिपूजाविधानं व्रतानि एकादश्या माहात्म्यञ्च सर्व्वाण्येतानि सविस्तरमुक्तानि। साम्प्रतं वयं वर्णाश्रमविधिमाश्रमाचारं प्रायश्चित्तविधिञ्च श्रोतुमिच्छामः। त्वञ्चैतत्सर्व्वं-यथावद्वदेति। ततः सूतेन यथावदेतेषां प्रश्नानामुत्तरं दातुमारब्धम्। भो मुनयः पुरा नारदेन सनत्कुमाराय यथा वर्णाश्रमनिर्णय उक्तस्तथैवाऽहं ब्रवीमि यूयं शृणुतेत्युपक्रम्य क्रमेण स सर्व्वमकथयत्। तथाहि वर्णाश्चत्वारः ब्राह्मण क्षत्त्रिय वैश्य शूद्रा इति। एतेषां ब्राह्मणः श्रेष्ठः। ब्राह्मणक्षत्त्रियवैश्याश्च द्विजाः। एतेषां प्रथमं मातृगर्भे जन्म, ततश्चोपनयनादेव द्विजत्वम्। एतैर्हि स्वस्ववर्णविहिताः सर्व्वे धर्म्माः कार्य्याः, स्ववर्णधर्म्मत्यागी तु पापण्ड इत्युच्यते। द्विजेन स्वगृह्योदितं यावत्कर्म्म कर्त्तव्यमन्यथा स सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः पतितो भवेत्। सर्व्वैरेव द्विजैः स्मृतिमार्गाऽविरोधतो युगधर्म्मा ग्रामाचाराश्च परिग्राह्याः। द्विजैर्मनोवाक्कर्म्मभिर्यत्नतः सर्व्वे धर्म्माः कार्य्याः परं धर्म्मरमपि किञ्चिदस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टञ्चेत् तन्नाचरणीयम्। कलियुगे द्वि

समुद्रयात्रा, कमण्डलुधारणम्, असवर्णकन्योपयमः, देवरेण सुतोत्पत्तिः, मधुपर्के गोघातनं, याद्दे मांसदानं, वानप्रस्थाश्रयः, दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं, दीर्घकालं ब्रह्मचर्य्यं, नरमेधाश्वमेधयोरनुष्ठानं, महाप्रस्थानगमनं,गोमेधयज्ञानुष्ठानञ्च इत्येते धर्म्मा न करणीयाः। देशाचारस्तु तत्तद्देशीयैर्ग्राह्य एव। ततः सूतेन ब्राह्मणादीनां वर्णानां क्रियाश्च यथाक्रममुक्ताः। यथा ब्राह्मणादीनां त्रयाणां वर्णानां दानं वेदाध्ययनं यजनञ्चेति त्रीणि कर्म्माणि साधारणान्येव, ब्राह्मणानां विशेषकर्म्माणि त्वध्यापनं याजनं दानग्रहणञ्चेति त्रीणि, क्षत्रियाणां विशेषकर्म्माणि च शस्त्राजीवित्वं, दुष्टानां दमनं, शिष्टानां पालनञ्चेति त्रीणि, वैश्यानां विशेषकर्म्माणि च कृषिर्वाणिज्यं पाशुपाल्यञ्चेति त्रीणि। शूद्राणान्तु द्विजानां शुश्रूषेत्येकङ्कर्म्म प्रधानं, तेषां दानेऽप्यधिकारोऽस्ति। ऋतुकाले स्वभार्य्याभिगमनं, सर्व्वलोकहितैषित्वं, मङ्गलं, प्रियवादिता, अनायासो महोत्साहस्तितिक्षाऽनभिमानितेत्येतानि सर्व्ववर्णानां सामान्यानि कर्म्माणि। ब्राह्मणेनापत्काले क्षत्रियाचारः, क्षत्रियेणापत्काले वैश्यधर्म्मो ग्राह्यः, परमत्यापद्यपि द्विजेन न शूद्रवृत्तिर्ग्राह्या। शूद्राचारी द्विजस्तु चण्डालतुल्यो भवति। ब्राह्मणादीनां त्रयाणां वर्णानां चत्वार एवाश्रमा भवन्ति। ब्रह्मचर्य्यं गार्हस्थ्यं वानप्रस्थ्यं भिक्षाश्रमश्चेति। एतैश्चतुर्भिराश्रमैरेव परमो धर्म्मः साध्यते विष्णुश्च तुष्यति। अत्रैव द्वाविंशाध्यायावसानम्।

त्रयोविंशाध्याये सूतेन विशेषतो वर्णाश्रमाचारविधिरुक्त-स्तथाहि वर्णाश्रमाचारिभिः सर्व्वैरेव स्वकर्म्माणि कर्त्तव्यानि,तेषु यः स्वकर्म्म परित्यज्य परकर्म्म निषेवते स सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः पाषण्ड इति कथ्यते। द्विजानां हि गर्भाधानादिसंस्काराः समन्त्रकं यथाकालं यथाशास्त्रञ्च कार्य्याः, स्त्रीणां शूद्राणाञ्चामन्त्रकम्। तत्तु गर्भाधानं स्त्रीणां प्रथमरजोदर्शने कर्त्तव्यम्। अथ प्रथमे गर्भे सीमन्तं कुर्य्यात्तस्य मुख्यः कालश्चतुर्थो मासः, अन्यत्रापि षष्ठे, सप्तमे, अष्टमे वा मासि सीमन्तं कुर्य्यात्*। अथ पुत्रे जाते पिता सचेलं स्नात्वा जातकर्म्म कुर्य्यात्। ततः सूतकान्ते नाम कुर्य्यात्, तच्च नाम नास्पष्टमर्थहीनमतिगुर्व्वक्षरान्वितं विषमाक्षरं वा भवेत्। ततः स्वगृह्योक्तमार्गेस्तृतीये, पञ्चमे, षष्ठे, सप्तमेऽष्टमे वा चूडाकर्म्म कुर्य्यात्†। दैवयोगाद्गर्भाधानादिषु कर्म्मसु नानुष्ठितेषु चूडाकाले कृच्छ्रपादं तदर्द्धं वा प्रायश्चित्तं विधाय तानि पूर्व्वं कर्त्तव्यानि। अथ ब्राह्मणस्य गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे उपनयनस्य मुख्यः कालः, गौणकालस्तु षोडशाब्दपर्य्यन्तमस्ति। क्षत्रियस्योपनयनस्य मुख्यकालः गर्भैकादशाब्दः गौणकालस्तु द्वाविंशाब्दपर्य्यन्तम्। वैश्यस्योपनयनस्य मुख्यः कालः द्वादशवत्सरः, गौणकालस्तु चतुर्विंशाब्दपर्य्यन्तम्। यस्य द्विजस्य गौणकालावधेरप्यतिक्रमो जातस्तं सावित्रीपतितं विद्यात्, तेन सहालापश्च न विधेयः। द्विज-

* धर्म्मनिबन्धेषु हि सीमन्तात् प्राक् पुंसवनं नाम संस्कारान्तरं कर्त्तव्यतया विहितम्।

† नामकरणादनन्तरमन्नप्राशनसंस्कारो विहितोऽन्यत्र धर्म्मशास्त्रेषु।

स्योपनयने मुख्यकालस्यातिक्रमे यथाक्रमं द्वादशाब्दं, कृच्छ्रं, चान्द्रायणं, सान्तपनद्वयञ्च कृत्वा उपनयनमारभेत, अन्यथा पातित्यं, संस्कारकर्त्तुरपि ब्रह्महत्यासमं पापं भवति। उपनयनकाले विप्रस्य मेखला मौञ्जी, क्षत्रियस्य धनुर्ज्या, वैश्यस्य बाल्वी भवति, अजिनमपि ब्राह्मणस्यैणेयं, क्षत्रियस्य रौरवं, वैश्यस्याजं; एवं प्रतिवर्णं दण्डस्यापि पृथक्त्वं यथा ब्राह्मणस्य पालाशं, क्षत्रियस्यौडुम्बरं, वैश्यस्य वैल्वं दण्डं कुर्य्यात्। विप्रदण्डः केशप्रमाणः, क्षत्रियदण्डो ललाटमानः, वैश्यदण्डश्च नासाग्रसम्मितो भवति। एवं वासोऽपि तेषां यथाक्रमं यथा विप्रस्य काषायं, क्षत्रियस्य माञ्जिष्ठं, वैश्यस्य हारिद्रमिति। उपनीतो द्विजो वेदग्रहणपर्य्यन्तं गुरोः परिचर्य्यापरो भूत्वा गुरुवेश्मनि निवसेत्। स ब्रह्मचर्य्यमाचरन् प्रातःस्नानादि कुर्व्वन् नित्यं काल्यं काल्यं गुर्व्वर्थं समित्कुशफलादीनि यज्ञोपवीतमजिनं दण्डञ्चाहरेत्। वर्णिनो भिक्षयैनैव वर्त्तनं विहितम्। भिक्षा च प्रयतेन्द्रियेण तेन श्रोत्रियागारादेवाहर्त्तव्या। वर्णिना जितेन्द्रियेण सता प्रतिदिनं सायं प्रातरग्निकार्य्यं तथा यथाकालं ब्रह्मयज्ञस्तर्पणञ्च कर्त्तव्यम्, अग्निकार्य्यपरित्यागी हि पण्डितैः पति... ...कथ्यते ब्रह्मयज्ञविहीनश्च ब्रह्महेति

वाद्यानि, परीवादो रोमरूपोषो विप्रलापश्च वर्ज्जनीयाः। स पापण्डजनसंसर्गं शूद्रसङ्गञ्च वर्ज्जयेत्। नित्यं वृद्धेष्वभिवादनशीलो भवेत्, वृद्धाश्च त्रिविधा ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धाश्चेति। यश्च वेदशास्त्रोपदेशेनाध्यात्मिकानि दुःखानि वारयति तं गुरुं प्रथममभिवादयेत्, अभिवादनसमये चासावहमिति ब्रूयात्। विप्रेण चत्रियाद्याः कदाचन नाभिवाद्याः। तथा नास्तिकं, भिन्नमर्य्यादं, कृतघ्नं, ग्रामयाजकं, पातकिनं, पाषण्डं, पतितं, मूर्खं, नचत्रपाठकम्, उन्मत्तं, शठं, धूर्त्तं, धावन्तम्, अशुचिम्, अभ्यक्ताङ्गशिरसं, जपन्तं, स्नानमाचरन्तं, समित्पुष्पकरम्, उदपात्रधरं, भुञ्जानं, विवादशीलिनं, चण्डं, रममाणं, जलमध्यगं, भिक्षान्नधारिणं, शयानञ्च नाभिवादयेत्। स्त्रियमपि भर्त्तृघ्नीं, पुष्पिणीं, सजारां, सूतिकां, गर्भपातिनीं,कृतघ्नीं, चण्डाञ्च कदाचिन्नाभिवादयेत्। सभायां, यज्ञशालायां, देवतायतनेष्वपि स्थितानां नमस्यानां प्रत्येकं नमस्कारो हि पुराकृतं पुण्यं हन्ति। तथा श्राद्धं, व्रतं, दानं, देवताभ्यर्चनं, यज्ञं, तर्पणञ्चैव कुर्व्वन्तं नाभिवादयेत्। अभिवादने कृते तु यः प्रत्यभिवादनं न कुर्य्यात् स पुनर्नाभिवाद्यो यतः स शूद्रसदृश एव। ततः परं सूत्रेनाध्ययनविधिरभिहितः। यथा शिष्यः पादौ प्रक्षाल्याचम्य गुरोरभिमुखीनस्तस्य पादौ च संगृह्याधीयीत। परम् अष्टकासु, चतुर्द्दश्यां, प्रतिपदि, पर्व्वणि (अमावस्या-पूर्णिमयोः), महाभरण्यां, श्रवणद्वादशीदिने, भाद्रपदापरपक्षे, तदनन्तरद्वितीयायाञ्च, शयनोत्थानद्वादश्योः,

श्रोत्रियमरणे, चान्द्राषाढ-कार्त्तिक फाल्गुन शुक्लपचीयद्वितीयासु, माघसप्तम्यामाश्विनशुक्लनवम्यां, सूर्य्यस्य परिवेशाधिक्ये, श्रोत्रिये पूजितब्राह्मणे च गृहमागते, प्रहदकलहे, सन्ध्यायां मेघगर्ज्जने, चाकालमेघगर्ज्जने, उल्काशनिप्रपाते, ब्राह्मणाऽव मानने मन्वन्तरेषु, युगाद्यासु चाध्ययनं न कर्त्तव्य, युगाद्याश्च वैशाखी शुक्लतृतीया, प्रेतपचीयत्रयोदशी, कार्त्तिकशुक्लनवमी, माघी पूर्णिमा चेति चतस्रः। मन्वन्तरदिनानि च आश्विन शुक्लनवमी, कार्त्तिकशुक्लद्वादशी, चैत्रभाद्रपदयोस्तृतीया, आषाढशुक्लदशमी, माघस्य शुक्लसप्तमी, श्रावणस्य कृष्णाष्टमी, आषाढी, कार्त्तिकी, फाल्गुनी, चैत्री, ज्यैष्ठी च पूर्णिमा, फाल्गु नस्यामावास्या, पौषस्य शुक्लैकादशी चेति चतुर्दश। एषु दिनेषु दत्त ह्यक्षय भवति। मन्वन्तरदिनेषु युगादिषु चन्द्र सूर्य्ययोर्ग्रहणे च ब्राह्मणे श्राद्ध कर्त्तव्यम्। एवमयनादौ, शवानुगमने आरण्यकमधीत्य, सूतके, सर्पादिदशने, भूमि कम्पने चाऽनध्याय प्रशस्त। अनध्यायेष्वधीताना हि यमः स्वय प्रजा, प्रज्ञा, यश, श्रियम्, आयुष, बलमारोग्यञ्च निकृन्तति, ये त्वनध्यायेष्वध्ययन कुर्व्वन्ति ते ब्रह्मघातिन एव तैः सह नालपेन्न सवसेदपि। केचिल्लुण्डगोलकयोर्व्रात्यादीनाञ्चोप नयन व्यवस्थापयन्ति, अपरे च तत्पुत्रादीनाम्। यो यथा विध्यनधीत्य वेदाञ्छास्त्राणि च पठते स शूद्रतुल्य एवान्ते च नरक भजते। अनधीयानविप्रस्य नित्य, नैमित्तिक, काम्य सर्व्वमेव कर्म्म निष्फल भवति।

चतुर्विंशाध्याये स एवाश्रमाचारः सूतेन निःशेषतः कथितः। यथा वेदाध्ययनसमाप्तिपर्य्यन्तं ब्रह्मचारी गुरुशुश्रूषानिरतो भवेत्। ततस्तेनानुज्ञातस्तस्मै दक्षिणां दत्त्वा च गृही भवेत्। सुलक्षणां सुरूपां सुकुलोद्भवां सुशीलां धर्मचारिणीमसपिण्डामसगोत्राञ्च कन्यामुद्वहेत्। रोगिणीं, वृत्ताचीं, सरोगकुलसम्भवाम्, अतिकेशामकेशां वा, वाचालां, कोपनां, वामनां, दीर्घदेहां, विरूपां, न्यूनाधिकाङ्गीम्, उन्मत्तां, पिशुनां, स्थूलगुल्फां, दीर्घजङ्घां, पुरुषाकृतिं, श्मश्रुव्यञ्जनसंयुक्तां, विकारां, वृथाहास्यमुखीं, सदाऽन्यगृहवासिनीं, विवादशीलां, निष्ठुरां, बह्वशनीं, स्थूलदन्तां, स्थूलोष्ठीं, घर्घरस्वनाम्, अतिकृष्णां, रक्तवर्णां, धूर्त्तां, सदा रोदनशीलां, पाण्डुवर्णां, कुत्सितां, श्वासकासादिसंयुताम्, अनर्थभाषिणीं, लोकद्वेषपरायणां, परनिन्दारतां, तस्करां, दीर्घनासां, कितवां, लोमावृततनुं, बकवृत्तिं, खर्व्विकाञ्च सर्व्वथा नोद्वहेत् यदि कदाचिद्बालभावादविज्ञातस्वभावामुद्वहेदथ तां प्रगल्भामगुणां ज्ञात्वा परित्यजेत्। या नारी सर्व्वदा भर्त्तरि पुत्रेषु च निष्ठुरा पराऽनुकूलिनी च भवेत् साऽपि सर्व्वथा परित्याज्या। विवाहस्त्वष्टविध एव—तथाहि ब्राह्मो, दैवः, आर्षः, प्राजापत्यः, आसुरो, गान्धर्व्वो, राक्षसः, पैशाचश्च, एषु पूर्व्वः पूर्व्वो वरः पैशाचस्तु निकृष्ट एव। ब्राह्मो, दैव आर्षश्च विवाहो विप्राणामगर्हितः प्राजापत्यादयः पञ्च गर्हिता एव। ततो गृहिणां वेशभूषादीनि कथितानि यथा— गृही कृत्तकेशनखः शुचिरनुलेपनलिप्ताङ्गश्च भूत्वा सोत्तरीयं

यज्ञोपवीतद्वयं, सुवर्णकुण्डले, धौतवाससी, वैणवं दण्डं, सोदकं कमण्डलुं, निर्मलमुष्णीषं, छत्रं, पादुकेऽप्युपानहौ, सुगन्धे पुष्पमाल्ये च धारयेत्। अथ गृहस्थानामाचारः कथितो यथा—नित्यमध्यायशीलो भवेत्, सदाचारमाचरेत्, परान्नं न भुञ्जीत, परदारान् वर्जयेत्, पादेन पादं नाक्रमेत्, नोच्छिष्टं लङ्घयेत्, पूज्यं देवालयञ्च नाऽपसव्यं व्रजेत्। शुष्कवादं, पैशुन्यमसूयां, मत्सरं, दिवास्वापञ्च वर्जयेत्। परपापानि न वदेत्, स्वपुण्यञ्च नैव कीर्त्तयेत्, दुर्जनैः सह न वसेदशास्त्रञ्च न शृणुयात्, असारगीतेषु द्यूतेषु च न रतिं कुर्य्यात्, तथा यथाकालं श्राद्धादिकं कुर्य्यात्, अशुचिस्पर्शे च स्नानमाचरेत्।

पञ्चविंशाध्याये सूतेन गृहस्थानां सदाचारः कथितः यथा—ब्राह्मे मुहूर्त्ते समुत्थानं, जगदीश्वरस्मरणपूर्व्विका वृत्तिचिन्ता, पुरीषत्यागः स च कर्णस्थयज्ञोपवीतेन सन्ध्यासु दिवा चोदङ्मुखेन रात्रौ च दक्षिणमुखेन वस्त्रेण शिरः प्रावृत्य तृणैश्च भूमिमन्तर्धाय कर्त्तव्यस्तावन्मौनिना च भवितव्यम्। पथि, गोष्ठे, नदीतीरे, तड़ागकूपसन्निधौ, वृक्षच्छायायां, कान्तारे, वह्निसन्निधौ, देवालये, उद्याने, कृष्टभूमौ, चतुष्पथे, ब्राह्मणगोऽश्वत्थयोषितां समीपे, तुषाङ्गारकपालेषु, तथा जलमध्ये एवमादिषु देशेषु, मलमूत्रं न त्यजेत्। शौचे सर्व्वदा यत्नः कार्य्यः, शौचं हि द्विजानां द्विजत्वस्य मूलं, शौचाचारविहीनस्य निखिलं कर्म्म निष्फलं भवति। शौचं हि प्रथमतो द्विविधं बाह्यमाभ्यन्तरञ्चेति। तत्र वहिःशुद्धिर्मृज्जलाभ्यां भवति, अन्तःशुद्धिश्च

भावशुद्धैरव। पुरीषत्यागानन्तरं गन्धलेपापनुत्तये शौचं कुर्व्वीत, गृहस्थानां यच्छौचं, ब्रह्मचारिणां ततो द्विगुणं, वनस्थानां त्रिगुणं, यतीनान्तु चतुर्गुणम्। स्वग्रामे पूर्णाचारं कुर्य्यात् पथि चार्द्धम्, आतुरे शौचनियमो नास्ति, तथा महापदि च। सर्व्वेषां व्रतस्थानां विधवानाञ्च यतिवच्छौचं कीर्त्तितम्। शौचं निर्व्वर्त्य सुसमाहितः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वाऽपि आचामेत्। ततः स्नानं कुर्य्यात्, तदनन्तरं मार्ज्जनं तिलतर्पणञ्च कुर्य्यात् ततः सन्ध्यामुपासीत। गृहस्थः प्रातर्मध्यन्दिने चैव स्नानमाचरेत्। सन्ध्योपासना च मध्याह्ने, सायाह्ने च कार्य्या ततो ब्रह्मयज्ञं वेदोदितानि कर्म्माणि च कुर्य्यात्। यो द्विजः सन्ध्यां नोपास्ते स सर्व्वकर्म्मवहिष्कृतः पापगङ्च विज्ञेयः। यस्तु कूटयुक्तिवादेन सन्ध्यादिकर्म्माणि परित्यजति तं महापातकिनां वरं विद्यात्। ततो देवार्च्चनं, वैश्वदेवम्, अतिथिपूजनञ्च कुर्य्यात्। यस्य गृहादतिथिर्भग्नाशः प्रतिनिवर्त्तते सोऽतिथिस्तस्मै गृहस्थाय स्वदुष्कृतं दत्त्वा गृहस्थस्य पुण्यमादाय गच्छति। अज्ञातगोत्रनामा भिन्नग्रामनिवासी चातिथिर्भवति। स्वग्रामवासी केवलं श्रोत्रिय एवातिथिर्भवितुमर्हति। गृहस्थो हि प्रयत्नतः पञ्चयज्ञान् कुर्य्यात्। पञ्चयज्ञा यथा—देवयज्ञः, भूतयज्ञः, पितृयज्ञः, नृयज्ञो, ब्रह्मयज्ञश्चेति। ततो भृत्यमित्रादिसंयुक्तः स्वयं वाग्यतो भुञ्जीत। अभोज्यं नाश्नीयात्, पात्रं नैव परित्यजेत्, पथ्यमन्नं प्रभुञ्जीत, न वाऽन्नं कुत्सयेत्। भोजनानन्तरमाचम्य शास्त्रचिन्तापरो भवेत्। रात्रावपि यथा-

अति शयनागमनभोजनैरागतमतिथिं पूजयेत् । गृही प्रत्यह-मेवं सदाचारं कुर्य्यात्, सदाचारपरित्यागी हि प्रायश्चित्तार्हो भवति । अथ गृही पलिताद्यैः स्वतनुं दूषितां दृष्ट्वा पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य तया सह एव वा वनं गच्छेत् । वनं गत्वा च त्रिषवणस्नायी, नखश्मश्रुजटाधरः, तृणशायी, ब्रह्मचारी, पञ्च-यज्ञपरायणः, सर्व्वभूतेषु दयावान्, नारायणपरायणः, स्वाध्याय-निरतश्च भवेत् । ग्रामजातानि पुष्पाणि फलानि च वर्ज्जयेत् । अष्टौ ग्रासान् भुञ्जीत, रात्रिभोजनं न कुर्य्यात् । वानप्रस्थो मृषावादं परीवादं मिथ्यावादं निद्रामालस्यञ्च वर्ज्जयेत् । स शङ्खचक्रगदापाणिं नारायणं नित्यं स्मरन् तपश्चान्द्रायणा-दिकं प्रकुर्व्वीत, शीतातपादिकं सहेत, वह्निञ्च परिचरेत् । यदा मनसि वैराग्यं जायेत, तदैव सन्न्यसेदन्यथा पतितो भवेत् । सन्न्यासी हि सर्व्वदा शान्तो दान्तो जितेन्द्रियो निर्द्वन्द्वो निरह-ङ्कारो निर्म्ममश्च भवेत् । स शत्रौ मित्रे च मानापमानयोः समो भवेत्, एकान्नाशी जितेन्द्रियो नारायणपरायणश्च स्यात् । स सर्व्वदा वेदार्थानुपनिषद्वाक्यञ्च पठेत्, तथा सहस्रशीर्षं देवे-शञ्च ध्यायेत्, एवं तस्य परब्रह्माधिगमो भवति ।

षड्विंशाध्याये सूतेन श्राद्धविधिरुक्तस्तथाहि श्राद्धकर्त्ता पित्रादिमृततिथेः पूर्व्वेद्युः सात्त्विकाहारी भूत्वा विप्रान्निमन्त्र-येत्, निशि ब्रह्मचर्य्यमधःशयनञ्च कुर्य्यात् । श्राद्धकर्त्ता दन्तधावनं, ताम्बूलं, तैलाभ्यङ्गं, स्वाध्यायं, परान्नानि च वर्ज्जयेत् । श्राद्ध-कर्त्ता श्राद्धभोक्ता एताभ्यामुभाभ्यामप्यध्वगमनं कलहः क्रोधो

व्यवायो दिवास्वापश्च परिवर्ज्जनीयः। यस्तु श्राद्धे निमन्त्रितो व्यवायं कुर्य्यात् स ब्रह्महत्यां प्राप्य नरकाय गच्छेत्। श्राद्धे स्वकुलोत्पन्नाः सदाचारयुक्ता विष्णुभक्ता वेदज्ञा गुणसम्पन्ना हि विप्रा निमन्त्रयितव्याः। तथा न्यूनाङ्गाः, अधिकाङ्गाः, रोगिणः, कुष्ठिनः, कुनखिनो, लम्पटाः, चतव्रताः, नक्षत्रपाठजीविनः, शवदाहकाः, कुवादिनः, परिवेत्तारः, देवलकाः, निन्दकाः, क्रोधना, धूर्त्ता, ग्रामयाजकाः, असच्छास्त्राभिनिरताः, वृषलीसूतिपोष्टारो, वृषलीपतयः, कुण्डा, गोलका, अयाज्ययाजका, वृथामुण्डनशीलाः, अन्येषां स्त्रीषु धनेषु चासक्ता, विष्णुभक्तिविहीनाः, शिवभक्तिपराङ्मुखा, वेदविक्रयिणः, स्मृतिविक्रयिणो, व्रतविक्रयिणः, मन्त्रविक्रयिणश्च, गायकाः, काव्यकर्त्तारः, भिषक्शास्त्रजीविनश्च, वेदनिन्दका, विप्रनिन्दका, राजोपसेविनः, कृतघ्नाः, कितवाः, नित्याभिमानिनो, द्यूतासक्ता, मिथ्यावादिनो, ग्रामारण्यदाहकाः, कामुकाः, रसविक्रयिणः, कूटयुक्तिरताश्चैते श्राद्धवर्ज्याः, नैतान्निमन्त्रयेत्। श्राद्धे पूर्व्वेद्युस्तद्दिने वा निमन्त्रणार्हान् विप्रान् निमन्त्रयेत्। निमन्त्रितस्तु विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियश्च भवेत्। श्राद्धकर्त्ता श्राद्धदिवसे प्रातः समुत्थाय कुतपाख्ये (दिवसस्याष्टमे भागे) काले श्राद्धं कुर्य्यात्। ततः सर्व्वविधानां श्राद्धानामनुष्ठानपद्धतिरशेषत उक्ता।

सप्तविंशाध्याये तिथीनां शुभाशुभत्वादिकं तत्कार्य्यविशेषोपयोगित्वञ्च निरूपितम्।

अष्टाविंशाध्याये सूत्रेन पापानि तद्विमोचनकारणानि प्रायश्चित्तान्यपि कथितानि। तत्र महापातकानि पञ्च—ब्रह्म-हत्या, सुरापानं, स्तेयं, गुर्व्वङ्गनागमः, एतत्पापकारिभिः संसर्गश्च। यस्तु संवत्सरं यावत् शयनासनभोजनैर्महापातकिसंसर्गं कुरुते, स सर्व्वकर्म्मसु पतितो भवति। अज्ञानाद्ब्रह्महत्यां कृत्वा हरिपरायणो भूत्वा द्वादशाब्दं व्रतं कुर्य्यात् तेनैव स शुद्धिमाप्नोति कर्म्मार्हश्च जायते। यदि व्रताचरणमध्ये मृगैर्वा रोगैर्व्वा निसूदितो भवेदथवा स्वयं गोब्राह्मणरक्षार्थं प्राणान् परित्यजेदथवा द्विजेन्द्रेभ्यो गवामयुतमुत्तमं दद्यात् तदा च ब्रह्महत्यापापेन मुच्यते। दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा ब्रह्महत्या-प्रायश्चित्तम्, अग्निप्रवेशनं, मरुत्पतनं वा कुर्य्यात्। दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत्, आचार्य्यादिवधे चतुर्गुणं व्रतमुक्तम्। विप्रमात्रं हत्वा तु संवत्सरं व्रतं चरेत्, एवं विप्रस्य प्रायश्चित्तविधिः, क्षत्रियस्य ब्राह्मणाद्विगुणं प्रायश्चित्तं विहितं, वैश्यस्य तु त्रिगुणम्। यः शूद्रो ब्राह्मणं हन्ति तं पण्डिता मुषल्यं कथयन्ति, राज्ञैव तस्य शिक्षा कर्त्तव्या। ब्राह्मणीनां वधे ब्रह्महत्यार्द्धप्रायश्चित्तं, कन्यकावधे तु पाद एव। अनुप-नीतान् ब्राह्मणान् हत्वा च पादव्रतं चरेत्। ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वा षाड्‌ब्दिकं कृच्छ्रं व्रतमाचरेत्, वैश्यं हत्वा च संवत्सरत्रयं कृच्छ्रव्रतं कुर्य्यात्, शूद्रं हत्वा तु वत्सरमात्रं कृच्छ्रव्रतं कुर्य्यात्। दीक्षितस्य ब्राह्मणीं स्त्रियं हत्वाऽष्टवत्सरं ब्रह्महत्याव्रतं कार्य्यम्। वृद्धातुरस्त्रीबालानां सर्व्वत्रैव पापेष्वर्द्धप्रायश्चित्तमुक्तम्। सुरा नाम

त्रिविधा—गौड़ी, माध्वी, पैष्टी चेति। इयं चातुर्वर्ण्यैः स्त्रीभिश्चापेया। सुरापायी ब्राह्मणो हि आर्द्रवासा नियतश्च भूत्वा चीरघृतगोमूत्रेष्वन्यतमं पक्काऽग्निसन्निभं कृत्वा लौहेनायसेन ताम्रेण वा पात्रेण पीत्वा मरणं व्रजेत् तेनैवाऽस्य शुद्धिर्भवति। अज्ञानाज्जलबुद्धा तु सुरां पीत्वा ब्राह्मणचिह्नपरिवर्ज्जितं ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्। यदि स रोगनिवृत्त्यर्थमौषधार्थं वा सुरां पिबेत्तदा तेन भूय उपनयनं चान्द्रायणद्वयञ्च कार्य्यम्। सुरासंसृष्टमन्न. सुराभाण्डोदकञ्च सुरासमं प्रोक्तम्। तालं, पानसं, द्राक्षं, खर्ज्जूरसम्भवं, माधुकं, शैलममारिष्टं, मैरेयं, नारिकेलजं, गौड़ी, माध्वी,सुरा चेति मद्यमेवमेकादशप्रकारं भवति। ब्राह्मण एतेष्वन्यतमं कदाचिदपि न पिबेत्। यस्तु द्विज एतेष्वन्यतममज्ञानतः पिबेत्, तेन भूय उपनयनं तप्तकृच्छ्रञ्च कार्य्यम्। स्तेयं नाम समक्षं परोक्षं वा बलात् चौर्य्येण वा परस्वानामुपादानम्। सुवर्णं हि स्वनामपरिमाणपरिमितं हेम। ब्राह्मणस्य सुवर्णं हृत्वा पूर्व्ववत् कपालध्वजहीनं ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत्। गुरूणां, यज्ञकर्तॄणां, धर्म्मिष्ठानां, श्रोत्रियाणां द्विजानाञ्च सुवर्णं हृत्वा कृतानुतापो देहञ्च सम्पूर्णं घृतैर्लेपयेत्ततः कारीषच्छादितं कृत्वा, दग्ध्वा च स्तेयपापाद्विमुच्यते। क्षत्रियो ब्रह्मस्वं हृत्वाऽश्वमेधेन शुध्यति, अथवा आत्मतुल्यं सुवर्णं गोशतत्रयं वा दद्यात्। यस्तु ब्रह्मस्वं हृत्वा पश्चात्तापमवाप्य पुनः प्रत्यर्पयति स सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः शुद्धिमाप्नोति। अन्यथा पतितो भवति। रत्नासन-मनुष्य-स्त्री-धेन्वादीनां सुवर्णसदृशाना-

मपहरणे सुवर्णस्तेयार्द्ध प्रायश्चित्तम्। त्रसरेणुसमं सुवर्णमपहृत्य समाहित प्राणायामद्वयं कुर्य्यात् तेनैव शुद्धिर्भवेत्। निष्क-प्रमाण सुवर्णं हृत्वा प्राणायामत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नुयात्। राज-सर्षपमात्रकं सुवर्णं हृत्वा चतुरः प्राणायामान् कृत्वा विशुध्यति। सर्षपमात्र सुवर्णं हृत्वा तु विधिवत्स्नात्वाऽष्टसहस्रगो गायत्रीं जप्ता शुद्धिमर्हति। यवमात्रसुवर्णस्य स्तेये प्रातरारभ्य वेदमातर गायत्रीं जप्ता शुद्धो भवति। कृष्णलप्रमाण सुवर्णं हृत्वा सान्तपन कार्य्यम्। माषप्रमाणसुवर्णं हृत्वा नारायणपरायणो मासत्रय गोमूत्रपक्कयवभुक् शुद्धो भवति। किञ्चिन्न्यूनसुवर्ण-परिमितहेम्नः स्तेये संवत्सर यावत् गोमूत्रपक्कयवभक्षणेन शुध्यति। सम्पूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेये तु द्वादशाब्दान् समाहितो ब्रह्महत्याव्रत कुर्य्यात्। सुवर्णमानान्न्यूनरजतस्तेये सान्तपनं कार्य्यमन्यथा पातित्य भवति। दशनिष्कपर्य्यन्तमर्द्धनिष्कचतु ष्टयञ्च रजतं हृत्वा चान्द्रायणङ्कृत्वा शुद्धो भवति। दशादि शतनिष्कान्तरजतस्तेयकर्म्मणि विशुद्धार्थ चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तम्। शतादूर्द्ध सहस्रनिष्कपर्य्यन्तरजतस्तेये तत्पापपरि शोधक चान्द्रायणत्रयमेव। सहस्राधिकनिष्करजतस्तेये ब्रह्म-हत्याव्रत प्रायश्चित्तं विहितम्। सहस्रनिष्कमानकांस्य पित्तलायस्कान्तानामपहरणे पराक प्रायश्चित्तमुक्तम्, रत्नानां स्तेये च रजतवत्प्रायश्चित्तम्। इदानीं गुरुतल्पगताना प्राय-श्चित्तमुच्यते। अज्ञानान्मातरं तत्सपत्नीमपि वा गत्वा पाप-मुदाहरन् स्वमुष्कं छिन्द्यात्, तच्छिन्नमुष्क हस्ते गृहीत्वा च

नैर्ऋतीं दिशं गच्छेत्, गच्छन्तं तं कश्चित्कदाचिन्न निवारयेत्। एवं स प्राणान्तं यावत्पृष्ठतोऽपश्यन्नेव गच्छेत्। एवं प्राणान्तं कृत्वा शुध्यति, अथवा स्वपापं समुदाहरन् मरुत्प्रपतनं कुर्यात्। अज्ञानात्स्वोत्तमवर्णस्त्रीगमने समाहितो द्वादशाब्दं ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्। यद्यज्ञानात् अभ्यासतः सवर्णोत्तमां गच्छेत् तदा कारीषवह्निना दग्धः शुद्धिं व्रजेत्। मातृगमने यदि रेतःसेकात्पूर्व्वमेव निवृत्तो भवेत् तदा ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्, रेतःसेके त्वग्निना स्वदेहं दहेत्। सवर्णोत्तमवर्णागमने वीर्य्यसेचनात्पूर्व्वमेव निवृत्तो भवेद्यदि, तदा षडब्दं कृच्छ्रं ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात्। ब्राह्मणो यदि पितुः क्षत्रियां भार्य्यां सकृद्गच्छेत् तदा नवाब्दान् विष्णुतत्परो ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात्, पितुर्वैश्यजातीयां भार्य्याङ्गत्वा षड़ब्दङ्कृच्छ्रमाचरेत्, तथा पितुः शूद्रजातीयां भार्य्याङ्गत्वा त्र्यब्दं व्रतमाचरेत्। यदि कश्चित्कामतो मातृस्वसारं पितृष्वसारम् आचार्य्यभार्य्यां मातुलानीं श्वश्रूञ्च गच्छेत्तस्य प्रायश्चित्तं शृणुत। दिनद्वयं गत्वा यथाविधि ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात्, एकस्मिन्दिने बहुवारे रेतस्सेके तु त्रिवर्षव्रतं कुर्य्यात्। एकवारगमने त्वेकाब्दं व्रतङ्कृत्वा विशुध्यति। दिनद्वयगमने पुनर्वह्निनात्मानं दग्ध्वा शुद्धिं व्रजेत्। यस्तु कामतो चाण्डालीं, पुक्कशीं, स्नुषां, भगिनीं, मित्रस्त्रियं, शिष्यपत्नीञ्च गच्छेत् स षड़ब्दं ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् यस्त्वकामतो व्रजेत् स त्र्यब्दं कृच्छ्रमाचरेत्। अथ महापातकसङ्गिनां प्रायश्चित्तविधिः। यस्य पूर्व्वोक्तेषु ब्रह्महत्यादिषु चतुर्षु पातकेषु याद्दशेन

पातकिना सङ्गो भवेत् स तद्व्रतन्तु निर्वर्त्य शुद्धिमाप्नुयादिति निश्चितम्। एभि. सहाज्ञानात्पञ्चरात्रसंसर्गे कायव्रत, द्वादश-रात्रसंसर्गे महासान्तपन व्रत कार्य्यम्। अर्द्धमास सङ्गकृत्वा तूपवासान् दशाचरेत्। माससंसर्गे पराक, मासद्वये चान्द्रायणं चरेत्। षण्माससङ्गे तु चान्द्रायणत्रयमाचरणीयम्। किञ्चि-न्न्यूनाब्दसङ्गे तु षण्मासव्रतमाचरणीय, ज्ञानसङ्गे तु यथायथ पूर्व्वोक्तानां व्रताना द्विगुणं त्रिगुण वा प्रायश्चित्त कार्य्यम्। काक मण्डूक-नकुल-वराह मूषिक-मार्ज्जाराजाविक श्व-कुक्कुटा-दीनां वधे कृच्छ्रार्द्ध व्रतमनुष्ठेयम्। अश्वहा तु त्रि.कृच्छ्रव्रत-माचरेत्, हस्तिवधे तप्तकृच्छ्र, गोवधे च पराक व्रत कार्य्य, कामतो गोवधे तु न शुद्धिरस्ति। यान शय्यासन-पुष्प-मूल-फल-भक्ष्य भोज्यापहारपापस्य पञ्चगव्य विशोधकम्। शुष्ककाष्ठ-तृणद्रुम गुड़ चर्म्मभस्मामिषाणामपहरणे त्रिरात्रं न भुञ्जीत। टिट्टिभ चक्रवाक हंस-कारण्डवोलूक-सारस कपोत जालपादक-कृकवाकु बलाक शिशुमार कच्छपेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशदि-नानि न भुञ्जीत। रेतोविण्मूत्रभोजने प्राजापत्यव्रतं कुर्य्यात्, शूद्रोच्छिष्टस्य भोजने तु चान्द्रायणत्रय कार्य्यम्। रजस्वला-चाण्डाल महापातकि-सूतिका-पतितोच्छिष्ट-रजका-दीनां स्पर्शे सचेल स्नायीत, घृतस्य प्राशनञ्च कार्य्य, तथाविशुद्ध-याष्टशत गायत्रीं जपेच्च। अज्ञानादेतेष्वन्यतम स्पृष्ट्वा यदि भोजनं कुर्य्यात्, तदा त्रिरात्रोपोषितः पञ्चगव्यं प्राश्य शुद्धो भवेत्। यदि स्नानदानजपादीनां भोजनाध्वरयोश्च मध्ये

पूर्व्वोक्तानां जन्तूनां शब्दं शृणोति तदाऽष्टोत्तरसहस्रवारं गायत्रीं जपेत्। यदि स्नानादीनां मध्ये भुक्तमन्नमुद्गमेत् तदा स्नात्वा तद्दिनमुपोष्य द्वितीयेऽह्नि घृतं प्राश्य शुद्धिमाप्नोति। देवद्विजनिन्दा तु सर्व्वेषां पापानामधिकं पापं, कस्मिन्नपि शास्त्रे देवद्विजनिन्दाकृतां निष्कृतिर्न दृश्यते। एवं पापानि प्रायश्चित्तानि चोक्त्वा सूतेनान्ततो हरिस्मरणस्य हरिभक्तेश्च सर्व्वपापनाशकत्वमुक्तम्।

ऊनत्रिंशाध्याये मुनिभिः सूतो यममार्गं पृष्टः। सूतेन च यममार्गः सविस्तरं कथितः। ये नरा दानशीलाः ते सुखेन यान्ति, ये तु धर्म्मशून्यास्ते दुःखेन यातनाः प्राप्नुवन्ति। पापिनो हि प्रेतभूता विवस्त्राः शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः क्रन्दन्तो दीनास्तत्पथे यान्ति। ते हि गच्छन्तो यमभटैः पथि प्रतोदाद्यैरायुधैर्हन्यन्ते। पापिनां पथि च क्वचित्पङ्कः, क्वचिदङ्गिः, क्वचित् सन्तप्तकर्दमः, क्वचित् सन्तप्तसैकताः, तीक्ष्णधाराः शिलाश्च वर्त्तन्ते। तत्र क्वचित्तप्ताङ्गारवृष्टिः, क्वचिच्छिलावृष्टिः क्वचिज्ज्वलवृष्टिः क्वचिच्छस्त्रवृष्टिः क्वचिदुष्णाम्बुवर्षणञ्च, क्वचित्क्षारकर्द्दमवृष्टिः, क्वचिदुष्णकर्द्दमवृष्टिश्च भवति, क्वचिन्महानिम्नदृषाः, क्वचित्कण्टकद्रुमाः, क्वचिद्दुःखारोहाः शिला, गाढ़ान्धकाराः, कण्टकावृतिश्च महती तिष्ठति। तत्र क्वचिद्गृहाद्यारोहणं, क्वचित्कन्दरप्रवेशनं विना न गन्तुं शक्यते, क्वचित्तीक्ष्णाः शर्करा, लोष्टाः, सूचितुल्याः कण्टकाश्च सन्ति। क्वचिच्छैवालं, क्वचित्कीलकपट्टाश्च सन्ति। पापिनो

हि पथ्येव बहुविधान् क्लेशान् प्राप्य क्रोशन्तो रुदन्तश्च गच्छन्ति। तदुपरि यमभटास्तान् पाशेन बद्धा विविधैः सुतीक्ष्णैरायुधैर्घातयन्ति च। केचित्पृष्ठत अस्त्रास्तैस्ताड्यमाना केचिन्नासाग्रकृष्टा, केचित्कर्णपाशैरपरे गलपाशैश्च कृष्यमाणा अन्ये करे चाकृष्टा यममन्दिरं नीयन्ते। पापिन एवं बहुविधान्यपराणि च दुःखानि भुञ्जाना गच्छन्ति। ये तु धर्मिष्ठा दानशीला सुहृद्योऽन्नदानरता जलदायिनश्च ते स्वाद्वन्नं भुञ्जाना उत्तमं क्षीरं पिबन्तश्च सुखेन प्रयान्ति। सूतेनात्र तत्तद्वस्तुविशेषदानजन्यसुखविशेषा विशिष्याभिहिता। यमस्तु चतुर्भुजः शङ्खचक्रगदापाणिर्भूत्वा पुण्यकर्म्मरतान् स्नेहान्मित्रवद्दर्शयति, तथा प्रियमालपति च, यथा भो भो नरकक्लेशभीरवो यूयं बुद्धिमतां श्रेष्ठा, यतो युष्माभिः परत्र सुखदायकं पुण्यं साधितम्। मनुष्यजन्म सम्प्राप्य यो न सुकृतं करोति स एव पापिनां श्रेष्ठ आत्मघातकसञ्चितः। यस्त्वनित्यं मानुषं प्राप्य नित्यं धर्म्मं न साधयति, तदन्योऽचेतनः कः? भूतेषु प्राणिनः श्रेष्ठा, प्राणिषु बुद्धिजीविनः श्रेष्ठा बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा, नरेषु च ब्राह्मणाः श्रेष्ठा, ब्राह्मणेषु विद्वांसः श्रेष्ठा, विद्वत्सु कृतबुद्धयः, कृतबुद्धिषु कर्त्तारः, कर्त्तृषु च ब्रह्मवादिनो, ब्रह्मवादिष्वपि निर्म्ममा एभ्यः सर्व्वेभ्यो नित्यध्यानपरायणः श्रेष्ठः। एवमादिश्यानन्तरं स पापिनः सर्व्वानाहूय कालदण्डेन तर्ज्जयित्वा भयङ्करं रूपं धृत्वा ब्रवीति, भो भो पापा यूयमत्यन्तदुष्टा पापानि कृतवन्तस्तथैव यातना भोग्या

तत्किं वृथादुःखिता भवत । युष्माभिः पुत्रमित्रकलत्रार्थं महत् दुष्कृतमाचरितं, तत्कर्म्मवशादेव यूयमतिदुःखिता जाताः । यथा युष्माभिर्बहूनि पापानि कृतानि, तथैव दुःखस्य कारणं प्राप्तानि । धर्म्मः पक्षपातन्तु न करोति,तद्युष्माभिः पुरा यत्कृतं तदेव दुःखकारणं चिन्त्यताम् । यमो हि दरिद्रे वा, मूर्खे वा, पण्डिते वा, धनिनि वा, आढ्ये वा, धीरे वा समवर्त्त्यैव । तानि वचनान्याकर्ण्य ते पापिनः स्वानि कर्म्माणि शोचन्तो निश्चलास्तिष्ठन्ति, अथ यमाज्ञाकारिणो वेगेनागत्य तान् सर्व्वान् यथापापं नरकेषु प्रक्षिपन्ति । ते च पापिनो नरकेषु कर्म्मफलानि भुक्त्वाऽन्ते पापशेषतो महीतलं सम्प्राप्य स्थावरादयो जायन्ते । एतदन्तरे ऋषयः पुनरूचुः—हे दयार्णव सूत,अत्रास्माकं चेतसि सुमहान् संशयो जातस्तच्छेत्तुं त्वमेव समर्थोऽसि, यतस्त्वं स्वयं व्यासेन बोधितः । त्वया हि विविधा धर्म्माः सुबहूनि च पापानि प्रोक्तानि, चिरभोगश्च तेषां फलं प्रोक्तम् । ब्रह्मणो दिनान्ते लोकत्रयस्य नाशोऽप्युक्तः, एवं परार्द्धद्वयान्ते ब्रह्माण्डस्य च नाश उक्तः । हे महाभाग, त्वयैव ग्रामदानादिपुण्यानां कल्पकोटिसहस्रेषु फलमुदाहृतम्, ततश्च लोकानां नाशः, प्राकृते लये चैक एव जनार्द्दनोऽवशिष्यते । एवं हि पापादीनां भोगानाश्च समाप्तिर्न जायत एव । अथ सूतेन प्रोक्तं, भो महाभागाः,साधु दृष्टम्,अहं वः सर्व्वं वदिष्यामि, सावधाना भवत । नारायणो ह्यव्ययोऽनन्तः, सनातनः, परं ज्योतिः, विशुद्धो, निर्गुणो, महामोहविवर्ज्जितः, परानन्दमयश्च । स निर्गुणोऽपि

सिसृचया गुणवानिव भवति, तथा ब्रह्मविष्णुशिवाख्यया भेदवानिव लक्ष्यते। स च सनातनो गुणोपाधिभेदैरेतैषु त्रिषु स्वमाया संयोज्य निखिलं जगत्कार्य्यं करोति। स ब्रह्मरूपेण सृजति, विष्णुरूपेण पाति, ततोऽन्ते रुद्ररूपेण सर्व्वमत्ति। प्रलये भगवान् योगनिद्रां गच्छति प्रलयान्ते च पुन. समुत्थाय चराचरात्मकं विश्वं यथापूर्व्वं कल्पयति। ततश्च पूर्व्वसृष्टौ स्थावरादयो यत्र यत्र व्यवस्थिता, इदानीमपि ते तत्र तत्रैव व्यवस्थापिता भवन्ति। अतएव कर्म्मफलमवश्यमनुभोक्तव्यम्, अभुक्तं हि कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि न चीयते। सर्व्वभूतान्तरात्मा जगन्मयो देवः परिपूर्णः सनातनोऽपि सर्व्वकर्म्मफलं भुङ्क्ते, का कथा मादृशस्याशुद्धस्येति।

त्रिशाध्याये सूतेन मरणानन्तरमात्मन. संसृतिरुदाहृता। तथाहि कर्म्मपाशनियन्त्रिता जन्तवः स्वर्गादिषु पुण्यफलमनुभूय नरकेषु च पापफलमनुभूय चीणकर्म्मावसाने पुनरिमं लोकमागत्य स्थावरादिषु जायन्ते। स्थावरा नाम वृचगुल्मलतावल्लीगिरयस्तृणानि च। स्थावरत्वेऽपि बहुकालं वाय्वादिभिर्भञ्जन-च्छेदन-दावाग्निदहन-शीतातपादि दुःखमनुभूय म्रियन्ते। ततश्च दुःखबहुला. कृमयो भूत्वा नित्यं क्षुधार्दिता मलमूत्रादिषु च संसरन्तो दुःखमनुभवन्ति। तत. पशुयोनिं प्राप्नुवन्ति। तत्रापि बहून् क्लेशाननुभवन्ति। एवं बहुयोनिषु सङ्गताः क्रमेण मानुष्यं जन्म प्राप्नुवन्ति। पुनश्च कर्म्मवशात् पूर्व्ववदेव स्वर्गनरकादीनि समश्नुवते।

एकविंशाध्यायप्रारम्भे पुनऋर्षिभिः सूतः पृष्टः, एतत्संसार-कामस्य च्छेदकः कतमः, केनोपायेन मोक्षः स्यात्, तद्ब्रूहीति। सूतोऽब्रवीत्, भो महाभागाः, साधु, पृष्टम्। यस्याज्ञया ब्रह्मा सर्व्वं जगत्सृजति, हरिः पालयति, रुद्रश्च विनाशयति ; यस्य प्रभावतो महदादिविशेषान्ता जाताः, तमनामयं नारायणं मोक्षदं जानीत। तं मोक्षसाधकं स्वप्रकाशं निरञ्जनमविकारमजं प्राहुः। ब्रह्माद्या देवतागणास्तस्यावताररूपाणि समर्चयन्ति। जितप्राणा जिताहाराः सदा ध्यानपरायणास्तु जनास्तं सर्व्वसुखावहं नित्यं हृदि पश्यन्ति। स निर्गुणो निराधारोऽपि लोकानुग्रहाय रूपवान् भवति। स सर्व्वधर्म्माणामध्यक्षो योगिनां हृदये तिष्ठति च, स कल्पान्ते सर्व्वं संगृह्य शेते, कर्म्मज्ञा वेदविदस्तं यजन्ते च। सर्व्वभूतानामाधारो जरामरणनिर्मुक्तश्च। तस्य पादाब्जं सम्पूज्य देहिनोऽप्यमर्त्यतां व्रजन्ति। स ह्यक्षयो निर्गुणोऽद्वितीयोऽरूपः परिपूर्णो ज्ञानमयश्च। यस्तु योगी सर्व्वसङ्गपरित्यागी शमादिगुणसंयुतः कामादिभिर्वर्ज्जितश्च, स एव परमं पदं लभते। एतदाकर्ण्य मुनयः पुनः पृष्टवन्तः, केनोपायेन योगिनां सिद्धिर्भवति, हे वदतां वर, तदुपायं नो ब्रूहीति। येन जन्मसहस्रेषु दानानि दत्तानि, यज्ञा विविधास्तीर्थयात्राश्च कृतास्तस्य हरौ भक्तिर्भवेत्। भक्तिलेशेन हि परमोऽक्षयो धर्म्मो जायते, परया श्रद्धया च सर्व्वपापं प्रणश्यति। सर्व्वपापेषु क्षीणेषु निर्म्मला बुद्धिर्जायते। सैव बुद्धिः पण्डितैर्ज्ञानमित्याख्यायते। योगिनाञ्च

तज्ज्ञानं मोचदं भवति। योगस्तु द्विविधः प्रोक्तः कर्म्मयोगो ज्ञानयोगश्चेति, तत्र कर्म्मयोगमन्तरेण नृणां ज्ञानयोगो न भवेत्। तस्मादादौ क्रियायोगरतः सन् श्रद्धया हरिमर्च्चयेत्। हरिर्हि सर्व्वगतस्ततः प्रतिमा-द्विज भूम्यग्नि-सूर्य्य-चित्रादिषु तस्यार्चनां कुर्य्यात्। कर्म्मणा मनसा वाचा परपीड़ापराङ्मुखो भक्तिसंयुतश्च तं परिपूर्णात्मकं विष्णुमर्च्चयेत्। तयोः कर्म्मज्ञानयोगयोश्चाहिंसा सत्यमक्रोधो ब्रह्मचर्य्यमपरिग्रहोऽनीर्षा दया चैते समोपकारिणः। इदं विश्वं चराचरात्मक, विष्णुश्च सनातन इति मनसा विचिन्त्य योगद्वयमभ्यसेत्। ये हि मनीषिण आत्मवत्सर्व्वभूतानि पश्यन्ति, तएव देवदेवस्य चक्रिणः परं भावं जानन्ति। यदि क्रोधादिदुष्टात्मा पूजाध्यानपरो भवेत्, तदा विष्णुर्न तुष्येत्, यतः क्रोधकामादिदुष्टात्मा हि पापिनां वर एव, तस्य पूजायामधिकारो नास्ति। यदि कश्चित्तपःपूजाध्यानरतश्चासूयापरो भवेत्, तस्य तत्तपः, सा च पूजा, तद्ध्यानञ्च निरर्थकं भवेत्। तस्माच्छमादिगुणतत्परः योगरतश्च मुक्तये सर्व्वात्मकं विष्णुमर्च्चयेत्। क्रियायोगश्च कर्म्मणा मनसा वाचा सर्व्वलोकहितरतिस्तथा जगद्योनिः सर्व्वान्तर्यामिनो नारायणस्य स्तोत्राद्यैरुपवासादिभिः पुराणश्रवणादिभिः पुष्पाद्यैः पूजनञ्च। इत्थं क्रियायोगरतात्मनां विष्णौ भक्तिमतां पूर्व्वजन्मार्ज्जितानि सर्व्वपापानि नश्यन्ति। पापक्षयाच्च शुद्धमतिर्भूत्वोत्तमं ज्ञानं वाञ्छति, ज्ञानं हि मोचदं ज्ञेयं, तदुपायः कथ्यते। अत्र जगति सर्व्वे पदार्थाः

अनित्या, हरिरेक एव नित्यः स्मृतः। अनित्यानि परित्यज्य सदा नित्यमेव समाश्रयेत्। इहामुत्र भोगेषु च विरक्तो भवेत्। यस्तु मनुष्योऽनित्येषु पदार्थेषु रागी भवेत्, तस्य कदाचिन्नैव संसारविमुक्तिर्भवेत्। मुमुक्षुः शमादिगुणसम्पन्न एव ज्ञानमभ्यस्येत्, यतः शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं न सिध्यत्येव। यो रागद्वेषविहीनः शमादिगुणसयुतो नित्यं हरिध्यानपरश्च, स मुमुक्षुरित्यभिधीयते। एवं सूतेन प्रसङ्गतः चैतन्नं, योगं, योगाङ्गानि, ध्यानस्वरूपञ्च सविस्तरमुक्त्वाऽन्ततः परब्रह्मस्वरूपमोङ्कारस्वरूपञ्च प्रोक्तम्।

द्वात्रिंशाध्याये ऋषिभिः पुनरेव सूतः पृष्टः, कथं भगवान् जनार्द्दनस्तुष्यतीति। तथा पृष्टः सूत उवाच, भो मुनिश्रेष्ठाः, पुरा सनत्कुमारेणानैव विषये पृष्टो नारदो यदुवाच, तदेवाऽद्य भवतां कथयामीति। विमुक्तिकामैर्हि सर्व्वैर्विष्णुरेव नित्यं पूजनीयः। विष्णुपरायण हि जन रिपवो ग्रहाश्च न बाधन्ते, राक्षसाश्च न खादन्ति। तस्मिन्देवदेवे दृढभक्तिमतो हि जनस्य सर्व्वाणि श्रेयांसि सिध्यन्ति। एवं सूतेन हरिभक्तैर्हरिपूजनस्य चोत्कर्षोऽभिहितः, हरिपूजाविहीनस्य हरिभक्तिपराङ्मुखस्य चासाधुता दर्शिता। प्रसङ्गतः कामक्रोधादीनाञ्चापकारित्व दर्शितम्।

त्रयस्त्रिंशाध्याये सूतेन पुनरेव देवदेवस्य जनार्द्दनस्य माहात्म्यमुक्तम्। तत्प्रसङ्गतश्च सर्व्वपापापहं यज्ञमालि सुमालिनोश्च पवित्रं चरित्रं कीर्त्तितम्। यथा पुरा कश्चिद्वेदवेदाङ्ग-

पारगो ब्राह्मणो देवमालीति नाम रैवते देशे समुवास। स हरिपूजापरायणोऽपि पुत्रमित्रकलत्रार्थं धनार्ज्जनपरो भूत्वाऽपण्यविक्रयं चाण्डालादिभ्योऽपि प्रतिग्रहञ्चकार। अथ कालेन तस्य यज्ञमाली सुमाली चेति द्वौ पुत्रौ बभूवतुः। अथ कदाचिद्देवमाली बहूपायैर्धनं सम्पाद्य तद्गणयामास। अथ तदपरिमितमवलोक्याऽचिन्तयदहो मयैतानि वित्तानि समुपार्ज्जितानि, तथापि मम तृष्णा शान्तिं नापन्ना। किन्तु खल्वतः परं कष्टतरं भवितुमर्हति, यत्सर्व्वान् कामानवाप्याऽपि पुनरन्यत्काङ्क्षति। जीर्य्यतो हि जनस्य केशा दन्ताश्च जीर्णा भवन्ति, चक्षुःश्रोत्रे च जीर्णे भवतः, एका तृष्णैव तरुणायते। मम सर्व्वाणीन्द्रियाणि जीर्णानि, बलञ्च जरसाऽपहृतमेव,केवलं तृष्णा प्रत्यहं नवीना भवति। आशा हि पुंसामशेषारातिसन्निभा, ततः शाश्वत सुखमिच्छता हि पुंसा साशा सर्व्वथा परित्याज्या। एवमाशाया बहून्दोषान् प्रख्याप्य देवमालिना चिन्तितमद्यप्रभृति परं परलोकहितमादरात्साधयिष्यामीति। एवं निश्चित्य स धर्म्मकार्य्यरतोऽभवत्। स सद्य एव स्वधनं चतुर्धा व्यभजत्, ततः स्वयमर्ज्जितात्भागद्वयं जग्राह, शेषं भागद्वयन्तु द्वाभ्यां पुत्राभ्यां ददौ। तेन धनेन स्वपापानां नाशं कर्त्तुमनाः स गङ्गातीरे बहून् प्रपातडागारामान्देवगृहान् अन्नादीनां दानानि च चकार। हरिभक्तिपरः स धनानि बहूनि विश्राण्य तपसे नरनारायणतपःस्थानं जगाम। तत्र प्रशान्तचेतोभिर्मुनिभिः परिशोभितं रम्यमाश्रममेकं ददर्श।

तत्र च परमं ब्रह्म स्तगन्तं तेजोराशिं शमादिगुणसंयुक्तं जानन्तिनामानं मुनिश्रापश्यत्। देवमाली तं दृष्ट्वा दण्डवत्प्रणनाम। जानन्तिश्च तस्यागन्तोर्यथाविध्यर्हणां कल्पयामास। ततः कृतातिथ्यक्रियो देवमाली कृताञ्जलिस्तं विनयेनोवाच, भगवन्, कृतकृत्योऽस्मि, मम कल्मषं विगतम्, अत इदानीं ज्ञानप्रदानेन मामुद्धर। एवमुक्तो जानन्तिः प्रहसन् तस्मै संसारच्छेदोपायमुवाच। तेन प्रबोधितो देवमाली ज्ञानलेशं प्राप्य मनसि विचारयामास, कोऽहं, का मे क्रिया, कथं वा मे जन्मेति। ततः किमपि निश्चेतुमशक्तः स पुनर्जानन्तिं प्राप्य तानेव त्रीन् प्रश्नानकरोत्। ततो जानन्तिनोक्तं, ममेति यद्गदितं तत् भ्रान्तिरेव। अहङ्कारो मनोधर्मो, नात्मनः। आत्मा हि नाम जात्यादिशून्यो निर्गुणो नीरूपोऽप्रमेयश्च। स हि ज्योतिःस्वरूपस्तस्य नाम क्रिया वा कथं भवेत्। स्वप्रकाशस्यानन्तस्याक्रियस्य कथं वा जन्म। स हि ज्ञानैकवेद्यः, तत्त्वमसीत्यादि-वाक्यार्थज्ञानं हि मोक्षस्य साधकम्। ज्ञाने चानाहते सिद्धे सर्व्वं ब्रह्ममयं भवेत्। तेनैवं प्रबोधित आत्मन्येवात्मानं पश्यन्मुमोच। स उपाधिवर्ज्जितं स्वप्रकाशं ब्रह्माऽहमेवेति निश्चित्य परां शान्तिमवाप्तवान्।

चतुस्त्रिंशाध्याये तस्यैवेतिवृत्तस्यावशिष्टांशो वर्णितो—यथा-देवमालिसुतयोर्यज्ञमालि सुमालिनोर्ज्येष्ठो यज्ञमाली पितृसञ्चितं धनं द्विधा विभज्य कनिष्ठाय भागमेकं ददौ। सुमाली च व्यसनाभिरतोऽसत्सङ्गेन सर्व्वमेव तद्धनं नाशयामास। अथ

पितृसञ्चिते धने नाशमायाते स परद्रव्यमपहृत्य वेश्यारतोऽभवत्। अथ यज्ञमाली तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽतिदुःखितस्तं तस्मात्पापान्निवारयामास। तेन निवारितोऽसौ तं हनिष्यामीत्युक्त्वा खड्गमग्रहीत्। तेन चास्य कर्मणा कुपिता नागरास्तं बबन्धुः। यज्ञमाली च भ्रातृस्नेहविमोहितस्तान् पौरान् सम्प्रार्थ्य तं बन्धनान्मोचयामास। ततो यज्ञमाली पुनरेव स्वधनं द्विधा विभज्य तस्यार्द्धं कनीयसे ददौ। अतिमूढात्मा सुमाली तद्धनान्यपि पूर्ववत्पापण्डकर्मभिर्नाशयामास। दुर्जनानां विभूतयो ह्यसतामुपभोगाय भवन्ति। अथ स चाण्डालस्त्रीसक्तो मद्यपो गोमांसभोजी बन्धुजनैः परित्यक्तो राज्ञा बाधितश्च निर्जनं वनमाप। यज्ञमाली पुण्यरतो स्वधर्मनिष्ठो विष्णुसेवनतत्परो बभूव। अथ कालेन गच्छता तावुभौ भ्रातरौ वृद्धभावमुपागतौ युगपन्मृतौ। अथ हरिपूजारतो यज्ञमाली हरिणा स्वयं प्रेषितं दिव्यं विमानमारुह्य सुरगणैः पूज्यमानो मुनीश्वरैः स्तूयमानश्चाप्सरोभिः परिवेष्टितो दिव्याभरणभूषितः पथि गच्छन् यमभटैस्ताड्यमानं क्षुत्तृष्णापरिपीडितं, प्रेतभूत विवस्त्रं, पाशवेष्टितं, स्वकर्माणि विलपन्तं, क्रोशन्तं, रुदन्तञ्च सुमालिनं दृष्टवान्। स तं दृष्ट्वा दयापरः कोऽयमिति तान् हरिदूतान् पप्रच्छ। ते च तव भ्राताऽयं पापात्मा सुमालीति तमबोधयन्। यज्ञमाली विष्णुकिङ्कराणां तादृशवचनमाकर्ण्य मनसा दुःखमापन्नः पुनस्तानपृच्छत् कथमस्य स्वार्जितस्य. पापिष्ठो मोक्षो भवेत् भो बान्धवा यूयं शीघ्रं

तदुपायं वदत। ते तद्वचः श्रुत्वा दयान्विताः सस्मितमूचुः। अयि भो महाभाग नारायणपरायण यज्ञमालिन्, उपायं ते वक्ष्यामः, सावधानं शृणु। त्वया प्राक्तनजन्मनि सुमहत्कर्म्म कृतं, तथाहि त्वं वैश्यजातीयो विश्वम्भरनामासीः। त्वं स्वजातीयकर्म्मपराङ्मुखतया मातापितृभ्यां बन्धुभिश्च परित्यक्तोऽभूः। तथास्वजनोज्झितस्त्वं शोकसन्तप्तहृदयः परिभ्रमन् कदाचित् क्षुधार्त्तो हरिमन्दिरं प्राप्तवान्। तत्र वृष्टिसमुद्भूतं कर्द्दमं परिजिहीर्षया त्वं तन्मन्दिरभित्तेः समन्तात् निचिप्तवान्,स च उपलेपनतां गतः। त्वमुपोषितश्च तद्रात्रौ तस्मिन्देवालये सर्पेण दष्टः पञ्चत्वङ्गतः। तेनैवोपलेपनजपुण्यप्रभावेण तव विप्रकुले जन्म, तत्राप्यचञ्चला हरिभक्तिरजायत। तत्प्रभावेण च कल्पकोटिशतं हरिसालोक्यमवाप्य परं ज्ञानमासाद्यान्ते मोक्षं प्राप्स्यसि। स त्वं यदि पातकिश्रेष्ठं निजमनुजमुद्धर्त्तुमिच्छसि, तदा गोचर्म्ममात्रभूमेरुपलेपनजं फलं तस्मै दत्त्वा तमुद्धर। विष्णुदूतैरेवमुक्तो यज्ञमाली तत्क्षणमेव तस्मै तत्फलं ददौ। तस्य पापजालं विनष्टमभवत्, यमदूतास्तं विमुच्य प्रदुद्रुवुः,दिव्यं विमानं तदर्थमागमत्,स च तदारुह्य देववन्मुमुदे। ततस्तौ भ्रातरौ महर्षिभिस्तूयमानौ देववृन्दनमस्कृतौ च विष्णुलोकमागत्य हरिसारूप्यं प्राप्तौ। तस्मात्सर्व्वैः सर्व्वप्रयत्नेन हरिपूजा कर्त्तव्या। ये हि जनार्द्दनं प्रपन्नास्तेषां न नरकं भवेत्। अकामादपि ये सकृन्मात्रं विष्णुपूजां कुर्व्वन्ति, तेषां कदाचिदपि भयबन्धो न जायेत।

पञ्चत्रिंशाध्याये सूतेन पुनरपि हरिमाहात्म्य कीर्त्तितम्। तत्रापि प्रसङ्गेन कणिकनाम्नो लुब्धस्योपाख्यान वर्णितम्। स हि महान्दुराचार आसीत स ब्राह्मणान्हतवान्,नित्य देवस्व परस्वाद्यपहरणे च समुद्युक्तोऽभवत्। तस्य पापाना सख्या वक्तु न कदाचिदपि शक्यते।• अथैकदा स महापापी सौवीर राजस्य समृद्ध देवपुरोपम रम्य नगर प्रययौ। तस्योपवनस्थ रम्य सुवर्णकलसोपेत केशवमन्दिर दृष्ट्वाऽसौ बहूनि सुवर्णानि हरिष्यामीति मुद ययौ। ततोऽर्थलोलुप स व्याधस्तत्र गत्वा तत्त्वार्थकोविद विष्णौ परिचर्य्यापर उतङ्क नाम तपसा निधिमेकाकिन ध्याननिमग्न ददर्श। त चौरस्यान्तराय मत्वा मदोद्धत स हन्तुमारेभे। अथ त हन्तुमुद्यत दृष्ट्वा स उतङ्को ऽब्रवीत्, भो साधो, निरपराध मा कथ हनिष्यसि। अहो ममताकुलचेतसा मनुष्याणा दु ख, ते महापातकान्यपि कृत्वा यत्नत परान् पुष्यन्ति, तद्दाराद्याश्च तदुपार्ज्जित सर्व्वमेव धन सम भुञ्जते, तत्पापफलन्तु स एक एव भुङ्क्ते। इति तस्या नेकविधोपदेशगर्भविनयवचनमाकर्ण्य स व्याधो भयविह्वल इव प्राञ्जलिस्त विमुच्य क्षमस्वेति पुन पुन प्राह। तत्संसर्गप्रभा वेण हरिसन्निधिमात्रेण चास्य लुब्धकस्य सर्व्व पाप विनष्ट, सो ऽनुतापीदमब्रवीत्। मया बहूनि महान्ति च पापानि कृतानि, साम्प्रत देवदर्शनात्प्रनष्टानि तानि, त्वा शरणङ्गत, कथ मे तेभ्य पापेभ्यो निष्कृतिर्भवेद्ब्रूहि। पूर्व्वकृतै पापैरह लुब्धको ऽभव, तथापि च पापजालानि कृत्वा न जाने कां गतिं प्राप्नुया-

मिति। इत्यनुतापसन्तप्तोऽसौ इत्थं बहुगोचरपञ्चत्वमागतः। उतङ्कस्तु दयापरस्तं विष्णुपादोदकेनाभ्यसिञ्चत्। विष्णुपादोदकसंसर्गाल्लुब्धकोऽसौ वीतकल्मषो दिव्यं विमानमारुह्य हरिमन्दिरं प्राप। तद्दृष्ट्वा विस्मित उतङ्कः गिरस्यञ्जलिमाधाय कमलापतिमस्तौषीत्। तेन स्तवेन सन्तुष्टो हरिः सन्तुष्टस्तस्मै वरं ददौ, तेन वरेणोतङ्कः परमं पदं प्राप।

षट्त्रिंशाध्याये मुनिभिः पृष्टः सूत उतङ्ककृतं स्तोत्रं तान् श्रावयामास, ततस्तेन स्तोत्रमाहात्म्यञ्चोक्तम्।

सप्तत्रिंशाध्याये सूतेन पुनरेव हरिमाहात्म्यं कथितं, तत्प्रसङ्गेन नारायणपरायणस्य यज्ञध्वज इति ख्यातस्य सोमवंशीयस्य राजर्षेश्चरितं कथयामास। स राजा कदाचिन्मनोरमे रेवातीरे विचित्रं हरिमन्दिरं कृतवान्, तत्र वीतहोत्रो नाम कश्चिद्वेदवेदाङ्गपारगः पुरोहित आसीत्। अथ कदाचित्तत्रोपविष्टं विष्णुतत्परं राजानं दृष्ट्वा स वीतहोत्रोऽपृच्छत्। भो राजन् त्वं विष्णुमतिमतां श्रेष्ठोऽसि, ततो हरिमन्दिरसम्मार्ज्जनस्य तत्र दीपदानस्य च किं फलं त्वया विदितं, तन्मे ब्रूहि। सन्त्यन्यानि सुबहूनि विष्णोः प्रियतराणि कर्म्माणि, कथं त्वं तानि विहायैतत्कर्मद्वयं कर्त्तुं सर्व्वदोद्युक्त इति। तेन पृष्टो राजा यज्ञध्वजः स्वपूर्व्वजन्मवृत्तमकथयत्। यथा अहं जातिस्मरत्वात् पूर्व्वजन्मवृत्तान्तं जानामि। पुरा स्वारोचिषमन्वन्तरे कृतयुगे कश्चिद्रैवतो नाम वेदवेदाङ्गपारगो ब्राह्मण आसीत्, परं स अयाज्ययाजन-ग्रामयाजन-प्रभृतीनि निषिद्ध-

कर्म्माण्यनुतिष्ठन् स्वबन्धुभिः परित्यक्तो दरिद्रो दुःखितो दुःशीलो व्याधितश्चाभवत्। स तु द्विजः कदाचिद्धनार्थं पर्य्यटन् नर्म्मदातीरे ममार। तस्मिन्मृते तस्य भार्य्या बन्धुमती नाम कामाचाररततया बन्धुभिः परित्यक्ताऽभवत्। तस्यामहं दण्डकेतुर्नाम चण्डालो जातः। अहमपि महापापरतः पिशुनः सर्व्वप्राणिहिंसकश्चाभवम्। कदाचिदहं निशि परस्त्रियं रन्तुकामः शून्यं विष्णुमन्दिरं प्राप्तवान्। तत्र च शयनार्थं मया स्ववस्त्रप्रान्तेन कियद्देशः प्रमार्ज्जितः। तत्र तदानीं यावन्तः पांशुकणा मयाऽपसारितास्तावज्जन्मकृतानि पापानि तत्क्षणादेव विनष्टानि। तथा तत्र मया रमणार्थं यः प्रदीपो ज्वालितः,तेनाऽपि च मम दुष्कर्म्माणि निःशेषतः क्षयं गतानि। तस्यामेव रात्रौ पुरपालकाः समागत्यावां निहतवन्तः। ततः सद्य एव दिव्यं विमानमारुह्य विष्णुलोकं प्राप्तौ। तत्राऽहं कल्पशतं स्थित्वा ततो ब्रह्मलोकेऽपि तावत्कालं स्थितवान्। ततः स्वर्गेऽपि दिव्यभोगसमायुक्तस्तावत्कालं स्थित्वेदानीं तेन पुण्यप्रभावेण यदूनां वंशे जातोऽस्मि। प्राप्तोऽस्मि च सुसमृद्धमकण्टकं राज्यम्। हे ब्रह्मन्, यतो मया पापबुद्ध्या तादृशं कर्म्म कृत्वैवं श्रेयः प्राप्तं, भक्तिपूर्व्वकं तथानुष्ठायिनां पुंसां किम्भवेदिति न ज्ञायते। तत एव मया विशेषतो विष्णुमन्दिरसम्मार्ज्जनं तत्र दीपदानञ्च क्रियेते। ततो नृपतिर्विष्णुपूजनफलानि विशेषत उक्त्वा नारदोक्तमिन्द्रबृहस्पतिसंवादमकथयत्। यथा —कदाचिदिन्द्रो बृहस्पतिं पप्रच्छ, भो बृहस्पते, अतीतब्रह्मणः

स्वर्गः कीदृश आसीत्। इन्द्रः कीदृशः, विबुधाः कीदृशास्तेषां कर्म्म च कीदृशमासीदिति। बृहस्पतिरुवाच, नाहमेतदुत्तरं दातुं समर्थः। सुधर्म्मनामा कश्चिदास्ते, स ह्येतत्सर्व्वं जानाति, एहि तं गत्वा पृच्छाव इति। इत्युक्तः शक्रो बृहस्पतिपुरःसरो देवतागणसेवितं सुधर्म्मं प्राप्य तं पप्रच्छ, भोः सुधर्म्म, तवेदृशीं सम्पदं प्रति किं कारणं, दानं,तपांसि, यज्ञास्तीर्थसेवनानि वा, भवतु हे ब्रह्मन् त्वमतीतब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं वेत्सि, तदद्य तत्र गतान्देवानिन्द्रांश्च स्वरूपेण वदेति। स होवाच, भो शक्र, चतुर्युगसहस्रैर्ब्रह्मणो दिनं भवति,तस्मिन्दिने चतुर्दश मनव इन्द्राश्च तावन्त एव सम्प्रजायन्ते। एवमुक्त्वा स क्रमेण तेषां मनूनामिन्द्राणाञ्च यथायथं नामानि कीर्त्तितवान्। ते हि मनव-इन्द्राश्च ब्रह्मण एकस्मिन्दिवसे निःशेषं स्वाधिकारान् भुञ्जते। सर्व्वसर्गेषु सृष्टिरेकविधैव वर्त्तते। सृष्टिकर्त्तारस्तु बहवो भवन्ति यतो मयि विष्णुलोके स्थिते कति ब्रह्माणोऽतीतास्तेषां संख्यां न कोऽपि वेत्ति। अथ मयि स्वर्गं समागते मद्यत एव चत्वारो मनवः समतीताः, मम श्रीयातिविस्तृतिङ्कृता। मयाऽत्र स्वर्गे कल्पकोटिशतं स्थातव्यं, ततः परं कर्म्मभूमिं गमिष्यामि। इदानीं मम पुराकृतं सुकृतं शृणु। अहं पुरा गृध्र आसम्। कदाचिद्विष्णुमन्दिरप्राकारे स्थितो व्याधशरेण पतितोऽभवम्। तेन च कण्ठगतप्राणे मयि केनचिन्मांसलोलुपेन शुना गृहीतोऽहम्। स च श्वाऽन्यैः श्वभिरभिद्रुतो विष्णुमन्दिरस्य प्रदक्षिणं चकार। तेनैव कर्म्मणा जगन्मयोऽस्तरामार

विष्णुस्तुष्टिमापन्नो मह्यं तस्मै मुने च परमं पदं प्रदत्तवान्। यथाकथञ्चित्प्रदक्षिणीकरणेनेदृश फलं गतवान् न जाने पुन सम्यगर्चनात्कीदृश फलं भवेदिति। देवराजस्त्वेतदाकर्ण्य हरिपूजापरोऽभवत्। यज्ञध्वजस्य कथामेवङ्कृत्वा पुनरपि हरि पूजनस्य महान्ति फलानि कीर्त्तयामास।

अष्टाविंशाध्यायारम्भे मुनिभि सूतो युगावस्था पृष्ट। सूतेन च सत्यादिक्रमेण युगानामवस्था वर्णिता। अथ महर्षिभि कलि विस्तरत श्रोतुमनुरुद्ध सूत प्रोवाच। कलिर्हि महाघोर सर्व्वेषां पापानां साधकोऽस्मिन् सर्व्वे धर्मा विनश्यन्ति। ब्राह्मणादयश्चत्वारो वर्णा धर्मपराङ्मुखा दम्भाचारपरायणा लोलुपा कृतघ्ना मण्डकास्तथाल्पायुषो भविष्यन्ति। मनुष्याणामल्पायुष्ट्वात्तच वेदग्रहणं न भवेत्। प्रजाश्च सर्व्वा पापतत्परा व्युत्क्रमेण मृतिमाप्स्यन्ति। तथा सर्व्वे मनुजा कामक्रोधपरा मूढा वृथाऽहङ्कारपीडिता परस्य धन लिप्सवो बहुवैरा भविष्यन्ति। अपि च सर्व्वे दरिद्रास्तप सत्यवर्ज्जिताश्च भविष्यन्ति। तस्मिन् घोरे कलियुगे धनवन्त एव राजानो भविष्यन्ति, द्विजातयश्च शूद्रसेवां करिष्यन्ति। प्रायस्सर्व्वे परदाररता स्वधर्मपत्नीं न गमिष्यन्ति, पुत्रा पितर शिष्याश्च गुरु द्वेक्ष्यन्ति। वनिताश्च स्वपतौ न रतिं यास्यन्ति। द्विजातयो लोभाभिभूता परान्नलोलुपा भविष्यन्ति। धर्म्म परायणो नरश्च तत्रोपहास्यतां यास्यति। शस्यानां फलमल्पं भविष्यति, कुलस्त्रियश्च वेश्याचारशीलेभ्य स्पृहा, तथा स्वपुरु

पाणां धर्म्माचारेषु विघ्नङ्करिष्यन्ति। नरा अपात्रेषु दानं, दुग्धार्थञ्च गोसेवाङ्करिष्यन्ति। ब्राह्मणाश्च वेदनिन्दकाः सन्तो न व्रतानि चरिष्यन्ति, न यज्ञान् यक्ष्यन्ति च। स्नानशौचादीनां नियमो न स्यात्। ब्राह्मणाश्चाण्डालादिभ्योऽपि प्रतिग्रहं कुर्य्युः। शूद्रा ब्राह्मणधर्मान्, ब्राह्मणाश्च शूद्रधर्म्मांश्चरन्तो महान्तं धर्म्मविप्लवं जनयिष्यन्ति। तत्र न कश्चिद्दाता, किन्तु सर्व्वे हर्त्तार एव भविष्यन्ति। सर्व्वे स्वल्पप्राणा बहुप्रजाश्च भविष्यन्ति। किम्बहुना, कलियुगे सर्व्वविधानामेव पापानां वृद्धिर्भविष्यति। एवम्भूतेऽपि कलौ यो विष्णुभक्तः शिवभक्तो वा भवेत्, तस्यैव सर्व्वाणि श्रेयांसि भविष्यन्तीति।

बृहन्नारदीयस्याध्यायानां विवरणं सम्पूर्णम्।

अथ विषयाणां सूची ।

विषयाणां सूची समाप्ता।

जितेन्द्रिया जिताहाराः सन्तः सत्यपरायणाः ।
यजन्तः परया भक्त्या विष्णुमाद्यं जगद्गुरुम् ॥ ५ ।
अनीर्षाः सर्व्वधर्मज्ञा लोकानुग्रहतत्पराः ।
निर्म्ममा निरहङ्काराः परेशरतमानसाः ॥ ६ ।
ध्वस्तकामादिद्वजिनाः* सत्वादिगुणसंयुताः† ।
कृष्णाजिनोत्तरीयास्ते जटिला ब्रह्मचारिणः । ७ ।
गृणन्तः परमं ब्रह्म जगद्धेतुं जगद्गुरुम्‡ ।
सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञास्तस्मिन्नैमिषकानने ॥ ८ ।
यज्ञैर्यज्ञपतिं केचिज्ज्ञानैर्ज्ञानात्मकं परे§ ।
केचिच्च परया भक्त्या नारायणमपूजयन् ॥ ९ ।
एकदा ते महात्मानः समाजग्मुर्मुनुत्तमाः ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणामुपायं ज्ञातु... ...दवः ॥ १० ।
षड्विंशतिसहस्राणां¶ मुनीनामू...
तेषां शिष्यप्रशिष्याणां संख्या वक्तुं न...
मुनयो भावितात्मानो मिलितास्ते... ः ।
लोकानुग्रहकर्त्तारो वीतरागा विम... ॥ १२ ।

---

* ध्वस्तकामादिद्वजिना इति (घ) ।
† शमादिगुणसंयुता इति (घ) ।
‡ जगचच समीशम इति (ख) ।
§ परम् इति (ग) ।
¶ सहस्राणि इति (घ) ।

कानि क्षेत्राणि पुण्यानि कानि तीर्थानि भूतले ।
कथं वा लभ्यते मुक्तिः नृणां तापार्त्तचेतसाम् ॥ १३ ।
कथं हरौ मनुष्याणां भक्तिरव्यभिचारिणी ।
केन सिध्येत्तु च फलं कर्म्मणस्त्रिविधात्मनः ॥ १४ ।
इत्येवं प्रष्टुमासीनमुद्यतान्प्रेक्ष्य शौनकः ।
प्राञ्जलिर्व्वाक्यमाहेदं विनयावनतः सुधीः* ॥ १५ ।

शौनक उवाच ।

आस्ते सिद्धाश्रमे पुण्ये सूतः पौराणिकोत्तमः ।
यजन्यज्ञैर्बहुविधैर्विश्वरूपं जनार्द्दनम् ॥ १६ ।
स एतदखिलं वेत्ति व्यासशिष्यो यतोमुनिः ।
पुराणसंहितावक्ता शान्तो वै लोमहर्षणिः ॥ १७
युगे युगेऽल्पकान्धर्म्मान्वीक्ष्य मधुसूदनः ।
वेदव्यासस्वरूपेण वेदभागं करोति वै ॥ १८ ।
वेदव्यासं मुनिं साक्षान्नारायण इति द्विजाः ।
श्रुतमः सर्वशास्त्राणि एतस्मा ब्रह्मसाधितः । १९ ।

तेन संसाधितः* सूतो वेदव्यासेन धीमता ।
पुराणानि स वेत्त्येव नान्यो लोके ततः परः ॥ २० ॥
यः पुराणार्थविल्लोके स सर्व्वज्ञः सुबुद्धिमान् ।
स शान्तो मोक्षधर्म्मज्ञः कर्म्मभक्तिकलापवित् ॥ २१ ॥
वेदवेदाङ्गशास्त्राणां सारभूतं मुनीश्वराः ।
जगद्धितार्थं तत्सर्व्वं पुराणेपूक्तवान्मुनिः ॥ २२ ॥
ज्ञानार्णवो वै सूतस्तु सर्व्वतत्त्वार्थकोविदः ।
तस्मात्तमेव पृच्छाम† इत्यूचे शौनको मुनीन् ॥ २३ ॥
ततस्ते शौनकं सर्व्वे मुनयो वाग्विदां वरम् ।
समाश्लिष्य स्तुवन्तस्ते साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥ २४ ॥
अथ ते मुनयो जग्मुः पुण्यं सिद्धाश्रमं वनम् ।
मृगव्रजसमाकीर्णं मुनिभिः परिशोभितम् ॥ २५ ॥
मनोज्ञभूरुहलताफलपुष्पविभूषितम् ।
अच्छोदसरसां वृन्दमतिथ्यातिथ्यसङ्कुलम् ॥ २६ ॥
तत्र नारायणं देवमनन्तमपराजितम् ।
यजन्तमग्निष्टोमेन दहृशुर्लोमहर्षणिम्‡ ॥ २७ ॥
यथार्हमर्चितास्तेन सूतेन प्रथितौजसः ।
इच्छन्तस्तदवभृथं§ तत्र तस्थुर्मखालये ॥ २८ ॥

---

* संशासित इति (ग) (घ) ।
† पृच्छामि इति (घ) ।
‡ ददृशुरोमहर्षणम् इति (ग) ।
§ अवभृतम् इति (घ) ।

अध्वरावभृथस्नातं मुनिं पौराणिकोत्तमम् ।
पप्रच्छुस्ते सुखासीनं नैमिषारण्यवासिनः ॥ २९ ।

मुनय ऊचुः ।

वयञ्चातिथयः प्राप्ता आतिथेयोऽसि सुव्रत ।
ज्ञानतत्त्वोपचारेण* पूजयास्मान् यथाविधि ॥ ३० ।
दिवौकसो हि जीवन्ति पीत्वा चन्द्रकलामृतम् ।
ज्ञानामृतन्तु पिबसि† मुने त्वन्मुखनिःसृतम्‡ ॥ ३१ ।
येनेदमखिलं जातं यदाधारं यदात्मकम् ।
यस्मिन्प्रतिष्ठितं तात यस्मिन्§ वा लयमेष्यति ॥ ३२ ।
केन विष्णुः प्रसन्नः स्यात्स कथं पूज्यते नरैः ।
कथं वर्णाश्रमाचारश्चातिथेः पूजनं कथम् ॥ ३३ ।
सफलं स्याद्यथा कर्म्म मोक्षोपायः कथं नृणाम् ।
भक्त्या किं प्राप्यते पुंभिस्तथा भक्तिश्च कीदृशी ॥ ३४ ।
वद सूत मुनिश्रेष्ठ सर्व्वमेतदसंशयम् ।
कस्य नो¶ जायते तुष्टिः श्रोतुं त्वद्वचनामृतम् ॥ ३५ ।

---

* ज्ञानदानोपचारेण इति (घ) ।

† पदसि इति (ग) ।

‡ (क)पुस्तके परैरस्थैव नि घृतम् इति पाठो वर्त्तते, स चासङ्गत ।

§ तस्मिन् इति (क) ।

¶ कस्यता जायते इति (क) ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे यदिष्टं वो वदाम्यहम् ।
गीतं सनत्कुमाराय नारदेन महात्मना ॥ ३६ ।
पुराणं नारदीयाख्यं बृहद्वेदार्थसम्मितम्* ।
सर्व्वपापप्रशमनं दुष्टग्रहनिवारणम् ॥ ३७ ।
दुःस्वप्ननाशनं धन्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
नारायणकथोपेतं सर्व्वकल्याणसिद्धिदम् ॥ ३८ ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां हेतुभूतं महाफलम् ।
अपूर्व्वपुण्यफलदं शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ३९ ।
महापातकयुक्तो यो युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
श्रुत्वैतद्दीर्घं दिव्यं हि पुराणं मुक्तिमाप्नुयात्† ॥ ४० ।
यदध्यायपठनाद्वाजपेयफलं लभेत् ।
अध्यायद्वयपाठेन अग्निष्टोमफलं द्विजाः ॥ ४१ ।
ज्यैष्ठमासे पौर्णमास्यां मूलर्क्षे प्रयतोनरः ।
स्नात्वा च यमुनायाञ्च मथुरायामुपोषितः ॥ ४२ ।
अभ्यर्च्य विधिवद्विष्णुं यत्फलं लभते द्विजाः ।
तत्प्रवक्ष्यामि वः सम्यक् शृणुध्वं गदतो मम ॥ ४३ ।

---

* बृहद्वेदार्थसम्मितम् इति (ख) ।

† श्रुतिवत्सादि दिव्यं हि पुराणं चाहिमाप्नुयात् इति (घ) । श्रुतेवद्दहि कार्यं हि पुराणं मुहिमाप्नुयात् इति (ग) ।

जन्मायुतार्ज्जितैः पापैर्मुक्तः कोटिकुलान्वितः ।
ब्रह्मणः पदमासाद्य तत्रैव परिमुच्यते ॥ ४४ ।
श्रुत्वा तु दश साध्यायानेतदाप्नोति भक्तितः ।*
सन्देहो नात्र कर्त्तव्योऽच्युतो वै स्तूयते यतः ॥ ४५ ।
आख्यानां परमं ह्यार्षं पवित्राणामनुत्तमम् ।
दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतस्ततः ॥ ४६ ।
नरोऽत्र श्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्द्धमेव वा ।
पठित्वा मुच्यते सद्यश्चोपपातककोटिभिः ॥ ४७ ।
सतामेव प्रयोक्तव्यं गुह्याद्गुह्यतमं यतः ।
वाचयेद्विष्णुभवने पुण्यचैत्रे च संसदि ॥ ४८ ।
ब्रह्मद्वेषरतानाञ्च दम्भाचाररतात्मनाम् ।
लोकयाजकवृत्तीनां† न ब्रूयाद्द्विजसत्तमाः‡ ॥ ४९ ।
त्यक्तकामादिदोषाणां विष्णुभक्तिरतात्मनाम् ।
गुरुभक्तिरतानाञ्च वक्तव्यं मोक्षसाधनम् ॥ ५० ।
सर्व्वदेवमयो विष्णुः स्मरजार्त्तिप्रणाशनः§ ।
स भक्तवत्सलो देवो भक्त्या तुष्यति नान्यथा ॥ ५१ ।

---

* श्रुत्वाऽत्र तु दशाध्यायान् तदाप्नोति च भक्तितः इति (घ)। श्रुत्वा तत्र दशाध्यायान् तदवाप्नोति भक्तितः इति (ग)।

† लोकयाचकवृत्तीनामिति (क)। लोकापकृतिवृत्तीनामिति (ग)।

‡ न ब्रूयाद्द्विजसत्तममिति (ग) (घ)।

§ स्मरतामार्त्तिनाशन इति (ग)।

प्रसङ्गेनापि* यश्चाग्नि कीर्त्तिते वा मृतेऽपि च ।
विमुक्तपातकः सोऽपि परमं पदमश्नुते ॥ ५२ ।
संसारघोरकान्तारदावाग्निर्मधुसूदनः ।
स्मृतानां सर्व्वपापानि नाशयत्याशु सत्तमाः ॥ ५३ ।
तदर्थकमिदं पुण्यं पुराणं श्राव्यमुत्तमम् ।
श्रवणात्पठनाद्वापि सर्व्वपापविनाशकृत् ॥ ५४ ।
यस्यात्र श्रवणे बुद्धिर्व्वर्त्तते भक्तिसंयुता ।
स एव कृतकृत्यश्च सर्व्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ ५५ ।
तदर्ज्जितं तप.पुण्यं, तत्सदः सफलं द्विजाः ।
यदत्र श्रवणे बुद्धिरन्यथा न हि वर्त्तते† ॥ ५६ ।
सत्कथासु प्रवर्त्तन्ते यज्ज्ञातमतिसत्तमाः‡ ।
निन्दायां कलहे वापि ह्यसन्तः पापतत्पराः ॥ ५७ ।
पुराणेष्वर्थवादत्वं ये वदन्ति नराधमाः ।
तैरर्ज्जितानि पुण्यानि तद्वदेव भवन्ति वै ॥ ५८ ।
समस्तकर्म्मनिर्मूलसाधनानि नराधमः ।
पुराणान्यर्थवादेन श्रुत्वा नरकमश्नुते§ ॥ ५९ ।

यावद्ब्रह्मा सृजत्येतज्जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तावत्स पच्यते पापी नरकाग्निषु सन्ततम् ॥ ६० ॥

अहो हि वाक्ये चतुरक्षरे द्वे
पुण्यस्य पापस्य निदानभूते ।
उच्चारणादेव मुनीन्द्रनाम्नो*
नारायणेति तथार्थवादः ॥ ६१ ॥

पुराणेषु द्विजश्रेष्ठाः सर्व्वधर्म्मप्रवक्तृषु ।
प्रवदन्त्यर्थवादत्वं ये ते नरकभाजनाः ॥ ६२ ॥
अनायासेन यः पुण्यानीच्छतीह† द्विजोत्तमाः ।
श्राव्याणि भक्त्या तेनैव पुराणानि न संशयः ॥ ६३ ॥
पुरार्ज्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै ।
पुराणश्रवणे बुद्धिस्तस्यैव भवति ध्रुवम् ॥ ६४ ॥
पुराणे वर्त्तमानेऽपि पापपाशेन यन्त्रितः ।
अनादृत्य‡ ह्यन्यगाथासक्तबुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ ६५ ॥

सत्सङ्गदेवार्च्चनसत्कथासु
परोपदेशे च रतो मनुष्यः ।

---

* नृणां मुनीन्द्रा इति (ग) (घ)।

† ये पुण्यानीच्छन्तीह इति (घ), एषपाठोऽसङ्गत परार्द्धे तेनैवेत्यवधारणनिर्देशात् ।

‡ अनादृत्यान्यगाथासु सक्तबुद्धिः प्रवर्त्तते इति (ग)।

स याति विष्णोः परमं पदं यत्*
देहावसानेऽच्युततुल्यतेजाः ॥ ६६ ।
तस्मादिदं नारदनामधेयं†
परं पुराणं शृणुत द्विजेन्द्राः ।
यस्मिन् श्रुते जन्मजरादिनाशो
भवत्यशेषस्य नरोऽच्युतः स्यात् ॥ ६७ ।
वरं वरेण्यं वरदं पुराणं
निजप्रभाभासितसर्व्वलोकम् ।
सङ्कल्पितार्थं परमादिदेवं
स्मृत्वा व्रजेन्मोक्षपदं मनुष्यः ॥ ६८ ।
ब्रह्मेशविष्ण्वाख्यशरीरभेदै-
र्विश्वं सृजत्यत्ति च पाति यश्च ।
तमादिदेवं परमं परेश-
माधाय‡ चेतस्युपयाति मुक्तिम् ॥ ६९ ।
यो नाम जात्यादिविकल्पहीनः
परः पराणां परमः परस्मात् ।
वेदान्तवेद्यः स्वरुचा प्रकाशः
सद्दृश्यते§ सर्व्वपुराणवेदैः ॥ ७० ।

---

* तत् इति (घ)।
† तस्माद्बृहन्नारदनामधेयं इति (घ)।
‡ भायाति इति (क)।
§ स निश्यते इति (ग)।

तच्छास्त्रमीशं भजतां विमुक्ति-
प्रकाशनायालमिदं मुरारेः ।
परं रहस्यं पुरुषार्थहेतुं
श्रुत्वा नरो याति परापरेशम् ॥ ३१ ॥

वाच्यं धार्मिकायैतच्छ्रद्दधानाय पण्डिताः ।
मुमुक्षवे च यतये वीतरागाय धीमते ॥ ३२ ॥
वाच्यं पुण्यदेशे च सभायां देवतागृहे ।
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे न सन्ध्यासु विचक्षणाः ॥ ३३ ॥
दुष्टदेशे यश्चारः संवादमिदमुत्तमम् ।
पच्यते नरके घोरे यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ३४ ॥
कथां शृणोति यो मूढो दम्भाद्भक्तिविवर्जितः ।
सोऽपि तस्मिन्महाघोरे नरके पच्यते ध्रुवं ॥ ३५ ॥
नरो यः सत्कथामध्येऽन्यद्वदति पातकी ।
स याति नरकं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ३६ ॥
तस्माच्छ्रोता च वक्ता च समाहितमना भवेत् ।
असमाहितचित्तस्तु न जानातीह किञ्चन ॥ ३७ ॥

नान्यचित्तोनरो भूत्वा पिबेद्धरिकथामृतम् ।
कथं सम्भ्रान्तचित्तस्य स्वादाभेदः प्रजायते ॥ ७८ ।
किं सुखं प्राप्यते लोके सदा सम्भ्रान्तचेतसा ।
तत एकमना भूत्वा कुर्य्यादच्युतचिन्तनम् * ॥ ७९ ।
नृणां सम्भ्रान्तचित्तानां सुखं वैषयिकं यथा † ।
न ज्ञायते बुधश्रेष्ठाः योगसिद्धिः कथम्भवेत् ॥ ८० ।
तस्मात्सर्व्वं परित्यज्य कामं दुःखस्य साधनम् ।
समाहितमना भूत्वा कुर्य्यादच्युतचिन्तनम् ‡ ॥ ८१ ।
येन केनाप्युपायेन§ स्मृतो नारायणोऽव्ययः ।
अपि पातकयुक्तस्य प्रसन्नः स्यान्न संशयः ॥ ८२ ¶
यस्य देवे परा भक्तिर्विष्णौ नारायणेऽव्यये ।
तस्य स्यात्सफलं जन्म मुक्तिश्चैव करे स्थिता ॥ ८३ ।
धर्म्मार्थकाममोचाख्याः पुरुषार्था द्विजोत्तमाः ।
हरिभक्तिपराणां वै संपद्यन्ते न संशयः ॥ ८४ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे प्रथमोऽध्यायः ।

* तत एकमना भूत्वा पिबेद्धरिकथामृतम् इति (ग) (घ) ।

† सुखं वैषयिकमेव वा इति (क) (ग) । एतत्पाठे छन्दोभङ्गोऽस्ति ।

‡ (क) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

§ येन केन प्रकारेण इति (ग) ।

¶ (ग) पुस्तके श्लोकमारभ्य श्लोकद्वयं नास्ति ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः।

ऋषय ऊचुः।

कथं सनत्कुमाराय देवर्षिर्नारदो मुनिः।
प्रोक्तवान् सकलान्धर्म्मान्, कथं तौ मिलितावुभौ ॥ १ ॥
कस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तात तावुभौ ब्रह्मवादिनौ।
यदुक्तं नारदेनास्मै* तन्नो ब्रूहि दयार्णव ॥ २ ॥

सूत उवाच।

सनकाद्या महात्मानो ब्रह्मणस्तनयाः स्मृताः।
निर्म्ममा निरहङ्काराः सर्व्वे ते ऊर्द्ध्वरेतसः ॥ ३ ॥
तेषां नामानि वक्ष्यामि सनकश्च सनन्दनः।
सनत्कुमारश्च विभुः सनातन इति स्मृताः ॥ ४ ॥
विष्णुभक्ता महात्मानो ब्रह्मध्यानपरायणाः।
सहस्रसूर्य्यसङ्काशाः सत्यसन्धा मुमुक्षवः ॥ ५ ॥
एकदा ब्रह्मणः पुत्राः सनकाद्या महौजसः।
मेरुशृङ्गं समाजग्मुर्वीक्षितुं† ब्रह्मणः सभाम् ॥ ६ ॥

---

* यदुक्तो नारदेनाऽसौ वक्ति (ख)। (ग) पुस्तके "तावुभौ ब्रह्मवादिनौ" इत्यतोऽनन्तरं "यस्य देवे परा भक्ति" रित्यादिश्लोकद्वयं लेखकप्रमादादत्रैव लिखितम्।

† (ख) पुस्तके समाजग्मुरीक्षितुमिति पाठः।

तत्र गङ्गां महापुण्यां विष्णुपादोद्भवां नदीम् ।
निरीक्ष्य भ्रातृसंयुक्ताः स्नातुमभ्युद्यताश्च ते ॥
एतस्मिन्नन्तरे विप्रा देवर्षिर्नारदो मुनिः ।
आजगामोच्चरन्नाम हरेर्नारायणादिकम् ॥ ८
नारायणाच्युतानन्त वासुदेव जनार्दन ।
यज्ञेश यज्ञपुरुष कृष्ण विष्णो नमोऽस्तु ते ॥ ९
पद्माक्ष कमलाकान्त गङ्गाजनक केशव ।
क्षीरोदशायिन्देवेश नारायण नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
श्रीकृष्ण विष्णो मधुकैटभारे
प्रद्युम्न सङ्कर्षण वासुदेव ।
अजानिरुद्धाच्युत विश्वरूप
त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ॥ ११ ।
इत्युच्चरन् हरेर्नाम पावयन्निखिलं जगत् ।
आजगाम स्तुवन् गङ्गां मुनिर्लोकैकपावनीम् ॥ १२ ।
अथायान्तं समुद्वीक्ष्य सनकाद्या महौजसः ।
यथार्हमर्हणाञ्चक्रुर्ववन्दे सोऽपि तान्मुनीन् ॥ १३ ।

कृतकृत्येषु मुनिषु गङ्गातीरे मनोरमे।
आसीनेषु च सर्व्वेषु प्राप्तोपीन्नारदो* हरिम्॥ १४।
अथ तत्र सभामध्ये नारायणपरायणम्†।
सनत्कुमारः प्रोवाच नारदं मुनिपुङ्गवम्॥ १५।

सनत्कुमार उवाच।

सर्व्वज्ञोऽसि महाप्राज्ञ मुनिमानद नारद।
हरिभक्तिपरो यस्मात्त्वत्तो नास्त्यपरोऽधिकः॥ १६।
येनेदमखिलं जातं जगत्स्थावरजङ्गमम्।
गङ्गा यत्पोद्भवा येन कथं स ज्ञायते हरिः॥ १७।
कथञ्च त्रिविधं कर्म्म सफलं जायते मुने।
ज्ञानं यथा भवेन्नृणां तपसां लक्षणं यथा॥ १८।
यथातिथेः पूजनञ्च येन विष्णुः प्रसीदति।
एवमादीनि गुह्यानि हरिभक्तिकराणि च।
अनुग्राह्योऽस्मि यदि ते तत्त्वतो वक्तुमर्हसि॥ १९।

नारद उवाच।

नमः पराय देवाय परात्परतराय च।
परात्परनिवासाय सगुणायागुणाय च॥ २०।
ज्ञानाज्ञानस्वरूपाय धर्म्माधर्म्मस्वरूपिणे।
विद्याऽविद्यास्वरूपाय स्वस्वरूपाय ते नमः॥ २१।

---

* प्राप्तोपीन् इति (ग) (घ)।

† नारायणपरायण इति (घ)।

अमायायात्मसंज्ञाय मायिने योगरूपिणे ।
योगेश्वराय योगाय योगगम्याय ते नमः ॥ २२ ।
ज्ञानाय ज्ञानगम्याय सर्व्वज्ञानैकहेतवे ।
ज्ञानेश्वराय दिव्याय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ २३ ।
ध्यानाय ध्यानगम्याय ध्यानात्मापहराय च ।
ध्यानेश्वराय सुधिये तस्मै शुद्धात्मने नमः ॥ २४ ।*

आदित्य-चेन्द्राग्नि†-विधातृ-देवाः
सिद्धाश्च यक्षासुर-नागसङ्घाः ।
यच्छक्तिं‡ कार्य्यास्तमजं पुराणं
सत्यं§ स्तुतीशं सततं नतोऽस्मि ॥ २५ ।
यन्नामसंकीर्त्तनपुण्यशीलाः
स्वप्नेऽपि पश्यन्ति न यं मुनीन्द्राः ।
जानन्ति नाद्यापि विरिञ्चिमुख्या-
स्तमीशमाद्यं¶ सततं नतोऽस्मि ॥ २६ ।
यो ब्रह्मरूपी जगतां विधाता
तदेव माता हरिरूपभाग् यः ।

---

* (ख) पुस्तके अमायायेत्यादि श्लोकत्रयं नास्ति ।

† चन्द्राग्नि इति (ख) ।

‡ यच्छक्ति इति (ख) (ग) ।

§ सुख्य इति (ख), सुतं इति (ग) ।

¶ स्तमीशमीड्यं इति (ख) ।

कल्पान्तरुद्रात्यतनुय* विग्रं
संरक्ष्य शेते तमजं भजामि ॥ २७ ।
यन्नामसंकीर्त्तनतो गजेन्द्रो
ग्राहोग्रबन्धान्मुमुचे स एव ।
यत्र विष्णोः परमं पदं यत्
पश्यन्ति सन्तस्तमजं प्रपद्ये ॥ २८ ।
शिवस्वरूपी शिवभावितानां
हरिस्वरूपी हरिभाविताताम् ।
सङ्कल्पपूर्व्वात्मकमूर्त्तिहेतुं
वरं वरेण्यं शरणं प्रपद्ये ॥ २९ ।
यः केशिहन्ता नरकान्तकश्च
भुजाग्रमात्रेण† दधार गोत्रम् ।
भूभारविच्छेदविनोदकामं
नमामि देवं वसुदेवसूनुम् ॥ ३० ।
जित्वा हयग्रीवासुरं‡ वेदानुहृतवान् पुनः ।
मत्स्यरूपेण यो देवस्तमस्मि शरणं गतः ॥ ३१ ।

---

* (क) पुस्तके कल्पान्तरुद्रात्यतनय विग्रमिति पाठः, एवं हि छन्दोभङ्गः ; (ग) पुस्तके कल्पान्तरुद्रात्यतरदेति पाठोऽपि, तत्र च मार्दभङ्गतिः। (घ) पुस्तके कल्पान्त रुद्रात्यतनुष योऽर्थात् इति तमजं नमामीति च पाठो वर्त्तते।

† भुजैकमात्रेणेति (घ)।

‡ 'हयग्रीवासुरं' इत्यत्र छन्दोभङ्गः। (ग) पुस्तके जित्वा हिमाद्यमसुरमिति पाठो वर्त्तते, तत्र नैव दोषः। (ग, ङ) पुस्तकयोः एतदारभ्य श्लोकत्रयं नास्ति।

दधार मन्दरं पृष्ठे चीरोदेऽमृतमन्थने ।
देवतानां हितार्थाय तं कूर्म्मं प्रणमाम्यहम् ॥ ३२ ।
दंष्ट्राङ्कुशेन योऽनन्तः समुद्धृत्यार्णवाद्धराम् ।
तस्थाविवं* जगत्कृत्स्नं तं वराहं नमाम्यहम् ॥ ३३ ।
प्रह्लादं रचितुं दैत्यं शिलाग्रकठिनोरसम् ।
विदार्य्य हतवान्दैत्यं तं नृसिंहं नमाम्यहम्† ॥ ३४ ।

---

* तत् स्थावरजगत्कृत्स्नं इति (क), एषोऽपि क्रियाभावादसङ्गत पाठ । (ख) (घ) पुस्तकयोर्दंष्ट्राङ्कुशेनेत्यत्र दन्ताङ्कुरेणेति पठितम् ।

† (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमन्यथैवं पठितो यथा—

स्तम्भेऽवतीर्य्याच नृसिंहरूपी हिरण्यवच कठिनं शिलावत् ।
विदार्य्य संरचितवान् स्वभक्तं प्रह्लादमीश तमहं भजिष्ये ॥

यथास्थाने तु मखाग्रेण हिरण्यस्य स्वचोर्णवचशन्मना ।
प्रह्लादं रचितुं दैत्यं तं नृसिंहं नमाम्यहम् ।

तत्राऽप्यन्ये श्लोका अधिका सन्ति । यथा—

व्योमादिभिर्भूषितमात्मसत्त्वं निरञ्जनं चिन्त्यममूर्त्तिमन्तम् ।
जगत्समुद्धारणकर्म्मिणश्च परं पुराणं पुरुषं नतोऽस्मि ॥
ब्रह्मेन्द्ररुद्राग्निमरुन्मनुष्यगन्धर्व्वयचाऽसुरसिद्धभेदैः ।
सर्व्वेच तिष्ठन्तमिम यदेकमत्तमादिमात्मानमहं भजिष्ये ॥
यतोभिन्नमिदं सर्व्वं यतोभूमिचराचरम् ।
यस्मिन्नेति सर्वं पयादस्मिन् शरणं गत ॥
युगरूपेण य स्थित्वा सहस्रानिति कथ्यते ।
स्वयञ्च परिपूर्णत्वात्तमीशं शरणं गत ॥

लब्ध्वा वैरोचनाद्भूमिं पद्भ्यां द्वाभ्यामतीत्य यः ।
आब्रह्म भुवनं* क्रान्तं वामनं तं नमाम्यहम् ॥ ३५ ।
हैहयस्यापराधेन चैकविंशतिसंख्यया ।
क्षत्रियानान्वयानैवं† जामदग्न्यं नतोऽस्म्यहम् ॥ ३६ ।
आविर्भूतश्चतुर्धा यः कपिभिः‡ परिवारितः ।
हतवान्राक्षसानीकं रामं दाशरथिं भजे ॥ ३७ ।
मूर्त्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य यः ।
मुषलेन हलाग्रेण तं रामं सततं भजे ॥§ ३८ ।

सर्व्वसङ्गनिवृत्तानां ध्यानयोगरतात्मनाम् ।
सर्व्वे भवति ज्ञानात्मा तमस्मि शरणं गतः ॥
हृदि स्थितोऽपि योदेवो मायया मोहितात्मनाम् ।
अवेद्य परम शुद्धस्तमस्मि शरणं गतः ॥
जगतामुपकाराय रूपाणि विविधानि यः ।
समरूपोऽभवीद्योऽपि तमस्मि शरणं गतः ॥
जित्वा सत्याख्यमसुरं वेदानुद्धृतवान् पुनः ।
मत्स्यरूपेण योदेवस्तमस्मि शरणं गतः ॥

* आब्रह्मभुवनाक्रान्त इति (ख) । भुवनाक्रान्तं इति (ग) । भवनागात इति (घ) ।

† (क) पुस्तके—'क्षत्रियान्वयोच्छेत्ता जामदग्निं नतोऽस्म्यहं' इति पाठो विद्यते, तदयुक्तमिति मत्वा (ग) पुस्तकस्य पाठोऽत्र गृहीतः । क्षत्रियान्वयभेत्ता च इति (ख) । क्षत्रियान्वयछेत्तारं इति (घ) ।

‡ हरिभिरिति (ख) ।

§ मूर्त्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य च ।
सङ्कुलं च हलाग्रेण तं रामं सततं भजे ।

इति (ख), (ग घ) तं रामं सततं भजे इत्येतदपहायान्य पाठः (क)वदेव एव ।

भूम्यादिलोकत्रितयं संहृत्यात्मानमात्मना* ।
पश्यन्ति योगिनः सर्व्वे तमीयानं भजाम्यहम् ॥ ३८ ॥
युगान्ते पापिनो†ऽशुद्धांश्छित्त्वा तीक्ष्णासिधारया ।
स्थापयामास यो धर्म्मं कृतादौ तं नमाम्यहम् ॥ ४० ॥
एवमादीन्यनेकानि रूपाण्यस्य महात्मनः ।
येषां‡ नामानि संख्यातुं शक्यन्ते नाब्दकोटिभिः ॥ ४१ ॥
महिमानन्तु यन्नाम्नः पारं§ गन्तुमनीश्वराः ।
मुनयोऽपि मुनीन्द्राय कथं तं क्षुल्लको भजे ॥ ४२ ॥
यन्नामश्रवणेनाऽपि महापातकिनोऽपि ये ।
पावनत्वं प्रपद्यन्ते कथं स्तोष्यामि क्षुद्रधीः¶ ॥ ४३ ॥
सुरापरोऽपि‖ यन्नाम कीर्त्तयित्वा ह्यजामिलः ।
प्रपेदे परमं स्थानं कथं स्तोष्यामि क्षुद्रधीः** ॥ ४४ ॥

---

* संहृत्यात्मानमात्मनि । पश्यन्ति निर्म्मलं तत्त्वं इति (ग) । (ख) पुस्तके तत्त्व स्थाने शुद्ध पठितम् ।

† पापिन इति (ग) । (ख) पुस्तके छित्त्वा स्थाने भित्त्वेति पठितम् ।

‡ तेषां इति (ख) ।

§ पारं गन्तु मुनीश्वरा इति सार्व्वत्रिक पाठ, सचाऽसङ्गत, पारं गन्तुमनीश्वरा एवं कृते तु सङ्गतो भवति ।

¶ स्वल्पधी इति (ख) ।

‖ चर्म्मेणापीति (ख) (ग) ।

** मन्दधी इति (ख) ।

यथाकथञ्चियन्नाम्नि कीर्त्तिते वा श्रुतेऽपि वा* ।
पापिनः परिशुद्धाः स्युः शुद्धा मोक्षमवाप्नुयुः† ॥ ४५ ।
आत्मन्यात्मानमाधाय योगिनो गतकल्मषाः ।
पश्यन्ति यं ज्ञानरूपं तमस्मि शरणं गतः ॥ ४६ ।
सांख्याः सर्व्वत्र पश्यन्ति परिपूर्णात्मकं हरिम् ।
तमादिदेवमजरं ज्ञानरूपं नतोऽस्म्यहम् ॥ ४७ ।
अज्ञा जानन्ति विश्वेशं‡ पाषाणादिषु सर्व्वदा ।
सर्व्वत्र संस्थितं देवं§ तं वन्दे पुरुषोत्तमम् ॥ ४८ ।
कर्म्माणि यस्य रूपाणि तपांसि च¶ महात्मनः ।
ज्ञानरूपः‖ सदा काम्यस्तमीशं सततं भजे ॥ ४९ ।
सर्व्वतत्त्वमयं शान्तं सर्व्वस्रष्टारमीश्वरम् ।
सहस्रशिरसं देवं तं वन्दे भावनामयम् ॥ ५० ।
यद्भूतं यच्च वै भाव्य जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
दशाङ्गुलं योऽत्यतिष्ठत्तमीशमजरं भजे** ॥ ५१ ।

---

* श्रुतेऽपि वा इति (ख) ।
† पापिनोऽपि विशुद्धाः शुभाश्चापि ह्यवाप्नुयु इति (ख) ।
‡ देवेशं इति (ग) । अज्ञा यजन्ति भूतेश पाषाणादिषु सर्व्वदा इति (ख) ।
§ शान्तं तं चेमं इति (ख), कान्त त वन्दे इति (ग) ।
¶ वयांसि च इति (घ) ।
‖ ज्ञानरूपीय एकाग्र इति (ख), ज्ञानरूपी सदा काम्य इति (घ) ।
** सर्व्वतत्त्वमयेत्यादि श्लोकद्वय (ख)पुस्तके नास्ति । (ग)पुस्तके दशाङ्गुलो योऽत्य-
तिष्ठदिति पाठो वर्त्तते ।

अणोरणीयांसमजं महताञ्च महत्तरम् ।
गुह्याद्गुह्यतमं देवं प्रणमामि पुनः पुनः ॥ ५२ ।
ध्यातः स्मृतः पूजितो वा स्तुतो वा नमितोऽपि वा* ।
स्वपदं† यो ददातीशस्तं वन्दे पुरुषोत्तमम् ॥ ५३ ।
इति‡ स्तुवन्तं परमं परेशं
हर्षाम्बुसंरुद्धविलोचनास्ते§ ।
मुनीश्वरा नारदनामधेयं
सन्तुष्टुवुः प्राञ्जलयो महान्तम् ॥ ५४ ।
इदं वै¶ नारदस्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो विष्णुलोके महीयते‖ ॥ ५५ ।**
इति दत्त्वा वरं तस्मै नारदाय मुनीश्वराः ।
व्याहरन्तो हरेर्नाम तुष्टुवुर्नारदं मुनिम् ॥ ५६ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे द्वितीयोऽध्यायः ।

---

* नमितोऽपि पुनः पुनः इति (क) ।
† स्वपादं यो ददाति इति (क) । स्वसाम्यं यो ददातीश इति (ख) ।
‡ (ख)पुस्तके इतः पूर्व्वं सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।
§ हर्षाश्रुसंरुद्धविलोचना इति (ख) । हर्षाम्बुसम्बद्धविलोचना इति (क) ।
¶ यइदं नारदस्तोत्रं इति (क) ।
‖ स गच्छति इति (ख) ।
** श्लोकोऽयं (ख)पुस्तके नास्ति ।

अथ तृतीयोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायणोऽक्षरोऽनन्तः सर्व्वव्यापी निरञ्जनः।
तेनेदमखिलं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम्॥ १॥
आदिसर्गे महाविष्णुः स्वप्रकाशो जगन्मयः*।
गुणभेदमधिष्ठाय मूर्त्तित्रयमवाप्तवान्॥ २॥
सृष्ट्यर्थमसृजद्देवो दक्षिणाङ्गात्प्रजापतिम्।
मध्ये रुद्राख्यमीशानं जगदन्तकरं मुने†॥ ३॥
पालनायास्य जगतो वामाङ्गाद्विष्णुमव्ययम्।
आदिसर्गे महाविष्णुरेवं त्रिरूपमवाप्तवान्॥ ४॥
तमादिदेवमजरं केचिद्रुद्रं वदन्ति वै‡।
केचिच्च विष्णुमपरे धातारं ब्रह्म चापरे॥ ५॥
तस्य शक्तिः परा विष्णोर्जगत्कार्य्यपरिश्रया।
भावाभावस्वरूपा सा विद्याऽविद्येति गीयते॥ ६॥
यदा विश्वं महाविष्णोर्भिन्नत्वेन प्रतीयते।
तदा ह्यविद्या संसिद्धा तदा दुःखस्य साधनी॥ ७॥

---

* (ख) पुस्तके आदिसर्गे महाविष्णुरेवं त्रिरूपमवाप्तवानिति श्लोकार्द्धमात्रं दृश्यते। तत्र सार्द्धश्लोकद्वयं परित्यक्तम्।

† जगदन्तकरात्मकं इति (क)। जगदन्तकरं हरं इति (ग)।

‡ केचिदिन्द्रं वदन्ति वै इति (ख)।

प्राप्तश्रेयाद्युपाधिस्तु यदा नश्यति सत्तमाः ।
सर्व्वैकभावना बुद्धिः सा विद्येत्यभिधीयते ॥ ८ ।
एवं माया महाविष्णोर्भिन्ना संसारदायिनी ।
अभेदबुद्ध्या दृष्टा चेत्संसारक्षयकारिणी ॥ ९ ।
विष्णुशक्तिसमुद्भूतमेतत्सर्व्वं चराचरम् ।
यस्माभिन्नमिदं सर्व्वं यच्चेदं यच्च नेङ्गते* ॥ १० ।
उपाधिभिर्यथाकाशो भिन्नत्वेन प्रतीयते ।
अविद्योपाधिभेदेन तथेदमखिलं जगत् ॥ ११ ।
यथा हरिर्जगद्व्यापी तस्य शक्तिस्तथा मुने ।
दाहशक्तिर्यथाङ्गारे स्वाश्रयं व्याप्य तिष्ठति ॥ १२ ।
उमेति केचिदाहुस्तां शक्तिं लक्ष्मीति† चापरे ।
भारतीत्यपरे चैनां गिरिजेत्यम्बिकेति च ॥ १३ ।
दुर्गेति भद्रकालीति चण्डी माहेश्वरीति च ।
कौमारी वैष्णवी चेति वाराह्यैन्द्रीति चापरे ॥ १४ ।
ब्राह्मीति विद्याऽविद्येति मायेति च तथापरे ।
प्रकृतिश्च परा चेति‡ वदन्ति परमर्षयः ॥ १५ ।

---

* इङ्ग गत्यादिष्वस्येङ्गतीति रूपं भवति, इङ्गते इत्यार्षम् ।

† लक्ष्मीति चार्षं, लक्ष्मीरिति साधु ।

‡ प्रकृतिश्च परा चेति (क)। प्रकृतिश्च पुमांश्चेति (ख)। (ख)पुस्तके निम्नोर्ध्वं दृश्यते गति (नति ?) इति पाठो वर्त्तते ।

सैयं शक्तिः परा विष्णोर्जगत्सर्गादिकारिणी।
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण जगद्व्याप्य व्यवस्थिता ॥ १६ ।
प्रकृतिश्च पुमांश्चैव कालश्चेति त्रिधा स्थिता*।
सृष्टिस्थितिविनाशानामेका कारणतां गता ॥ १७ ॥
येनेदमखिलं जातं ब्रह्मरूपधरेण वै।
तस्मात्परतरो देवो नित्य इत्यभिधीयते। १८।
रक्षां करोति यो देवो जगतां परमः पुमान्।
तस्मात्परतरं यत्तदव्ययं परमं पदम् ॥ १९।
अक्षरो निर्गुणः शुद्धः परिपूर्णः सनातनः।
यः परः कालरुद्राख्यो योगिध्येयः परात्परः ॥ २०।
परमात्मा परानन्दः सर्व्वोपाधिविवर्ज्जितः।
ज्ञानैकवेद्यः परमः सच्चिदानन्दविग्रहः† ॥ २१।
योऽसौ शुद्धोऽपि परमस्त्वहङ्कारेण संयुतः‡।
देहीति प्रोच्यते मूढैरहोऽज्ञानं हि भेदनम् ॥ २२।
परं ब्रह्माभिधानन्तु यस्मिन्निर्म्मलतेजसि§।
प्रोच्यते ह्युपचारेण वाचा मानसगोचरेण¶ ॥ २३ ॥

---

* (ग) (घ) पुस्तकयोः त्रिधा स्थित', एकः कारणतां गत इति पाठो वर्त्तते, (ख) पुस्तके स्थित इत्यत्र धृत इति पठितम्।

† सच्चिदानन्दरूपकः इति (ख)।

‡ परमस्तमहङ्कारसंयुतः इति (क)। एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति।

§ ब्रह्माभिधानन्तु परं यस्मिन्निर्म्मलतेजसि इति (ख)।

¶ अवाङ्मानसगोचरे इति (ख)। स वाङ्मनसगोचरः इति (घ)।

स देवः परमः शुद्धः सत्वादिगुणभेदतः ।
मूर्त्तित्रयं समापन्नः सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥ २४ ।
यस्यायुतायुतांशांशा ब्रह्माद्यास्त्रिदिवौकसः ।
तेनेदमीदृशं व्याप्तं जगदेतच्चराचरम् ॥ २५ ।
योऽसौ ब्रह्मा जगत्कर्त्ता* यन्नाभिकमलोद्भवः ।
स एवानन्दरूपात्मा तस्मान्नान्यः परात्मवान्† ॥ २६ ।
अन्तर्यामी जगद्रूपी सर्व्वसाक्षी‡ निरञ्जनः ।
भिन्नाभिन्नस्वरूपेण स्थितो वै परमेश्वरः ॥ २७ ।
यस्य शक्तिर्महामाया जगद्विश्रम्भकारिणी§ ।
विश्वोत्पत्तिनिदानत्वात्प्रकृतिः प्रोच्यते बुधैः ॥ २८ ।
आदिसर्गे महाविष्णुर्लोकान् कर्त्तुं समुद्यतः ।
प्रकृतिः पुरुषश्चेति कालश्चेति त्रिधाऽभवत् ॥ २९ ।
पश्यन्ति भावितात्मानः परं ब्रह्माभिसंज्ञितम् ।
शुद्धं तत्परमं धाम¶ तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३० ।
परं ब्रह्माभिधानन्तु यस्मिन्निर्गुणवस्तुनि ।
प्रोच्यते ह्युपचारेण स विष्णुर्ज्ञानगोचरः ॥ ३१ ।

---

* योऽसौ त्रिजगत. कर्त्ता. इति (ग) ।

† तस्मात्नान्यः परो मुने इति (क) । (ख) पुस्तके नान्य इत्यत भाव इति पठितम् ।

‡ सर्व्वव्यापी इति (ख) । तत्र भिन्नोऽभिन्नस्वरूपेणेति च पाठो वर्त्तते ।

§ जगद्विश्रामकारिणी इति (ख) (ग) ।

¶ स्थानं इति (क) ।

एष शुद्धोऽक्षरोऽनन्तः कालरूपी महेश्वरः ।
गुणरूपी गुणाधारी जगतामादिरव्ययः* ॥ २२ ।
प्रकृतौ† क्षोभमापन्ने पुरुषाख्ये‡ जगद्गुरौ ।
महान्प्रादुरभूद्बुद्धि§स्ततोऽहं समवर्त्तत ॥ २३ ।
अहङ्काराच्च सूक्ष्माणि तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।
तन्मात्रेभ्यो हि भूतानि जातानि जगतः कृते ॥ २४ ।
आकाशवाय्वग्निजलभूमयोऽजभवात्मज ।
यथाक्रमं कारणतामेकैकस्योपयान्ति वै¶ ॥ २५ ।
ततो ब्रह्मा जगद्धाता सृष्टवान् पादपादिकान् ।
तमोमयः स विज्ञेयो यः सर्गोऽबुद्धिपूर्व्वकः । ॥ २६ ।
असाधकमिति ज्ञात्वा तं ब्रह्मा सृष्टवान् विभुः‖ ।
तिर्य्यग्योनिगताञ्जन्तून् पशुपक्षिमृगादिकान् ॥ २७ ।
तमप्यसाधकं मत्वा देवसर्गं समातनोत् ।
ततो वै मानुषं सर्गं कल्पयामास पद्मजः ॥ २८ ।
ततो दक्षादिकान्पुत्रान्मानसान्सृष्टिसाधकान् ।

---

* आदिकृद्गुरुः इति (ख) । आदिकृत् प्रभु. इति (ग) ।

† प्रकृत्या इति (ख) ।

‡ पुरुषाख्यो जगद्गुरुः इति (घ) ।

§ विष्णुः इति (ख) ।

¶ (ख) यथाकारणतामेकस्यैकस्यैकोपयाति वै इति पाठो वर्त्तते ।

‖ प्रभु. इति (ख) ।

असृजत्तै*रिदं व्याप्तं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३८ ॥
भूर्भुवश्च† स्वश्चैव महश्चैव जनस्तथा ।
तपश्च सत्यमित्येवं लोकाः सप्तोपरिस्थिताः ॥ ४० ।
अतलं वितलञ्चैव सुतलञ्च तलातलम् ।
महातलञ्च विप्रेन्द्र ततोऽधश्च रसातलम् ॥ ४१ ।
पातालञ्चेति सप्तेति पातालानि क्रमादधः ।
एषु सर्व्वेषु लोकेषु लोकनाथांश्च सृष्टवान् ॥ ४२ ।
कुलाचलाश्नदीयासौ तत्र लोकनिवासिनाम्‡ ।
वर्त्तनादीनि योग्यानि§ यथायोग्यमकारयत् ॥ ४३ ।
भूतले मध्यमे¶ मेरुः सर्व्वदेवसमाश्रयः ।
लोकालोकश्च भूम्यन्ते तन्मध्ये सप्त सागराः ॥ ४४ ।
द्वीपाश्च सप्त विप्रेन्द्रा द्वीपे द्वीपे कुलाचलाः ।
नद्यश्च बह्वस्तत्र जनाश्चामरसन्निभाः ॥ ४५ ।
जम्बुप्लक्षाभिधानौ च शाल्मलश्च कुशस्तथा ।
क्रौञ्चः शाकः पुष्करश्च ते सर्व्वे देवभूमयः ॥ ४६ ।

---

* ततस्तु ते इति (ख) ।

† भूर्भुवश्च महश्चैव स्वश्चैव जननस्तथा इति (ख) ।

‡ लोकनिवासिन इति (घ) ।

§ सर्व्वाणि इति (ख) (ग) (घ) ।

¶ मध्यतः इति (ख) ।

एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः।
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः* सह ॥ ४७ ।
एते द्वीपाः समुद्राश्च पूर्व्वस्मादै परस्पराः†।
ज्ञेया द्विगुणविस्तारा आलोकालोकपर्व्वतात् ॥ ४८ ।
क्षीरोदधेरुत्तरं यद्विमाद्रेश्चैव दक्षिणम्।
ज्ञेयं तद्भारतं वर्षं सर्व्वकर्म्मफलप्रदम्‡ ॥ ४९ ।
अत्र कर्म्माणि कुर्व्वन्ति त्रिविधान्यजनन्दन।
तत्फलं भुज्यते ब्रह्मन् भोगभूमिष्वनुक्रमात् ॥ ५० ।
भारते तु कृतं कर्म्म शुभं वाऽशुभमेव वा।
आफलचयणं कर्म्म भुज्यतेऽन्यत्र जन्तुभिः§ ॥ ५१ ।
अद्यापि देवा इच्छन्ति¶ जन्म भारतभूतले।
सञ्चितं सुमहत्पुण्यमक्षय्यममलं शुभम् ॥ ५२ ।
कदा वयं हि लप्स्यामो जन्म भारतभूतले।
कदा पुण्येन महता प्राप्स्यामः परमं पदम् ॥ ५३ ।
दानैर्व्वा विविधैर्यज्ञैस्तपोभिर्व्वाऽप्यशायिनम्।
पूजयित्वा कदा यामो यद्दै पश्यन्ति सूरयः ॥ ५४ ।

---

* क्षीरजलै, समम् इति (ग)।

† परस्परम् इति (ख) (ग)।

‡ कालफलप्रदमिति (ख), कामफलप्रदमिति (ग)।

§ आफलचयर्थं विप्र इति (ग)।

¶ वाञ्छन्ति इति (ख)।

भक्त्या वा कर्म्मभिर्व्वाऽपि ज्ञानेनाऽप्यथवा हरिम् ।
जगदीशं कदा यामो नित्यानन्दमयं विभुम्* ॥ ५५ ।
यो भारतभुवं प्राप्य विष्णुपूजापरो भवेत् ।
न तस्य सदृशश्चास्ति† यथा वै रवितेजसः ॥ ५६ ।
हरिकीर्त्तनशीलो वा तद्भक्तानां प्रियोऽपि वा ।
शुश्रूषुर्व्वाऽपि महतां स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५७ ।
हरिपूजारतो वाऽपि हरिपूजायुतोऽपि वा ।
हरिध्यानपरो वाऽपि स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५८ ।
नारायणेति कृष्णेति वासुदेवेति वा ब्रुवन् ।
अहिंसादिपरः शान्तः स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५९ ।
शिवेति नीलकण्ठेति शङ्करेति च यो ब्रुवन् ।
सर्व्वभूतहितो नित्यं स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६० ।‡
गुरुभक्तः शिवध्यानी आश्रमाचारतत्परः ।
अनसूयः सदा शान्तः§ स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६१ ।
ब्राह्मणानां हितकरः सद्भावात्सर्व्वकर्म्मसु ।
वेदवादरतो नित्यं स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६२ ।

---

* प्रभुम् इति (ख) (ग) ।
† सदृशः कोऽपि इति (ख), सदृशश्चास्ति इति (ग) ।
‡ (ग) पुस्तके हरिपूजारत इत्यादि श्लोकद्वयं नास्ति ।
§ सदा काम इति (क) ।

अभेददर्शी देवेशे नारायणशिवात्मके।
स वन्द्यो ब्राह्मणो नित्यमस्माभिः किमु सत्तमः॥ ६३।
गोषु चान्तो* ब्रह्मचारी परनिन्दाविवर्ज्जितः।
अपरिग्रहशीलश्च स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः॥ ६४।
स्तेयादिदोषरहितः† कृतज्ञः सत्यवाक् शुचिः।
परोपकारनिरतः स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः॥ ६५।
तड़ागोद्यानकान्तारनिरतो यो निरन्तरम्।‡
वेदार्थग्रहणे बुद्धिः पुराणश्रवणे तथा।
सत्सङ्गेऽपि च यस्य स्यात्स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः॥ ६६।
एवमादीन्यनेकानि धर्म्माणि§ श्रद्धयान्वितः।
करोति भारते वर्षे स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः॥ ६७।
एतेष्वन्यतमेनापि नात्मानं भावयेन्नरः।¶
स एव दुष्कृतिर्मूढ़ः कोऽन्यस्तस्मादचेतनः॥ ६८।
संप्राप्य भारते जन्म सुकर्म्मसु पराङ्मुखः।

---

* गोष्ठकान्तः इति (ग)।

† द्वेषादिदोषविशुद्धः इति (ख)।

‡ तडागोद्यानकान्तारनिरतो यो नरोत्तमः इति (घ), एष श्लोकः (ग)पुस्तके नास्ति।

§ धर्म्मशब्दस्य पुंसि प्रयोग एव सार्व्वत्रिकः।

¶ एतेषुं कोऽन्यतमेनात्मानं भावयेन्नरः इति (क), एतेषुंतोऽन्यतमेनापि चात्मानं भावयेन्नरः इति (ख), उभयत्र छन्दोभङ्गः।

पीयूषकलसं त्यक्त्वा विषभाण्डं* स मार्गति ॥ ६९ ॥
श्रुतिनोदितधर्मेण नात्मानं भावयेन्नरः ।
स एवमात्मघाती स्यात्पातकिनामनुत्तमः ॥ ७० ॥†
कर्मभूमिं समासाद्य न धर्मं कुरुते नरः‡ ।
स एव सर्व्वथा दुःखी कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ७१ ॥
स्वकर्मफलदे स्थित्वा दुष्कर्माणि करोति यः§ ।
कामधेनुमतिक्रम्य ह्यर्कक्षीरं स मार्गति¶ ॥ ७२ ॥
एवं भारतभूभागं प्रशंसन्ति दिवौकसः‖ ।
सनत्कुमारब्रह्माद्याः स्वभोगचयभीरवः ॥ ७३ ॥
तस्मात्पुण्यतमो ज्ञेयः सर्व्वकर्मफलप्रदः ।
भारताख्यो महाभाग देवानामपि दुर्लभः ॥ ७४ ॥
अस्मिन् वै पुण्यभूभागे** यस्तु सत्कर्मसूद्यतः†† ।
न तस्य सदृशः कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७५ ॥

---

* विषकुम्भ इति (ख) । मार्गतीति आर्षं, मृग्यतीति साधु ।

† श्रुतिचोदितधर्म्मेण नात्मानं तारयेन्नरः । स एव सर्व्वदाऽधम्यः कोऽन्यस्तस्मा दचेतनः । इति (ख) ।

‡ एषोऽर्द्धश्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके, स्वकर्मकर्मे स्थित्वा दुःखतानि करोति यः' एष अपरः पाठोऽस्ति ।

¶ मृग्यतीति साधु ।

‖ मनीषिण इति (ख) ।

** तस्मिन् भारतभूभागे इति (ख) ।

†† य सुकर्म्म समाचरेत् इति (ख) ।

अभिज्ञातो नरो यस्तु स्वकर्मचयणोद्यतः * ।।
नररूपपरिच्छिन्नो हरिरेव न संशयः ॥ ७६ ।
परलोकफलं प्रेप्सुः कुर्य्यात्कर्माण्यतन्द्रितः ।
हरेर्निवेदयेत्तानि तत्फलं त्वचयं भवेत् ॥ ७७ ।
विरागी चेत्† कर्मफलेष्वपि किञ्चिन्न कारयेत् ।
अर्पयेत्स्वकृतं‡ कर्म प्रीयतामिति मे हरिः ॥ ७८ ।
आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरुत्पत्तिदायकाः§ ।
तत्राप्यभुः परं धाम निष्कामं¶ प्राप्यते पुनः ॥ ७९ ।
वेदोदितानि कर्माणि कुर्य्यादीश्वरतुष्टये ।
यथाश्रमं त्यक्तुकामः प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ८० ।
निष्कामी वा सकामी वा‖ कुर्य्यात्कर्म यथाविधि ।
आश्रमाचारहीनस्तु पतितः प्रोच्यते बुधैः ॥ ८१ ।
सदाचारपरो विप्रो वर्द्धते ब्रह्मतेजसा ।
तस्य विष्णुश्च तुष्टः स्यात्स इहामुत्र पुण्यभाक् ॥ ८२ ।
वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरन्तपः ।
वासुदेवपरं ज्ञानं तस्मादन्यन्न विद्यते ॥ ८३ ।

---

* स्वकर्मचयणोद्यतः इति (घ), सुकर्माचयणोद्यतः इति (ङ) ।

† न रागी चेत् इति (घ) ।

‡ सततं इति (ङ) ।

§ पुनरावृत्तिदायकाः इति (ख) ।

¶ निष्कामी इति (ग) ।

‖ निष्कामी वा सकामी वा इति (घ) ।

वासुदेवात्मकं सर्व्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं तस्मादन्यन्न विद्यते ॥ ८४ ।

स एव धाता त्रिपुरान्तकश्च
स एव देवासुरयज्ञसिद्धाः ।
स एव ब्रह्माण्डमिदं ततोऽन्य-
न्न किञ्चिदस्ति व्यतिरिक्तरूपम् ॥ ८५ ।
यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्-
यस्मादणीयांश्च तथा महीयान् ।
व्याप्तं हि तेनेदमिदं विचित्रं
तं देवमीशं प्रणमेत्सुखार्थी ॥ ८६ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे तृतीयोऽध्यायः ।

न दानैर्न तपोभिर्वा यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ।
भक्तिहीनैर्मुनिश्रेष्ठ तुष्यते भगवान् हरिः ॥ ७ ॥
मेरुमात्रसुवर्णानां कोटिः कोटिसहस्रशः ।
दत्ता चाप्यर्थनाशाय यतो भक्तिविवर्जिता ॥ ८ ॥
अभक्त्या यत्तपस्तप्तं केवलं कायशोषणम् ।
अभक्त्या यद्धुतं हव्यं भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ ९ ॥
यत्किञ्चित्कुरुते कर्म श्रद्धयाऽप्यणुमात्रकम्* ।
तन्नाम जायते पुंसां शाश्वतप्रीतिदायकम् ॥ १० ॥
अश्वमेधसहस्रं वा कर्म वेदोदितं शतम् ।
तत्सर्वं निष्फलं ब्रह्मन् यतो भक्तिविवर्जितम् ॥ ११ ॥
हरिभक्तिः परा नृणां कामधेनूपमा स्मृता† ।
तस्यां सत्यां पिबन्त्यज्ञाः संसारगरलं ह्यहो ॥ १२ ॥
असारभूते संसारे सारमेतदजात्मज ।
भगवद्भक्तसङ्गश्च हरिभक्तिस्तितिक्षुता ॥ १३ ॥
असूयोपेतमनसां भक्तिदानादि कर्म यत् ।
अवेहि निष्फलं ब्रह्मंस्तेषां दूरतरो हरिः ॥ १४ ॥
परश्रिया‡भितप्तानां दम्भाचाररतात्मनाम् ।
वृथा तु कुर्वतां कर्म तेषां दूरतरो हरिः ॥ १५ ॥

---

* अल्पमात्रकमिति (ख)।
† कामधेनुः परा स्मृतेति (ख)।
‡ परस्त्रियेति (ख)। परनिन्दादिरहितेषु (ग) पुस्तके नास्ति।

पृच्छताञ्च महाधर्म्मान् वदतां वै मृषा च तान् ।
धर्म्मेष्वभक्तिमनसां तेषां दूरतरो हरिः ॥ १६ ।
वेदप्रणिहितो धर्म्मो वेदो नारायणः परः ।
तत्राश्रद्धापरा ये तु तेषां दूरतरो हरिः ॥ १७ ।*
यस्य धर्म्मविहीनानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लौहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १८ ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः ।
श्रद्धावतां हि सिध्यन्ति नान्यथा ब्रह्मनन्दन ॥ १९ ।
स्वाचारमनतिक्रम्य हरिभक्तिपरो हि यः ।
स याति विष्णुभवनं यद्दै पश्यन्ति सूरयः ॥ २० ।
कुर्व्वन्वेदोदितान्धर्म्मान्मुनीन्द्र स्वाश्रमोचितान् ।
हरिध्यान†परो यस्तु स याति परमं पदम् ॥ २१ ।
आचारप्रभवो धर्म्मः‡ धर्म्मस्य प्रभुरच्युतः ।
आश्रमाचारयुक्तेन पूजितः सर्व्वदो हरिः ॥ २२ ।
यः स्वाचारपरिभ्रष्टः§ साङ्गवेदान्तगोऽपि वा ।
स एव पतितो ज्ञेयो यतः कर्म्मवहिष्कृतः ॥ २३ ।

---

* (घ) पुस्तके एतौ श्लोकौ 'परधिया' इत्येतस्य पुरस्तात् स्तः, तत्रापि च प्रथमं *हेत्यादिश्लोक.। (ख) पुस्तके पृच्छताञ्चेत्यादि श्लोकद्वयं नास्ति।

† भक्ति इति (घ)।

‡ धर्म्मो इति (ख)।

§ यथाचारपरिभ्रष्टः इति (घ)।

हरिभक्तिपरो वाऽपि हरिध्यानपरोऽपि वा ।
भ्रष्टो यः स्वाश्रमाचारात्पतितः सोऽभिधीयते ॥ २४ ।
वेदो वा हरिभक्तिर्वा भक्तिर्वापि महेश्वरे ।
आचारात्पतितं मूढ़ं न पुनाति द्विजोत्तम ॥ २५ ।
पुण्यक्षेत्राभिगमनं पुण्यतीर्थनिषेवनम् ।
यज्ञो वा विविधो ब्रह्मन्त्यक्ताचारं न रक्षति* ॥ २६ ।
आचारात्प्राप्यते स्वर्गः†माचारात्प्राप्यते सुखम् ।
आचारात्प्राप्यते मोक्ष‡माचारात्किं न लभ्यते§ ॥ २७ ।
आचाराणान्तु सर्व्वेषां योगानाञ्चैव सत्तम ।
हरिभक्तेरपि तथा निदान भक्तिरिष्यते ॥ २८ ।
भक्त्यैव पूज्यते विष्णुर्वाञ्छितार्थफलप्रदः ।
तस्मात्समस्तलोकानां भक्तिर्मातेति गीयते ॥ २९ ।
जीवन्ति जन्तवः सर्व्वे यथा मातरमाश्रिताः ।
तथा भक्तिं समाश्रित्य सर्व्वे जीवन्ति धार्म्मिकाः ॥ ३० ।
स्वाश्रमाचारयुक्तस्य हरिभक्तिर्यदा भवेत् ।
न तस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्त्यजनन्दन ॥ ३१ ।
भक्त्या सिध्यन्ति कर्म्माणि कर्म्मभिस्तुष्यते¶ हरिः ।

---

* पतित नाभिरक्षतीति (ख) ।

† स्वर्गमित्यार्षं तस्य पुलिङ्गत्वात् ।

‡ मोक्षमित्यार्षं तस्य पुलिङ्गत्वात् ।

§ आचारात्किं न साध्यते इति (ख) (ग) ।

¶ तुष्यते इत्यत्र आत्मनेपदमार्षम् ।

तस्मिंस्तुष्टे भवेज्ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षमवाप्यते । ३२ ।
भक्तिस्तु भगवद्भक्तसङ्गेन परिजायते ।
तत्सङ्गं* प्राप्यते पुंभिः सुकृतैः पूर्व्वसञ्चितैः ॥ ३३ ।
वर्णाश्रमाचाररता भगवद्भक्तमानसाः ।
कामादिदोषनिर्मुक्तास्ते सन्तो लोकशिक्षकाः ॥ ३४ ।
सत्सङ्गः परमो ब्रह्मन्न लभ्येताकृतात्मना† ।
यदि लभ्येत विज्ञेयं पुण्यं जन्मान्तरार्ज्जितम् ॥ ३५ ।
पूर्व्वार्ज्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै‡ ।
सत्सङ्गतिर्भवेत्तस्य नान्यथा घटते हि सा ॥ ३६ ।
रविर्हि रश्मिजालेन दिवा हन्ति वहिस्तमः ।
सन्तः सूक्तिमरीचौघैरन्तर्ध्वान्तं हि सर्व्वदा ॥ ३७ ।
दुर्लभाः पुरुषा लोके भगवद्भक्तिमानसाः§ ।
तेषां सङ्गो भवेद्यस्य तस्य शान्तिर्हि शाश्वती । ३८ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

किंलक्षणा भागवतास्ते च किं कर्म्म कुर्व्वते ।
तेषां लोको भवेत्कीदृक् तत्सर्व्वं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ३९ ।

---

* सङ्गमित्यत्र क्लीवलिङ्गत्वमार्षम् ।

† (ख) पुस्तके सत्सङ्ग परमो ब्रह्मंल्लभ्यते च कृतात्मनामिति पाठो वर्त्तते, स च पाठो न पराद्धेन सङ्गच्छते ।

‡ तस्य वै इति (क) ।

§ भगवद्भक्तमानसा इति (ग) ।

त्वं हि भक्तो महेशस्य देवदेवस्य चक्रिणः ।
एवं निगदितुं शक्तस्त्वत्तो नास्त्यधिकोऽपरः* ॥ ४० ॥

नारद उवाच ।

शृणु ब्रह्मन्परं गुह्यं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
यदुवाच जगन्नाथो योगनिद्राविमोचितः ॥ ४१ ॥
योऽसौ विष्णुः परं ज्योतिर्देवदेवः सनातनः† ।
जगद्रूपी जगत्कर्त्ता शिवब्रह्मस्वरूपवान् ॥ ४२ ॥
युगान्ते रौद्ररूपेण ब्रह्माण्डग्रासबृंहितः‡ ।
जगत्येकार्णवीभूते नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
भगवानेव शेषात्मा शेते वटदले§ हरिः ।
असंख्याताब्जजन्माद्यैः¶ आभूषिततनूरुहः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
पादाङ्गुष्ठाग्रनिर्यातगङ्गाशेषाम्बुपावनः‖ ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरो देवो ब्रह्माण्डग्रासबृंहितः** ॥ ४५ ॥

---

* नास्यपरोऽधिक इति (घ) । त्वत्तोनास्ति परोऽधिक इति (ग) ।

† देवदेवो जनार्दन इति (ग) ।

‡ ब्रह्माण्डग्राससंहित इति (घ) ।

§ वटदले इति (घ) । भगवानपि शेषाख्य शेते चिन्ताकुलो हरि इति (ग) । भगवानप्रमेयात्मा इति (ख) ।

¶ असंख्यातैब्रह्माण्डै इति (ख) ।

‖ पादाग्राङ्गुष्ठनिर्यात गङ्गाऽशेषाम्बुपावनो इति (घ) । पादाग्राङ्गुष्ठनिर्यात इति (ख) ।

** ब्रह्माण्डग्राससंहित इति (घ) ।

वटच्छदे शयानोऽभूत्सर्व्वशक्तिसमन्वितः ।
तस्मिंस्थाने महाभागो* नारायणपरायणः ।
मार्कण्डेयः स्थितस्तस्य लीलाः पश्यन्महेशितुः† ॥ ४६ ॥

ऋषय ऊचुः ।

तस्मिन्काले महाघोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
हरिरेकः स्थित इति मुने पूर्व्वं हि शुश्रुम‡ ॥ ४७ ।
जगत्येकार्णवीभूते नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
सर्व्वग्रस्तेन हरिणा किमर्थं सोऽवशेषितः । ४८ ।
परं कौतूहलं ह्यत्र वर्त्ततेऽतीव सूत नः § ।
हरिकीर्त्तिसुधापाने कस्यालस्यं प्रजायते ॥ ४९ ।

सूत उवाच ।

आसीन्मुनिर्महाभागो मृकण्डुरिति विश्रुतः ।
शालग्रामे महातीर्थे¶ सोऽतप्यत महत्तपः ॥ ५० ।
युगानामयुतं ब्रह्मन्गृणन्ब्रह्म|| सनातनम् ।
निराहारः क्षमायुक्तः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥

---

* तस्मिन् काले महाभाग. इति (ख) ।

† मार्कण्डेय. स्थितो सर्व्वां तस्य लीलामपश्यत इति (ख) । अपश्यत इति आर्षम् ।

‡ युगे पूर्व्वं हि शुश्रुम इति (क) (घ) ।

§ सूत मे मम इति (घ) ।

¶ महाक्षेत्रे इति (ख) (ग) (घ) ।

|| गृणन् ब्रह्म इति (ख) ।

आत्मवत्सर्व्वभूतानि पश्यन्विषयनिस्पृहः ।
सर्व्वभूतहितो दान्तस्तताप सुमहत्तपः* ॥ ५१ । ५२ ।
तत्तपःशङ्किताः सर्व्वे देवा इन्द्रादयस्तदा ।
परेशं शरणं जग्मुर्नारायणमनामयम्† ॥ ५३ ।
क्षीराब्धेरुत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिदिवौकसः ।
तुष्टुवुर्देवदेवेशं पद्मनाभं जगद्गुरुम् ॥ ५४ ।

देवा ऊचुः ।

नारायणाक्षरानन्त शरणागतपालक ।
मृकण्डुतपसा त्रस्तान्‡ पाहि नः शरणागतान् ॥ ५५ ।
जय देवाधिदेवेश जय शङ्खगदाधर ।
जय लोकस्वरूपाय जय ब्रह्माण्डहेतवे§ ॥ ५६ ।
नमस्ते देवदेवेश नमस्ते लोकपावन ।
नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते लोकसाक्षिणे ॥ ५७ ।
नमस्ते ध्यानगम्याय नमस्ते ध्यानहेतवे ।
नमस्ते ध्यानरूपाय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे ॥ ५८ ।¶

---

* तताप परम तप इति (ख) । तेपे इति साधु ।

† नारायणपरायणा इति (घ) ।

‡ तपसा तस्मात् इति (ख) । तपसस्तस्मात् इति (ग) ।

§ जय लोकस्वरूपायेत्यादौ चतुर्थी न समीचीना, सम्बुद्धिरेवौचित्यम्, (ख) पुस्तके जय लोकस्वरूपाय जय ब्रह्माण्डकारण इति पाठो वर्त्तते । जय लोकस्वरूपेश जय ब्रह्माण्डकारण एव कृते न कश्चिद्दोष ।

¶ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

केशिहन्त्रे नमस्तुभ्यं मधुहन्त्रे परात्मने ।
नमो भूम्यादिरूपाय नमश्चैतन्यरूपिणे ॥ ५९ ॥
नमो ज्येष्ठाय शुद्धाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
अरूपाय स्वरूपाय बहुरूपाय ते नमः ॥ ६० ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ६१ ॥
नमो हिरण्यगर्भाय नमो ब्रह्मादिरूपिणे ।
नमः सूर्य्यादिरूपाय हव्यकव्यभुजे नमः ॥ ६२ ॥
नमो नित्याय वन्द्याय सदानन्दैकरूपिणे ।
नमः स्मृतार्त्तिनाशाय भूयो भूयो नमो नमः ॥ ६३ ॥
एवं देवस्तुतीः श्रुत्वा भगवान्कमलापतिः ।
प्रत्यक्षतामगात्तेषां शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ६४ ॥
विकचाम्बुजपत्राक्षं सूर्य्यकोटिसम[illegible] ।
सर्व्वालङ्कारसंयुक्तं श्रीवत्साङ्कित[illegible] ॥ ६५ ॥
पीताम्बरधरं सौम्यं स्वर्ण[illegible] ।
हेमाम्बुजसपत्राङ्घ्रिं स्तूयमानं [illegible] ।
दृष्ट्वाग्रतो देववृन्दाः वदन्ते [illegible] ॥ ६६ ॥

मेघगम्भीरनिनदपरिभूताब्धिनिस्वनः ।
उवाच भावगम्भीरं दयोदन्वान्सुरेश्वरान्* ॥ ६७ ।

श्रीभगवानुवाच ।

जाने वो मानसं दुःखं मृकण्डुतपसोद्भवम् ।
युष्मान्न बाधते नूनं मृकण्डुः सज्जनो यतः ॥ ६८ ।
सम्पद्भिः संयुता वापि विपद्भिर्व्वापि सज्जनाः ।
सर्व्वथान्यं न बाधन्ते स्वतपःचयितैनसः† ॥ ६९ ।
सततं बाध्यमानो यो विषयाख्यैररातिभिः ।
अविधायात्मनो रक्षामन्यान्वेष्टि हि मूढधीः‡ ॥ ७० ।
तापत्रयाभिधानेन बाध्यमानोऽरिणा नरः ।
अन्यन्तु पीड़ितुं शक्तः कथम्भवति सत्तम ॥ ७१ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा बाधयेद्यः सदापरान्§ ।
स शङ्कते ह्यात्मनोऽपि वधं स्वेनापि निर्जितैः¶ ॥ ७२ ।
लोभाभिभूतमनसामत्यल्पधनसम्पदाम् ।
साध्वसं नियतं तेषां महामायाविमोहिनाम् ॥ ७३ ।

---

* दयोदन्वांस्तु तान् सुरान् इति (क) ।

† सर्व्वथाप्यत्र बाधन्ते स्वपेऽपि चयितैनसः इति (ख); (ख) (ग) पुस्तकयोः एष एव पाठ, केवलमत्रानियत अयमित्यस्ति ।

‡ अन्यं वेष्टीह मूढधीः इति (ख) ।

§ सदा परान् इति (क), (ख), (घ) ।

¶ बाध्यमानोऽपि निर्जितैः इति (क), बाधं स्वेनैव निर्जितैः इति (ख) ।

सशङ्कः सर्व्वदा दुःखी निःशङ्कः सर्व्वदा सुखी।
सर्व्वभूतहितो दान्तो निःशङ्कः सर्व्वदैव हि॥ ७४।
यो लोकहितकृन्मर्त्यो गतासूयो विमत्सरः।
निःशङ्कः प्रोच्यते सद्भिरिहामुत्र च सत्तमाः* ॥ ७५।
गच्छध्वममराः सर्व्वे युष्मान्नो बाधते मुनिः।
करोम्यहं सदा रक्षां विरमध्वं† यथासुखम्॥ ७६।
इति दत्त्वा वरं तेषामतसीकुसुमप्रभः।
पश्यतामेव देवानां पुरतोऽन्तर्दधे हरिः॥ ७७।
तुष्टात्मानः सुरगणा ययुर्नाकं यथागताः।
मृकण्डोरपि तुष्टात्मा हरिः प्रत्यक्षतामगात्॥ ७८।
स्वरूपं परमं ब्रह्म स्वप्रकाशं निरञ्जनम्।
मृकण्डुर्दृष्टवान् पूर्व्वं परमेण समाधिना॥ ७९।
अतसीपुष्पसङ्काशं पीतवासःसमन्वितम्।
दिव्याम्बरधरं‡ दृष्ट्वा मृकण्डुर्विस्मितोऽभवत्॥ ८०।
पश्चादुन्मील्य नयने अपश्यद्धरिमागतम्।
प्रसन्नवदनं शान्तं सर्व्वधातारमच्युतम्॥ ८१।
रोमाञ्चविग्रहो विप्रः सानन्दाश्रुविलोचनः।
ननाम दण्डवद्भूमौ देवदेवस्य चक्रिणः। ८२।

---

* इहामुत्र च मोदते इति (ख)।

† विरमध्वमिति चार्षं, विरमत इति साधु।

‡ पीताम्बरधरमिति (क), (घ)।

क्षालयंश्चरणौ तस्य मृकण्डुर्हर्षवारिभिः* ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ८३ ।

मृकण्डुरुवाच ।

नमः परेशाय परस्वरूपिणे
परात्परस्तात्परमात्पराय ।
अपारपाराय परात्मकर्त्रे†
नमः परेभ्यः परपावनाय‡ ॥ ८४ ।
यो नाम§ जात्यादिविकल्पहीनः
शब्दादिदोषव्यतिरेकरूपः ।
बहुस्वरूपोऽपिच निरञ्जनश
तमीशमाद्यं परमं भजामि|| ॥ ८५ ।
वेदान्तवेद्यं पुरुषं पुराणं
हिरण्यगर्भादिजगत्स्वरूपम् ।
स्वरूपसंभुक्तकलत्रसङ्गं
भजामि सर्व्वेश्वरमीशमाद्यम्** ॥ ८६ ।

मृकण्डुरुवाच ।

देव देव जगन्नाथ कृतार्थोऽस्मि न संशयः ।
त्वद्दर्शनमपुण्यानां यतोऽपूर्व्वतरं स्मृतम् ॥ ८३ ।
ब्रह्माद्या यं न पश्यन्ति यं न पश्यति च श्रुतिः ।
तत्पश्येयम्परं ब्रह्म किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८४ ।
यत्र पश्यन्ति सन्नक्कास्तथैव समदर्शिनः ।
तत्पश्येयं परं वस्तु वच्यामि किमतः परम्* ॥ ८५ ।
सूरयो यत्र पश्यन्ति यत्र पश्यन्ति योगिनः ।
तत्पश्येयं परं धाम किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८६ ।
परोपकारनिरता यत्र पश्यन्त्यनिष्ठुराः ।
तत्पश्येयं परं धाम किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८७ ।
एतेनैव कृतार्थोऽस्मि जनार्द्दन जगद्गुरो ।
त्वद्दर्शनमपुण्यानां स्वप्नेऽपि हि न लभ्यते ॥ ८८ ।

---

* किमस्मादधिकं वर इति (ख), (ग) ।
यत्र पश्यन्ति कर्म्मिष्ठा यत्र पश्यन्ति दीक्षिता ।
त पश्येयमनाद्यन्तं किमस्मादधिक परम् ॥ इति (घ) ।
(ग) पुस्तके परमित्यस्य स्थाने वरमिति पाठ । तत्र (ग पुस्तके)
यमिनो यत्र पश्यन्ति वीतरागा विमत्सराः ।
चिद्रूपं परमं वस्तु पश्येयं किमतः परम् ॥
इत्यधिक श्लोको वर्त्तते । (ख) पुस्तके च एष श्लोकोऽस्ति ।

त्वन्नाम*स्मृतिमात्रेण महापातकिनोऽपि ये ।
यत्पदं परमं यान्ति दृष्टानां किमुताच्युत ॥ ९९ ।

श्रीभगवानुवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्प्रीतोऽस्म्यद्यापि† पण्डित ।
मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भविष्यति ॥ १०० ।
विष्णुभक्तः कुटुम्बीति वदन्ति विबुधाः सदा‡ ।
तदेव§ पालयिष्यामि सज्जनो नानृतं वदेत् ॥ १०१ ।
तस्माद्वृणुष्व¶ विप्रेन्द्र यास्यामि तव पुत्रताम् ।
समस्तगुणसंयुक्तो दीर्घजीवी सुरूपवान्‖ ॥ १०२ ।
मम जन्म कुले यस्य तत्कुलं मोचयामि वै ।
मयि तुष्टे मुनिश्रेष्ठ किमसाध्यं वदस्व ते** ॥ १०३ ।
मयि भक्तिपरो यस्तु मद्याजी मत्परायणः†† ।
मद्यानी स्वकुलं‡‡ सर्वं नयत्यच्युतरूपताम् ॥ १०४ ।

---

* यन्नाम इति (क), (ख), (ग) ।
† प्रीणितोऽस्म्यपि इति (घ) ।
‡ वदन्ति परमर्षयः इति (ख) ।
§ तत्पदं इति (क) ।
¶ तस्माद्वृणुष्व इति (क), (घ) ।
‖ सुरूपवान् इति (क), (ख), (घ) ।
** वदस्व मे इति (ख) ।
†† मत्पदापर इति (ग) ।
‡‡ मद्धर्मं इति (क) ।

मदर्थं कर्म्म कुर्व्वाणो मत्प्रणामपरो नरः ।
मन्मनाः स्वकुलं* सर्व्वं नयत्यच्युतरूपताम् ॥ १०५ ।
तस्मात्प्रीतोऽस्मि ते विप्र स्तोत्रेण तपसा तथा† ।
आत्मत्वं पुत्रभावेन गमिष्यामि न संशयः ॥ १०६ ।
इत्युक्त्वा‡ स्वकरं न्यस्य मृकण्डोर्मस्तकोपरि§ ।
स्पृष्टाङ्गानि च सर्व्वाणि¶ तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १०७ ।
मृकण्डुः परमप्रीत आत्मानं पुण्यरूपिणम् ।
मन्यमानो हरिं नत्वा स्वाश्रमं पुनराययौ ॥ १०८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे चतुर्थोऽध्यायः ।

---

* मन्मनाय कुल इति (क) ।
† यथा इति (क), (घ) ।
‡ (ख) पुस्तके इत्युक्त्वेत्यादिश्लोकात् पूर्व्वं 'सूत उवाच' इति पाठो वर्त्तते ।
§ मस्तके हरि इति (क), (ग) । मस्तकेऽव्यय इति (ख) ।
¶ स्पृष्ट्वा गात्राणि सर्व्वाणि इति (ख) ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः।

सूत उवाच।

मुनिर्लब्धवरो विष्णोः परिचर्य्यापरः सदा।
मार्कण्डेयं नाम सुतमवाप हरिसन्निभम्॥ १॥
मार्कण्डेयो महाभागो दयावान्धर्मवत्सलः*।
आत्मवान्सत्यसन्धश्च मार्तण्डसदृशप्रभः॥ २॥
वशी शान्तो महाज्ञानी सर्व्वतत्त्वार्थकोविदः।
तपश्चचार परममच्युतप्रीतिकारणम्॥ ३॥
आराधितो जगन्नाथो मार्कण्डेयेन धीमता।
पुराणसंहितां कर्त्तुं दत्तवान्वरमच्युतः॥ ४॥
मार्कण्डेयो मुनिस्तस्मान्नारायण इति स्मृतः।
चिरजीवी महाभक्तो देवदेवस्य चक्रिणः॥ ५॥
जगत्येकार्णवीभूते स्वप्रभावं जनार्दनः।
तस्य दर्शयितुं विप्रास्तं न संहृतवान्हरिः†॥ ६॥
मृकण्डुतनयो धीमान्विष्णुभक्तिसमन्वितः।
तस्मिन्काले महाघोरे स्थितवाञ्छीर्णपर्णवत्‡॥ ७॥

---

* भक्तवत्सल इति (ख)।

† तत्समप्रकृतवान्मुनिः इति (ग), तत्राभ कृतवान्मुनि इति (ख), उभयत्रापि न सङ्गतिः।

‡ तस्मिन् काले महाघोरे स्थितवान् शीर्णपर्णते इति (ग)।

मार्कण्डेयः स्थितस्तावद्यावच्छेते हरिः स्वयम्।
तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि कालस्य वदतः शृणु ॥ ८ ॥
दशभिः पञ्चभिश्चैव निमेषैः परिकीर्त्तिता।
काष्ठा, तत्त्रिंशता ज्ञेया कला पद्मजनन्दन ॥ ९ ॥
तत्त्रिंशता क्षणो ज्ञेयस्तैः षड्भिर्घटिका स्मृता।
तद्द्वयेन मुहूर्त्तं स्याद्दिनं तत्त्रिंशता भवेत् ॥ १० ॥
त्रिंशद्दिनैर्भवेन्मासः पक्षद्वितयसंयुतः*।
ऋतुर्मासद्वयेन स्यात्, तत्त्रयेणायनं स्मृतम् ॥ ११ ॥
तद्द्वयेन भवेदब्दः, स देवानां दिनं भवेत्।
उत्तरं दिवसं प्राहू रात्रिर्वै दक्षिणायनम् ॥ १२ ॥
मानुषेणैव† मासेन पितॄणां दिनमुच्यते।
तस्मात्सूर्येन्दुसंयोगे ज्ञातव्यं कल्पमुत्तमम् ॥ १३ ॥
दिव्यैर्वर्षसहस्रैर्द्वादशभिर्दैवतं युगम्।
दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणाम्‡ ॥ १४ ॥
एकसप्ततिसंख्यातैर्दिव्यैर्मन्वन्तरं युगैः।
चतुर्दशभिरेतैश्च ब्रह्मणो दिवसं मुने ॥ १५ ॥
यावत्प्रमाणं दिवसं तावद्रात्रिः प्रकीर्त्तिता।
नाशमायाति विप्रेन्द्र तस्मिन्काले जगत्त्रयम् ॥ १६ ॥

---

* त्रिंशद्भिर्दिवसैर्मास इति (ग), पक्षयुग्मसमन्वित इति (ख)।
† मानुषेणेति (घ)।
‡ कल्प उक्तो नृणामिति (ख), (ग), (घ)।

मानुषेण सहस्रेण यत्प्रमाणं भवेच्छृणु ।
चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिवसं मुने ॥ १७ ॥
तद्वन्मासो वत्सरश्च ज्ञेयस्तस्यापि वेधसः ।
परार्द्धद्वयकालस्तु तन्मतेन भवेद्द्विजाः ॥ १८ ॥
विष्णोरहस्तु विज्ञेयं तावद्रात्रिः प्रकीर्त्तिता ।
मृकण्डुतनयस्तावत्स्थितः संजीर्णपर्णवत् ॥ १९ ॥
तस्मिन्घोरे जलमये विष्णुशक्त्युपबृंहितः ।
आत्मानं परमं ध्यायन्स्थितवान्हरिसन्निधौ ॥ २० ॥
अथ काले समायाते योगनिद्राविमोचितः ।
सृष्टवान्ब्रह्मरूपेण जगदेतच्चराचरम् ॥ २१ ॥
संहृतन्तु जलं वीक्ष्य सृष्टं विश्वं मृकण्डुजः ।
विस्मितः परमप्रीतो ववन्दे चरणौ हरेः ॥ २२ ॥
शिरस्यञ्जलिमाधाय मार्कण्डेयो महामुनिः ।
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः सदानन्दैकविग्रहम् ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सहस्रशिरसं देवं नारायणमनामयम् ।
वासुदेवमनाधारं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥ २४ ॥

परं ज्योतिः* परं धाम पवित्रं परमं पदम्।
सर्व्वैकरूपं परमं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥ २५॥
तं सदानन्दचिन्मात्रं पराणां परमं परम्।
सर्व्वं† सनातनं श्रेष्ठं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥ २६॥
सगुणं निर्गुणं शान्तं मायाऽतीतं सुमायिनम्‡।
अरूपं बहुरूपं तं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥ २७॥
यत्र तद्भगवान्विश्वं सृजत्यवति हन्ति च।
तमादिदेवमीशानं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्§॥ २८॥

---

* (क) पुस्तके परं ज्योतिरित्यादि श्लोकचतुष्टयं नास्ति। (ख) (ग) पुस्तकयोः परं ज्योतिरित्यस्मात् पूर्व्वं एते श्लोका वर्त्तन्ते—

"अमेयमजरं नित्यं सदानन्दैकविग्रहम्।
अतर्क्यमनिर्द्देश्यं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥
अक्षरं परमं नित्यं विश्वाक्षं विश्वसम्भवम्।
सर्व्वतत्त्वमयं शान्तं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥
पुराणं पुरुषं सिद्धं सर्व्वज्ञानैकभाजनम्।
परात्परतरं रूपं प्रणतोऽस्मि जनार्द्दनम्॥

तत्रापि च पाठभेदाः यथा अमेयमित्यत्र (ख) पुस्तके अप्रेयमिति पाठः, अक्षरं नित्यं अक्षरमित्यादयः।

† (ग) पुस्तके सर्व्वमित्यत्र पूर्व्वमिति पाठः।

‡ अमायिनमिति (क), (ख), (ग)।

§ प्रणतोऽस्मि जगद्गुरुम् इति (ग)।

परेश परमानन्द शरणागतवत्सल ।
त्राहि मां करुणासिन्धो मनोऽतीत नमोऽस्तु ते ॥ २९ ।
एवं स्तुवन्तं विप्रेन्द्रं मार्कण्डेयं जगद्गुरुम्* ।
उवाच परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ३० ।

श्रीभगवानुवाच ।

लोके भागवता ये च† भगवद्भक्तमानसाः ।
तेषां तुष्टो न सन्देहो रक्षाम्येतांश्च सर्व्वदा ॥ ३१ ।
अहमेव द्विजश्रेष्ठ नित्यं प्रच्छन्नविग्रहः ।
भगवद्भक्तरूपेण लोकान्रक्षामि सर्व्वदा ॥ ३२ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

किंलक्षणा भागवता जायन्ते केन‡ कर्म्मणा ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतूहलपरो यतः ॥ ३३ ।

श्रीभगवानुवाच ।

लक्षणं भागवतानां शृणुष्व मुनिसत्तम ।
वक्तुं तेषां प्रभावं हि शक्यते नाब्दकोटिभिः ॥ ३४ ।
ये हिताः सर्व्वजन्तूनां गतासूया अमत्सराः§ ।
वशिनो निस्पृहाः शान्तास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३५ ।

---

* जगद्गुरु इति (ग)

† भागवताश्चैव इति (ग) ।

‡ येन कर्म्मणा इति (ख), (ग), (घ) ।

§ विमत्सरा इति (ग) ।

कर्म्मणा मनसा वाचा परपीड़ां न कुर्व्वते ।
अपरिग्रहशीलाश्च ते वै भागवताः* स्मृताः ॥ ३६ ।
सत्कथाश्रवणे येषां वर्त्तते सात्विकी मतिः† ।
तद्भक्तविष्णुभक्ताश्च‡ ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३७ ।
मातापित्रोश्च§ शुश्रूषां कुर्व्वन्ति ये नरोत्तमाः ।
गङ्गाविश्वेश्वरधिया ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३८ ।
ये तु देवार्चनरता ये तु तत्साधकाः स्मृताः¶ ।
पूजां दृष्टानुमोदन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३९ ।
व्रतिनाञ्च|| यतीनाञ्च परिचर्य्यापराश्च ये ।
वियुक्तपरनिन्दाश्च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४० ।
सर्व्वेषां हितवाक्यानि ये वदन्ति नरोत्तमाः ।
ये गुणग्राहिणो लोके ते वै भागवताः स्मृताः** ॥ ४१ ।
आत्मवत्सर्व्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ।
तुल्याः शत्रुषु मित्रेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४२ ।

---

* भागवतोत्तमाः इति (ख), (ग), (घ) ।

† सत्कथाश्रवणे तेषां इति (क), (घ) ।

‡ तद्भक्तविष्णुभक्ताश्च इति (घ) ।

§ मातापित्रोरित्यादि श्लोकद्वयं (घ) पुस्तके नास्ति । कुर्व्वंते ये नरोत्तमाः इति (ख), (ग) ।

¶ तत्साधका नरा इति (ख) ।

|| यतिनाञ्च इति (ग) ।

** एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

धर्म्मशास्त्रप्रवक्तारः सत्यवाक्यरताश्च ये।
सतां शुश्रूषवो ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४३।
व्याकुर्व्वते पुराणानि* तानि शृण्वन्ति ये तथा।
तद्वक्तरि च भक्ता ये ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४४।
ये गोब्राह्मणशुश्रूषां कुर्व्वते सततं नराः।
तीर्थयात्रापरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४५।
अन्येषामुदयं दृष्ट्वा येऽभिनन्दन्ति मानवाः।
हरिनामपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४६।
आरामारोपणरतास्तड़ागपरिरक्षकाः।
कासारकूपकर्त्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४७।
ये वै तड़ागकर्त्तारो देवसद्मानि कुर्व्वते।
गायत्रीनिरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४८।
येऽभिनन्दन्ति नामानि हरेः श्रुत्वाऽतिहर्षिताः।
रोमाञ्चितशरीराश्च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ४९।
तुलसीकाननं दृष्ट्वा ये नमस्कुर्व्वते नराः।
तत्काष्ठाङ्कितकर्णा ये ते वै भागवतोत्तमाः॥ ५०।
तुलसीगन्धमाघ्राय सन्तोषं कुर्व्वते तु ये।
तन्मूलमृत्तिका ये च ते वै भागवतोत्तमाः॥ ५१।
आश्रमाचारनिरतास्तथैवातिथिपूजकाः।
ये च वेदार्थवक्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः॥ ५२।

---

* ये कुर्व्वन्ति पुराणानि इति (क)।

शिवप्रियाः शिवासक्ताः शिवपादार्चने रताः ।
त्रिपुण्ड्रधारिणो ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५३ ॥
व्याहरन्ति च नामानि हरेः शम्भोर्महात्मनः* ।
रुद्राक्षालङ्कृता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५४ ॥
ये यजन्ति महादेवं क्रतुभिर्बहुदक्षिणैः ।
हरिं वा† परया भक्त्या ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५५ ॥
विदितानि च शास्त्राणि परार्थं प्रवदन्ति ये ।
सर्व्वत्र गुणभाजो ये ते वै भागवताः स्मृताः‡ ॥ ५६ ॥
शिवे च§ परमेशे च विष्णौ च परमात्मनि ।
समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते ते वै भागवताः स्मृताः¶ ॥ ५७ ॥
शिवाग्निकार्य्यनिरताः पञ्चाक्षरजपे रताः‖ ।
शिवध्यानरताः** ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५८ ॥

---

* ये शम्भोश्च महात्मनः इति (क) (ग), ये शम्भोः परमात्मनः इति (ख)।

† हरिञ्च इति (ख)।

‡ ते वै भागवतोत्तमाः इति (क), (ख), (ग)।

§ शिवे च परमेशाने इति (ख) (ग) (ख)पुस्तके च विष्णावित्यत्र हरावित्ति पाठः।

¶ भागवतोत्तमाः इति (ख), (ग)।

‖ पञ्चाक्षरपराश्च ये इति (ख)।

** शिवध्यानपरा ये च इति (क), (ख), (ग); (ख), (ग), (घ) पुस्तकेषु एतच्छ्लोकादनन्तर विदितानीति श्लोको वर्त्तते। (ख) पुस्तके तु तत्र 'विदिता सर्व्वशास्त्राणि' इति पाठो वर्त्तते।

पानीयदाननिरता येऽन्नदानरतास्तथा।
एकादशीव्रतरताः* ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५९ ।
गोदाननिरता ये च कन्यादानरताश्च ये† ।
मदर्थं कर्मकर्त्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ६० ।
एते भागवता विप्र केचिदत्र प्रकीर्त्तिताः‡ ।
मयाऽपि गदितुं शक्या नाब्दकोटिशतैरपि ॥ ६१ ।
तस्मात्त्वमपि विप्रेन्द्र सुशीलो भव सर्व्वदा।
सर्व्वभूताशयो दान्तो मैत्रो धर्मपरायणः§ ॥ ६२ ।
पुनर्युगान्तपर्य्यन्तं¶ धर्म्मं सर्व्वं समाचरन्|| ।

---

* एकादशीव्रतपराः इति (ख)।

† कन्यादानरतास्तथा इति (ग)।

‡ (घ) पुस्तके एतच्छ्लोकस्यानन्तरमेव श्लोकद्वयं वर्त्तते—
मन्मानसाश्च मद्भक्ता मद्गतप्राणलोलुपा ।
मन्नामश्रवणासक्तास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
बहुनात्र किमुक्तेन सर्वेषाञ्च ब्रवीम्यहम् ।
मद्गुणा यत्र वर्त्तन्ते ते वै भागवतोत्तमा ॥

(ख) पुस्तके मन्मानसा इत्यादिक एकाधिक श्लोको वर्त्तते ; (ग) पुस्तके तु एतस्मादधिकाच्छ्लोकादनन्तरं धात्रवदित्यारभ्य पुरुषोत्तमभविष्यन्ता सर्व्वे श्लोकाः पठिताः, ततश्च बहुभ्योऽधिक श्लोक ।

§ सर्व्वभूतदयाशीलो धर्म्मकर्म्मपरायण इति (ख)।

¶ पुनः सर्गान्तपर्य्यन्तमिति (क)।

|| धर्म्मं सम्यक् समाचर इति (ख), (ग)।

मन्मूर्त्तिध्याननिरतः परं निर्व्वाणमाप्नुहि ॥ ६३ ।
एवं मृकण्डुपुत्रस्य भक्तस्य करुणानिधिः* ।
इति दत्वा वरं देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६४ ।
मार्कण्डेयो महाभागो हरिभक्तिरतः सदा ।
चचार परमान्धर्म्मानियाज विधिवन्मखान् ॥ ६५ ।
शालग्रामे महाक्षेत्रे स तताप परन्तपः† ।
तद्ध्यानचयितायुस्तु परं‡ निर्व्वाणमाप्तवान् ॥ ६६ ।
तस्माज्जन्तुषु सर्व्वेषु हितक्षद्धरिपूजकः ।
ईप्सितं मनसा यत्तु तत्तदाप्नोत्यसंशयम् ॥ ६७ ।

नारद उवाच ।

सनत्कुमार यत्पृष्टं तत्सर्व्वं गदितम्मया ।
भगवद्भक्तिमाहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि§ ॥ ६८ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे पञ्चमोऽध्यायः ।

---

* करुणाम्बुधि, इति (ख) ।

† तताप परमन्तपः इति (क), (ख), (ग), तेपे इति साधु ।

‡ निर्व्वाणं परमाप्तवान् इति (घ) ।

§ किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि इति (ग) ।

अथ षष्ठोऽध्यायः।

सूत उवाच।

भगवद्भक्तमाहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतो मुनीश्वरः।
सनत्कुमारः पप्रच्छ नारदं मुनिसत्तमम्॥ १।

सनत्कुमार उवाच।

क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थानामुत्तमोत्तमम्।
परया दयया तथ्यं ब्रूहि देवर्षिसत्तम॥ २।*

नारद उवाच।

शृणु ब्रह्मन् परं गुह्यं सर्व्वसम्पत्करं शुभम्।
दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं सर्व्वपापहरं शुभम्†॥ ३।
आव्यक्ष मुनिभिर्नित्यं दुष्टग्रहनिवारणम्।
सर्व्वरोगप्रशमनमायुर्वर्द्धनकारणम्॥ ४।
क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं‡ तीर्थानामुत्तमोत्तमम्§।
गङ्गायमुनयोर्योगं वदन्ति परमर्षयः॥ ५।

---

* एष श्लोक (ग) पुस्तके नास्ति।

† एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति। (ङ) पुस्तके पूर्व्वार्द्धे शुभमित्यस्य स्थाने श्रुतमिति पाठः। परार्द्धे तु सर्व्वपापहरमित्यस्य स्थाने तु [illegible] पाठः।

‡ (ख) पुस्तके क्षेत्राणामधिकं क्षेत्रमिति पाठः।

§ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमोत्तममिति (क)। पुण्यानामधिकं पुण्यं तीर्थानाञ्च तथोत्तममिति (ख)।

सितासितोदकं तीर्थं ब्रह्माद्याः सर्व्वदेवताः ।
मनुयो मनवश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिणः* ॥ ६ ।
गङ्गा पुण्यनदी ज्ञेया यतो विष्णुपदोद्भवा ।
रविजा† यमुना ब्रह्मन् तयोर्योगमनुत्तमम्‡ ॥ ७ ।
स्मृतार्त्तिनाशिनी गङ्गा नदीनां प्रवरा शुभा ।
सर्व्वपापक्षयकरी सर्व्वोपद्रवनाशिनी ॥ ८ ।
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि समुद्रान्ते महीतले ।
तेषां पुण्यतमं ज्ञेयं प्रयागाख्यं महामुने ॥ ९ ।
इयाज वेधा यज्ञेन स्वपितामहमच्युतम् ।
तथा च मुनयः सर्व्वे चक्रुश्च विविधान्मखान् ॥ १० ।
सर्व्वतीर्थाभिषेकाणि यानि पुण्यानि तानि वै ।
गङ्गाविन्दभिषेकस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥ ११ ।
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनायुतदूरगः ।
विमुच्यते सोऽपि पापैः§ किमुत गङ्गासमीपगः ॥ १२ ।

विष्णुपादोद्भवा देवी विश्वेश्वरसमीपगा* ।
संसेव्या मुनिभिर्दिव्यैः का स्यादन्योत्तमा नदी ॥ १३ ।
यस्यैकतं ललाटे तु म्रियते येन सत्तमाः ।
तच्चैव नेत्रं शिरसि विधोरर्द्धञ्च धारयेत् ॥ १४ ।
यन्मङ्गलं महापुण्यं दुर्लभं सुकृतात्मनाम्† ।
सारूप्यदायकं विष्णोः किमस्मात्कथ्यते परम्‡ ॥ १५ ।
यत्र स्नाताः§ पापिनोऽपि सर्व्वपापविवर्ज्जिताः ।
महद्विमानमारूढ़ाः प्रयान्ति हरिमन्दिरम्¶ ॥ १६ ।
यत्र स्नाता महात्मानः पितृमातृकुलानि तु|| ।
समस्तानि** समुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ १७ ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु गङ्गां स्मरति यः सदा ।
पुण्यक्षेत्रेषु सर्व्वेषु स्थितवान्नात्र संशयः†† ॥ १८ ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

† दुष्कृतात्मनां इति (क), अकृतात्मनामिति (ख) ।

‡ किमस्मादन्यदुत्तममिति (ख) ।

§ स्नात्वा इति (घ) ।

¶ परमं पदं इति (ख), (ग) ।

|| कुलान्विता इति (घ) ।

** सहस्राणि इति (ख) ।

†† स कृतार्थो न संशयः (ग) ।

यत्र स्नातं नरं दृष्ट्वा पापोऽपि स्वर्गभूमिभाक्* ।
यदङ्गस्पर्शमात्रेण देवानामधिपो भवेत् ॥ १८ ।
यन्मृदं मस्तके धृत्वा जटाजूटधरो भवेत् ।
देहे तु लेपनं कृत्वा शिवसान्निध्य†माप्नुयात् ॥ २० ।
दृष्ट्वाऽपि पापिनो यान्ति यन्मृदाङ्कितमस्तकम् ।
यत्पश्यन्ति महात्मानस्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २१ ।
तुलसीमूलसंभूता हरिभक्तपदोद्भवा‡ ।
गङ्गोद्भवा च मृल्लेखा नयत्यच्युतरूपताम् ॥ २२ ।
गङ्गा च तुलसी चैव हरिभक्तिरचञ्चला ।
अत्यन्तदुर्लभा नृणां भक्तिर्धर्मप्रवक्तरि ॥ २३ ।

सद्धर्मवक्तुः पदसम्भवा मृद्-§
गङ्गोद्भवा चैव तथा तुलस्याः ।
मूलोद्भवा चैव तथा च भक्ति-
रेषा नयत्याशु हरेः पदं यत् ॥ २४ ।

कदा यास्याम्यहं गङ्गां कदा पश्यामि तामहम् ।
अनुतापीति यो नित्यं स विष्णुपदमश्नुते ॥ २५ ॥

---

* पापिन स्वर्गगामिन इति (ख) ।

† सारूप्य इति (ग) ।

‡ (ख) पुस्तके यस्य तात हरौ भक्ति स स्पर्शादेव पापनुत् इत्यधिकाङ्के वर्त्तते ।

§ खलु पादमृत्तिका इति (ग) ।

गङ्गाया महिमा ब्रह्मन् बहु वर्षशतैरपि* ।
वक्तुं† न शक्यते विष्णुः किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ २६ ।
अहो माया जगत्सर्व्वं मोहयत्याशु सत्तमाः ।
यतस्तन्नरकं याति गङ्गानाम्नि स्थिते सति ॥ २७ ।
संसारपाशविच्छेदि गङ्गानाम प्रकीर्त्तितम् ।
तथा तुलस्यां भक्तिश्च हरिभक्तिप्रवक्तरि‡ ॥ २८ ।
सकृदुच्चरते यस्तु गङ्गा गङ्गेति मानवः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो§ विष्णुलोकं समश्नुते ॥ २९ ।
योजनत्रितयं यस्तु गङ्गां यामीति गच्छति ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वलोकाऽधिपो भवेत्¶ ॥ ३० ।
सेयं गङ्गा महापुण्या नदीनां प्रवरा शुभा‖ ।
मेषादिषु च मासेषु पावयत्यखिलं जगत् ॥ ३१ ।
गोदावरी भीमरथी कृष्णा रेवा सरस्वती ।
तुङ्गभद्रा च कावेरी कालिन्दी बाहुदा तथा ॥

---

* वक्तुं वर्षशतैरपीति (ग) ।
† न शक्यते विष्णुनाऽपीति (ग) ।
‡ हरिकीर्त्तिप्रवक्तरि इति (ख) ।
§ स सर्व्वपापनिर्मुक्त इति (ग) ।
¶ सूर्य्यलोके महीयते इति (ख) ।
‖ नदी रम्या प्रविश्य वै इति (ख), (ग) ।

वेत्रवती ताम्रपर्णी शतद्रुस्तु द्विजोत्तमाः ।
एवमादिषु सर्व्वासु नदीषु सततं स्थिता ॥ ३२ । ३३ ।
या पुण्यतिथयः प्रोक्ताः शास्त्रेषु मुनिभिर्द्विजाः ।
तासु सर्व्वजलस्था सा पावयत्यखिलं जगत् ॥ ३४ ।
यथा सर्व्वगतो विष्णुर्यथा विष्णुपदं द्विजाः ।
तथैयं व्यापिनी गङ्गा सर्व्वपापप्रणाशिनी* ॥ ३५ ।
अहो गङ्गा जगद्धात्री स्नानपानादिभिर्जगत् ।
पुनाति पावयत्येषा न कथं सेव्यते नृभिः ॥ ३६ ।
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणाञ्च तथोत्तमम्† ।
वाराणसीति विख्यातं सर्व्वदेवनिषेवितम् ॥ ३७ ।
गङ्गायमुनयोर्योगो श्रेयस्तस्य ह्यनुत्तमः ।
यस्य दर्शनमात्रेण नरा यान्ति परां गतिम् ॥ ३८ ।
मकरस्थे रवौ गङ्गा जलमात्रव्यवस्थिता ।
पुनाति स्नानपानाद्यैर्नयतीन्द्रपदं‡ जगत् ॥ ३९ ।
यो गङ्गां भजते नित्यं शङ्करो लोकशङ्करः ।
लिङ्गरूपी कथं तस्य महिमा परिकीर्त्त्यते ॥ ४० ।
हरिरूपधरं लिङ्गं लिङ्गरूपधरो हरिः ।
ईषदप्यन्तरं नास्ति भेदकृत्पापमश्नुते ॥ ४१ ।

---

* सर्व्वपापविनाशिनी इति (ग), सर्व्वथा पापनाशिनी इति (ख) ।

† क्षेत्राणामुत्तमत्तथा इति (ख) ।

‡ नयतीन्द्रपुरं इति (क, ग), पुरीं इति (ख) ।

अनादिनिधने देवे हरिशङ्करसंज्ञिते* ।
अज्ञानसागरे मग्ना भेदं कुर्व्वन्ति पापिनः ॥ ४२ ।
यो देवो जगतामीशः कारणानाञ्च कारणम् ।
युगान्ते जगदत्त्येतद्रुद्ररूपधरोऽव्ययः† ॥ ४३ ।
यद्दो वै विष्णुरूपेण पालयत्यखिलं जगत् ।
ब्रह्मरूपेण सृजति तदन्तेव स्वयं हरिः‡ ॥ ४४ ।
हरिशङ्करयोर्मध्ये ब्रह्मणश्चापि यो नरः ।
भेदकृन्नरकं भुङ्क्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ४५ ।
हरं हरिं विधातारं यः पश्येदेकरूपिणम् ।
स याति परमानन्दं शास्त्राणामेष निर्णयः ॥ ४६ ।
योऽसावनादिः सर्व्वज्ञो जगतामादिकृद्विभुः§ ।
नित्यं सन्निहितस्तत्र लिङ्गरूपी जनार्द्दनः ॥ ४७ ।
काशीविश्वेश्वरं लिङ्गं ज्योतिर्लिङ्गं तदुच्यते ।
तं दृष्ट्वा परमं ज्योतिराप्नोति मनुजोत्तमः ॥ ४८ ।
शिलामृद्दारुपाषाणलेख्यजाश्च मूर्त्तिरुत्तमा ।
यस्यास्त्यप्यच्युतस्यापि तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ४९ ।

---

* अनादिनिधनौ देवौ हरिशङ्करसंज्ञितौ इति (ख) ।

† ऽच्युत इति (ग) ।

‡ ४३,४४ श्लोकद्वयं (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ गुरु इति (ख) ।

¶ शिलामृद्दारुपाषाणलेख्यजा इति (ख) ।

तुलसीकाननं यत्र यत्र पद्मवनानि च ।
पुराणपाठनं* यत्र तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ५० ।
यो वदेत्सततं भक्त्या पुराणानि द्विजोत्तमाः ।
आत्मार्थं वा परार्थं वा स हरिर्नात्र संशयः ॥ ५१ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा यो विष्णुं भजते सदा ।
शिवं वा पूजयेन्नित्यं तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ५२ ।
पुराणसंहितावक्ता हरिरित्यभिधीयते ।
तद्भक्तिं कुर्व्वतां नृणां गङ्गास्नानं दिने दिने ॥ ५३ ।
पुराणश्रवणे भक्तिर्गङ्गास्नानोपमा स्मृता ।
तद्वक्तरि† च या भक्तिः सा प्रयागोपमा स्मृता ॥ ५४ ।
पुराणैर्धर्म्मकथनैर्यः समुद्धरते जनम् ।
संसारसागरे मग्नं स हरिर्नात्र संशयः‡ ॥ ५५ ।
नास्ति गङ्गासमं तीर्थं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
नास्ति विष्णुसमो देवो§ नास्ति तत्त्वं गुरोः परम् ॥ ५६ ।

---

* पुराणपठनमिति (ग), पुराणश्रवणमिति (ख) ।
† तद्वक्त्री इति (ख) ।
‡ पुराणधर्म्मकथकान् य समुद्धरते जनान् ।
संसारसागरे मग्नान्—
इति (ग) पुस्तकस्य न द्विविधः पाठ ।
§ नास्ति विष्णो परो देव इति (खं) ।

यथा वेदः* परो मन्त्रो यथा स्वात्माधिदेवता ।
यथा परं धनं विद्या तथा गङ्गा परा स्मृता ॥ ५७ ।
वर्णानां ब्राह्मणाः श्रेष्ठास्ताराणां म्लौर्यथोत्तमः ।
यथा पयोधिः सिन्धूनां तथा गङ्गा परा स्मृता ॥ ५८ ।
नास्ति शान्तेः परो बन्धुर्नास्ति सत्यात्परन्तपः ।
नास्ति मोक्षात्परो लाभो नास्ति गङ्गासमा नदी ॥ ५९ ।
गङ्गायाः परमं नाम पापारण्यदवानलः ।
भवव्याधिहरा गङ्गा तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ॥ ६० ।
गायत्री जाह्नवी चोभे सर्व्वपापहरे स्मृते ।
एतयोर्भक्तिहीनो यस्तं विद्यात्पतितं द्विजाः ॥ ६१ ।
गायत्री छन्दसां माता लोकस्याऽस्य च जाह्नवी ।
उभे ते सर्व्वपापानां नाशकारणतां गते ॥ ६२ ।
यस्य प्रसन्ना गायत्री तस्य गङ्गा प्रसीदति ।
विष्णुभक्तियुते ते तु सर्व्वकामार्थसिद्धिदे ॥ ६३ ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां फलरूपे निरञ्जने ।
सर्व्वलोकानुग्रहार्थं प्रवर्त्तेते महोत्तमे† ॥ ६४ ।
अतीवदुर्लभा नृणां गायत्री जाह्नवी तथा ।
तथैव तुलसीभक्तिर्हरिभक्तिय सात्त्विकी‡ ॥ ६५ ।

---

* यथागादः परो मन्त्र इति (ख), (ग) ।

† निरञ्जने इति (ग) ।

‡ सात्त्विकी इति (ख) ।

अहो गङ्गा महाभागा स्मृता पापप्रणाशिनी
हरिलोकप्रदा दृष्टा पीता सारूप्यदायिनी ॥ ६६ ।
यत्र स्नाता नरा यान्ति विष्णोः पदमनुत्तमम् ।
स्नाता पीता च परमा परमोक्षप्रदायिनी* ॥ ६७ ।
नारायणो जगद्धाता वासुदेवः सनातनः† ।
गङ्गानामपराणान्तु वाञ्छितार्थफलप्रदः ॥ ६८ ।
गङ्गाजलकणेनाऽपि यः सिक्तो मनुजोत्तमः ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः प्रयाति परमं पदम् ॥ ६९ ।
यद्विन्दुसेवनादेव सगरान्वयसम्भवाः‡ ।
विसृज्य राक्षसं भावं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७० ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे षष्ठोऽध्यायः ।

* परमोक्ष प्रदायिनी इति (ख) ।
† जनार्द्दन इति (ग) ।
‡ सागरान्वय ते सुताः इति (ख) ।

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

कोऽसौ राक्षसभावेन मोचितः सगरान्वये* ।
सगरः कतमो राजा कुत्र जातो मुनीश्वर ॥ १ ।
भगीरथस्तत्कुलजो गङ्गामाहृतवान् किल ।
सूत तत्सर्व्वमस्माकं विस्तराद्वक्तुमर्हसि† ॥ २ ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे नारदेन प्रभाषितम् ।
सम्यक् सनत्कुमाराय गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३ ।
सर्व्वे यूयं महाभागाः कृतार्था नात्र संशयः ।
यतः प्रभावं गङ्गाया भक्तितः श्रोतुमुद्यताः ॥ ४ ।
माहात्म्यश्रवणं‡ यस्या गङ्गायाः सुकृतात्मनाम् ।
दुर्लभं प्राहुरत्यन्तं मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ५ ।
शृणुध्वमृषयश्चित्रं सगरान्वयमुत्तमम् ।
गङ्गाजलाभिषेकेण गतं विष्णुपदं यथा§ ॥ ६ ।

---

* सगरान्वय. इति (क) ।

† इत्याख्यं वक्तुमर्हसि इति (क) ।

‡ माहात्म्यश्रवणमिति (ग) ।

§ तथा इति (ख) ।

आसीद्रविकुले प्राज्ञो बाहुर्नाम* वृकात्मजः† ।
बुभुजे पृथिवीं सर्व्वां धर्म्मतो धर्म्मतत्परः ॥ ७ ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राद्यान्ये च जन्तवः ।
पालिताः स्वस्ववृत्त्यैव‡ तस्माद्बाहुर्विशाम्पतिः§ ॥ ८ ।
इयाज सोऽश्वमेधान्वै सप्तद्वीपेषु सप्ततिम्¶ ।
अतर्पयत्सुरान्सर्व्वान् गेहे माल्यादिभिर्द्विजाः ॥ ९ ।
अरंस्त नीतिशास्त्रेषु व्यजैष्ट परिपन्थिनः ।
मेने कृतार्थमात्मानमनन्यमुपकारिणम् ‖ ॥ १० ।
चन्दनानि मनोज्ञानि अनुलिम्पन्नरः** सदा ।
विभूषणानुरूपस्कुर्व्वंस्तद्राष्ट्रे सुखिनो जनाः ॥ ११ ।
अकृष्टपच्या पृथिवी फलपुष्पसमन्विता ।
ववर्ष वृष्टिं देवेन्द्रः†† काले काले मुनीश्वराः ॥ १२

---

* बाहुनामा इति (ग) ।

† नृपात्मज इति (ख), (ग) ।

‡ स्वस्वभूत्यैव इति (ग) ।

§ तस्मादबाहुर्विशाम्पतिम् इति (क), तस्मात् माहुर्विशाम्पतिम् इति (ग) ।

¶ ह्यमेधान् प्रकर्त्तुं वै सप्तद्वीपेन सप्ततीन् इति (ख) ।

‖ अमन्यत परायणमिति (घ), अमन्यातपचारणं इति (ख) । पाठसाम्यं न सम्यक् सङ्गच्छते ।

** अनुलिप्य इति (घ), चन्दनानि मनोज्ञान्यनुलिम्पेरन् इति (ग) ।

†† देवेश इति (क) ; (ख) पुस्तके अकृष्टपच्या इत्यर्द्धतोऽनन्तरम् स्वपयघातपन् साधु इत्यर्द्धं दृश्यते ।

मनो दृधुर्नोऽपराधे प्रजा धर्म्मेण पालिताः।
ऋटपयथातपन् साधु निष्प्रत्यूहेन सर्व्वदा ॥ १३।
सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः कृतज्ञः शुभलचणः।
अरचज्ञां महाभागां समानानुरतिं गुणाम्* ॥ १४।
एकदा तस्य राज्ञो वै सर्वसम्पद्विनाशकृत्।
अहङ्कारो महाज्ञज्ञे सासूयो लोभहेतुकः ॥ १५।
अहं राजा समस्तानां लोकानां शासको वली।
मयाऽकारि क्रतुचयो मत्तः पूज्योऽस्ति कः परः† ॥ १६।
अहं विचचणः श्रीमाञ्छ्रिताः सर्व्वे ह्यरातयः।
पाता समस्तद्वीपानां विश्वजिच्छिचको गुणी‡ ॥ १७।
अहङ्कारस्थितो यस्तु रचिता शिचको गुणी§।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थकोविदः। १८।
अजेयोऽ¶ व्याहतैश्वर्य्यो मत्तः कोऽन्योऽधिको विभुः।
एवं तस्य महीपस्य ह्यहङ्कारो विमोहजः।
नाशहेतुः समस्तानां सम्पदामभवन्मुने। १९।

---

* समानां नयति गुणान् इति (क), अरचज्ञां सहाभागां समानां नयति गुणान् इति (ग)।

† कोऽपर. इति (ग)।

‡ सम्पदामभवन्मुने इति (क), (ग)।

§ एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति।

¶ भजय्य इति (ग)।

अहङ्कारः स्थितो यत्र तत्र कामादयो ध्रुवम् ।
येषु* स्थितेषु स नरो विनश्यति न संशयः ॥ २० ।
यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता† ।
एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २१ ।
असूया महती जाता सर्व्वलोकविरोधिनी‡ ।
स्वदेहनाशिनी पापा सर्व्वसम्पद्विनाशिनी ॥ २२ ।
विवेकहीने पुरुषे यदि सम्यक्प्रवर्त्तते ।
अतीव चञ्चला ज्ञेया तटिनी शारदीव सा ॥ २३ ।
असूयाविष्टमनसां§ यदि सम्यक्प्रवर्त्तते ।
तुषाग्निवायुसंयोगमिव जानीध्वमुत्तमाः¶ ॥ २४ ।‖
असूयोपेतमनसां दम्भाचारवतां तथा** ।
परुषोक्तिरतानाञ्च सुखं नेह परत्र च ॥ २५ ।

---

* एषु स्थितेषु इति (ख) ।

† अविवेकता इति (ख), (ग) ।

‡ तस्याऽसूया सुमहती जाता लोकविरोधिनी इति (ख), तस्याऽप महती जाता सर्व्वलोकविरोधिनी इति (ग) ।

§ असूयाविष्टमनसि इति (घ) ।

¶ जानीत सत्तमा इति (ग) ।

‖ (क) पुस्तके २४म. श्लोको नास्ति ।

** दम्भाचाररतात्मनां इति (ग) ।

असूयाविष्टमनसां सदा निष्ठुरभाषिणाम्।
प्रिया वा तनया वाऽपि बान्धवा वाऽप्यरातयः॥ २६।
योऽसूयां कुरुते नित्यं समीक्ष्य च परश्रियम्।
सर्व्वस्वपक्षच्छेदाय कुठारो नात्र संशयः* ॥ २७।
यः स्वश्रेयोविनाशाय कुर्य्याद्यत्नं नरो यदि।
सर्व्वेषां श्रेयसां दम्भात्स कुर्य्यान्मत्सरं सदा† ॥ २८।
मित्राऽपत्यगृहक्षेत्रधनधान्ययशःसु च।
हानिमिच्छन्नरः कुर्य्यादसूयां सततं द्विजाः॥ २९।
अथ तस्य स्थिरापत्याद्दसूयाविष्टचेतसः।
हैहयास्तालजङ्घाश्च बलिनोऽरातयोऽभवन्॥ ३०।
यस्यानुकूलः पद्मेशः सौभाग्यन्तस्य वर्द्धते।
स एव विमुखो यस्य सौभाग्यन्तस्य हीयते॥ ३१।
तावत्पुत्राय पौत्राय धनधान्यगृहादयः।
यावदीक्षेत लक्ष्मीशः कृपापाङ्गेन सत्तमाः॥ ३२।
अपि मूर्खान्धबधिरजडाः शूराऽविवेकिनः‡।
श्लाघ्या भवन्ति विप्रेन्द्राः प्रेक्षिता माधवेन ये॥ ३३।

---

* सर्व्वस्वपक्षच्छेदाय कुठारास्ते न संशयः इति (क)।

† सर्व्वेषां श्रेयसां दम्भात् इति (ख), (ग)।

‡ जडाःशूराऽविवेकिनः इति (घ)। अपि मूर्खान्धबधिरेत्यादि श्लोकद्वयं (ख) पुस्तके नास्ति।

सौभाग्यं यस्य हीयेत तस्याऽसूयादिदुर्गुणाः* ।
भवन्ति नाऽत्र सन्देहो जन्तुदेषोऽविशेषतः ॥ ३४ ।
यस्य कस्याऽपि यो द्वेषं कुरुते मूढधीर्नरः ।
तस्य सर्व्वाणि नश्यन्ति श्रेयांसि मुनिसत्तमाः ॥ ३५ ।
असूया वर्त्तते यस्मिन्† तस्य विष्णुः पराङ्मुखः ।
तस्य श्रेयांसि सर्व्वाणि विनश्यन्ति ततो ध्रुवम् ॥ ३६ ।
विवेकं हन्त्यहङ्कारो ह्यविवेकोऽनुजीविनः‡ ।
आपदः सम्भवन्त्येव अहङ्कारं त्यजेत्ततः ॥ ३७ ।
अहङ्कारो भवेद्यस्य तस्य नाशोऽतिवेगतः§ ।
असूयाद्या अहङ्कारमनुगच्छन्ति ये द्विजाः ॥ ३८ ।
असूयाविष्टमनसस्तस्य राज्ञः परैः सह ।
आयोधनं घोरमासीन्मासमेकं निरन्तरम् ॥ ३९ ।
हैहयैस्तालजङ्घैश्च रिपुभिः स पराजितः ।
सजायो विपिनं भेजे सहसा भ्रष्टपिष्टपः ॥ ४० ।
तैरेव रिपुभिस्तस्य भार्य्यायां विबुधोत्तमाः ।
दत्तो गरो महाघोरो गर्भस्तम्भाय भीरुभिः ॥ ४१ ।

---

* तस्याऽसूयादयोऽगुणा इति (घ) ।

† यस्य इति (ग) ।

‡ अविवेकं समीविन इति (ख), अविवेकात्मजीविनां इति (ग) ।

§ तस्य नाश स्थितोऽपत इति (ख) ।

स बाहुः सहितो दुःखी अन्तर्व्वत्न्या च भार्य्यया ।
वनाद्वनान्तरं गच्छन्नौर्व्वाश्रमपदं ययौ ॥ ४२ ।
निदाघतापितो बाहुः पादचार्य्यतिदुःखितः ।
स्वकर्म्म विलपंस्तत्र क्षुत्क्षामस्तृषितोऽभवत्* ॥ ४३ ।
क्षुत्क्षामया तया युक्तो गर्भिण्या भार्य्यया सह ।
अवाप परमां तुष्टिं तत्र दृष्ट्वा महत्सरः ॥ ४४ ।
असूयोपेतमनसस्तस्य भावं निरीक्ष्य च† ।
सरोगता विहङ्गास्ते लीलाचित्रमिदं जगुः‡ ॥ ४५ ।
अहो कष्टमसो§ नूनं पापकर्म्मा समागतः ।
विगध्वमण्डजा वासमित्यूचुस्ते विहङ्गमाः¶ ॥ ४६ ।
असूयोपेतमनसं तं दृष्ट्वा चुक्रुशुः खगाः‖ ।
अहोऽसूयां कष्टतरां धिग्जगत्कष्टहेतुकीम्** ॥ ४७ ।
सोऽयगाह्य सरो भूयः स्नात्वा पीत्वा जलं बहु†† ।

---

* स्वयञ्च कर्म्म विलपन् क्षुत्क्षामो विपिने चरन् इति (ख)।
† निरीक्ष्य मे इति (ग)।
‡ लीलाचित्रमिदं जगत् इति (ग), लीलाचित्रमिदं जगत् इति (ख)।
§ अहो नूनं इति (ख), (घ)।
¶ वासमिदमूचुर्विहङ्गमा इति (ख)।
‖ खिन्ना इति (ग)।
** प्रेमहेतुकीम् इति (ग), त्रिजगद्देवहेतुकीम् इति (ख)।
†† शुद्ध इति (ग)।

वृक्षमूलं समाश्रित्य सभार्य्यः प्रजहौ श्रमम् ॥ ४८ ।
तस्मिन् बाहौ वनं याते तेनैव परिरक्षिताः ।
दुर्गुणान् संगणय्यास्य* धिग्धिगित्यवदन् जनाः ॥ ४९ ।
यो वा को वा गुणी मर्त्यः सर्व्वश्लाघ्यतरो द्विजाः ।†
सर्व्वसम्पत्समायुक्तोऽप्यगुणी निन्दितोजनैः‡ ॥ ५० ।
अहोऽकीर्त्तिसमो मृत्युस्त्रिषु लोकेषु नो नृणाम्§ ।
तथा कीर्त्तिसमा माता त्रिषु लोकेषु नो नृणाम् ॥ ५१ ।
यदा बाहुर्व्वनं यातस्तदा तद्राष्ट्रगा जनाः ।
सन्तोषं परमं याता ज्वरिपौ निहते यथा¶ ॥ ५२ ।
निन्दितो बाहुजो बाहुर्मृतवत्काननें स्थितः ।
न हन्ति कामपयशो लोके विबुधसत्तमा' ॥ ५३ ।
नास्त्यकीर्त्तिसमो मृत्युर्नास्ति क्रोधसमो रिपुः ।
नास्ति निन्दासमं पापं नास्ति मोहसमं भयम्‖ ॥ ५४ ।

---

* ततोऽगुणान् सगणय्य इति (क), ततीगुणानसगण्य इति (घ) ।

† एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति ।

‡ योऽगुणी निन्दितोजनै इति (क) ।

§ (घ) पुस्तके उभयत्र यो नृणामिति पाठो वर्त्तते, स तु भ्रान्त एव । (ख) पुस्तके परार्द्धे नास्ति पूर्व्वार्द्धे योनृणामिति पाठ ।

¶ (ख) पुस्तके ज्वरिपौ विगते यथा इति पाठ । अत्र भ्रम इति सविशेषण एकवचनान्त' ।

‖ मोहसमो रिपु इति (ख) ।

नास्त्यसूयासमाऽकीर्त्तिर्नास्ति कामसमोऽनलः ।
नास्ति रागसमः पाशो* नास्ति सङ्गसमं विषम् ॥ ५५ ।
एवं विलप्य बहुधा बाहुरत्यन्तदुःखितः ।
जीर्णाङ्गो मनसस्तापादृद्धभावमुपागतः ॥ ५६ ।
गते बहुतिथे काले श्रौर्व्वाश्रमसमीपगः ।
स बाहुर्व्याधिसंयुक्तो† ममार मुनिसत्तमाः ॥ ५७ ।
तस्य भार्य्यातिदुःखार्त्ता गर्भिणी विजने वने ।
विलप्य‡ बहुधा तत्र सहगन्तुं मनोदधे ॥ ५८ ।
आनीय सा ततस्त्विन्धान्§ चितां कृत्वाऽतिदुःखिता ।
आरोप्य पतिमारोढुं स्वयं समुपचक्रमे ॥ ५९ ।
एतस्मिन्नन्तरे धीमानौर्व्वस्तेजोनिधिर्मुनिः¶ ।
एतद्विज्ञातवान्सर्व्वं परमेण समाधिना ॥ ६० ।
भूतञ्च वर्त्तमानञ्च भावि चाऽपि मुनीश्वराः ।
गताऽसूया महात्मानः पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ॥ ६१ ।
तपोधिस्तेजसां राशिरौर्व्वः पुण्यतमो मुनिः ।

---

* पाप इति (ख), (ग) ।

† व्याधिभिर्युक्त इति (ग) ।

‡ चिरं विलप्य बहुधा इति (ख), (ग) ।

§ ततश्चैधां इति (ख), (ग) ।

¶ निधिर्द्विज. इति (ख) ।

प्राप्तवांस्तरसा* साध्वी यत्र बाहुप्रिया स्थिता ॥ ६२ ।
चितामारोढुमुद्युक्तां तां दृष्ट्वा मुनिसत्तमः ।
प्रोवाच धर्म्ममूलानि वाक्यानि विबुधर्षभाः ॥ ६३ ।

ऋषिरुवाच । †

राजवर्य्यप्रिये साध्वि मा कुरुष्वातिसाहसम् ।
तवोदरे चक्रवर्त्ती शत्रुहन्ता हि तिष्ठति‡ ॥ ६४ ।
बालापत्याश्च गर्भिण्यो ह्यदृष्टऋतवस्तथा ।
रजस्वला राजसुते नारोहन्ति चितां शुभे ॥ ६५ ।
ब्रह्महत्यादिपापानां प्रोक्ता निष्कृतिरुत्तमैः ।
दम्भस्य निन्दकस्यापि भ्रूणघ्नस्य न निष्कृतिः ॥ ६६ ।
नास्तिकस्य कृतघ्नस्य धर्म्मोपेचारतस्य च ।
विश्वासघातकस्यापि निष्कृतिर्नास्ति सुव्रते ॥ ६७ ।
तस्मादेतन्महापापं कर्त्तुं नार्हसि भाविनि ।
तदेतद्दुःखमुत्पन्नं तत्सर्व्वं शान्तिमेष्यति ॥ ६८ ।
इत्युक्ता मुनिना साध्वी निशम्य तदनुग्रहम्§ ।
विललापातिदुःखार्त्ता निगृह्य चरणौ मुनेः ॥ ६९ ।

---

* तपसा इति (क), (घ) ।

† (ख) पुस्तके ऋषिरुवाचस्थाने और्व्व उवाच इति पाठः ।

‡ शत्रुहन्ताभितिष्ठति इति (क), (ख) ।

§ विश्वस्त तदनुग्रहम् इति (ख), (ग) ।

और्व्वोऽपि तां पुनः प्राह सर्व्वशास्त्रार्थकोविदः ।
मा रोदी राजतनये स्वियमन्यां गमिष्यसि । ७० ।
मा मुह्यास्व महाबुद्धे* प्रेतं दहति तत्त्वतः ।
तस्माच्छोकं परित्यज्य कुरु कालोचितां क्रियाम् ॥ ७१ ।
पण्डिते वाऽतिमूर्खे वा दरिद्रे वा श्रियान्विते ।
दुर्व्वृत्ते वा यतौ वाऽपि मृत्योः सर्व्वत्र तुल्यता ॥ ७२ ।
नगरे वा वने वाऽपि समुद्रे पर्व्वतेऽपि च† ।
यत्कृतं जन्तुना येन‡ तद्भोक्तव्यं न संशयः ॥ ७३ ।
अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ ७४ ।
यद्यत्पुरातनं§ कर्म्म तत्तद्देवेह भुज्यते ।
कारणं दैवमेवाऽत्र नान्योऽस्त्यौपाधिको जनः ॥ ७५ ।
गर्भे वा बाल्यभावे वा यौवने वाऽपि वार्द्धके ।
मृत्योर्व्वशं¶ प्रयातव्यं जन्तुभिः कमलानने । ७६ ।
हन्ति पाति च गोविन्दो जन्तून् कर्म्मवशस्थितान् ।

---

* महामाये इति (क) ।
† पर्व्वतेऽपि वा इति (ग) ।
‡ प्राणिना येन इति (ख) ।
§ पुरास्कृतं इति (ख) ।
¶ वशमिति (क), (घ) ।

प्रवादं रोपयन्त्यज्ञाः* हेतुमात्रेषु जन्तुषु ॥ ७७ ।
तस्मादेतन्महद्दुःखं परित्यज्य सुखीभव ।
कुरु पत्युश्च कर्म्माणि विवेकिषु स्थिरा भव† ॥ ७८ ।
एतच्छरीरं दुःखानां व्याधीनामयुतैर्युतम् ।
दुःखभोगमहत्‡क्लेशकर्म्मपाशेन यन्त्रितम् ॥ ७९ ।
इत्याश्वस्य महाबुद्धिस्तथा कर्म्माण्यकारयत् ।
त्यक्तशोका च सा तन्वी ववन्दे चाब्रवीन्मुनिम् ॥ ८० ।
किमत्र चित्रं यत्सन्तः§ परार्थफलकाङ्क्षिणः ।
नहि द्रुमाः स्वभोगार्थं फलन्ति पृथिवीतले ॥ ८१ ।
योऽन्यदुःखानि विज्ञाय साधुवाक्यैः प्रबोधयेत् ।
सएव विष्णुसत्वस्थो यतः सर्व्वहिते रतः ॥ ८२ ।
अन्यदुःखेन यो दुःखी योऽन्यहर्षेण हर्षितः ।
सएव जगतामीशो नररूपधरो हरिः ॥ ८३ ।
सद्भिः श्रुतानि शास्त्राणि सुखदुःखविमुक्तये¶ ।
सर्व्वेषां दुःखनाशाय यदि सन्तो‖ वदन्ति हि ॥ ८४ ।

---

* प्रमाद रोपयन्त्यज्ञा इति (ग), अत्र चारोपयन्त्यज्ञा इति (ख) ।

† एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति ।

‡ सुखभोगमहत्क्लेश इति (घ), सुखं शोकं महत्क्लेश कर्म्मपाशेन तत्पर इति (ख) ।

§ ये सन्त इति (क) (घ) ।

¶ न खदुःखविमुक्तये इति (क) ।

‖ भवन्ति हि इति (क) ।

यत्र सन्तः प्रवर्त्तन्ते तत्र दुःखं न बाधते ।
वर्त्तते यत्र मार्त्तण्डः कथं तत्र तमो भवेत्* ॥ ८५ ॥
इत्येवं वादिनी सा तु स्वपत्युर्थोत्तराः क्रियाः ।
प्रचकार सरित्तीरे† मुनिचोदितमार्गतः‡ ॥ ८६ ॥
तस्मिन्मुनौ शवे दृष्टे स राजा देवराडिव ।
ज्वलद्विमानकोटीभिः प्रपेदे परमं पदम् ॥ ८७ ॥
कलेवरं वा तद्भस्म तद्धूमश्चाऽपि§ सत्तमाः ।
यदि पश्यति पुण्यात्मा स याति परमं पदम्¶ ॥ ८८ ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
परं पदं प्रयात्येव महद्भिरवलोकितः ॥ ८९ ॥
पत्युः कृतक्रिया सा तु गत्वाश्रमपदं मुनेः ।
चकारानुदिनं तत्र शुश्रूषामादरात्पराम्‖ ॥ ९० ॥

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे सप्तमोऽध्यायः ।

---

* (ख) पुस्तके इत्यतः श्लोकादनन्तरं सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।

† चकार तत्सरित्तीरे इति (क), चकार सरितस्तीरे इति (ख) ।

‡ मुनिचोदितमानसा इति (ग) ।

§ तद्धूमश्चाऽपि इति (ग) ।

¶ एष श्लोकः (क) पुस्तके नास्ति । (ख), (ग) पुस्तकयोरेष श्लोको महापातकयुक्तो वेत्यादि श्लोकादनन्तरं दृश्यते ।

‖ एष श्लोकः (क) पुस्तके नास्ति । परम इति (ख), (ग) ।

अथाष्टमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

सा तस्यानुदिनं चक्रे शुश्रूषां भक्तिसंयुताम् ।
भूलेपनादिभिः सम्यक् साध्वी सद्भावसंयुता ॥ १ ॥
गते बहुतिथे काले गरेण सहितं सुतम् ।
लेभे पुण्यतमे* काले शुश्रूषागतकल्मषा ॥ २ ॥
अहो सत्सङ्गतिर्लोके किं विषं न निवारयेत् ।
न ददाति शुभं† किं वा नराणां मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं पापं यच्चाऽपि कारितं परैः‡ ।
तत्सर्वं नाशयत्याशु परिचर्या महात्मनाम् ॥ ४ ॥
जडोऽपि याति पूज्यत्वं सत्सङ्गाज्जगतीतले ।
कलामात्रोऽपि यच्चन्द्रः शम्भुना स्वीकृतो यथा ॥ ५ ॥
सत्सङ्गतिः परामृद्धिं ददाति हि नृणां सदा ।
इहामुत्र च विप्रेन्द्राः सन्तः पूज्यतमाः स्मृताः§ ॥ ६ ॥

---

* पुण्यतमा इति (ग) ।
† शुभं किं वा इति (ख), (ग) ।
‡ यद्वान्यकारितं परै इति (ख) ।
§ पूज्यतरास्मृताः इति (ख), (ग) ।

अहो महद्गुणान्वक्तुं कः समर्थो मुनीश्वराः।
गर्भस्थितो गरो नष्टः सत्वेष्वपि समाश्रयः* ॥ ७ ॥
गरेण सहितं पुत्रं दृष्ट्वा तेजोनिधिर्मुनिः।
जातकर्म चकाराऽसौ नाम्ना च सगरस्तथा ॥ ८ ॥
पुपोष सगरं बालं मधुक्षीरादिभिर्मुनिः।
तपःप्रभावसम्पन्नैरौर्व्वस्तेजोनिधिस्तथा† ॥ ९ ॥
कृत्वा चौड़ादिकर्म्माणि सगरस्य मुनीश्वरः।
शास्त्राण्यध्यापयामास राजयोग्यानि मन्त्रवित् ॥ १० ॥
समर्थं सगरं दृष्ट्वा किञ्चिदुद्भिन्नशैशवम्‡।
मन्त्रवत्सर्व्वशस्त्राणि§ दत्तवान्मुनिसत्तमः ॥ ११ ॥
सगरः शिक्षितस्तेन सम्यगौर्व्वेण सत्तमाः।
बभूव बलवान्धन्वी कृतज्ञो गुणवाञ्शुचिः ॥ १२ ॥
धर्म्मज्ञः सोऽपि सगरोऽ¶ मुनेरमितविक्रमः।
समित्कुशादिकं सोऽथ काल्यं काल्यमुपानयत्‖ ॥ १३ ॥
स कदाचिद्गुणनिधिः प्रणिपत्य स्वमातरम्।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा सगरो विनयान्वितः ॥ १४ ॥

---

* सत्वस्विसमाश्रय. इति (घ), सत्वस्वपि समाश्रय. इति (ख), (ग)।
† चौर्व्वस्त तेजसां निधि. इति (ख)।
‡ शैशम इति (ख)।
§ मन्त्रवत् सर्व्वकर्म्माणि इति (घ)।
¶ सर्व्वज्ञ सोऽपि सगर इति (क), धर्म्मज्ञः सोऽपि तत्त्वज्ञ. इति (ग)।
‖ समित्कुशादिक साधु काले कालेऽप्युपानयत् इति (ख)।

सगर उवाच ।

मातः क यातो मत्तातः कुत्रास्ते नाम तस्य किम्* ।
सोऽपि कः सर्व्वमेतन्मे यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १५ ।
पित्रा विहीना ये लोके जीवन्तोऽपि मृतोपमाः ।
दरिद्रोऽपि पिता यस्य आस्ते स धनदोपमः† ॥ १६ ।
यस्य माता पिता नास्ति सुखन्तस्य न विद्यते ।
धर्म्महीनो यथा मूर्खः परत्राऽमुत्र सत्तमे‡ ॥ १७ ।
मातः§ पितृविहीनस्याप्यज्ञस्याप्यविवेकिनः ।
अपुत्रस्य वृथा जन्म ऋणग्रस्तस्य चैव हि ॥ १८ ।
चन्द्रहीना यथा रात्रिः पद्महीनं यथा सरः ।
पतिहीना यथा नारी तथा पितृवियोजितः ॥ १९ ।
धर्म्महीनो यथा¶ जन्तुर्धनहीनो यथा‖ गृही ।
शिशुहीनं** यथा वेश्म तथा पितृवियोजितः ॥ २० ।

---

* तस्य नाम किम् इति (ख) ।

† आस्ते स लनलोपम इति (ख) ।

‡ (क) पुस्तके श्लोकानामेतेषां स्थाने सपादैक' श्लोको दृश्यते, यथा, "मात क यातो मत्तात कुत्रास्ति धनदोपम । यस्य माता पिता नास्ति सुख तस्य न विद्यते । यथा हीनो यथा मूर्ख. परत्राऽमुत्र सत्तमे ॥" इति । यथा मृत्यु इति (क) ।

§ मातःपितृविहीनस्येति (ख), (ग) ।

¶ कर्म्महीनो यथा इति (ख) ।

‖ धर्म्महीनो यथा इति (ख), (ग) ।

** पद्महीनं इति (ख), (ग) ।

हरिभक्तिविहीनस्तु यथा धर्म्मो मुनीश्वराः।
न फलेत मनुष्याणां तथाऽपितृकजीवनम्* ॥ २१ ।
अस्वाध्यायी यथा विप्रोऽनातिथेयो यथा गृही।
दानशून्यं यथा द्रव्यं तथा पितृवियोजितः ॥ २२ ।
सत्यहीनं यथा वाक्यं मन्त्रिहीना यथा सभा† ।
तपो यथा दयाहीनं तथा पितृवियोजितः‡ ॥ २३ ।
गुणहीना यथा नारी जलहीना यथा नदी।
अशान्तिदा§ यथा विद्या तथाऽपितृकजीवनम् ॥ २४ ।
यथा लघुतरो लोके मातर्याञ्चापरो नरः।
तथा पितृविहीनस्तु लघुर्दुःखयुतान्वितः¶ ॥ २५ ।

सूत उवाच।

इतीरितं मुनेनैषा श्रुत्वा निश्वस्य दुःखिता।
आदितस्तु यथा वृत्तं सर्व्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ २६ ।

---

* तथा पितृवियोजितः इति (घ), (ग) पुस्तके पूर्व्वार्द्धे हरिभक्तिविहीनन्तु यथा धर्म्ममपीश्वर इति पाठो वर्त्तते। (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमेव पठितः
'हरिभक्तिविहीनास्तु यथा धर्म्मा मुनीश्वरा'।
न फलन्ति मनुष्याणां तथाऽपितृकजीवनम् ॥'

† मन्त्रिहीना यथा सभा इति (ख), (ग), (घ)।

‡ तथाऽपितृकजीवनं इति (क)।

§ शान्तिहीना यथा विद्या इति (ख)।

¶ दुःखयुतान्वितः इति (ख), (ग)।

तच्छ्रुत्वा सगरः क्रुद्धः कोपसंरक्तलोचनः* ।
हनिष्यामि रिपून्सद्यः† प्रतिज्ञामकरोत्तदा ॥ २७ ।
प्रदक्षिणीकृत्य पुनः‡जननीञ्च प्रणम्य सः ।
प्रस्थापितः प्रतस्थे च तेनैव मुनिना तदा ॥ २८ ।
और्व्वाश्रमाद्विनिष्क्रान्तः सगरः सत्यवाक् शुचिः ।
वशिष्ठं प्राप्तवान् शीघ्रं स्ववंशस्य पुरोहितम् ॥ २९ ।
प्रणम्य कुलगुरवे§ वशिष्ठमुनये सुधीः ।
सर्व्वं विज्ञापयामास ज्ञानदृष्टया विजानतः ॥ ३० ।
ऐन्द्राऽस्त्रं वारुणं ब्राह्ममाग्नेयं सगरो नृपः ।
तेनैव मुनिनावाप¶ खड्गञ्चानुपमं धनुः ॥ ३१ ।
ततस्तेनाऽभ्यनुज्ञातः सगरः सौमनस्यवान् ।
आशीर्भिः प्रेषितः सद्यः प्रतस्थे प्रणिपत्य तम् ॥ ३२ ।
एकेनैव तु चापेन सगरः परिपन्थिनः‖ ।
सपुत्रपौत्रान्सगणानकरोत्स्वर्गवासिनः ॥ ३३ ।

---

* कोपसरक्तलोचन इति (ग) ।

† हनिष्यामीत्यरातीन् स इति (ख), (ग), (घ) ।

‡ प्रदक्षिणीकृत्य पुन इति (क), (ख) ।

§ स्वस्य गुरवे इति (ख) ।

¶ तेनैव मुनिना वाप इति (क) । खड्गं वधोपम धनु इति (ग) । तस्मादेव मुनेराप खड्गं वधोपमं धनुरिति (ख) ।

‖ स भूप परिपन्थिन इति (ग), एकेनैव तु चापेन स भूप परिपन्थिन इति (ख) ।

तद्वापमुक्तवाणाग्निसन्तप्तास्ते ह्यरातयः।
केचिद्विनष्टाः संत्रस्तास्तथा चान्ये प्रदुद्रुवुः ॥ ३४ ।
केचिद्विकीर्णकेशाश्च वल्मीकोपरि संस्थिताः।
तृणान्यभक्षयन् केचित्* नग्नाश्च विविशुर्जलम् ॥ ३५ ।
शकाश्च यवनाश्चैव तथा चान्ये महीभृतः।
तद्गुरुं शरणं जग्मुर्वशिष्ठं प्राणलोलुपाः ॥ ३६ ।
जितक्षितिर्बाहुपुत्रो रिपून् गुरुसमीपगान्।
चारैर्विज्ञातवान् सद्यः प्रपेदे गुरुसन्निधिम् ॥ ३७ ।

तमागतं बाहुसुतं निरीक्ष्य
मुनिर्वशिष्ठः शरणागतांस्तान्।
चातुश्च शिष्याभिमतञ्च कर्त्तुं
विचारयामास तदा क्षणेन ॥ ३८ ।

चकार मार्ण्डिकान्मुण्डान्श्चवनान् लम्बमूर्द्धजान्।
अन्यांश्च श्मश्रुलान्मुण्डानन्यान्वेदवहिष्कृतान् ॥ ३९ ।
वशिष्ठमुनिना तेन हतप्रायान्विरीक्ष्य सः।
प्रहसन्नाह† सगरस्तं गुरुं तपसां निधिम् ॥ ४० ।

सगर उवाच।

भो भो गुरो दुराचारानेतान्रक्षसि किं वृथा।
सर्व्वथाऽहं हनिष्यामि मद्राष्ट्र‡हरणोद्यतान् ॥ ४१ ।

---

* तृणान्यभक्षन् केचित्तु इति (क), (घ)।

† प्राह इति (ग)।

‡ मद्राज्य इति (ग)।

दृष्ट्वा तु य उपेक्षेत धर्म्मस्य* परिपन्थिनः ।
स एव सर्व्वनाशाय हेतुभूतो न संशयः ॥ ४२ ।
बाधन्ते प्रथमं मत्ता दुर्ज्जनाः सकलं जगत् ।
तएव बलहीनाश्चेद्भजन्तेऽत्यन्तसाधुताम् ॥ ४३ ।
अहो मायाकृतं कर्म्म खलाः कल्मषचेतसः ।
तावत्कुर्व्वन्ति कार्पण्यं यावत्स्यात्प्रबलं बलम् ॥ ४४ ।
दासभावञ्च शत्रूणां वारस्त्रीणाञ्च सौहृदम् ।
साधुभावञ्च सर्पाणां† श्रेयस्कामी न विश्वसेत् ॥ ४५ ।
प्रहासं कुर्व्वते पूर्व्वं यान्दन्तान्दर्शयन् खलाः‡ ।
तान्नैव दर्शयन्त्याशु स्वसामर्थ्यविपर्य्यये ॥ ४६ ।
पिशुना जिह्वया पूर्व्वं परुषं ह्यवदन् यथा ।
अतीव करुणं वाक्यं वदन्त्येव तथाऽबलाः§ ॥ ४७ ।
श्रेयस्कामी गुरोश्¶ यस्तु नीतिशास्त्रार्थकोविदः ।
साधुत्वं दासभावञ्च खलानां नैव विश्वसेत् ॥ ४८ ।

---

* स्वधर्मं इति (ग) ।

† दर्पाणां इति (ख) ।

‡ यान्दन्तान्दर्शयितान् इति (ख) ।

§ (ग) पुस्तके एतच्छ्लोकीय "यथा" "तथा" स्थाने यथाक्रमं "यदा" "तदा" वर्त्तेते ।

¶ गुरवेत इति (ख) ।

मा कुरुष्व मनःप्रीतिं दुर्ज्जने प्रणतिङ्गते।
अवलम्ब्य खलाः कोपादाहरन्त्येव जीवनम्* ॥ ४९ ॥
दुर्ज्जनं प्रणतिं यातं, मैत्रं कैतवशीलिनम्।
दुष्टाञ्च भार्य्यां† विश्वस्तो मृत एव न संशयः ॥ ५० ॥
मा रक्ष तस्मादेतान्वै गोरूपान् व्याघ्रकर्म्मिणः।
हत्वैतानखिलान् शत्रून्‡ त्वत्प्रसादान्महीं भुजे ॥ ५१ ॥
वशिष्ठस्तद्वचः श्रुत्वा मनसि प्रीतिमाप्तवान्।
कराभ्यां सगरस्याङ्गं स्पृशन्निदममाषत ॥ ५२ ॥

वशिष्ठ उवाच।

साधु साधु महाभाग सत्यमात्थ§ न संशयः।
तथाऽपि मद्वचः श्रुत्वा परां शान्तिं लभस्व तत् ॥ ५३ ॥
मयैता निहताः पूर्व्वं त्वत्प्रतिज्ञाविरोधिनः।
हतानां हनने कीर्त्तिः का समुत्पत्स्यते¶ तव ॥ ५४ ॥
पृथ्वीश जन्तवः सर्व्वे कर्म्मपाशेन यन्त्रिताः।
तथाऽपि पापैर्निहताः‖ किमर्थं तान् हनिष्यसि ॥ ५५ ॥

---

* (ग) पुस्तके श्लोकोऽयं—"मा कुरुष्व मनःप्रीतिं दुर्ज्जने प्रणतिङ्गते। अवलम्ब्य गुप्ता कोपादाहरन्त्येव जीवनम्"—इत्थं पठितः।

† भार्य्यां सजारां इति (ग), (घ)।

‡ सर्व्वान् इति (ग)।

§ सत्यमाह न संशय इति (घ)।

¶ समुत्पद्यते इति (क), (घ)।

‖ निहतान् इति (ग)।

देहस्तु पापजनितः पूर्व्वमेवैनसा हतः ।
आत्मा ह्यभेद्यः पूर्णत्वा*च्छास्त्राणामेष निर्णयः ॥ ५६ ।
स्वकर्म्मफलभोगानां हेतुमात्रा हि जन्तवः ।
कर्म्माणि दैवमूलानि दैवाधीनमिदं जगत् ॥ ५७ ।
तस्माद्दैवं हि साधूनां रचिता दुष्टयिचिता ।
ततो नरैरस्वतन्त्रैः किं कार्य्यं साध्यते वद ॥ ५८ ।
शरीरं पापसम्भूतं पापेनैव प्रवर्द्धते† ।
पापमूलमिदं ज्ञात्वा कथं हन्तुं समुद्यतः ॥ ५९ ।
आत्मा शुद्धोऽपि देहस्थो देहीति प्रोच्यते बुधैः ।
तस्मादिदं वपुर्भूप‡ पापमूलं न संशयः ॥ ६० ।
पापमूलं वपुर्हन्तुः का कीर्त्तिस्तव बाहुज ।
भविष्यतीति निश्चित्य§ तान्न हिंस ततः परम् ॥ ६१

सूत उवाच ।

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं विरराम स कोपतः ।
स्पृशन् करेण सगरं ननन्द च मुनिस्तदा ॥ ६२ ।

---

* पूर्णत्वादिति (क) (घ) ।
† प्रवर्त्तते इति (घ) ।
‡ पुनर्भूप इति (घ) ।
§ निश्चित्यैतान् इति (ग) ।

अथायर्व्वनिधि*स्तस्य सगरस्य महात्मनः ।
राज्याभिषेकं कृतवान्मुनिभिः सह सुव्रतैः ॥ ६३ ।
भार्य्याद्वयञ्च तस्यासीत्केशिनी सुमतिस्तथा ।
कौशिकस्य† विदर्भस्य तनये मुनिसत्तमाः ॥ ६४ ।
राज्ये प्रतिष्ठितं श्रुत्वा‡ मुनिरौर्व्वस्तपोनिधिः ।
वनादागत्य राजानं सभाष्य स्वाश्रमं ययौ ॥ ६५ ।
कदाचित्तस्य भूपस्य भार्य्याभ्यां प्रार्थितो मुनिः ।
वरं ददावपत्यार्थमौर्व्वो भार्गवमन्त्रवित् ॥ ६६ ।
और्व्वः संप्रार्थितस्ताभ्यां परमेण समाधिना ।
केशिनीं सुमतिञ्चैव प्रोक्तवान् हर्षयन्मुनिः ॥ ६७ ।

मुनिरुवाच ।

एका वंशधरं पुत्रमन्या षड्युतानि च ।
यस्यायऽ यदभिमतं तदाशु व्रियतामिति ॥ ६८ ।
केशिन्येकसुतं वव्रे वंशहेतुं विचक्षणा ।
अन्या हि मूढ़ा पुत्राणां वव्रे षड्युतानि च ॥ ६९ ।
केशिन्येकसुतं लेभे असमञ्जससंज्ञकम् ।
सुमत्याः षष्टिपुत्राणां सहस्राण्यभवन्मुने । ७० ।

असमञ्जसनामा तु बालत्वेनाऽपि सत्तमाः ।
असमञ्जसकर्म्माणि चकारोन्मत्तपण्डितः ॥ ७१ ।
तं दृष्ट्वा सागराः सर्व्वे ह्यासन्दुर्व्वृत्तचेतसः ।
तद्बालभावकर्म्मेति* मेने बाहुसुतो नृपः ॥ ७२ ।
अहो कष्टतरा लोके दुर्ज्जनानां हि सङ्गतिः ।
कारुकैस्ताड्यते वह्निरयःसंयोगमात्रतः ॥ ७३ ।
अंशुमान्नाम तनयो जज्ञे वै ह्यसमञ्जसः ।
सत्यवो गुणवान्धर्म्मी पितामहहिते रतः ॥ ७४ ।
दुर्व्वृत्ताः सागराः सर्व्वे लोकोपद्रवकारिणः ।
अनुष्ठानवतां नित्यमन्तराया भवन्ति ते ॥ ७५ ।
हुतानि यानि यज्ञेषु हवींषि विधिवद्द्विजैः ।
बुभुजुस्तानि सर्व्वाणि निराकृतदिवौकसः ॥ ७६ ।
स्वर्गादाहृत्य सततं रम्भाद्यप्सरसः स्त्रियः ।
विमानिताः सागरैस्तैर्बलात्कारकचग्रहैः ॥ ७७ ।
पारिजातादिवृक्षाणां पुष्पाण्यादाय ते खलाः ।
स्वशरीराण्युपस्कुर्व्वन्मद्यपानपरायणाः† ॥ ७८ ।
साधूनां साधुवित्तानि सर्व्वधर्म्मानमाशयन् ।
पितैव योद्धुमारब्धा बलिनोऽत्यन्तपापिनः ॥ ७९ ।

---

* [illegible] (ख)।
† [illegible] (ख)।

एतद्दृष्ट्वाऽतिदुःखार्त्ता देवा इन्द्रादयस्तथा* ।
विचारं परमं चक्रुरेतेषां नाशहेतवे ॥ ८० ।
निश्चित्य विबुधाः सर्व्वे पातालान्तरगोचरम् ।
कपिलं विष्णुसदृशं ययुः प्रच्छन्नरूपिणम् ॥ ८१ ।
ध्यायन्तं निर्म्मलं विष्णुं परानन्दैकरूपिणम् ।
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ तुष्टुवुस्त्रिदशास्तदा ॥ ८२ ।

देवा ऊचुः ।

नमस्तपोनिधे तुभ्यं त्यक्तरागादिशालिने ।
नररूपपरिच्छन्नविष्णवे जिष्णवे नमः ॥ ८३ ।
नमः परेशभक्ताय लोकानुग्रहहेतवे ।
संसाराऽरण्यदावाग्निज्ञानसम्पन्न ते नमः ॥ ८४ ।
महते वीतकामाय तुभ्यं भूयो नमो नमः ।
सागरैर्दुःखितानस्मान्त्रायस्व शरणागतान् ॥ ८५ ।
इति स्तुतः कपिलर्षिः सर्व्वशास्त्रविशारदः ।
उवाच हर्षयन्देवान्यथावत्परिपूजितान् ॥ ८६ ।

कपिल उवाच ।

ये नाशं तरसा यान्ति सम्प्रदायु†र्यशोबलैः ।
त एव लोकान् बाधन्ते नावाश्चर्य्यं सुरोत्तमाः ॥ ८७ ।

---

* सदा इति (ग) ।

† सम्प्रदाये इति (ग) ।

यस्तु बाधितुमुद्युक्तो जनान्निरपराधिनः ।
स विज्ञेयस्सर्व्वलोकेषु पापभोगरतं बुधाः ॥ ८८ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा यस्त्वन्यान् बाधते सदा ।
तं हन्ति दैवमेवाशु नाऽत्र कार्य्या विचारणाः ॥ ८९ ।
आयुःसन्तानतेजोभिर्यः शीघ्रं नाशमेष्यति ।
स बाधते जनं सर्व्वमिति सन्तो वदन्ति हि ॥ ९० ।
अहोभिरल्पैरेवाशु तेषां नाशो भविष्यति ।
तस्माद् खं परित्यज्य गच्छध्वं नाकमुत्तमाः ॥ ९१ ।
इत्युक्ता मुनिना तेन कपिलेन महात्मना ।
प्रणम्य तं यथान्यायं गता नाकं दिवौकसः ॥ ९२ ।*
अत्रान्तरे तु सगरो वशिष्ठाद्यैर्महर्षिभिः ।
आरेभे हयमेधाख्यं यज्ञं कर्त्तुमनुत्तमम् ॥ ९३ ।
तं यज्ञयोजितं सप्तिमपहृत्य सुरेश्वरः ।
पाताले स्थापयामास कपिलो यत्र तिष्ठति ॥ ९४ ।
गूढविग्रहशक्रेण† हृतमश्वन्तु सागराः ।
अन्वालाः बभ्रमुर्लोकान् भूरादीन् सत विस्मिताः ॥ ९५ ।
अदृष्टसप्तयस्तत्र पाताले गन्तुमुद्यताः ।
चख्नुर्महीतलं सर्व्वे त्वेकैकयोजनं पृथक् ॥ ९६ ।

---

* (९१) (९२) एतौ श्लोकौ (क) पुस्तके न स्तः ।

† गूढविग्रहशक्रेण इति (घ) ।

‡ चैव इति (क), (घ) ।

मृत्तिकां खनितां काञ्चिदब्धितीरे समाकिरन्।
एकैकयोजनोद्भूतां प्रत्येकं ते ह्यतन्ययन्॥ ८७।
तद्द्वारेण गताः सर्व्वे पातालं* सगरात्मजाः।
विचेष्टन्तो† हयं तत्र ययुः शीघ्रं रसातलम्॥ ८८।
तत्राऽपश्यन्महात्मानं कोटिसूर्य्यसमप्रभम्।
कपिलं ध्याननिरतं सन्निधेव तदन्तिके॥ ८९।
प्रमत्ताः पापनिरताः सागरा अविवेकिनः‡।
सर्व्वे ते सहसा ह्येत्य मुनिं बन्धुं समुद्यताः§॥ १००।
हन्यतां हन्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति।
गृह्यतां गृह्यतामाशु इत्यूचुस्ते परस्परम्।¶ १०१।
हृत्वाश्वं साधुवदसौ वकध्यानपरायणः।
आडम्बरमहो लोके कुर्व्वन्ति सततं खलाः।||
इत्युक्तवन्तो** जहसुः कपिलं ते मुनीश्वरम्॥ १०२।
समस्तेन्द्रियसम्मोहं नियम्यात्मानमात्मनि।
पश्यन्मुनिवरस्तेषां तत्कर्म्मज्ञोऽभवन्नहि††॥ १०३।

* पाताले इति (घ)।

† विचेष्टन्त इति आर्षं, विचेष्टमाना इति साधु।

‡ अतिपापिन इति (क)।

§ स मुनिं बन्धुमुद्यता इति (क)। एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति।

¶ एष श्लोकश्च (घ) पुस्तके नास्ति।

|| (क)(ग) पुस्तकयोः परस्य ध्यायते येन ध्यायते परमौषधम् इत्यधिकमस्ति।

** इत्युच्चरन्त इति (क)।

†† तत्कर्म्मप्राणवान्नहि इति (क)।

आसन्नमत्यवस्तत्नु विनष्टमतयो मुनिम्।
पद्भिः संताड़यामासुर्बाहुच जगृहुः परे ॥ १०४ ।
परित्यक्तसमाधिस्तु तान्दृष्ट्वा विस्मितो मुनिः* ।
उवाच भावगम्भीरं लोकोपद्रवकारिणः ॥ १०५ ।
ऐश्वर्य्यमदमत्तानां क्षुधितानाञ्च कामिनाम्।
अहङ्काररतानाञ्च विवेको नहि जायते ॥ १०६ ।
निधेराधारमात्रेण मही ज्वलति सर्व्वदा।
तमेव मानवो भुक्ता ज्वलतीति† किमद्भुतम् ॥ १०७ ।
किमत्र चित्रं सुजनान् बाधन्ते यदि दुर्ज्जनाः।
महीरुहांस्तटरुहान् पातयन्ति नदीरयाः ॥ १०८ ।
यत्र श्रीर्यौवनं वाऽपि परदारोऽपि‡ तिष्ठति।
तत्र सर्व्वान्धता नित्यमौध्यञ्चाऽपि प्रजायते ॥ १०९ ।
अहो कनकमाहात्म्यं व्याख्यातुं केन शक्यते।
नामसाम्यादहो चित्रं धुस्तूरोऽपि मदप्रदः । ११० ।
भवेद्यदि खलस्य श्रीः सैव लोकविनाशिनी।
यथा सखाग्नेः पवन उरगस्य पयो यथा ॥ १११ ।
अहो धनमदान्धस्तु पश्यन्नपि न पश्यति।
यदि पश्यत्यात्महितं स पश्यति न संशयः ॥ ११२ ।

---

* तान्दृष्टान् प्रेक्ष्य विस्मित इति (क), (ग)।

† तमेव मानवा भुक्ता ज्वलन्तीह इति (ग), ज्वलतीव इति (घ)।

‡ परदारापि तिष्ठति इति (ग)। परदारा अपि तिष्ठन्ति इति साधु, दारशब्दस्य पुंस्त्व बहुत्वञ्च।

इत्युक्त्वा कपिलः क्रुद्धो नेत्रादग्निं विसृष्टवान् ।
स वह्निः सागरान्सर्व्वान्भस्मसादकरोत्तदा* ॥ ११३ ।
तन्नेत्रजानलं† दृष्ट्वा पातालतलवासिनः ।
अकालप्रलयं मत्वा चुक्रुशुः सकला जनाः‡ ॥ ११४ ।
तदग्नितापिताः सर्व्वे दन्दशूकाश्च राक्षसाः ।
सागरं विविशुः सर्व्वे सतां कोपो हि दुःसहः ॥ ११५ ।
अथ तस्य महीपस्य समागम्याध्वरन्तदा ।
नारदः सागरायैतद्यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥ ११६ ।
एतत्सर्व्वं समाकर्ण्य सगरः सर्व्वविद्वभुः ।
दैवेन शिक्षिता दुष्टा इत्युवाचातिहर्षितः ॥ ११७ ।
माता वा जनको वाऽपि भ्रातरस्तनयोऽपि वा ।
अधर्म्मं कुरुते नित्यं स एव रिपुरुच्यते ॥ ११८ ।
यः स्वधर्म्मेष्वनिरतः सर्व्वलोकविरोधकृत् ।
तं रिपुं परमं विद्याच्छास्त्राणामेष निर्णयः ॥ ११९ ।
सगरः पुत्रनाशेऽपि न कदाचिच्छुशोच ह ।
दुर्व्वृत्तनिधनं यस्मात्सतासुखाहकारणम् ॥ १२० ।
यज्ञेष्वनधिकारत्वादपुत्राणां महीपतिः ।
असमञ्जसपुत्रं तं पौत्रं जग्राह पुत्रवत् ॥ १२१ ।
अंशुमन्तं महावीर्य्यं सुधियं वाग्विदां वरम् ।

---

* भस्मात् इति (ग) ।

† यन्नेत्रजाऽनलं इति (क), (घ) ।

‡ लोकपालकाः इति (ग) ।

युयोज सारविद्भूपो ह्यश्वानयनकर्म्मणि ॥ १२२ ।
स गत्वा तद्बिलद्वारा दृष्ट्वा तं मुनिपुङ्गवम् ।
कपिलं तेजसां राशिं संपूज्य च ननाम च* ॥ १२३ ।
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विनयात्† पार्श्वसंस्थितः ।
अर्घ्याद्यादिपूजितं शान्तं मुनिमेतदुवाच सः ॥ १२४ ।

अंशुमानुवाच ।

दौःशील्यं यत्कृतं ब्रह्मन्मत्तातैस्तत्क्षमस्व मे‡ ।
परोपदेशनिरताः क्षमासारा हि.साधवः ॥ १२५ ।
दुर्जनेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्व्वन्ति साधवः§ ।
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ १२६ ।
बाध्यमानोऽपि सुजनः सर्व्वेषां हितकृद्भवेत् ।
ददाति परमां तुष्टिं भुज्यमानोऽमरैः शशी ॥ १२७ ।
दारितश्छेदितो¶ वास्यामोदेनैव तु|| चन्दनः ।
सौरभं कुरुते सर्व्वं तथैव सुजनो जनः ॥ १२८ ।
क्षमाशान्त्या तपसाचारैः सद्गुणज्ञाः** मुनीश्वराः ।

---

* स इति (ग) ।

† विनयी इति (ग) ।

‡ क्षमस्व च इति (क), (घ) ।

§ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

¶ दारित सूदित इति (क), दारित खेदित इति (ख) ।

|| मोदेनैव च इति (क), मोदते चैव इति (ख), एष पाठो न युक्त ।

** सद्गुणज्ञा इति (ख) ।

सञ्जाताः शासितुं लोकांस्तान्विदुः पुरुषोत्तमान्* ॥ १२९ ।
नमो ब्रह्ममुने तुभ्यं नमस्ते ब्रह्ममूर्त्तये ।
नमो ब्रह्मखगीलाय ब्रह्मध्यानपराय ते† ॥ १३० ।
इति स्तुतो मुनिस्तेन प्रसन्नवदनस्तदा ।
वरयेति वरं प्राह प्रसन्नोऽस्मीति सादरम् ॥ १३१ ।
एवमुक्ते मुनौ तस्मिन्नंशुमान्प्रणिपत्य तम् ।
प्रापयास्मत्पितॄन् ब्रह्मलोकमित्यभ्यभाषत ॥ १३२ ।
ततस्तस्योक्तिसन्तुष्टो मुनिस्तं प्राह सादरम्‡ ।
गङ्गामानीय पौत्रस्ते नयिष्यति न संशयः ॥ १३३ ।
त्वत्पौत्रेण समानीता गङ्गा पुण्यजला नदी ।
क्षते तान् हतपापान्वै नयिष्यति परं पदम् ॥ १३४ ।
प्रापयेमं हयं पुत्र पितामहमखोचितम् ।
भव धर्मपरो नित्यं तव श्रेयो भविष्यति§ ॥ १३५ ।
इत्युक्तस्तु¶ प्रणम्याशु हयमादाय सत्वरः ।
सगरं तं पुनः प्राप्य यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥ १३६ ।
जज्ञे ह्यंशुमतस्तस्माद्दिलीप इति विश्रुतः ।
तस्माद्भगीरथो जातो गङ्गामाहृतवान् हि यः ॥ १३७ ।

---

* त्वं विभु. परमेश्वरः इति (ख) ।

† (ख) पुस्तके एतच्छ्लोकादनन्तरं "सूत उवाच" इति पाठो वर्त्तते ।

‡ (ख) पुस्तके एतदनन्तरं "कपिल उवाच" इति पाठो वर्त्तते ।

§ नित्यमतः श्रेयो भविष्यति इति (ख) ।

¶ इत्युक्त. स प्रणम्याशु इति (ख) ।

भगीरथाऽन्वये जातः सुदासाख्यो महाबली ।
तस्य पुत्रो मित्रसहः सर्व्वलोकेषु विश्रुतः ॥ १३८ ।
वशिष्ठशापतः प्राप्तः सौदासो राक्षसीं तनुम् ।
गङ्गाविन्दुभिषेकेन कथं भूयो विमोचितः* ॥ १३९ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणेऽष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

शप्तः• कथं वशिष्ठेन सौदासो मुनिसत्तम ।
गङ्गाविन्दुभिषेकेण कथं भूयो विमोचितः† ॥ १ ।
सर्व्वमेतदशेषेण सूत नो वक्तुमर्हसि ।
शृण्वतां वदताञ्चैव गङ्गा पापप्रणाशिनी‡ ॥ २ ।

सूत उवाच ।

सौदासः सर्व्वधर्म्मज्ञः सर्व्वज्ञो गुणवान् शुचिः ।

---

* विमुक्तिं प्राप्तवान् पुन. इति (ख) ।

• प्राप्त इति (घ) ।

† विमोचित. इति (क), (घ) ।

‡ आख्यातं वदताञ्चैव गङ्गा पापविनाशिनी इति (घ) ।

बुभुजे पृथिवीमेतां धर्म्मैकरसनिष्ठितः* ॥ ३ ।
सगरेण यथापूर्व्वं महीयं सप्तसागरा† ।
रक्षिता तेन विधिवत्तया धर्म्माविरोधिना‡ ॥ ४ ।
पुत्रपौत्रसमायुक्तः सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितः ।
त्रिंशदब्दसहस्राणि बुभुजे पृथिवीं पुरा§ ॥ ५ ।
सौदास एकदा राजा मृगयाभिरतिर्वनम् ।
विवेश सबलः सम्यक् शोधितं ह्याप्त मन्त्रिभिः¶ । ६ ।
वने स विचरन्‖ राजा निसूदन् मृगसञ्चयान् ।
आजगाम नदीं रेवां मध्याह्नेऽतिपिपासितः** ॥ ७ ।
सुदासतनयस्तत्र कृत्वा कर्म्माण्यतन्द्रितः ।
भुक्त्वा च मन्त्रिभिः सार्द्धं निशां तत्र निनाय सः ॥ ८ ।
ततः प्रातः समुत्थाय कृत्य कर्म्म समाप्य च ।
बभ्राम मन्त्रिभिः सार्द्धं मृगयाभिरतिर्वने†† ॥ ९ ।

---

* धर्म्मैकरसनिष्ठिताम् इति (ग) । धर्म्मनिष्कर्षसंस्थिताम् इति (ख) ।

† सगरेण मही सर्व्वा यथेयं सप्तसागरा इति (क), (घ) । धरित्री सप्तसागरा इति (ख) ।

‡ धर्म्माविरोधिनी इति (ग) ।

§ पृथिवीं पुरा इति (ख) ।

¶ शोधितं ह्याप्तमन्त्रिभि इति (क) । शोधितं ह्याप्तमन्त्रिभि इति (ख) । शोभितो ह्याप्तमन्त्रिभि इति (घ) ।

‖ व्यचरत् इति (घ) ।

** अतिमात्रपिपासित इति (ख) ।

†† श्लोकोऽयं (ख) पुस्तके नास्ति ।

वनाद्वनान्तरं गच्छन्नेक एव महीपतिः* ।
आकर्णाकृष्टबाणः सन्† कृष्णसारं समन्वयन् ।
एकदाऽदृष्टसैन्योऽसावनुगच्छन् मृगं रुरुम् ।
व्याघ्रद्वयं गुहासंस्थं दृष्टवान्सुरते रतम् ॥ १०।११ ।
रुरुमार्गं परित्यज्य व्याघ्रयोः सम्मुखे‡ ययौ ।
पातयामास तत्रैकं शरेण शरमन्त्रवित् ॥ १२ ।
पतमानो§ऽभवद्व्याघ्रो योजनत्रिंशदायतः ।
युगान्तमेघनिर्घोषो राक्षसो घोरविग्रहः ॥ १३ ।
पतितं राक्षसं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यो वेगसंयुतः¶ ।
प्रतिक्रियां करिष्यामीत्युक्त्वा चान्तर्दधे ततः ॥ १४ ।
राजाऽपि भयसंविग्नो दृष्टः सैन्येन तद्वने‖ ।
कथयन्मन्त्रिणां सर्व्वं स्वां पुरीं संन्यवर्त्तत ॥ १५ ।
स राजा स्वपुरं प्राप्य सर्व्वालङ्कारसंयुताम्** ।
धर्म्मतः पृथिवीमेतां शशास हृदि शङ्कितः ॥ १६ ।
गते बहुतिथे काले अश्वमेधमखं नृपः ।

---

* एकदा स महीपति इति (घ)।

† आकर्णाकृष्टबाणश्च इति (ग)। कृष्णसार समन्वयात् इति (ख)।

‡ सम्मुख इति (क) (ख)। सयुगे इति (ग)।

§ पतमान इति आर्षे, पतन् पात्यमानो वा साधु ।

¶ व्याघ्रश्चान्यो वेगेन संयुत इति (ख)।

‖ राजाऽपि सभयोद्विग्नो दृष्ट सैन्येन सत्वरात् इति (घ)। सैन्येर्दृष्टस्तु तद्वने इति (ख)।

** सर्व्वालङ्कारसंयुत इति (क), (ख), (घ)।

आरेभे परमप्रीतो वशिष्ठाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥ १७ ।
तत्र ब्रह्मादिदेवानां हविर्दत्त्वा यथाविधि* ।
समाप्य यज्ञं निष्क्रान्तो† वशिष्ठः स्नानकारणात् ॥ १८ ।
अत्रान्तरे राक्षसोऽसौ नृपेणानेन बाधितः‡ ।
कर्त्तुं प्रतिक्रियामस्मै ह्यायातः§ क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ।
सुरते क्रियमाणे तु सुरतां¶ हतवान्नृपः ।
तेनैव दुःखितो दैत्यः समायातोऽतिकोपनः ॥ २० ।

स राक्षसस्तस्य गुरौ प्रयाते
वशिष्ठवेशन्तु तथैव कृत्वा|| ।
राजन्समासादय भोजनार्थं
मांसं समेष्याम्यहमित्युवाच ॥ २१ ।
भूयः समास्थाय स सूदवेशं
राज्ञे ददौ मानुषमांसमाशु ।
स्थितश्च राजाऽपि हिरण्यपात्रे
धृत्वा गुरोरागमनं प्रतीक्ष्य ॥ २२ ।

---

* हविर्दत्तं यथाविधि इति (घ)। (ख) पुस्तके श्लोकस्य प्रथमार्द्धमिदं नास्ति।

† समाप्तयज्ञो निष्क्रान्तः इति (घ)।

‡ नृपरूपेण बाधित. इति (घ)। नृपवेशेन यो हत. इति (ख)।

§ दयात इति (क), (घ), ह्यागत इति (ख)।

¶ सुरतिमिति (क), (ग), सुरतीमिति (ख)। अत्र न पूर्वापरसङ्गतिः, पूर्वेव हतस्य पुंस्त्वमुक्तमत्र स्त्रीत्वमिति।

|| धृत्वा इति (क), (घ), तदैव धृत्वा इति (ख)।

तन्मांसं हेमपात्रस्थं सौदासो विनयान्वितः ।
समागताय गुरवे ददौ तस्मै स सादरम् ॥ २३ ।
तद्दृष्ट्वा* चिन्तयामास किमेतदिति विस्मितः ।
अपश्यन्मानुषं मांसं परमेण समाधिना ॥ २४ ।
अहोऽस्य राज्ञो दौःशील्यमभोज्यं दत्तवान्मम† ।
इति विस्मयमापन्नः प्रमन्युरभवन्मुनिः‡ ॥ २५ ।
अभोज्य मद्विधानाञ्च§ दत्तं यस्मात्क्षितीश्वर ।
तस्मात्तवाऽपि भवतु एतदेव हि भोजनम् ॥ २६ ।
नृमांसं रक्षसामेव भोज्यं दत्तं त्वया मम ।
तस्माद्धि राक्षसत्वं त्वं तदाहारोचितं व्रजम्¶ ॥ २७ ।
इति शापं ददत्यस्मिन्सौदासो भयविह्वलः ।
आज्ञप्तो भवतैवेति‖ सङ्कल्पोऽस्य व्यजिज्ञपत् ॥ २८ ।
भूयश्च चिन्तयामास वशिष्ठस्तेन चोदितः ।
रक्षसा वञ्चितं भूपं ज्ञातवान् ज्ञानचक्षुषा ॥ २९ ।

---

* दृष्ट्वा तदिति (घ) ।

† मामभोज्य प्रदत्तवानिति (ग) ।

‡ समन्युरभवन्मुनि इति (ख) । अत्र श्लोकादेतस्मादनन्तर वशिष्ट उवाच इति पाठश्च वर्त्तते ।

§ अभोज्यं मद्विधानां यदिति (ग) ; मद्विधानार्थमिति (क) ।

¶ तदाहारोचितं परमिति (क), तस्माद्धि राक्षसस्त्वं तदाहारो भविष्यसि इति (ख) ।

‖ भवता चेति इति (घ) ।

राजाऽपि जलमादाय वशिष्ठं शप्तुमुद्यतः ।
अविवेकी वृथा शापमुत्ससर्ज्ज मयीति सः* ॥ ३० ।
गुरुं शप्तुं समुद्यन्तं राजानं क्रोधमूर्च्छितम् ।
मदयन्तीति विख्याता प्रिया तस्येत्युवाच तम् ॥ ३१ ।

मदयन्त्युवाच ।†

भो भोः क्षत्रियदायाद कोपं संहर्त्तुमर्हसि‡ ।
त्वया यत्कर्म्म भोक्तव्यं तत्प्राप्तं नान्यदुत्तमम्§ ॥ ३२ ।
गुरुं हुंकृत्य हुंकृत्य यो वदेन्मूढ़धीर्नरः ।
अरण्ये निर्ज्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ ३३ ।
जितेन्द्रियास्तपोनिष्ठा गुरुशुश्रूषवस्तथा ।
प्रयान्ति ब्रह्मसदनमिति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ ३४ ।¶
तयोक्तो भूपतिः कोपं त्यक्त्वा भार्य्यां ननन्द च ।
जलं कुत्र क्षिपामीति|| चिन्तयामास चात्मना ॥ ३५ ।
तज्जलं यत्र संसिक्तं भवेत्तद्भस्म निश्चितम् ।
इति मत्वा जलं तत्तु स्वपादावभ्यषेचयत् ॥ ३६ ।
तज्जलस्पर्शमात्रेण पादौ कल्मषतां गतौ ।

---

* मयीति च इति (घ) ।
† एष पाठ (ग) पुस्तके नास्ति ।
‡ संहर्त्तुमिच्छसि इति (क) ।
§ नान्यदुत्तममिति (क), (ख) ।
¶ अत परं (ख) पुस्तके मृत सञ्जाच इति पाठोऽपि ।
|| जलं क्व प्रक्षिपामीति (ख) ।

तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् स कल्माष इति श्रुतः* ॥ ३७ ।
कल्माषपादो मतिमान् प्रियया भर्त्सितस्तदा† ।
मनसा भीतिमापन्नो ववन्दे चरणौ गुरोः‡ ॥ ३८ ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयान्नयकोविदः ।
क्षमस्व भगवन्सर्व्वं नापराधः कृतो मया ॥ ३९ ।
पुनश्चोवाच भूपालं मुनिर्निश्वस्य दुःखितः ।
आत्मानं गर्हयामास अविवेकपरायणम् ॥ ४० ।
अविवेको हि सर्व्वासां परमं पदमापदाम्§ ।
विवेकरहितो लोके पशुरेव न संशयः ॥ ४१ ।
राज्ञस्तु ज्ञानशून्यत्वादेतत्कर्म्मोचितं कृतम् ।
विवेकसहितोऽहं¶ वै महापापं समाचरम् ॥ ४२ ।
विवेकनिरतो याति यो वा को वाऽपि निर्वृतिम् ।
विवेकरहितो याति यो वा कोवाऽप्यनिर्वृतिम्|| ॥ ४३ ।
प्रत्युवाच मुनिर्भूप**मित्युक्त्वात्मानमात्मना ।

---

* इति स्मृत इति (क), (ग), (घ)।

† भर्त्सितस्तदा इति (ग), (घ)। भाषाभित इति (ख)। शापित इति (ङ)।

‡ मुनेरिति (ग)।

§ चापदां परम पदमिति (घ)।

¶ रहितोऽहमिति (क), (ख) (ग)।

|| (ग), (ङ) पुस्तकयोः केवलं श्लोकार्द्धं पठितम्। यथा—"विवेकरहितो याति यो वा को वाऽप्यनिर्वृतिम्॥" (ख) पुस्तके पूर्व्वार्द्धमात्रं पठितम्।

** पुनर्भूपमिति (ख)। तत्र एतच्छ्लोकार्द्धमनन्तरं वसिष्ठ उवाच इति पाठो दृश्यते।

नात्यन्तिकमेतद्दिति द्वादशाब्दं भविष्यति ॥ ४४ ।
गङ्गाविन्दुभिषिक्तस्तु त्यक्त्वा वै राक्षसीं तनुम्* ।
त्वं पुनारूपमापन्नो भोक्ष्यसे पृथिवीमिमाम्† ॥ ४५ ।
तद्दिन्दुपेकसम्भूतज्ञानेन हतकल्मषः‡ ।
हरिसेवापरो भूत्वा परां शान्तिं गमिष्यसि§ ॥ ४६ ।
इत्युक्त्वा धर्मसम्पन्नो वशिष्ठः स्वाश्रमं ययौ ।
राजाऽपि दुःखसम्पन्नो राक्षसीं तनुमाश्रितः ॥ ४७ ।
क्षुत्पिपासाविशेषार्त्तो नित्यं क्रोधपरायणः ।¶
कृष्णपादद्युतिर्भीमो बभ्राम विजने वने ॥ ४८ ।
मृगांश्च विविधांस्तत्र मानुषांश्च सरीसृपान् ।
विहङ्गांश्च प्लवङ्गांश्च प्रमत्तस्तानभक्षयत् ॥ ४९ ।
अस्थिभिर्बहुभिर्विप्राः पीतरक्तकलेवरैः ।
रक्तान्त्रप्रेतकेशैश्च‖ तेनासीद्भूर्भयङ्करा ॥ ५० ।
ऋतुत्रये** स पृथिवीं शतयोजनविस्तृताम् ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तकेऽत्र नास्ति (४४) श्लोकादनन्तरमस्ति ।

† मेदिनीमिमामिति (ग)। चपूर्व्वरूपमापन्न इति (क)।

‡ हतकल्मष इति (क), (ख)।

§ शान्तिमवाप्स्यतीति (ख)। तस्मात्‌ परं सूत उवाचेति पाठो वर्त्तते ।

¶ (घ) पुस्तके श्लोकार्द्धमात्रं वर्त्तते। यथा—"क्षुत्पिपासार्दितो भीतो बभ्राम विजने वने।"

‖ रक्तान्त्रपितकपैरिति (क)।

** ऋतुद्वये इति (क), (ग)।

कृत्वा विदूषितां* यथाहनान्तरमगात्पुनः† ॥ ५१ ।
तत्राऽपि कृतवानित्थं नरमांसाशनः सदा ।
जगाम नर्म्मदातीरं मुनिसिद्धनिषेवितम् ॥ ५२ ।
विचरन्नर्म्मदातीरे सर्व्वलोकभयङ्करः ।
अपश्यत्कञ्चन मुनिं रमन्तं‡ प्रियया सह ॥ ५३ ।
क्षुधातपनसन्तप्त§स्तं मुनिं समुपाद्रवत् ।
जग्राह चातिवेगेन व्याघ्रो मृगशिशुं यथा ॥ ५४ ।
ब्राह्मणी स्वपतिं वीक्ष्य निशाचरकरस्थितम् ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय प्रोवाच भयविह्वला ॥ ५५ ।

ब्राह्मण्युवाच ।

भो भोः क्षत्रियदायाद त्राहि मां भयविह्वलाम् ।
प्रियप्राणप्रदानेन सुसम्पूर्णमनोरथाम्¶ ॥ ५६ ।
नाम्ना मित्रसहस्त्वं हि रविवंशसमुद्भवः ।
न राक्षसस्ततोऽनाथां‖ पाहि मां विजने वने ॥ ५७ ।
या नारी भर्त्तृरहिता जीवन्त्यपि मृतोपमा ।
तथाऽपि बालवैधव्यं किं वक्ष्याम्यरिमर्द्दन ॥ ५८ ।

---

* कृत्वाऽस्थिभूषितामिति (घ), कृत्वाऽतिदूषितामिति (ख), (ङ) ।

† यथान्तरमुपागमदिति (ख) ।

‡ रमन्तमिति क्वापि, रमनाथमिति क्वापि ।

§ क्षुधानलेन संतप्त इति (ग), (ख) ।

¶ सुदृढपूर्णमनोरथामिति (घ), असम्पूर्णमनोरथामिति (ख) ।

‖ ततोनाथ इति (घ) ।

न मातापितरौ जाने नाऽपि बन्धुं कथञ्चन ।
पतिरेव परो बन्धुः परमं जीवनं मम ॥ ५९ ।
भवान्वेत्त्यखिलान्धर्म्मान्योषितां वर्त्तनं तथा* ।
त्रायस्व बन्धुरहितां बालाऽपत्यां जनेश्वर ॥ ६० ।
कथं जीवामि पतिना हीनाऽस्मिन् विजने वने ।
दुहितृत्वं तव गता पाहि मां पतिदानतः ॥ ६१ ।
प्राणदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।
वदन्तीति† महाप्राज्ञाः प्राणदानं कुरुष्व मे ॥ ६२ ।
इत्युक्ता राक्षसस्यास्य सा पपात पदद्वये ।
पतिदानेन मां पाहि त्वत्सुताऽस्मि न संशयः ॥ ६३ ।
इति संप्रार्थ्यमानोऽपि राक्षसो ब्राह्मणन्तु तम्‡ ।
अभक्षयत्कृष्णसारमिगं व्याघ्रो यथा बलात् ॥ ६४ ।
ततो विलप्य बहुधा तस्य पत्नी पतिव्रता ।
पूर्व्वशापहतं दुष्टमशपत्क्रोधिता पुनः§ ॥ ६५ ।
मत्पतिं सुरतासक्तं यस्माद्धिंसितवान्बलात् ।
तस्माद्यदा रतिं यासि तदा नाशमुपैष्यसि ॥ ६६ ।
शप्त्वैवं ब्राह्मणी क्रुद्धा पुनः शापान्तरं ददौ ।

---

* यथा इति (ग) ।

† वदन्ति च इति (ख) ।

‡ ब्राह्मणं इत्यमिति (घ) ।

§ (घ) पुस्तके एव श्लोकः परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न दृश्यते । क्रोधिता पुनः इति (ख) ।

राक्षसत्वं ध्रुवं तेऽस्तु मत्पतिं हतवान्यतः ॥ ६७ ।*
सोऽपि शापद्वयं श्रुत्वा तया दत्तं निशाचरः ।
प्रमन्युः प्राह विसृजन्मुखादङ्गारसञ्चयम् ॥ ६८ ।
दुष्टे कथं प्रदत्तासि† त्वया शापद्वयं मम ।
एकस्यैवाऽपराधस्य शापस्त्वेकस्तथोचितः ॥ ६९ ।
यस्माच्छप्ताऽसि दुष्टाग्रे मयि शापान्तरं ततः ।
पिशाचयोनिमद्यैव याहि पुत्रसमन्विता‡ ॥ ७० ।
इति शप्ता ब्राह्मणी सा पिशाचत्वं गता तदा ।
क्षुधार्त्ता सुस्वरं भीता रुरोदापत्यसंयुता ॥ ७१ ।
राक्षसश्च पिशाची च क्रोशन्तौ विजने वने ।
जग्मतुर्नर्म्मदातीरे वटं राक्षससेवितम् ॥ ७२ ।
उदासीनं गुरोः कृत्वा§ राक्षसीं तनुमाश्रितः ।
तत्रास्ते दुःखबहुल.¶ कश्चिल्लोकविरोधकृत् ॥ ७३ ।
राक्षसश्च पिशाचीञ्च दृष्ट्वा स्ववटमागतौ ।
उवाच क्रोधबहुलो वटस्थो ब्रह्मराक्षसः ॥ ७४ ।

वटस्थराक्षस उवाच ।

किमर्थमागतौ भीमौ युवां मद्रूपधारिणौ ।

---

* (ख) पुस्तके एतच्छ्लोकादनन्तरं सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।

† दुष्टे कथास्यमताशीति (क), (घ) (ङ) । कथास्यदत्तासीति (ख) ।

‡ तत्रान्तरे सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।

§ उदासीन गुरुं कृत्वा इति (घ) ।

¶ धर्म्मबहुल इति (घ) ।

ईदृशौ केन पापेन जातौ तत्सर्व्वमुच्यताम् ॥ ७५ ।*
सौदासस्तद्वचः श्रुत्वा तया तेन च यत्कृतम् ।
तत्सर्व्वं कथयित्वाऽस्मै पश्चादेतदुवाच ह ॥ ७६ ।

सौदास उवाच ।

कस्त्वं भद्र महाभाग त्वया वै किं कृतं पुरा ।
सख्युर्म्मेमातिस्नेहेन तत्सर्व्वं वक्तुमर्हसि ॥ ७७ ।
करोति वचनं मित्रे यो वा को वा नराधमः ।
स हि पापफलं भुङ्क्ते युगानां कोटिकोटिषु† ॥ ७८ ।
नराणां सर्व्वदुःखानि क्षीयन्ते मित्रदर्शनात्‡ ।
तस्मान्मित्रेषु सुमतिर्न्न§ कुर्य्याद्वचनं सदा ॥ ७९ ।
व्याधितस्य दरिद्रस्य वञ्चितस्यातिदुःखिनः¶ ।
मित्रस्य दर्शनादेव सर्व्वं दुःखं विनश्यति ॥ ८० ।
कल्माषपादेनेत्युक्तो वटस्थो ब्रह्मराक्षसः ।
उवाच प्रीतिमापन्नो धर्म्मवाक्यानि मत्तमाः|| ॥ ८१ ।

---

* तत्सर्व्वं सम्यगुच्यतामिति (क) । (ख) पुस्तके ... इति पाठो वर्त्तते ।

† कोटिकोटिषु इति (घ)

‡ क्षीयन्ते न कदाचन इति (क) ।

§ मतिमान् इति (ख) ।

¶ वञ्चितस्य ... इति (ख), (ग), (घ) ।

|| एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति । (ख) पुस्तके ... पाठो वर्त्तते ।

वटस्थब्रह्मराक्षस उवाच* ।

अहमासं पुरा विप्रो मागधो वेदपारगः ।
सोमदत्त इति ख्यातो नाम्ना धर्मपरायणः ॥ ८२ ।
प्रमत्तोऽहं महाभाग विद्यया वयसा धनैः ।
उदासीनं गुरोः कृत्वा† प्राप्तवानीदृशीं दशाम् ॥ ८३ ।
न लभामि‡ सुखं किञ्चिन्निराहारोऽतिदुःखितः ।
तथापि भक्षिता विप्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८४ ।
क्षुत्पिपासातुरो नित्यं मनस्तापेन पीड़ितः§ ।
जगत्त्रासकरो नित्यं मांसाशनपरायणः ॥ ८५ ।
गुर्व्ववज्ञा मनुष्याणां राक्षसत्वप्रदायिनी ।
मयैव दृष्टा सा वाढ़ं ततो धीमान्न कारयेत् ॥ ८६ ।

सौदास उवाच¶ ।

गुरुस्तु कीदृशः प्रोक्तः कस्त्वया शासितः पुरा‖ ।
सखे वदस्व तत्सर्व्वं परं कौतूहलं हि मे** ॥ ८७ ।

---

* एष पाठ (ग) पुस्तके नास्ति ।

† उदासीन गुरु कृत्वा इति (क), (घ) ।

‡ लभामीति पाठे, लभे इति साधु ।

§ मनस्तापेन पीड़ित इति (घ) । मांसाशनपरायण इति (ग), तत्र श्लोकस्याय द्वितीयार्द्धं नास्ति ।

¶ कल्माषपाद उवाच इति (क), (ख), (ग) ।

‖ कस्त्वया शाध्यते पुन इति (ख) ।

** महाकौतूहल हि मे इति (क) ।

सोमदत्त उवाच।

गुरवः सन्ति बहवः पूज्या वन्द्याश्च सादरम्।
तानहं कथयिष्यामि शृणु नान्यमनाः सखे ॥ ८८।
अध्येतारश्च वेदान्वै वेदार्थानाञ्च बोधकाः।
ये च शास्त्रार्थवक्तारो वक्ता धर्म्मस्य यः सदा* ॥ ८९।
नीतिशास्त्रार्थवक्तारो वक्ता धर्म्मांश्च यः सदा†।
मन्त्राणां वेदवाक्यानां सन्देहच्छेदिनस्तथा ॥ ९०।
व्रतानि वदते यस्तु भयत्राता तथैव च।
अन्नदातोपनेता च‡ यस्त्वकर्म्म निवारयेत्§ ॥ ९१।
श्वशुरो मातुलश्चैव ज्येष्ठभ्राता तथा पिता।
निषेकादीनि कर्म्माणि कृतवांश्च महीपते ॥ ९२।
एते वै गुरवः प्रोक्ताः केचिदुक्ता मया तव।
एते वन्द्याश्च पूज्याश्च नाऽत्र कार्य्या विचारणा ॥ ९३।

सौदास उवाच¶।

बहवो गुरवः प्रोक्ता एतेषां कतमो वरः‖।
तत्र सर्व्वे च तुल्या वा यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ९४।

---

* एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति। वक्ता धर्म्मांश्च यः सदा इति (ङ)।

† मन्त्रव्याख्यातारश्च ये इति (ख)।

‡ उपनीतेति बहुषु पुस्तकेषु पाठः।

§ यस्तु कर्म्माणि कारयेत् इति (ग)।

¶ कल्माषपाद उवाच इति (क), (ख), (घ), (ङ)।

‖ गुरुः इति (ग)।

सोमदत्त उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ यत्पृष्टं तद्वदाम्यहम् ।
अस्माकमपि वेगेन* महच्छ्रेयो भविष्यति ॥ ९५ ।
वयं राक्षसभावस्थाः क्षुत्पिपासातुरा अपि ।
गुरुमाहात्म्यनिरतास्ततः श्रेयो भविष्यति ॥ ९६ ।
एते सम्मानपूजार्हाः सर्व्वदा नात्र संशयः ।
तथापि शृणु वक्ष्यामि शास्त्राणां सारमुत्तमम् ॥ ९७ ।
अध्यापकस्तु वेदानां मन्त्रव्याख्यानकृत्तथा ।
पिता च धर्म्मवक्ता च विशेषगुरवः स्मृताः ॥ ९८ ।
एतेषामपि भूपाल शृणुष्व परमं गुरुम् ।
सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञैर्भाषितं प्रवदामि ते ॥ ९९ ।
य. पुराणानि वदति धर्म्मयुक्तानि पण्डितः† ।
संसारपापविच्छेदकारणानि स उत्तमः‡ ॥ १०० ।
वेदपूजार्हकर्म्माणि देवतापूजने फलम् ।
धर्म्मोपायश्च वदति§ स गुरुः परमः स्मृतः¶ ॥ १०१ ।
सर्व्ववेदार्थसाराणि पुराणानीति देवताः ।
वदन्ति मुनयश्चैव तद्वक्ता परमो गुरुः ॥ १०२ ।

---

* अतिवगेन इति (ख), (ग) (घ), (ङ) ।
† स गुरु परम स्मृत इति (ख) ।
‡ संसारपापविच्छेदकारस्तु मुनिसत्तमा इति (ख) ।
§ योगोपायश्च वदति इति (ख) ।
¶ परमो मत इति (ग) ।

यः संसारार्णवं तर्त्तुमुद्योगं कुरुते नरः।
शृणुयाच्च पुराणानि इति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १०३ ।
सर्व्वधर्म्माणि वच्यन्ति* पुराणानि द्विजोत्तमाः† ।
तस्माद्विचक्षणै‡र्ज्ञेयस्तद्वक्ता परमोगुरुः ॥ १०४ ॥
वेदव्यासस्तु धर्म्मात्मा वेदशास्त्रविभागकृत् ।
प्रोक्तवान्सर्व्वधर्म्माणि पुराणेषु महीपते ॥ १०५ ।
तर्कश्च वादहेतुः स्यान्नीतिस्त्वैहिकसाधनम् ।
पुराणानि महाबुद्धे इहामुत्र सुखाय वै§ ॥ १०६ ।
यः शृणोति पुराणानि¶ सततं भक्तिसंयुतः ।
तस्य स्याद्विमला बुद्धिर्भूप धर्म्मपरायणा ॥ १०७ ।
यः शृणोति पुराणानि भक्तिमान् प्रयतः सदा‖ ।
हरिभक्तिर्भवेत्तस्य समस्तगुणदायिनी ॥ १०८ ।
पुराणश्रवणान्नृणां बुद्धिर्धर्म्मे प्रवर्त्तते ।
धर्म्मात्पापानि नश्यन्ति ज्ञानं** शुद्धञ्च जायते ॥ १०९ ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां ये फलान्यभिलिप्सवः ।
शृणुयुस्ते महात्मानः पुराणानि न संशयः ॥ ११० ।

---

* सर्व्वधर्म्माणि रचन्ति इति (घ)।

† पुराणेषु महीपते इति (ख)। अत्र इत सार्द्धैक श्लोको नास्ति।

‡ विचक्षणै इति (क), (ग)।

§ सुखाय हि इति (क), (घ)।

¶ महाबुद्धे इति (क)।

‖ प्रयत सदा इति (ग)।

** ज्ञानमिति (घ)।

अहन्तु गौतमाख्येन मुनिना ब्रह्मवादिना ।
श्रुतवान्सर्व्वधर्मांश्च गङ्गातीरे मनोरमे ॥ १११ ।
पुराणशास्त्रकथनैस्तेन सम्बोधितो ह्यहम् ।
कृतवान्सर्व्वधर्मांश्च तेनोक्तानखिलानहम् ॥ ११२ ।
कदाचित्परमेशस्य पूजां कुर्व्वन्नहं सखे ।
उपस्थितायाऽपि तस्मै प्रणामं न ह्यकारिषम्* ॥ ११३ ।
स तु शान्तो महाबुद्धिर्गौतमस्तेजसां निधिः ।
मयोदितानि कर्माणि करोतीति मुदं ययौ ॥ ११४ ।
स त्वर्च्चितो महादेवः शिवः सर्व्वजगद्गुरुः ।
गुर्व्ववज्ञाकृतं पापं राक्षसत्वे नियुक्तवान् ॥ ११५ ।
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि अवज्ञां कुरुते तु यः† ।
महत्सु तस्य नश्यन्ति श्रेयोऽपत्यधनक्रियाः ॥ ११६ ।
शुश्रूषां कुरुते यस्तु महतां सादरं नरः ।
तस्य सम्पद्भवेत्साध्वी इति प्राहुर्विपश्चितः‡ ॥ ११७ ।
तेन पापेन दह्यामि अन्तरेव क्षुधाग्निना§ ।
मोक्षं कदाऽहं यास्यामि¶ न जाने नृपसत्तम ॥ ११८ ।

---

* न ह्यकारयम् इति (ग) ।

† (ग) पुस्तके ज्ञानतोऽज्ञानतो वाप्यवज्ञां कुरुते तु य एव पाठोऽस्ति, ततश्च छन्दोभङ्ग । अज्ञानतो ज्ञानतो वाप्यवज्ञां कुरुते तु य एव कृते न कश्चिद्दोष ।

‡ विचक्षणा इति (ग)।

§ सुतरेव क्षुधाग्निना इति (घ) ।

¶ मोक्षं कदाह यास्यामीति (क), (ग), कदा हि यास्यामीति (घ) ।

सूत उवाच:*।

एवं वदति विप्रेन्द्रा वटस्थेऽस्मिन्निशाचरे।
धर्मशास्त्रप्रसङ्गेन तयोः पापं क्षयं गतम्॥ ११८॥
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः कश्चिद्विप्रोऽतिधार्मिकः।
कलिङ्गदेशसम्भूतो नाम्ना गर्ग इति श्रुतः॥ १२०॥
वहन् गङ्गाजलं स्कन्धे स्तुवन्विश्वेश्वरं प्रभुम्।
गायन्नामानि तस्यैव समायातोऽतिहर्षितः॥ १२१॥
तमागतं मुनिं दृष्ट्वा पिशाची राक्षसौ च तौ।
प्राप्ता नः पारणेत्युक्त्वा भुजमुद्यम्य† तं ययुः॥ १२२॥
तेन कीर्त्तितनामानि श्रुत्वा दूरे व्यवस्थिताः।
अशक्तास्तं द्विजं गन्तुमिदमूचुश्च राक्षसाः॥ १२३॥

राक्षसा ऊचुः‡।

अहो भद्र महाभाग नमस्तुभ्यं महात्मने§।
नामस्मरणमाहात्म्याद्राक्षसा अपि दूरगाः॥ १२४॥
अस्माभिर्भक्षिताः पूर्व्वं विप्राः कोटिसहस्रशः।
नामप्रावरणं विप्र रक्षति त्वां महाभयात्¶॥ १२५॥
नामश्रवणमात्रेण|| राक्षसा अपि गोचराः।

---

* एष पाठ. (ग) पुस्तके नास्ति।

† भुजावुद्यम्य इति (क), भुजावुद्यम्य इति (ग)।

‡ एष पाठः (क), (ग) पुस्तकयोर्नास्ति।

§ परात्मने इति (क), महामुने इति (घ)।

¶ एष श्लोक (क) पुस्तके नास्ति।

|| श्रवणमात्रेण इति (घ)।

परां शान्ति समापन्ना महिमाऽहोऽच्युतस्य कः ॥ १२६ ।
सर्व्वथा त्वं महाभाग रागादिरहितो द्विजः ।
गङ्गाजलाभिषेकेण पाह्यस्मात्* पातकोत्तमात् ॥ १२७ ।
हरिसेवापरो भूत्वा यश्चात्मानन्तु तारयेत् ।
स तारयेज्जगत्सर्व्वमिति शंसन्ति सूरयः ॥ १२८ ।
अघापहं हरेर्नाम घोरसंसारभेषजम् ।
आत्मनो लभते मुक्तिं तेनोपायेन पण्डितः† ॥ १२९ ।
लौहोडुपेन‡ प्रतरन्निमज्जत्युदके यथा ।
तथैवाकृतपुण्यास्तु तारयन्ति कथं परान्§ ॥ १३० ।
अहो चरित्रं महतां सर्व्वलोकसुखावहम् ।
यथाहि¶ सर्व्वजगतां ह्लादको वै कलानिधिः ॥ १३१ ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि पवित्राणि द्विजोत्तम‖ ।
तानि सर्व्वाणि गङ्गायाः कणस्याप्यसमानि वै ॥ १३२ ।
तुलसीदलसंमिश्रमल्पं सर्षपमात्रकम् ।
गङ्गाजलं पुनात्येव कुलानामेकसप्ततिम्** ॥ १३३ ।

---

* पाह्यस्मामिति (ङ) ।

† आत्मान लभते मुक्तिमिति (क), केनोपायेन पण्डित इति (ग) । एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ लौहोडुपेन इति (क) ।

§ परमिति (क) (ग) ।

¶ तथापीति (ग), तथाहीति (ख), (ङ) ।

‖ धरामिः जलदा नदा इति (क) ।

** एकविंशतिमिति (ख), (ग) ।

तस्माद्ब्रह्मन्महाभाग सर्व्वशास्त्रार्थकोविद *।
गङ्गाजलप्रदानेन पाह्यस्मान् पापकर्म्मणः† ॥ १३४ ।
इत्याख्यातं राक्षसैस्तैर्गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ।
निशम्य विस्मयाविष्टो बभूव द्विजसत्तमः ॥ १३५ ।
एषामपीदृशी‡ भक्तिर्गङ्गायां लोकमातरि ।
किमु ज्ञातप्रभावाणां महतां पुण्यशालिनाम् ॥ १३६ ।
अथाऽसौ मनसा धर्म्मं निश्चित्य§ ब्राह्मणोत्तमः ।
सर्व्वभूतहिते युक्तः प्राप्नोति¶ परमम्पदम् ॥ १३७ ।
ततो विप्रः कृपाविष्टो गङ्गाजलमनुत्तमम् ।
तुलसीदलसंमिश्रं तेषु रक्षःस्वसेचयत् ॥ १३८ ।
राक्षसास्तेन सिक्तास्ते सर्षपोपमबिन्दुना ।
विसृज्य राक्षसं भावमभवन्देवतोपमाः ॥ १३९ ।
ब्राह्मणी पुत्रयुक्ता सा सोमदत्तस्तथैव च ।
कोटिसूर्य्यप्रतीकाशमापन्नो विबुधर्षभाः ॥ १४० ।
शङ्खचक्रगदाधारो हरिसारूप्यमागतौ ।
सुवन्तो ब्राह्मणं सम्यग्जग्मतुर्हरिमन्दिरम् ॥ १४१ ।
स तु कल्माषपादस्तु निजरूपं समागतः ।

---

* सर्व्वशास्त्रविशारद इति (घ), (ङ)।

† पापकर्म्मिण इति (ख)।

‡ येषामपि इति (ग)।

§ विचिन्त्य इति (ग)।

¶ प्राप्नोतीति परम्पदमिति (घ)।

परां शान्तिं समापन्ना महिमाऽप्यच्युतस्य कः ॥ १२६ ।
सर्व्वथा त्वं महाभाग रागादिरहितो द्विजः ।
गङ्गाजलाभिषेकेण पाप्मस्मात्* पातकोत्तमात् ॥ १२७ ।
हरिसेवापरो भूत्वा यथात्मानन्तु तारयेत् ।
स तारयेज्जगत्सर्व्वमिति शंसन्ति सूरयः ॥ १२८ ।
अघापहं हरेर्नाम घोरसंसारभेषजम् ।
आत्मनो लभते मुक्तिं तेनोपायेन पण्डितः† ॥ १२९ ।
लौहोडुपेन‡ प्रतरन्निमज्जत्युदके यथा ।
तथैवाकृतपुण्यास्तु तारयन्ति कथं परान्§ ॥ १३० ।
अहो चरित्रं महतां सर्व्वलोकसुखावहम् ।
यथाहि¶ सर्व्वजगतां ह्लादको वै कलानिधिः ॥ १३१ ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि पवित्राणि द्विजोत्तम‖ ।
तानि सर्व्वाणि गङ्गायाः कणस्याप्यसमानि वै ॥ १३२ ।
तुलसीदलसंमिश्रमल्पं सर्षपमात्रकम् ।
गङ्गाजलं पुनात्येव कुलानामेकसप्ततिम्** ॥ १३३ ।

---

* पाप्मस्मानिति (ङ) ।

† आत्मानं लभते मुक्तिमिति (क), केनोपायेन पण्डित इति (ग) । एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ महोडुपेन इति (ख) ।

§ परमिति (क), (ग) ।

¶ तथापीति (ग), तथाहीति (ख), (ङ) ।

‖ सरांसि जलदा नदा इति (क) ।

** एकविंशतिमिति (ख), (ग) ।

तस्माद्ब्रह्मन्महाभाग सर्व्वशास्त्रार्थकोविद* ।
गङ्गाजलप्रदानेन पाह्यस्मान् पापकर्म्मणः† ॥ १३४ ।
इत्याख्यातं राक्षसैस्तैर्गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ।
निशम्य विस्मयाविष्टो बभूव द्विजसत्तमः ॥ १३५ ।
एषामपीदृशी‡ भक्तिर्गङ्गायां लोकमातरि ।
किमु ज्ञातप्रभावाणां महतां पुण्यशालिनाम् ॥ १३६ ।
अथाऽसौ मनसा धर्म्मं निश्चित्य§ ब्राह्मणोत्तमः ।
सर्व्वभूतहिते युक्तः प्राप्नोति¶ परमम्पदम् ॥ १३७ ।
ततो विप्रः कृपाविष्टो गङ्गाजलमनुत्तमम् ।
तुलसीदलसंमिश्रं तेषु रक्षःस्वसेचयत् ॥ १३८ ।
राक्षसास्तेन सिक्तास्ते सर्षपोपमबिन्दुना ।
विसृज्य राक्षसं भावमभवन्देवतोपमाः ॥ १३९ ।
ब्राह्मणी पुत्रयुक्ता सा सोमदत्तस्तथैव च ।
कोटिसूर्य्यप्रतीकाशमापन्नो विबुधर्षभाः ॥ १४० ।
शङ्खचक्रगदाधारो हरिसारूप्यमागतौ ।
स्तुवन्तौ ब्राह्मणं सम्यग्जग्मतुर्हरिमन्दिरम् ॥ १४१ ।
स तु कल्माषपादस्तु निजरूपं समागतः ।

---

* सर्व्वशास्त्रविद्य रद इति (घ), (ङ ।
† पापकर्म्मिण इति (ख)
‡ येषामपि इति (ग
§ निश्चित्य इति (ग) ।
¶ प्राप्नोतीति परम्पदमिति (च) ।

ततोऽपि मनसा चिन्तां महतीमाप्तवांस्तदा ॥ १४२ ।
सन्निवाजनि दुःखार्त्ते गूढ़रूपा सरस्वती ।
धर्म्ममूलं महावाक्यं बभाषे विप्रसत्तमाः ॥ १४३ ।
भो भो राजन्महाभाग न दुःखं गन्तुमर्हसि ।
तवाऽपि राज्यभोगान्ते महच्छ्रेयो भविष्यति ॥ १४४ ।
सत्कर्म्मधूतपापा ये हरिभक्तिपरायणाः ।
प्रयान्ति नाऽत्र सन्देहस्तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥ १४५ ।
सर्व्वभूतदयायुक्ताः श्रुतिमार्गप्रवर्त्तिनः ।
प्रयान्ति परमं स्थानं गुरुपूजापरायणाः* ॥ १४६ ।
इतीरितं समाकर्ण्य सौदासो नृपसत्तमः† ।
मनसा निर्वृतिं प्राप्य सस्मार च गुरोर्वचः‡ ॥ १४७ ।
स्तुवन् गङ्गाञ्च तं विप्रं विश्वेश्वञ्चाऽतिहर्षितः ।
पूर्व्ववृत्तन्तु विप्राय सर्व्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ १४८ ।
ततोनृपस्तं कालिङ्गं प्रणम्य विधिवद्द्विजाः§ ।
नामानि व्याहरन्विष्णोः सद्यो वाराणसीं ययौ ॥ १४९ ।
आगत्य गङ्गां षण्मासान्दृष्ट्वा विश्वेश्वरं विभुम्¶ ।

---

* गुरुभक्तिपरायणा इति (घ) । (ङ) पुस्तके ऽत्र पद्य मूलवचनाचेति पाठो वर्त्तते ।

† मुनिसत्तमा इति (घ) । भारत्या नृपसत्तम इति (ङ) ।

‡ गुरोर्वचनमिति (ग) ।

§ द्विजमिति (ख), (ग) ।

¶ अथ कथावसरपादस्य इदं विश्वेश्वरं प्रभुमिति (ख) । तत्र (१५१) टीको नास्ति । प्रभुमिति (घ) ।

परां निर्वृतिमापन्नः स्वकं राज्यमवाप्तवान् ॥ १५० ।
अभिषिक्तो वशिष्ठेन भुक्ता भोगान्मनोरमान् ।
सर्व्वां महीञ्च संरक्ष्य ततो निर्वृतिमाप्तवान् ॥ १५१ ।

सूत उवाच ।

तस्माच्छृणुध्वं विप्रेन्द्रा गङ्गाया महिमोत्तमम् ।
ब्रह्मविष्णुशिवैर्वाऽपि पारं गन्तुं न शक्यते ॥ १५२ ।
यन्नामश्रवणादेव* महापातककोटिभिः ।
विमुक्तो ब्रह्मसदनं नरो याति न संशयः ॥ १५३ ।
गङ्गा गङ्गेति यन्नाम सकृदुच्चार्यते† यदा ।
तदैव पापनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १५४ ।
ये पठन्तीममध्यायं भक्त्या शृण्वन्ति ये नराः ।
गङ्गास्नानफलं पुण्यं भूयात्तेषां न संशयः‡ ॥ १५५ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे नवमोऽध्यायः ।

* यन्नामस्मरणादेव इति (घ) ।

† सकृदप्युच्यते यथा इति (ख), सकृदुच्चरते यदा इति (ग) ।

‡ (१५४)(१५५) एतौ श्लोकौ (क) पुस्तके न स्तः ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

विष्णुपादार्घ्यसम्भूता येयं गङ्गेति गीयते* ।
मुनिभिस्तन्महाभाग सूत नो वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे विष्णुध्यानपरायणाः ।
गीतं सनत्कुमाराय नारदेन महात्मना ॥ २ ॥
उपाख्यानं महापुण्यं वदतां शृण्वतां तथा ।
सर्व्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३ ॥
आसीदिन्द्रादिदेवानां जनकः काश्यपो द्विजः ।
दक्षात्मजे तस्य भार्य्ये दितिश्चादितिरेव च ॥ ४ ॥
अदितिर्देवमाता सा† दैत्यानां जननी दितिः‡ ।
तेऽपि देवासुराः सर्व्वे परस्परजयैषिणः ॥ ५ ॥
प्रह्लादात्मजपुत्रस्तु श्रीमान्वैरोचनो बली ।
बलिर्नाम§ राक्षसेन्द्रो बुभुजेऽ पृथिवीमिमाम् ॥ ६ ॥
बलेन महता युक्तो बलिर्वैरोचनोऽसुरः ।

---

* कीर्त्यते इति (घ) । (ख) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

† अदितिर्देवमाताऽस्ति इति (ग) ।

‡ दैत्यानां दितिरेव च इति (ख) ।

§ बलिर्नाम चासुरेन्द्र इति (ङ) ।

ऽ बुभुजे पृथिवीमिमामिति चार्षं, बुभोज पृथिवीमिमामिति साधु ।

विजित्य वसुधामेतां* स्वर्गञ्जेतुम्मनो दधे ॥ ७ ।

गजाय यस्याऽयुतकोटिलचा-
स्तावन्त एवाश्वरथा मुनीन्द्राः ।
गजे गजे पञ्चशती पदातिः †
किं वर्ण्यते तस्य बलेः प्रशस्तिः‡ ॥ ८ ।

अमात्यकोटिप्रवरावमात्यौ
कुम्भाण्डनामाऽप्यथ कूपकर्णः ।
पिता समः शास्त्रपराक्रमाभ्यां§
वाणो बलेः पुत्त्रशताग्रजोऽभूत् ॥ ९ ।

बलिः सुराञ्जेतुमनाः प्रमत्तः
सैन्येन युक्तो महता प्रतस्थे ।
ध्वजातपत्रैर्गगनाम्बुराशे
स्तरङ्गविद्युत्स्मरणं प्रकुर्व्वन् ॥ १० ।

अवाप्य वृत्राऽरिपुरं सुरारौ
रुरोध दैत्यैर्मृगराजगाढ़ैः ।
सुराय युद्धाय पुरात्तदैव
विनिर्ययुर्वज्रकरादयश्च ॥ ११ ।

ततः प्रववृते युद्धं घोरं गीर्व्वाणरचसाम् ।

कल्पान्तमेघनिर्घोषडिण्डिमध्वानविभ्रमम्* ॥ १२ ।
मुमुचुः शरजालानि राक्षसा देवतागणे ।
देवाश्च राक्षसाऽनीके संग्रामेऽत्यन्तदारुणे ॥ १३ ।
जहि जह्यसुरं भिन्धि भिन्धि दारय दारय ।
बध्यतामिति विप्रेन्द्रा महान् घोषः समुद्गतः ॥ १४ ।
सुरदुन्दुभिनादैश्च सिंहनादैश्च रक्षसाम् ।
फीत्कारैश्च† रथानाञ्च वाणटङ्कारनिस्वनैः ॥
अश्वानां हेषितैश्चैव गजानां वृंहितैस्तथा ।
टङ्कारैर्धनुषाञ्चैव लोकः शब्दमयोऽभवत् ॥ १५ । १६ ।
सुरासुरविनिर्म्मुक्तवाणनिष्पेषजानलम् ।
अकालप्रलयं मेने निरीक्ष्य सकलं जगत् ॥ १७ ।
बभौ सा राक्षसी सेना स्फुरच्छस्त्रौघधारिणी ।
चलद्विद्युन्निभा रात्रिश्छादिता जलदैरिव ॥ १८ ।
तस्मिन्युद्धे महाघोरे गिरीन् क्षिप्तान्सुरारिभिः ।
नाराचैश्चूर्णयामास मघवान्मेघनिस्वनः ॥ १९ ।
केचित्तान्ताड़यामासुर्नागैर्नागान्रथैरथान् ।
‡अश्वैरश्वांश्च केचिच्च दण्डान्दण्डैश्च केचन‡ ॥ २० ।
परिघैस्ताड़िताः केचित्पेतुः शोणितकर्दमे ।

* सम्भ्रममिति (ग) ।

† फीत्कारैश्च इति (ख), (ग) ।

‡ गदाद्दण्डैश्च केचन इति (घ) ।

समुत्क्रान्तास्ततः* केचिद्विमानानि समाश्रिताः ॥ २१ ।
राक्षसा निहता देवैर्यै त एव तदैव हि ।
देवभावं समुत्पन्ना असुरान्समुपाद्रवन् ॥ २२ ।
अथ ते राक्षसाः सर्व्वे ताद्यमानाः सुरैर्भृशम् ।
सर्व्व एव समाजग्मुः शस्त्रैर्बहुविधैः सुरान् ॥ २३ ।
द्रुघणैर्भिन्दिपालैश्च खड्गैः परशुतोमरैः ।
परिघैश्छुरिकाभिश्च दण्डैश्चक्रैश्च शङ्कुभिः† ॥ २४ ।
मुषलैरङ्कुशैश्चैव लाङ्गलैः पट्टिशैस्तथा ।
शतघ्नपलशतघ्नीभिः प्रासायोदण्डमुष्टिभिः ॥ २५ ।
शूलैः कुठारैः पाशैश्च क्षुद्रायष्टिहस्तच्छरैः‡ ।
अयोमुखैश्च तुण्डैश्च चक्रदण्डैर्भयङ्करैः ॥ २६ ।§
क्षुद्रपट्टिशनाराचैः क्षेपणीयास्त्रमकुलैः ।
रथाश्वनागपादातसङ्कुलो ववृधे रणः ॥ २७ ।
देवाश्च विविधास्त्राणि राक्षसेभ्यः समाक्षिपन् ।
एवमब्दसहस्राणि युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ २८ ।
अथो रक्षोबले दृष्टे पराभूता दिवौकसः ।
सुरलोकं परित्यज्य भीताः सर्व्वे¶ प्रदुद्रुवुः ॥ २९ ।

---

* समुत्क्रान्ताश्च इति (ट) ।

† चक्रैर्भयङ्करैरिति (ङ) ।

‡ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति । शस्त्रैः परशुपाशैश्च क्षुद्राङ्कुटिपरश्वधैरिति (क) ।
क्षुद्राऽङ्कुटिहस्तच्छरैरिति (ङ) ।

§ (घ) पुस्तके (२३) (२५) (२६) श्लोका न सन्ति ।

¶ सर्व्वे भीता इति (घ), (ङ) ।

देवाः स्वर्गं परित्यज्य रत्नोभिः परिमर्द्दिताः ।
नररूपपरिच्छन्नाः* विचेरुरवनीतले ॥ ३० ।
वैरोचनिस्त्रिभुवनं नारायणपरायणः ।
बुभुजेऽव्याहतैश्वर्य्यं प्रवृद्धश्रीर्महाबलः ॥ ३१ ।
इयाज यज्ञैर्दैत्येन्द्रो विष्णुप्रीणनतत्परः ।
इन्द्रत्वञ्चाकरोत्तत्र दिक्पालत्वन्तथैव च ॥ ३२ ।
देवानां प्रीणनार्थाय ये† क्रियन्ते द्विजैर्मखाः ।
तेषु यज्ञेषु सर्व्वेषु हविर्भुङ्क्ते स राक्षसः ॥ ३३ ।
अदितिः स्वात्मजान्वीक्ष्य देवमाताऽतिदुःखिता ।
वृथापुत्राऽहमस्मीति जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ ३४ ।
शक्रस्यैश्वर्य्यमिच्छन्ती दैत्यानाञ्च पराजयम् ।
हरिध्यानपरा भूत्वा तपस्तेपेऽतिदुश्चरम्‡ ॥ ३५ ।
कञ्चित्कालं समासीना तिष्ठन्ती च ततः परम् ।
पादेनैकेन तिष्ठन्ती ततः पादाग्रमात्रतः ॥ ३६ ।
कञ्चित्कालं फलाहारा ततः शीर्णदलाशना ।
ततोदकमरुद्वृत्ति§र्निराहारा क्रमादितिः¶ ॥ ३७ ।
सच्चिदानन्दसन्दोहं ध्यायन्त्यात्मानमात्मना ।

---

* नररूपविनिर्भिन्ना इति (ग) ।

† ये इति (ख), (ग) (ङ) ।

‡ °श्चरिदुश्चरमिति (ख) ।

§ तत उदक इति साधु ।

¶ निराहारा क्रमादितिः इति (घ) ।

दिव्याब्दानां सहस्रं सा तपस्तेपेऽतिदुश्चरम्* ॥ ३८ ।
तद्वृत्तमेतं श्रुत्वा तु राक्षसा मायिनो दितिम् ।
देवतारूपमास्थाय संप्रोचुर्बलिनोदिताः ॥ ३९ ।
किमर्थं तप्यते† मातः शरीरमतिशोषितम् ।
यदि जानन्ति रक्षांसि महद्दुःखं भविष्यति ॥ ४० ।
त्यजेदं दुःखबहुलं कायशोषणकारणम् ।
प्रयाससाध्यं सुकृतं न प्रशंसन्ति पण्डिताः ॥ ४१ ।
शरीरं यत्नतो रक्ष्यं धर्मसाधनतत्परैः ।
ये शरीरमुपेक्षन्ते ते स्युरात्मविघातिनः ॥ ४२ ।
तत्तावत्तिष्ठतु शुभे पुत्रानस्मान्न खेदय ।
मात्रा हीना जना मातर्मृता एव न संशयः ॥ ४३ ।
यस्य माता गृहे नास्ति भार्य्या चाप्रियवादिनी ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ४४ ।
खगा वा पशवो वाऽपि पन्नगा वा महीरुहाः ।
न लभन्ते सुखं किञ्चिन्मात्रा हीना मृतोपमाः ॥ ४५ ।
दरिद्रो वाऽपि रोगी वा देशान्तरगतोऽपि वा ।
मातुर्दर्शनमात्रेण लभन्ते परमं सुखम् ॥ ४६ ।
अन्ने वा सलिले वाऽपि धनाढ्ये वा प्रियासु च ।
कदाचिद्विमुखो वाऽपि जनो मातरि कोऽपि न ॥ ४७ ।
यस्य माता गृहे नास्ति पुत्रा धर्मपरायणाः ।

---

* चतिदुष्करमिति (ख)। सुदुष्करमिति (ग)।

† तप्यसे इति (ख)।

साध्वी च स्त्री पतिप्राणा यातव्यं तेन वै वनम्* ॥ ४८ ।

धर्म्माय नारायणभक्तिहीना

धनञ्च सम्भोगविवर्ज्जितञ्च ।

गृहञ्च भार्य्यातनयैर्विहीनं

यथा तथा मातृविहीनमर्त्यः† ॥ ४९ ।

तस्माद्देवि परित्राहि दुःखार्त्तानात्मजांस्तव ।

इत्युक्ताऽप्यदितिर्दैत्यैर्नं चचाल समाधितः ॥ ५० ।

एवमुक्ताऽसुराः सर्व्वे परध्यानपरायणाम् ।

निरीक्ष्य क्रोधितास्ते तु हन्तुं चक्रुर्मनोरथम् ॥ ५१ ।

कल्पान्तमेघनिर्घोषाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ।

दंष्ट्राग्रैरसृजन्वह्निं दग्धुं तत्काननं चणात् ॥ ५२ ।

अदहत्काननं सोऽग्निः शतयोजनमायतम्‡ ।

तेनैव राचसा दग्धा सा न जानाति किञ्चन ॥ ५३ ।

सैकाऽवशिष्टा जननी सुराणां

तेनाऽनलेनाच्युतसक्तचित्ता ।

संरचिता विष्णुसुदर्शनेन

नारायणध्यानपरायणा सा ॥ ५४ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे दशमोऽध्यायः ।

—:—

* गन्तव्यं तेन वै वनमिति (घ) ।

† मातृविहीनमर्त्य इति (ग) ।

‡ विस्तृतमिति (ग) ।

अथ एकादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

अहो चित्रमिदं प्रोक्तमस्माकं सूत यत्त्वया ।
स वह्निरदितिं त्यक्त्वा कथं तानदहत्क्षणात् । १ ।
यदादितेर्महासत्त्वं त्वमथाश्चर्य्यकारणम्* ।
परोपदेशनिरताः† सज्जना हि मुनीश्वराः ॥ २ ।

सूत उवाच ।

विप्राः शृणुध्वं माहात्म्यं हरिभक्तिरतात्मनाम् ।
हरिध्यानपराणाञ्च कः समर्थः‡ प्रबाधितुम् ॥ ३ ।
हरिभक्तिपरो यत्र तत्र ब्रह्मा हरिः शिवः ।
तत्र देवाश्च सिद्धाश्च नित्यं तिष्ठन्ति सत्तमाः ॥ ४ ।
हरिरास्ते महाभागा हृदये शान्तचेतसाम् ।
हरिनामरतानाञ्च§ किमु ध्यानरतात्मनाम् ॥ ५ ।
शिवपूजापरो वापि हरिपूजापरोऽपि वा ।
यत्र तिष्ठति तत्रैव लक्ष्मीः सर्व्वाश्च देवताः ॥ ६ ।
यत्र पूजापरो विष्णोस्तत्र विघ्नो न बाधते ।
राजाऽपि तस्करो वाऽपि व्याधयश्च न सन्ति हि । ७ ।

---

* एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

† परोपकारनिरता इति (ग) ।

‡ क्षमस्व इति (क) ।

§ हरिनामपराणाञ्चेति (क), (ग) । (क) पुस्तकेऽत्र पर श्लोकार्द्धौ न स्तः ।

प्रेताः पिशाचाः कुष्माण्डा ग्रहा बालग्रहास्तथा ।
डाकिन्यो राक्षसाश्चैव न बाधन्तेऽच्युतार्चकम् ॥ ८ ।
परपीड़ारता ये च भूतवेतालकादयः ।
नश्यन्ति* यत्र सद्भक्तो हरिलिङ्गार्चने रतः ॥ ९ ।
जितेन्द्रियः सर्व्वहितो मृदुर्विष्ण्वर्चने रतः ।
यत्र तिष्ठति तत्रैव सभार्य्याश्चैव देवताः ॥ १० ।
निमिषं निमिषार्द्धं वा यत्र तिष्ठन्ति योगिनः ।
तत्रैव सर्व्वतीर्थानि तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ ११ ।
यन्नामोच्चारणादेव सर्व्वे नश्यन्त्युपद्रवाः ।
स्तोत्रैर्व्वा अर्हणाद्यैर्व्वा किमु ध्यानेन कथ्यते ॥ १२ ।
तस्मान्न बाधते चाग्निर्दैत्या चान्ये च सत्तमाः ।
नश्यन्ति सर्व्वदुःखानि हरिस्मरणमात्रतः ॥ १३ ।
ततः प्रसन्नवदनः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
प्रादुरासीत्समीपेऽस्याः शङ्खचक्रादिभृद्धरिः ॥ १४ ।
ईषद्धासस्फुरद्दन्तप्रभाभासितदिङ्मुखः† ।
स्पृशन् करेण पुण्येन प्राह कश्यपवल्लभाम् ॥ १५ ।

श्रीभगवानुवाच ।

देवमातः प्रसन्नोऽस्मि तपसाराधितस्त्वया ।
चिरं श्रान्तासि भद्रं ते भविष्यति न संशयः ॥ १६ ।
वरं वरय दास्यामि यत्ते मनसि वर्त्तते ।

---

* न धन्ति इति (घ)।

† मन्दहासितदिङ्मुख इति (घ)।

मा भैर्भद्रे महाभागे ध्रुवं श्रेयो भविष्यति ॥ १७ ।
इत्युक्ता देवमाता सा देवदेवेन चक्रिणा ।
तुष्टाव प्रणिपत्यैनं सर्व्वलोकसुखावहम् ॥ १८ ।

अदितिरुवाच ।

नमस्ते देवदेवेश सर्व्वव्यापिञ्जनार्द्दन ।
सत्त्वादिगुणभेदेन लोकव्यापारकारण ॥ १९ ।
नमस्ते बहुरूपाय नीरूपाय महात्मने* ।
सर्व्वैकरूपरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥ २० ।
नमस्ते लोकनाथाय परमज्ञानरूपिणे ।
सद्भक्तजनवात्सल्यशीलिने मङ्गलात्मने ॥ २१ ।
यस्यावताररूपाणि अर्च्चयन्ति मुनीश्वरा. ।
तमादिदेवं पुरुषं नमामीष्टार्थसिद्धये ॥ २२ ।
यन्न जानन्ति मुनयो यन्न जानन्ति सूरयः ।
तं नमामि जगद्धेतुं मायिनन्तममायिनम् ॥ २३ ।
यस्याऽवलोकनं† चित्रं मायोपद्रवकारणम्‡ ।
जगद्रूपं जगद्धेतुं तं वन्दे सर्व्ववन्दितम् ॥ २४ ।
यत्पादाम्बुजकिञ्जल्कसेवारञ्जितमस्तकाः ।
अवापुः परमां सिद्धिं तं वन्दे पद्मजापतिम्§ ॥ २५ ।

---

* विश्वे परमात्मने इति (क) ।

† सम्यावलोकनमिति (घ) ।

‡ मायोपद्रवकारकमिति (ङ) ।

§ पद्मनाभकमिति (क), (ग), (ङ) ।

श्रुतयोऽपि* न जानन्ति महिमानन्तु यद्धरेः ।
अत्यासन्नञ्च† भक्तानां तं वन्दे भक्तिसङ्गिनम् ॥ २६ ।
देवी यस्याक्षसङ्गानां गान्तानां करुणार्णवः ।
करोति ह्यात्मनः सङ्गं तं वन्दे सङ्गवर्जितम् ॥ २७ ।
यज्ञेश्वरं यज्ञभुजं यज्ञकर्मसु निष्ठितम् ।
नमामि यज्ञफलदं यज्ञकर्मप्रबोधकम्‡ ॥ २८ ।
अजामिलोऽपि पापात्मा यन्नामोच्चारणोद्यतः§ ।
प्राप्तवान्परमं धाम तं वन्दे लोकसाक्षिणम्¶ ॥ २९ ।
हरिरूपी महादेवः शिवरूपी जनार्दनः ।
इति लोकस्य ते नाथ नतोऽस्मि जगतां गुरुम्‖ ॥ ३० ।
ब्रह्माद्या अपि ये देवा यन्मायापाशयन्त्रिताः ।
न जानन्ति परं भावं तं वन्दे सर्व्वनायकम् ॥ ३१ ।
हृत्पद्मनिलयोऽज्ञानां** दूरस्थ इव†† भाति यः ।
प्रमाणातीतसद्भावं तं वन्दे ज्ञानसाक्षिणम् ॥ ३२ ।
यन्मुखाद्ब्राह्मणो जातो बाहुभ्यां क्षत्रियोऽजनि ।

---

* सूरयोऽपि इति (क), (घ) ।

† अत्यासन्नञ्च इति (क), अत्यासक्तञ्च इति (घ), (ङ) ।

‡ (क) पुस्तके श्लोकस्यैतस्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति । यज्ञकर्म्मविबोधकमिति (ङ) ।

§ यन्नामोच्चारणात्तत इति (घ) ।

¶ सङ्गवर्ज्जितमिति (ग) ।

‖ त नतोऽस्मि जगद्गुरुमिति (क), (ग) ।

** हृत्पद्मनिलयो ज्ञानमिति (ग) ।

†† इति इति (घ) ।

तथैव चोरुतो वैश्यः पद्भ्यां शूद्रोऽप्यजायत* ॥ ३३ ॥
मनसश्चन्द्रमा जातो जातः सूर्य्यश्च चक्षुषः ।
मुखादग्निरथेन्द्रश्च† प्राणाद्वायुरजायत‡ ॥ ३४ ।
ऋग्यजुःसामरूपाय सप्तस्वरगतात्मने§ ।
षडङ्गरूपिणे तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥ ३५ ।
त्वमिन्द्रः परमः सोमस्त्वमीशानस्त्वमन्तकः¶ ।
त्वमग्निर्वरुणश्चैव निर्ऋतिस्त्वं दिवाकरः ॥ ३६ ।
देवाश्च स्थावराश्चैव पिशाचाश्चैव राक्षसाः ।
गिरयः सिद्धगन्धर्व्वास्तथा भूमिश्च सागराः ॥ ३७ ॥
त्वमेव जगतामीशो यस्मान्नास्ति परात्परः‖ ।
यद्रूपमखिलं देव तस्मान्नित्यं नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ।
अनाथनाथ सर्व्वज्ञ** भूतादिर्वेदविग्रहः†† ।
रक्षोभिर्बाधितान् पुत्रान्मम चाहि जनार्द्दन ॥ ३९ ।
इति स्तुत्वा देवधात्री देवं नत्वा पुनः पुनः ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा हर्षाश्रुचालितस्तनी ॥ ४० ।

---

* चाप्यजायत इति (ख), व्यजायत इति (ग), प्रजायत इति (ङ)।

† मुखादिन्द्रश्च वह्निश्च इति (क), (घ), (ङ)।

‡ प्राणाद्वायुरजायत इति (ख), (ङ), प्राणेभ्य इति साधु।

§ सप्तस्वरात्मने नम इति (क)।

¶ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति।

‖ त्वत्तो नास्ति परात्परः इति (ग)।

** अनाथानाथ सर्व्वज्ञ इति (ख)।

†† देवविग्रह इति (घ)।

अदितिरुवाच ।

अनुग्राह्योऽस्मि देवेश यदि सर्व्वादिकारण ।
अकण्टकां श्रियं देहि मत्सुतानां दिवौकसाम् ॥ ४१ ।
अन्तर्यामिञ्जगद्रूप सर्व्वज्ञ परमेश्वर ।
अज्ञातं किं त्वया देव किं मां मोहयसि प्रभो ॥ ४२ ।*
तथापि तव वक्ष्यामि यन्मे मनसि रोचते ।
वृथापुत्रास्मि देवेश रक्षोभिः परिपीड़िता ॥ ४३ ।
तान्न हिंसितुमिच्छामि मत्सुता दितिजा यतः† ।
तानहत्वा श्रियं देहि मत्सुतायेति‡ चाब्रवीत् ॥ ४४ ।
इत्युक्तो देवदेवेशः पुनः प्रीतिमुपागतः ।
उवाच हर्षयन्साध्वीं समालिङ्ग्य महोत्सवात्§ ॥ ४५ ।

श्रीभगवानुवाच ।

प्रीतोऽस्मि देवि भद्रन्ते भविष्यामि सुतस्तव ।
यतः¶ सपत्नीपुत्रेषु अपि वात्सल्यशालिनी ॥ ४६ ।
त्वया तु यत्कृतं स्तोत्रं पठन्ति भुवि ये नराः‖ ।
तेषां पुत्रा धनं सम्पन्न हीयन्ते कदाचन ॥ ४७ ।

---

* (ख) पुस्तके प्रथमतो द्वाचत्वारिंशश्लोका न सन्ति ।

† दितिजादय इति (क), दितिजातय इति (ग), (ङ) ।

‡ मत्पुत्रायेतीति (ख), तथाश्लोकादनन्तर सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।

§ महोत्सवामिति (ख), (ङ) ।

¶ यथा इति (ग) ।

‖ मानवा इति (क), (ग) । पठिष्यन्ति च मानवा इति (ख) ।

आत्मजे वाऽन्यपुत्रे वा यः समत्वेन वर्त्तते ।
न तस्य पुत्रशोकः स्यादित्याह भगवान् हरिः ॥ ४८ ॥

अदितिरुवाच ।

नाहं वोढुं* क्षमा देव त्वामाद्यं पुरुषोत्तमम्† ।
ब्रह्माण्डकोटिसाहस्रं रोम्णि रोम्णि तवाऽव्यय‡ ॥ ४९ ॥
यस्य भावं न जानन्ति श्रुतयः सर्व्वदेवताः ।
तमहं देवदेवेशं धारयामि कथं प्रभो ॥ ५० ॥
अणोरणीयांसमजं परात्परतरं विभुम्§ ।
धारयामि कथं देव त्वामहं पुरुषोत्तमम्¶ ॥ ५१ ॥
महापातकयुक्तोऽपि यन्नामस्मृतिमात्रतः|| ।
प्रयाति मुक्तिं देवेश तं कथं धारयाम्यहम् ॥ ५२ ॥

सूत उवाच ।

तयोक्तं वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्द्दनः ।
दत्वाऽभयं देवमातुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५३ ॥
सत्यमुक्तं महाभागे त्वया नास्त्यत्र संशयः ।

---

* बोद्धुमिति (ग) ।

† पुरुषं प्रभुमिति (ग) ।

‡ तवाऽव्यय इति (क) । एतदर्द्धं (ख), (ग) पुस्तकयो एवं पठितं "ब्रह्माण्डकोटि-साहस्रं रोम्णि रोम्णि तवाऽव्यय ।"

§ प्रभुमिति (क), (घ) ।

¶ पुरुषोत्तम इति (क) । अत्र (ख) श्लोको नास्ति ।

|| यन्नामोच्चारमात्रत इति (क) ।

तथापि तव वक्ष्यामि* गुह्याद्गुह्यतरं शुभे ॥ ५४ ।
रागद्वेषविहीना ये मद्भक्ता मत्परायणाः ।
वहन्ति सततं ते मां गतासूया अदाम्भिकाः ॥ ५५ ।
परोपतापविमुखाः शिवार्चनपरायणाः ।
मत्कथाश्रवणासक्ता वहन्ति सततं हि माम् ॥ ५६ ।
पतिव्रताः पतिप्राणाः पतिभक्तिपरायणाः† ।
वहन्ति सततं बाले स्त्रियोऽपि त्यक्तमत्सराः ॥ ५७ ॥
मातापित्रोश्च शुश्रूषुर्गुरुभक्तोऽतिथिप्रियः ।
हितकृद्ब्राह्मणानां यः स मां वहति सर्व्वदा ॥ ५८ ।
सत्कथाश्रवणे सक्तो यतिशुश्रूषुरेव च‡ ।
स्वाश्रमाचारनिरतः स मां वहति सर्व्वदा ॥ ५९ ।
पुण्यतीर्थरता नित्यं सत्सङ्गनिरताः सदा ।
लोकानुग्रहशीलाश्च वहन्ति सततं हि माम्§ ॥ ६० ।
परोपकारनिरताः परद्रव्यपराङ्मुखाः ।
नपुंसकाः परस्त्रीषु वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६१ ।
तुलस्युपासनरताः सदा नामपरायणाः ।
गोरक्षणपराश्च¶ ये च वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६२

---

* तथापि शृणु वक्ष्यामि इति (क), (ख), (ग) ।

† पतिभक्तिसमन्विता इति (क), (घ,) (ङ) ।

‡ यतिशुश्रूषुरेव च इति (क)। एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ एतच्छ्लोकपूर्व्वार्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति।

¶ गोरक्षणरता इति (घ), (ङ) ।

प्रतिग्रहविहीना ये परार्थविमुखास्तथा* ।
अन्नोदकप्रदातारो वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६३ ।
त्वं हि देवि पतिप्राणा साध्वी भूतहिते† रता ।
संप्राप्य पुत्रभावं ते नाशयाम्यरिसङ्कुलम् ॥ ६४ ।
इत्युक्त्वा देवदेवेशः अदितिं देवमातरम् ।
दत्त्वा कण्ठगतां मालामभयञ्च तिरोदधे‡ ॥ ६५ ।
साऽपि तं तुष्टमनसा§ देवसूर्द्दनन्दिनी ।
प्रणम्य कमलाकान्तं पुनः स्वस्थानमन्वगात् ॥ ६६ ।
ततो दितिर्द्दक्षसुता¶ प्रथिता लोकवन्दिता ।
असूत समये पुत्रं सर्व्वलोकप्रियोज्ज्वलम् ॥ ६७ ।
शङ्खचक्रधरं शान्तं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ।
सुधाकलसदध्यन्नकरं वामनसंज्ञितम् ॥ ६८ ।
सहस्रादित्यसङ्काशं व्याकोषकमलेक्षणम् ।
सर्व्वाभरणसंयुक्तं पीताम्बरधरं हरिम् ।
स्तुत्यं मुनिगणैर्युक्तं सर्व्वलोकैकनायकम् ॥ ६९ ।
आविर्भूतं हरिं ज्ञात्वा कश्यपो हर्षसंभ्रमः ।
प्रणम्य प्राञ्जलिर्भूत्वा स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ७० ।

---

* पराम्नविमुखाश्च ये इति (ख), (घ), (ङ) ।

† सर्व्वभूतहिते रता इति (ग) ।

‡ (ख) पुस्तके एतस्मात् पूर्व्वे सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते ।

§ साऽपि समुष्टमनसा इति (क), (ख) ।

¶ देवमाता इति (क), मरीचा इति (ङ) ।

कश्यप उवाच ।

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय
नमो नमस्तेऽखिलपालकाय* ।
नमो नमस्तेऽखिलनायकाय†
नमो नमो दैत्यविनाशनाय ॥ ७१ ॥
नमो नमो भक्तजनप्रियाय
नमो नमः सज्जनरञ्जिताय ।
नमो नमो दुर्ज्जननाशकाय
नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय ॥ ७२ ॥
नमो नमः कारणवामनाय‡
नारायणायामितविक्रमाय ।
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय
नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ७३ ॥
नमः पयोराशिनिवासनाय
नमोऽस्तु ते हृत्कमलासनाय ।
नमोऽस्तु सूर्य्यांशुनिभप्रभाय
नमोनमः पुण्यकथागताय§ ॥ ७४ ॥
नमो नमोऽर्केन्दुविलोचनाय

---

* पावनाय इति (ग) । पालनाय इति (ङ) ।

† अमरनायकाय इति (ख) ।

‡ कारणकारणाय इति (क) ।

§ पुण्यकथाश्रिताय इति (क) ।

नमोऽस्तु ते यज्ञफलप्रदाय।
नमोऽस्तु यज्ञाङ्गविराजिताय
नमोऽस्तु ते सज्जनवल्लभाय ॥ ७५ ।
नमो नमः कारणकारणाय*
नमोऽस्तु शब्दादिविवर्जिताय† ।
नमोऽस्तु ते दिव्यसुखप्रदाय
नमो नमो भक्तमनोगताय ॥ ७६ ।
नमोऽस्तु तस्मै‡ भ्रमनाशनाय
नमोऽस्तु ते मन्दरधारणाय ।
नमोऽस्तु ते यज्ञवराहनाम्ने
नमो हिरण्याक्षविदारणाय ॥ ७७ ।
नमोऽस्तु ते वामनरूपभाजे
नमोऽस्तु ते क्षत्रकुलान्तकाय ।
नमोऽस्तु ते रावणमर्द्दकाय§
नमोऽस्तु ते नन्दसुताग्रजाय ॥ ७८ ।

नमस्ते कमलाकान्त नमस्ते सुखदायिने ।
स्मृतार्त्तिनाशिने तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥ ७९ ।

---

* कारणकारणाय इति (क), (ङ) ।
† शब्दादिविवर्जिताय इति (ख) ।
‡ नमो नमस्ते भ्रमनाशकाय इति (ग) ।
§ रावणमर्द्दनाय इति (ङ) ।

य इदं वामनस्तोत्रं त्रिसन्ध्यं* पठते नरः ।
बलारोग्यार्थसन्तानैः† तस्य नित्योत्सवो भवेत् ॥ ८०

इति स्तुतः स देवेशो वामनो लोकपावनः‡ ।
उवाच प्रहसन्तुष्टिं वर्द्धयन् कश्यपस्य सः ॥ ८१ ।

श्रीभगवानुवाच ।

तात तुष्टोऽस्मि भद्रं ते भविष्यति सुरार्चित§ ।
अचिरात्साधयिष्यामि अखिलं त्वन्मनोरथम्¶ ॥ ८२ ।

अहं जन्मद्वयेऽप्येवं युवयोः पुत्रतां गतः ।
भाविजन्मन्यपि तथा साधयाम्युत्तमं सुखम्‖ ॥ ८३ ।

अत्रान्तरे बलिर्दैत्यो दीर्घसत्रं महामखम् ।
आरेभे गुरुणा युक्तः काव्येन च मुनीश्वरैः ॥ ८४ ।

तस्मिन्मखे** समाहूतो विष्णुर्लक्ष्मीसमन्वितः ।
हविःस्वीकरणार्थाय ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ८५ ।

प्रहृष्टेश्वर्य्यदैत्यस्य वर्त्तमाने महाक्रतौ ।

---

* त्रिसन्ध्यासु पठेन्नर इति (क), (ख), (घ)। त्रिसन्ध्यं य पठेन्नर इति (ङ)।

† धनारोग्यार्थसन्तानैरिति (ख)।

‡ लोकपालक इति (ग), (घ)।

§ भविष्यसि सुरार्चित इति (ग)। अद्य तुष्टोऽस्मि भद्रं ते भविष्यति सुरार्चितः इति (ख)।

¶ सम्पूर्णं त्वन्मनोरथमिति (ग)।

‖ भविष्याम्युत्तम सुखमिति (क)। भावयाम्युत्तम सुखमिति (ङ)। अत्र पर (ख) पुस्तके सूत उवाच इति पाठोऽस्ति।

** यज्ञे इति (ग)।

वामनाख्यो महाविष्णुराजगाम बलेर्मखम् ॥ ८६ ॥
स्मितेन मोहयल्लोकं वामनो भक्तवत्सलः ।
बलेः प्रत्यक्षतां गत्वा हविर्भोक्तुमुपाययौ ॥ ८७ ॥
दुर्वृत्तो वा सुवृत्तो वा जड़ो* वा पण्डितोऽपि वा ।
भक्तियुक्तो भवेत्तस्य सदा सन्निहितो हरिः ॥ ८८ ॥
आयान्तं† वामनं दृष्ट्वा ऋषयो ज्ञानचक्षुषः ।
ज्ञात्वा नारायणं देवमूचुर्युर्ब्रह्मवादिनः‡ ॥ ८९ ॥
एतज्ज्ञात्वा दैत्यगुरुरेकान्ते बलिमब्रवीत् ।
स्वसारमविचार्य्यैव§ खलाः कार्य्याणि कुर्व्वते ॥ ९० ॥

भार्गव उवाच ।

भो भो दैत्यपते सौम्य अपहर्त्तुं तव श्रियम् ।
विष्णुर्वामनरूपेण अदितेः पुत्रतां गतः ॥ ९१ ॥
तवाध्वरं समायाति त्वया तस्यासुरेश्वर ।
न किञ्चिदपि दातव्यं मन्मतं शृणु पण्डित ॥ ९२ ॥
आत्मबुद्धिः शुभकरी गुरुबुद्धिर्विशेषतः ।
परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयङ्करी ॥ ९३ ॥
शत्रूणां हितकृद्यस्तु स हन्तव्यो विशेषतः ।

सहाये नाशमायाते किं कार्य्यं साध्यते वद ॥ ८४ ।

वलिरुवाच ।

एवं गुरो न वक्तव्यं धर्म्ममार्गविरोधकम्* ।
यद्यादत्ते स्वयं विष्णुः किमस्मादधिकं परम्† ॥ ८५ ।
कुर्व्वन्ति विदुषो यज्ञान्विष्णुप्रीणनकारणम्‡ ।
स चेत्साचाद्विभुञ्जीत दत्तः§ कोऽप्यधिको भुवि ॥ ८६ ।
दरिद्रेणाऽपि यत्किञ्चिद्विष्णवे दीयते गुरो ।
तदेव परमं दानं दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ८७ ।
स्मृतोऽपि परया भक्त्या पुनाति पुरुषोत्तमः ।
येन केनाप्यर्च्चितस्तु ददाति परमां गतिम् ॥ ८८ ।
हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृतः ।
अनिच्छयाऽपि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः ॥ ८९ ।
जिह्वाग्रे वर्त्तते यस्य हरिरित्यक्षरद्वयम् ।
विष्णुलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्ज्जितः¶ ॥ १०० ।
गोविन्देति सदा ध्यायेद्यस्तु रागादिवर्ज्जितः ।
स याति विष्णुभवनमिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ १०१ ।

---

* विरोधत इति (ख), (ग) ।

† अधिक फलमिति (ख) ।

‡ कारणात् इति (ख) ।

§ साक्षाद्विभुञ्जीदत इति (ग), (घ) । भुञ्जीदार्षे भुञ्जीत इति साधु । हविर्भुञ्जीद कोऽप्यधिकोभुवि इति (ङ) सचेत्साक्षाद्विभोजी मत कोऽप्यधिको भुवीति (ख) ।

¶ पुनरावृत्तिदुर्लभमिति (घ) ।

अग्नौ वा ब्राह्मणे वाऽपि हुवतेः यद्यविर्गुरो।
हरिखुद्या महाभाग तेन विष्णुः प्रसीदति॥ १०२।
अहन्तु हरितुष्ट्यर्थं करोम्यध्वरमुत्तमम्।
स्वयमायाति चेद्विष्णुः कृतार्थोऽस्मि न संशयः†॥ १०३।
एवं वदति दैत्येन्द्रे विष्णुर्वामनरूपधृक्।
प्रविवेशाध्वरगृहं हुतवह्निमनोरमम्॥ १०४।

सूत उवाच।

विष्णवेऽस्मै जगद्धाम्ने दत्वाऽर्घ्यं विधिवद्बलिः।
रोमाञ्चिततनुर्भूत्वा हर्षाश्रुनयनोऽब्रवीत्॥ १०५।

बलिरुवाच।‡

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलो मखः।
जीवनं सफलं मेऽद्य कृतार्थोऽस्मि न संशयः। १०६।
अमोघाऽमृतवृष्टिर्मे समायाताऽतिदुर्लभा।
त्वदागमनमात्रेण अनायासो महोत्सवः॥ १०७।
एते च ऋषयः सर्व्वे कृतार्था नात्र संशयः।
यैः पूर्व्वं यत्तपस्तप्तं तदद्य सफलं प्रभो॥ १०८।
कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि न संशयः।
तस्मात्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः॥ १०९।

---

* विद्यते इति (ग)।

† (ख) पुस्तके [illegible]

‡ एतत्पाठ (ग), (घ) पुस्तकद्वये नास्ति।

त्वदाज्ञया त्वन्नियोगं* साधयामीति मे मनः।
इत्युत्साहसमायुक्तं समाज्ञापय मां विभो† ॥ ११० ।
इत्युक्ते दीक्षिते तस्मिन् प्रहसन्वामनोऽब्रवीत्।
देहि मे तपसि स्थातु भूमिं त्रिपदसम्मिताम्‡ ॥ १११
एतच्छ्रुत्वा बलिः प्राह राज्यं याचितवान्नहि।
ग्रामं वा नगरं वाऽपि धनं वा किं कृतन्त्वया§ ॥ ११२
तन्निशम्य बलिं प्राह विष्णुः कपटवेशधृक्¶।
आसन्नभ्रष्टराज्यस्य वैराग्यं जनयन्निव|| ॥ ११३ ।
शृणु दैत्येन्द्र वक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं परम्।
सर्व्वसङ्गविहीनानां किमर्थैः साध्यते वद ॥ ११४ ।
अहन्तु सर्व्वभूतानामन्तर्यामीति भावय** ।
मयि सर्व्वमिदं दैत्य किमन्यैः साध्यते धनैः ॥ ११५ ।
रागद्वेषविहीनानां शान्तानां त्यक्तमायिनाम्†† ।

---

* यदाज्ञाप्य यन्नियोगमिति (क)।
† (ख) पुस्तकेऽत पर सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते।
‡ संयुतामिति (क)।
§ धन वापि कृतन्मया इति (क)। चान्यत्किञ्चिद्वृतं त्वया इति (ख)। पर सूत उवाच इति पाठोऽस्ति।
¶ वेषधृगिति (ग)।
|| (ख) पुस्तके एतस्मादनन्तर श्रीभगवानुवाच इति पाठो वर्त्तते। श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति।
** भावयेदिति (ग)।
†† त्यक्तमायिनामिति (ग)। एष श्लोक (ङ) पुस्तके नास्ति।

नित्यानन्दस्वरूपाणां किमन्यैः साध्यते धनैः ॥ ११६ ।
आत्मवत्सर्व्वभूतानि पश्यतां शान्तचेतसाम् ।
अभिन्नमात्मनः सर्व्वं को दाता दीयते च किम् ॥ ११७ ।
पृथ्वीयं चत्रियवशा इति शास्त्रेषु निश्चितम्* ।
तदाज्ञया स्थिताः सर्व्वे लभन्ते परमं सुखम् ॥ ११८ ।
दातव्या मुनिभिश्चापि षष्ठांशो भूभुजे बले ।
महीयं ब्राह्मणानान्तु दातव्या सर्व्वयत्नतः ॥ ११९ ।
भूमिदानस्य माहात्म्यं शृणु त्वं† गदतो मम ।
न कोऽपि गदितुं शक्तो लोकेऽस्मिन्देव्यसत्तम ॥ १२० ।
भूमिदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।
परं निर्व्वाणमाप्नोति भूमिदानान्न संशयः ॥ १२१ ।
स्वल्पामपि महीं दत्त्वा श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १२२ ।
भूमिदः सर्व्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्षभाग्भवेत् ।
भूमिदानन्तु तज्ज्ञेयं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥ १२३ ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
दशहस्तां महीं दत्त्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२४ ।
सत्पात्रे भूमिदाता यः सर्व्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदस्य समो नान्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते‡ ॥ १२५ ।

---

* कीर्त्यते इति (ख)।

† मदुक्तमिति (क, (ग)। मद्वच इति (ख)।

‡ भूमिदानसम नास्तित्रिषु लोकेषु वर्त्तते इति (घ)।

द्विजस्य वृत्तिहीनस्य यः प्रदद्यान्महीं* बले ।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं नाहं वर्षशतैरपि ॥ १२६ ।
सक्तस्य देवपूजासु वृत्तिहीनस्य भूमिप† ।
स्वल्पामपि महीं दद्यात्त विष्णुर्नात्र संशयः‡ ॥ १२
वृत्तिहीनस्य विप्रस्य दरिद्रस्य कुटुम्बिनः ।
अल्पामपि महीं दत्त्वा विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥
सक्तस्य देवपूजासु विप्रस्याढ़किकां महीम् ।
दत्त्वा भवति गङ्गायां त्रिरात्रस्नानजं फलम् ॥ १२८
विप्रस्य वृत्तिहीनस्य सदाचाररतस्य च ।
द्रोणिकां पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं लभते शृणु ॥ १३०
गङ्गातीरेऽश्वमेधानां शतानि विधिवन्नरः ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति तदाप्नोति महत्फलम् । १३
ददाति खारिकां भूमिं दरिद्राय द्विजातये ।
तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि वदतस्त्वन्निशामय ॥ १३२ ।
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
विधाय जाह्नवीतीरे यत्फलं लभते ध्रुवम् ॥ १३३
भूमिदानं महादानमतिदानं प्रकीर्त्तितम् ।
सर्व्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ १३४ ।

इतिहासमिमं वचोऽ* शृणु दैत्यकुलेश्वर।
यच्छ्रुत्वा श्रद्धया युक्तो भूमिदानफलं लभेत्॥ १३५।
आसीत्पुरा द्विजवरो ब्रह्मकुलो† महामुनिः।
दरिद्रो वृत्तिहीनश्च नाम्ना भद्रमतिर्बले॥ १३६।
श्रुतानि सर्व्वशास्त्राणि‡ तेन वेदविदा बले।
श्रुतानि च पुराणानि धर्म्मशास्त्राणि सर्व्वशः॥ १३७।
अभवंस्तस्य षट् पत्न्यः सुता सिन्धुर्यशोवती।
कामिनी मानिनी चैव शोभा चैव प्रकीर्त्तिता॥ १३८।
तासु पत्नीषु तस्यासंश्चत्वारिंशच्छतत्रयम्§।
पुत्राणामसुरश्रेष्ठ सर्व्वे नित्यं बुभुक्षिताः॥ १३९।
अकिञ्चनो भद्रमतिः क्षुधार्त्तानात्मजान् प्रियान्।
पश्यन् स्वयं क्षुधार्त्तश्च विललापाकुलेन्द्रियः॥ १४०।
धिग्जन्म भाग्यरहितं धिग्जन्म धनवर्ज्जितम्।
धिग्जन्म यत्ननिरतं धिग्जन्म सुखवर्ज्जितम्॥ १४१।
धिग्जन्म धर्म्मरहितं धिग्जन्मातिथ्यवर्ज्जितम्¶।
धिग्जन्माचाररहितं धिग्जन्म याञ्चया रतम्॥ १४२।

---

* अङ्ग वच्मि इति (घ)।

† ब्रह्मकर्म्मी इति (घ)।

‡ सर्व्वशास्त्राण्यधीतानि इति (ख)।

§ शतत्रयमिति (ग)।

¶ धिग्जन्म यत्ननिरत धिग्जन्मातिथ्यवर्ज्जितमिति (ग)।

धिग्जन्म बन्धुरहितं धिग्जन्म ख्यातिवर्ज्जितम्* ।
नरस्य बहुपत्यस्य धिग्जन्मैश्वर्य्यवर्ज्जितम् ॥ १४३ ॥
अहो गुणाः सौम्यता च विद्वत्ता जन्म सत्कुले ।
दारिद्र्याम्बुधिमग्नस्य सर्व्वमेतन्न शोभते ॥ १४४ ॥
प्रियाः पुत्राश्च पौत्राश्च बान्धवा भ्रातरस्तथा ।
शिष्याश्च सर्व्वे मनुजास्त्यजन्त्यैश्वर्य्यवर्ज्जितम् ॥ १४५ ॥
चाण्डालो वा द्विजो वाऽपि भाग्यवानेव पूज्यते ।
दरिद्रः पुरुषो लोके शववल्लोकनिन्दितः† ॥ १४६ ॥
अहो सम्पत्समायुक्तो निष्ठुरो वाऽप्यनिष्ठुरः ।
गुणहीनोऽपि गुणवान्मूर्खो वाऽपि स पण्डितः ॥ १४७ ॥
निष्ठुरो वा गुणी वाऽपि धर्म्महीनोऽपि वा नरः ।
ऐश्वर्य्यगुणयुक्तश्चेत्पूज्य एव न संशयः ॥ १४८ ॥

तदेवाशाख्यरिपुणा प्रनष्टाहो दरिद्रता* ।
सर्व्वशास्त्रार्थवेत्तापि दरिद्री भाति मूर्खवत् ॥ १५१ ।
अकिञ्चनमहारोगग्रस्तानां को विमोचकः† ।
अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं दरिद्रता ।
तत्राऽपि‡ पुत्रदाराणां बाहुल्यमतिदुःखदम् ॥ १५२ ।
एवमुक्त्वा भद्रमतिः सर्व्वशास्त्रार्थकोविदः§ ।
अल्पैश्वर्य्यप्रदं धर्म्मं मनसाऽचिन्तयत्तदा ॥ १५३ ।
भूमिदानं विनिश्चित्य सर्व्वदानोत्तमोत्तमम् ।
पावकं¶ परमं धर्म्मं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥ १५४ ।
दानानामुत्तमं दानं भूदानं परिकीर्त्तितम् ।
यद्दत्त्वा समवाप्नोति यद्यदिष्टतमं नरः ॥ १५५ ।
इति निश्चित्य मतिमान्धीरो भद्रमतिर्बली ।
कौशाम्बीनाम नगरीं कलत्रसहितो ययौ ॥ १५६ ।
सुघोषं नाम विप्रेन्द्रं सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितम् ।
गत्वा याचितवान् भूमिं पञ्चहस्तायतां बले ॥ १५७ ।
सुघोषो धर्म्मनिरतस्तं निरीक्ष्य कुटुम्बिनम् ।

---

* सा प्रनष्टा दरिद्रता इति (क)। विपुणाद्दीमनष्टा दरिद्रता इति (ग), (ङ)।

† महामोहग्रस्तानामिति (क), (ग)। महापापग्रस्तानामिति (ख)।

‡ तथापि इति (ग)। एतदर्द्धं (ङ) पुस्तके नास्ति।

§ सर्व्वशास्त्रपरायण इति (ख)। एतस्मात् पूर्व्वं भूप उवाच इति पाठो वर्त्तते। सर्व्वशास्त्रार्थपारग इति (घ), (ङ)।

¶ पावकं इति (ख), (ग)।

मनसा प्रीतिमापन्नः समभ्यर्च्यैनमब्रवीत्* ॥ १५८ ।
कृतार्थोऽस्मि भद्रमते सफलं मम जन्म च ।
मत्कुलं चाऽनघं जातमनुग्राह्योऽस्मि ते यतः† ॥ १५९ ।
इत्युक्त्वा तं समभ्यर्च्य सुघोषो धर्मतत्परः ।
पञ्चहस्तप्रमाणन्तु ददौ तस्मै महामतिः ॥ १६० ।
पृथिवी वैष्णवी पुण्या, पृथिवी विष्णुपालिता ।
पृथिव्यास्तु प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्द्दनः ॥ १६१ ।
मन्त्रेणानेन दैत्येन्द्र सुघोषस्तं द्विजेश्वरम्‡ ।
विष्णुबुद्ध्या समभ्यर्च्य तावतीं पृथिवीं ददौ§ ॥ १६२ ।
सोऽपि भद्रमतिर्विप्रो¶ धीमांस्तां याचितां भुवम्‖ ।
दत्तवान्हरिभक्ताय श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥ १६३ ।
सुघोषो भूमिदानेन कोटिवंशसमन्वितः ।
प्रपेदे विष्णुभवनं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १६४ ।
बले भद्रमतिश्चाऽपि यतः प्रार्थितवान् श्रियम्** ।
स्थितवान्विष्णुभवने सकुटुम्बो युगायुतम् ॥ १६५ ।

* समभ्यर्च्येदमब्रवीदिति (ख) ।

† मनुपाल्योऽस्मि ते वर इति (ख) । तत्र अस्माच्छ्लोकादनन्तरं श्रीकृष्ण उवाच इति पाठोऽस्ति ।

‡ द्विजोत्तममिति (ख) ।

§ भारतीं पृथिवीं ददौ इति (क), (घ) ।

¶ भद्रमतिर्धीर इति (क), (घ), (ङ) ।

‖ महीमिति (ख) ।

** बले भद्रमतिस्त्वेव कृत्वा प्रापितवान् श्रियमिति (क) ।

ततस्तु ब्रह्मसदने स्थित्वा युगशतायुतम्* ।
ऐन्द्रं पदं समाश्रित्य स्थितवान्कल्पपञ्चकम्† ॥ १६६ ।
ततो भुवं समासाद्य सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितः ।
जातिस्मरो महाभागो बुभुजे भोगमुत्तमम् ॥ १६७ ।
ततो भद्रमतिर्द्दैत्य निष्कामी विष्णुतत्परः ।
पृथिवीं वृत्तिहीनानां ब्राह्मणानां प्रदत्तवान्‡ ॥ १६८ ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मादत्त्वैश्वर्य्यमनुत्तमम् ।
कोटिवंशसमेतस्य ददौ मोक्षमनुत्तमम्§ ॥ १६९ ।
तस्माद्दैत्यपते मह्यं सर्व्वधर्म्मपरायण ।
तपश्चरिष्ये मोक्षाय देहि मे त्रिपदां महीम् ॥ १७० ।
विरोचनसुतो हृष्टः कलसं जलपूरितम् ।
आददे पृथिवीं दातुं वञ्चितो¶ भार्गवस्य सः ॥ १७१ ।

---

* युगशत दशे इति (क)।

† (ख) पुस्तकेऽस्य श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति कल्पपञ्चकमिति (ग)।

‡ (ख) पुस्तके (१६८) श्लोको नास्ति, तत्र च ततो भद्रमतिर्द्दैत्यनिर्व्वेद इति पाठः। एतदनन्तरम् (घ) पुस्तके नास्ति। तत्र केवलं श्लोकार्द्धं विद्यते, तदन्यविधं यदा—कोटि वंशसमेतस्य ददौ मोक्षमनुत्तमम्। कौन्तेयीनां ब्राह्मणानामिति (ङ)।

§ (ग) पुस्तके श्लोकस्यैतस्य परार्द्धं नास्ति, पूर्व्वार्द्धे च मदत्तैश्वर्य्यमिति पाठोऽस्ति। (घ) पुस्तके (१६९) श्लोको नास्ति, तत्र च पूर्व्वार्द्धं नास्ति, (ङ) पुस्तके पूर्व्वार्द्धे तस्य विष्णु प्रसन्नात्मा मदैश्वर्य्यमनुत्तममिति पाठो वर्त्तते।

¶ (ख) पुस्तके (१७१) श्लोकात् पूर्व्वं सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते। बहुषु पुस्तकेषु वञ्चितो भार्गवस्य स इति पाठो वर्त्तते, (ख) (ङ) पुस्तकयोस्तु वञ्चितो वामनस्य स इति पाठोऽस्ति।

विष्णुः सर्व्वगतो ज्ञात्वा जलाधारविरोधिनम् ।
काव्यं हस्तस्य दर्भाग्रं तद्द्वारि सन्न्यवेशयत् ॥ १७२ ।
दर्भाग्रोऽभून्महाशस्त्रं रविकोटिसमप्रभम् ।
अमोघं ब्राह्ममत्युग्रं काव्याक्षिग्रासलोलुपम् ॥ १७३ ।
प्रशाप* भार्गवः शूरा†न्नसुरानेकचक्षुषा ।
पश्येति व्यादिदेशैव दर्भाग्रं शस्त्रसन्निभम् ॥ १७४ ।
बलिर्ददौ महाविष्णोर्महीं त्रिपदसम्मिताम् ।
ववृधे सोऽपि विश्वात्मा आब्रह्मभवनं तदा ॥ १७५ ।
अमिमीत‡ महीं द्वाभ्यां पद्भ्यां विश्वतनुर्हरिः§ ।
आब्रह्माण्डकटाहान्तं पदान्येनामितप्रभः¶ ॥ १७६ ।
पादाङ्गुष्ठाग्रनिर्भिन्नो ब्रह्माण्डो बिभिदे द्विधा ।
तद्द्वारा वाह्यसलिलं बहुधारं समागतम् ॥ १७७ ।
धौतविष्णुपदं तीर्थं निर्म्मलं लोकपावनम् ।
अजाण्डवाह्यसलिलं धारारूपमवर्त्तत‖ ॥ १७८ ॥
तज्जलं पावनं श्रेष्ठं ब्रह्मादीन् पावयन् सुरान् ।
संसेवितं सप्तर्षिभिः पतितं मेरुमूर्द्धनि ॥ १७९ ।

---

* प्रभाम इति (क), (घ) ।

† सुरानिति (ख), (ग) ।

‡ श्वशीमित इति (ख), (ग) ।

§ विश्वतनुरिति (ख) ।

¶ पद निर्मेऽमितप्रभ इति (ग) ।

‖ (घ) पुस्तके श्लोकस्यैतस्य स्थाने केवलं श्लोकार्द्धमस्ति, यथा धौतविष्णुपदं तीर्थं धाराख्यमवर्त्तत इति ।

इति दृष्ट्वाद्भुतं कर्म्म ब्रह्माद्या देवतागणाः।
ऋषयो मनवश्चैव अस्तुवन् हर्षसंयुताः* ॥ १८० ॥

ब्रह्माद्या ऊचुः।

नमः परेशाय परात्मरूपिणे†
परात्पराय पररूपधारिणे।
ब्रह्मात्मने ब्रह्मरतात्मबुद्धये‡
नमोऽस्तु ते व्याहतकर्म्मशालिने ॥ १८१ ॥

परेश परमानन्द परमात्मन् परात्पर।
सनातन जगन्नाथ§ प्रमाणातीत ते नमः ॥ १८२ ॥
विश्वतश्चक्षुषे तुभ्यं विश्वतोबाहवे नमः।
विश्वतः शिरसे तुभ्यं विश्वतोगतये नमः¶ ॥ १८३ ॥
एवं स्तुतो महाविष्णुर्ब्रह्मादीनां दिवौकसाम्।
दत्त्वा स्वस्वपदन्तेषां प्रहसन्नभयं ददौ ॥ १८४ ॥
...राचनात्मजं दैत्यं वन्दयामास माधवः।
ददौ रसातलं तस्मै‖ निवास भोगसंयुतम् ॥ १८५ ॥

---

* मुनयश्चैव अस्तुवन् हर्षसम्भ्रमा इति (क), (घ), (ङ)।

† बहुषु पुस्तकेषु परमात्मरूपिणे इति पाठो वर्त्तते। (घ) पुस्तके परात्मरूपिणे (परं स्वरूपिणे ?) इति पाठः।

‡ ब्रह्मविशतबुद्धये इति (ख), ब्रह्मरतात्मबुद्धये इति (ङ)।

§ जगन्मूर्त्ते इति (क), (ख), (ङ)।

¶ (घ) पुस्तके श्लोकस्यैतस्य स्थाने केवलं चरणद्वयमस्ति, यथा विश्वतश्चक्षुषे तुभ्यं विश्वतोगतये नमः इति। विश्वमात्मभुवे नमः इति (ङ)।

‖ तस्य इति (क), (ख), (ग)।

ऋषय ऊचुः ।

रसातले महाविष्णुर्विरोचनसुतस्य वै ।
किं भोज्यं कल्पयामास घोरे सर्पभयाकुले ॥ १८६ ।

सूत उवाच ।

अमन्त्रितो हविर्यस्तु हूयते जातवेदसि ।
अपात्रे दीयते यच्च तद्घोरं भोगसाधनम्* ॥ १८७ ।
हुतं हविरशुचिना दत्तञ्च कर्म्म यत्कृतम्† ।
तत्सर्व्वं तत्र भोगार्थमधःपातफलप्रदम् ॥ १८८ ।
एवं रसातलं विष्णुर्बलीन्द्राय प्रदत्तवान्‡ ।
राक्षसानाञ्च सर्व्वेषां सुराणां नाकमुत्तमम् ॥ १८९ ।
अर्च्यमानोऽमरगणैः स्तूयमानो महर्षिभिः ।
गन्धर्व्वैर्गीयमानश्च पुनर्वामनतां गतः§ ॥ १९० ।
एतद्दृष्ट्वा महत्कर्म्म मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
परस्परं स्मितमुखाः प्रणेमुः पुरुषोत्तमम् ॥ १९१ ।
सर्व्वभूतात्मको विष्णुर्वामनत्वमुपागतः ।
मोहयन्नखिलं लोकं प्रपेदे तपसे वनम् ॥ १९२ ।
एवंप्रभावा सा देवी गङ्गा विष्णुपदोद्भवा ।

---

* तत्सर्व्वं भोगसाधनमिति (ख) ।

† हुतं दत्तञ्चाग्रविना यच्चदा कर्म्म यत्कृतमिति (क) ।

‡ बलये वै प्रदत्तवान् इति (ख) ।

§ वामनतां ययौ इति (ग) ।

यस्याः* स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्व्वपातकैः† ॥ १८३ ।
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ १८४ ।
यः पठेदिममध्यायं‡ शृणुयाद्वा समाहितः ।
देवालये वालये वा सोऽश्वमेधसहस्रकृत् ॥ १८५ ।
समाहितमना§ ये तु व्याख्यान कुर्व्वते नराः ।
न तेषां पुनरावृत्तिर्गङ्गाविष्णुप्रसादतः ॥ १८६ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे एकादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

दानानि कस्य देयानि दानकालश्च कीदृशः ।
कस्य वा प्रतिगृह्णीयात्सूत नो वक्तुमर्हसि ॥ १ ।

---

* तस्या इति (क)।

† सर्व्वपापैः प्रमुच्यते इति (ख)।

‡ ध्यायमनुवदमस्य इति (क)।

§ समाहितमना इति पाठे, समाहितमनस इति साधु। 'समाहितमना यस्तु व्याख्यानं कुरुते नरः, न तस्य' इति एकवचनान्ते कृते तु न दोषः।

सूत उवाच ।

सर्व्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
तस्य दानानि देयानि स तारयति पण्डितः ॥ २ ।
ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयात्सर्व्वत्राभीरवर्जितः ।
न कदाचित्क्षत्रविशौ प्रतिग्रहपरौ स्मृतौ ॥ ३ ।
दम्भस्य* पुत्रहीनस्य दम्भाचाररतस्य च ।
वेदविद्वेषिणश्चैव दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ४ ।
देवविद्वेषिणश्चैव द्विजविद्वेषिणस्तथा ।
स्वकर्म्मत्यागिनश्चाऽपि दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ५ ।
परदाररतस्याऽपि परद्रव्यरतस्य च ।
नक्षत्रपाठकस्याऽपि दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ६ ।
असूयाविष्टमनसः कृतघ्नस्य च मायिनः ।
अयाज्ययाजकस्याऽपि दत्तं भवति निष्फलम्† ॥ ७ ।
नित्यं याच्ञापरस्याऽपि हिंसकस्य शठस्य च ।
नामविक्रयिणश्चाऽपि वेदविक्रयिणस्तथा‡ ॥ ८ ।
स्मृतिविक्रयिणश्चापि धर्म्मविक्रयिणस्तथा§ ।

---

* धर्म्मस्य पुत्रहीनस्य इति (ख)। तत्र श्लोकस्यास्य परार्द्धं नास्ति।

† (क) पुस्तके (५) (६) (७) अङ्किता श्लोका न सन्ति। (ग) पुस्तके 'दत्तं भवति निष्फलम्' एतच्चरणं तथा परश्लोकस्य प्रथम चरणं नास्ति, तत्र पूर्वेण हिंसकस्य शठस्य चेति चरणं वर्त्तते।

‡ नामविक्रयिणश्चैव देवविक्रयिणस्तथा इति (क)।

§ एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति।

परोपतापशीलस्य दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ८ ।
ये केचित्पापनिरता निन्दिताः सुजनैः सदा* ।
न तेभ्यः प्रतिगृह्णीयान्न देयं वाऽपि किञ्चन ॥ १० ।
सत्कर्मनिरतायैव श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देयं दरिद्राय कुटुम्बिने ॥ ११ ।
देवपूजासु सक्तस्य सत्कथाकथने तथा ।
देयं प्रयत्नतो विप्रा दरिद्रस्य विशेषतः ॥ १२ ।

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे द्वादशोऽध्यायः† ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।
कथं विज्ञातवान्सूत महाभागो भगीरथः ।
गङ्गायाः शुभमाहात्म्यं कथञ्चानीतवान्पुरा ॥ १ ।*
सूत उवाच ।
सम्यग्व्यवसिता वुद्धिर्युष्माकं द्विजसत्तमाः ।

---

* स्वजनैस्तथा इति (घ) ।

† (ख) पुस्तके एषोऽध्यायो न समवर्त्तते ।

---

* (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमेव पठित — कथ विज्ञातवान् सूत महाराजोभगीरथ, नदीनामुत्तमाङ्गामाहात्म्यञ्च कथञ्चन, कथं वानीतवान्भूयो त्रैलोक्यानन्दवर्द्धिनीम् ।

यद्गङ्गामहिमासक्ताः प्रयान्ति परमाङ्गतिम् ॥ २ ।
शृणुध्वमृषयः सर्व्वे नारदेन महात्मना ।
सनत्कुमारमुनये गीतं यत्पुण्यसाधनम् ॥ ३ ।
यच्छ्रुत्वा* पुण्यमाख्यानं सर्व्वपापप्रणाशनम् ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति इत्याह भगवान्मुनिः ॥ ४ ।
कथमानीतवान्गङ्गां सागरेयो भगीरथः ।
केन प्रचोदितोऽप्यासीत्तत्सर्व्वं कथयामि वः ॥ ५ ।
भगीरथो महाराजः सगरान्वयसम्भवः ।
शशास पृथिवीमेनां सप्तद्वीपां ससागराम् ॥ ६ ।
सर्व्वधर्म्मरतो† नित्य सत्यवः सर्व्वधर्म्मवित् ।
सत्यव्रतो महाभागो यायजूको विचक्षणः ॥ ७ ।
कन्दर्पसदृशो रूपे सोमवत्प्रियदर्शनः ।
प्रालेयाद्रिसमो धैर्य्ये‡ स वै धर्म्मसमो नृपः§ ॥ ८ ।
सर्व्वलक्षणसम्पन्नः सर्व्वशास्त्रार्थपारगः ।
सर्व्वसम्पत्समायुक्त' सर्व्वानन्दकरो नृपः ॥ ९ ।
अतिथिप्राणकोश¶ नित्यं वासुदेवार्च्चने रतः ।

---

* तच्छ्रुत्वा इति (क) ।

† सर्व्वधर्म्मरत इति (घ) ।

‡ प्रालेयाद्रिसम स्थैर्य्ये इति (क), (घ) ।

§ सर्व्वधर्म्ममयो नृप इति (क), धर्म्मे धर्म्मसमो नृप इति (ख), सर्व्वधर्म्मसमो नृप इति (घ) ।

¶ अतिथिप्रियतरो नित्य इति (क), (ख), (ग), पाठोऽत्राधराधिकत्वम् ।

पराक्रमी गुणनिधिर्मैत्रः प्राणिहिते रतः* ॥ १० ।
एवं बहुगुणनिधिं राजानन्तं भगीरथम् ।
धर्म्मराजो महाप्राज्ञः कदाचिद्द्रष्टुमागतः† ॥ ११ ।
समागतं धर्म्मराजमर्हणाभिर्भगीरथः ।
यथोचिताभिरभ्यर्च्य‡ ननाम क्षितिमण्डले ॥ १२ ।
कृतातिथ्यक्रियं कालं कृतासनपरिग्रहम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयेन भगीरथः ॥ १३ ।

राजोवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभाग सर्व्वतत्त्वार्थकोविद§ ।
उपकर्त्तुं समर्थोऽस्मि कथं देवस्य मानुषः ॥ १४ ।
इत्युक्तं सागरं वीरं¶ प्रहसन्हादृशात्मजः ।
कृपया परयाविष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १५ ।

काल उवाच ।

राजन्धर्म्मविदां श्रेष्ठ प्रसिद्धोऽसि‖ जगत्त्रये ।
विद्धि मां द्रष्टुमायातं** धर्म्मज्ञं त्वां नृपोत्तमम् ॥ १६ ।

---

* भिक्षाणाञ्च हिते रत इति (ख) ।
† (ख) पुस्तके श्लोकस्यास्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति ।
‡ उद्गम्य इति (क) ।
§ सर्व्वशास्त्रार्थकोविद इति (ग) ।
¶ सागरं तव इति (क) ।
‖ प्रसिद्धोऽसि इति (ग) ।
** द्रष्टुमायान्तमिति (क), (ङ) ।

सन्मार्गनिरतं मर्त्यं सर्व्वभूतहिते रतम् ।
द्रष्टुमिच्छन्ति विबुधा उत्कृष्टगुणलोलुपाः ॥ १७ ।
कीर्त्तिर्नीतिश्च सम्पत्तिर्वर्त्तते यत्र भूपते* ।
वासं प्रकुर्व्वते तत्र† सन्तः सर्व्वाश्च देवताः ॥ १८ ।
अहो राजन्महाभाग शोभनं चरितं तव ।
सर्व्वभूतहितैषित्वं साद्दशामपि दुर्लभम् ॥ १९ ।
इत्युक्तवन्तं धर्म्मेशं प्रणिपत्य यथाविधि ।
प्रोवाच भगवान्वाणीं‡ सूनृतां वदतां वरः ॥ २० ।

राजोवाच ।

भगवन् सर्व्वधर्म्मज्ञ समदर्शिन् सुरेश्वर ।
कृपया परयाविष्टो यद्‌ब्रवीमि वदस्व मे§ ॥ २१ ।
धर्म्माः कीदृग्विधाः प्रोक्ताः के लोकाश्च धर्म्मशीलिनः ।¶
कियन्त्यो|| यातनाः प्रोक्ताः कैपान्ताः परिकीर्त्तिताः ॥२२
त्वया सम्माननीया ये** शासनीयास्तथा च ये ।
एतत्सर्व्वं महाभाग विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ २३ ।

---

* यत्र भूतले इति (क), (ङ) ।
† वास कुर्व्वन्ति तत्रैव इति (ङ) ।
‡ विनयाविष्ट इति (क), (ग) ।
§ यद्वदामि तत्वत इति (क), यत् पृच्छामि वदस्व तदिति (ग) ।
¶ के लोकं इति (ग), (घ) ।
|| कियत्य इति पाठे, कियत्य इति साधु ।
** सम्माननीया ये इति (क) ।

धर्मराज उवाच* ।

साधु साधु महाभाग† मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
धर्म्माऽधर्म्मान्‡ प्रवक्ष्यामि तत्त्वतः शृणु भूपते ॥ २४ ।
धर्म्मा बहुविधाः प्रोक्ताः§ पुण्यलोकप्रदायकाः ।
तथैव यातना घोरा असंख्याताः प्रकीर्त्तिताः । २५ ।
विस्तराद्वदितुं नाऽलमपि वर्षशतैरपि¶ ।
तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥ २६ ।
वृत्तिदानं द्विजातीनां महापुण्यं प्रकीर्त्तितम् ।
तच्चेदध्यात्मविदुषे दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ २७ ।
कलत्रिणं वा शास्त्रज्ञं श्रोत्रियं वा गुणाऽन्वितम्‖ ।
यो दत्त्वा स्थापयेद्वृत्तिं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २८ ।
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
निर्व्विश्य विष्णुना कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ २९ ।
गण्यन्ते पांशवो भूमेर्गण्यन्ते वृष्टिविन्दवः ।
न गण्यते विधात्राऽपि ब्रह्मसंस्थापनं फलम् ॥ ३० ।
समस्तदेवतारूपी ब्राह्मणः परिकीर्त्तितः ।

---

* (ग) पुस्तके धर्म्म उवाच इति पाठो दृश्यते ।

† महाबुद्धे इति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

‡ धर्म्मंधर्म्मानिति (क) ।

§ धर्म्माश्च विविधाः प्रोक्ता इति (ख) ।

¶ वर्षशतायुतमिति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

‖ द्वितीयार्धमिदं पाठे ।

जीवनन्ददतस्तस्य कः पुण्यं गदितुं क्षमः ॥ ३१ ।
यो विप्रहितकृन्नित्यं स सर्व्वान् क्रतवान्मखान् ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु तप्तं तेनाऽखिलं तपः ॥ ३२ ।
यो ददस्वेति विप्राणां जीवनं प्रोच्यते* नरः ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः । ३३ ।
तड़ागं कारयेद्यस्तु स्वयमेव करोति यः† ।
वक्तुं तत्पुण्यगणनां नालं वर्षशतायुतम् ॥ ३४ ।
तड़ागकृन्नरो राजन् पञ्चकोटिकुलान्वितः ।
निर्व्विश्य विष्णुना कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ ३५ ।
यः कश्चिदध्वगो राजंस्तत्तड़ागजलं पिबेत् ।
तत्कर्त्तुः सर्व्वपापानि नश्यन्त्येव न संशयः ॥ ३६ ।
एकाहमपि यः कुर्य्याद्भूमिष्ठमुदकं नरः ।
स मुक्तः सर्व्वपापेभ्यः शतवर्षं चरेद्दिवि ॥ ३७ ।
कर्त्तुं तड़ागं यो मर्त्यः साधकः शक्तितो भवेत् ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति तदुपायप्रदश्च यः ॥ ३८ ।
मृदं तिलार्द्धमात्रं वा तड़ागाद्यः समाहरेत्‡ ।
वसेत्स दिवि पञ्चाशद्विमुक्तः पापकोटिभिः ॥ ३९ ।
देवतायतनं यस्तु कुरुते कारयत्यपि ।

---

* यो ददाति स्म विप्राणां जीवनं प्रोच्यते इति (घ)। प्रोच्यते इति आर्षं, प्रवक्ति इति साधु।

† करोति वा इति (ख)।

‡ तड़ागान्न समाहरेदिति (ग)।

शिवस्य वा हरेर्व्वापि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४० ॥
मातृतः पितृतश्चैव लक्षकोटिकुलाऽन्वितः* ।
कल्पत्रयं विष्णुपदे स्थित्वा तत्रैव मुच्यते ॥ ४१ ॥
दारुभिः कारयेद्यस्तु तस्यैव द्विगुणं फलम् ।
इष्टकाभिश्च त्रिगुणं शिलाभिश्च चतुर्गुणम् ॥ ४२ ॥
स्फटिकादिशिलाभिर्हैर्ज्ञेयं दशगुणोत्तरम् ।
ताम्रैः शतगुणं ज्ञेयं† हेम्ना कोटिगुणं भवेत् ॥ ४३ ॥
देवालयं तडागं वा ग्रामं वा पालयेत्तु यः ।
तेषां शतगुणं ज्ञेयं कर्त्तृभ्योऽपि महीपते ॥ ४४ ॥
ये च शुश्रूषवो राजन्धर्म्मेष्वेतेषु जन्तवः ।
ते सर्व्वेऽश्नुवते नित्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ४५ ॥
उपाधिरहिता ये तु‡ बलाद्वा कारिताश्च ये ।
शतकोटिकुलैर्युक्ताः§ मोदन्ते विष्णुना सह ॥ ४६ ॥
तड़ागार्द्धं फलं राजन् कासारे परिकीर्त्तितम् ।
कूपे पादफलं ज्ञेयं कुल्यायां तच्छतोत्तरम्¶ ॥ ४७ ॥
धनाढ्यः कुरुते ग्रामं ददाति गामकिञ्चनः ।
अपि हस्तप्रमाणं वा समं पुण्यं प्रकीर्त्तितम् ॥ ४८ ॥

---

* नवकोटिगुणान्वित इति (ग) ।
† भौममिति (घ), (ङ) ।।
‡ ये च इति (क) ।
§ गुणैर्युक्ता इति (ख) ।
¶ (ख) पुस्तके एतदर्द्धं स्थानान्तरे दृश्यते ।

दृषद्भिः कारयेद्यस्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।
मृदा दरिद्रः कुरुते समं पुण्यं प्रकीर्त्तितम् ॥ ४९ ।
धनाढ्यः कुरुते यस्तु तड़ागं फलसाधनम्* ।
दरिद्रः कुरुते कूपं समं पुण्यं प्रकीर्त्तितम् ॥ ५० ।
आरामं कारयेद्यस्तु बहुजन्तूपकारकम्* ।
स याति ब्रह्मसदनं पुनरावृत्तिदुर्लभम्† ॥ ५१ ।
स्थापयेद्वृक्षमेकं वा दरिद्रो लोकसाधकम् ।
स याति ब्रह्मसदनं कुलत्रितयसंयुतः‡ ॥ ५२ ।
गावो वा ब्राह्मणो वाऽपि यो वा कोवाऽपि भूतले§ ।
क्षणार्द्धमपि तच्छायां तिष्ठन्नाकं नयत्यमुम् ॥ ५३ ।
आरामदा महाभागा देवतागृहकारिणः ।
तड़ागग्रामकर्त्तारः पूज्यन्ते हरिणा सदा ॥ ५४ ।
सर्व्वलोकोपभोगार्थं¶ पुष्पारामं जनेश्वर ।
कुर्व्वते देवतार्थं वा तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ ५५ ।
तत्र यावन्ति पत्राणि‖ कुसुमानि भवन्ति च ।
तावत्कालं वसेत्स्वर्गे शतकोटिकुलान्वितः ॥ ५६ ।

* तड़ागफलसाधनमिति (क)। बहुलोपभोगकमिति (ग)।

† स याति विष्णुसदनं कुलत्रितयसंयुत इति (क), (ग), कुलत्रयसमन्वित इति (घ)।

‡ एष श्लोक (क) (ग) पुस्तकयोर्न स, (ङ) पुस्तके कुलत्रितयसंयुत इति पाठ।

§ भूतले इति (क) (ख) (ङ)।

¶ सर्वलोकोपकारार्थमिति (क), (ग)।

‖ पत्राणि इति (क), (ख), (ग), (घ)।

प्राकारकारिणस्तस्य कण्टकावरणप्रदाः।
ते युगत्रितयं राजन्* वसन्ति ब्रह्मणः पदे॥ ५७॥
आरामाणाञ्च प्राकारं कण्टकावरणन्तथा।
वसन्ति ते युगशतं यथायोग्यं दिवि प्रभो†॥ ५८॥
तुलसीरोपणं ये तु कुर्व्वते मनुजेश्वर।
तेषां पुण्यफलं वक्ष्ये गदतः‡स्तन्निशामय॥ ५९॥
सप्तकोटिकुलैर्युक्तो मातृतः पितृतस्तथा।
वसेत्कल्पशतं सार्द्धं नारायणसमीपतः§॥ ६०॥
ऊर्द्ध्वपुण्ड्रकरो यस्तु तुलसीमूलमृत्तिकाम्।
तत्रैव नेत्रं तस्यासीन्मूर्द्धान्दोर्विभ्रयात्कलाम्॥ ६१॥
तृणानि तुलसीमूलाद्यावन्त्यपहृतानि वै।
तावन्ति ब्रह्महत्यानि छिनत्त्येव न संशयः¶॥ ६२॥
तुलसीं सिञ्चयेद्यस्तु चुलुकोदकमात्रकम्।
क्षीरोदशायिना सार्द्धं वसत्याचन्द्रतारकम्॥ ६३॥
ददाति ब्राह्मणानान्तु तुलसीकोमलं दलम्।

---

* ते युगत्रितयं यावदिति (ख)।

† दिव प्रभो इति (ख)।

‡ (ख) पुस्तके ५८—६२ श्लोकाः, ६४ श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न सन्ति। वदतः इति (क), (घ)।

§ वसेद्दिवि कल्पशतं नारायणसमीपतः इति (ग)। नारायणसमीपगः इति (क), (ङ)।

¶ छिनत्त्येव न संशय इति (क)।

स याति विष्णुभवनं* कुलत्रितयसंयुतः ॥ ६४ ।
कर्णेन धारयेद्यस्तु तुलसीं सततं नरः ।
तत्काष्ठं धारयेद्यस्तु तस्य नास्त्युपपातकम् ॥ ६५ ।
कण्टकावरणं वाऽपि प्राकारं वाऽपि कारयेत् ।
तुलस्याः शृणु राजेन्द्र† तस्य पुण्यफलं महत् ॥ ६६ ।
यावद्दिनानि सन्तिष्ठेत्कण्टकावरणं प्रभो ।
कुलत्रययुतं सोऽपि तिष्ठेद्ब्रह्मपदे स्वयम्‡ ॥ ६७ ।
प्राकारकल्पको यः स्यात्तुलस्या मनुजेश्वर ।
कुलत्रयेण सहितो विष्णोः सारूप्यतां व्रजेत्§ ॥ ६८ ।
योऽर्चयेद्धरिपादाब्जं तुलस्याः कोमलैर्दलैः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ ६९ ।
द्वादश्यां पौर्णमास्यां च क्षीरस्नपनतो¶ हरेः ।
कुलायुतयुतः सोऽपि विष्णोः सायुज्य||माप्नुयात् ॥ ७० ।
प्रस्थप्रमाणपयसा यः स्नापयति केशवम् ।
कुलायुतयुतः सोऽपि विष्णोः सारूप्यमाप्नुयात्** ॥ ७१ ॥
घृतप्रस्थेन यो विष्णुं द्वादश्यां स्नापयेन्नरः ।

---

* ब्रह्मसदनमिति (क)।

† शृणु तुलस्या राजेन्द्र इति (ग)।

‡ ब्रह्मपदे युगमिति (घ), (ङ)।

§ (क) पुस्तके ६४—६८ श्लोका न सन्ति। सारूप्यमाप्नुयादिति तु शुद्ध संगतम्।

¶ क्षीरसागरतोऽहरे इति (क)। पौर्णमास्यां वा क्षीरे इति (ग)।

|| कुलायुतयुतोऽपि च इति (ख)। सारूप्यमिति (ग)।

** सायुज्यमाप्नुयादिति (घ), (ङ)। ७१—७४ श्लोका (ग) पुस्तके न सन्ति।

कुलकोटियुतो राजन् सायुज्यं लभते हरेः ॥ ७२ ।
पञ्चामृतेन स्नापयेदेकादश्यां जनार्द्दनम् ।
कुलकोटिसमायुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७३ ।
एकादश्यां पौर्णमास्यां द्वादश्यां वा नृपोत्तम ।
नारिकेलोदकैर्विष्णुं स्नापयेत्तत्फलं शृणु ॥ ७४ ।
शतजन्मार्ज्जितैः पापैर्विमुक्तो मनुजो नृप ।
शतद्वयकुलैर्युक्तो विष्णुना सह मोदते ॥ ७५ ।
इत्तुचीरेण देवेशं यः स्नापयति केशवम् ।
कुलायुतयुतो भूत्वा* विष्णुना सह मोदते ॥ ७६ ।
पुष्पोदकेन देवेशं† तथा गन्धोदकेन च ।
स्नापयित्वा नरो भक्त्या युगं स्वर्गाधिपो भवेत् ॥ ७७ ।
जलेन वस्त्रपूतेन यः स्नापयति केशवम् ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः शताब्दं दिवि मोदते‡ ॥ ७८ ।
क्षीरेण स्नापयेद्विष्णुं रविसंक्रमणेषु च ।
स वसेद्विष्णुभवने द्विसप्तपुरुषान्वितः§ ॥ ७९ ।
शुक्लपक्षे चतुर्द्दश्यामष्टम्यां पूर्णिमादिने ।
एकादश्यां भानुवारे द्वादश्यां पञ्चमीदिने ।
सोमसूर्य्योपरागे च मन्वादिषु युगादिषु ।

---

* मर्त्यं इति (घ), (ङ) ।

† गोविन्दमिति (च), (छ) ।

‡ मोदते दिवि इति (ख) । अत्र श्लोकादशकमपरं (७१) श्लोको वर्त्तते ।

§ त्रिसप्तपुरुषान्वित इति (घ) ।

व्यतीपाते वैधृतौ च गजच्छायाग्नये तथा ।
अर्द्धोदये च पुष्यार्के हस्तार्के रोहिणीबुधे ।
तथैव शनिरोहिण्यां भौमाश्विन्यान्तथैव च ।
शन्याश्विन्यां* बुधाश्विन्यां† भृगुपातेऽर्कवैधृतौ ।
तथा बुधानुराधायां श्रवणार्के तथैव च ।
तथापि सोमश्रवणे हस्तस्थे च वृहस्पतौ ।
बुधाष्टम्यां बुधाषाढ़े भृगुरेवतिसंयुते ।
स्नापयन् पयसा विष्णुं शिवं वा वाग्यतः शुचिः ।
घृतेन मधुना वाऽपि देवानान्तत्फलं‡ शृणु ॥ ८०।८१।
सर्व्वयज्ञफलं प्राप्य सर्व्वपापविमोचितः ।
वसेद्विष्णुपदे कल्पं त्रिसप्तपुरुषान्वितः ॥ ८२ ।
तत्र वै ज्ञानमासाद्य योगिनामपि दुर्लभम् ।
तत्रैव मोक्षमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ८३ ।
कृष्णपक्षे चतुर्द्दश्यां सोमवारे च भूपते ।
शिवं संस्नाप्य दुग्धेन शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ८४ ।
नारिकेलोदकेनाऽपि शिवं संस्नाप्य भक्तितः ।
अष्टम्यामिन्दुवारे च शिवसायुज्यमाप्नुयात्§ ॥ ८५ ।
कृष्णपक्षे चतुर्द्दश्यान्तथाष्टम्याञ्च भूपते ।

---

* चन्द्राश्विन्यामिति (ख) ।

† बुधादित्यामिति (ग) ।

‡ दध्ना वा तत्फलमिति (ख), (घ) ।

§ एतौ श्लोकौ (ख) (ग) पुस्तकयोर्न स्त ।

घृतेन मधुना स्नाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात्* ॥ ८६ ।
शिवं संस्नाप्य† यत्नेन पुष्पोदकफलोदकैः ।
सोमवारे महाभाग वसेत्कल्पशतं दिवि‡ ॥ ८७ ।
तिलतैलेन संस्नाप्य विष्णुं वा शिवमेव वा ।
स याति तत्तत्सारूप्यं§ कुलत्रितयसंयुतः ॥ ८८ ।
शिवमिक्षुरसेनाऽपि यः स्नापयति भक्तितः¶ ।
शिवलोके|| वसेत्कल्पं शतकोटिकुलान्वितः ॥ ८९ ।
घृतेन स्नापयेल्लिङ्गं पुण्यवान्** द्वादशीदिने ।
क्षीरेण वा महाभाग तत्फलं वदतः शृणु ॥ ९० ।
जन्मायुतार्ज्जितैः पापैर्विमुक्तो मनुजोत्तमः†† ।
कुलकोटिसमायुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ९१ ।
यः स्नापयति पयसा उत्थानद्वादशीदिने ।
केशवं परया भक्त्या तत्फलं गदतः‡‡ शृणु ॥ ९२ ।

---

* मधुते इति (ख) ।
† सपूज्य इति (ग) ।
‡ स वसेद्युग दिवि इति (क) ।
§ तस्य सारूप्यमिति (ख) ।
¶ भक्तित इति (ग), (ङ) ।
|| देवलोकमिति (क) ।
** तत्यामि द्वादशीदिने इति (ख) ।
†† मनुजेश्वर इति (ख) ।
‡‡ वदत इति (क), (ग) ।

जन्मायुतार्ज्जितैः पापैर्विमुक्तः परमं पदम् ।
कुलकोटिसमायुक्तः स प्राप्नोति न संशयः* ॥ ८३ ।
मधुप्रस्थेन गोविन्दं कार्त्तिक्यां पूर्णिमादिने ।
संस्नाप्य† हरिमायाति शतकोटिकुलान्वितः ॥ ८४ ।
मनोहरैश्च गन्धैश्च पुष्पैश्चापि मनोहरैः ।
अभ्यर्च्च विष्णुमीशं वा तत्तत्सारूप्यमाप्नुयात्‡ । ८५ ।
पद्मपुष्पेण यो विष्णु§ शिवं वार्चति मानवः ।
स याति विष्णुभवनं¶ कुलत्रितयसंयुतः ॥ ८६ ।
हरिश्च केतकीपुष्पैः शिवं धूस्तूरजैर्द्दिंश‖ ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो वसेद्विष्णुपदे युगम् ॥ ८७ ।
हरिश्चम्पकपुष्पैश्च अर्कपुष्पैश्च शङ्करम् ।
समभ्यर्च्च महाभाग तत्तत्सारूप्यमाप्नुयात्** ॥ ८८ ।

---

* (घ) पुस्तके एष श्लोको नास्ति, (ङ) पुस्तके तु भिन्नरूपोऽस्ति, यथा —
जन्मायुतयुतैः पापैर्विमुक्तो मनुजोत्तम ।
कुलकोटिसमायुक्त प्राप्नोति परमं पदम् ॥

† सम्पूज्य इति (ग) ।

‡ तत्सारूप्यं ततोव्रजेदिति (ख), तत्तत्सारूप्यमाव्रजेदिति (घ), (ङ) ।

§ पद्मपुष्पेण विष्णुं वा इति (क) ।

¶ भवने इति (ग) ।

‖ धुस्तूरकैः इति (ग) । (ख) पुस्तके एतदारभ्य श्लोकस्यैतस्य पादत्रयं परश्लोकस्य पादमेकञ्च न स्त ।

** तत्सायुज्यमाप्नुयादिति (क), (ख) ।

जातिपुष्पैः* शिवं पूज्य† बन्धूककुसुमैर्हरिम्।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो मेरुमूर्द्ध्नि युगं वसेत्॥ ९९।
काकोलकुसुमैर्विष्णुं‡ रुद्रपुष्पैर्महेश्वरम्।
अभ्यर्च्च देवदेवेशं सारूप्यं यान्ति मानवाः॥ १००।
शिवं विष्णुञ्च§ संपूज्य प्रशस्तपुष्पैर्मनोहरैः।
शमीपुष्पैश्च राजेन्द्र सर्व्वान् कामानवाप्नुयात्॥ १०१।
अपामार्गदलैर्यस्तु पूजयेद्गिरिजापतिम्।
स याति शिवसायुज्यं चतुर्द्दश्यां विशेषतः॥ १०२।
शङ्करस्याथवा¶ विष्णोर्घृतयुक्तञ्च गुग्गुलुम्।
दत्त्वा धूपं नरो भक्त्या सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ १०३।
तिलतैलान्वितं दीपं विष्णोर्व्वा शङ्करस्य वा।
दत्त्वा नरः सर्व्वकामान् संप्राप्नोति नृपोत्तमः|| ॥ १०४।
घृतेन दीपं यो दद्याच्छङ्करायाऽथ विष्णवे।
स मुक्तः सर्व्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत्** ॥ १०५।

---

* यूथीपुष्पै इति (ख)।

† पूज्य इति आर्षं, पूजयित्वा इति साधु।

‡ काकलाकुसुमैरिति (ख), (ग)।

§ शिवञ्च विष्णुमिति (क), (ग), (घ), (ङ)।

¶ शङ्करस्याऽथ विष्णोर्वा इति (क), (घ), (ङ)।

|| प्राप्नोति मनुजोत्तम इति (क), अवाप्नोति नरोत्तम इति (ग)।

** (क) (ङ) पुस्तकयो एतदर्थं, १०७ श्लोक, १०८ श्लोक (१०९) श्लोकस्य पूर्वार्द्धंच न सन्ति।

ग्राम्येन वाऽपि तैलेन राजहव्येन वा पुनः ।
द्दीपं दत्त्वा महाविष्णोः शिवस्यापि फलं शृणु ॥ १०६ ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितः ।
तत्तत्सालोक्यमाप्नोति त्रिःसप्तपुरुषान्वितः ॥ १०७ ।
यद्यदिष्टतमं लोके तत्तदीशाय विष्णवे ।
दत्त्वा तु तत्पदं याति चत्वारिंशत्कुलान्वितः ॥ १०८ ।
यद्यदिष्टतमं वस्तु तत्तद्विप्राय दापयेत् ।
स याति ब्रह्मभवनं* पुनरावृत्तिदुर्ल्लभम् ॥ १०९ ।
भ्रूणहाऽप्यन्नदानेन शुद्धो भवति भूपते† ।
अन्नतोयसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११० ।
अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्व्वदः ।
सर्व्वदानफलं तस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ १११ ।
अन्नदो ब्रह्मसदनं याति वंशायुतान्वितः ।
न तस्य पुनरावृत्तिरिति शास्त्रेषु निश्चितम्‡ ॥ ११२ ।
अन्नदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
सद्यस्तुष्टिकरं§ ज्ञेयं जलदानन्ततोऽधिकम् ॥ ११३ ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
शृणुष्व चित्रं भूपाल शुध्यन्त्यन्नजलप्रदाः ॥ ११४ ।

---

* स याति विष्णुभवनमिति (ख), (घ), (ङ) ।

† भूतले इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ इति वेदेषु निश्चितमिति (क), शास्त्रे विनिश्चितमिति (ग) ।

§ सर्व्वतुष्टिकर ज्ञेयमिति (ख) ।

शरीरमन्नजं प्राहुः प्राणमन्नं प्रचक्षते ।
तस्मादन्नप्रदो ज्ञेयः प्राणदः पृथिवीपते ॥ ११५ ।
सद्यस्तुष्टिकरं दानं सर्व्वकामफलप्रदम् ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११६ ।
अन्नदस्य कुले जाता आसहस्रकुलान्नृपः ।
नरकन्ते न पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वरः ॥ ११७ ।
योऽतिथिं भक्तितो राजन् समभ्यर्च्च्य यथाविधि ।†
अन्नदो मोक्षमाप्नोति तस्मादन्नप्रदो भव ॥ ११८ ।
पादाभ्यङ्गं भक्तितो वा योऽतिथेः कुरुते नरः ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु गङ्गास्नानपुरःसरम् ॥ ११९ ।
तैलाभ्यङ्गं महाराज‡ ब्राह्मणानां करोति यः ।
स स्नातोऽब्दशतं साग्रं गङ्गायां नात्र संशयः ॥ १२० ।
रोगितान्§ ब्राह्मणान् यस्तु रक्षति क्षितिरक्षक ।
स कोटिकुलसंयुक्तो वसेद्ब्रह्मपुरे युगम् । १२१ ।
यो रक्षेत् पृथिवीपाल एकं वा रोगिणं नरम् ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्व्वान् कामान् प्रयच्छति ॥१२२।

---

* आसप्ततिकुलानि वै इति (ख) ।

† योऽतिथिं भक्तितोऽर्च्चेत् समुत्थम यथाविधि इति (ख), समुद्दश्य यथाविधि इति (घ), (ङ) ।

‡ महाभाग इति (ख) ।

§ रोगिण इति (क), (ख) ।

कर्म्मणा मनसा वाचा यो रचत्यातुरं जनम्* ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति सर्व्वपापविवर्ज्जितः ॥ १२३ ।
यो ददाति महीपाल निवासं ब्राह्मणाय तु ।
तस्य प्रसन्नो देवेशः प्रसन्नाः सर्व्वदेवताः ॥ १२४ ।
ब्राह्मणाय वेदविदे योदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिवर्ज्जितः ॥ १२५ ।
अन्येभ्यः प्रतिगृह्यापि योदद्याद्गां महीपते ।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं नहि शक्तोऽस्मि पण्डितः† ॥ १२६ ।
कपिलां वेदविदुषे यो ददाति पयस्विनीम् ।
स एव रुद्रो भूयाच्च सर्व्वपापविवर्ज्जितः‡ ॥ १२७ ।
विप्रायाध्यात्मविदुषे दद्यादुभयतो मुखीम्§ ।
तस्य पुण्यञ्च संख्यातुं न चमोऽब्दशतैरपि ॥ १२८ ।
यो दद्याच्चाभयं नृणां भूप विह्वलचेतसाम् ।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः समर्थोऽस्ति पण्डितः ॥ १२९ ।
एकतः क्रतवः सर्व्वे समग्रवरदक्षिणाः ।
एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १३० ।

---

* योरक्षत्यामयान्वितमिति (ख) ।

† (१२५) श्लोकस्य परार्द्धादारभ्य श्लोकद्वयं (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ (क) पुस्तके एव श्लोको नास्ति । (घ) पुस्तके एतत्परार्द्धं नास्ति ।

§ विप्राय वेदविदुषे दद्यादुभयतो मुखीमिति (ख) । (क) पुस्तके तु विप्रायाध्यात्मविदुषे इत्येतदर्द्धमात्रं वर्त्तते ।

संरक्षति महीपाल यो विप्रं भयविह्वलम्* ।
स स्नातोऽष्टशतं साग्रं गङ्गायां नाऽत्र संशयः ॥ १३१ ।
यो दद्यादभयं राजन् स विष्णुर्नाऽत्र संशयः ।
सर्व्वेषामेव धर्म्माणामुत्तमं तत्प्रचक्षते† ॥ १३२ ।
वस्त्रदो रुद्रभवनं कन्यादो ब्रह्मणः पदम् ।
हेमदो विष्णुभवनं प्रयाति कुलसंयुतः‡ ॥ १३३ ।
यस्तु कन्यामलङ्कृत्य दद्यादध्यात्मवेदिने§ ।
शतवंशसमायुक्तो ब्रह्मणः पदमश्नुते ॥ १३४ ।
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वा आषाढ्यां वाऽपि भूपते ।
वृषभं शिवतुष्ट्यर्थमुत्सृजेत्तत्फलं शृणु¶ ॥ १३५ ।
सप्तजन्मार्ज्जितैः पापैर्विमुक्तो रुद्ररूपधृक्|| ।
कुलसप्ततिसंयुक्तो रुद्रेण सह मोदते ॥ १३६ ।
शिवलिङ्गाङ्कितं** कृत्वा महिषं यः समुत्सृजेत् ।
न तस्य यातनालोकदर्शनं भवति प्रभो ॥ १३७ ।

---

* (क) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

† सर्व्वेषामेव धर्म्माणामुत्तमं धर्म्ममुच्यते इति (क) ; (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

‡ एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ दद्यादध्यात्मवादिने इति (क), ददाति ब्रह्मवादिने इति (ख) ।

¶ चतुर्दशानां (चतुर्दश्यां ?) फलं मतं इति (क), (घ), (ङ) ; उपाष्टं तत्फलं मतं इति (ख) ।

|| रुद्ररूपभाक् इति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

** शिवलिङ्गाकृतिमिति (क), (ग), (घ) ।

ताम्बूलदानं य कुर्य्याद्भक्तितो नृपसत्तम ।
तस्य विष्णु. प्रसन्नात्मा ददाति श्रीयुत पदम् ॥ १३८ ।
क्षीरदो घृतदश्चैव* मधुदो दधिदस्तथा ।
दिव्याब्दयुगपर्य्यन्त स्वर्गलोके वसेत्सुखी ॥ १३९ ।
प्रयाति चन्द्रभवनमिक्षुदानान्नृपोत्तम ।
गन्धद. पुष्पफलदः प्रयाति ब्रह्मण. पदम् ॥ १४० ।
गुडेक्षुरसदश्चैव प्रयाति क्षीरसागरम् ।
मठदो† जलदो याति सूर्य्यलोकमनुत्तमम् ॥ १४१ ।
विद्यादानेन सायुज्यमतिदानं यत. स्मृतम् ।
विद्यादान महादानं गोदानमुत्तमोत्तमम्‡ ॥ १४२ ।
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
नरकादुद्धरन्त्येते विद्यादानन्ततोऽधिकम् ॥ १४३ ।
ज्ञानदानेन सायुज्य सत्यदान§ परन्तप ।
अक्रोधश्चार्जवं चैव मोक्षद परिकीर्त्तितम् ॥ १४४ ।
धान्यद स्थियमाप्नोति ब्रह्मलोके परन्तप ।
तरन्ति धान्यदानेन मुच्यन्ते ह्युपपातकै.¶ ॥ १४५ ।

* मधुदश्चाऽपीति (ग) ।

† मिष्टान्नजलदो यातीति (क) सततं जलदो यातीति (ख), मठानां जलदो यातीति (घ) ।

‡ अयं श्लोकस्य पूर्वार्द्धं (क) पुस्तके नास्ति । विद्यादानं महीदानमिति (ग) ।

§ सत्यं वाचि परन्तपेति (ख) ।

¶ एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति । (क) पुस्तके "तरन्ति धान्यदानेन" इत्यत्र नरकान्निरमदानमिति पाठो वर्तते ।

ताम्बूलदानं यः कुर्य्याद्भक्तितो नृपसत्तम ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ददाति श्रीयुतं पदम् ॥ १३८ ।
क्षीरदो घृतदश्चैव* मधुदो दधिदस्तथा ।
दिव्याब्दयुगपर्य्यन्तं स्वर्गलोके वसेत्सुखी ॥ १३९ ।
प्रयाति चन्द्रभवनमिक्षुदानान्नृपोत्तम ।
गन्धदः पुष्पफलदः प्रयाति ब्रह्मणः पदम् ॥ १४० ।
गुडेक्षुरसदश्चैव प्रयाति क्षीरसागरम् ।
मठदो† जलदो याति सूर्य्यलोकमनुत्तमम् ॥ १४१ ।
विद्यादानेन सायुज्यमतिदानं यतः स्मृतम् ।
विद्यादान महादानं गोदानमुत्तमोत्तमम्‡ ॥ १४२ ।
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
नरकादुद्धरन्त्येते विद्यादानन्ततोऽधिकम् ॥ १४३ ।
ज्ञानदानेन सायुज्यं सत्यदान§ परन्तप ।
अक्रोधश्चार्ज्जवं चैव मोक्षदं परिकीर्त्तितम् ॥ १४४ ।
धान्यदः श्रियमाप्नोति ब्रह्मलोके परन्तप ।
तरन्ति धान्यदानेन मुच्यन्ते ह्युपपातकैः ¶ ॥ १४५ ।

---

* मधुदश्चाऽपीति (ग) ।

† मिष्टान्नजलदो यातीति (क) सततं जलदो यातीति (ख), मठान्न जलदो यातीति (घ) ।

‡ अस्य श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धं (क) पुस्तके नास्ति । विद्यादानं महीदानमिति (ग) ।

§ सत्य चापि परन्तपेति (ख) ।

¶ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति । (क) पुस्तके "तरन्ति धान्यदानेन" इत्यत्र स्विन्नदानेनेति पाठो वर्त्तते ।

ब्रह्माण्डकोटिदानेन यत् फलं लभते नरः ।
तत् फलं समवाप्नोति शिवलिङ्गप्रदानतः" ॥ १४६ ।
शालग्रामशिलादानन्तलोऽपि द्विगुणं फलम् ।
शालग्रामशिलारूपी विष्णुरेव न संशयः† ॥ १४७ ।
यो ददाति नरो दीपं घृतयुक्तं परं प्रभोः ।
गङ्गास्नानफलन्तस्य सम्पूर्णं भवति प्रभो ॥ १४८ ।
रत्नान्वितसुवर्णस्य प्रदानेन नृपोत्तम ।
परमं मोक्षमाप्नोति महादानं यतः स्मृतम्‡ ॥ १४९ ।
ततो माणिक्यदानेन परं मोक्षमवाप्नुयात् ।
भुवर्लोकमवाप्नोति वज्रदानेन भूपते§ ॥ १५० ।
स्वर्गं विद्रुमदानेन मौक्तिकैः सोमसन्निधिम् ।
वैदूर्य्यदो रुद्रलोकं पद्मरागप्रदस्तथा¶ ॥ १५१ ।
माणिक्यस्य प्रदानेन ब्रह्मलोकमवाप्यते‖ ।

---

* एष श्लोक (क), (घ), (ङ) पुस्तकेषु नास्ति ।

† विष्णुरेव इति श्रुतमिति (क), विष्णुरेवेति वै श्रुतिरिति (ख), विष्णुरेवेति विश्रुत इति (घ), (ङ) ।

‡ परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यत स्मृतमिति (क), महद्दानमिति (ग), परं क्षेत्रमवाप्नोति महादानं यत स्मृतमिति (घ) ।

§ द्रुमदानेनेति (क), रत्नदानेनेति (ङ) ।

¶ (क), (घ) पुस्तकयो श्लोकस्यास्य द्वितीयपादादारभ्य १५२ श्लोकस्य प्रथमचरणं यावत् सन्दर्भो नास्ति । पद्मरागेत्यत्र पापात्रिपदस्तथा इति (घ) ।

‖ मवाप्नुयादिति (ख) ।

अलङ्कारप्रदानेन सर्व्वत्र सुखमश्नुते* ॥ १५२ ।
प्रयाति यानदानेन विमानारोहतां नरः ।
गवां तृणप्रदानेन रुद्रलोकमनुत्तमम् ।
वारुणं लोकमाप्नोति महीश लवणप्रदः ॥ १५३ ।
आश्रमाचारनिरताः स्वकर्म्मसु† सदोद्यताः ।
अदाम्भिका गतासूयाः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥ १५४ ।
परोपदेशनिरता वीतरागा विमत्सराः ।
हरिपादार्चनरताः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम्‡ ॥ १५५ ।
सत्सङ्गाह्लादनिरताः सर्व्वभूतहिते रताः ।
पराऽपवादविमुखा न पश्यन्ति यमालयम्§ ॥ १५६ ।
नित्यं हितरता ये च¶ ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
परस्त्रीसङ्गविमुखा‖ न पश्यन्ति यमालयम् ॥ १५७ ।

---

* (ख) पुस्तकेऽत्र पर कश्चिदधिक श्लोको वर्त्तते, यथा—
"आश्विनं लोकमाप्नोति अश्वदानेन पण्डित ।
गजदानेन महत सर्व्वान् कामान् समश्नुते ॥"

† सत्कर्म्मसु इति (क), (ख), (घ) ।

‡ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमेव पठित —
"सत्सङ्गमेषु निरता सर्व्वभूतहिते रता ।
पराऽपवादनिरता सर्व्वभूतहितैषिण ।
परोपदेशनिरता पश्यन्ति न यमालयम् ॥"

¶ नित्य भक्तिपरा ये तु इति (ख) ।

‖ परस्त्रीसङ्गहीनाश्चेति (ख) ।

जितेन्द्रिया जिताहाराः* गोषु क्षान्ताः सुशीलिनः†।
ब्राह्मणानां हितकराः प्रयान्ति परमं पदम्‡॥ १५८॥
अग्निशुश्रूषयैव गुरुशुश्रूषयस्तथा।
यतिशुश्रूषयैव न याति यमयातनाम्॥ १५९॥
सदा देवार्चनरताः सदा नामपरायणाः§।
प्रतिग्रहनिवृत्ता ये प्रयान्ति परमं पदम्॥ १६०॥
अनाथं विप्रकुणपं ये दहेयुर्नरोत्तमाः¶।
अश्वमेधसहस्राणां फलं प्राप्नुवन्त्यनुत्तमम्‖॥ १६१॥
पत्रैः पुष्पैः फलैर्वाऽपि जलैर्वा मनुजेश्वर।
पूजया रहितं लिङ्गमर्चयेत्तत्फलं शृणु॥ १६२॥
जुलकोदकमावेष शून्यलिङ्गं जनाधिप।
स्नाप्याऽश्वमेधलक्षाणां** फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम्॥ १६३॥
यः पत्रैः कुसुमैर्वाऽपि शून्यलिङ्गप्रपूजकः।

हयमेधायुतफलं सहस्रगुणितं लभेत्* ॥ १६४ ॥
भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैर्वाऽपि शून्यलिङ्गप्रपूजकः† ।
शिवसायुज्यमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १६५ ॥
पूजया रहितं विष्णुं योऽर्च्चयेदर्कवंशजः‡ ।
तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये वदतस्तन्निशामय ॥ १६६ ॥
जलेन स्नापयेद्यस्तु पूजारहितमच्युतम् ।
स याति विष्णुसालोक्यं§ कुलसप्तसंयुतः ॥ १६७
पत्रैः पुष्पैः फलैर्वाऽपि पूजारहितमच्युतम्¶ ।
प्रयाति हरिसारूप्यं शतद्वयकुलाऽन्वितः ॥ १६८ ॥
भक्ष्यभोज्यादिभिर्भूप पूजया शून्यमच्युतम् ।
समभ्यर्च्य लभेन्मोक्षं कुलायुतसमन्वितः‖ ॥ १६९ ॥
शीर्णस्फुटितसन्धानं यः करोति नरोत्तमः ।
शिवस्यायतने वाऽपि विष्णोर्वा शृणु तत्फलम् ॥ १७०
शतजन्मार्जितैः पापैर्मुक्तो वंशचयाऽन्वितः ।
स्थित्वा विष्णुपुरे** कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ १७१

* भवेदिति (ग) ।

† भक्ष्यैर्भोज्यै फलैर्वापि जलैर्वा मनुजेश्वर इति (क) । लिङ्गस्यैव ! (घ), (ङ) ।

‡ योऽर्चयेत्परमेश्वरमिति (ख), योऽर्चयेत् सूर्य्यवंशज इति (घ), (ङ) ।

§ सायुज्यमिति (क) ।

¶ अर्च्चयेदच्युत यदि इति (ख) ।

‖ (क) पुस्तके अत पर श्लोकद्वय नास्ति ।

** विष्णुपदे इति (घ) ।

देवतायतने राजन्दत्त्वा सम्मार्जनं नरः* ।
यत् फलं समवाप्नोति तन्मे निगदतः शृणु ॥ १०२ ।
यावत्यः पांशुकणिका यस्य सम्मार्जिता नृप† ।
तावत्कल्पसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ १०३ ।
वासुदेवालये वाऽपि राजन् गोचर्म्ममात्रकम् ।
जलेन सेचनं कुर्य्यात्तत्फलं वदतः शृणु ॥ १०४ ।
यावत्य. पांशुकणिका द्रवीभूता‡ जनेश्वर ।
तावज्जन्मार्जितैः पापैः सद्य एव प्रमुच्यते ॥ १०५ ।
गन्धोदकेन यो मर्त्त्यो देवतायतनेषु च ।
भक्तितः सेचनं कुर्य्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १०६ ।
द्रवीभूतानि§ यावन्ति रजांसि मनुजेश्वर ।
तावत्कल्पसहस्राणि हरिसारूप्यमश्नुते¶ ॥ १०७ ।
मृदा धातुविकारैर्वा देवतायतनं नरः ।
कुलद्वयसमेतस्तु विष्णुलोके महीयते‖ ॥ १०८ ।
शिलाचूर्णेन यो मर्त्त्यो देवतायतने नृप ।

---

* देवतायतने यस्तु कृत्वा सम्मार्जनमिति (क) ।

† दूरीभूता इति (घ), (ङ) । (क), (ख) पुस्तकयोरेत पर ऋद्धौ श्लोकपादा न सन्ति ।

‡ दूरीभूता इति (घ) ।

§ दूरीभूतानीति (घ) ।

¶ (ख) पुस्तकेऽत पर एक श्लोको नास्ति ।

‖ विष्णुलोके युग वसेदिति (ख), (घ), (ङ) ।

करोति स्वस्तिकादीनि तेषां पुण्यं निशामय ॥ १७८ ।
यावत्यः कणिका भूमौ चित्रा रविकुलोद्भव ।
तावद्युगसहस्राणि हरिसारूप्यमश्नुते । १८० ।
यः कुर्य्याद्दीपरचनां शालिपिष्टादिभिर्नृप* ।
न,तस्य पुण्यमाख्यातुमलं हेऽब्दशतैरपि† ॥ १८१ ।
अखण्डं दीपं यः कुरुते‡ विष्णोर्वा शङ्करस्य च ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम्§ ॥ १८२ ।
अर्च्चितं शङ्करं दृष्ट्वा विष्णुं वाऽपि नमेत्तु यः ।
स विष्णुभवनं प्राप्य वसेदब्दशतं नृप ॥ १८३ ।
प्रदक्षिणत्रयं¶ कुर्य्याद्यो विष्णोर्मनुजेश्वर ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो देवेन्द्रत्वं समश्नुते ॥ १८४ ।
अग्रे‖ प्रदक्षिणं कुर्य्याद्यस्तु विष्णोः परात्मनः ।
एकेनैवाश्वमेधस्य सम्पूर्णं फलमश्नुते** ॥ १८५ ।
शिवं प्रदक्षिणं कृत्वा†† सव्यासव्यविधानतः ।

---

* शालिपिष्टादिभिर्नर इति (क) ।

† शक्तो वर्षशतैरपि इति (क) ।

‡ य' कुर्य्यादिति (ख) ।

§ फलमाप्नोत्यनुत्तममिति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

¶ वेश्म प्रदक्षिणमिति (क) ।

‖ भद्रमिति (क), (ङ) ।

** (क) पुस्तके अत परं "द्वितीयेनाधिराज्यन्त तृतीयेनेन्द्रसम्पद"मिति श्लोकार्द्धं वर्त्तते ।

†† शिवं प्रदक्षिणं कुर्य्यादिति (क), (घ), (ङ) ।

यत् फलं समवाप्नोति तन्मे निगदतः शृणु। १८६।
राजन् प्रदक्षिणैकेन मुच्यते ब्रह्महत्यया।
द्वितीयेनाधिराजत्वं तृतीयेनेन्दुसम्पदम्* ॥ १८७।
शिवप्रदक्षिणे मर्त्यः सोमसूत्रं न लङ्घयेत्।
लङ्घयित्वैकमेकं स्यादलङ्घ्यादयुतत्रयम्† ॥ १८८।
स्तुत्वा स्तोत्रैर्जगन्नाथं नारायणमनामयम्।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति मनसा यद्यदिच्छति ॥ १८९।
देवतायतने यस्तु भक्तियुक्तः प्रनृत्यति।
गीतानि गायत्यथवा तत्फलं शृणु भूपते ॥ १९०।
गन्धर्व्वराजतां गानैर्नृत्यैरिन्द्रगणेशताम्‡।
प्राप्नोत्यष्टकुलैर्युक्त आकल्पं मोक्षभाङ्नरः ॥ १९१।
सुखवाद्यकृतो ये तु देवतायतने नराः।
विमानशतसंयुक्ताः कल्पं स्वर्गाधिवासिनः ॥ १९२।
करशब्दं प्रकुर्व्वन्ति देवतायतने तु ये।
ते सर्व्वे पापनिर्मुक्ता विमानैया युगद्वयम्§ ॥ १९३।
देवतायतने ये तु घण्टानादं प्रकुर्व्वते¶।

---

* तृतीयेनेन्दुसयुत इति (घ)।

† अलङ्घ्यादयुतत्रयमिति (ख)।

‡ नृत्यैरुद्रगणेशतामिति (ख)।

§ युगत्रयमिति (क), कल्पं स्वर्गाधिवासिन इति (ङ)।

¶ सदानन्द प्रकुर्व्वते इति (ख)।

तेषां पुण्यं निगदितुं कः शक्तोऽस्तीह पण्डितः* ॥ १८४ ।
मृदा धातुविकारैर्वा वर्णकैर्गोमयेन वा ।
उपलेपनकृद्यस्तु नरो वैमानिको भवेत् ॥ १८५ ।
भेरीमृदङ्गपटहविषाणाद्यैश्च† डिण्डिमैः ।
सन्तर्प्य देवदेवेशं लभन्ते यत् फलं शृणु ॥ १८६ ।
देवस्त्रीशतसंयुक्ताः सर्व्वकामसमन्विताः ।
सर्व्वलोकमनुप्राप्य‡ मोदन्ते कल्पपञ्चकम् ॥ १८७ ।
देवतायतने राजन् कुर्व्वन् शङ्खरवं नरः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणा सह मोदते ॥ १८८ ।
काहलादिरवं कुर्व्वन् देवतायतने नरः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकाधिपो भवेत् ॥ १८९ ।
तालादिकांस्यनिनदं कुर्व्वन् विष्णुगृहे नरः ।
यत् फलं लभते प्राज्ञः शृणुष्व§ गदतो मम ॥ २०० ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विमानशतसङ्कुलः ।
गीयमानश्च गन्धर्व्वैर्विष्णुना सह मोदते ॥ २०१ ।
एवमाद्या महाधर्म्माः शतशोऽथ सहस्रशः ।
उक्ताः कियन्तो राजेन्द्र कस्तान्वर्णयितुं क्षमः ॥ २०२ ।

---

* क समर्थोऽस्ति पण्डित इति (क), (ख), (घ), क शक्तोऽस्ति च पण्डित इति (ङ) ।

† निशाणाद्यैश्चेति (ख), निषादाद्यैश्चेति (ग), निस्वनाद्यैश्चेति (ङ) ।

‡ स्वर्गलोकमनुप्राप्येति (ख) ।

§ शृणुध्वं गदत इति (क) ।

यो देवः सर्व्वभुग्विष्णुः कामरूपी* निरञ्जनः ।
सर्व्वधर्म्मफलं राजन् सम्पूर्णं प्रददाति च ॥ २०३ ।
यस्य स्मरणमात्रेण देवदेवस्य चक्रिणः ।
सफलानि भवन्त्येव सर्व्वकर्म्माणि भूपते ॥ २०४ ।
परमात्माच्युतोऽनन्तः† पुण्यकर्म्मफलप्रदः ।
सत्कर्म्मकर्त्तृभिर्नित्यं स्मृतः सर्व्वार्त्तिनाशनः ॥ २०५ ।
धर्म्माय विष्णुः सकलानि‡ विष्णुः
कर्म्माणि विष्णुश्च स एव भोक्ता ।
कार्य्यञ्च विष्णुः करणानि विष्णु-
स्तस्मान्न किञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥ २०६ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे त्रयोदशोऽध्यायः ।

---

* ज्ञानरूपीति (ख) ।

† परमात्मा जगन्नाथ इति (ख) ।

‡ सकलाश्च विष्णुरिति (घ) ।

अथ चतुर्द्दशोऽध्यायः ।*

काल उवाच ।

पापभेदान् प्रवक्ष्यामि तथा† स्थूलाश्च यातनाः ।
शृणुष्व धैर्य्यमास्थाय रौद्रा हि नरका यतः ॥ १ ।
पापिनो ये दुरात्मानो नरकाग्निषु सन्ततम् ।
पच्यन्ते तेषु तान्वक्ष्ये भयङ्करफलप्रदान् ॥ २ ।
तपनो वालुकाकुम्भो महारौरव-रौरवौ ।
कुम्भीपाको निरुच्छ्वासः कालसूत्रः प्रमर्द्दनः‡ ॥ ३ ।
असिपत्रवनं घोरं§ लालाभक्षो हिमोत्कटः ।
मूषावस्था वसाकूपस्तथा¶ वैतरणी नदी ॥ ४ ।
स्वभक्ष्यो मूत्रपानञ्च पुरीषह्रद एव च ।
तप्तशूलं तप्तशिलाशाल्मलीद्रुममेव च ॥ ५ ।
तथा शोणितकूपश्च घोरं शोणितभोजनम्‖ ।
स्वमांसभोजनञ्चैव** वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥ ६ ।

---

* (ख) पुस्तके चतुर्द्दशाध्याय, पञ्चदशाध्यायस्यापि कियान् भागो नास्ति ।

† यथा इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ प्रमर्द्दक इति (ख) ।

§ नरकमसिपत्रञ्च इति (क) ।

¶ मटाकूपस्तथेति (क), (घ), (ङ) ।

‖ शोणितभक्षणमिति (घ) ।

** स्वमांसभक्षणञ्चैवेति (घ) ।

शिलावृष्टिः शस्त्रवृष्टिर्वह्निवृष्टिस्तथैव च ।
क्षीरोदकं चोष्णतोयं तप्तायःपिण्डभक्षणम्* ॥ ७ ।
अधःशिरःशोषणञ्च मरुप्रपतनन्तथा ।
तथा पाषाणयन्त्राणि क्रिमिभोजनमेव च ॥ ८ ।
क्षाराम्बुपानभ्रमणं तथा क्रकचदारणम् ।
पुरीषलेपनञ्चैव पुरीषस्य च भोजनम् ॥ ९ ।
रेतःपानं महाघोरं सर्व्वसन्धिषु दाहनम् ।
अङ्गारशयनञ्चैव तथा मुषलमर्द्दनम् ॥ १० ।
बहूनि काष्ठयन्त्राणि कर्षणं छेदनं तथा ।
पतनोत्पतनञ्चैव गदादण्डादिपीड़नम्† ॥ ११ ।
गजदन्तैः प्रहरणं नानासर्पैश्च दंशनम् ।
धूमपानं पाशबन्धं नानाशूलाग्ररोहणम्‡ ॥ १२ ।
क्षाराम्बुसेचनञ्चैव नासायाञ्च मुखे तथा ।
घोरं क्षाराम्बुपानञ्च तथा लवणभक्षणम् ॥ १३ ।
स्नायुच्छेदं स्नायुबन्धमस्थिच्छेदन्तथैव§ च ।
क्षाराम्बुकर्णरन्ध्राणां¶ प्रवेशं मांसभोजनम् ॥ १४ ।
पित्तपानं महाघोरं तथैव श्लेष्मभोजनम् ।

---

* तप्ताय पिण्डभोजनमिति (घ) ।
† पदा दण्डादपीडनमिति (क) ।
‡ शूलाग्ररोपणमिति (क), (घ), (ङ) ।
§ वह्निभेदनमेव च इति (घ) ।
¶ क्षाराम्बुपूर्णरन्ध्राणामिति (ङ) ।

वृक्षाग्रात्पतनञ्चैव जलान्तर्मज्जनन्तथा ॥ १५ ।
पाषाणधारणञ्चैव शयनं कण्टकोपरि ।
पिपीलिकाभिर्दंशनं* वृश्चिकैश्चाऽपि पीड़नम् ॥ १६ ।
व्याघ्रपीडा शिवापीड़ा तथा महिषपीड़नम्† ।
कर्द्दमे शयनञ्चैव दुर्गन्धपरिपूरिते‡ ॥ १७ ।
शस्त्रास्त्रशयनञ्चैव महातीक्ष्णनिषेवणम्§ ।
अत्युष्णतैलपानञ्च महत्कटुनिषेवणम् ॥ १८ ।
कषायोदकपानञ्च तप्तपाषाणभक्षणम्¶ ।
अत्युष्णसिकतास्नानं तथा दशनशीर्णनम् ॥ १९ ।
तप्तायःशयनञ्चैव तप्तशीताम्बुसेचनम् ।
सूचीप्रक्षेपणञ्चैव नेत्रयोर्मुखसन्धिषु ॥ २० ।
शिश्ने च वृषणे चैव अयोभारस्य बन्धनम् ॥ २१ ।
एवमाद्या महाभाग यातनाः कोटिकोटिशः ।
अपि वर्षसहस्रेण नाहं निगदितुं क्षमः ॥ २२ ।
एतेषु यस्य यत्पापं पापिनः क्षितिरक्षक ।
तत्सर्व्वं संप्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ २३ ।
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।

---

* दशनमिति (ग), (घ)। एवं सति छन्दोभङ्ग ।

† एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति।

‡ दुर्गन्धपरिते चइ इति (क)।

§ महातिक्तनिषेवणमिति (ग)।

¶ महाकटुनिषेवणमिति (ख), (घ) पुस्तके श्लोकस्यास्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति।

महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ २४ ।
पंक्तिभेदी वृथापाकी ब्राह्मणानाञ्च निन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥ २५ ।
ब्राह्मणान्यः* समाहूय दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चान्नास्तीति तं† ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ २६ ।
यस्माद्धर्म्मं परिज्ञाय तमेव‡ द्वेष्टि योऽधमः ।
करोति चाऽप्युदासीनं तमाहुर्ब्रह्मघातकम्§ ॥ २७ ।
गवां तृष्णाभिभूतानां पानार्थमभियायिनाम्¶ ।
अन्तरायीभवेद्यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ २८ ।
स्नानार्थं भोजनार्थं वा गच्छतो ब्राह्मणस्य यः ।
समायात्यन्तरायत्वं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ २९ ।
अनधीत्य च शास्त्राणि शास्त्रार्थं वक्ति योऽधमः ।
अहङ्काररतो यश्च तमाहुर्ब्रह्मघातकम्‖ ॥ ३० ।
प्रायश्चित्तं चिकित्साञ्च ज्योतिषं धर्म्मनिर्णयम् ।
विना शास्त्रेण यो ब्रूते तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ३१ ।
यशेश्वर्य्याभिमानेन विद्याधनमदेन वा ।

---

* ब्राह्मणान् समाहूय इति (घ) ।

† पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयादिति (ख) ।

‡ तमेव द्वेष्टीति (ग) ।

§ (घ) पुस्तके (२७) श्लोको नास्ति ।

¶ पानार्थमभिधावतामिति (क), (ङ) ।

‖ (ख) पुस्तके (३०) श्लोको नास्ति, तत्स्थाने (२८) श्लोक. पठितः ।

द्विजानाचिपते सर्व्वान्समाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ३२ ।
परनिन्दासु निरतः स्वात्मोत्कर्षपरश्च* यः ।
असत्यनिरतश्चैव ब्रह्महा परिकीर्त्तितः ॥ ३३ ।
अन्योद्विगकरश्चैव तथा चान्यस्य सूचकः ।
दम्भाचारपरश्चैव ब्रह्महेत्यभिधीयते ॥ ३४ ।
नित्यं प्रतिग्रहरतस्तथा प्राणिवधे रतः ।
अधर्म्मस्यानुमन्ता च ब्रह्महेत्यभिधीयते† ॥ ३५ ।
ब्रह्महत्यासमं पापमेवं बहुविधं नृप ।
सुरापानसमं पापं प्रवच्यामि समासतः ॥ ३६ ।
गणान्नभोजनञ्चैव गणिकान्ननिषेवणम् ।
पतितान्नादनञ्चैव सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ३७ ।
औपासनपरित्यागो देवलस्यान्नभोजनम् ।
सुरापयोषित्‡संयोगं सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ३८ ।
यः शूद्रेण समाहूतो भोजनं कुरुते द्विजः ।
सुरापी स हि विज्ञेयः§ सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ॥ ३९ ।
यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातः कुर्य्याद्वा भोजनं द्विजः ।
सुरापी स हि¶ विज्ञेयः सर्व्वकर्म्मबहिष्कृतः ॥ ४० ।

---

* स्वात्मोत्कर्षपरस्तु य इति (क) ।
† ब्रह्महा परिकीर्त्तित इति (क), (घ), (ङ) ।
‡ सुरापरासि इति (ग) ।
§ सुरापी च स विज्ञेय इति (क), (घ) ; सुरापी स च विज्ञेय इति (ङ) ।
¶ सुरापी च स इति (क) ।

अकालकर्मकरणं पुत्रीगमनमेव च ।
हीनजात्यभिगमनं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
परस्त्रीगमनञ्चैव गुरुतल्पसमं स्मृतम्* ॥ ४८ ।
वेदयज्ञविहीनत्वं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ४९ ।
पितृयज्ञपरित्यागी धर्मकार्यविलोपकृत्† ।
यतिनिन्दापरश्चैव विज्ञेयो गुरुतल्पगः‡ ॥ ५० ।
इत्येवमादयो राजन्महापातकसंज्ञिताः ।
एतेष्वन्यतमे वापि सङ्गकृत्तत्समो भवेत् ॥ ५१ ।
यथा कथञ्चित्पापानां महद्भिः परमर्षिभिः ।
शास्त्रेषु निष्कृतिर्दृष्टा प्रायश्चित्तादिकल्पनैः ॥ ५२ ।
प्रायश्चित्तविहीनानि पापानि शृणु भूपते ।
समस्तपापतुल्यानि महानरकदानि वै ॥ ५३ ।
यः शूद्रेणार्चितं लिङ्गं विष्णुं वा प्रणमेन्नरः ।
न तस्य निष्कृतिश्चास्ति प्रायश्चित्तायुतैरपि§ ॥ ५४ ।
नमेद्यः शूद्रसंस्पृष्टं लिङ्गं वा हरिमेव वा ।
स सर्वयातनाभोगी यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ५५ ।
पाषण्डपूजितं लिङ्गं नत्वा पाषण्डतां व्रजेत् ।

---

* षट्सु पुस्तकेषु (४७।४८) श्लोकयोर्विपर्ययो दृश्यते ।
† धर्मकार्यविनाशकृदिति (घ) ।
‡ (ङ) पुस्तके (४९।५०) श्लोकौ न स्तः ।
§ (क) पुस्तके (५१।५४) श्लोकौ न स्तः ।

राजन्वेदविदो वापि सर्व्वशास्त्रार्थविद्यदि* ॥ ५६ ।
आभीरपूजितं लिङ्गं नत्वा नरकमश्नुते ॥ ५७ ।
योषिद्भिः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि नमेत्तु यः ।
स कोटिकुलसंयुक्त आकल्पं रौरवे वसेत्† ॥ ५८ ।
यदा प्रतिष्ठितं लिङ्गं मन्त्रविद्भिर्यथाविधि ।
तदाप्रभृति शूद्रश्च योषितो वापि न स्पृशेत्‡ ॥ ५९ ।
स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणाञ्च जनेश्वर ।
स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्व्वा शङ्करस्य वा§ । ६० ।
विष्णुं वा शङ्करं वापि आद्यमाचारवर्ज्जितैः ।
अर्च्चितं राजशार्दूल स्वप्नेऽपि च न पूजयेत् ॥ ६१ ।
यः शूद्रसंस्कृतं लिङ्गं विष्णुं वाऽपि नमेन्नरः ।
इहैवात्यन्तदुःखानि प्रश्नन्त्यामुष्मिकं किमु¶ ॥ ६२ ।
आभीरपूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि जनेश्वर ।
नमन्नाशयत्येव किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ६३ ।
शूद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्रियो वा|| पतितोऽपि वा ।
केशवं वा शिवं वाऽपि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते ॥ ६४ ।

---

* सर्व्वशास्त्रविदो यदि इति (ङ)।

† आकल्प रौरव व्रजेदिति (क), रौरव वसेदिति (घ), (ङ)।

‡ शूद्रो न स्पृशेत, योषितो वापि न स्पृशेयुरित्यर्थ ।

§ विष्णो वा शङ्करेऽपि वा इति (क), (घ), (ङ)।

¶ संप्राप्य स्थितवान् गृहे इति (क)।

|| योषित इति (घ)।

ब्रह्महत्यादिपापानां कदाचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
ब्राह्मणं द्वेष्टि यस्तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥ ६५ ।
विश्वासघातकानाञ्च कृतघ्नानां जनेश्वर ।
शूद्रस्त्रीसङ्गिनाञ्चैव निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् * ॥ ६६ । -
शूद्रान्नपुष्टदेहानां वेदनिन्दारतात्मनाम् ।
गुरुनिन्दापराणाञ्च निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ ६७ ।
शिवनिन्दापराणाञ्च विष्णुनिन्दारतात्मनाम् ।
सत्कथानिन्दकानाञ्च नेहाऽमुत्र च निष्कृतिः ॥ ६८ ।
बौद्धालयं विशेद्यस्तु महापद्यपि वै द्विजः ।
तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति† प्रायश्चित्तशतैरपि ॥ ६९ ।
बौद्धाः पाषण्डिनः प्रोक्ता यतो वै वेदनिन्दकाः ।
तस्माद्द्विजस्तान्नेक्षेत यदि वेदेषु भक्तिमान् ॥ ७० ।
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि द्विजो बौद्धालयं विशेत् ।
ज्ञात्वा चेत्‡ निष्कृतिर्नास्ति शास्त्राणामेष निर्णयः ॥ ७१ ।
एतेषां पापबाहुल्यान्नरकं कल्पकोटिषु§ ।
एते पाषण्डिनः प्रोक्तास्तस्मादेषां न निष्कृतिः ॥ ७२ ।
प्रायश्चित्तविहीनानि प्रोक्तान्येतानि ते प्रभो ।

---

* (ख) पुस्तके (६६) श्लोकस्य द्वितीयश्लोकपादौ तथा (६७) श्लोकश्च न सन्ति ।

† न तस्य निष्कृतिर्वास्ति इति (ग) ।

‡ दाता च इति (ग) ।

§ नरके न निवर्त्तते इति (ख) ।

अघानि तेषां नरकान् गदतो मे* निशामय ॥ ७३ ।
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
पच्यन्ते नरकेष्वेषु† वंशायुतसमन्विताः ॥ ७४ ।
ततः कर्म्मोऽवसानेन‡ स्थावराः प्रभवन्ति ते ।
कल्पत्रितयपर्य्यन्तं तदन्ते क्रमशो हि ते§ ॥ ७५ ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ।
विष्ठाभुजो भवन्त्येते पुरीषकृमयस्तथा¶ । ७६ ।
ततस्त्वाशीविषाः कल्पं तदन्ते क्रमशो हि ते‖ ।
तथैव युगसाहस्रं तदन्ते म्लेच्छजातयः ॥ ७७ ।
क्रमेण** कर्म्मशेषेण गोलकाः†† प्रभवन्ति ते ।
कुण्डाश्च जन्मन्येकस्मिंस्ततो विप्रो ह्यकिञ्चनः ॥ ७८ ।
दारिद्र्यपीड़ितो नित्यं प्रतिग्रहपरायणः ।
पापं प्रतिग्रहाद्याति पापान्नरकमश्नुते ॥ ७९ ।
तव राजन्महाभाग यातना याः प्रकीर्त्तिताः ।
महापातकिनस्तासु प्रत्येकं युगवासिनः ॥ ८० ।

---

* वदतो मे इति (क)।

† नरके घोरे इति (ग)।

‡ कर्म्मोऽवशेषेण इति (ग)।

§ क्रमशो हि ते इति (ङ)।

¶ क्रमयस्तथा इति (घ), (ङ)।

‖ तदन्ते पशवो हि ते इति (क), (घ), (ङ)।

** तदन्ते इति (घ)।

†† गणका इति (ग), गणिका इति (घ), (ङ)।

तदन्ते पृथिवीमेत्य सप्तजन्मसु गर्द्दभाः* ।
ततः श्वानो विड्वराहा भवेयुर्दशजन्मसु ॥ ८१ ।
आशताब्दं विट्क्रमयस्ततस्ते मूषिका नृप† ।
तावत्कालं भवेयुश्च सर्पा द्वादशजन्मसु‡ ॥ ८२ ।
ततः सहस्रजन्मानि§ मृगाद्याः पशवो नृप ।
शताब्दं स्थावरा राजंस्तदन्ते गोशरीरिणः¶ ॥ ८३ ।
ततस्तु सप्त जन्मानि चाण्डालाः परिकीर्त्तिताः ।
ततः षोड़श जन्मानि शूद्राद्या हीनजातयः ॥ ८४ ।
ततस्तु जन्मद्वितये वैश्यः क्षत्रिय एव च ।
तत्राऽप्यतिबलैर्नित्यं बाध्यमानो हि‖ जीवति ॥ ८५ ।
ततश्च विप्रतां प्राप्य दरिद्रो व्याधिपीड़ितः ।
प्रतिग्रहपरो नित्यं ततो नरकमश्नुते** ॥ ८६ ।
असूयाविष्टमनसां रौरवं नरकं स्मृतम् ।
तत्र कल्पत्रयं स्थित्वा चण्डालाः कोटिजन्मसु ॥ ८७ ।
मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्देवाग्नौ ब्राह्मणेषु च ।

---

* गर्हिता इति (घ) गर्द्दिता इति (ङ)।

† (क) पुस्तकेऽत्र पर कति श्लोका न सन्ति।

‡ (घ) पुस्तकेऽत्र पर सार्द्धैकश्लोकी नास्ति।

§ तत षोडश जन्मानीति (ङ)।

¶ तदन्तेऽश्वशरीरिण इति (ङ)।

‖ बाध्यमानोऽपि जीवति इति (ङ)।

** (घ) पुस्तके (८५) श्लोकस्य चतुर्थचरणादारभ्य (८६) श्लोकस्य तृतीयचरणावधिक ग्रन्थो नास्ति।

स श्वयोनिशतं गत्वा चाण्डालेषु निपात्यते* ॥ ८८ ।
ततो विष्ठाकृमिः कल्पं ततो व्याघ्रस्त्रिजन्मनि ।
तदन्ते नरकं याति युगानामेकविंशतिम्† ॥ ८६ ।
परनिन्दारता ये च‡ ये च निष्ठुरभाषिणः ।
दानानां विघ्नकर्त्तारस्तेषां पापफलं शृणु ॥ ९० ।
तप्तायःपिण्डवदनाः सूचीपूरितलोचनाः ।
अधःशिरार्द्धपादाश्च ताड्यन्ते यमकिङ्करैः ॥ ९१ ।
एवं शताब्दपर्य्यन्तं तदन्ते शोणिते ह्रदे ।
मग्नाः कण्ठस्थपाषाणाः शताब्दं निवसन्ति ते ॥ ९२ ।
ततः सर्व्वेषु घोरेषु नरकेषु समाः शतम् ।
स्थित्वा कर्म्मावशेषेण तरन्त्यामिषभोगिनः§ ॥ ९३ ।
परद्रव्यापहर्त्तॄणां नरकं शृणु पण्डित¶ ।
मुषलोदूखलाभ्याञ्च तुद्यन्ते‖ तस्करा भृशम् ॥ ९४ ।
तदन्ते तप्तपाषाणग्रहणं वत्सरत्रयम् ।
ततश्च कालसूत्रेण भिद्यन्ते सप्तवत्सरान् ॥ ९५ ।
शोचन्तः स्वानि कर्म्माणि परद्रव्यापहारकाः** ।

---

* शुनी योनिशतं गत्वा चण्डालेषु च जायते इति (घ), (ङ) ।

† युगानामेकसप्ततिमिति इति (घ), (ङ) ।

‡ परनिन्दापरा ये चेति (घ), (ङ) ।

§ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

¶ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति, (ङ) पुस्तके तु ताडकवनामध्यमारोपितम् ।

‖ ताड्यन्ते इति (क), चूर्ण्यन्ते इति (घ), (ङ) ।

** परद्रव्यापहारत. इति (ग) ।

ततः क्रमेण पच्यन्ते नरकाग्निषु सन्ततम् ॥ ८६ ।
परस्वसूचकानाञ्च नरकं शृणु भूपते* ।
तावद्युगसहस्राणि तप्तायःपिण्डभक्षणम्† ॥ ८७ ।
उत्पाट्यन्ते तु रदनाः सन्दंशैर्भृशदारुणैः ।
निरुच्छासे महाघोरे कल्पान्तं निवसन्ति ते ॥ ८८ ।
परस्त्रीलोलुपानाञ्च नरकं शृणु भूपते ।
तप्तताम्रस्त्रियस्तेन रमन्ते‡ प्रसभं बहु§ ॥ ८९ ।
रमन्ते तेन संगृह्य विद्रावन्तं प्रसह्य ताः¶ ।
दिशन्त्यस्य कृतं कर्म्म तदन्ते नरकान्क्रमात् ॥ १०० ।
अन्यं भजन्ते भूपाल पतिं त्यक्त्वा च या स्त्रियः ।
तासाञ्च नरकान्वक्ष्ये गदतो मे निशामय ॥ १०१ ।
तप्ताय पुरुषास्तासु‖ तप्तायःशयने बलात् ।
गृहीत्वा कल्पपर्य्यन्तं रमन्तेऽतिबलान्विताः ॥ १०२ ।
ततस्तैर्योषितो मुक्ता हुताशनसमोज्ज्वलम्** ।
अयस्तम्भं समाश्लिष्य तिष्ठन्त्यब्दसहस्रकम् ॥ १०३ ।

---

* (क) पुस्तकेऽत्र परमष्टौ श्लोकपादा न सन्ति ।

† तावद्युगसहस्रन्तु तप्ताय पिण्डभोजनमिति (घ), (ङ) ।

‡ रम्यन्ते इति (क), (घ) ।

§ बलादिति (क), (ख), (ङ) ।

¶ ता स्त्रियो विद्रावन्त त संगृह्य तेन सह रमन्त इत्यर्थ ।

‖ तप्ताय पुरुषास्तासु इति (क), (घ), (ङ) । एव बहुषु पुस्तकेषु पुरुषाणां कर्मत्वे स्थितेऽपि कर्तृत्वस्याधिकसारस्यात्रदेवाऽवलम्बितमस्माभि ।

** हुताशनसमैश्चिममिति (ग) ।

ततः क्षारोदकस्नानं क्षारोदकनिषेवणम् ।
तदन्ते नरकान्सर्वान्क्रमेण परिभुञ्जते ॥ १०३ ॥
यो हन्ति ब्राह्मणीं गाञ्च क्षत्रियाञ्च नृपोत्तम ।
स एता यातनाः सर्व्वा भुङ्क्ते कल्पेषु पञ्चसु ॥ १०४ ॥
यः शृणोति महन्निन्दां सादरञ्च* शृणुष्व मे ।
तेषां कर्णेषु पात्यन्ते तप्तायःकीलसञ्चयाः† ॥ १०५ ॥
ततश्च तेषु छिद्रेषु तैलमत्युष्णमुल्वणम् ।
पूर्य्यते‡ च ततश्चापि कुम्भीपाकं प्रपद्यते ॥ १०६ ॥
नास्तिकानां प्रवक्ष्यामि नरकं शृणु भूपते§ ।
अब्दानां कोटिपर्य्यन्तं नरकं भुञ्जते हि ते ॥ १०७ ॥
ततश्च कल्पपर्य्यन्तं पुरीषं भुञ्जते नृप ।
युगन्तु¶ रौरवं पश्चात्तप्तसैकतभोजनम् ॥ १०८ ॥
ब्राह्मणान्ये निरीक्षन्ते क्रोधदृष्ट्या‖ नराधमाः ।
तप्तसूचीसहस्रन्तु तेषां नेत्रेषु पूर्य्यते** ॥ १०९ ॥
ततः क्षाराम्बुधाराभिः सिच्यन्ते नृपसत्तम ।

---

* सादरं तच्छृणुष्व मे इति बहुषु पाठः ।

† तप्ताय फालसञ्चया इति (ग) ।

‡ सिच्यन्त इति (ङ) ।

§ (घ) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

¶ युगानि रौरवमिति (ग), तत्र युगमौति पाठे, भुङ्क्ते इति शेषः ।

‖ क्रोधदृष्ट्या इति (घ), (ङ) ।

** चक्षुषु पूर्य्यते इति (ख), (घ), (ङ) ।

ततश्च क्रकचैर्घोरैर्भिद्यन्ते पापकारिणः* ॥ ११० ।
विश्वासघातिनश्चैव मर्य्यादाघातिनास्तथा ।
परान्नलोलुपानाञ्च नरकं शृणु दारुणम् ॥ १११ ।
श्वमांसभोजिनो नित्यं† भक्ष्यमाणाः श्वभिस्तथा ।
नरकेषु समस्तेषु प्रत्येकं युगवासिनः ॥ ११२ ।
प्रतिग्रहरता ये च‡ ये च नक्षत्रपाठकाः ।
ये च देवलकान्नानां भोगिनस्तच्छृणुष्व मे ॥ ११३ ।
राजन्नाकल्पपर्यन्तं यातनासु च दुःखिनः ।
पच्यन्ते सततं पापा विष्ठाभोगरताः सदा ॥ ११४ ।
ततश्च भुवमासाद्य चाण्डालाः शतजन्मसु ।
भवन्ति बहुदुःखार्त्ता दरिद्रा व्याधिपीड़िताः ॥ ११५ ।
असत्यनिरतानाञ्च तथा निष्ठुरभाषिणाम् ।
उत्पाट्यन्ते सदा जिह्वाः सन्दंशैर्भृशदारुणैः ॥ ११६ ।
ततस्तैलेन सिच्यन्ते§ कालसूत्रप्रपीड़िताः ।
ततः क्षारोदकस्नानं मूत्रविष्ठानिषेवणम् ।
तदन्ते भुवमासाद्य भवन्ति म्लेच्छजातयः ॥ ११७ ।
अन्योद्वेगकरा ये तु यान्ति वैतरणीं नदीम् ।

---

* पापकर्मिण इति (ग) ।
† श्वमांसभोजिनो नित्यमिति (ख), (घ), (ङ) ।
‡ प्रतिग्रहपरा ये चेति (ख) ।
§ पच्यन्ते इति (ख), (घ), (ङ) ।

मुक्तपञ्चमहायज्ञाः* नानाभक्षाः† भवन्ति हि ॥ ११८ ।
औपासनपरित्यागी रौरवं नरकं व्रजेत् ।
अनुष्ठानविहीनाश्च कृमिभक्षं प्रयान्ति हि ॥ ११९ ।
नृपैतेषाञ्चतुर्णाञ्च दुःखं पञ्चयुगावधि ।
तदन्ते भुवमासाद्य भवन्ति परसेवकाः ॥ १२० ।
विप्रग्रामकरादानं कुर्वतां शृणु भूपते ।
यातनास्वासु पचन्ते यावदाचन्द्रतारकम्‡ ॥ १२१ ।
विप्रग्रामेषु भूपाल यः कुर्य्यादधिकङ्करम् ।
ससहस्रकुलो भुङ्क्ते नरकान् कल्पकोटिषु ॥ १२२ ।
विप्रग्रामे करादाने योऽनुमन्यति पातकी§ ।
स एव कृतवान्¶ ब्रह्महत्यायुतायुतम् ॥ १२३ ।
श्वविष्ठाभोगिनो नित्यं नरा ह्यातिथ्यवर्जिताः|| ।
कालसूत्रे महाघोरे वसन्ति हि चतुर्युगम् ॥ १२४ ।
अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौ च यो नरः** ।
सिक्त्वा रेतो महापापी रेतोभोजनमाप्नुयात् ॥ १२५ ।

---

* मुक्तपञ्चमहायज्ञा इति बहुषु पाठः।

† नानाभक्षा इति (ग)।

‡ (क) पुस्तके एष श्लोको नास्ति।

§ पापकृदिति बहुषु पाठः।

¶ स एव कृतवान् पापी ब्रह्महत्यायुतायुतमिति (घ)।

|| याज्यातिथ्यविवर्जिता इति (क)।

** अयोनौ पशुयोनौ च यो नरः कर्म्मनिषेवतीति (क)।

वसाकूपं ततः प्राप्य स्थित्वा दिव्याब्दसप्ततिम् ।
रेतोभोगी भवेन्मर्त्त्यः सर्व्वलोकेषु निन्दितः ॥ १२६ ।
उपवासदिने राजन्दन्तधावनक्षन्नरः ।
स घोरं नरकं याति* व्याघ्रभक्ष्यं चतुर्युगम् ॥ १२७ ।
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु† वसुन्धराम् ।
तस्य पापफलं वच्मि गदतो मे निशामय ॥ १२८ ।
स कोटिकुलसंयुक्तः प्रभुञ्जन् पूतिमृत्तिकाम् ।
यातनास्वासु पच्यन्ते प्रत्येकं कल्पकोटिषु ।
षष्टिवर्षसहस्राणि जायन्ते विड्भुजश्च ते ॥ १२९ ।
गणयेद्यस्तु‡ पृथिवीं मृषा तन्नरकं शृणु ।
स कोटिकुलसंयुक्तो निमज्जत्युग्रकर्द्दमे ॥ १३० ।
ततो विष्ठाह्रदे मग्नस्तिष्ठेद्युगसहस्रकम् ।
तदन्ते यातनास्वासु यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १३१ ।
ततश्च पृथिवीमेत्य सर्व्वलोकेषु निन्दितः ।
व्रणी कुष्ठाभिभूतश्च भवेद्युगशतं नरः§ ॥ १३२ ।
यः स्वकर्मपरित्यागी पाषण्डीत्युच्यते बुधैः ।
तत्सङ्गकृत्तत्समश्च¶ तावुभावतिपापिनौ ॥ १३३ ।

---

* अघोरं नरकं यातीति (क), (घ), (ङ) ।
† यो हरेद्वै इति (क), (घ) । हरेद्येति (ङ) ।
‡ गोपयेद्यस्तु पृथिवीमिति (क) ।
§ भव जन्मशत नर इति (क), (घ), (ङ) ।
¶ तत्सम स्यादिति (ग) ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च।
सहस्रवंशसंयुक्तो नरके वासमश्नुते ॥ १३४ ॥
यस्तु तप्तमुद्रादिलिङ्गचिह्नतनुर्नरः*।
स सर्व्वयातनाभोगी चाण्डालो जन्मकोटिषु ॥ १३५ ॥
तं द्विजं† तप्तमुद्रादिलिङ्गाङ्किततनुन्नरः।
सम्भाष्य‡ रौरवं याति यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश ॥ १३६ ॥
चक्राङ्किततनुर्यत्र तत्र कोऽपि न संवसेत्।
यदि तिष्ठेन्महापापी सहस्रब्रह्महा भवेत् ॥ १३७ ॥
गङ्गास्नानरतो वाऽपि अश्वमेधरतोऽपि वा।
चक्राङ्किततनुं दृष्ट्वा पश्येत्सूर्य्यं जपेन्नरः§।
जपेत¶ पौरुषं सूक्तमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ १३८ ॥
लिङ्गाङ्किततनुं दृष्ट्वा पश्येत्सूर्य्यं जपेन्नरः‖।
जपेच्च शतरुद्रीयमन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ १३९ ॥
ब्राह्मणस्य तनुर्ज्ञेया सर्व्वदेवसमाश्रिता।
सा चेत्सन्तापिता राजन् किं वक्ष्यामि महेनसः ॥ १४० ॥

---

* गदादिलिङ्गचिह्नतनुरिति (ग), (घ)। (ङ) पुस्तके इत आरभ्य चतुर्द्दशोऽध्यायं नास्ति।

† य द्विजमिति (ग)। तप्तमुद्रादिलिङ्गेति (क), (घ)।

‡ संप्राप्य नरकमिति (ग)।

§ जपन्नर इति (ग)।

¶ प्रजपेत्पौरुषं सूक्तमिति (क), जपेत पौरुषं सूक्तमन्यथा रौरवं व्रजेदिति (ख), (ङ)। जपेतेत्यत्र जपेदिति साधु।

‖ जपन्नर इति (ग)।

चक्राङ्कितततनुर्वापि राजलिङ्गाङ्कितोऽपि वा ।
नाधिकारी परिज्ञेयः* श्रौतस्मार्त्तेषु कर्मसु ॥ १४१ ।
भृतकाध्यापकाश्चैव भृतकाध्यायिनस्तथा ।
आकल्पं यातनां भुङ्क्ते† तदन्ते म्लेच्छजातयः ॥ १४२ ।
स्त्रीशूद्राणां समीपे तु वेदाध्ययनतत्पराः ।
कल्पकोटिसहस्रेषु प्राप्नोति नरकान् क्रमात् ॥ १४३ ।
देवद्रव्यापहर्त्तारो गुरुद्रव्यापहारकाः ।
ब्रह्महत्यायुतसमं दुष्कृतं भुञ्जते नराः ॥ १४४ ।
अनाथधनहर्त्तारोऽनाथं ये विद्विषन्ति च‡ ।
तेषां पापफलं वक्ष्ये शृणुष्व सुसमाहिताः ॥ १४५ ।
अधःशिरोर्द्ध्वपादाश्च§ कीलितास्ताम्रकद्वये ।
धूमपानरता नित्यं तिष्ठन्त्याब्रह्मवासरम् ॥ १४६ ।
आरामे पुष्पहर्त्तारो देवपूजार्थकल्पितेश्व ।
ते यान्ति नरकं घोरं वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥ १४७ ।
जले देवालये वाऽपि यः सृजेद्देहजं मलम् ।
भ्रूणहत्यासमं पापं प्राप्नोतीत्यतिदारुणम्‖ ॥ १४८ ।

* नाधिकारी प्रविज्ञेय इति (क) ।

† आकल्प यातना भुक्त्वा इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ अनाथधनहर्त्ता यदनाथ ये द्विषन्ति चेति (क) ।

§ अध शिरोर्द्ध्वपादा इति आर्षं, अध शिरऊर्द्ध्वपादा अध शीर्षोर्द्ध्वपादाश्चेति साधु ।

¶ आरामपुष्पहर्त्तारोदेवपूजाऽनुकल्पित इति (क) ।

‖ भ्रूणहत्यादिकं पाप स प्राप्नोत्यतिदारुणमिति (क), भ्रूणहत्यासम पाप संप्राप्नोति दारुणमिति (घ), (ङ) ।

दन्तास्थिकेशनखरान्यः सर्जेद्देवतालये ।
जले वा भुक्तशेषञ्च तस्य पापफलं शृणु ॥ १४८ ।
प्रासप्रतोदनैर्भिन्ना आर्त्तरावविराविणः ।
अत्युष्णतैलपानञ्च कुम्भीपाकन्ततः क्रमात् ॥ १५० ।
ब्रह्मस्वं हरते यस्तु तृणं वा काष्ठमेव वा ।
स याति नरकं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १५१ ।
ब्रह्मस्वहरणं राजन्निहामुत्र च दुःखदम्* ।
इह सम्पद्विनाशाय परत्र नरकाय च ॥ १५२ ।
कूटसाक्ष्यं वदेद्यस्तु तस्य पापफलं शृणु ।
स याति यातनाः सर्व्वा यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १५३ ।
इह पुत्राश्च पौत्राश्च विनश्यन्ति परत्र च† ।
रौरवं नरकं याति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ १५४ ।
ये चातिकामिनो मर्त्त्या ये च मिथ्याभिवादिनः ।
तेषां मुखे जलौकाय‡ पूर्य्यन्ते पन्नगोपमाः ॥ १५५ ।
एवं षष्टिसमाः स्थित्वा ततः चाराम्बुसेचनम् ।
श्वमांसाहारनिरता विशन्ति चारकर्द्दमम्§ ॥ १५६ ।
ततो गजैर्निपात्यन्ते महाप्रपतनन्तथा¶ ।

---

* इहाऽमुत्राऽपि दुःखदमिति (क), (घ), (ङ) ।

† परत्र चा इति (क), (घ) ।

‡ जलौकासु इति (क), (ङ) ।

§ चारकर्द्दमे इति (क), (घ), (ङ) ।

¶ महाप्रपतनं तथा इति (क), (घ) ।

तदन्ते भुवमासाद्य हीनाङ्गाः प्रभवन्ति च* ॥ १५७ ।
ऋतौ नाभिगमेद्यस्तु स्वस्त्रियं मनुजेश्वर ।
स याति रौरवं† घोरं ब्रह्महत्याञ्च विन्दति ॥ १५८ ।
अनाचाररतान्दृष्ट्वा यः शक्तो न निवारयेत् ।
तत्पापार्द्धमवाप्नोति यतोऽपेचापरायणः‡ ॥ १५९ ।
पापिनां पापगणनां यः करोति नराधमः ।
अखिले तुल्यपापी स्यान्मिथ्यात्वे द्विगुणम्भवेत् ॥ १६० ।
अपापे पातकं यस्तु समारोपति§ निन्दति ।
स याति नरकान् घोरान्यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १६१ ।
पापिनां पातकं यस्तु वदेत्तत्सदृशो¶ भवेत् ।
पापिनां नित्यपापानां पापार्द्धं नश्यति क्षणात् ॥ १६२ ।
कन्यागामी नरो‖ यस्तु भक्ष्यमाणः श्वभिः सदा ।
स याति धूमपानञ्च रूपावस्थां ततः क्रमात् ॥ १६३ ।
यस्तु व्रतानि संगृह्य असमाप्य परित्यजेत् ।
सोऽसिपत्रवनं प्राप्य हीनाङ्गो जायते भुवि ॥ १६४ ।
अन्यैः संगृह्यमाणानां व्रतानां विघ्नकृन्नरः ।

---

* विहीनाङ्गा भवन्ति च इति (क) ।

† नरकं घोरमिति (क) । पुस्तकेऽस्मिन् श्लोकादस्मादनन्तरं दशश्लोका न सन्ति ।

‡ यतोऽपेचापरायण इति पाठे, यत उपेक्षा यदुपेक्षा वेति साधु ।

§ समारोपयतीत्यार्षं, समारोपयतीति साधु ।

¶ तत्सदृशो भवेदिति (घ) ।

‖ नरो यस्तु इति (ग) ।

त्रिसप्तकुलसंयुक्तः स याति श्लेष्मभोजनम् ॥ १६५ ।
न्याये च धर्म्मविचारायां पक्षपातं करोति यः ।
न तस्य निष्कृतिर्भूप प्रायश्चित्तशतैरपि ॥ १६६ ।
अभोज्यभोजी संप्राप्य पित्तपानं समायुतम् ।
चण्डालवंशे संजातो गोमांसाशी भवेत्सदा ॥ १६७ ।
अवमन्य द्विजान्वाग्भिर्ब्रह्महत्याश्च विन्दति ।
सर्व्वाश्च यातना भुक्ता चाण्डालो दशजन्मसु ॥ १६८ ।
विप्राय दीयमाने तु यो विघ्नं कुरुते नरः ।
स याति ब्रह्महत्यानां सहस्राणां शतायुतम् ॥ १६९ ।
अपहृत्य परस्वार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।
स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलम् ॥ १७० ।
अन्यायसाधितं द्रव्यं यथान्धर्मे प्रयच्छति ।
स याति नरकं घोरं यस्यार्थस्तस्य तत्फलम् ॥ १७१ ।
प्रतिश्रुत्याऽप्रदानेन लालाभक्षं व्रजेन्नरः ।
यतिनिन्दापरो राजञ्छिलायन्त्रं व्रजेन्नरः* ॥ १७२ ।
आरामच्छेदिनो यान्ति युगानामेकविंशतिम् ।
श्वभोजनं ततो यान्ति क्रमात्सर्व्वाश्च यातनाः ॥ १७३ ।
देवतागृहभेत्तारस्तड़ागानाञ्च भेदिनः ।
पुष्पारामभिदश्चैव† यां गतिं प्राप्नुयुः शृणु ॥ १७४ ।
कोटिकोटिकुलैर्युक्ताः कल्पकोट्ययुतानि षट् ।

---

* शिलायन्त्रं व्रजेन्नर इति (ख)।

† पुष्पोद्यानभिदश्च इति (ग)।

यातनासु च सर्व्वासु* पच्यन्ते वै पृथक् पृथक् ॥ १७५ ।
ततश्च विष्ठाकृमयः कल्पकोटिषु भूपते ।
तदन्ते विड्भुजस्ते वै कल्पानामेकविंशतिम् ॥ १७६
तथैव ते कृमिभुजो युगानामेकविंशतिम् ।
ततश्च भुवमासाद्य चाण्डालाः कोटिजन्मसु ॥ १७७ ।
ग्रामनाशकराणाञ्च पापञ्च सुमहत्तरम् ।
न समर्थो† निगदितुं जन्मकोटिशतैरपि ॥ १७८ ।
देवद्रोहका ये तु तथैव ग्रामदाहकाः ।
यावद्ब्रह्मा सृजत्येतत्तावन्नरकमाप्नुयुः ॥ १७९ ।
यस्य कस्य च पापस्य योऽनुमन्ता भवेन्नरः ।
स याति तत्र पापार्द्धं नरकांश्च यथोचितान्‡ ॥ १८० ।
कुण्डाशी गोलकाशी च तथैव ग्रामयाजकः ।
अयाज्ययाजकश्चैव महापातकिनः स्मृताः ॥ १८१ ।
आह्वायका§ देवलका ग्रामनक्षत्रयाजकाः ।
तएते ब्रह्मचाण्डालाः¶ महापातकपञ्चमाः‖ ॥ १८२ ।
एतेषां यातनाः सर्व्वा युगानामेकविंशतिम् ।

---

* यातनास्वासु इति बहुषु पाठः ।

† न समर्थोऽस्मि गदितुमिति (क) ।

‡ यथोदितानिति (क), (ख), (ग) ।

§ अयाजका देवलका इति (ङ) ।

¶ तदन्ते ब्रह्मचाण्डाला इति (क), (ङ) ; तएव ब्रह्मचाण्डाला इति (घ) ।

‖ महापथिकपञ्चमा इति (ग), (घ) ।

तदन्ते भुवमासाद्य चाण्डालाः सप्तजन्मसु ॥ १८३ ।
उच्छिष्टभोजिनो ये च मित्रद्रोहरताश्च ये ।
तेषाञ्च यातनाः सर्व्वा यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १८४ ।
उत्पन्नपितृदेवेज्या वेदमार्गवहिष्कृताः ।
पाषण्डा इति विख्याता यातना बहवः स्मृताः ॥ १८५ ।
एवं बहुविधाः प्रोक्ताः पातकाद्योपपातकाः ।
तेषान्तु संख्याबाहुल्यात्कियन्तस्ते प्रकीर्त्तिताः ॥ १८६ ।
पापानां यातनानाञ्च* धर्म्माणाञ्चैव भूपते !
संख्यां निगदितुं शक्तो लोके को विष्णुना ऋते† ॥ १८७ ।
एतेषां सर्व्वपापानां धर्म्मशास्त्रविधानतः‡ ।
प्रायश्चित्तेषु चीर्णेषु पापराशिः प्रणश्यति ॥ १८८ ।
प्रायश्चित्तानि कार्य्याणि समीपे कमलापतेः ।
न्यूनातिरिक्तता न स्यात्सफलानि भवन्ति हि§ ॥ १८९ ।
गङ्गा च तुलसी चैव सत्सङ्गो हरिकीर्त्तनम् ।
अनसूया ह्यहिंसा च सर्व्वपापप्रणाशिनः ॥ १९० ।
विष्णुर्पितानि कर्म्माणि सफलानि भवन्ति हि¶ ।
अनर्पितानि कर्म्माणि भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ १९१ ।

---

* पातकानाञ्च इति (क), (घ), (ङ), कर्म्मणाञ्चैव,भूपते इति (ङ) ।

† संख्यां निगदितुं लोके क ऋषी विष्णुना ऋते इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ धर्म्मशास्त्रविशारद इति (ङ) ।

§ सफलानि भवन्ति च इति बहुषु पुस्तकेषु पाठ ।

¶ भवन्ति च इति (ग) ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यन्मोक्षसाधनम्* ।
विष्णोः समर्पितं सर्व्वं सात्त्विकं सफलं भवेत् ॥ १८२ ।
विष्णोर्भक्तिः† परा नृणां सर्व्वपापप्रणाशिनी ।
भक्तिमद्भिः कृतं कर्म्म सफलं स्यान्महीपते ॥ १८३ ।
भक्तिर्दशगुणा नृणां‡ पापारण्यदवानलः ।
तामसे राजसैश्चैव सात्त्विकैश्च नृपोत्तम ॥ १८४ ।
यश्चान्यस्य विनाशार्थं भजते श्रद्धया हरिम् ।
शृणुष्व पृथिवीपाल सा भक्तिस्तामसाऽधमा ॥ १८५ ।
योऽर्च्चयेत्कैतवधिया स्वैरिणी स्वपतिं यथा ।
नारायणं जगन्नाथं सा वै तामसमध्यमा ॥ १८६ ।
देवपूजापरान्दृष्ट्वा मत्सरी§ योऽर्च्चयेद्धरिम् ।
शृणुष्व पृथिवीपाल सा भक्तिस्तामसोत्तमा ॥ १८७ ।
धनधान्यादिकं यस्तु प्रार्थयन्नर्च्चयेद्धरिम् ।
श्रद्धया परयाविष्टः सा भक्ती राजसाऽधमा ॥ १८८ ।
यः सर्व्वलोकविख्यातां कीर्त्तिमुद्दिश्य माधवम् ।
अर्च्चयेत्परया भक्त्या सा वै राजसमध्यमा ॥ २८८ ।
सालोक्यादिपदं यस्तु प्रार्थयन्नर्च्चयेद्धरिम्¶ ।

---

* मोक्षसाधकमिति (ग) ।

† विष्णुभक्ति परा नृणामिति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

‡ दशगुणाख्यया इति (क), (घ), (ङ) । पापारण्यदवोपमा इति (घ), (ङ) ।

§ देवपूजापरान्दृष्ट्वा मनुजानिति (क), (ङ) । मनुजोयोऽर्च्चयेद्धरिमिति (घ) ।

¶ यमुद्दिश्यार्च्चयेद्धरिमिति (क), (घ) ।

विज्ञेया पृथिवीपाल सा भक्ती राजसोत्तमा ॥ २०० ।
यस्तु स्वकृतपापानां चयार्थं पूजयेद्धरिम् ।
श्रद्धया परया राजन् सा भक्तिः सात्त्विकाधमा ॥ २०१ ।
हरेरिदं प्रियमिति शुश्रूषां कुरुते नरः* ।
जनेषु श्रद्धया युक्तो भक्तिः सात्त्विकमध्यमा† ॥ २०२ ।
विधिवद्यस्त्वर्च्चयेद्यस्तु दासवच्चक्रपाणिनम् ।
भक्तीनां प्रवरा ज्ञेया सा भक्तिः सात्त्विकोत्तमा ॥ २०३ ।
नारायणस्य महिमां‡ काञ्चिच्छ्रुत्वाऽपि§ यो नरः ।
तन्मयत्वेन सन्तुष्टः सा भक्तिः सात्त्विकोत्तमा ॥ २०४ ।
अहमेव परो विष्णुर्मयि सर्व्वमिदं जगत् ।
इति यः सतत पश्येत्तं विद्यादुत्तमोत्तमम् ॥ २०५ ।
एवं दशविधा भक्तिः संसारच्छेदकारिणी ।
तत्रापि सात्त्विकी भक्तिः सर्व्वकामफलप्रदा ॥ २०६ ।
तस्माच्छृणुष्व भूपाल ससारच्छेदमिच्छता ।
स्वकर्म्मणोऽविरोधेन भक्तिः कार्य्या जनार्द्दने ॥ २०७ ।
यः कर्म्माणि परित्यज्य भक्तिमात्रेण जीवति ।
न तस्य तुष्यते विष्णुराचारात्पूज्यते यतः ॥ २०८ ।

---

* हरेरिदं प्रियमिति लत्वा मनसि योनर इति (ख) ।

† कर्म्माणि कुरुते भूप ज्ञेया सात्त्विकमध्यमा इति (क), ज्ञेया सात्त्विकमध्यमा इति (घ), (ङ) ; (ग) (ध) पुस्तकयो जनेषु इत्यस्य स्थाने जनेश इति पाठोऽपि ।

‡ महिमानमित्यार्षे महिमानमिति साधु ।

§ काञ्चिच्छ्रुत्वा च इति (ख), (ग) । चत श्रुत्वेति चार्षम्, श्रुत्वेति साधु ।

सर्व्वागमानामाचारः प्रथमः परिकल्पते* ।
आचारप्रभवो धर्म्मो धर्म्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ २०९ ।
तस्मात्कार्य्या हरौ भक्तिः स्वधर्म्मस्याविरोधिनी ।
सदाचारविहीनानां धर्म्मार्थौ न सुखप्रदौ† ॥ २१० ।
त्वया महीश यत्पृष्टं तत्सर्व्वं गदितं मया ।
तस्माद्धर्म्मपरो भूत्वा सुखी भव दृढ़व्रत ॥ २११ ।
पूजयस्व प्रयत्नेन नारायणमनामयम् ।
तस्मिन् संपूज्यमाने तु सर्व्वान् कामानवाप्स्यसि ॥ २१२ ।
पूजयस्व हरं विष्णुमेकबुद्ध्या‡ महीपते ।
भेदकृद्ब्रह्महत्यानामयुतायुतदुष्कृतम् ॥ २१३ ।
शिव एव हरिः साक्षाद्धरिरेव शिवः स्वयम्§ ।
तयोरन्तरकृद्याति नरकान् कोटिकोटिशः ॥ २१४ ।
आत्मघातनपाप्मानो¶ राजस्तव पितामहाः ।
वसन्ति नरके ते च दग्धा. कपिलकोपतः ॥ २१५ ।
तानुद्धर महाभाग गङ्गाजलनिषेवणैः‖ ।
गङ्गा सर्व्वाणि पापानि नाशयत्येव पण्डित ॥ २१६ ।

---

* प्रथम परिकल्पित इति (ङ) ।
† धर्म्मो धर्म्मासुखप्रदा इति (ग) ।
‡ एकमत्या इति (क), (घ), (ङ) ।
§ हरि साक्षाच्छिव स्वयमिति (घ) ।
¶ आत्मघातकपाप्मान इति (ग), (घ), (ङ) ।
‖ निषेवने इति (घ) ।

केशमस्थि नखं दन्तं* भस्म वापि जनेश्वर ।
गङ्गायाः स्पर्शमात्रेण† तावद्वत्स्यच्युतं पदम् ॥ २१७ ।
यस्यास्थि भस्म वा राजन् गङ्गायां चिप्यते नरेः‡ ।
महापातकयुक्तोऽपि§ स याति परमं पदम् ॥ २१८ ।
गुह्यं शृणुष्व राजेन्द्र गङ्गा पापप्रणाशिनी ।
यद्विन्दुसेचनादेव प्रयान्ति परमं पदम्¶ ॥ २१९ ।
यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि तव पण्डित ।
तानि पापानि नश्यन्ति गङ्गाविन्द्वभिषेकतः‖ ॥ २२० ।

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा पृथिवीपालं धर्मराजो मुनीश्वराः ।
अन्तर्दधे स राजाऽपि तपस्तप्तु मनोदधे ॥ २२१ ।
निक्षिप्य पृथिवीं सर्वां सचिवेषु महीपतिः ।
तपस्तप्तुं मुनिश्रेष्ठाम्स्तुहिनाद्रिं जगाम सः ॥ २२२ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे कालसंवादो नाम
चतुर्दशोऽध्यायः ।

—§—

---

* केशास्थिनखदं दन्तमिति (क)।

† स्पर्शमात्रेण गङ्गायास्तावदच्युतं पदमिति (ख), (घ), (ङ)।

‡ नरैः इति (ख)।

§ महापातकयुक्तो वा इति (ग), महापातकयुक्तो वा इति (घ), महापातकयुक्तोऽपीति (ङ)।

¶ एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति।

‖ गङ्गाविन्द्वभिषेचनादिति (ङ)।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

हिमवद्गिरिमासाद्य किं चकार महीपतिः ।
कथं* वा हृतवान् गङ्गां सूत तद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ।

सूत उवाच ।

भगीरथो महाराजा† जटाचीरधरो वने ।
गच्छन् हिमाद्रिं तपसे ययौ गोदावरीतटम्‡ ॥ २ ।
तत्रापश्यन्महारण्यं भगीरथाश्रममुत्तमम् ।
कृष्णसारसमाकीर्णं मातङ्गचयसेवितम् ॥ ३ ।
भ्रमद्भ्रमरसंयुक्तं कूजद्विहगसङ्कुलम् ।
व्रजद्वराहनिकरं चमरीबालवीजितम् ॥ ४ ।
नृत्यन्मयूरनिकरं शारङ्गगणयोजितम्§ ।
प्रवर्द्धितमहावृक्षं मुनिकन्याभिरादरात् ॥ ५ ।
शालतालतमालाढ्यं वृहद्धिन्तालमण्डितम्¶ ।
प्लक्षयज्ञाङ्गकुद्दालशमीरुचकशोभितम् ॥ ६ ।

---

* कथञ्चाहृतवान् गङ्गामिति (क), (घ), (ङ) ।

† महाभाग इति (घ), (ङ) ।

‡ गोदावरीतटे इति (क), (घ), (ङ) ।

§ शारङ्गगणसेवितमिति (घ) ।

¶ चूतहिन्तालमण्डितमिति (क), (घ) ; तदीत्तर पर चरणद्वयमधिकं वर्त्तं यथा—शिरीषार्जुनपुन्नागनागचम्पकसेवितम् ।

मालतीयूथिकाकुन्दचम्पकाञ्चलभूषितम्* ।
उत्फुल्लकुसुमोपेतं ऋषिसङ्घनिषेवितम् ।
वेदशास्त्रसमुद्घोषं भृगोः प्राविशदाश्रमम्† ॥ ७ ।
स्थलन्तं परमं ब्रह्म व्रतं शिष्यवरैर्मुनिम् ।
तेजसा सूर्य्यसङ्काशं भृगुन्तत्र ददर्श सः ॥ ८ ।
ननाम विधिवद्भूपस्तस्मै मुनिवराय सः ।
आतिथ्यं भृगुरप्यस्मै चक्रे सम्मानपूर्व्वकम् ॥ ९ ।
कृतातिथ्यक्रियो राजा भृगुणा परमर्षिणा ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयान्मुनिपुङ्गवम् ॥ १० ।

राजोवाच ।

भगवन्सर्व्वधर्मज्ञ सर्व्वशास्त्रविशारद ।
भगवांस्तुष्यते येन संसारार्णवतारकः ॥ ११ ।
पूज्यते कर्मणा येन‡ भगवान् भूतभावनः ।
अनुग्राह्योऽस्मि ते ब्रह्मन् सर्व्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १२ ।

भृगुरुवाच ।

राजंस्तवेप्सितं ज्ञातं त्वं हि पुण्यवतां वर ।
अन्यथा स्वकुलं सर्व्वं कथमुद्धर्त्तुमर्हसि ॥ १३ ।
यो वा को वापि भूपाल गङ्गासेकादिभिः स्वकान् ।

---

* मालतिमिन्नाबैकाकुन्दचम्पकाञ्चलभूषितमिति (क) ; (घ), (ङ) पुस्तकयो कुन्द स्थाने पुन्नेति पाठो वर्त्तते ।

† चाश्रम प्राविशन्मुनेरिति (क), (घ), (ङ) ।

‡ कर्म्मणा पूज्यते येनेति (ख), (ङ) । कर्म्मणा तुष्यते येनेति (घ) ।

उद्धर्त्तुकामस्त्वं विद्यात्रररूपधरं हरिम् ॥ १४ ।
कर्म्मणा येन देवेशो नृणामिष्टफलप्रदः ।
तत्प्रवच्यामि राजेन्द्र शृणुष्व सुसमाहितः ॥ १५ ।
भव सत्यपरो राजन्नहिंसानिरतस्तथा ।
सर्व्वभूतहितो नित्यं न वदेथानृतं क्वचित् ॥ १६ ।
त्यज दुर्ज्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् ।
कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर विष्णुं सनातनम् ॥ १७ ।
कुरु पूजां महाविष्णोर्याहि शान्तिमनुत्तमाम् ।
अष्टाक्षरं महामन्त्रं जप्ता श्रेयो गमिष्यसि ॥ १८ ।

राजोवाच ।

सत्यन्तु कीदृशं प्रोक्तमहिंसा वाऽपि कीदृशी ।
सर्व्वभूतहितत्वञ्च प्रोक्तं कीदृग्विधं मुने ॥ १९ ।
अनृतं कीदृशं प्रोक्तं दुर्ज्जनाश्चैव कीदृशाः ।
साधवः कीदृशाः प्रोक्तास्तथा पुण्यञ्च कीदृशम् ॥ २० ।
स्मर्त्तव्यश्च कथं विष्णुस्तस्य पूजा च कीदृशी ।
शान्तिर्नाम च का प्रोक्ता किमष्टाक्षरसंज्ञकम् ॥ २१ ।
सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ मुने* तत्त्वार्थकोविद ।
एतन्मे पुत्रवात्सल्यात्सर्व्वमाख्यातुमर्हसि ॥ २२ ।

भृगुरुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ तव बुद्धिरनुत्तमा ।
यत्पृष्टोऽहं त्वया राजंस्तत्सर्व्वं प्रवदामि ते ॥ २३ ।

---

* वेद तत्त्वार्थकोविद इति (ख)।

यथार्थकथनं राजन्सत्यमित्यभिधीयते*।
धर्म्माविरोधतो वाच्यन्तद्धि धर्म्मपरायणैः॥ २४।
देशकालादिविज्ञानात्स्वधर्म्मस्याविरोधतः।
यद्वचः प्रोच्यते सद्भिस्तत्सत्यमभिधीयते॥ २५।
सर्व्वेषामेव जन्तूनामक्लेशजननं हि यत्।
राजन्नहिंसा विज्ञेया सर्व्वकामार्थदायिनी॥ २६।
धर्म्मकार्य्यसहायत्वमकार्य्यपरिपन्थिता।
सर्व्वलोकहितत्वं वै प्रोच्यते धर्म्मकोविदैः॥ २७।
इच्छानुवृत्तिकथनं धर्म्माधर्म्माविवेकतः।
अनृतं तद्धि विज्ञेयं सर्व्वश्रेयोविरोधितम्†॥ २८।
ये लोकविद्विषो मूर्खाः कुमार्गरतबुद्धयः।
ते राजन्दुर्ज्जनाः प्रोक्ताः सर्व्वकर्म्मबहिष्कृताः‡॥ २९।
धर्म्माधर्म्मविवेकेन वेदमार्गानुसारिणः।
सर्व्वलोकहिते सक्ताः§ साधवः परिकीर्त्तिताः॥ ३०।
हरिप्रीतिकरं यच्च सद्भिश्च परिरञ्जितम्¶।
आत्मनः प्रीतिजनकं|| तत्सुखं परिकीर्त्तितम्॥ ३१।

---

* सत्यमाहुर्विपश्चित इति (क), (घ)। सत्य माहुर्विपश्चित इति (ङ)।

† धर्म्मश्रेयोविरोधकृदिति (क), विरोधि तदिति (ङ)।

‡ सर्व्वधर्म्मबहिष्कृता इति (घ)।

§ मता इति क्वचित्पठन्ति।

¶ परिकीर्त्तितमिति (घ)।

|| प्रीतिजननमिति (घ)।

सर्व्वं जगदिदं विष्णुर्विष्णुः सर्व्वस्य कारणम् ।
अहञ्च विष्णुरिति यत्तद्विष्णोः स्मरणं विदुः ॥ ३२ ।
सर्व्वदेवमयो विष्णुर्विधिनैतस्य पूजनम् ।
इति या मनसः प्रीतिः सा भक्तिः परिकीर्त्तिता ॥ ३३ ।
सर्व्वभूतमयो विष्णुः परिपूर्णः सनातनः ।
इत्यभेदपरा भक्तिः सा पूजा परिकीर्त्तिता ॥ ३४ ।
स मता शत्रुमित्रेषु वशित्वञ्च तथा नृप ।
यदृच्छालाभसन्तुष्टिः शान्तिर्नाम्ना प्रकीर्त्तिता ॥ ३५ ।
एते सर्व्वे समाख्यातास्तपःसिद्धिप्रदायकाः ।
समस्तपापराशीनान्तरसा नाशहेतवः* ॥ ३६ ।
अष्टाक्षरमहामन्त्रं सर्व्वपापप्रणाशनम् ।
वक्ष्यामि तव राजेन्द्र पुरुषार्थैकसाधनम्† ॥ ३७ ।
विष्णुप्रियकरं मन्त्रं सर्व्वसिद्धिप्रदायकम्‡ ।
नमो नारायणायेति जपेत्प्रणवपूर्व्वकम् ॥ ३८ ।
शङ्खचक्रधरं शान्तं नारायणमनामयम् ।
लक्ष्मीसंश्रितवामाङ्कं तथाऽभयकरं प्रभुम् ॥ ३९ ।
किरीटकुण्डलधरं नानामण्डनभूषितम्§ ।
भ्राजत्कौस्तुभमालाढ्यं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥ ४० ।

---

* तपसा नाशहेतव इति (ङ) ।

† (घ) पुस्तकेऽत्र पर चत्वारः श्लोकपादा न सन्ति ।

‡ सर्व्वपापप्रणाशनमिति (क), (ङ) ।

§ नानामण्डनशोभितमिति (क), (घ) (ङ) ।

पीताम्बरधरं देवं सुरासुरनमस्कृतम्।
ध्यायेदनादिनिधनं सर्व्वकामफलप्रदम्॥ ४१॥
एवंभूतं महाविष्णुं पश्येदात्मानमात्मनि।
स याति सर्व्वश्रेयांसि विश्रामं कुरु भूपते॥ ४२॥
वाच्यो नारायणः प्रोक्तो मन्त्रस्तद्वाचकः स्मृतः।
वाच्यवाचकसम्बन्धो नित्य एव महात्मनः॥ ४३॥
यथाऽनादिमहद्दोऽयं* घोरः संसारसागरः।
तथाऽनादिर्महाविष्णुः संसारान्मोचकः स्मृतः॥ ४४॥
स एव धाता जगतां सर्व्वकामफलप्रदः।
अन्तर्यामी ज्ञानरूपी† परिपूर्णः सनातनः॥ ४५॥
इत्येतत्सर्व्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि।
स्वस्ति तेऽस्तु तपःसिद्धिं लभ गच्छ यथासुखम्॥ ४६॥

श्रीसूत उवाच।

एवमुक्तो महीपालो भृगुणा परमर्षिणा।
परमां प्रीतिमापन्नः प्रपेदे तपसे वनम्॥ ४७॥
हिमवद्गिरिमासाद्य गङ्गातीरे मनोरमे।
नादेश्वरे महाविष्णे तपस्तेपेऽतिदुश्चरम्॥ ४८॥
राजा त्रिषवणस्नायी कन्दमूलफलाशनः।
कृतातिथ्यर्हणश्चाऽपि नित्य होमपरायण.॥ ४९॥

---

* यथा नानादिवर्त्तोऽयमिति (क), यथाऽनादिप्रवृत्तोऽयमिति (ख)।
† ज्ञानरूपीति (क), (ख)। कारकपीति (ख)।

सर्व्वभूतहितः शान्तो नारायणपरायणः* ।
पत्रैः पुष्पैः फलैस्तोयैस्त्रिकालं हरिपूजकः ॥ ५० ॥
एवं बहुविधं कालं नीत्वा ह्यत्यन्तधैर्य्यवान्† ।
ध्यायन्नारायणं देवं शीर्णपर्णाशनोऽभवत् ॥ ५१ ॥
प्राणायामपरो भूत्वा राजा परमधार्म्मिकः ।
निरुच्छ्वासपरो भूत्वा तपस्तप्तुं प्रचक्रमे ॥ ५२ ॥
ध्यायन्नारायणन्देवमनन्तं परमव्ययम् ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि निरुच्छ्वासपरोऽभवत् ॥ ५३ ॥
तस्य नासापुटाद्राज्ञो धूमो जज्ञे भयङ्करः ।
तं दृष्ट्वा देवतानाञ्च त्रासो जज्ञे महामुने ॥ ५४ ॥
अधिकारक्षयभयाद्देवाः‡ सन्त्रासपीड़िताः ।
अभिजग्मुर्महाविष्णुर्यत्रास्ते जगतां पतिः§ ॥ ५५ ॥
क्षीरोदस्योत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिदिवेश्वराः ।
अस्तुवन्देवदेवेशं¶ पशुपाशविमोचकम् ॥ ५६ ॥

देवा ऊचुः ।

नताः स्म विष्णुं जगदेकनाथं
स्मरत्समस्तार्त्तिहरं परेशम् ।

---

* एतदर्द्धं (क) (ङ) पुस्तकयोर्नास्ति ।
† सोऽत्यन्त धैर्य्यवानिति (घ) ।
‡ स्वाधिकारक्षयभयादिति (घ), (ङ) ।
§ जगतां गतिरिति (ङ) ।
¶ अस्तुवन्देवदेवेशमिति (क), (घ), (ङ) ।

स्वभावशुद्धं परिपूर्णभावं
वदन्ति* तं ज्ञानगतञ्च तज्ज्ञाः ॥ ५७ ।
ध्येयः सदा धर्म्मिजनैः परात्मा
स्वेच्छाशरीरैः कृतदेवकार्य्यः ।
जगत्स्वरूपो जगदेकनाथ-
स्तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तमाय ॥ ५८ ।
यन्नामसङ्कीर्त्तनतो मुरारेः†
समस्तपापाः प्रशमं प्रयान्ति ।
तमीशमाद्यं पुरुषं पुराणं
नताः स्म विष्णुं पुरुषार्थसिद्धैः‡ ॥ ५९ ।
यत्तेजसा भान्ति दिवाकराद्या
नातिक्रमन्त्यब्धिनदीनदाद्याः ।
कालात्मकं तं त्रिदशादिदेवं
नताः स्म रूपं पुरुषार्थरूपम् ॥ ६० ।
जगत्करोत्यब्जभवस्त्वजस्रम्§
पुनन्ति लोकान् श्रुतयश्च विप्राः¶ ।

* विदन्ति तमिति (क) ।
† चक्रधारेरिति (ग) ।
‡ पुरुषार्थसिद्धाविति (घ) ।
§ चब्जभवोऽस्तजस्रमिति (घ) ।
¶ श्रुतयश्च देवा इति (क) ।

तमादिदेव गुणसन्निधानं
यदाज्ञया तं प्रणताः स्म विष्णुम् ॥ ६१ ।
वरं वरेण्यं मधुकैटभारिं
सुरासुराद्यर्चितपादपद्मम् ।
सङ्कल्पसङ्कल्पितसिद्धिहेतुं
ज्ञानैकवेद्यं प्रणताः स्म विष्णुम्* ॥ ६२ ।
नारायणन्देवमनन्तमीशं†
पीताम्बरं पद्मभवादिसेव्यम् ।
यज्ञप्रियं यज्ञभुजं‡ विशुद्धं
नताः स्म सर्व्वोत्तममिष्टदत्तम् ॥ ६३ ।
सच्चित्सदानन्दकृतस्वरूप-
मभेद्यमज्ञानतिरोहितानाम् ।
अनादिमध्यान्तमजं परेशं
रूपादिहीनं प्रणताः स्म देवम्§ ॥ ६४ ।

---

* प्रणताः स्म देवमिति (क) ।

† नारायणं विष्णुमनन्तमीशमिति (क), (घ), (ङ) ।

‡ यज्ञकरमिति (क), (ख), (ङ) ।

§ एष श्लोकः (क) (ख) पुस्तकयोरेव पठितः —
अनादिमध्यान्तमजं परेशं
मभेद्यमज्ञानतिरोहितानाम् ।
सच्चित्सदानन्दकृतस्वरूपं
रूपादिहीनं प्रणताः स्म देवम् ॥ इति ।
(ङ) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

इति स्तुतो महाविष्णुर्देवैरिन्द्रादिभिस्तदा* ।
चरितं तस्य राजर्षेर्देवानां संन्यवेदयत् ॥ ६५ ।
हरिः सुरान्समाश्वास्य तेषां दत्त्वाऽभयं द्विजाः ।
तपश्चरति राजर्षिर्यत्र तं देशमाययौ ॥ ६६ ।
शङ्खचक्रधरो देवः सच्चिदानन्दविग्रहः ।
प्रत्यक्षतामगात्तस्य राज्ञः सर्व्वजगद्गुरुः ॥ ६७ ।
ददर्शाराद्धरिं राजा भाभासितदिगन्तरम्† ।
अतसीपुष्पसङ्काशं स्फुरत्कुण्डलमण्डितम् ॥ ६८ ।
विकसत्पद्मपत्राक्षं विभ्राजद्भ्रुकुटीोज्ज्वलम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभधरं पीताम्बरधरं प्रभुम्‡ ॥ ६९ ।
दीर्घबाहुमुदाराङ्ग§ सुरार्च्चितपदाम्बुजम् ।
पद्मवनाम भूपालो दण्डवत् क्षितिमण्डले ॥ ७० ।
अनन्तहर्षसम्पूर्ण¶ सरोमाञ्चः सगद्गदः ।
कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति कृष्णेत्याह पुनः पुनः ॥ ७१ ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ह्यन्तर्यामी जनार्द्दनः ।
उवाच कृपयाविष्टो‖ भगवान् भूतभावनः ॥ ७२ ।

---

* तदा स्तुत इति (ङ)।
† ददर्शाराद्धरिं साक्षाद्भाभासितदिङ्मुखमिति (ख)।
‡ पीताम्बरधरं विभुमिति (क), (घ), (ङ)।
§ सुतमाङ्गमिति (ख)।
¶ अनन्तहर्षसम्पूर्ण इति (घ)।
‖ उवाच कृपया विष्णुरिति (ख), (ङ)।

श्रीभगवानुवाच ।

भगीरथ महाभाग तवाभीष्टं भविष्यति ।
आगमिष्यन्ति मल्लोकं तव पूर्व्वपितामहाः ॥ ७३ ।
मम मूर्त्त्यन्तरं शम्भुं यज स्तोत्रैः स्वशक्तितः ।
स ते समस्तश्रेयांसि विधास्यति न संशयः* ॥ ७४ ।
अहमप्यद्रिजानाथं यजामि प्रत्यहं नृप ।
तस्मादाराधयेशानं स्तोत्रैः स्तुत्यं सुखप्रदम्† ॥ ७५ ।
अनादिनिधनो देवः सर्व्वकामफलप्रदः ।
त्वया संपूजितो राजंस्तव श्रेयो विधास्यति ॥ ७६ ।
इत्युक्त्वा देवदेवेशो जगतां पतिरच्युतः‡ ।
अन्तर्दधे स विश्वात्मा उत्तस्थौ सोऽपि भूपतिः ॥ ७७ ।
किमिदं स्वप्न आहोस्वित्सत्यश्चेति द्विजोत्तमाः ।
चिन्ताकुलोऽभूद्राजेन्द्रः किं करोमीति विस्मितः ॥ ७८ ।
अथान्तरीक्षे वागुच्चैः प्राह सभ्रान्तचेतसम्§ ।
सत्यमेतद्विदितव्यं¶ न चिन्तां कर्त्तुमर्हसि ॥ ७९ ।
तदोश्मनाः क्षितिपतिरीशानं लोककारणम् ।

---

* तेन स्तोत्रेण श्रेयांसि विधास्यामि न संशय इति (क) ।

† स्तोत्रेण तु सुखप्रदमिति (क) ।

‡ जगत पतिरिति (घ), जयतां पतिरच्युत इति (ङ) ।

§ (क) पुस्तके सम्भ्रान्तचेतमेति वाक्यविशेषणम् ।

¶ सत्यमेतदिति व्यक्तमिति (क), (ङ), सत्यमतदिति मोक्षमिति (घ) ।

समस्तदेवतारूपमस्तौषीद्भक्तितत्परः* ॥ ८० ॥
प्रणमामि जगन्नाथं प्रणतार्त्तिप्रणाशनम्।
प्रमाणागोचरं† देवमीशानं प्रणवात्मकम् ॥ ८१ ॥
जगद्रूपमयोनिन्त्वं‡ सर्गस्थित्यन्तकारणम्।
ऊर्द्धरेतं विरूपाक्षं§ विश्वरूपं नतोऽस्मि तम् ॥ ८२ ॥
आदिमध्यान्तरहितमनन्तमजमव्ययम्।
यमामनन्ति योगीन्द्रास्तं वन्दे तुष्टिवर्द्धनम्¶ ॥ ८३ ॥
नमो लोकाधिनाथाय रञ्जते परिरञ्जते‖।
नमोऽस्तु नीलकण्ठाय पशूनां पतये** नमः ॥ ८४ ॥
नमश्चैतन्यरूपाय पुष्टानां पतये नमः।
नमः कल्मषनाशाय नमो मीढुष्टमाय ते†† ॥ ८५ ॥
नमो रुद्राय देवाय‡‡ कपर्दाय§§ प्रचेतसे।

---

* समस्तदेवतादीनामस्तौषीदिति (क)। (क), (ङ) पुस्तकयोरत्र, परं रात्री-वाचेति पाठो वर्त्तते।

† प्रमाणगोचरमिति (ग)।

‡ जगद्रूपमयं नित्यमिति (क)।

§ ऊर्द्धरेतमिति पाठे, ऊर्द्धरेतसमिति साधु।

¶ पुष्टिवर्द्धनमिति (क), (ङ)।

‖ रञ्जते, परिरञ्जते इति चार्षप्रयोगौ ; रज्यते, परिरज्यते इति तयोर्वाचयं साधुरूपे।

** प्रजानां पतये नम इति (ङ)।

†† नमस्ते विश्वसाक्षिणे इति (क)।

‡‡ देवेश इति (ङ)।

§§ कन्दर्पाय इति (क), (घ)।

नमः पिनाकहस्ताय शूलहस्ताय ते नमः ॥ ८६ ।
नमस्ते सर्व्वभूताय घण्टाहस्ताय ते नमः* ।
नमः पञ्चास्यहस्ताय सेनाणां पतये नमः ॥ ८७ ।
नमः कपालहस्ताय पाशमुद्गरपाणिने ।
नमः समस्तपापानां मुष्णतां पतये नमः ॥ ८८ ।
नमो गणाधिदेवाय चेत्रिणां† पतये नमः ।
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यपतये नमः ॥ ८९ ।
हिरण्यरेतसे तुभ्यं विश्वरूपाय वै नमः ।
नमो ध्यानस्वरूपाय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे ।
नमस्ते ध्यानसंस्थाय ध्येयैकगम्याय ते नमः ॥ ९० ।
येनेदं विश्वमखिलं चराचरविराजितम् ।
प्रधानं पुरुषश्चैव अभ्राहष्टिरिवाऽजनि‡ ॥ ९१ ।
स्वप्रकाशं महात्मानं परं ज्योतिः सनातनम् ।
यमामनन्ति तं वन्दे§ सवितारं नृचक्षुषः¶ ॥ ९२ ।
उमाकान्त विरूपाक्ष नीलकण्ठ सदाशिव ।
मृत्युञ्जय महाभाग यद्भद्रं तत्त्वमावह ॥ ९३ ।
कपर्द्दिने नमस्तुभ्यं नीलग्रीवाय ते नमः ।

---

* इदमर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

† वचसां पतये नम इति (ग) ।

‡ दृष्टौ दृष्टिविराजनीति (ग) ।

§ यमामनन्ति तत्त्वज्ञा इति (ख), (ग) ।

¶ तमोनुद इति (क) ।

कृशानुरेतसे तुभ्यं शिवो नः सुमना भव ॥ ८४ ।

यतः समुद्राः सरितोऽद्रयश्च
गन्धर्व्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः ।
यतश्च चेष्टां कुरुते हि जन्तुः
स नोऽस्तु देवश्च शुभप्रदश्च ॥ ८५ ।

ध्यायन्ति यं योगिजना विशुद्धं
सर्व्वान्तरात्मालयरूपगेयम् ।
स्वतन्त्रमेकं* गुणवन्निधानं
नमामि भूयः प्रणमामि भूयः† ॥ ८६ ।

तदिदं‡ शङ्करस्तोत्रं सागरेण प्रभाषितम् ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति त्रिसन्ध्यं§ यः पठेन्नरः ॥ ८७ ।
इति स्तुतो महादेवः शङ्करो लोकशङ्करः ।
आविर्बभूव भूपस्य सन्तप्ततपसस्तदा ॥ ८८ ।
पञ्चवक्त्रं दशभुजं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ।
त्रिलोचनमुदाराङ्गं नागयज्ञोपवीतिनम् ।
विशालवक्षसं देवमष्टबाहुं महौजसम् ॥ ८९ ।

गजचर्माम्बरधरं* सुरार्चितपदाम्बुजम् ।
दृष्ट्वा सगद्गदो राजा दण्डवत्पतितमण्डले ।
ननामोच्चैर्महादेवं महादेवेति कीर्त्तयन् ॥ १०० ।
विज्ञाय भक्तिं भूपस्य शङ्करः शशिशेखरः ।
राजानं प्राह तुष्टोऽस्मि वरयेति वरं मुदा ॥ १०१ ।
पूजितोऽस्मि त्वया सम्यक् स्तोत्रेण तपसाऽनघ ।
भुक्त्वा च भोगानतुलान्† तथा‡ मोक्षमवाप्स्यसि ॥ १०
इत्युक्तो देवदेवेन राजा सन्तुष्टमानसः ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा जगतामीश्वरेश्वरम् ॥ १०३ ।
राजोवाच ।
अनुग्राह्योऽस्मि यदि ते वरदेन महेश्वर ।
त्रिमार्गगाप्रसादेन उद्धरास्मत्पितामहान् ॥ १०४ ।
देवदेव उवाच ।
तव§ दत्ता मया गङ्गा तेषाञ्चैव परा गतिः ।
तव मोक्षपदं दत्तमित्युक्त्वाऽन्तर्दधे शिवः ॥ १०५ ।
कपर्दिमुकुटाग्रस्था गङ्गा लोकैकपावनी ।
पावयन्ती जगत्सर्व्वमन्वगच्छद्भगीरथम् ॥ १०६ ।
ततःप्रभृति सा देवी निर्म्मला मलहारिणी ।

---

* व्याघ्रचर्माम्बरधरमिति (क) ।

† भुक्त्वेह भोगानखिलानिति (क), (ङ) ।

‡ तत इति (क), (ङ) ।

§ राजन्दत्ता मयेति (ख), एषा दत्तेति (ग), (घ) ।

भागीरथीति विख्याता सर्व्वलोकेषु पण्डित ॥ १०७ ।
सगरस्यात्मजाः पूर्व्वं यत्र दग्धा मुनीश्वराः ।
तं देशं प्लावयामास गङ्गा सर्व्वसरिद्वरा ॥ १०८ ।
यदा संप्लावितं भस्म सागराणान्तु गङ्गया ।
तदैव नरके मग्नाः सागराख्ये गतैनसः ॥ १०९ ।
पुरा सन्नुयमानेन* यमेन परिशिक्षिताः ।
त एव पूजितास्तेन गङ्गोदकपरिप्लुताः ॥ ११० ।
गतपापान् परिज्ञाय यमः सगरसम्भवान् ।
प्रणम्याभ्यर्च्य विधिवदित्याह विनयान्वितः ॥ १११ ।

यम उवाच ।

भो भो राजसुता यूयं नरकान् भृशदारुणान् ।
एतावन्तं तु समयं भुक्तवन्तः स्वकर्म्मभिः ॥ ११२ ।
धन्यस्तदन्वये जातो भगीरथ इति श्रुतः ।
ततोऽस्मात्तारिता यूयं नरकाद्भृशदारुणात् ॥ ११३ ।
आरुह्याशु विमानानि सर्व्वकामान्वितानि च ।
गच्छध्वं† विष्णुभवनं सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥ ११४ ।
इत्युक्तास्ते महात्मानो यमेन गतकल्मषाः ।
शतकोटिकुलैर्युक्ता विष्णुलोकं प्रपेदिरे ॥ ११५ ।
एवंप्रभावा सा गङ्गा हरिपादाग्रसम्भवा ।
सर्व्वलोकेषु विख्याता महापातकनाशिनी ॥ ११६ ।

* सन्तापयमानेनेति (क) ।

† गच्छध्वमिति चार्षे, गच्छत इति साधु ।

इदं सुपुण्यमायुष्यं महापातकनाशनम् ।
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥ ११७ ।
यश्चैतत्पुण्यमाख्यातं प्रपठेद्देवतालये ।
स याति विष्णुसालोक्यं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११८ ।

इति बृहन्नारदीयपुराणे भगीरथसंवादे पञ्चदशोऽध्यायः ।

——:——

अथ षोड़शोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

व्रतानि संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ।
प्रसीदति हरिर्यैश्च पशुपाशविमोचकः ॥ १ ।
अनायासेन सर्व्वेषां प्रसीदति जनार्द्दनः ।
इहामुत्र सुखञ्चापि तपोवृद्धिश्च जायते ॥ २ ।
येन केनाऽप्युपायेन हरिपूजापरायणाः ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे द्वादश्यां जलशायिनम् ।
उपोषितोऽर्च्चयेत्सम्यङ्नरः श्रद्धासमन्वितः* ॥ ४ ।
स्नातः शुक्लाम्बरधरो† दन्तधावनपूर्व्वकम् ।
गन्धपुष्पाक्षतैः सम्यगर्च्चयेद्वाग्यतो‡ हरिम् ॥ ५ ।
केशवाय नमस्तुभ्यमिति विष्णुम्प्रपूजयेत् ।
जुहुयादग्नौ§ यत्नेन अनेनैव तिलाहुतीः ॥ ६ ।
रात्रौ जागरणं कुर्य्याच्छालग्रामसमीपतः ।
स्नापयेत्प्रस्थपयसा नारायणमनामयम् ॥ ७ ।
गीतैर्व्वाद्यैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यैर्भोज्यैश्च केशवम् ।
त्रिकालं पूजयेद्देवं महालक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ८ ।
पुनः काल्यं समुत्थाय कृत्वा कर्म्म यथोचितम् ।
पूर्व्ववत्पूजयेद्देवं वाग्यतो नियतः शुचिः ॥ ९ ।
पायसं घृतसंयुक्तं¶ नारिकेलजलान्वितम् ।
मन्त्रेणानेन विप्राय दद्याद्भक्त्या सदक्षिणम् ॥ १० ।
केशवः केशिहा देवः सर्व्वसम्पत्प्रदायकः ।
परमान्नप्रदानेन मम स्यादिष्टसाधकः‖ ॥ ११ ।

---

* तपःश्रद्धासमन्वित इति (ख) ।
† प्रातः शुक्लाम्बरधर इति (क), (ग) ।
‡ गन्धपुष्पैः फलैः सम्यक् पूजयेदिति (ख) ।
§ जुहुयादष्टाविति (ख) ।
¶ घृतसम्मिश्रमिति (क) ।
‖ इष्टदायक इति (ख) ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या शक्तितो बन्धुभिः सह ।
नारायणपरो भूत्वा* स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १२ ।
इति यः कुरुते भक्त्या केशवार्चनमुत्तमम् ।
स याति पौण्डरीकस्य फलमष्टगुणं द्विजाः ॥ १३ ।
पौषे मासि† सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।
नमो नारायणायेति पूजयेत्प्रयतो हरिम् ॥ १४ ।
पयसा पूर्व्वमानेन नारायणमनामयम् ।
संस्नाप्य जागरं कुर्य्यात्त्रिकालार्चनतत्परः ॥ १५ ।
धूपदीपैः सनैवेद्यैर्गन्धैः पुष्पैर्मनोहरैः ।
नृत्यैर्गीतैः प्रवाद्यैश्च‡ स्तोत्रैश्चापि यजेद्धरिम् ॥ १६ ।
कृशरान्नञ्च§ विप्राय दद्यात्सघृतदक्षिणम् ॥ १७ ।
सर्व्वात्मा सर्व्वलोकेशः सर्व्वव्यापी सनातनः¶ ।
नारायणः प्रसन्नः स्यात्कृशरान्नप्रदानतः‖ ॥ १८ ।
मन्त्रेणानेन विप्राय दत्त्वा चान्नमुत्तमम्** ।

---

* नारायणप्रीतये च स्वयमिति (क) ।

† पुष्यमासे इति (क), (ग) ।

‡ नृत्यैर्गीतैश्च वाद्यैश्चेति (क), गीतवाद्यैश्च नृत्यैश्चेति (ख), नृत्यैश्च गीतवाद्यैश्चेति (ग)।

§ कृशराद्यैश्च विप्रायेति (क), (ग) , (ख) पुस्तकेऽस्माच्छ्लोकात्पूर्व्वमिदं श्लोकार्द्धं वर्त्तते यथा—"तत प्रात समुत्थाय पूर्व्ववत्पूजयेद्धरिम् ।"
कृपरस्तिलतण्डुलसम्पाकः ।

¶ सर्व्वव्यापी जनार्द्दन इति (घ) ।

‖ कृशराऽन्नप्रदानत इति (ग) ।

** दद्याच्चान्नमनुत्तममिति (ख) ।

द्विजांश्च भोजयेद्भक्त्या स्वयमद्यात्सबान्धवः ॥ १८ ।
य एवं पूजयेद्भक्त्या देवं नारायणं प्रभुम् ।
अग्निष्टोमाष्टकफलं सम्पूर्णं समवाप्नुयात् । २० ।
माघस्य शुक्लद्वादश्यां पूर्व्ववत्* समुपोषितः ।
ओं नमो माधवायेति† हुत्वा चाष्टौ‡ घृताहुतीः ।
पूर्व्वमानेन पयसा, स्नापयेन्माधवं तथा§ ॥ २१ ।
गन्धपुष्पादिभिः सम्यगर्च्चयेत्प्रयतो नरः ।
रात्रौ जागरणं कुर्य्यात्पूर्व्ववद्भक्तितो नरः¶ ॥ २२ ।
कल्यकर्म्म‖ च निर्व्वर्त्त्य माधवं पुनरर्च्चयेत् ।
प्रस्थं तिलानां विप्राय दद्याद्वै मन्त्रपूर्व्वकम् ।
सदक्षिणं सवस्त्रञ्च सर्व्वपापविमुक्तये ॥ २३ ।
माधवः सर्व्वभूतात्मा सर्व्वकर्म्मफलप्रदः ।
तिलदानेन महता सर्व्वान्कामान्प्रयच्छतु** ॥ २४ ।
मन्त्रेणानेन विप्राय दत्त्वा भक्तिसमन्वितः ।

---

* पूर्व्वत समुपोषित इति (क)।

† नमस्ते माधवायेति (ख), नमोनारायणायेति (ग)।

‡ हुत्वा चाष्टौ च आहुती इति (क), हुत्वाष्टौ च घृताहुती इति (ख), हुत्वा चाष्टौ च आहुती इति (घ)।

§ स्नापयेत्केशवन्तदा इति (ग)।

¶ रात्रौ जागरणं कृत्वा पूर्व्ववद्भक्तितत्परः इति (ख)।

‖ कार्य्यं कर्म्म च निर्व्वर्त्त्य इति (ख), कर्त्तं कर्म चेति (ग), (घ)।

** कामानवाप्नुतेति (क)।

ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या* संस्मरन्माधवं प्रभुम्† ॥ २५ ।
एवं यः कुरुते भक्त्या तिलदानव्रतं द्विजः ।
स सम्पूर्णमवाप्नोति वाजपेयफलं शतम्‡ ॥ २६ ।
फाल्गुनस्य सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।
गोविन्दाय नमस्तुभ्यमिति संपूजयेद्व्रती ॥ २७ ।
अष्टोत्तरशतं हुत्वा घृतसम्मिश्रितं तिलम् ।
पूर्व्वमानेन पयसा गोविन्दं स्नापयेच्छुचिः ॥ २८ ।
रात्रौ जागरणं कार्य्यं§ त्रिकालं पूजयेद्धरिम् ॥ २९ ।
समाप्य कल्यकर्म्माणि¶ गोविन्दं पूजयेन्मुने ।
व्रीह्याढ़कञ्च‖ विप्राय दद्याद्वस्त्रं सदक्षिणम् ॥ ३० ।
नमो गोविन्द सर्व्वेश गोपिकाजनवल्लभ ।
अनेन धान्यदानेन प्रीतो भव जगद्गुरो ॥ ३१ ।
एवं कृत्वा व्रतं सम्यक् सर्व्वपापविवर्ज्जितः ।
गोमेधमखजं पुण्यं सम्पूर्णं प्राप्नुयान्नरः** ॥ ३२ ।
चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।

---

* ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादिति (ख), (ग) ।

† सम्पूज्य माधवं प्रभुमिति (क) ।

‡ वाजपेयफलं द्विजा इति (ख) ।

§ कुर्य्यादिति (ख) ।

नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यमिति पूर्व्ववदर्चयेत् ॥ ३३ ।
क्षीरेण स्नापयेद्दिष्णुं पूर्वमानेन भक्तितः ।
तथैव स्नापयेद्विप्रा घृतप्रस्थेन सादरम् ॥ ३४ ।
कृत्वा जागरणं रात्रावर्च्चयेत्पूर्ववद्व्रती* ।
ततः कल्यं यथा कर्म्म समाप्य हरिमर्च्चयेत्† ॥ ३५ ।
अष्टोत्तरशतं हुत्वा मधुमिश्रतिलाहुतीः ।
सदक्षिणञ्च विप्राय दद्याद्दाढ़कतण्डुलम् ॥ ३६ ।
प्राणरूपी महाविष्णुः प्राणदः प्राणवल्लभः ।
तण्डुलस्य प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्द्दन ॥ ३७ ।
एवं कृत्वा नरो भक्त्या सर्वपापविवर्ज्जितः ।
अत्यग्निष्टोमयज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत्‡ ॥ ३८ ।
वैशाखशुक्लद्वादश्यामुपोष्य मधुसूदनम् ।
द्रोणक्षीरेण देवेशं स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ३९ ।
जागरस्तत्र कर्त्तव्यस्त्रिकालार्चनसंयुतः§ ।
नमस्ते मधुहन्त्रेति जुहुयाद्भक्तितो घृतम् ॥ ४० ।
ततः प्रातः समभ्यर्च्य विधिवन्मधुसूदनम् ।¶

---

* अर्च्चयेत्समयतो हरिमिति (क), अर्च्चयेत्सततं व्रतीति (ख) ।

† (ख) पुस्तके ततः कल्यं समुत्थायेति पठित्वा चरणचतुष्टयं परित्यज्य दद्याद्दाढ़कतण्डुलमिति पठितम् ।

‡ लभेदिति आर्षे, लभेतेति साधु । एवं परत्रापि ।

§ जागरस्तत्र कर्त्तव्यमिति केषुचित्पाठः, तत्र जागरशब्दस्य क्लीवत्वमार्षम् ।

¶ (क) पुस्तके ऽतः परं श्लोकद्वयं नास्ति ।

दद्यादध्यात्मविदुषे घृतप्रस्थं सदक्षिणम् ॥ ४१ ।
नमस्ते देवदेवेश सर्वलोकैकभावन* ।
घृतदानेन महता सर्व्वान्कामान्ददस्व मे ॥ ४२ ।
एवं दत्त्वा घृतं विप्राः† संपूज्य मधुसूदनम् ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तोऽश्वमेधाष्टफलं लभेत् ॥ ४३ ।
ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत् ।
क्षीरेणाढ़कमानेन स्नापयेच्च त्रिविक्रमम् ॥ ४४ ।
नमस्त्रिविक्रमायेति पूजयेद्भक्तिसंयुतः ।‡
जुहुयात्पायसेनैव अष्टोत्तरशताहुतीः ॥ ४५ ।
कृत्वा जागरणं सम्यक् पुनः पूजां प्रकल्प्य च§ ।
अपूपविंशतिं दद्यात्¶ ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ ४६ ।
देवदेव जगन्नाथ प्रसीद परमेश्वर ।
उपायनञ्च संगृह्य भवाऽभीष्टफलप्रदः|| ॥ ४७ ।
भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
सर्वपापविनिर्म्मुक्तो नरमेधफलं लभेत्** ॥ ४८ ।

---

* सर्व्वलोकैकपावन इति (ग) ।

† एवं दत्त्वा घृतं भक्त्या इति (घ) ।

‡ (ग) पुस्तकेऽस्य पदं श्लोकार्द्धं नास्ति ।

§ पुनः पूजां प्रकल्प्याथ इति (क) ।

¶ अपूपानां विंशतिञ्चेति (ख), चतुर्विंशतिं दद्यादिति (क), (घ) ।

|| भवाऽभीष्टफलोऽसीति (ख), (ग) ।

** नरमेधफलाष्टकमिति (ख), नरमेधाष्टकं फलमिति (ग) ।

आषाढ़शुक्लद्वादश्यामुपवासी जितेन्द्रियः।
वामनं पूर्वमानेन स्नापयेत्पयसा व्रती ॥ ४८।
नमस्ते वामनायेति दूर्वाहोमञ्च शक्तितः।
कुर्य्याज्जागरणं सम्यग्वामनं चार्च्चयेत्ततः* ॥ ५०।
सदक्षिणञ्च दध्यन्नं नारिकेलसमन्वितम्।
दद्यादात्मविदे भक्त्या वामनार्च्चनशालिने ॥ ५१।
वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम्।
वामनस्तारको भूयाद्वामनाय नमो नमः ॥ ५२।
अनेन दत्त्वा दध्यन्नं शक्तितो भोजयेद्द्विजान्।
संप्राप्नोति द्विजश्रेष्ठाः स गोग्रासशतत्रयम्† ॥ ५३।
श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत्।
क्षीरेण मधुमिश्रेण श्रीधरं शक्तितोयजेत्‡ ॥ ५४।
नमोऽस्तु श्रीधरायेति गन्धाद्यैः पूजयेत् क्रमात्।
जुहुयात्तृपदाज्येन यथाशक्ति द्विजोत्तमाः ॥ ५५।
जागरणञ्च कर्त्तव्यं§ पुनः पूजां तथैव च।
दातव्यं चैव विप्राय आढ़कक्षीरमुत्तमम् ॥ ५६।

---

* वामनचार्च्चयेत्पुनरिति (ख), (ग)।

† वाञ्छायशतं फलमिति (क), च गोग्रासशतं फलमिति (ख), चद्विरोशशतं फलमिति (ग)।

‡ श्रीधर शक्तितोऽर्च्चयेदिति (ग)।

§ जागरणेन कर्त्तव्यमिति (ख), (ग), (घ), जागरणञ्च कर्त्तव्य इति पाठः।

वस्त्रञ्च दक्षिणाञ्चैव दातव्यं हेमकुण्डले* ।
मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्राः सर्वकामार्थसिद्धये† ॥ ५७ ।
क्षीराब्धिशयिन्देवेश पशुपाशविमोचकः ।
क्षीरदानेन सुप्रीतो भव सर्वसुखप्रदः ॥ ५८ ।
अनेन दत्त्वा विप्राय भोजयेच्छक्तितो व्रती‡ ।
अश्वमेधसहस्रस्य सम्पूर्णं फलमश्नुते ॥ ५९ ।
मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां समुपोषितः ।
स्नापयेद्द्रोणपयसा हृषीकेशं जगद्गुरुम् ॥ ६० ।
हृषीकेश नमस्तुभ्यमिति सपूज्य यत्नतः ।
चरुणा मधुयुक्तेन जुहुयाच्छक्तितो व्रती ॥ ६१ ।
जागरादीणि निर्व्वर्त्य दद्यादात्मविदे ततः ।§
आढकार्द्धञ्च गोधूम दक्षिणाञ्च स्वशक्तितः ॥ ६२ ।
हृषीकेश नमस्तुभ्य सर्व्वलोकैकहेतवे ।
मम सर्व्वसुख देहि गोधूमस्य प्रदानतः ॥ ६३ ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या¶ स्वय भुञ्जीत वाग्यतः ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो ब्रह्ममेधफलं लभेत् ॥ ६४ ।
मासि चाश्वयुजे शुक्ले द्वादश्यां समुपोषितः ।

---

* हेमकुण्डलमिति (घ) ।

† सर्व्वकामसमृद्धये इति (ख) ।

‡ भोजयेच्छक्तितो व्रतीति (क), (ग), शक्तितोभोजयेद्व्रतीति (ख) ।

§ (ख) पुस्तकेऽत्र परं षट् पादा न सन्ति ।

¶ भोजयेच्छक्तित इति (क), (ग) भोजयेत्स्वशक्तित इति (ख) ।

पद्मनाभञ्च पयसा स्नापयेत्पूर्व्ववच्छुचिः* ॥ ६५ ।
नमस्ते पद्मनाभाय इति होमं स्वशक्तितः ।
तिलव्रीहियवैश्चैव पूजाञ्च विधिवत्ततः† ।
जागरञ्चैव निर्व्वर्त्त्य पुनः पूजां प्रकल्पा च ।
दद्याद्विप्राय कुडवं‡ मधुमिश्रं सदक्षिणम् ॥ ६६।६७ ।
पद्मनाभ नमस्तुभ्यं सर्व्वलोकपितामह ।
मधुदानेन सुप्रीतो भव सर्व्वसुखप्रदः ॥ ६८ ।
एवं यः कुरुते भक्त्या पद्मनाभस्य पूजनम् ।
ब्रह्ममेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ६९ ।
कार्त्तिके मासि द्वादश्यामुपवासी जितेन्द्रियः ।
क्षीरेणाढ़कमानेन दध्ना चाज्येन तावता ।
नमो दामोदरायेति स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ।
अष्टोत्तरशतं हुत्वा मधुमिश्रतिलाहुतीः ॥ ७०।७१ ।
जागरं नियतः कुर्य्यात्त्रिकालार्च्चनतत्परः ।
प्रातः संपूज्य देवेशं पद्मपुष्पैर्मनोहरैः§ ॥ ७२ ।
पुनरष्टोत्तरशतं जुहुयात्मधुतैस्तिलैः ।
पक्वभक्ष्ययुतं चान्नं¶ दद्याद्विप्राय भक्तितः ॥ ७३ ।

---

* स्नापयेत्पद्मनाभञ्च पूजयेत्पूर्व्ववच्छुचिरिति (क) ।
† कर्त्तव्यो विधिवत्तत इति (ख) ।
‡ द्रवं मधुमिश्रमिति (क), कुडव मधु विना इति (ख), (ग) ।
§ गन्धपुष्पैर्मनोरमैरिति (क), पद्मपुष्पैर्मनोरमैरिति (ख), (ग) ।
¶ पद्मपत्रस्थितं चान्नमिति (क) ।

दामोदर जगन्नाथ सर्व्वकारणकारण ।
त्राहि मां कृपया देव शरणागतवत्सल ॥ ७४ ।
अनेनोपायनं दद्यात्* श्रोत्रियाय तपस्विने ।
दक्षिणाञ्च यथाशक्त्या† ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत् ॥ ७५ ।
एवं कृत्वा व्रतं सम्यगश्नीयाद्बन्धुभिः सह ।
अश्वमेधसहस्राणां द्विगुणं फलमश्नुते ॥ ७६ ।
एवं कुर्य्याद्व्रती यस्तु द्वादश्यां व्रतमुत्तमम्‡ ।
संवत्सरं मुनिश्रेष्ठाः स याति परमम्पदम् ॥ ७७ ।
एकमासे द्विमासे वा यः कुर्य्याद्भक्तितत्परः ।
तत्फलं समवाप्नोति स याति परमम्पदम् ॥ ७८ ।
एवं संवत्सरं कृत्वा कुर्य्यादुद्यापनं व्रती ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चदश्यां मुनीश्वराः§ ॥ ७९ ।
स्नात्वा प्रातर्यथाचारं दन्तधावनपूर्व्वकम् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
मण्डलं कारयेद्दिव्यं चतुरस्रं सुशोभनम्¶ ।
घण्टाचामरसंयुक्तं किङ्किणीवरशोभितम्‖ ।

* (क) पुस्तकेऽस्थानेन पायसं दद्यादिति पठित्वा चरणषट्कं परित्यज्य त्रिगुणं फलमश्नुते इति पठितम् ।

† यथाशक्त्येति पाठे, यथाशक्तीति साधु ।

‡ द्वादशीव्रतमुत्तममिति (ख) ।

§ द्विजोत्तमा इति (ख) ।

¶ सुशोभितमिति (क) ।

‖ किङ्किणीचयशोभितमिति (ख) ।

अलङ्कृतं गन्धमाल्यैरर्चितं ध्वजराजितम्* ।
छादितं शुक्लपुष्पेण दीपमालाविभूषितम्† ॥ ८०।८१।८२।
तन्मध्ये सर्वतोभद्रं कुर्य्यात्सर्वमलङ्कृतम् ।
तस्योपरि न्यसेत्कुम्भान्द्वादशाम्बुप्रपूरितान् ॥ ८३ ।
एकेन शुक्लवस्त्रेण केशाद्यैः शोधितेन च ।
कुम्भानाच्छादयेद्विप्राः‡ पञ्चरत्नैः समन्वितान् ॥ ८४ ।
लक्ष्मीनारायणं देवं कारयेद्भक्तिमान् व्रती ।
हैम्ना वा राजतेनाऽपि तथा ताम्रेण वा द्विजाः ॥ ८५ ।
स्थापयेत्§ प्रतिमान्तान्च कुम्भोपरि सुसंयमी ।¶
तन्मूल्यं वा द्विजश्रेष्ठाः काञ्चनं वापि शक्तितः ॥ ८६ ।
सर्व्वव्रतेषु मतिमान्वित्तशाठ्यं परित्यजेत् ।
यदि कुर्य्यात्स्वयं यान्ति तस्यायुर्धनसम्पदः ॥ ८७ ।
अनन्तशायिनं देवं नारायणमनामयम् ।
पञ्चामृतेन प्रथमं‖ स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ८८ ।
नामभिः केशवाद्यैश्च उपचारान्प्रकल्पयेत् ।

---

* अलङ्कृतं पुष्पमाल्यैर्वितानध्वजशोभितमिति (ख)।

† दीपमालाविराजितमिति (ख)।

‡ तान् कुम्भान् छादयेद्विप्रा, पञ्चरत्नसमन्वितानिति (क), कुम्भानाच्छादयेद्विप्राः पञ्चवस्त्रसमन्वितानिति (ख)।

§ स्थापयेदिति (ख)।

¶ स्वयं यमीति (क)।

‖ पञ्चामृतेन परममिति (क), (ख)।

रात्रौ जागरणं कुर्य्यात्पुराणश्रवणादिभिः ॥ ८९ ।
जितनिद्रो भवेत्सम्यगुपवासी जितेन्द्रियः ।
त्रिकालमर्च्चयेद्देवं यथाविभवविस्तरम् ॥ ९० ।
ततः प्रातः समुत्थाय कल्यकर्म्म* समाप्य च ।
तिलहोमं व्याहृतिभिर्व्रती कुर्य्यात्सहस्रकम् ॥ ९१ ।
पुनः सम्पूजयेद्देवं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
देवस्य पुरतः कुर्य्यात्पुराणपठनं द्विजाः† ॥ ९२ ।
दद्याद्दादशविप्राणां दध्यन्नं पायसं बुधाः‡ ।
अपूपैर्दशभिर्युक्तं सघृतञ्च सदक्षिणम् ॥ ९३ ।
देवदेव जगद्रूप भक्तानुग्रहविग्रह ।
गृहाणोपायनं कृष्ण§ सर्व्वाभीष्टप्रदो भव ॥ ९४ ।
अनेनोपायनं दद्यात्प्रार्थयेत् प्राञ्जलिस्ततः¶ ।
आधाय भूमिं जानुभ्यां विनयावनतो व्रती ॥ ९५ ।

नमो नमस्ते सुरदेवराज‖
नमोऽस्तु ते देव जगन्निवास ।
कुरुष्व सम्पूर्णफलं ममाद्य
नमोऽस्तु तुभ्यं पुरुषोत्तमाय ॥ ९६ ।

---

* कल्य कर्म्मेति (ख) ।

† देवदेवस्य पुरतः कुर्य्यात्पाठं पुराणकमिति (क), पुराणपठनं बुध इति (ख) ।

‡ तथैव (ख) ।

§ गृहाण पायस कृष्ण इति (ख) ।

¶ प्रार्थयेत्प्राञ्जलिस्तत इति (क) ।

‖ सुरदेव राजन्निति (क) ।

इति संप्रार्थयेदिमा देवञ्च पुरुषोत्तमम् ।
दद्यादर्घ्यञ्च देवाय जानुभ्यामवनीं गतः ॥ ९७ ।
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं पयोनिधिनिवासिने ।
अर्घ्यं गृहाण देवेश श्रिया च सहितो विभुः* ॥ ९८ ।
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु† ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ९९ ।
इति विज्ञाप्य देवस्य तत्सर्व्वं संयमी व्रती‡ ।
प्रतिमां वस्त्रसंयुक्तामाचार्य्याय निवेदयेत्§ ॥ १०० ।
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम्¶ ।
भुञ्जीत वाग्यतः पश्चात्स्वयं बन्धुजनैः सह‖ ॥ १०१ ।
आसाद्य श्रृणुयादिष्टकथां विद्वज्जनैस्तथा** ॥ १०२ ।
इत्येवं कुरुते यस्तु पावनं द्वादशीव्रतम् ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति परत्राऽमुत्र चोत्तमान् ॥ १०३ ।
त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः सर्व्वपापविवर्ज्जितः ।

---

* श्रिया त्वं सहितः प्रभो इति (ख), (ग) ; सहितं विभुरिति (घ) ।

† तपोयज्ञक्रियासु चेति (घ) ।

‡ संयमी व्रतमिति (ख), (ग) ।

§ प्रतिमां भक्तिसंयुक्तामाचार्य्याय निवेदयेदिति (क), (ङ) ; प्रतिमां दक्षिणायुक्तामाचार्य्यायेति (घ) ।

¶ ब्राह्मणान् भोजयित्वा भक्त्या दद्याच्च दक्षिणामिति (ङ) ।

‖ बन्धुगणैः सह इति (क) ।

** एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति, विद्वज्जनैः सहेति (ग), (ङ) ।

प्रयाति विप्रा भवनं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १०४ ।
य इदं शृणुयान्नित्यं द्वादशीव्रतमुत्तमम् ।
वाचयेद्वापि विप्रेन्द्रा वाजपेयफलं लभेत् ॥ १०५ ।

इति बृहन्नारदीयपुराणे सवत्सरैकादशीव्रतकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।
अन्यद्व्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ।
सर्व्वपापहरं पुण्यं* सर्व्वदुःखनिवर्हणम् ॥ १ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चैव योषिताम् ।
समस्तकामफलदं सर्व्वव्रतफलप्रदम् ।
दुःस्वप्ननाशनं धर्म्म्यं† दुष्टग्रहनिवर्हणम्‡ ।
सर्वलोकेषु विख्यातं पौर्णमीव्रतमुत्तमम्§ ॥ २।३ ।
विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ।
येन चीर्णेन पापानां कोटिः कोटिः प्रणश्यति ॥ ४

* सर्व्वपापहरं दिव्यमिति (ग) ।
† दुःस्वप्ननाशनं धन्यमिति (घ) ।
‡ दुष्टग्रहनिवारणमिति (क) ।
§ पूर्णिमाव्रतमुत्तममिति (क) ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे पौर्णमास्यां यतः शुचिः* ।
स्नानं कुर्य्याद्यथाचारं दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ५ ॥
शुक्लाम्बरधरः शुद्धो गृहमागत्य वाग्यतः ।
प्रक्षाल्य पादावाचम्य समभ्यर्च्य नारायणं प्रभुम् ।
नित्यं देवार्च्चनं कृत्वा यथासङ्कल्पपूर्व्वकम्† ।
लक्ष्मीनारायणं देवमर्च्चयेद्भक्तिभावतः ॥ ६।७ ॥
आवाहनासनाद्यैश्च गन्धपुष्पादिभिर्व्रती ।
नमो नारायणायेति पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ ८ ॥
गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च‡ पुराणपठनादिभिः ।
स्तोत्रैराराधयेद्देवं व्रतकृद्वाग्यतः शुचिः ॥ ९ ॥
देवस्य पुरतः कुर्य्यात्स्थण्डिलं चतुरस्रकम् ।
अरत्निमात्रं तत्राग्निं स्थापयेद्गृह्यमार्गतः§ ॥ १० ॥
आज्यभागान्तपर्य्यन्तं¶ कृत्वा पुरुषसूक्ततः|| ।
चरुणा च तिलैश्चापि घृतेन जुहुयात्तथा ॥ ११ ॥

---

* पौर्णम्यां नियतः शुचिरिति (ग), (घ), (ङ) ।

† यथाच भक्तितत्पर इति (ख) ; यथाकल्पसमाचरेदिति (घ) ; (ख) पुस्तकेऽतः परं चरणद्वयं नास्ति, (ङ) पुस्तके एव श्लोकः परश्लोकश्च न स्तः ।

‡ गीतैर्वाद्यैश्च नैवेद्यैरिति (क) ।

§ स्थापयेद्गृह्यमार्गत इति (ख), गृह्यमार्गत इति (ङ), स्थापयेद सर्वदा इति [illegible]पाठः ।

¶ आज्यभागं ततः कुर्यादिति (ख) ।

|| कृत्वा पुरुषसूक्तिभिरिति (ङ) ।

एकवारं द्विवारं वा त्रिवारं वापि शक्तितः* ।
होमं कुर्य्यात्प्रयत्नेन सर्वपापनिवृत्तये ॥ १२ ।
प्रायश्चित्तादिकं सर्वं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
समाप्य होमं विधिवच्छान्तिसूक्तं जपेद्बुधः ॥ १३ ।
पश्चाद्देवं समागत्य पुनः पूजां प्रकल्पयेत् ।
तत्रोपवासं देवाय अर्पयेद्भक्तिसंयुतः† ॥ १४ ।
पौर्णमास्यां निराहारः स्थित्वा देव तवाज्ञया ।
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष परेऽह्नि शरणं भव ॥ १५ ।
इति विज्ञाप्य देवाय अर्घ्यं दद्यात्तथेन्दवे ।
जानुभ्यामवनीं गत्वा शुक्लपुष्पाक्षतान्वितम्‡ ॥ १६ ।
क्षीरोदार्णवसम्भूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्त रोहिण्या सहितः प्रभो§ ॥ १७ ।
एवमर्घ्यं प्रदायेन्दोः प्रार्थयेत्प्राञ्जलिस्ततः ।
तिष्ठन्पूर्वमुखो भूत्वा पश्यन्विन्दुञ्च सत्तमाः ॥ १८ ।
नमः शुभ्रांशवे तुभ्यं¶ द्विजराजाय ते नमः ।
रोहिणीपतये तुभ्यं लक्ष्मीभ्रात्रे नमो नमः‖ ॥ १९ ।

---

* वा च शक्तित इति (ख) ।

† तत्रोपवास कृत्वा तु चर्ययेद्भक्तितत्पर इति (ख), तद्दोपवास देवायेति (घ) ।

‡ शुक्लपुष्पाक्षतान्वितमिति (ख) ।

§ रोहिण्यासहितं प्रभो इति (घ) ।

¶ नमः शुभ्रांशवे तुभ्यमिति (ख) ।

‖ लक्ष्मीभ्रात्रे नमोऽस्तु ते इति (क) ।

ततश्च जागरं कुर्य्यात्पुराणश्रवणादिभिः।
जितेन्द्रियो वशी शुद्धः पाषण्डालापवर्ज्जितः॥ २०॥
ततः प्रातः प्रकुर्व्वीत* आचारञ्च यथाविधि।
पुनः सम्पूजयेद्देवं यथाविभवविस्तरम्॥ २१॥
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छक्तितः† प्रयतो नरः।
बन्धुभृत्यादिभिः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः॥ २२॥
एवं पुष्यादिमासेषु पौर्णमास्यामुपोषितः।
अर्च्चयेद्भक्तिसंयुक्तो नारायणमनामयम्॥ २३॥
एवं संवत्सरं कृत्वा कार्त्तिक्यां पौर्णमीदिने‡॥
उद्यापनं प्रकुर्व्वीत तद्विधानं वदामि वः॥ २४॥
मण्डपं कारयेद्दिव्यं चतुरस्रं सुमण्डलम्§।
शोभितं पुष्पमालाभिर्वितानध्वजराजितम्¶॥
बहुदीपसमाकीर्णं किङ्किणीवरशोभितम्||।
दर्पणैश्चामरैश्चैव कलसैश्च समावृतम्॥ २५।२६॥
तन्मध्ये सर्वतोभद्रं पञ्चवर्णविराजितम्।

---

* ततः प्रातश्च कुर्व्वीत इति (क)।

† भक्तितः प्रयतो नर इति (क)।

‡ पूर्णिमादिने इति (क), (ख)। कार्त्तिक्यामिति पाठे कार्त्तिके इति साधु दिने इत्यस्य विशेषणत्वात्।

§ चतुरस्रं सुशोभनमिति (ग), चतुरस्र समण्डलमिति (घ), चतुरस्रं सुमण्डलमिति (ङ)।

¶ वितानध्वजपुष्पितमिति (घ)।

|| किङ्किणीरवशोभितमिति (ख), (ग)।

कृत्वा जलान्वितं कुम्भं न्यसेत्तस्योपरि द्विजाः ॥ २७ ।
पिधाय कुम्भं वस्त्रेण शोधितेनातिशोभिना* ।
हैम्ना वा राजतेनापि तथा ताम्रेण वा† द्विजाः ।
लक्ष्मीनारायणं देवं कृत्वा तस्योपरि न्यसेत् ॥ २८ ।
पञ्चामृतेन संस्नाप्य गन्धपुष्पादिभिस्तथा‡ ।
भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैः§ पूजयेत्संयतेन्द्रियः¶ ॥ २९ ।
जागरञ्च तथा कुर्य्यात्सम्यक्श्रद्धासमन्वितः‖ ।
ततः प्रातश्च विधिवत्पूर्ववद्विष्णुमर्चयेत् ॥ ३० ।
आचार्य्याय प्रदातव्या प्रतिमा दक्षिणान्विता ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या विभवे सत्यवारितम्** ॥ ३१ ।
तिलदानं प्रकुर्व्वीत यथाशक्तिसमन्वितः†† ।
कुर्य्यादग्नौ च विधिवत्तिलहोमञ्च पूर्व्ववत् ॥ ३२ ।
एवं कृत्वा नरः सम्यग्लक्ष्मीनारायणं व्रतम् ।

---

* शोधितेनाऽपि शोभिना इति (क) ।

† ताम्रेण वै द्विजा. (घ) ।

‡ गन्धपुष्पादिभिः क्रमादिति (ख), (ग) ।

§ भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैरिति (घ) ।

¶ सजितेन्द्रिय इति (ख) ।

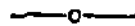
‖ (क) पुस्तकेऽत्र परं—
"कुर्य्यादग्नौ च विधिवत्तिलहोमञ्च पूर्व्ववत्"इत्यधिकार्द्धं वर्त्तते ।

** ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या यथाविभवमानत इति (क) ।

†† यथाशक्त्या समाहित इति (ख), यथाशक्त्या समन्वित इति (ग), (ङ) ।

इह भुक्त्वा* महाभोगान्पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ ३३ ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः कुलायुतसमन्वितः† ।
प्रयाति विष्णुभवनं योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ३४ ।

इति वृहन्नारदीये पुराणे पौर्णमासीव्रतकथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः।

(ध्वजारोपणव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

अन्यद्व्रतं प्रवक्ष्यामि ध्वजारोपणसंज्ञितम्* ।
सर्व्वपापहरं पुण्यं विष्णुप्रीणनकारणम् ॥ १ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां स्त्रीशूद्राणाञ्च सत्तमाः ।
सर्व्वदुःखोपशमनं संसारच्छेदकारकम्† ॥ २ ।
यः कुर्य्याद्विष्णुभवने ध्वजारोपणमुत्तमम् ।

---

* इति भुक्त्वाऽखिलान् भोगान् पुत्रपौत्रसमावृत इति (ख) ।
† (ग) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

---

* ध्वजारोपणमुत्तममिति (ख), ध्वजारोपणसंज्ञितमिति (घ) ।
† सर्व्वदुःखप्रशमनं संसारोच्छेदकारणमिति (ख)।

स पूज्यते विरिञ्चाद्यैः किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ३ ।*
हेमभारसहस्रन्तु योददाति कुटुम्बिने ।
तत्फलन्तु समानं स्याद्ध्वजारोपणकर्मणः ॥ ४ ।†
ध्वजारोपणतुल्यं स्याद्गङ्गास्नानमनुत्तमम् ।
अथवा तुलसीसेवा शून्यलिङ्गप्रपूजनम्‡ ॥ ५ ।
अहो पूर्व्वमहो पूर्व्वमहोपूर्व्वमिदं द्विजाः ।
सर्व्वपापहरं पुण्यं ध्वजारोपणसंज्ञितम्§ ॥ ६ ।
ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वाचम्य यथाविधि ।
यानि कर्म्माणि कार्य्याणि ध्वजारोपणकर्म्मणि ।
तानि सर्व्वाणि वक्ष्यामि‖ शृणुध्वं गदतो मम ॥ ७ ।
कार्त्तिकस्य सिते पक्षे दाद्श्यां प्रयतो नरः ।
स्नानं कुर्य्यात्प्रयत्नेन दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ८ ।
एकादश्यां ब्रह्मचारी** जपेन्नारायणं स्मरन् ।
धौताम्बरधरः शुद्धः स्वपेन्नारायणाग्रतः ॥ ९ ।

---

* संपूज्यते विरिञ्चाद्यैरिति (क), (ङ) ।

† तत्फलस्य समानं स्याद्ध्वजारोपणकर्म्मणः इति (ख), ध्वजारोपणकर्म्मणः इति (ग), ध्वजारोपणसंज्ञितमिति (ङ), अत्र पुस्तकेऽस्त. परं श्लोकद्वितीयार्द्धो न स्तः ।

‡ शिवलिङ्गप्रपूजनमिति (ख) ।

§ ध्वजारोपणसञ्ज्ञितमिति (घ) ।

** एतदर्द्धं पुस्तकान्तरेषु न दृश्यते ।

ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वाचम्य यथाविधिः* ।
नित्यकर्म्माणि निर्वर्त्त्य पश्चाद्विप्रं समर्चयेत्† ॥ १० ॥
चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं कृत्वा च स्वस्तिवाचनम् ।
नान्दीश्राद्धं प्रकुर्वीत ध्वजारोपणकर्म्मणि ॥ ११ ॥
ध्वजस्तम्भौ च गायत्र्या प्रोक्षयेद्दस्त्रसंयुतौ ।
सूर्य्यञ्च वैनतेयञ्च हिमांशु तत्पटेऽर्चयेत्‡ ॥ १२ ॥
धातारञ्च विधातारं पूजयेत्स्तम्भके द्वये§ ।
हरिद्राक्षतगन्धाद्यैः शुद्धपुष्पैर्विशेषतः¶ ॥ १३ ॥
ततो गोचर्म्ममात्रन्तु स्थण्डिलञ्चोपलिप्य तु ।
आधायाऽग्निं स्वगृह्योक्त्या आज्यभागादिकं क्रमात् ।
जुहुयात्पायसेनैव‖ घृतमष्टोत्तर शतम् ॥ १४ ॥
प्रथमं पौरुषं सूक्तं विधाय समिदाहुतीः** ।
ततश्च वैनतेयाय स्वाहेत्यष्टाहुतीस्तथा ॥ १५ ॥
सामीधेनुस्वाहा पञ्च†† जुहुयात्प्रयतो द्विजाः ।

---

* विधानत इति (ङ) ।
† समुच्चयेदिति (क) ।
‡ हिमांशुञ्च ततोऽर्चयेदिति (क), (ख) ।
§ पूजयेत्कुम्भकद्वये इति (ख) ।
¶ गरुड़पक्षे विशेषत इति (ङ) ।
‖ जुहुयात्पायसञ्चैवेति (ख) ।
** विष्णोरिक्कामरावलीमिति बहुषु पाठः ।
†† होमधेन्वा घृतेनैवेति (क), होमधेनु सहहुत्येति (ख) ।

सौरं मन्त्रं जपेत्तत्र* शान्तिसूक्तांश्च शक्तितः ॥ १६ ॥
रात्रौ जागरणं कुर्य्यादुपकण्ठं हरेः शुचिः ।
ततः प्रातः समुत्थाय नित्यं कर्म्म समाप्य च ।
गन्धपुष्पादिभिर्देवमर्चयेत्पूर्ववत्क्रमात् ॥ १७ ॥
ततो मङ्गलवाद्यैश्च सूक्तपाठैश्च शोभनैः ।
नृत्यैश्च स्तोत्रपठनैर्नयेद्विष्ण्वालये ध्वजाम् ॥ १८ ॥
देवस्य द्वारदेशे वा शिखरे वा मुदान्वितः ।
सुस्थिरं स्थापयेद्विप्रा ध्वजं सुस्तम्भसंयुतम् ॥ १९ ॥
गन्धपुष्पाक्षतैर्देवं धूपदीपैर्मनोरमैः ।
भक्ष्यभोज्यादिसंयुक्तैर्नैवेद्यैश्च हरिं यजेत्† ॥ २० ॥
एवं देवालये स्थाप्य‡ शोभनं ध्वजमुत्तमम् ।
प्रदक्षिणमनुव्रज्य स्तोत्रमेतदुदीरयेत् ॥ २१ ॥
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ।
नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुष पूर्व्वज ॥ २२ ॥
येनेदमखिलं जातं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
लयमेष्यति यत्रैतत्तं§ प्रपन्नोऽस्मि माधवम् ॥ २३ ॥
न जानन्ति परं भावं यस्य ब्रह्मादयः सुराः ।

यद्ब्रह्म परमन्धाम सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम्* ।
निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतोऽस्मि पुनः पुनः ॥ ३२ ।
अविकारमजं† शुद्धं सर्व्वतोबाहुमीश्वरम् ।
यमामनन्ति योगीन्द्राः सर्व्वकारणकारणम् ॥ ३३ ।
एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
त्रींल्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥ ३४ ।
यो देवः सर्व्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः‡ ।
निर्गुणः परमानन्दः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३५ ।
हृदयस्थोऽपि दूरस्थो मायया मोहितात्मनाम् ।
ज्ञानिनां सर्व्वगो यस्तु स मे विष्णुः प्रसीदतु§ ॥ ३६ ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु । ३७ ।
ज्ञानिनां कर्म्मिणाञ्चैव तथा भक्तिमतां नृणाम् ।
मतिदाता विश्वभुग्यः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३८ ।
जगद्धितार्थं ये देहाध्रियन्ते लीलया हरेः¶ ।
तानर्च्चयन्ति विबुधाः स मे विष्णुः प्रसीदतु । ३९ ।
यमामनन्ति ये सन्तः सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

---

* सर्व्वलोकोत्तमोत्तममिति (ग) ।
† निर्व्विकारमजमिति (ख) ।
‡ (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति । सर्व्वभूतात्मा जगद्व्यापी जगन्मय इति (ग) ।
§ (ग) पुस्तके एतच्छ्लोको नास्ति ।
¶ जगद्धितार्थं यो देहो ध्रियते लीलया हरेः । यमर्चयन्तीति (ख) ।

निर्गुणञ्च गुणाधारं* स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४० ।
परेशः परमानन्दः परात्परतरः प्रभुः ।
चिद्रूपश्चित्परिज्ञेयः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४१ ।
य इदं कीर्त्तयेन्नित्यं स्तोत्राणामुत्तमोत्तमम् ।†
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ४२ ।
इति स्तुत्वा नमेद्विष्णुं ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेत्‡ ।
आचार्य्यं पूजयेत्पश्चाद्दक्षिणाच्छादनादिभिः§ ॥ ४३ ।
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या शक्तितो भक्तिभावतः¶ ।
पुत्रमित्रकलत्राद्यैर्बन्धुभिः सह वाग्यतः ।
कुर्व्वीत पारणं विप्रा नारायणपरायणः ॥ ४४ ।
यस्त्वेतत्कर्म्म कुर्व्वीत ध्वजारोपणसंज्ञितम्‖ ।
तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं** सुसमाहिताः ॥ ४५ ।
पटध्वजस्य†† विप्रेन्द्रा यावच्चलति वायुना ।

---

* निर्गुणश्च गुणाधार इति (घ) ।

† (ख) पुस्तकेऽत्र परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

‡ ब्राह्मणांश्च प्रपूजयदिति (क) ।

§ दक्षिणाच्छादनादिभि. इति (घ) ।

¶ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाच्छक्तितो भक्तिभाविष इति (ख) । तत्र परार्द्धन्नास्ति ।

‖ ध्वजारोपणमुत्तममिति (ख) ।

** शृणुध्वमिति पाठे, शृणुत इति साधु ।

†† पटं ध्वजस्येति (ख), पटध्वजस्येति (घ)।

यद्ब्रह्म परमन्धाम सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम्* ।
निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतोऽस्मि पुनः पुनः ॥ ३२ ।
अविकारमजं† शुद्धं सर्व्वतोबाहुमीश्वरम् ।
यमानमन्ति योगीन्द्राः सर्व्वकारणकारणम् ॥ ३३ ।
एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
त्रीँल्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥ ३४ ।
यो देवः सर्व्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः‡ ।
निर्गुणः परमानन्दः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३५ ।
हृदयस्थोऽपि दूरस्थो मायया मोहितात्मनाम् ।
ज्ञानिनां सर्व्वगो यस्तु स मे विष्णुः प्रसीदतु§ ॥ ३६ ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु । ३७ ।
ज्ञानिनां कर्म्मिणाञ्चैव तथा भक्तिमतां नृणाम् ।
मतिदाता विश्वभुग्यः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३८ ।
जगद्धितार्थं ये देहाभ्रियन्ते लीलया हरेः¶ ।
तानर्च्चयन्ति विबुधाः स मे विष्णुः प्रसीदतु । ३९ ।
यमानमन्ति वै सन्तः सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

---

* सर्व्वलोकोद्भवोद्भवमिति (क) ।
† निर्व्विकारमजमिति (ख) ।
‡ (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति । सर्व्वभूतात्मा जगद्धाता यो जगन्मय इति (ग) ।
§ (ग) पुस्तके एतच्छ्लोको नास्ति ।
¶ जगद्धितार्थं यो देहो भ्रियते लीलया हरेः । यमर्च्चयन्तीति (ख) ।

निर्गुणश्च गुणाधारः* स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४० ।
परेशः परमानन्दः परात्परतरः प्रभुः ।
चिद्रूपश्चित्परिज्ञेयः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४१ ।
य इदं कीर्त्तयेन्नित्यं स्तोत्राणामुत्तमोत्तमम् ।†
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ४२ ।
इति स्तुत्वा नमेद्विष्णुं ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेत्‡ ।
आचार्य्यं पूजयेत्पश्चाद्दक्षिणाच्छादनादिभिः§ ॥ ४३ ।
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या शक्तितो भक्तिभावतः¶ ।
पुत्रमित्रकलत्राद्यैर्बन्धुभिः सह वाग्यतः ।
कुर्व्वीत पारणां विप्रा नारायणपरायणः ॥ ४४ ।
यस्त्वेतत्कर्म्म कुर्व्वीत ध्वजारोपणसंज्ञितम्‖ ।
तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं** सुसमाहिताः ॥ ४५ ।
पटध्वजस्य†† विप्रेन्द्रा यावच्चलति वायुना ।

---

* निर्गुणश्च गुणाधार इति (घ) ।

† (ख) पुस्तकेऽत्र परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

‡ ब्राह्मणांश्च प्रपूजयन्निति (क) ।

§ दक्षिणाच्छादनादिभि. इति (घ) ।

¶ ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या शक्तितो भक्तिभावित इति (ख) । तत्र पराद्धश्च नास्ति ।

‖ ध्वजारोपणसुसंज्ञितमिति (ख) ।

** शृणुध्वमिति पाठे, शृणुत इति साधु ।

†† पटं ध्वजस्येति (ख), पटध्वजस्येति (घ) ।

तावन्ति पापजालानि नश्यन्त्येव न संशयः* ॥ ४६ ।
महापातकयुक्तोवा युक्तोवा सर्वपातकैः ।
ध्वजं विष्णुगृहे कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४७ ।
यावद्दिनानि वसति ध्वजं विष्णुगृहे† द्विजाः ।
तावद्युगसहस्राणि हरिसारूप्यमश्नुते‡ ॥ ४८ ।
आरोपितं ध्वजं दृष्ट्वा येऽभिनन्दन्ति धार्म्मिकाः ।
तेऽपि सद्यो विमुच्यन्ते महापातककोटिभिः§ ॥ ४९ ।
आरोपितो ध्वजोऽ्ण विष्णुगेहे धुन्वन् स्वकं पटम् ।
कर्त्तुः सर्व्वाणि पापानि धुनोति निमिषार्द्धतः ॥ ५० ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः|| पुण्यमितिहासं पुरातनम् ।
सर्व्वपापप्रशमनं नारदेन प्रभाषितम् ॥ ५१ ।
आसीत्पुरा कृतयुगे सुमतिर्नाम भूपतिः ।
सोमवंशोद्भवः श्रीमान्सप्तद्वीपैकराट् स्वयम् ॥ ५२
धर्म्मवान्** सत्यसंकल्पः शुचिर्वै‑‑तिथिप्रियः ।

सर्व्वलक्षणसम्पन्नः* सर्व्वसम्पद्विभूषणः ॥ ५३ ।
सदा हरिकथासेवी हरिपूजापरायणः ।
हरिभक्तिपराणाञ्च शुश्रूषुरनहङ्कृतिः† ॥ ५४ ।
पूज्येषु पूजानिरतः समदर्शी‡ गुणान्वितः ।
सर्व्वभूतहितः शान्तः कृतज्ञः कीर्त्तिमान्नृपः ॥ ५५ ।
तस्य भार्य्या महाभागा सर्व्वलक्षणसंयुता ।
पतिव्रता पतिप्राणा नाम्ना सत्यमतिः स्मृता§ ॥ ५६ ।
तावुभौ दम्पती नित्यं हरिपूजापरायणौ ।
जातिस्मरौ महाभागौ सत्यज्ञौ सत्यरायणौ¶ ॥ ५७ ।
अन्नदानरतौ नित्यं जलदानपरायणौ‖ ।
तड़ागारामवप्रादीनसंख्यातान्वितेनतुः ॥ ५८ ।
सा तु सत्यमतिर्नित्यं शुचिर्विष्णुगृहे सती ।
नृत्यत्यत्यन्तसन्तुष्टा मनोज्ञा मञ्जुवादिनी** ॥ ५९ ।
सोऽपि राजा महाभागो द्वादशीद्वादशीदिने ।
ध्वजमारोपयामास मनोज्ञं बहुविस्तरम् ॥ ६० ।
एवं हरिपरं नित्य राजानं धर्म्मकोविदम् ।

---

* सर्व्वलक्षणसम्पूर्ण इति (क), सर्व्वसम्पद्विभूषित इति (ख), (ग) ।

† भगवद्भक्त इति (ख), (ग) ।

‡ सर्व्वदर्शीति (घ) ।

§ सत्यमति युता इति (ग), सत्यमति समा इति (ङ) ।

¶ एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति ।

‖ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

** नित्य इत्यत्र सन्तुष्टा मनोज्ञा मञ्जुभाषिणीति (ख) ।

तस्य प्रियां सत्यमतिं देवा अपि सदाऽस्तुवन् ॥ ६१ ।
त्रिलोकविश्रुतौ तौ च दम्पत्यत्यन्तधार्म्मिकौ* ।
आययौ बहुभिः शिष्यैर्द्रष्टुकामो विभाण्डकः ॥ ६२ ।
विभाण्डकं मुनिं श्रुत्वा समायान्तं जनेश्वरः ।
प्रत्युद्ययौ सपत्नीकः पूजाभिर्विविधैः स्तवैः ॥ ६३ ।
कृतातिथ्यक्रियं शान्तं कृतासनपरिग्रहम् ।
नीचासनगतो भूपः प्राञ्जलिर्मुनिमब्रवीत्† ॥ ६४ ।

राजोवाच ।

भगवन् कृतकृत्योऽस्मि त्वदभ्यागमने प्रभो‡ ।
सतामागमनं सन्तः प्रशसन्ति सुखावहम् ॥§ ६५ ।
यत्र स्यान्महतां प्रेम तत्र स्युः सर्व्वसम्पदः ।
तेजः¶ कीर्त्तिर्धनं पुत्रा॥ इति प्राहुर्विपश्चितः ॥ ६६ ।
यत्र वृद्धिं** गमिष्यन्ति श्रेयांस्यनुदिनं मुने ।
तत्र सन्तः प्रकुर्व्वन्ति महतीं करुणां प्रभो ॥ ६७ ।
यो मूर्ध्नि धारयेद्ब्रह्मन् महत्पादतलोदकम्†† ।

---

* दम्पत्यत्यन्तधार्म्मिकावित्यत्र सन्धिरार्षः ।

† प्रादाभिर्वाक्यमब्रवीदिति (क), (ख) ।

‡ विभो इति (क), त्वदभ्यागमनेषु चेति (ख) ।

§ सुखाय चेति (क) ।

¶ तेजांसीति (क), (ग) ।

॥ सर्व्व विभव इति (ख) ।

** विविधमिति (क) ।

†† महतां च पदोदकमिति (क) ।

स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु पुण्यवानात्र संशयः ॥ ६८ ।
मम पुत्राश्च दाराश्च सम्पत्त्वयि समर्पिता ।
मामाज्ञापय शास्त्रा मेॐ* ब्रह्मन् किं करवाणि ते ॥ ६८ ।
विनयावनतं भूपं तं निरीक्ष्य मुनीश्वरः ।
स्पृशन् करेण राजानं प्रत्युवाचातिहर्षितः ॥ ७० ।†

ऋषिरुवाच ।

राजन्यदुक्तं भवता तत्सर्व्वं त्वत्कुलोचितम् ।
विनयावनताः सर्व्वे परं श्रेयोलभन्ति‡ हि ॥ ७१ ।
धर्म्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्च नृपसत्तम ।
विनयाल्लभते सर्व्वं विनयात्किं न साध्यते ॥ ७२ ।
प्रीतोऽस्मि तव भूपाल सन्मार्गाः परिपन्थिनः§ ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाभाग यत्पृच्छामि तदुच्यताम् ॥ ७३ ।
अर्हणा बहवः सन्ति हरिसन्तुष्टिकारिकाः ।
त्वमद्याप्युद्यतोऽ¶ नित्यं ध्वजारोपणकर्म्मणि ॥ ७४ ।
तव भार्य्यापि साध्वीयं नित्य नृत्यपरायणा‖ ।
किमर्थमेतद्वृत्तान्तं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ७५ ।

---

* शान्तात्मन्निति (ख), (ग) ।

† एषश्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ लभन्तीति आर्षं, लभन्ते इति साधु ।

§ सन्मार्गां परिवर्त्तिन इति (ख), (ग) ।

¶ त्वमप्यत्युद्यत इति (क), त्वमद्याप्युद्यत इति (ख) ।

‖ नित्य ध्वजपरायणा इति (ख) ।

*राजोवाच।

शृणुष्व भगवन् सर्व्वं यत्पृच्छसि वदामि तत्।
आश्चर्य्यभूतं भूतानामावयो चरितं मुने ॥ ७६ ।
अहमास पुरा शूद्रो मातलिर्नाम सत्तम।
कुमार्गनिरतो नित्यं सर्व्वलोकाहिते रतः ॥ ७७ ।
पिशुनो धर्म्मविद्वेषी देवद्रव्यापहारकः।
महापातकसंसर्गादित्तपुत्रचयं गतः † ॥ ७८ ।
नित्यं निष्ठुरवक्ता च पापी वेश्यापरायणः।
एवं स्थितः कच्चित्कालमनादृत्य महद्वचः ‡ ॥ ७९ ।
सर्व्वबन्धुपरित्यक्तो दुःखी वनमुपागमम्।
मृगमांसाशनो नित्यं तथा मार्गविरोधकृत् § ॥ ८० ।
एकाकी दुःखबहुलः अवसं निर्जने वने।
एकदा क्षुत्परिश्रान्तो निद्रार्त्तः पिपासितः ¶।
जीर्णं देवालयं विष्णोरपश्यं निर्जने वने।
हंसकारण्डवाकीर्णं समीपेऽस्य महत्सरः ‖ ॥ ८१।८२ ।

---

* अतमाश्चर्य्यं लोकानामावयोरिति (क), आश्चर्य्यभूतं लोकानामिति (ख) (ग) (ङ)।

† गोधन ब्रह्मद्वा चौर सर्व्वप्राणिवधे रत इति (ख), महापातकसंयुक्तो विष्णुद्रव्या-
पहारक इति (ग), (ङ)।

‡ एवमहं तु दुःखार्त्तः सर्व्वैस्त्यक्तो महाकालमिति (क)।

§ तस्मान्मार्गविरोधकृदिति (ख)।

¶ एकदा क्षुत्पिपासार्त्त इति क) एकदा क्षुत्परिश्रान्त सदा पूर्वपिपासित इति, ख।

‖ तत्समीपे सरोवर इति (ख)।

मर्थ्यन्तवनपुष्पौघच्छादितं तन्मुनीश्वर ।
अपिबं तत्र पानीयं तत्तटे विगतश्रमः* ॥ ८३ ।
उन्मूल्य विषमूलानि क्षुट्‌चैव विनिवारिता† ।
तस्मिञ्जीर्णालये‡ विष्णोर्निवासं कृतवानहम् ॥ ८४ ।
जीर्णस्फुटितसन्धानं§ तथा चाहमकारिषम् ।
पर्णैस्तृणैश्च काष्ठैश्च गृहं सम्यक् प्रकल्पितम् ॥ ८५ ।
भूमौ महाग्यवाहुल्यादुपलिप्ता¶ मुनीश्वर ।
तत्राहं व्याधवृत्तिस्थो हत्वा बहुविधान्मृगान् ।
आजीवं वर्त्तनं कृत्वा वत्सराणाञ्च विंशतिम् ॥ ८६ ।
अथेयमागता साध्वी विन्ध्यदेशसमुद्भवा ।
निषादकुलसम्भूता नाम्ना कोकिलिनी सुता ॥ ८७ ।
बन्धुवर्गपरित्यक्ता दुःखिता जीर्णविग्रहा ।
ब्रह्मन् क्षुत्तृट्परिश्रान्ता शोचन्ती स्वकृतां क्रियाम् ॥ ८८ ।
दैवयोगात्समायाता भ्रमन्ती विजने वने ।
सामेषा ग्रीष्मतापार्त्ता अन्तस्तापप्रपीड़िता ॥ ८९ ।
इमां दुःखवतीं दृष्ट्वा जाता मे विपुला घृणा ।
मया दत्तं जलञ्चास्यै मांसं वन्यफलं तथा । ९० ।

---

* तत्तटे विगतश्रम इति (क)।
† सा क्षुधा विनिवारिता इति (ख)।
‡ तस्मिन् जीर्णालये विष्णोरिति (ख)।
§ जीर्णस्फुटितसन्धानमिति (क), (ख), (ग)।
¶ भूमिर्मेध्यगवाहुल्यादिति (क), (घ), महाग्यवाहुल्यादिति (ग)।

गतश्रमा तथा ब्रह्मन्मया पृष्टा यथायथम् ।
न्यवेदयत्स्वकर्माणि तानि शृणु महामुने ॥ ८१ ।
इयं कोकिलिनी नाम्ना निषादकुलसम्भवा ।
दाम्भिकस्य* सुता विप्रन्यवसद्विन्ध्यपर्वते ॥ ८२ ।
परस्वहारिणी नित्यं सदा पैशुन्यवादिनी ।
बन्धुवर्गैः परित्यक्ता यतो हतवती पतिम् ॥ ८३ ।
कान्तारे विजने ब्रह्मन्मत्समीपमुपागता ।
इत्येवं स्वकृतं कर्म सर्व्वं मह्यं न्यवेदयत् ॥ ८४ ।
तस्मिन्देवालये विष्णोरहञ्चेयञ्च† वै मुने ।
दम्पतीभावमाश्रित्य स्थितौ मांसाशनौ तदा ॥ ८५ ।
एकदा मद्यपानेन मत्तावावाञ्च निर्भरौ‡ ।
तत्र§ देवालये रात्रौ मुदितौ मांसभोजनात् ॥ ८६ ।
बद्धा वस्त्रञ्च दण्डाग्रे प्रमत्तौ मद्यसेवया ।
अत्यन्तहर्षसम्पन्नावावां सम्यगनृत्यताम् ॥ ८७ ।
तत्काल एव पञ्चत्वमावयोरभवन्मुने¶ ।
आगता यमदूताश्च पाशहस्ता भयङ्कराः ॥ ८८ ।
कर्म्मणा तेन तुष्टात्मा भगवान्मधुसूदनः ।

---

* दाम्भिकस्य सुतेति (ख) ।

† तस्मिन्देवालय ब्रह्मन्निति (ग) ।

‡ नृत्यत इति (ख) ।

§ तस्मिन्देवालये इति (क) ।

¶ तत्काल एव पञ्चत्वमभवदावयोर्मुने इति (ख) ।

स्वदूतान् प्रेषयामास मदाहरणकारणात् ॥ ९९ ।
सवादस्तु महानासीद्दूतानां तत्र सत्तम ।
मया श्रुतञ्च तत्सर्व्वं शृणु धर्म्मविदां वर* ॥ १०० ।
दूतास्ते देवदेवस्य शङ्खचक्रगदाधराः ।
सहस्रसूर्य्यसङ्काशाः शान्ताः कोमलभाषिणः ॥ १०१ ।
भयङ्करान् पाशहस्तान्दंष्ट्रिणो यमकिङ्करान् ।
तानूचुर्देवदूतास्ते हरिनामपरायणाः ॥ १०२ ।

देवदूता ऊचुः ।

भो भोः क्रूरा दुराचारा विवेकपरिवर्ज्जिताः ।
मुञ्चध्वमेतौ निष्पापौ दम्पती हरिवल्लभौ ॥ १०३ ।
विवेकस्त्विषु लोकेषु सम्पदामादिकारणम् ।
तथा विवेकशून्यत्वमापदामादिकारणम्† ।
अपापे पापधीर्य्यस्य तं विद्यात्पुरुषाधमम् ॥ १०४ ।

यमदूता ऊचुः ।

युष्माभिः सत्यमेवोक्तमेतौ पातकिसत्तमौ ।
ज्ञेया हि‡ पापिनो दण्ड्यास्तन्नेष्यामो वयन्त्विनौ§ ॥१०५।
श्रुतिप्रणिहितो धर्म्मो ह्यधर्म्मस्तद्विपर्य्यय.¶ ।

---

* शृणु ब्रह्मविदां वर इति (क) ।

† एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ वै इति (ख), (ग) ।

§ यमाऽन्तिकमिति (ग) ।

¶ विपर्य्यये इति (क), त्वधर्म्मस्तु विपर्य्यय इति (ख) ।

एतावधर्मचरितौ*तन्नेष्यामो यमान्तिकम् ॥ १०६ ॥
एतच्छ्रुत्वाऽति†कुपिता देवदूता महौजसः ।
प्रत्यूचु‡स्तान्यमभटान् भाभासितदिगन्तराः ॥ १०७ ।
देवदूता ऊचुः ।
अहो कष्टं धर्म्मदृशामधर्मः स्पृशति§ महान् ।
सम्यग्विवेकशून्यत्वमापदां हि पदं महत्¶ ॥ १०८ ।
प्राप्तेनावविशेषेण‖ नरकाध्यक्षतां गताः ।
यूयं किमर्थमद्यापि कर्त्तुं पापानि सोद्यमाः** ॥ १०९
अधर्म्म††क्षयपर्य्यन्तं महापातकिनोऽपि च‡‡ ।
तिष्ठन्ति नरके यूयं§§ यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ११० ।
पूर्व्वसञ्चितपापानां न दृष्टा निष्कृतिः क्वचित् ।
किमर्थं पापकर्म्माणि करिष्यथ पुनः पुनः ॥ १११ ।

---

* वयन्त्विमौ इति (ग) ।
† श्रुत्वा तु इति (ख), (ग) ।
‡ इत्यूचुरिति (ग) ।
§ स्पृशते इति आर्षं, स्पृशतीति साधु ।
¶ निदानं ह्यापदां महदिति (ख) ।
‖ अर्थविशेषेणेति (क), (ग), पूर्व्वपापविशेषेणेति (ङ) ।
** सोद्यता इति (ख) ।
†† स्वकर्मेति (ख), (ग), (ङ) ।
‡‡ च इति (क) ।
§§ नूनमिति (घ), (ङ) ।

श्रुतिप्रणिहिता धर्म्माः* सत्यं सत्यं न संशयः।
किन्त्वाभ्यां चरितान्धर्म्मान् प्रवक्ष्यामो† यथातथम्॥ ११२।
एतौ पापविनिर्मुक्तौ हरिशुश्रूषणे रतौ।
हरिणा शुध्यमानौ‡ च मुच्यध्वं मा विलम्ब्यताम्॥ ११३।
एषा वै नर्त्तनश्चक्रे तथा चैषध्वजं§ भटाः।
अन्तकाले विष्णुगृहे तेन पापविमोचितौ॥ ११४।
उत्क्रान्तिकाले यन्नाम श्रुतवन्तोऽपि ये¶ सकृत्।
लभन्ते‖ परमं स्थानं किमु शुश्रूषणे रताः॥ ११५।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्व**पातकैः।
ईक्षिता भगवद्भक्तैर्लभन्ते परमं पदम्†† ॥ ११६।
यतीनां विष्णुभक्तानां परिचर्य्यापरायणैः।
ईक्षिता‡‡श्चापि गच्छन्ति पापिनोऽपि परां गतिम्॥११७।

---

* श्रुतिप्रणिहितो धर्म इति (क), (ख)।

† प्रवक्ष्यामीति मद्गु पाठ ।

‡ शुध्यमाणौ इति (घ), (ङ), स्तूयमानौ इति (ख), पूज्यमानौ इति (ग)।

§ तथाचैक इति (ख)।

¶ हि वै इति (क), यथ वै इति (ख), अपि वै इति (ग), (ङ), (ख) यान्ति ते इति (ङ)।

‖ यान्ति ते इति (ङ)।

** यतीति (क), (घ)।

†† परमां गतिमिति (ख)। तत्र ईक्षितास्थाने दर्शिता इति पाठः।

‡‡ दीक्षिता इति (ङ)।

मुहूर्त्तं वा मुहूर्त्तार्द्धं यस्तिष्ठेद्धरिमन्दिरे।
स याति परमं स्थानं किमु शुश्रूषणे रताः॥ ११८
उपलेपनकर्त्तारौ सम्मार्ज्जनपरायणौ।
एतौ हरिगृहे नित्यं शीर्णसन्धानकारिणौ॥ ११९।
जलसेचनकर्त्तारौ दीपदौ हरिमन्दिरे।
कथमेतौ महाभागौ प्रणेष्यथ यमक्षयम्*॥ १२०।
इत्युक्ता देवदूतास्ते छित्त्वा पाशं तदैव† हि।
आरोप्यावां विमाने तु‡ ययुर्विष्णोः परम्पदम्॥ १२१
आवां समीपमापन्नौ देवदेवस्य चक्रिणः।
भुक्तवन्तौ महाभोगान्यावत्कालं शृणुष्व मे॥ १२२।
युगकोटिसहस्राणि युगकोटिशतानि च।
उषित्वा विष्णुभवने ब्रह्मलोकं समागतौ॥ १२३।
तावत्कालञ्च तत्राऽपि खिलेन्द्रपदमागतौ।
तत्राऽपि भावुकं भोगं भुक्त्वा दिव्यमनुत्तमम्॥
ततः पृथ्वीगतां प्राप्य क्रमेण मुनिसत्तम।
अत्राऽपि सम्पदतुला हरिपूजाप्रसादतः॥ १२४।१२५।
अनिच्छया कृतेनाऽपि प्राप्तमेवविधं मुने।
सम्यगाराध्य विश्वेशं भक्तिभावेन माधवम्।

---

* नयिष्यथ यमालयमिति (ख), नयिष्यथेति पाठे, नेष्यथेति साधु, तत्र च पदं नत एवार्थ इति पाठो वर्त्तते।

† तथैवेति (क), (ख)।

‡ विमानस्थितिं (ख), (ग)।

प्राप्नुयामीतिः* परं श्रेय इति मे निश्चिता मतिः । १२६ ।
अवशेनाऽपि† यत्कर्म्म कृतन्तु‡ सुमहत्फलम् ।
ददाति हि नृणां विप्र किं पुनः सम्यगर्च्चनात् ॥ १२७ ।
एतत्सर्व्वं निशम्याऽसौ विभाण्डको मुनीश्वरः ।
अभिनन्द्य महीपालं प्रययौ स्वतपोवनम् ॥ १२८ ।

सूत उवाच ।

तस्माच्छृणुध्वं विप्रेन्द्रा देवदेवस्य चक्रिणः ।
परिचर्य्या च सर्व्वेषां कामधेनूपमा स्मृता ॥ १२९ ।
हरिपूजापराणाञ्च हरिरेव सनातनः ।
ददाति परमं श्रेयः सर्व्वकामफलप्रदः ॥ १३० ।
य इदं पुण्यमाख्यानं सर्व्वपापप्रणाशनम् ।
वाचयेच्छृणुयाद्वाऽपि ध्वजारोपणपुण्यभाक् ॥ १३१ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणेऽष्टादशोऽध्यायः ।

समाप्तञ्च ध्वजारोपणव्रतम् ।

---

* प्राप्नोमीति (ग), (घ), प्राप्नोमीति (ङ) ।
† अवश्यभावीति (क) ।
‡ ददिति (ख) ।

ऊनविंशोऽध्यायः ।

(हरिपञ्चकव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

अन्यद्व्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः* ।
हरिपञ्चकविख्यातं सर्व्वलोकेषु दुर्लभम्† ॥ १ ।
नारीणाञ्च नराणाञ्च सर्व्वदुःखनिवर्हणम् ।
धर्म्मार्थकाम‡मोक्षाख्यपुरुषार्थैकसाधनम् ॥ २ ।
सर्व्वाभीष्टप्रदञ्चैव§ सर्व्वव्रतफलप्रदम् ।
सर्व्वव्रतोत्तमं श्रेष्ठं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां नियतेन्द्रियः ।
कुर्य्यात्स्नानादिकं कर्म्म दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ४ ।
कृत्वा देवार्च्चनं सम्यक् तथा पञ्च महाध्वरान् ।
एव व्रती भवेत्¶ तस्मिन्दिने निगृहीतेन्द्रियः ॥ ५ ।
ततः|| प्रातः समुत्थाय एकादश्यां मुनीश्वराः ।

---

* ऋषिसत्तमा इति (ग) ।
† एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।
‡ सर्व्वकामार्थेति (क) ।
§ फलदैवेति (ख) ।
¶ एकादशो भवेदिति (ग), (ङ), एकादशीदिने इति (घ) ।
|| तदेति (ग) ।

स्नानं कृत्वा यथाचारं हरिश्चैवाऽ*र्चयेद्गृहे ॥ ६ ।
स्नापयेद्देवदेवेशं पञ्चामृतविधानतः ।
अर्च्चयेत्त्वरया भक्त्या गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ७ ।
धूपैर्द्दीपैश्च नैवेद्यैस्ताम्बूलैश्च प्रदक्षिणैः ।
सम्पूज्य देवदेवेशमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ८ ।
नमस्ते ज्ञानरूपाय ज्ञानदाय नमोऽस्तु ते† ।
नमस्ते सर्व्वरूपाय सर्व्वसिद्धिप्रदाय च ॥ ९ ।
एवं प्रणम्य देवेशं देवदेवं जनार्द्दनम् ।
वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण उपवासं समर्पयेत् ॥ १० ।
पञ्चरात्रं निराहारो ह्यद्यप्रभृति केशव ।
त्वदाज्ञया जगत्स्वामिन्ममाभीष्टप्रदो भव ॥ ११ ।
एवं समाप्य देवस्य उपवासान्‡ जितेन्द्रियः ।
रात्रौ जागरणं कुर्य्यादेकादश्यां व्रती द्विजाः ॥ १२ ।
द्वादश्याञ्च त्रयोदश्यां चतुर्द्दश्यां जितेन्द्रियः ।
पौर्णमास्याञ्च कर्त्तव्यमेवं विष्णुर्च्चनं द्विजाः ॥ १३ ।
एकादश्यां पौर्णमास्यां कर्त्तव्यं जागरं द्विजाः§ ॥ १४ ।
पञ्चामृतेन¶ पूजा तु सामान्यदिनपञ्चसु ।

---

* हरिमेवेति (ग)।

† (च) इति (घ)।

‡ उपवासमिति (ख), (ङ)।

§ कर्त्तव्योजागर इति पाठः, कर्त्तव्यं जागरणं द्विजा इति (ख), (ङ) तत्र ...भङ्ग।

¶ पञ्चामृतादीति (ख)।

क्षीरेण स्नापयेद्विष्णुं पौर्णमास्यान्तु शक्तितः ॥ १५ ।
तिलहोमश्च कर्त्तव्यस्तिलदानञ्च सत्तमाः ।
ततः षष्ठे दिने प्राप्ते निर्व्वर्त्य स्नायमक्रियाम् ।
संप्राश्य पञ्चगव्यन्तु अर्चयेत्पूर्व्ववद्धरिम् ॥ १६ ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विभवे सत्यवारितम्* ।
ततः स्वबन्धुभिः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १७ ।
एवं पुष्यादिमासेषु कार्त्तिकान्तेषु सत्तमाः ।
शुक्लपक्षे व्रतं कुर्य्यात्पूर्व्वमुक्त†विधानतः ॥ १८ ।
एवं संवत्सरं कुर्य्याद्व्रतं पापविनाशनम् ।
पुनर्मासे मार्गशीर्षे कुर्य्यादुद्यापनं व्रती ॥ १९ ।
एकादश्यां निराहारो भवेत्पूर्व्ववदुत्तमाः ।
द्वादश्यां पञ्चगव्यञ्च प्राशयेत्सुसमाहितः ॥ २० ।
गन्धपुष्पादिभिः सम्यग्देवदेवं जनार्द्दनम् ।
अभ्यर्च्चोपायनं दद्याद्ब्राह्मणाय जितेन्द्रियः ॥ २१ ।
पायसं मधुसंमिश्रं घृतयुक्तं फलाऽन्वितम् ।
सुगन्धिफलसंयुक्तं‡ पूर्णकुम्भं सदक्षिणम् ॥

परमान्नप्रदानेन सुप्रीतो भव माधव ॥ २४ ।
नारायण नमस्तुभ्यं जगत्त्राणपरायण ।
शुभोदकप्रदानेन प्रीतो भव जनार्दन ॥ २५ ।
अनेनोपायनं दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
शक्तितो बन्धुभिः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २६ ।
व्रतमेतत्तु यः कुर्य्याद्धरिपञ्चकसंज्ञितम्* ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ २७ ।
व्रतमेतत्तु कर्त्तव्यमिच्छद्भिर्मोक्षमुत्तमम् ।
समस्तपापकान्तारे दावानलसमं द्विजाः ॥ २८ ।
गवां कोटिसहस्राणि दत्त्वा यत्फलमश्नुते ।
तत्फलं समवाप्नोति एकस्मादुपवासतः ॥ २९ ।
यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या नारायणपरायणः ।
स मुच्यते† महाघोरैरुपपातककोटिभिः ॥ ३० ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे ऊनविंशोऽध्यायः ।
समाप्तञ्च हरिपञ्चकव्रतम् ।

---

* व्रतकमिति (क), (ख) ।
† मुच्यते इति (ग) ।

विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

अन्यद्व्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ।
सर्व्वपापहरं पुण्यं सर्व्वलोकोपकारकम् ॥ १ ।
आषाढ़े श्रावणे वापि तथा भाद्रपदेऽथवा* ।
तथा चाश्वयुजे वापि कुर्य्यादेतद्व्रतं द्विजाः ॥ २ ।
एतेष्वन्यतमे मासि शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।
प्रातर्द्दशम्यां स्नायीत दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ३ ।
नित्य देवार्च्चनं कुर्य्याद्यत्नतो नियतेन्द्रियः ।
एकादश्यां ब्रह्मचारी अधःशायी जितेन्द्रियः ॥ ४ ।
प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च स्वपेद्विष्णुसमीपतः† ।
ततः प्रातः समुत्थाय नित्यं कर्म्म समाप्य च ॥
श्रद्धया पूजयेद्विष्णुं वशी क्रोधविवर्जितः ।
विद्वद्भिः सहितो विष्णुमर्च्चयित्वा यथोचितम्‡ ॥ ५।६ ।
संकल्पन्तु तथा कुर्य्यात्स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम् ।
मासमेकं निराहारो ह्यद्यप्रभृति केशव ॥ ७ ।
मासान्ते पारणं कुर्य्यां देवदेव§ त्वदाज्ञया ।

---

* तथेति (क), (ख) ।

† समीपग इति (ख) । (क) पुस्तके एव श्लोक परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धे च न स्त ।

‡ यथोदितमिति (घ), (ङ) ।

§ देवमेवमिति (ख), (घ) ।

तपोरूपं नमस्तुभ्यं* तपसां फलदायिने† ॥ ९ ।
ममाभीष्टफलं देहि सर्व्वविघ्नान्निवारय ।
एवं समर्प्य‡ देवस्य विष्णोर्मासव्रतं शुभम् ।
ततःप्रभृति मासान्तं निवसेद्धरिमन्दिरे ।
प्रत्यहं स्नापयेद्देवं पञ्चामृतविधानतः ॥ ९।१० ।
दीपं निरन्तरं कुर्य्यात्तस्मिन्नामे हरेर्गृहे§ ।
प्रत्यहं दन्तकाष्ठञ्च अपामार्गस्य शाखया ।
कृत्वा स्नायीत विधिवन्नारायणपरायणः ॥ ११ ।
तर्पणं विष्णवे¶ कुर्य्यात्केशवाद्यैश्च नामभिः ।
द्वादशभिर्विष्णुपूजाभिरेव न संशयः‖ ॥ १२ ।
एवं मासोपवासञ्च** कुर्य्याद्धरिपरायणः ।
तदन्ते प्रयतः स्नायाद्विष्णुं पूर्व्ववदर्च्चयेत् ॥ १३ ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या†† भक्तियुक्तः सदक्षिणम् ।
स्वयञ्च बन्धुभिः सार्द्धं भुञ्जीत प्रयतेन्द्रियः‡‡ ॥ १४ ।

---

* नमस्तेऽस्त्विति (घ) ।

† फलदायकेति (ग) ।

‡ समाप्येति (घ) ।

§ गृहे गृहे इति (ख), तत्र तर्पणमित्यादि श्लोको नास्ति ।

¶ विष्णोस्तु तर्पणमिति (क) ।

‖ समाचरेदिति (ग) ।

** तु इति (ग) ।

†† यथादिति (ख) ।

‡‡ (ख) पुस्तकेऽत्र परं सार्द्धैक. श्लोको नास्ति ।

व्रतं मासोपवासाख्यमेवं कुर्य्यात्त्रयोदश ।
तदन्ते वेदविदुषे गां दद्याच्च सदक्षिणाम् ॥ १५ ॥
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या द्वादश प्रयतेन्द्रियः ।
शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्वस्त्राण्या*भरणानि च ॥ १६ ॥
मासोपवासेनैकेन वाजपेयफलं लभेत्† ।
यदि द्वयङ्कृतं तस्य पौण्डरीकफलं लभेत् ॥ १७ ॥
मासोपवासत्रितयं यः कुर्य्यात्संयतेन्द्रियः ।
असौ सोमस्य‡ यज्ञस्य द्विगुणं फलमश्नुते ॥ १८ ॥
चतुःकृत्वः कृतं येन पराकं मुनिसत्तमाः ।
स लभेत्परमं पुण्यमग्निष्टोमाष्टसम्भवम्§ ॥ १९ ॥
पञ्चकृत्वो व्रतमिदं कृतं येन महात्मना ।
अत्यग्निष्टोमजं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः¶ ॥ २० ॥
मासोपवासं षट्कृत्वः कुर्य्याद्यस्तु समाहितः ।
ज्योतिष्टोमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत्‖ ॥ २१ ॥

---

* वह्नीति (ख) ।

† लभेदिति आर्षं, लभेतेति साधु । एवं लभधातोः परस्मैपदप्रयोगोऽन्यत्र च आर्षोज्ञेय. ।

‡ आप्तोर्यामस्येति (क), (ग), (घ), (ङ) ।

§ अग्निष्टोमाष्टकोद्भवमिति (ख) ।

¶ द्विगुण फलमाप्नुयादिति (क), अग्निष्टोमात्मकं पुण्यं द्विगुणं प्राप्नुयान्नर इति (ख), द्विगुणं प्राप्नुयान्नर इति (ग), (ङ) ।

‖ द्विगुणं फलमश्नुते इति (ग) ।

निराहारेण यो मासं सप्तकल्पस्तथा नयेत्* ।
अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं† लभेत्‡ ॥ २२ ।
मासोपवासं यः कुर्य्यादष्टकल्पो मुनीश्वराः ।
नरमेधाख्ययज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत्§ ॥ २३ ।
यस्तु मासोपवासांश्च¶ नवकल्पः समाचरेत् ।
गोमेधमखजं पुण्यं लभते द्विगुणं नरः‖ ॥ २४ ।
दशकल्पस्तु यः कुर्य्यात्पराकं मुनिसत्तमाः ।
स याति ब्रह्ममेधस्य त्रिगुणं** फलमुत्तमम् ॥ २५ ।
एकादश पराकांश्च यः कुर्य्यात्संयतेन्द्रियः ।
सर्व्वयज्ञफलं प्राप्य हरिसालोक्य††मश्नुते ॥ २६ ।
मासोपवासान्यः कुर्य्याद्द्वादश प्रयतेन्द्रियः‡‡ ।
स याति हरिसारूप्यं सर्व्वभोगसमन्वितम् ॥ २७ ।
त्रयोदश पराकांश्च यः कुर्य्यात्प्रयतो नरः§§ ।

---

* मुनीश्वरा इति (ख)।

† नरमेधस्य यज्ञस्य फलं पञ्चगुणमिति (ख), तत्र पर श्लोको नास्ति।

‡ भवेदिति (ग)।

§ भवेदिति (ग)।

¶ उपवासश्चेति (घ)।

‖ स लभेद्द्विगुणं नर इति (क), (घ)।

** द्विगुणमिति (ख), (घ)।

†† सायुज्यमिति (ग)।

‡‡ संयतेन्द्रिय इति (ख)।

§§ संयतेन्द्रिय इति (ख)।

स याति परमानन्दं यत्र गत्वा न शोचति ॥ २८ ।
मासोपवासनिरता गङ्गास्नानपरायणाः ।
धर्म्ममार्गप्रवक्तारो मुक्ता एव न संशयः ॥ २९ ।
यतीनां ब्रह्मचारीणामवीराणाञ्च† सत्तमाः ।
मासोपवासः कर्त्तव्यो वनस्थानां विशेषतः ॥ ३० ।
नारी वा पुरुषो वापि व्रतमेतच्च दुर्लभम् ।
कृत्वा मोक्षमवाप्नोति योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ३१ ।
गृहस्थो वानप्रस्थो वा वर्णी वा भिक्षुरेव* च ।
अद्वैतज्ञानशून्योऽपि§ मोक्षमस्माल्लभेन्नरः ॥ ३२ ।
य इदं व्रतमाहात्म्यं नारायणपरायणः ।
शृणुयाद्वाचयेद्वापि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे मासोपवासव्रतकथनं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

---

* चैवेति (ख) ।

† ब्रह्मचारीणामिति छन्दोऽनुरोधादार्षं, ब्रह्मचारिणामिति साधु ।

एकविंशोऽध्यायः ।

(एकादशीव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

इदमन्यत्प्रवक्ष्यामि व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
सर्व्वपापप्रशमनं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥ १ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चैव योषिताम् ।
मोक्षदं कुर्व्वतां भक्त्या विष्णोः प्रियतरं द्विजाः* ॥ २ ।
एकादशीव्रतं नाम सर्व्वकामफलप्रदम् ।
कर्त्तव्यं सर्व्वथा विप्राः† विष्णुप्रीणनकारणम्‡ ॥ ३ ।
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
यदि भुङ्क्ते स पापी स्यात्परत्र नरकं व्रजेत् ॥ ४ ।
उपवासफलं प्रेप्सुर्जह्याद्भक्तचतुष्टयम् ।
पूर्व्वापरदिने रात्रावहोरात्रन्तु मध्यमे ॥ ५ ।
एकादशीदिने यस्तु भोक्तुमिच्छति सत्तमाः ।
स भोक्तुं सर्व्वपापानि स्पृहयालुर्न संशयः¶ ॥ ६ ।
भवेद्यस्यामेकादशी द्वादश्याञ्च मुनीश्वराः ।

---

* तथेति (ग) ।

† विप्रैरिति (ख), (ग) ।

‡ प्रीतये इति (ख) ।

§ जिघ्रदिति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

¶ स्पृहयेन्नात्र संशय इति (ख) ।

एकादश्यां निराहारो यदि मुक्तिमभीप्सति ॥ ७ ।
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि* च ।
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ॥ ८ ।
ब्रह्महत्यादिपापानां कथञ्चिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
एकादश्यान्तु यो भुङ्क्ते निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित्† ॥ ९ ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
एकादश्यां निराहारः स्थित्वा याति परं‡ पदम् ॥ १० ।
एकादशी महापुण्या विष्णुप्रियकरी§ तिथिः ।
संसेव्या सर्व्वथा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥ ११ ।
दशम्यां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्व्वकम् ।
स्नात्वा च विधिवद्विष्णुमर्च्चयेत्प्रयतो नर¶ ॥ १२ ।
एकादशीं चरेत्तस्मिन्दिने‖ निगृहीतेन्द्रियः ।
विष्णोः समीपे शयीत** नारायणपरायणः ॥ १३ ।
एकादश्यां तथा स्नात्वा सम्पूज्य च जनार्द्दनम् ।
गन्धपुष्पादिभि. सम्यक् ततस्त्वेवमुदीरयेत्†† ॥ १४ ।

---

* समानि चेति (ख) ।

† कदाचिन्नास्ति निष्कृतिरिति (ग), नापि कुत्रचिदिति (ङ) ।

‡ स याति परममिति (ख) ।

§ प्रियतरेति (ख) ।

एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहनि परे ह्यहम् ।
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाऽच्युत ॥ १५ ।
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य देवदेवस्य चक्रिणः ।
भक्तिभावेन तुष्टात्मा उपवासं समर्पयेत् ॥ १६ ।
देवस्य पुरतः कुर्य्याज्जागरं नियतो व्रती ।
गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणश्रवणादिभिः ॥ १७ ।
ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे व्रती ।
स्नात्वा च विधिवद्विष्णुं पूजयेत्संयतेन्द्रियः* ॥ १८ ।
पञ्चामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनम् ।
द्वादश्यां पयसा स्नाप्य† हरिसारूप्यमश्नुते ॥ १९ ।
अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनाऽनेन केशव ।
प्रसीद‡ सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ २० ।
एवं विज्ञाप्य विप्रेन्द्रा देवदेवस्य चक्रिणः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाच्छक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम्§ ॥ २१ ।
ततः स्वबन्धुभिः सार्द्धं नारायणपरायणः ।
कृतपञ्चमहायज्ञः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २२ ।
एवं यः प्रयतः कुर्य्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् ।
स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २३ ।

---

* पूजयेच्च जितेन्द्रिय इति (ख) ।

† स्नापयेति पाठे, स्नापयितेति पाठः ।

‡ प्रसादेति (ग) ।

§ दद्याच्च दक्षिणाश्चेति (ख) ।

उपवासव्रतपरो धर्मकारी च सत्तमाः* ।
चण्डालान्पतितश्चापि वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ २४
नास्तिकान् भिन्नमर्यादान्निन्दकान्† पिशुनांस्तथा ।
उपवासव्रतपरो नालपेत्सर्व्वथा बुधः ॥ २५
वृषलीसूतिपोष्टारं‡ वृषलीपतिमेव च ।
अयाज्ययाजकञ्चैव नालपेत्सर्व्वथा§ बुधः ॥ २६ ।
कुण्डाशिनं गायकञ्च¶ तथा देवलकाशिनम् ।
भैषज्यकाव्यकर्त्तारं देवद्विजविरोधिनम् ॥
परान्नलोलुपञ्चैव परस्त्रीनिरतं तथा ।
व्रतोपवासनिरतो वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ २७
इत्येवमादिभिः शुद्धो वशी सर्व्वगुणैर्युतः‖ ।
उपवासपरो भूत्वा परां सिद्धिं गमिष्यति ॥ २८
नास्ति गङ्गासमं तीर्थं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
नास्ति विष्णुसमो देवस्तपो नाऽनशनात्परम् ॥ २९
नास्ति वेदसमं शास्त्रं नास्ति शान्तिसमं सुखम् ।
नास्ति चक्षुःसमं** ज्योतिस्तपो नाऽनशनात्परम् ।

* धर्मधारीति (ख), उपवासपरो धर्मकारी च मुनिसत्तमा इति (ग)

† च कुकर्मभिरिति (क) ।

‡ वृषलीमभिपोष्टारमिति (ख) ।

§ सर्व्वदेति (ख) ।

¶ गोलकञ्चेति (ख) ।

‖ सर्व्वहिते रत इति (ख), (ग) ।

** सत्यसममिति (ख) ।

नास्ति क्षमासमा ख्यातिः* नास्ति कीर्त्तिसमं धनम्† ।
नास्ति ज्ञानसमो लाभस्तपो नाऽनशनात्परम् ॥ ३२ ।
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सवादं भद्रशीलस्य तत्पितुर्गालवस्य च ॥ ३३ ।
पुरा हि गालवो नाम मुनिः सत्यपरायण. ।
उवास नर्मदातीरे शान्तो दान्तस्तपोनिधिः ॥ ३४ ।
बहुवृक्षसमाकीर्णे नानामृगनिषेविते‡ ।
सिद्धचारणगन्धर्व्वयक्षविद्याधराऽन्विते ॥ ३५ ।
कन्दमूलफलैः पूर्णे मुनिवृन्दनिषेविते ।
गालवो नाम विप्रेन्द्रो निवासमकरोच्चिरम् ॥ ३६ ।
तस्याऽभवद्भद्रशील इति ख्यातः सुतो वशी ।
जातिस्मरो महाभागो नारायणपरायणः ॥ ३७ ।
बालक्रीड़नकालेऽपि भद्रशीलो महामतिः ।
सदा च विष्णोः प्रतिमां कृत्वा पूजापरो§ऽभवत् ॥ ३८ ।
विप्रान् बोधयते¶ नित्यं विष्णुः पूज्यो नरैरिति ।
एकादशीव्रतञ्चैव कर्त्तव्यमतिपण्डितैः ॥ ३८ ।
एतेन बोधितायापि शिशवोऽपि मुनीश्वराः ।

---

* धर्म्म इति (ख) ।
† बलमिति (घ), (ङ) ।
‡ मृगवर्गनिषेविते इति (ख) ।
§ कर इति (क), (ग), (ख) पुस्तके एतदर्द्धे पदशोकश्च नास्ति ।
¶ बोधयतीति साधु, विप्रानबोधयच्चैवमिति (क) ।

हरेर्गृहं विनिर्म्माय सदा* पूजापराभवन्† ॥ ४० ।
नमस्कुर्व्वन् भद्रशीलो‡ विष्णवे सर्व्वजिष्णवे ।
सर्व्वेषां जगतां स्वस्ति भूयादित्यब्रवीत्तदा ॥ ४१ ।
क्रीड़ाकाले मुहूर्त्तं वा मुहूर्त्तार्द्धमथाऽपि वा ।
एकादशीति सङ्कल्प्य विष्णवे प्रणमत्यसौ ॥ ४२ ।
एवं सुचरितं दृष्ट्वा तनयं गालवो मुनिः ।
अपृच्छद्विस्मयाविष्टः समाभाष्य§ तपोनिधिम् ॥ ४३ ।

गालव उवाच ।

भद्रशील महाभाग भद्रशीलोऽसि सुव्रत¶ ।
चरितं‖ मङ्गलं यत्ते योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ४४ ।
हरिपूजापरो नित्यं सर्व्वभूतहिते रतः** ।
एकादशीव्रतपरो लोकानुग्रहतत्परः ॥ ४५ ।
निर्द्वन्द्वो निर्म्ममः शान्तो हरिध्यानपरायणः ।
जातेयं परमा बुद्धिः कथं वत्स ममार्हसि†† ॥ ४६ ।

---

* हरिं सदैव निर्म्माय सर्व्वं इति (ख) ।
† परा अभवन्निति साधु ।
‡ भद्रमतिरिति (ख) ।
§ समालिङ्गेति (ख), समाश्लिष्य इति (ङ), तपोनिधिरिति (ख), (ग) ।
¶ पुत्रकेति (ख) ।
‖ चरित्रमिति (ख) ।
** (ग) पुस्तकेऽत्र परं सार्द्धैक श्लोको नास्ति ।
†† वक्तुमर्हसीति (ख) ।

भद्रशीलः पितुर्वाक्यं श्रुत्वा प्रहसिताननः।
स्वानुभूतं* यथाहत्तं सर्व्वं पित्रे न्यवेदयत्॥ ४७।

भद्रशील उवाच।

शृणु तात महाभाग अनुभूतं मया पुरा।
जातिस्मरत्वाज्जानामि यमेन परिभाषितम्†॥ ४८।
एतच्छ्रुत्वा मुनिश्रेष्ठो गालवो विस्मयान्वितः।
उवाच प्रीतिमापन्नो भद्रशीलं महामतिम्॥ ४९।

गालव उवाच।

कस्त्वं पूर्व्वं महाभाग किमुक्तश्च यमेन ते।
कस्य वा केन हेतोश्च‡ तत्सर्व्वं वक्तुमर्हसि॥ ५०।

भद्रशील उवाच।

अहमासं पुरा तात राजा सोमकुलोद्भवः।
धर्म्मकीर्त्तिरिति§ ख्यातो दत्तात्रेयेण शासितः॥ ५१।
नववर्षसहस्राणि महीं कृत्स्नामपालयम्।
अधर्म्माश्च¶ तथा धर्म्मा मया तु बहवः कृताः॥ ५२।
ततः श्रिया प्रमत्तोऽहं बह्वधर्म्मा‖नकारियम्।

---

* स्वार्थभूतमिति (क), आत्मभूतमिति (ग)।

† (ख) पुस्तकेऽस्य परं सूत उवाच, इति पाठो वर्त्तते।

‡ वा हेतोरिति (ख)।

§ धर्मकीर्तिरिति (क), (ग)।

¶ च इति (ख)।

‖ बहुधर्मानपीति (क)।

पाषण्डजनसंसर्गात्पाषण्डचरितोऽभवम् ॥ ५३ ।
पुरार्जितानि पुण्यानि मया तु सुबहून्यपि ।
पाषण्डालापमात्रेण प्रनष्टानि तपोधन ॥ ५४ ।
पाषण्डैर्बोधितोऽहन्तु वेदमार्गं समत्यजम् ।
मखाश्च सर्वे विध्वस्ता कूटयुक्तिविदा मया ॥ ५५ ।
अधर्म्मनिरतं मान्तु दृष्ट्वा मद्देशजाः प्रजाः ।
सदैव दुष्कृतं चक्रुः षष्ठांशस्तत्र मेऽभवत् ॥ ५६ ।
एवं पापसमाचारो व्यसनाभिरतस्तथा ।
मृगयाभिरतोभूत्वा* ह्येकदा प्राविशं वनम् ॥ ५७ ।
ससैन्योऽहं वने तत्र हत्वा बहुविधान्मृगान् ।
क्षुत्तृट्परिगतः† श्रान्तो रेवातीरमुपागमम् ॥ ५८ ।
प्रवृद्धतापविक्रान्तो रेवायां स्नानमाचरम् ।
अदृष्टसैन्य एकाकी पीड्यमानः क्षुधा तृषा‡ ॥ ५९ ।
समेतास्तत्र मे केचित्तात तीर्थनिवासिनः§ ।
एकादशीव्रतपरा मया दृष्टा निशामुखे ॥ ६० ।
निराहारश्च तत्राहमेकाकी तज्जनैः सह ।
जागरं कृतवांस्तात सैनया रहितो निशि¶ ॥ ६१ ।

---

* भूत्वेति (ग) ।
† परिवृत इति (ख) ।
‡ पीड्यमानो बुभुक्षयेति (ख), क्षुधातृषयेति (ग), (ङ) ।
§ तत्तीरवासिन इति (ग), (ङ) ।
¶ (क) पुस्तके ६१, ६२ श्लोकयो स्थाने एव पाठोऽस्ति—एकादशीतिथि भा ष वैवयोगान्निशामुखे । निराहारश्च तत्राहमेकाकी बन्धुवर्जित । जागरं कृतवानिति ।

अध्वश्रमपरिश्रान्तः क्षुत्पिपासाप्रपीड़ितः ।
तत्रैव जागरान्तेऽहं तातः* पञ्चत्वमागतः ॥ ६२ ।
ततो यमभटैर्बद्धो महादंष्ट्राभयङ्करैः ।
अनेकक्लेशसम्पन्नान्मार्गान् प्राप्तो यमान्तिकम् ।
दंष्ट्राकरालवदनमपश्यं समवर्त्तिनम् ॥ ६३ ।
अथ कालश्चित्रगुप्तमाहूयेदमभाषत ।
अस्य शिक्षाभिधानञ्च यथा तद्वद् पण्डित ॥ ६४ ।
एवमुक्तश्चित्रगुप्तो धर्म्मराजेन सत्तमाः† ।
चिरं विचारयामास पुनश्चेदमभाषत ॥ ६५ ।
असौ पापरतः सत्यं तथापि शृणु धर्म्मप ।
एकादश्यां निराहारात्सर्व्वपापैर्विमोचितः‡ ॥ ६६ ।
एकादशीदिने ह्येष रेवातीरे मनोरमे ।
जागरञ्चोपवासञ्च कृत्वा पापैर्विमोचितः ॥ ६७ ।
यानि कानि च पापानि कृतानि सुबहूनि च ।
तानि सर्व्वाणि नष्टानि उपवासप्रभावतः ॥ ६८ ।
एवमुक्तो धर्म्मराजश्चित्रगुप्तेन धीमता ।
ननाम दण्डवद्भूमौ मम तातातिकम्पितः§ ॥ ६९ ।
पूजयामास मां तात भक्तिभावेन धर्म्मराट् ।

---

* मत इति (घ), (ङ) ।

† धर्म्मवान् मत्सविक्रम इति (क) ।

‡ सर्व्वपापविमोचित इति बहुषु पाठः ।

§ तथेति (ख) ।

ततश्च* स्वभटान्सर्व्वानाहूयेदमभाषत ॥ ७० ।

यम उवाच ।

शृणुध्वं मद्वचो दूता हितं वक्ष्याम्यनुत्तमम् ।
धर्म्मेषु निरतान्मर्त्त्यान्मानयध्वं ममाऽन्तिकम् ॥ ७१ ।

ये विष्णुभक्तिनिरताः प्रयताः कृतज्ञा†
एकादशीव्रतपरा विजितेन्द्रियाश्च ।
नारायणाच्युत हरे शरणं भवेति
सन्तो‡ वदन्ति सततं तरसा त्यजध्वम् ॥ ७२ ।

नारायणाच्युत जनार्द्दन कृष्ण विष्णो
पद्मेश पद्मजनितः§ शिव शङ्करेति ।
नित्यं वदन्त्यखिललोकहिताः प्रशान्ता
दूराद्भटास्त्यजत तत्र न नेऽस्ति शिक्षा ॥ ७३ ।

नारायणार्पितक्रियान्¶ हरिभक्तभक्ता-
नाचार‖मार्गनिरतान् गुरुसेवकांश्च** ।
सत्पात्रदाननिरतान् हरिभक्तिमूलान्††

---

* ततोयमथ स्वभटानिति (क) ।

† कृतपञ्चयज्ञा इति (घ) ।

‡ शान्ता इति (क), (ग) ।

§ पद्मदयित. इति (ख), पद्मजपित. इति (घ) ।

¶ विधीनिति (ख) ।

‖ स्वाचार इति (क) ।

** हरिकीर्त्तिसक्तानिति (ख) ।

†† एष पाद. (ख) पुस्तके नास्ति ।

दूतास्त्यजध्वमनिशं हरिनामसक्तान् ॥ ७४ ।
पाषण्डसङ्गरहितान्द्विजभक्तिनिष्ठान्
सत्सङ्गलोलुपपरांश्च तथाऽतिथियान् ।
शम्भौ हरौ च समबुद्धिमतस्तथैव
दूतास्त्यजध्वमुपकारपराञ्जनानाम् ॥ ७५ ।
ये वीचिताः* हरिकथामृतसेवकैश्च
नारायणस्तुतिपरायणमानसैश्च ।
विप्रेन्द्रपादजलसेवनसंप्रहृष्टे-
स्तान्पापिनोऽपि च भटाः सततं त्यजध्वम् ॥ ७६ ।
ये मातृतातपरिभर्त्सनशीलिनश्च
लोकद्विषो द्विजजनाहितकर्म्मण्यश्च† ।
देवस्वलोभनिरताञ्जननाशहेतूं-
स्तानानयध्वमपराधरतांश्च‡ दूताः ॥ ७७ ।
एकादशीव्रतपराङ्मुखमुग्रशीलं
लोकापवादनिरतं परऽ§निन्दकञ्च ।
ग्रामस्य नाशकरणमुत्तमनिन्दकञ्च¶
दूताः समानयत विप्रधनेषु लुब्धम् ॥ ७८ ।

---

* वीचिता इति (क), तत्र सेवकाः मानवाः, दृष्टा इति प्रथमान्ता, पञ्चमी ।

† कर्म्मण इति भाषे, कर्म्माण इति साधु । कर्म्मिणश्चेति (ख), (ग) ।

‡ अपराधरतांश्चेति (ख) ।

§ द्विजेति (ग) ।

¶ ये ग्रामनाशकरमिति (क) ।

ये विष्णुभक्तिविमुखा न नमन्ति ये च
नारायणाय शरणागतपालकाय ।
विष्णालयञ्च नहि याति नरोऽतिमूर्खः*
स्तानानयध्वमतिपापतरान्† प्रशास्यान् ॥ ७८ ।
एवं संश्रुतवान् पूर्व्वं यमेन परिभाषितम् ।
दग्धोऽहं‡मनुतापेन स्मृत्वा तत्कर्म्म§ तत्र वै ॥ ८० ।
पितर्म्मानुतापेन तद्धर्म्मश्रवणेन¶ च ।
तदैव सर्व्वपापानि निःशेषं विगतानि च‖ ॥ ८१ ।
पापशेषविनिर्म्मुक्तं हरिसारूप्यतां गतम् ।
सहस्रसूर्य्यसङ्काशं मां ननाम यमस्तदा ॥ ८२ ।
एतद्दृष्ट्वा विस्मितास्ते यमदूता भयोत्कटाः ।
विश्वासं परमं चक्रुर्यमोक्ते सर्वे एव ते ॥ ८३ ।
ततः सम्पूज्य मां कालो विमानशतसङ्कुलम् ।
सद्यः सम्प्रेषयामास तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८४ ।
विमानकोटिभिः सार्द्धं सर्वभोगसमन्वितैः ।
कर्म्मणा तेन जनक विष्णुलोके मयोषितम् ॥ ८५ ।

---

* मूढ इति (क) ।
† पापकर्मानिति (ख) ।
‡ शुद्धोऽहमिति (क) ।
§ मरकर्मेति (ख) ।
¶ श्रवणेनेति (क) ।
‖ मे इति (ग), वै इति (ङ) ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च।
स्थित्वा विष्णुपदे पश्चादिन्द्रलोकं समागतः॥ ८६।
तत्रापि सर्व्वभोगाढ्यः सर्व्वदेवनमस्कृतः।
तावत्कालं दिवि स्थित्वा ततो भूमिं समागतः॥ ८७।
अत्रापि* विप्रप्रवर कुले महति सम्भवः।
जातिस्मरत्वाज्जानामि सर्व्वमेतन्मुनीश्वर॥ ८८।
तस्माद्विष्णुर्च्चनोद्योगं ततोऽहं† प्रकरोमि वै।
एकादशीव्रतमिदमिति न ज्ञातवान्‡ पुरा॥ ८९।
जातिस्मृति§प्रभावेण तज्ज्ञातं साम्प्रतं मया।
अवशेनापि यत्कर्म्म कृतं तस्य फलन्त्विदम्॥ ९०।
एकादशीव्रतं भक्त्या कुर्व्वतां किमुत¶ प्रभो।
तस्माच्चरिष्ये जनक शुभ‖मेकादशीव्रतम्।
विष्णुपूजाद्याहरहः परमस्थान**काङ्क्षया॥ ९१।
एकादशीव्रतं ये तु कुर्व्वन्ति श्रद्धया नराः।

---

* तत्र इति (ग), (ङ)।
† तातारहमिति (ख), (घ)।
‡ चाज्ञातवानिति (क)।
§ स्मर इति (घ)।
¶ किमत इति (क)।
‖ पुण्यमिति (घ)।
** पूजाद्य परम वहव स्थानेति (क), पूजाद्य वहव इति (ङ)।

ते यान्ति विष्णुभवनं* परमानन्ददायकम्† ॥ ८२ ॥
यश्चैतत्‡ शृणुयान्नित्यं पठेद्वा भक्तिभावतः ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ८३ ॥

सूत उवाच ।

एवं पुत्रवचः श्रुत्वा सन्तुष्टो गालवो मुनिः ।
अवाप परमां तुष्टिं मनसाऽप्यति§हर्षितः ॥ ८४ ॥
मज्जन्म सफलं जातं मद्वंशः पावनीकृतः ।
यतोऽसौ¶ मत्कुले जातो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ८५ ॥
इति सन्तुष्टचेतास्तु तस्य पुत्रस्य धीमतः ।
हरिपूजाविधानञ्च यथावत्समबोधयत्‖ ॥ ८६ ॥
इत्येतद्वो मुनिगणा यथावत्कथितं मया ।
सङ्कोचविस्तराभ्याञ्च किमन्यत्कथयामि वः ॥ ८७ ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे एकादशीव्रतकथनो नामैकविंशोऽध्यायः ।

---

* भवनं विष्णोरिति (ङ) ।
† कारणमिति (ग) ।
‡ वैतदिति (ख) ।
§ चातीति (ख) ।
¶ यतस्त्वमिति (क) ।
‖ समबोधयदिति (क), (घ), (ङ) तत्तु चार्षमेव ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमविधिः ।

ऋषय ऊचुः ।

कथितं भवता सर्व्वं सूत तत्त्वार्थकोविद ।
भागीरथ्याः समहिमा धर्म्माधर्म्मांश्च सत्तम* ॥ १ ।
हरिपूजाविधानञ्च व्रतपूजा सविस्तरम् ।
एकादश्याश्च महिमा त्वया प्रोक्तो विशेषतः ॥ २ ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो वर्णाश्रमविधिं मुने ।
तथैव चाश्रमाचारं प्रायश्चित्तविधिं मुने ॥ ३ ।
एतत्सर्व्वं महाभाग सूत तत्त्वार्थकोविद ।
कृपया परयाविष्टो यथावद्वक्तुमर्हसि । ४ ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे यदुक्तो ब्रह्मसूनुना ।
सनत्कुमारमुनये वर्णाश्रमविनिर्णयः† ॥ ५ ।
वर्णाश्रमाचारवता‡ पूज्यते हरिरव्ययः ।
तस्माद्वक्ष्यामि विप्रेन्द्रा मन्वाद्यैर्योदितञ्च यत् ॥ ६ ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चत्वार एव ते§ ।

---

* कोविद इति (ख), सत्तमा इति (ग) ।

† यदुक्त निर्णयमिति बहुत्र पाठोऽस्ति । निर्णयस्य पुंस्त्वाच्च आर्ष एव ।

‡ पुम्भिरिति (ख), (ग) ।

§ द्वीति (ङ) ।

वर्णा इति समाख्याता एतेषां ब्राह्मणोऽधिकः ॥ ७ ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो द्विजाः प्रोक्तास्त्रिजास्तथा* ।
मातृतश्चोपनयनाद्दीक्षाया जन्म वै क्रमात् ॥ ८ ।
एतैर्वर्णैः सर्व्वधर्म्माः कार्य्या वर्णानुरूपतः† ।
स्ववर्ण‡धर्म्मत्यागेन पाषण्डः प्रोच्यते बुधैः ॥ ९ ।
स्वगृह्यचोदितं कर्म्म द्विजः कुर्व्वन् कृती भवेत् ।
अन्यथा पतितं विद्यात्सर्व्वधर्म्म§वहिष्कृतम् ॥ १० ।
युगधर्म्माः परिग्राह्या वर्णैरेतैर्यथोचितम् ।
ग्रामाचारस्तथा ग्राह्यः स्मृतिमार्गाविरोधतः ॥ ११ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्म्मान् समाचरेत् ।
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न तु ॥ १२ ।
समुद्रयात्रास्वीकारः कमण्डलुविधारणम् ।
द्विजानामसवर्णासु¶ कन्यासूपयमस्तथा ॥ १३ ।
देवरेण सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः‖ ।
मांसदानं तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ १४ ।
दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च ।

---

* त्रिजातय इति (ङ) ।
† स्वरूपत इति (क) ।
‡ स्वकर्म्मेति (ख) ।
§ सर्म्मकर्म्मेति (ख) ।
¶ चासवर्णानामिति (ग) ।
‖ च गोवध इति (क), ऽपि गोरिति (ङ) ।

दीर्घकालं ब्रह्मचर्य्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥ १५ ।
महाप्रस्थानगमनं गोमेधञ्च तथा मखम् ।
इमान्धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ १६ ।
देशाचाराः परिग्राह्यास्तत्तद्देशीयजैर्नरैः ।
अन्यथा पतितो ज्ञेयः सर्व्वधर्मबहिष्कृतः ॥ १७ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चैव सत्तमाः ।
क्रियाः समासतो वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १८ ।
दानं दद्याद्द्विजेन्द्राणां यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा* ।
स्वहृत्यर्थं यजेच्चैव† अन्यानध्यापयेत्तथा ॥ १९ ।
याजयेद्यजने‡ योग्यान्विप्रो नित्योदकी भवेत् ।
कुर्य्याच्च वेदग्रहणं यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा§ ॥ २० ।
शास्त्रजीवी भवेच्चैव तथाग्नेश्च परिग्रहम् ।
शावे रत्ने च¶ पारक्ये समबुद्धिर्भवेत्तथा ॥ २१ ।
सर्व्वलोकहितं कुर्य्यान्मृदुवाक्यमुदीरयेत् ।
ऋतावभिगमः पत्न्यां ब्राह्मणस्य प्रशस्यते‖ ॥ २२ ।

---

* यजेदिति आर्षं, यजेतेति साधु, एवं परत्रापि ।

† हृत्यर्थं याजयेदेकमिति (क), याजयेदेवमिति (ख), याजयेदेव इति (ग) याजयेद्देव इति (ङ) ।

‡ याजयेद्युर्जनानिति (ख) ।

§ तथाग्नेश्च परिग्रहमिति (ख), तत्रात. पर चरणद्वय नास्ति, (क) पुस्तकेऽत परं सार्द्धश्लोका न सन्ति ।

¶ शास्त्रद्रव्ये चेति (ख) ।

‖ प्रशस्यते ब्राह्मणस्य वै इति (ख), (ग), (ङ) ।

न कस्याप्यहितं ब्रूयाद्विष्णुपूजापरो भवेत् ।
दानानि दद्याद्विप्रेभ्यः* क्षत्रियोऽपि द्विजोत्तमाः† ॥ २३ ।
कुर्य्याच्च वेदग्रहणं यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा ।
शस्त्राजीवी भवेच्चैव पालयेद्धर्मतो महीम् ।
दुष्टानां शासनं कुर्य्याच्छिष्टांश्च परिपालयेत् ॥ २४ ।
पाशुपाल्यञ्च वाणिज्यं कृषिश्च द्विजसत्तमाः ।
वेदस्याध्ययनञ्चैव वैश्यस्याऽपि प्रकीर्त्तितम् ॥ २५ ।
दद्याद्दानञ्च शूद्रोऽपि पाकयज्ञैर्यजेन्न च‡ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शुश्रूषानिरतो भवेत् ॥ २६ ।
ऋतुकालाभिगमनं स्वदारेषु प्रशस्यते ।
सर्व्वलोकहितैषित्वं मङ्गलं प्रियवादिता ॥
अनायासो महोत्साहस्तितिक्षानभिमानिता ।
सामान्यं सर्व्ववर्णानां मुनिभिः परिकीर्त्तितम् ॥
सर्व्वे च मुक्तिमायान्ति स्वाश्रमोचितकर्म्मणा ॥२७।२८।२९।
ब्राह्मणः क्षत्रियाचारमाश्रयेदापदि द्विजाः ।
क्षत्रियोऽपि च विड्वृत्तिमत्यापदि समाश्रयेत् ॥ ३० ।
नाश्रयेच्छूद्रवृत्तिं तु अत्यापद्यपि वै द्विजः ।

* विप्राद्यानिति बहुषु पाठ. ।

† द्विजोत्तम इति (ख), (ङ) ।

‡ दद्याद्दानञ्च विप्रार्थी यज्ञैर्देवान्यजेत्तथेति (क), दद्याद्दानञ्च विप्रेभ्यो यज्ञैर्देवान् यजेत्तथा । कुर्य्याच्च दारग्रहणं धर्मं चैव समाचरेत् । क्रयविक्रयजैर्वापि धने. कारुकैर्वापि शिल्पिक पाठ. (ख),(ग) पुस्तकयोर्दृश्यते । यजन चेति (ग), यजेत्तदिति (ङ) ।

यद्याश्रयेद्द्विजो मूढ़ः स चाण्डाल इति स्मृतः ॥ ३१ ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशो द्विजा इति हि विश्रुताः ।
चत्वारश्चाश्रमास्तेषां पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ३२ ।
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्च सत्तमाः ।
एते चैवाश्रमाः* प्रोक्ताः पञ्चमो नोपपद्यते† ॥ ३३ ।
चतुर्भिराश्रमैरेभिः साध्यते धर्म्म उत्तमः‡ ।
विष्णुमुपयान्ति विप्रेन्द्राः कर्म्मयोगरतात्मनाम्§ ॥ ३४ ।
निस्पृहाः शान्तमनसः स्वकर्म्मपरिनिष्ठिताः ।
ते यान्ति परमं स्थानं नावर्त्तन्ते यतः पुनः ॥ ३५ ।

इति श्रीवृहन्नारदीयपुराणे वर्णाश्रमविधिकथने द्वाविंशोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमाचारविधिः ।

सूत उवाच ।

वर्णाश्रमाचारविधिं प्रवक्ष्यामि विशेषतः ।
शृणुध्वमृषयः सर्व्वे सुसमाहितचेतसः ॥ १ ।

---

* एतएवाश्रमा इति (ग) ।

† (ङ) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

‡ सत्तमा इति (ख), उत्तमा इति (घ), (ङ) ।

§ स्वधर्म्मपरिनिष्ठिता इति (क) ।

यः स्वकर्मं परित्यज्य परकर्मं निषेवते ।
पाषण्डः स हि विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः* । २ ।
गर्भाधानादिसंस्काराः कार्य्या मन्त्रविधानतः ।
स्त्रीणाममन्त्रतः कार्य्या यथाकालं यथाविधि ॥ ३ ।
सीमन्तं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि शस्यते† ।
षष्ठे वा सप्तमे वापि अष्टमे वापि कारयेत् ॥ ४ ।
जाते पुत्रे पिता स्नात्वा‡ सचेलं जातकर्मं तु§ ।
कुर्य्यान्नान्दीमुखं श्राद्धं¶ स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम् ॥ ५ ।
हेम्ना वा‖ चारुधान्यैर्व्वा जातश्राद्धं प्रकल्पयेत्** ।
अन्नेन†† कारयेद्यस्तु स चण्डालसमो भवेत् । ६ ।
कृत्वाऽभ्युदयिकं श्राद्धं पिता पुत्रस्य वाग्यतः ।
कुर्व्वीत नामनिर्द्देशं सूतकान्ते‡‡ यथाविधि ॥ ७ ।
अस्पष्टमर्थहीनञ्च§§ अतिगुर्व्वक्षरान्वितम् ।

---

* सर्व्वकर्म्मबहिष्कृत इति (क), (ङ), सर्व्ववर्णबहिष्कृत इति (ग) ।
† कारयेदिति (ग) ।
‡ स्नायादिति (क) ।
§ जातकर्म्म तु इति (ख) ।
¶ नान्दीश्राद्धश्चेति (क), (ङ) ; नान्दीश्राद्ध वै इति (घ) ।
‖ हेम्ना चेति (क), हेम्नापीति (ख), (ग) ।
** प्रकल्पयते इति (ग) ।
†† अर्थेन कारयेद्यस्त्विति (क), अथो न कारयेद्यस्तु स च चण्डाल उच्यते इति(
‡‡ सूतकायेति (घ) ।
§§ अर्थहीनन्त्विति (ग) ।

नादयान्नाम* विप्रेन्द्रास्तथा च विषमाचरम् ॥ ८ ।
तृतीये वत्सरे चौड़ं पञ्चमे सप्तमेऽपि वा ।
षष्ठे चैवाष्टमे वाऽपि कुर्य्याद्गृह्योक्तमार्गतः† ॥ ९ ।
दैवयोगादतिक्रान्ते गर्भाधानादिकर्म्मणि ।
कर्त्तव्यं कृच्छ्रपादौ वै चौडे वार्द्धं प्रकल्पयेत्‡ ॥ १० ।
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
आषोडशाब्दपर्य्यन्तं कालमाहुश्च गौणतः ॥ ११ ।
गर्भैकादशमेऽब्दे तु राजन्यस्योपनायनम् ।
आद्वाविंशाब्दपर्य्यन्तं कालमाहुर्विपश्चितः ॥ १२ ।
विशोपनयनं प्रोक्तं गर्भद्वादशमेव च ।
चतुर्विंशतिपर्य्यन्तं कालमाहुर्मनीषिणः ॥ १३ ।
एतत्कालावधेर्य्यस्य द्विजस्यातिक्रमो यदि§ ।
सावित्रीपतितं विद्यात्तमपेक्षं कदाचन ॥ १४ ।
द्विजोपनयने विप्रा मुख्यकालव्यतिक्रमे ।
द्वादशाब्दं चरेत्कृच्छ्रं यथाचान्द्रायणं चरेत्¶ ॥ १५ ।

---

* न कुर्य्यान्नामेति (ङ) ।

† बहुषु पुस्तकेषु—

तृतीये च चतुर्थे च पञ्चमे षष्ठमे तथा ।
सप्तमे चाष्टमे वापि कुर्य्याद्‌गृह्योक्तमार्गतः ॥

इति श्लोकोऽस्ति । (क) पुस्तके तु षष्ठम इत्यत्र षष्ठक इति पाठोऽस्ति ।

‡ पादकृच्छ्रौ वै गौण दुर्गं प्रकल्पयेदिति (क), चौड वर्षमिति (ख) ।

§ भवेदिति (ख) ।

¶ चान्द्रायण तथेति (क) ।

सान्तपनद्वयञ्चैव कृत्वा कर्म्म समाचरेत् ।
अन्यथा पतितं विद्यात्कर्त्तापि ब्रह्महा भवेत् ॥ १६ ।
मौञ्जी विप्रस्य विज्ञेया धनुर्ज्या क्षत्रियस्य च ।
आवी वैश्यस्य विज्ञेया शृणुध्वमजिनन्तथा ॥ १७ ।
विप्रस्य प्रोक्तमैणेयं रौरवं क्षत्रियस्य च ।
आजं वैश्यस्य विज्ञेयं दण्डान्वच्मि यथाक्रमात्* ॥ १८ ।
पालाशं ब्राह्मणस्योक्तं नृपस्यौडुम्बरन्तथा ।
वैल्वं वैश्यस्य विज्ञेयं प्रमाणं शृणुत द्विजाः ॥ १९ ।
विप्रस्य केशमानं स्यादाललाटं नृपस्य तु ।
नासाग्रसम्मितं दण्डं वैश्यस्याहुर्मनीषिणः† ॥ २० ।
तथा वासांसि वक्ष्यामि विप्रादीनां यथाक्रमात् ।
काषायञ्चैव माञ्जिष्ठं हारिद्रञ्च‡ प्रकीर्त्तितम् ॥ २१ ।
उपनीतो द्विजो विप्राः परिचर्य्यापरो गुरोः ।
वेदग्रहणपर्य्यन्तं निवसेद्गुरुवेश्मनि§ ॥ २२ ।
प्रातःस्नायी भवेद्वर्णी¶ समित्कुशफलादिकान् ।
गुर्व्वर्थमाहरेन्नित्यं काल्यं काल्यं मुनीश्वराः ॥ २३ ।
यज्ञोपवीतमजिनं दण्डञ्च द्विजसत्तमाः ।

---

* एतश्लोक (ख) (घ) पुस्तकयोर्नास्ति ।

† विपश्चित इति (ख), (ग) ।

‡ हारिद्रञ्चेति (ख) ।

§ मन्दिरमिति (घ) ।

¶ नुच्चीमिति (क) ।

नष्टे भ्रष्टे नवं मन्त्राद्धार्य्यं* भ्रष्टं जले चिपेत् ॥ २४ ।
वर्णिनो वर्त्तनं प्राहुर्भिक्षान्नेनैव केवलम् ।
भिक्षाञ्च श्रोत्रियागारादाहरेत्प्रयतेन्द्रियः ॥ २५ ।
भवत्पूर्व्वं ब्राह्मणस्य भवन्मध्यं नृपस्य च† ।
भवदन्तं विशः प्रोक्तं भिक्षयाहार एव च ॥ २६ ।
सायं प्रातरग्निकार्य्यं यथाकालं जितेन्द्रियः‡ ।
कुर्य्यात्प्रतिदिनं वर्णी ब्रह्मयज्ञञ्च तर्पणम् ॥ २७ ।
अग्निकार्य्यपरित्यक्तः पतितः प्रोच्यते बुधैः ।
ब्रह्मयज्ञविहीनश्च ब्रह्महा परिकीर्त्तितः ॥ २८ ।
देवताभ्यर्च्चनञ्चैव शुश्रूषा च परं गुरोः ।
भिक्षान्नं भोजयेन्नित्यं नैकान्नाशीऽ§ कदाचन ॥ २९ ।
आनीय नित्यं¶ विप्राणां गृहाद्भिक्षां जितेन्द्रियः ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयादाग्यतस्तदनुज्ञया ॥ ३० ।
मधुस्त्रीमांसलवणताम्बूलं दन्तधावनम् ।
उच्छिष्टभोजनञ्चैव दिवास्वापञ्च‖ वर्जयेत् ॥ ३१ ।
छत्रपादुकगन्धांश्च तथा माल्यानुलेपने ।

---

* धृत्वा इति (ख) ।
† तु इति (ग) ।
‡ २६ श्लोक, २७ श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च (क) (ख) पुस्तकयो र्न स्तः ।
§ नैकान्नादीति (ख) ।
¶ आनीयाऽनिन्दितेति (घ), (ख), (ङ) ।
‖ स्वप्नञ्चेति (ख), (ट) ।

जलकेलिद्यूतगीतवाद्यञ्च परिवर्ज्जयेत्* ॥ ३२ ॥
परीवादं रोषतोषं† विप्रलापं तथाञ्जनम् ।
पाषण्डजनसंयोगं‡ शूद्रसंगञ्च वर्जयेत् ॥ ३३ ।
अभिवादनशीलः स्याद्वृद्धेषु च यथाक्रमम् ।
ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धा इति त्रयः ॥ ३४ ।
आध्यात्मिकानि दुःखानि निवारयति यो गुरुः ।
वेदशास्त्रोपदेशेन तं पूर्व्वमभिवादयेत् ॥ ३५ ।
असावहमिति ब्रूयाद्द्विजो वै अभिवादने ।
नाभिवाद्याश्च विप्रेण क्षत्रियाद्याः कदाचन ॥ ३६ ।
नास्तिकं भिन्नमर्य्यादं कृतघ्नं ग्रामयाजकम् ।
तथा पातकिनञ्चैव कदाचिन्नाभिवादयेत्§ ॥ ३७ ।
पाषण्डं पतितं मूर्खं¶ तथा नक्षत्रपाठकम् ।
तथा पातकिनञ्चैव कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ ३८ ।
उन्मत्तञ्च शठं धूर्त्तं धावन्तमशुचिन्तथा ।
अभ्यक्ताङ्गशिरञ्चैव जपन्तं नाभिवादयेत् ॥ ३९ ।
तथा स्नानं प्रकुर्व्वन्तं समित्पुष्पकरं तथा ।
उदपात्रधरञ्चैव भुञ्जानं नाभिवादयेत् ॥ ४० ।

---

* एष श्लोक (ख) (घ) पुस्तकयोर्नास्ति ।

† रोषतापमिति (क), (ग) ; कोपतापमिति (ख) ।

‡ पाषण्डजनसंसर्गमिति (ग) ।

§ तथैव कितवञ्चैव कदाचिन्नाभिवादयेदिति (क), (ङ) ।

¶ पतितं मान्यमिति (ग) (ङ), ३५—३८ श्लोका, (घ) पुस्तके न सन्ति ।

विवादशीलिनञ्चैव रमन्तं जलमध्यगम्।
भिचान्नधारिणञ्चैव शयानं नाभिवादयेत्* ॥ ४१ ॥
भर्तृघ्नीं पुष्पिणीं जारां सूतिकां गर्भपातिनीम्† ।
कृतघ्नीञ्च तथा चण्डां कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ ४२ ॥
सभायां यज्ञशालायां देवतायतनेष्वपि‡ ।
प्रत्येकन्तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ४३ ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे स्वाध्यायसमये तथा ।
प्रत्येकन्तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुराकृतम्§ ॥ ४४ ॥
श्राद्धं व्रतं तथा दानं देवताभ्यर्चनं तथा ।
यज्ञञ्च तर्पणञ्चैव कुर्व्वन्तं नाभिवादयेत् ॥ ४५ ॥
कृतेऽभिवादने यस्तु न कुर्य्यात्प्रतिवादनम् ।
नाभिवाद्यः स विज्ञेयो यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ ४६ ॥
प्रक्षाल्य पादावाचम्य गुरोरभिमुखः¶ सदा ।
तस्य पादौ च संगृह्य अधीयीत|| विचक्षणः ॥ ४७ ॥
अष्टकासु चतुर्द्दश्यां प्रतिपत्पर्व्वणो** स्तथा ।

---

* एष श्लोकः (घ) पुस्तके नास्ति ।

† सूतां गर्भोपघातिनीमिति (क) ।

‡ देवतायतने तथेति (ग) ।

§ पुरातनमिति (ख) ।

¶ गुरुपदमितत इति (क) ।

|| अधीयत इति (घ) ।

** पक्षयोरिति (क), (ख) ।

महाभरण्यां विप्रेन्द्राः श्रवणद्वादशीदिने ॥
भाद्रपदापरपक्षे द्वितीयायां तथैव च।
शयनोत्थानद्वादश्यां श्रोत्रिये मरणं गते ॥
आषाढ़ी कार्त्तिकी चैव फाल्गुनी च द्विजोत्तमाः।
द्वितीया शुक्लपक्षस्य ग्रामदाहे तथैव च ॥
माघस्य सप्तमी शुक्ला नवम्यश्वयुजे तथा।
परिवेशाधिके* सूर्य्ये श्रोत्रिये गृहमागते ॥
वन्दिते ब्राह्मणे चैव प्रवृद्धे कलहे तथा।
सन्ध्यायां गर्ज्जिते मेघे ह्यकालगर्जिते तथा† ॥
उल्काशनिप्रपाते च तथा विप्रेऽवमानिते।
मन्वादिषु च विप्रेन्द्रा युगादौ च चतुष्टये‡।
नाधीयीत द्विजः कश्चित्सर्व्वकर्म्म§फलोत्सुकः ॥ ४८—५३ ।
शुक्लतृतीया वैशाखे प्रेतपक्षे त्रयोदशी।
कार्त्तिके नवमी शुक्ला माघमासे च पूर्णिमा।
एते युगादयः प्रोक्ता दत्तस्याक्षयकारकाः¶ ॥ ५४ ।
मन्वादींश्च प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ५५ ।
अश्वयुक्शुक्लनवमी कार्त्तिके द्वादशी सिता।

---

* परिवेशादिके इति (क)।

† (ख) पुस्तके परिवेश इत्यारभ्य सार्द्धैक श्लोको नास्ति। सन्ध्यायामित्यर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति।

‡ युगादिषु चतुर्षु च इति (ख), चतुर्थ्यपीति (ग)।

§ सर्व्वधीष इति (घ), फलार्थिक इति (ङ)।

¶ दत्तस्याक्षयकारिका इति (ख), (ग), (ङ)।

तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च।
आषाढ़शुक्लदशमी सिता माघस्य सप्तमी।
श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढ़ी च पूर्णिमा।
फाल्गुनस्याप्यमावास्या* पौषस्यैकादशी† सिता॥‡
कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री§ ज्यैष्ठी पञ्चदशी सिता।
मन्वादयः समाख्याता दत्तस्याक्षयकारकाः¶।
द्विजैः‖ श्राद्धन्तु कर्त्तव्य मन्वादिषु युगादिषु।५६—५८।
श्राद्धे निमन्त्रिते चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः**।
अयनद्वितये चैव नाधीयीत द्विजोत्तमाः॥ ६०।
शवानुगमने चैव आरण्यकमधीत्य च।
सूतकद्वितये चैव अनध्यायः प्रशस्यते॥ ६१।
सर्पादिदर्शने चैव†† तथा भूकम्पनेऽपि च।
एवमादिषु सर्व्वेषु अनध्यायः प्रशस्यते॥ ६२।

---

* फाल्गुनस्य त्वमावास्येति (क), (ग), (ङ)।

† पुष्यस्यैकादशीति (क), (ग) (ङ)।

‡ (ख) पुस्तके तृतीयेत्यारभ्य श्लोकद्वयं नास्ति।

§ चैत्रेति (क)।

¶ कारिका इति (ख), (ग), (ङ)।

‖ विप्रैरिति (ग)।

** तथा भूकम्पनेऽपि चेति (ख)।

†† (ख) पुस्तके श्राद्धे निमन्त्रित इत्यत आरभ्य सर्पादिदर्शने चैवेत्यन्त ग्रन्थो नास्ति।

अनध्यायेष्वधीतानां प्रजाः प्रज्ञा यशः श्रियम् ।
आयुष्यं बलमारोग्यं निकृन्तति यमः स्वयम् ॥ ६३ ।
अनध्यायेषु योऽधीते तं विद्याद्ब्रह्मघातिनम्* ।
न तं सम्भाषयेद्विप्रा न तेन सह संवसेत् ॥ ६४ ।
कुण्डगोलकयोः केचिज्जड़ादीनाञ्च सत्तमाः ।
वदन्ति चोपनयनं तत्पुत्रेषु च† केचन ॥ ६५ ।
अनधीत्य तु यो वेदाञ्छास्त्राणि पठते नरः ।
शूद्रतुल्यः स विज्ञेयो नरकायोपपद्यते ॥ ६६ ।
नाचारफलमाप्नोति‡ यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ ६७ ।
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यत्कर्म्म वैदिकम् ।
अनधीयानविप्रस्य सर्व्वं भवति निष्फलम् ॥ ६८ ।
शब्दो ब्रह्ममयो§ विष्णुर्वेदः साक्षाद्धरिः स्मृतः ।
वेदाध्यायी ततो विप्राः सर्व्वान्कामानवाप्नुयात्¶ ॥ ६९

इति श्रीवृहन्नारदीये पुराणे वर्णाश्रमविधौ षड्विंशोऽध्याय ।

---

* घातकमिति (क), (ख) (ग) ।

† तत्पुत्रादिष्विति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ नैव तत्फलमाप्नोतीति (क), (ख) ; (ङ) पुस्तके एतस्मात्पूर्व्वमनधीती द्विजस्तु आचारेषु प्रपद्यते इत्यधिकाङ्के वर्त्तते ।

§ सर्व्वधर्म्ममय इति (ख) ।

¶ मवाप्नुयादिति (ख) ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

वेदग्रहणपर्य्यन्तं शुश्रूषानिरतो गुरोः ।
अनुज्ञातस्ततस्तेन कुर्य्यादग्निपरिग्रहम् ॥ १ ।
वेदाङ्गानि च वेदांश्च धर्म्मशास्त्राणि च* द्विजाः ।
अधीत्य गुरवे दत्त्वा दक्षिणां स भवेद्गृही ॥ २ ।
रूपलक्षणसम्पन्नां सगुणां सुकुलोद्भवाम्† ।
द्विजः समुद्वहेत्कन्यां‡ सुशीलां धर्म्मचारिणीम् ॥ ३ ।
मातृतः पञ्चमादीनां पितृतः सप्तमात्तथा ।
द्विजः समुद्वहेत्कन्यामन्यथा गुरुतल्पगः ॥ ४ ।
रोगिणीञ्चैव वृत्ताक्षीं सरोगकुलसम्भवाम् ।
अतिकेशामकेशाञ्च वाचालां§ नोद्वहेद्बुधः ॥ ५ ।
कोपनां¶ वामनाञ्चैव दीर्घदेहां विरूपिणीम् ।
न्यूनाधिकाङ्गीमुन्मत्तां पिशुनां नोद्वहेद्बुधः ॥ ६ ।
स्थूलगुल्फां दीर्घजङ्घां तथैव पुरुषाकृतिम् ।
श्मश्रुव्यञ्जनसंयुक्तां विकारां‖ नोद्वहेद्बुधः ॥ ७ ।

---

* वेति (ग) ।

† सत्कुलोद्भव मिति (क) ।

‡ (ख) पुस्तकेऽत पर चत्वार पादा न सन्ति ।

§ कराला नोद्वहेदिति (ग) ।

¶ कपिलामिति (ख) ।

‖ श्मश्रुव्यञ्जनसघातामिति (ङ) । कन्या नैवाद्वहेदिति (ख) ।

वृथाहास्यमुखीञ्चैव सदान्यगृहवासिनीम् ।
विवादशीलां भ्रमितां निष्ठुरां नोद्वहेद्बुधः ॥ ८ ।
बह्वशनीं स्थूलदन्तां स्थूलोष्ठीं घर्घरस्वराम् ।
अतिकृष्णां रक्तवर्णां धूर्त्तां नैवोद्वहेद्बुधः* ॥ ९ ।
सदा रोदनशीलाञ्च पाण्डुवर्णाञ्च कुत्सिताम् ।
श्वासकासादिसंयुक्तां निद्राशीलाञ्च नोद्वहेत् ॥ १० ।
अनर्थभाषिणीञ्चैव लोकद्वेषपरायणाम् ।
परापवादनिरतां तस्करां नोद्वहेद्बुधः† ॥ ११ ।
दीर्घनासाञ्च कितवां तनूरुहविभूषिताम् ।
खर्व्विकां‡ वकवृत्तिञ्च सर्व्वथा नोद्वहेद्बुधः ॥ १२ ।
बालभावादविज्ञातस्वभावामुद्वहेद्यदि ।
प्रगल्भामगुणां ज्ञात्वा सर्व्वथा तां परित्यजेत् ॥ १३ ।
भर्तृपुत्रेषु या नारी निष्ठुरा सर्व्वथा भवेत् ।
परानुकूलिनी§ चैव सर्व्वथा तां परित्यजेत् ॥ १४ ।
विवाहास्त्वष्टविधा ब्राह्माद्या मुनिसत्तमाः¶ ।
पूर्व्वः पूर्व्वो वरो ज्ञेयः पूर्व्वाभावे परः परः ॥ १५ ।

---

* (ङ) पुस्तके ८।९ श्लोकौ न स्तः ।

† नोद्वहेद्बुध इति (क) ।

‡ गर्व्विकामिति (क) (ख), खर्व्विकामिति (ग), (ङ) ।

§ परार्थाह्लादिनीति (घ), परानुकूलिनीमिति (ङ) ।

¶ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति । विवाहाष्टकविधा इति (घ), विवाहोद्वहन इति (ङ) । तथाष्टनेत्यार्षम् ।

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः* प्राजापत्यस्तथासुरः।
गान्धर्व्वो राक्षसश्चैव पैशाचो ह्यष्टमः† स्मृतः॥ १६।
ब्राह्मेणैव विवाहेन विवहेद्वै‡ द्विजोत्तमः।
दैवेनाप्यथवा कुर्य्यात्केचिदार्षं प्रचक्षते॥ १७।
प्राजापत्यादयो विप्रा विवाहाः पञ्च गर्हिताः।
अभावेषु च पूर्व्वेषु§ कुर्य्यादेवं परान् बुधः॥ १८।
यज्ञोपवीतद्वितयं सोत्तरीयञ्च धारयेत्॥ १९।
सुवर्णकुण्डले¶ चैव धौतवस्त्रद्वयं तथा।
अनुलेपनलिप्ताङ्गः कृत्तकेशनखः‖ शुचिः॥ २०।
धारयेद्वैणवं दण्डं सोदकञ्च कमण्डलुम्॥ २१।
उष्णीषममलं छत्रं पादुके चाप्युपानहौ।
धारयेत्पुष्पमाल्ये च** सुगन्धेः†† प्रियदर्शनः॥ २२।
नित्यमध्यायशीलश्च‡‡ यथाचारं समाचरेत्।

---

* तथा चार्ष इति (क), (ग)।

† ह्यष्टम इति (ख), (ङ), ह्यष्टमोमत इति (ग)।

‡ विवहेद्वै सर्व्वथापीति (घ)।

§ उक्तपूर्व्वेषु इति (क), ह्युक्तपूर्व्वेषु इति (ख), अभावेषु तु इति (ग)।

¶ कुण्डलचैवेति (क), (ङ)।

‖ कृत्तकेशनखः इति (ख)।

** पुष्पमाल्यञ्चेति (ङ)।

†† सुगन्ध प्रियदर्शन इति (क), (ग); सुगन्धिरिति (ङ)।

‡‡ नित्यस्वाध्यायशीलश्च इति (क), स्वाध्यायशील स्यादिति (ख), (ग)।

पराद्मं नैव भुञ्जीत परदारांश्च वर्ज्जयेत्* ।
पादेन नाक्रमेत्† पादमुच्छिष्टं नैव लङ्घयेत् ॥ २३ ।
न संहताभ्यां कण्डूयेत्‡ बाहुभ्यामात्मनः शिरः ।
पूज्यदेवालयश्चैव§ नापसव्यं व्रजेद्दिजाः ॥ २४ ।
देवार्च्चाचमनस्नानव्रतश्राद्धक्रियासु च ।
न भवेन्मुक्तकेशश्च नैकवस्त्रधरस्तथा ॥ २५ ।
नारोहेद्दुष्टयानञ्च¶ शुष्कवादं‖ विवर्जयेत् ।
अन्यस्त्रियं न गच्छेच्च पैशुन्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ १६ ।
नापसव्यं व्रजेद्विप्रानश्वत्थञ्च चतुष्पथम् ।
असूयां मत्सरञ्चैव दिवास्वापञ्च** वर्ज्जयेत् ॥ १७ ।
न वदेत्परपापानि स्वपुण्यं नैव कीर्त्तयेत्†† ।
स्वकं नाम‡‡ स्वनचत्रं मानञ्चैवापि§§ गोपयेत् ॥ १८ ।

---

* परवाद विवर्ज्जयेदिति(ख),परदारश्च वर्ज्जयेदिति(ग),परपाकञ्च वर्ज्जयेदिति(ङ)।

† श्राद्धं येदिति (ख) ।

‡ न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदिति (क), (ख), (ग) (ङ) ।

§ पूजने देवतानाञ्चेति (क)।

¶ न पिबेद्दुष्टपानञ्चेति (ख) ।

‖ शुष्कवैरमिति (ग)।

** स्वप्नञ्चेति (ग) ।

†† १६।१७ श्लोकौ (ख) पुस्तके न स्तः ।

‡‡ स्वधनञ्च स्वनचत्रमिति (ख), स्वनाम चेति (ग) ।

§§ मानञ्चैवातिगोपयेदिति (ग), मानञ्चैव विगोपयेदिति (ङ)। मलञ्चैवापि गोपयेदिति क्वचित्पाठः ।

न दुर्ज्जनैः सह* वसेन्नाशास्त्रं शृणुयात्तथा ।
असारद्यूतगीतेषु द्विजस्तु न रतिं चरेत् ॥ १९ ।
मार्गस्थितमथोच्छिष्टं† शूद्रञ्च पतितं तथा ।
शवञ्च भिषजं स्पृष्ट्वा‡ सचेलं स्नानमाचरेत् ॥ २० ।
चितिञ्च चितिकाष्ठञ्च यूपं चाण्डालमेव च ।
स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सचेलं स्नानमाचरेत्§ ॥ २१ ।
दीपखट्वातनुच्छाया¶ केशवस्त्रं घटोदकम् ।
अजमार्जाररेणुश्च|| हन्ति पुण्यं पुरा कृतम् ॥ २२ ।
सूर्पवातं प्रेतधूमं तथा शूद्रान्नभोजनम् ।
वृषलीपतिसङ्गञ्च दूरतः परिवर्ज्जयेत् ॥ २३ ।
असच्छास्त्राभिगमनं खादनं नखकेशयोः ।
तथैव नग्नशयनं सर्व्वथा** परिवर्ज्जयेत् ॥ २४ ।
ग्रामश्वत्थं†† सभाञ्चैव तथैव च चतुष्पथम् ।
देवतायतनञ्चैव नापसव्यं व्रजेद्द्विजः ॥ २५ ।

---

* दुर्ज्जनै सहसवास इति (ख) ।
† मार्गास्थितरुधिरोच्छिष्टमिति (ख) ।
‡ दृष्टेति (क), ससुर पातक स्पृष्टा सवासा जलमाविशेदिति (ख) ।
§ सवासा जलमाविशेदिति (ख) ।
¶ प्रदीपस्य तथा छाया इति (ख) ।
|| दुग्धश्चेति (क) ।
** सर्व्वदेति (ख) ।
†† ग्रामाश्वत्थमिति (ख) ।

शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत्* ।
ताम्बूलमशुचिर्नाद्यात्तथा सुप्तं न बोधयेत् ॥ २६ ।
नाशुद्धोऽग्निं† परिचरेत्पूजाञ्च गुरुदेवयोः‡ ।
न वामहस्तेनैकेन पिबेद्वक्त्रेण वा जलम् ॥ २७ ।
न चाक्रमेद्गुरोश्छायां तदाज्ञाञ्च मुनीश्वराः ।
न निन्देद्योगिनो§ विप्रा व्रतिनोऽपि यतींस्तथा ॥ २८ ।
परस्परस्य मर्म्माणि कदाऽपि न वदेद्द्विजाः ।
दर्शे च पौर्णमास्याञ्च¶ यागं कुर्य्याद्यथाविधि ॥ २९ ।
औपासनञ्च होतव्यं सायं प्रातर्द्विजातिभिः ।
औपासनपरित्यागी सुरापीत्युच्यते बुधैः ॥ ३० ।
अयने विषुवे चैव युगादिषु चतुर्ष्वपि‖ ।
दर्शे च प्रेतपक्षे च श्राद्धं कुर्य्याद्गृही द्विजाः ॥ ३१ ।
मन्वादिषु मृताहेषु अष्टकासु** च सत्तमाः ।
नवधान्ये समायाते गृही श्राद्धं समाचरेत् ॥ ३२ ।
श्रोत्रिये गृहमायाते ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः ।

---

* न मेचयेदिति (घ) ।
† नाशुद्धोऽग्निमिति (ख) ।
‡ पूज्याच गुरुदेवता इति (ख) ।
§ योनिन्य इति (ख) ।
¶ पौर्णमासे चेति (ग) ।
‖ सर्व्वास्विति (ख) ।
** अष्टकादिष्विति (ख) ।

पुण्यदेशेषु तीर्थेषु* गृही श्राद्धं समाचरेत् ॥ २३ ।
यज्ञो दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
वृथा भवति विप्रेन्द्रा ऊर्द्धपौण्ड्रं विनाकृतम् ॥ २४ ।
ऊर्द्धपौण्ड्रञ्च तुलसीं श्राद्धे नेच्छन्ति केचन ।
वृद्धा†चारः परित्याज्यस्तस्माच्छ्रेयोऽर्थिभिर्नरैः ॥ २५ ।
इत्येवमादयो धर्म्माः स्मृतिमार्गेषु‡ चोदिताः ।
कार्य्या द्विजातिभिः सम्यक् सर्व्वकामफलप्रदाः ॥ २६ ।
सदाचारपरा ये तु तेषां विष्णुः प्रसीदति ।
विष्णौ प्रसन्नतां याते किमसाध्यं द्विजोत्तमाः§ ॥ २७ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे वर्णाश्रमविधिवर्णनं चतुर्व्विंशोऽध्यायः ।

---

* पुण्येष्विति (ख) ।
† वृथाचार इति (घ) ।
‡ स्वर्गमार्गेष्विति (ख) ।
§ वदस्व मे इति (क) । एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

सदाचारविधिः ।

गृहस्थस्य सदाचारं वक्ष्यामि मुनिसत्तमाः ।
कुर्व्वतां सर्व्वपापानि नश्यन्त्येव न संशयः ॥ १ ।
ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय पुरुषार्थाविरोधिनीम् ।
वृत्तिं सञ्चिन्तयेद्विप्राः कृतकेशप्रसाधनः ॥ २ ।
दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ।
कुर्य्यान्मूत्रं पुरीषञ्च* रात्रौ च दक्षिणामुखः ॥ ३ ।
शिरः प्रावृत्य वस्त्रेण अन्तर्धाय तृणैर्महीम् ।
वहन् काष्ठं करेणैकं तावन्मौनी भवेद्विजाः ॥ ४ ।
पथि गोष्ठे नदीतीरे तड़ाग†कूपसन्निधौ‡ ।
तथैव वृक्षच्छायायां कान्तारे वह्निसन्निधौ ॥§ ५ ।
देवालये तथोद्याने कृष्टभूमौ चतुष्पथे ।
ब्राह्मणानां समीपे च तथा गोऽश्वत्थयोपित्ताम्¶ ॥ ६ ।

---

* कुर्य्यान्मूत्रपुरीषे तु इति (ख), पुरीषन्तु इति (ग) ।

† तडागे इति (क) ।

‡ पावकसन्निधौ इति (ख) ।

§ एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति ।

¶ तथा गोऽश्वत्थयोरपि च इति (क), गोगृहसन्निधाविति (ख), गोष्ठयोरिता मिति (ग) ।

तुषाङ्गारकपालेषु जलमध्ये तथैव च ।
एवमादिषु देशेषु मलमूत्रं न कारयेत् ॥ ७ ।
शौचे यत्नः* सदा कार्य्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ।
शौचाचारविहीनस्य समस्तं कर्म्म निष्फलम् । ८ ।
शौचं तद्द्विविध प्रोक्तं† वाह्यमाभ्यन्तरं स्मृतम्‡ ।
मृज्जलाभ्यां वहिःशुद्धिर्भावशुद्धिस्तथान्तरम्§ ॥ ९ ।
गृहीतशिश्नग उत्थाय शौचार्थं मृत्तिकां गृहेत्‖ ।
गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात्प्रयत्नतः ।
अनुच्छिष्टप्रदेशे तु शौचार्थं मृत्तिकां गृहेत्** ॥ १० ।
न मूषिकादिजनितां†† फालोत्कृष्टां‡‡ तथैव च ।
वापीकूपतडागेषु नाहरेद्वाह्यमृत्तिकाम् ॥ ११ ।
शौचकुर्य्यात्प्रयत्नेन नादायान्तर्जले मृदम् ।
लिङ्गे मृदेका दातव्या तिस्रो वा मेढ्रयोर्द्वयम् ॥ १२ ।

---

* शौचश्च सदा कार्य्य इति (ग), शौचमूला द्विजा. स्मृता इति च (ग) ।

† शौचञ्चेति (ग), तद्द्विविध प्रोक्तमिति (क) ।

‡ तथेति (ख) ।

§ तथापरेति (ख) ।

¶ गृहीतशौचशेरस्थायेति (क) ।

‖ गृहेदिति आर्षं, गृह्णीयादिति साधु । एवमन्यत्रापि । हरेदिति (ख), मद-माहरेदिति (ग) ।

** मद परत्रापि । हरेदिति. (ख), ।

†† न च यूकादिसर्ज्जितमिति (ख) ।

‡‡ हालोत्कृष्टामिति (ख) ।

अपाने पञ्च वामे तु दश सप्त तथोभयोः ।
तिस्रस्तिस्रः प्रदातव्याः पादयोर्मृत्तिकाः पृथक् ॥ १३ ॥
एवं शौचं प्रकुर्व्वीत गन्धलेपापनुत्तये ।
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ १४ ॥
त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनान्तु चतुर्गुणम् ।
स्वग्रामे* पूर्णमाचारं पथ्यर्द्धं† मुनिसत्तमाः ॥ १५ ॥
आतुरे नियमो नास्ति महापदि तथैव च ॥ १६ ॥
गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्य्यात्प्रयत्नतः‡ ।
स्त्रीणामनुपनीतानां गन्धलेपक्षयावधि§ ॥ १७ ॥
व्रतस्थानाञ्च¶ सर्व्वेषां यतिवच्छौचमिष्यते ।
विधवानाञ्च विप्रेन्द्रा एवं शौचं प्रकीर्त्तितम् ॥ १८ ॥
एवं शौचञ्च निर्व्वर्त्य पश्चाद्दै सुसमाहितः ।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि‖ ह्याचामेत्प्रयतेन्द्रियः ॥ १९ ॥
चियतुर्व्वापि चेदापो गन्धफेनादिवर्ज्जिताः ।
द्विर्मार्जयेत्कपालञ्च त्वयेणौष्ठौ च सत्तमाः ॥ २० ॥

---

* स्वाश्रमे इति (ग) ।
† यथार्थमिति (घ) ।
‡ कुर्व्वीत सर्व्वत इति (ख) । एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।
§ क्षयोविधिरिति (ख) ।
¶ व्रतस्थानान्तु इति (ग) ।
‖ पादाविति (क) ।

तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन नासारन्ध्रद्वयं स्पृशेत्* ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च नेत्रश्रोत्रे यथाक्रमम् ॥ २१ ।
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन नाभिदेशं स्पृशेद्बुधः† ।
तलेनोरःस्थलञ्चैव अङ्गुल्यग्रैः शिरः स्पृशेत् ॥ २२ ।
तलेन बाह्वङ्गुल्यग्रैर्वा स्पृशेदंसौ विचक्षणः ।
एवमाचम्य विप्रेन्द्राः शुचिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २३ ।
ततः स्नानं प्रकुर्व्वीत‡ मार्ज्जनं तिलतर्पणम् ।
ततः सन्ध्यामुपासीत गायत्र्यार्घ्यं रवेः क्षिपेत् ॥ २४ ।
गायत्रीञ्च जपेत्प्रातस्तिष्ठन्नासूर्य्यदर्शनात्§ ।
तथैव सायमासीनो जपेदानक्षत्रदर्शनात् ॥ २५ ।
उपास्य सन्ध्यां मध्याह्ने क्षिपेदर्घ्यञ्च¶ पूर्व्ववत् ।
गायत्रीञ्च जपेत्सम्यक् तिष्ठन्नासीन एव वा ॥ २६ ।
प्रातर्मध्यन्दिने चैव गृहस्थः स्नानमाचरेत् ।
ब्रह्मयज्ञं प्रकुर्व्वीत‖ दर्भपाणिर्मुनीश्वराः ॥ २७ ।
वेदोदितानि कर्म्माणि** प्रमादादक्षतानि वै ।

---

* (क) पुस्तकेऽत्र पर पादद्वय नास्ति । तलेनोरादिति (ख), (ग) ।

† द्विजा इति (ख) ।

‡ प्रकुर्व्वन्नीति (ख) ।

§ तिष्ठन्नासीन एव च इति (क) ।

¶ सूर्य्यञ्च पूर्व्ववदिति (क) ।

‖ ब्रह्मचर्य्यञ्च कुर्व्वीतेति बहुषु पाठ ।

** कार्य्याणीति (ख) ।

शर्व्वर्य्याः प्रथमे यामे तानि कुर्य्याद्यथाक्रमम्* ॥ २८ ॥
नोपास्ते यो द्विजः सन्ध्यां धूर्त्तो मर्त्यो ह्यनापदि ।
पाषण्डः स हि विज्ञेयः सर्वकर्म्म†बहिष्कृतः ॥ २९ ॥
यस्तु सन्ध्यादिकर्म्माणि कूटयुक्तिविशारदः ।
परित्यजति तं विद्यान्महापातकिनां वरम् ॥ ३० ॥
ये द्विजा अभि‡भाषन्ते त्यक्तसन्ध्यादिकर्म्मणाम् ।
ते यान्ति नरकान् घोरान्यावद्चन्द्रतारकम् ॥ ३१ ॥
देवार्च्चनं तथा कुर्य्याद्वैश्वदेवं यथाविधि ।
आयातमतिथिं सम्यग्गन्धाद्यैस्§ प्रपूजयेत् ॥ ३२ ॥
वक्तव्या मधुरा वाणी अतिथिष्वागतेषु वै ।
जलान्नकन्दमूलैर्व्वा गृही यानेन¶ वार्च्चयेत् ॥ ३३ ॥
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्त्तते ।
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ३४ ॥
अज्ञातगोत्रनामानमन्यग्रामादुपागतम् ।
विपश्चितोऽतिथिं प्राहुर्विष्णुवत्तं‖ प्रपूजयेत् ॥ ३५ ॥

---

* अतन्द्रित इति (ग) ।

† सर्व्ववर्णेति (ग) ।

‡ अपीति (ख) ।

§ अर्घ्याद्यैरिति (ख) ।

¶ गृही दानेन वेति (क), (ख) ।

‖ विष्णुवर्चमिति (क), विष्णुभक्तमिति (ख) ।

स्वग्रामवासिनं लोकं* श्रोत्रियं विष्णुतत्परम्।
अनार्थं† प्रत्यहं विप्रमुद्दिश्य स्वपितॄन्यजेत्॥ ३६।
पञ्चयज्ञपरित्यागी ब्रह्महेत्युच्यते बुधैः।
कुर्य्यादहरहस्तस्मात्पञ्च यज्ञान् प्रयत्नतः॥ ३७।
देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च।
नृयज्ञो ब्रह्मयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्त्तिताः॥ ३८।
भृत्यमित्रादिसंयुक्तः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः।
द्विजो नाभोज्यमश्नीयात्पात्रं नैव परित्यजेत्॥ ३९।
संस्थाप्य चासने‡ पादौ वस्त्रार्द्धं परिधाय वा।
मुखेन§ धमितं भुक्त्वा सुरापीत्युच्यते बुधैः॥ ४०।
खादितान्नं पुनः खादेन्मोदकानि फलानि वै।
प्रत्यक्षलवणञ्चैव गोमांसाशी निगद्यते॥ ४१।
आपोशाने चाचमने पेयद्रव्येषु च द्विजः।
शब्दं न कारयेद्विप्राः कुर्य्याच्चेन्नारकी भवेत्॥ ४२।
पथ्यमन्नं प्रभुञ्जीत वाग्यतोऽन्नं न कुत्सयेत्।
ततस्त्वाचम्य विप्रेन्द्राः¶ शास्त्रचिन्तापरो भवेत्॥ ४३।
रात्रावपि यथाशक्त्या शयनासनभोजनैः।

---

* श्लोकमिति (ख)।

† अन्नादौ इति (ख)।

‡ ह्यासने इति (ख)।

§ च्छेनेति (ख)।

¶ (ख) पुस्तकेऽत्र परं एकः श्लोको नास्ति।

कन्दमूलफलैर्वापि चायातमतिथिं यजेत् ॥ ४४ ।
एवं गृही सदाचारं कुर्य्यात्प्रतिदिनं बुधाः ।
यथाचार*परित्यागी प्रायश्चित्तीयते ध्रुवम् ॥ ४५ ।
दूषितां† स्वतनुं दृष्ट्वा पलितायैश्च सत्तमाः ।
पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य‡ वनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ४६ ।
भवेत्त्रिषवणस्नायी नखश्मश्रुजटाधरः ।
तृणशायी ब्रह्मचारी पञ्चयज्ञपरायणः ॥ ४७ ।
फलमूलाशने नित्यं स्वाध्यायनिरतस्तथा ।
दयावान्सर्व्वभूतेषु नारायणपरायणः ॥ ४८ ।
वर्ज्जयेद्ग्रामजातानि पुष्पाणि च फलानि च ।
अष्टौ ग्रासांश्च भुञ्जीत न कुर्य्याद्रात्रिभोजनम् ॥ ४९ ।
अभ्यङ्गं वन्यतैलेन वानप्रस्थः समाचरेत् ।
व्यवायं वर्ज्जयेच्चैव निद्रालस्यञ्च वर्ज्जयेत् ॥ ५० ।
मृषावादं§ परीवादं मिथ्यावादञ्च वर्ज्जयेत् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं नित्यं नारायणं स्मरन् ॥ ५१ ।
वानप्रस्थः प्रकुर्व्वीत तपश्चान्द्रायणादिकम् ।
सहेत शीततापादि वह्निं परिचरेत्सदा ॥ ५२ ।

---

* यथाचारेति (ख) ।

† दुःखितामिति (ख) ।

‡ पुत्रे भार्य्यां विनिक्षिप्येति (ख) ।

§ परिवादं परीवादमिति (क) । एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

यदा मनसि* वैराग्यं जातं सर्व्वेषु जन्तुषु† ।
तदैव संन्यसेद्विद्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ ५३ ।
वेदान्ताभ्यासनिरतः‡ शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ।
निर्द्वन्द्वो निरहङ्कारो निर्म्ममः सर्व्वदा भवेत् ॥ ५४ ।
समादिगुणनिर्युक्तः कामक्रोधविवर्ज्जितः ।
नग्नो वा जीर्णकौपीनो भवेन्मुण्डी यती द्विजः ।
समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानाऽपमानयोः ॥ ५५ ।
एकरात्रं वसेद्ग्रामे त्रिरात्रं नगरे वसेत् ।
भैक्ष्येण वर्त्तयेन्नित्यमेकान्नाशी§ भवेद्यतिः ॥ ५६ ।
अनिन्दितद्विजगृहे व्यङ्गारे भुक्तवर्ज्जिते ।
विवादरहिते चैव भिक्षार्थं पर्य्यटेद्यतिः ॥ ५७ ।
भवेत्त्रिसवनस्नायी नारायणपरायणः ।
जपेच्च प्रणवं नित्यं यतात्मा विजितेन्द्रियः ॥ ५८ ।
नैकान्नाशी भवेद्यस्तु कदाचिल्लम्पटो यतिः ।
तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तशतैरपि ॥ ५९ ।
विप्रा यदि यतिर्लिप्सुः¶ प्रहृत्त‖दम्भको भवेत् ।

---

* समन्तु इति (क)।

† वस्तुषु इति (क), (ख)।

‡ वेदाभ्यासेषु निरत इति (क)।

§ नैकान्नादीति (ख)।

¶ दौर्भाग्यादिति (क)।

‖ प्रवृद्धदण्डक इति (ङ)। सौभाग्यप्रवृत्तदम्भक इति (ख) दण्डक इति (क)।

स चण्डालसमो ज्ञेयो वर्णाश्रमविगर्हितः ॥ ६० ।
आत्मानं चिन्तयेद्देवं नारायणमनामयम् ।
निर्द्वन्द्वं निर्म्ममं शान्तं मायातीत*ममत्सरम् ॥ ६१ ।
अव्ययं परिपूर्णञ्च सदानन्दैकविग्रहम् ।
ज्ञानस्वरूपममलं परं ज्योतिः सनातनम् ॥ ६२ ।
अविकारमनाद्यन्तं जगच्चैतन्यकारणम् ।
निर्गुणं परमं ध्यायेदात्मानं परमात्परम् ॥ ६३ ।
पठेदुपनिषद्वाक्यं वेदार्थांश्चैव चिन्तयेत् ।
सहस्रशीर्षं देवेशं सदा ध्यायेज्जितेन्द्रियः ॥ ६४ ।
एवं ध्यानपरो यस्तु यतिर्विगतमत्सरः ।
स याति परमानन्दं परं ब्रह्म† सनातनम् ॥ ६५ ।‡
इत्येवमाश्रमाचारान्यः करोति द्विजः क्रमात् ।
स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ ६६ ।
वर्णाश्रमाचाररताः सर्व्वपापविमोचिताः ।
नारायणपरा यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ६७ ।

इति श्रीवृहन्नारदीयपुराणे सदाचारवर्णने पञ्चविंशोऽध्यायः ।

---

* मायातीतमिति (क) ।

† परज्योतिरिति (क) ।

‡ (क) पुस्तकेऽत परं मूल समाप्त इति पाठोवर्त्तते ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

श्राद्धविधिः ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे श्राद्धस्य विधिमुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वा* सर्व्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ।
विप्रः क्षयाहः पूर्व्वेद्युः स्नात्वा त्वेकाशनो भवेत् ।
अधःशायी ब्रह्मचारी निशि विप्रान्निमन्त्रयेत् ॥ २ ।
दन्तधावनताम्बूलं तैलाभ्यङ्गं तथैव च ।
स्वाध्यायञ्च परान्नानि श्राद्धकर्त्ता विवर्ज्जयेत् ॥ ३ ।
अध्वानं कलहं क्रोधं व्यवायञ्च बुधस्तथा ।
श्राद्धकर्त्ता च भोक्ता च दिवास्वापञ्च† वर्ज्जयेत् ॥ ४ ।
श्राद्धे निमन्त्रितो यस्तु व्यवायं कुरुते यदि ।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति नरकायोपपद्यते ॥ ५ ।
श्राद्धे नियोजयेद्विप्रं श्रोत्रियं विष्णुतत्परम् ।
यथार्थाचारनिरतं‡ प्रसन्नं§ सुकुलोद्भवम् ॥ ६ ।
रागद्वेषविहीनञ्च पुराणार्थविशारदम् ।¶

---

* यत्कृत्वेति (घ) ।

† स्वप्नञ्चेति (क) ।

‡ तथा स्वाचारनियतमिति (ख), यथा स्वाचारनिरतमिति (ग) (ङ) ।

§ प्रशान्तमिति (क), (ख), (ङ), प्रशान्त सत्कुलोद्भवमिति (ग) ।

¶ (क) पुस्तके तृतीयचतुर्थचरणौ न स्तः ।

त्रिमधुत्रिसुपर्णञ्च सर्व्वभूतदयापरम् ॥ ७ ।
देवपूजारतञ्चैव* स्मृतितत्त्वविशारदम् ।
वेदार्थतत्त्वसम्पन्नं† सर्व्वलोकहिते रतम् ॥ ८ ।
कृतज्ञं गुणसम्पन्नं गुरुशुश्रूषणे रतम् ।
परोपदेशनिरतं शास्त्रार्थकथनैस्तथा‡ ।
एते नियोजितव्या वै श्राद्धे विप्रा मुनीश्वराः ॥ ९ ।
श्राद्धे वर्ज्यान् प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ।
न्यूनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च प्रायशो§ रोगिणस्तथा ॥ १० ।
कुष्ठी च कुनखी चैव लम्पटश्च¶ क्षतव्रतः|| ।
नक्षत्रपाठजीवी च तथाच शवदाहकाः** ॥ ११ ।
कुवादी†† परिवेत्ता च तथा देवलकश्च यः‡‡ ।
निन्दको मर्षणो धूर्त्तस्तथैव ग्रामयाजकः§§ ॥ १२ ।

---

* देवपूजापरं नित्यमिति (ख), देवपूजापरश्चैवेति (ग)।
† वेदान्ततत्त्वसम्पन्नमिति (क)।
‡ सच्छास्त्रकथनैस्तदेति (क), (ख), (ग)।
§ कदर्य्या इति (ख), रोगज इति (ग)।
¶ धनवर्ज्जं इति (क), (ग), (ङ)।
|| कर्णशूलक इति (ख)।
** ग्रामयाजक इति (ख)।
†† विवादीति (क)।
‡‡ तथा देवलक एव इति (क), (ग), शठ इति (ख)।
§§ ग्रामदाहक इति (ख)।

असच्छास्त्राभि*निरतः परान्ननिरतस्तथा ।
वृषलीसूतिपोष्टा च वृषलीपतिरेव च ॥ १३ ।
कुण्डश्च गोलकश्चैव अयाज्यानाञ्च याजकः ।
दण्डाचारो वृथामुण्डी अन्यस्त्रीधनतत्परः ॥ १४ ।
विष्णुभक्तिविहीनश्च शिवभक्तिपराङ्मुखः ।
वेदविक्रयणश्चैव स्मृतिविक्रयिणस्तथा ॥ १५ ।
व्रतविक्रयिणश्चैव मन्त्रविक्रयिणस्तथा† ।
गायका‡ काव्यकर्त्तारो भिषक्शास्त्रोपजीविनः । १६ ।
वेदनिन्दापराश्चैव विप्रनिन्दापरास्तथा§ ।
नित्यं राजोपसेवी च कृतघ्नः कितवस्तथा ॥ १७ ।
सदामानपरश्चैव दूतसेवापरायणाः¶ ।
मिथ्याभिवादिनश्चैव ग्रामारण्यप्रदाहकः ॥ १८ ।
तथातिकामुकश्चैव तथैव रसविक्रयी ।
कूटयुक्तिरतश्चैव‖ श्राद्धे वर्ज्याः प्रयत्नतः ॥ १९ ।
निमन्त्रयीत पूर्व्वेद्युस्तस्मिन्नेव दिनेऽथवा ।
निमन्त्रितो भवेद्विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ २० ।

---

* असच्छास्त्रार्थेति (ग)।

† (क), (घ) पुस्तकयो अयाज्येत्यारभ्य तथेत्यन्तः पाठ पतित ।

‡ गायना इति (ख)।

§ परनिन्दापराश्चैव सूतायनपरायणा इति (ख), तत्र परः श्लोको नास्ति ।

¶ ग्रामारण्यप्रदाहक इति (क), तत्रातः पर चरणद्वयं नास्ति ।

‖ परार्थैवेति बहुषु पाठ.।

श्राद्धे चणस्तु कर्त्तव्यः प्रशस्तश्चेति सत्तमाः ।
निमन्त्रयेद्द्विजं प्राज्ञं दर्भपाणिर्जितेन्द्रियः ॥ २१ ।
ततः प्रातः समुत्थाय कल्यं कर्म* समाप्य च ।
श्राद्धं समाचरेद्विद्वान् काले कुतपसंज्ञके† ॥ २२ ।
दिवसस्याष्टमे भागे यदा मन्दायते रविः ।
स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ २३ ।
अपराह्नः पितॄणान्तु दत्तः कालः स्वयम्भुवा ।
तत्काल एव दातव्यं कव्यं तस्माद्‡द्विजोत्तमैः ॥ २४ ।
यत्कव्यं दीयते विप्रैरकाले मुनिसत्तमाः ।
राक्षसं तद्धि विज्ञेयं पितॄणां नोपसर्पति ॥ २५ ।
कव्यं दत्तन्तु§ सायाह्ने राक्षसं¶ तद्भवेद्ध्रुवम् ।
दाता नरकमाप्नोति भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ २६ ।
क्षयाहस्य तिथिर्विप्रा यदि खण्डतिथिर्भवेत्|| ।
व्यापापराह्निकायान्तु श्राद्धं कार्य्यं विजानता ॥ २७ ।
क्षयाहस्य तिथिर्या तु अपराह्णद्वये यदि ।
पूर्व्वा क्षये तु कर्त्तव्या वृद्धौ कार्य्या तथोत्तरा ॥ २८ ।

---

* कार्य्यं कर्मेति (ख) ।

† कुतपसंज्ञिते इति (ख) ।

‡ तस्मै इति (घ) ।

§ दत्तं कव्यमिति (क), कव्यं दत्तचेति (ङ) ।

¶ राक्षसं तद्वेदिति (ख) ।

|| यदि पुरुतिथिर्भवेदिति (ख) ।

मुहूर्त्तद्वितयं पूर्व्वदिने स्यादपरेऽहनि ।
तिथिः सायाह्नगा तत्र परा* कव्यस्य विश्रुता ॥ २९ ।
केचित्पूर्व्वदिने† प्राहुर्मुहूर्त्तद्वितये सति ।
नैतन्मतं हि सर्व्वेषां कव्यदाने मुनीश्वराः ॥ ३० ।
निमन्त्रितेषु विप्रेषु मिलितेषु द्विजोत्तमाः ।
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा तेभ्योऽनुज्ञां समाचरेत् ॥ ३१ ।
श्राद्धार्थं समनुज्ञातो विप्रान् भूयो निमन्त्रयेत् ।
उभौ च विश्वेदेवार्थं पित्रर्थं त्रीन्‡ यथाविधि ॥ ३२ ।
देवतार्थञ्च पित्रर्थमेकैकं वा निमन्त्रयेत् ।
श्राद्धार्थं समनुज्ञातो मण्डलं कारयेद्द्वयम्§ ॥ ३३ ।
चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ।
वैश्यस्य वर्त्तुलं ज्ञेयं शूद्रस्याभ्युक्षणं भवेत् ॥ ३४ ।
ब्राह्मणानामभावे तु भ्रातरं पुत्रमेव च ।
आत्मानं वा नियुञ्जीत न विप्रं वेदवर्जितम् ॥ ३५ ।
प्रक्षाल्य विप्रपादांश्च आचान्तानुपवेश्य च ।
यथावदर्च्चनं¶ कुर्य्यात्परं नारायणं प्रभुम् ॥ ३६ ।

---

* यत्रेति (क), या स्यादिति (ख) ।

† पूर्व्वदिने इति (घ) ।

‡ पित्रे त्रीणीति (क), (घ) ।

§ कारयेत्तयमिति (क), (ङ) ।

¶ यथार्च्चनं तत इति (ग) ।

ब्राह्मणानान्तु मध्ये तु* द्वारदेशे च सत्तमाः ।
अपहता इत्युचार्य्य कर्त्ता तु विकिरेत्तिलान्† ॥ ३७ ।
यवैर्दर्भैश्च विज्ञेयां देवानामिदमासनम् ।
दद्यादिति भूयोदद्याच्च देवेक्षणप्रतीक्षणम्‡ ॥ ३८ ।
अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीयावाहने स्मृता ।
अन्नदाने चतुर्थी स्याच्छेषाः सम्बुद्धयः स्मृताः ॥ ३९ ।
आसाद्य पात्रं द्वितयं दर्भशाखासमन्वितम् ।
तत्पात्रे सेचयेत्तोयं शन्नोदेवीत्यृचा द्विजः ॥ ४० ।
यवोऽसीति यवान्क्षिप्त्वा गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत्§ ।
आवाहयेत्ततो देवान्विश्वेदेवास इत्यृचा ॥ ४१ ।
या दिव्या इति मन्त्रेण दद्यादर्घ्यं¶ समाहितः ॥ ४२ ।
गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैश्च सत्तमाः‖ ।
वासोविभूषणैश्चैव यथाविभवमर्चयेत्** ॥ ४३ ।

---

* ब्राह्मणानाञ्च मध्ये चेति बहुषु पाठः ।

† कर्त्ता भुवि किरेत्तिलानित्यपि क्वचित् पाठः ।

‡ दद्यात् च भूयो दद्याच्च देवे हव्य वहेत्तत इति (क), (ङ) ।
दत्ते तु भूयो दद्याच्च पितॄणां तदनन्तरमिति (ख) ।
दद्येति भूयो दद्याच्च देवेक्षण इति क्षणमिति (ग) ।

§ प्रपूज्य चेति (ख), (ग), (ङ) ।

¶ कुर्यादर्घमिति (क), दद्यादर्घञ्च पूर्ववदिति (ङ) ।

‖ यजेत्तत इति (ख) ।

** एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

देवेच समनुप्राप्ते यजेत्पितृगणांस्तथा* ।
तिलसंयुक्तदर्भैश्च दद्यात्तेषां तथासनम् ॥ ४४ ।†
पात्राण्यासाद्य चैतानि अर्घ्यार्थं पूर्ववद्द्विजः ।
शन्नोदेव्या जलं चिप्त्वा तिलोऽसीति तिलं चिपेत् ॥ ४५ ।
उशन्त इत्यृचावाह्य पितॄन् विप्रः समाहितः ।
या दिव्या इति मन्त्रेण दद्यादर्घ्यञ्च पूर्व्ववत् ॥ ४६ ।
गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैश्च सत्तमाः ।
वासोविभूषणैश्चैव यथाविभवमर्च्चयेत् ॥ ४७ ।
ततोऽन्नग्रासमादाय‡ घृतयुक्तं विचक्षणः ।
अग्नौकरिष्ये इत्युक्त्वा तेभ्योऽनुज्ञां समाहरेत् ॥ ४८ ।
करवै करवाणीति विप्रोक्त्वा ब्राह्मणैर्द्विजाः ।
कुरुष्व क्रियतांवेति कुरु चेत्याहृतं§ द्विजाः ॥ ४९ ।
औपासनाग्निमाधाय स्वगृह्योक्तविधानतः ।
सोमाय पितृमते स्वाहा¶ नम इति च सत्तमाः ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा नम एव च‖ ।
स्वधान्तेनापि वा विप्रा जुहुयात्पितृयज्ञवत् ॥ ५०।५१ ।

---

* यजेद्दिवि भावे, यजेतेति साधु ।
† (ख), (ग), (ङ) पुस्तकेषु ४४—४६ श्लोका न सन्ति ।
‡ ततोऽनुज्ञां समादायेति (क), (ग), (घ) पुस्तकेषु पाठः ।
§ कुरुतेत्याहुरैर्द्विजा इति (ग) । (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।
¶ (ख) पुस्तके स्वधेति पाठः, एवं परत्रापि ।
‖ स्वधा नम इति क्रमात्स्वाहान्तेनापीति (ग) ।

आभ्यामेवाहुतिभ्याञ्च पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः ।*
अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणौ होमो विधीयते ॥ ५२ ।
यथाचारं प्रकुर्व्वीत पाणावग्नौ च वा द्विजाः ॥ ५३ ।
नष्टाग्निर्दूरभार्य्यश्चेत्पार्वणे समुपस्थिते ।
सन्धायाग्निं ततः कार्य्यं कृत्वा तं विसृजेत्कृती ॥ ५४ ।
यद्यग्निर्दूरगो विप्राः पार्व्वणे समुपस्थिते ।
ऋत्विग्भिः कारयेच्छ्राद्धं साग्निकैर्विधिवद्द्विजाः ॥ ५५ ।
क्षयाहदिवसे प्राप्ते स्वस्याग्निर्दूरगो यदि ।
तदैव भ्रातरस्तत्र लौकिकाग्निरिति स्थितिः ॥ ५६ ।
औपासनाग्नौ दूरस्थे समीपे भ्रातरि स्थिते ।
यद्यग्नौ जुहुयाद्वापि पाणौ वा स हि पातकी ॥ ५७ ।
औपासनाग्नौ दूरस्थे केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ।
पाणावेव च होतव्यमिति† तत्र समञ्जसम् ॥ ५८ ।
प्राचीनावीतिना होमः कार्य्योऽग्नौ द्विजसत्तमाः ।
तच्छेषं विप्रपात्रेषु विकिरेत्संस्मरन् हरिम् ॥ ५९ ।
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च खाद्यैश्च लेह्यैर्विप्रान् प्रपूजयेत् ।
अन्नत्यागं ततः कुर्य्यादुभयत्र समाहितः ॥ ६० ।
आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ।
ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ ६१

* (ग) पुस्तकेऽत्र पाठक्रमविपर्य्ययो लक्ष्यते, केचित् पूर्व्वापरिहता पठिता ।

† प्रहोतव्यमिति (ग) । (ख) पुस्तके एतदर्द्धं परश्लोकस्य न स्तः ।

इति संप्रार्थयेद्देवान्ये देवा स ऋचाऽनुवै* ।
तथा संप्रार्थयेद्दिद्वान्ये चेति ऋचा पितृन् ॥ ६२ ।
अमूर्त्तानां समूर्त्तानां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां† योगचक्षुषाम् ॥ ६३ ।
एवं पितृन्नमस्कृत्य नारायणपरायणः ।
दत्तं हविश्च तत्कर्म‡ विष्णवे च समर्पयेत् ॥ ६४ ।
ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे भुञ्जीरन्वाग्यता द्विजाः ।
हसते रोदते घोरं राक्षसं तद्ववेद्दविः ॥ ६५ ।
यथाचारं प्रदेयञ्च मधुमांसादिकं तथा ।
पाकादि न प्रशंसेरन्वाग्यता घृतभाजनाः ॥ ६६ ।
यदि पात्रं त्यजेयुस्ते ब्राह्मणाः श्राद्धभोजिनः ।
श्राद्धं हत्वा स विज्ञेयो नरकायोपपद्यते ॥ ६७ ।
भुञ्जानेषु च विप्रेषु चान्योन्यं संस्पृशेद्यदि ।
तदन्नमत्यजन् भुक्त्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ६८ ।
भुञ्जमानेषु§ विप्रेषु कर्त्ता श्राद्धपरायणः ।
स्मरन्नारायणं देवमनन्तमपराजितम् ।
रक्षोघ्नान्वैष्णवांश्चैव पैतृकांश्च विशेषतः ।
जपेच्च पौरुषं सूक्तं नाचिकेतत्रयन्तथा ॥ ६९।७० ।

---

* ये देवा मानुवाचयेदिति (ग)।

† ध्यायीणां इति (क), ध्यानिनामिति (ख), (ङ)।

‡ यत्कर्म्मेति क्वचित्पाठ ।

§ आर्ष प्रयोग, भुञ्जानेष्विति साधु।

विमधुविसुपर्णांश्च पावमानीर्यजूंषि च ।
सामान्यपि तथोक्तानि वदेत्पुण्यकथास्तथा ॥ ७१ ।
इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
भुञ्जीरन् ब्राह्मणा यावत्तावदेव जपेत्* द्विजाः ॥ ७२ ।
ब्राह्मणेषु च भुक्तेषु विकिरेन्निक्षिपेत्तथा ।
शेषमन्नं वदेच्चैव मधुसूक्तञ्च वै जपेत् ॥ ७३ ।
स्वयञ्च पादौ प्रक्षाल्य सम्यगाचम्य पण्डिताः ।
आचान्तेषु च विप्रेषु पिण्डं निर्व्वापयेत्ततः ॥ ७४ ।
स्वस्तिवाचनकं कुर्य्यादक्षय्योदकमेव च ।
दत्त्वा समाहितः कुर्य्यात्कृत्वा† गोत्राभिवादनम् ।
अचालयित्वा पात्रन्तु स्वस्ति कुर्व्वन्ति ये द्विजाः ।
वत्सरं पितरस्तेषां भवन्त्युच्छिष्टभोजिनः ॥ ७५।७६ ।
दातारो नो विवर्द्धन्तामित्याद्यैः स्मृतिभाषितैः ।
आशीर्व्वादी भवेत्तेभ्यो‡ नमस्कारं चरेत्ततः ॥ ७७ ।
दद्याच्च दक्षिणां शक्त्या ताम्बूलं गन्धसंयुतम् ।
न्युब्जपात्रमथानीय स्वधाकारमुदीरयेत् ॥ ७८ ।
वाजे वाजे इति ऋचा पितृन्देवान्विसर्ज्जयेत् ।
भोक्ता च श्राद्धकृत्तस्यां रजन्यां मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ।
तथा स्वाध्यायमध्वानं प्रयत्नेन विवर्ज्जयेत् ॥ ८० ।

---

* भुञ्जते ब्राह्मणा यावत्तावदेव वदेदिति (क) ।

† तर्पयेति (ख) ।

‡ चाशीर्व्वाद धर्मेभ्य इति (ख) ।

अध्वगश्चातुरश्चैव विहीनश्च धनैस्तथा।
आमश्राद्धन्तु कुर्व्वीत हेम्ना वा द्विजसत्तमाः ॥ ८१ ।
द्रव्याभावे द्विजाभावे अन्नमात्रन्तु पाचयेत्।
पैतृकेन तु सूक्तेन होमं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ ८२ ।
अत्यन्तद्रव्यशून्यश्च शक्त्या दद्यात्तृणं गवाम्।
स्नात्वा च विधिवद्विप्राः कुर्य्याद्वा तिलतर्पणम् ॥ ८३ ।
अथवा रोदनं कुर्य्यादत्युच्चैर्व्विजने वने।
दरिद्रोऽहं महापापी वदेदिति विचक्षणः ॥ ८४ ।
परेद्युः श्राद्धकृन्मर्त्त्यो यो न तर्पयते पितॄन्।
तत्कुलं नाशमाप्नोति ब्रह्महत्याञ्च विन्दति ॥ ८५ ।
श्राद्धं कुर्व्वन्ति ये मर्त्त्याः श्रद्धावन्तो मुनीश्वराः।
न तस्य सन्ततिच्छेदः सम्पत्तो वापि* जायते ॥ ८६ ।
पितॄन्यजन्ति ये श्राद्धे तैश्च† विष्णुः प्रपूजितः ॥ ८७ ।
पितरो देवताश्चैव गन्धर्व्वाप्सरसस्तथा‡।
यक्षाश्च सिद्धा मनुजा हरिरेव सनातनः ॥ ८८ ।
येनेदमखिलं जातं जगत्स्थावरजङ्गमम्।
तस्माद्भोक्ता च दाता च सर्व्वं विष्णुः सनातनः ॥ ८९ ।
विप्रा यदस्ति यन्नास्ति दृश्यञ्चादृश्यमेव च।

---

* सम्पत्र सोऽपीति (ङ)।

† तनेति (ङ)।

‡ तस्मिन्तुष्टे जगत्तुष्टे धर्म्मानुष्ठानतु देवता इति (ख) पुस्तके अधिक पाठो वर्त्तते।

सर्व्वं विष्णुमयं ज्ञेयं तस्मादन्यन्न विद्यते ॥ ८० ॥*
आधारभूतो विश्वस्य सर्व्वभूतात्मकोऽव्ययः† ।
अनौपम्यस्वभावश्च भगवान् हव्यकव्यभुक् ॥ ८१ ।
परं ब्रह्माभिधेयो यः एक एव‡ जनार्द्दनः ।
कर्त्ता कारयिता चैव स वै विष्णुः§ सनातनः ॥ ८२ ।
इत्येष वो मुनिश्रेष्ठाः श्राद्धस्य विधिरुत्तमः ।
कथितः कुर्व्वतामेवं पापशान्तिर्भविष्यति ॥ ८३ ।
य इदं पठते नित्यं¶ श्राद्धकाले मुनीश्वराः ।
पितरश्चैव तुष्यन्ति सन्ततिश्चैव वर्द्धते ॥ ८४ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे श्राद्धविधिकथनो नाम षड्विंशोऽध्यायः ।

* (क) पुस्तके एष श्लोको नास्ति । इत्यस्मादस्मिन् चेति (ग), (ङ) पुस्तकयोः श्लोकशेषः ।

† सर्व्वभूतात्मने नम इति (ख) ।

‡ परब्रह्माभिधेयात्मा पर एवेति (ख) ।

§ सर्व्वो विष्णुरिति (क), (ख), (ङ) ।

¶ भक्तेति (ख), (ग) ।

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथ तिथिनिर्णयः ।

सूत उवाच ।

तिथीनां निर्णयं वक्ष्ये प्रायश्चित्तविधिं तथा ।
शृणुध्वं सर्व्वधर्म्माणां सिद्धिर्येन प्रजायते ॥ १ ।
श्रौतस्मार्त्तव्रतं दानं यचान्यत्कर्म्म वैदिकम् ।
अनिर्णीतासु तिथिषु न किञ्चित्फलति द्विजाः ॥ २ ।
एकादश्यष्टमी षष्ठी* पौर्णमासी चतुर्द्दशी ।
अमावास्या द्वितीया च† उपवासव्रतादिषु ॥ ३ ।
परविद्धाः प्रशस्ताः स्युर्न ग्राह्याः‡ पूर्वसंयुताः ।
आभिरन्याश्च तिथयो ग्राह्याः स्युः पूर्वसंयुताः ॥ ४ ।
नागविद्धा च या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी ।
दशम्येकादशीविद्धा नोपोष्या स्यात्§ कदाचन ॥ ५ ।
दर्शञ्च पौर्णमासीञ्च सप्तमीं पितृवासरम् ।
पूर्वविद्धां प्रकुर्व्वाणो नरकायोपपद्यते ॥ ६ ।
कृष्णपक्षे पूर्वविद्धामष्टमीञ्च चतुर्द्दशीम् ।

---

* चैत्रति (ख) ।

† तृतीया चेति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ अग्राह्या इति (क) । (ग) पुस्तके श्लोकस्यास्य परार्द्धं नास्ति ।

§ नैवोपोष्या इति (ख), नोपोष्या चेति (ङ) ।

प्रशस्तां केचिदाहुम्* तृतीयां नवमीं तथा ॥ ७ ।
व्रतादीनाञ्च सर्व्वेषां शुक्लपक्षो विशिष्यते ।
अपराह्नाच पूर्व्वाह्नं† ग्राह्यं श्रेष्ठतरं‡ विदुः ॥ ८ ।
असम्भवे व्रतादीनां यदि पूर्व्वाह्निकी तिथिः ।
मुहूर्त्तद्वितयं ग्राह्यं भगवत्युदिते रवौ§ ॥ ९ ।
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रते सदा ।
उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः ॥ १० ।
तिथिनक्षत्रसंयोगविहितव्रतकर्म्मणि ।
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या त्वन्यथा विफलं¶ भवेत् ॥ ११ ।
अर्द्धरात्रादधो या तु नक्षत्रव्यापिनी तिथिः ।
सैव ग्राह्या मुनिश्रेष्ठा नक्षत्रविहितव्रते ॥ १२ ।
यदार्द्ध‖रात्रयोर्व्याप्तं नक्षत्रन्तु दिनद्वये ।
तत्पुण्यतिथिसंयुक्तं नक्षत्रं ग्राह्यमुच्यते ॥ १३ ।
अर्द्धरात्रद्वये स्यातां नक्षत्रञ्च तिथिर्यदि ।
क्षये पूर्व्वा प्रशस्ता स्याद्वृद्धौ कार्य्या तथोत्तरा** ॥ १४ ।

---

* केचिदाहुरिति (क), (ग) ; स्तामिति (घ) ।

† अपराह्नश्च पूर्व्वाह्नादिति (ग), (घ), (ङ) ।

‡ श्रेष्ठतममिति बहुषु पाठः । श्रेष्ठीव्रते सदेति (ख) ।

§ (ख) पुस्तके श्लोकोऽयं परश्लोकस्य च पूर्व्वार्द्धं नास्ति ।

¶ वितथमिति (ख), (ग) ।

‖ यद्यर्द्धरात्रयोरिति (क), (ख) ।

** क्षये पूर्व्वा प्रशस्ता स्यात्पुण्ये कार्य्या तथोत्तरेति (ख) ।

कासहङ्क्षिविशून्या चेद्गाह्या पूर्व्वा तथापरा।*
ज्येष्ठाःसंमिश्रिता मूला रोहिणी वह्निसंयुता॥ १५।
मैत्रे संमिश्रिता ज्येष्ठा सन्तानादिविनाशिनी।
ततः सुस्थितयः पुण्याः कर्म्मानुष्ठानतो दिवा॥ १६।
रात्रिव्रतेषु सर्व्वेषु रात्रियोगो विशिष्यते॥ १७।
तिथिनक्षत्रयोगेन या पुण्या परिकीर्त्तिता।
तस्यान्तु यद्व्रतं कार्य्यं सैव कार्य्या विचक्षणैः॥ १८।
उदयव्यापिनी ग्राह्या श्रवणद्वादशीव्रते।
सूर्य्येन्दुग्रहणं यावत्तावद्ग्राह्या जपादिषु। १९।
संक्रान्तिषु च सर्व्वासु पुण्यकालं निगद्यते।†
स्नानदानजपादीनां कुर्व्वतामक्षयं फलम्॥ २०।
तत्र कर्कटके ज्ञेयो दक्षिणायनसंक्रमः‡।
पूर्व्वतो घटिकास्त्रिंशत्पुण्यकालं विदुर्बुधाः॥ २१।
वृषभे वृश्चिके चैव सिंहे कुम्भे तथैव च§।
पूर्व्वमष्टमुहूर्त्तन्तु ग्राह्यं स्नानजपादिषु॥ २२।
तुलायाञ्चैव मेषे च पूर्व्वतः परतः स्थिताः।
ज्ञेया दशैव घटिका दत्तस्याक्षयकारिकाः॥ २३।

---

* त्वाश्चिति (ख)। वहुषु मूल इति पुस्तेन निर्द्दिष्टम्।

† (क) पुस्तके क्षयपक्षे पूर्व्वविद्धा इत्यारभ्य पुण्यकालं निगद्यते इत्यन्तं सन्दर्भो नास्ति।

‡ अथ कर्कटके ज्ञेयो दक्षिणायनकर्म्मण इति (ख)।

§ तथैव चैति (ख)।

कन्यायां मिथुने चैव मीने धनुषि च द्विजाः ।
घटिका षोड़श ज्ञेयाः परतः पुण्यदायिकाः ॥ २४ ।
माकरं संक्रमं* प्राहुरुत्तरायणसंज्ञकाम् ।
पराश्च† त्रिंशद्घटिकाश्चत्वारिंशच्च पूर्वतः ॥ २५ ।
आदित्यशीतकिरणौ‡ यस्तावस्तं गतौ यदि ।
दृष्ट्वा§ भुञ्जीत विप्रेन्द्राः परेद्युः शुद्धमण्डलम्¶ ॥ २६ ।
दृष्टचन्द्रा सिनीवाली नष्टचन्द्रा कुहूः स्मृता ।
अमावस्या द्विधा प्रोक्ता विशुद्धैः‖ धर्म्मलिप्सुभिः ॥ २७ ।
सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या साग्निकैः श्राद्धकर्म्मणि ।
कुहूः शूद्रैस्तथा स्त्रीभिरपि चानग्निकैस्तथा** ॥ २८ ।
अपराह्णद्वयव्यापिन्यमावास्या तिथिर्यदि ।
क्षये पूर्व्वा तथा कार्य्या वृद्धौ कार्य्या तथा परा†† ॥ २९ ।
अमावास्या प्रतीता चेन्मध्याह्नात्परतो यदि ।
भूतविद्धेति विख्याता सद्भिः शास्त्रविशारदैः‡‡ ॥ ३० ।

---

* मकरं च सङ्क्रममिति (ख), स्वश्रितमिति च (ख) ।

† पराश्चित्रंशद्धेति (ख), (ग) ।

‡ शीतकिरणाविति (ख) ।

§ स्नात्वेति (ख) ।

¶ शुभमण्डलमिति (ख) ।

‖ विशुद्धैरिति (ख), (ङ) ।

** साग्निधरैरिति (ख) ।

†† क्षये पूर्व्वा तु कर्त्तव्या वृद्धौ कार्य्या तथोत्तरेति (ख), (ग) ।

‡‡ शास्त्रार्थकोविदैरिति (ग) ।

अत्यन्तचयपक्षे तु परेद्युर्नापराह्णगा।
तत्र ग्राह्या सिनीवाली सायाह्नव्यापिनी तिथिः॥ ३१।
अर्व्वाचीनचये* चैव सायाह्नव्यापिनी तथा†।
सिनीवाली परा ग्राह्या सर्व्वथा श्राद्धकर्म्मणि॥ ३२।
अत्यन्ततिथिवृद्धौ तु भूतविद्धां परित्यजेत्।
ग्राह्या स्यादपराह्णस्था कुहूः पैतृककर्म्मणि॥ ३३।
तथार्व्वाचीनवृद्धा‡ तु संत्याज्या भूतसंस्थिता।
परेद्युर्विबुधश्रेष्ठैः कुहूर्ग्राह्यापराह्णगा। ३४।
मध्याह्नादितये प्राप्ता§ अमावास्या तिथिर्यदि।
तत्रेच्छया च संग्राह्या पूर्व्वा वाप्यथवा परा¶॥ ३५।
अग्न्याधानं प्रवक्ष्यामि‖ मतं सम्पूर्णपर्व्वणि।
प्रतिपद्दिवसे कुर्य्याद्यागञ्च** मुनिसत्तमाः॥ ३६।
पर्व्वणो यचतुर्थांश आद्याः प्रतिपदस्त्रयः।
यागकालः परिज्ञेयः†† प्रातरुक्तो मनीषिभिः॥ ३७।

---

* व्रते इति (ख)।

† तिथिरिति (ख)।

‡ यथार्व्वाचीनविद्धा त्विति (क), तथार्व्वाचीनवृद्धौ तु इति (ख), तथार्व्वाचीन वृद्धा त्विति (ख)।

§ व्याप्तेति (घ)।

¶ पूर्व्वा वाऽथ पराऽथवेति (ग)।

‖ अग्न्याधानं प्रवक्ष्यन्ते इति बहुषु पाठः।

** व्रतञ्चेति (ख)।

†† स विज्ञेय इति (ख), (ग), (ङ)।

मध्याह्नद्वितये स्याताममावास्या च पूर्णिमा ।
परेद्युरेव विप्रेन्द्राः सद्यः* कालो विधीयते ॥ ३८ ॥
पूर्व्वेदये† परेद्युः स्यात्सङ्गमात्परतो‡ यदि ।
सद्यः कालः परेद्युः स्याज्ज्ञेयमेवं तिथिचये ॥ ३९ ॥
सर्व्वैरेकादशी ग्राह्या दशमीपरिवर्ज्जिता ।
दशमीसंयुता हन्ति पुण्यं जन्मत्रयार्ज्जितम् ॥ ४० ॥
एकादशी कलामात्रा द्वादश्यान्तु प्रतीयते ।
द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति चेत्सा परा स्मृता§ ॥ ४१ ॥
सम्पूर्णैकादशी शुद्धा द्वादश्यान्तु प्रतीयते ।
त्रयोदशी च रात्र्यान्तु तत्र वच्यामि सुव्रताः¶ ॥ ४२ ॥
पूर्व्वा गृहस्थैः कार्य्या स्यादुत्तरा यतिभिः स्मृता ।
गृहस्था वृद्धि‖मिच्छन्ति यतो मोक्षं यतीश्वराः** ॥ ४३ ॥
द्वादश्यान्तु कलायाञ्च यद्यलभ्यत†† पारणम् ।
तदानीं दशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशी तिथिः ॥ ४४ ॥
शुक्ले वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीद्वयम् ।

---

* सद्य इति (घ) ।

† पूर्व्वकाल इति (ग), पूर्व्वदये इति (ङ) ।

‡ सङ्गरात्परत इति (ग), (ङ) , (क) पुस्तके श्लोकस्यास्यान्तिमपादो नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके एतदर्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न स्त. ।

¶ सप्तमा इति (ग) ।

‖ स्वर्द्धिमिति (ग) ।

** मुनीश्वरा इति (क), (ख) ।

†† कलायां वा यदि लभ्येत पारणमिति (ङ) ।

गृहस्थानान्तु पूर्व्वोक्ता यतीनामुत्तरा स्मृता ॥ ४५ ।
द्वादश्यां विद्यते किञ्चिद्दशमी संयुता यदि ।
दिनत्रये द्वितीयैव सर्व्वेषां परिकीर्त्तिता ॥ ४६ ।
विद्धाप्येकादशी ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत् ।
अविद्धापि निषिद्धैव परतो द्वादशी यदि ॥ ४७ ।
एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
द्वादश द्वादशी हन्ति* त्रयोदश्यान्तु पारणम् ॥ ४८ ।
एकादशी कलामात्रा विद्यते द्वादशीदिने ।
द्वादशी च त्रयोदश्यां नास्ति वा विद्यतेऽथवा ।
विद्धाप्येकादशी तत्र पूर्व्वा स्याद्गृहिणान्तथा ।
यतिभिश्चोत्तरा ग्राह्या अवीराभिस्तथैव च† ॥ ४९।५० ।
सम्पूर्णैकादशी शुद्धा‡ द्वादश्यान्नास्ति किञ्चन ।
द्वादशी च त्रयोदश्यां नास्ति तत्र कथं भवेत् ॥ ५१ ।
पूर्व्वा गृहस्थैः कार्य्या स्यादुत्तरा यतिभिस्तिथिः ।
उपोष्यैव द्वितीयाऽपि§ केचिदाहुश्च भक्तितः ॥ ५२ ।
एकादशी यदा विद्धा द्वादश्यां¶ न प्रतीयते ।

---

* तत्र क्रतुशतं पुण्यमिति (ग) ।

† सर्व्वदैव तथैव चेति (ख) ।

‡ विद्धेति (क), तत्र द्वादश्यान्नास्तीति पाठ ।

§ द्वितीयेतीति (ख) ।

¶ दशम्यामिति (ख), (ग) । (ङ) पुस्तके विद्धेत्यत्र हृष्टेति पाठ ।

द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति तत्र कथं भवेत्* ॥ ५३ ।
उपोष्या द्वादशी शुद्धा† सर्व्वैरेव न संशयः ।
केचिदाहुश्च पूर्व्वां तु तन्मतं त्वसमञ्जसम् ॥ ५४ ।
संक्रान्तौ रविवारे च पाते च ग्रहयोस्तथा ।
पारणञ्चोपवासञ्च न कुर्य्यात्पुत्रवान् गृही‡ ॥ ५५ ।
अर्केऽह्नि पर्व्वरात्रौ च चतुर्द्दश्यष्टमी दिवा ।
एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्§ ॥ ५६ ।
आदित्यग्रहणे प्राप्ते पूर्व्वयामचतुष्टये ।
न कुर्य्याद्भोजनं विद्वान् कुर्य्याच्चेन्मांसभोजनम् ॥ ५७ ।
चन्द्रस्य ग्रहणे प्राप्ते पूर्व्वयामत्रये तथा ।
नाद्याद्वै यदि भुञ्जीत सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ५८ ।
आदित्यशीतकिरणौ ग्रस्तावस्तङ्गतौ यदि¶ ।
दृष्ट्वा स्नात्वा च भुञ्जीत परेद्युः शुद्धमण्डलम् ॥ ५९ ।
अन्वाधानेष्टिमध्ये तु ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः ।
प्रायश्चित्तं मुनिश्रेष्ठाः कथं कुर्व्वन्ति‖ याज्ञिकाः ॥ ६० ।

---

* एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

† शुद्धेति (क) ।

‡ (क), (ङ) पुस्तकयोर्वक्ष्यमाणश्लोकोऽधिको दृश्यते—
"तथा च कृष्णैकादश्यां मन्दवारे च वैधृतौ ।
पारणञ्चोपवासञ्च न कुर्य्यात्पुत्रवान् गृही" ।

§ व्रजेदिति (ख) ।

¶ ग्रहेति (ङ) ।

‖ कुर्य्यादिति (ख) ।

चन्द्रोपरागे जुहुयाद्द्‌यमे सोम इत्यृचाः।
आप्यायस्व ऋचा चैव सोमपास्त इति द्विजाः॥ ६१।
सूर्य्योपरागे जुहुयादादित्यं जातवेदसम्।
आसाद्य मोदयश्चैव त्रयो मन्त्रा उदाहृताः॥ ६२।
एवं तिथिं विनिश्चित्य† स्मृतिमार्गेण पण्डितः।
यः करोति व्रतादीनि तस्य स्यादक्षयं फलम्॥ ६३।
वेदप्रणिहितो धर्म्मो धर्म्मस्तुष्यति केशवः।
तस्माद्धर्म्मपरा यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम्॥ ६४।
ये धर्म्मान् कर्त्तुमिच्छन्ति ते वै विष्णुस्वरूपिणः।
तस्माच्चैषां भवव्याधिः कदाचिन्नैव बाधते॥ ६५।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे तिथिप्रायश्चित्तनिर्णये तिथिनिर्णयो नाम सप्तविंशोऽध्यायः।

---

* (ख) पुस्तकेऽनैवविधः पाठोऽस्ति—

चन्द्रोपरागे जुहुयाद्यजुषा सुसमाहितः।
आप्यायनं ऋचया वै सोमपाश्च इति द्विजाः।
सूर्य्योपरागे जुहुयादुदुत्यं जातवेदसमिति।

अत्र ६१—६२ श्लोका न सन्ति।

† सुनिश्चित्येति (ङ)।

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविधिः ।

सूत उवाच ।

प्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः ।
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्व्वकर्म्मफलं लभेत् ॥ १ ॥
प्रायश्चित्तविहीनैस्तु यत्कर्म्म क्रियते द्विजाः* ।
तत्सर्व्वं निष्फलं याति न लभन्ते क्रियाफलम् ॥ २ ॥
कामक्रोधविहीनैस्तु सर्व्वशास्त्रविशारदैः ।
विप्रस्तु धर्म्मः प्रष्टव्यः† स्वधर्म्मफललिप्सुभिः ॥ ३ ॥
प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखैः ।
न निष्पुणन्ति‡ विप्रेन्द्राः सुराभाण्डमिवापगाः ॥ ४ ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ५ ॥
यस्तु संवत्सरं यावच्छयनाशनभोजनैः ।
संवसेत्सततं विद्यात्पतितं सर्व्वकर्म्मसु§ ॥ ६ ॥
अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा चीरवासा जटी भवेत् ।

---

* शुभिरिति (ग) ।

† कर्तव्य इति (घ) ।

‡ न विशुध्यन्तीति (ख), निष्पुवन्तीति (ङ) ।

§ (ग) पुस्तके श्लोकेऽत्र महान् पाठभेदो लक्ष्यते, यथा, यस्तु संवत्सरन्त्वेतै शयना-सनभोजनै । संवत्सरेण विद्यात्पतितं सर्व्वकर्मस्विति ।

तस्यैव हतविप्रस्य कपालमभि*धारयेत् ॥ ७ ।
तदभावे मुनिश्रेष्ठाः कपालं चान्यमेव वा।
तद्दव्यं ध्वजदण्डे तु कृत्वा वनचरो भवेत् ॥ ८ ।
वन्याहारी भवेन्नित्यमेकाहारो मिताशनः ।
सम्यक् सन्ध्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत्† ॥ ९ ।
अध्ययनाध्यापनादीन्वर्ज्जयेत्संस्मरन् हरिम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं गन्धमाल्यादि वर्ज्जयेत् ॥ १० ।
तीर्थान्यनुवसेच्चैव पुण्यतीर्थाश्रमाणि च ।
यदि वन्यैर्न जीवेत‡ ग्रामे भिक्षां समाचरेत् ॥ ११ ।
शरावपात्रधारी स्यात्नाहारस्थो विशुतत्परः ।
वदेच्च ब्रह्महास्मीति सप्तागाराणि पर्य्यटेत्§ ॥ १२ ।
चातुर्वर्ण्येषु वा भिक्षां त्रिवर्णेष्वथवा चरेत् ।
मिष्टामिष्टाविवेकेन¶ एककालन्तु भोजयेत् ॥ १३ ।
द्वादशाब्दं व्रतं कुर्य्यादेवं हरिपरायणः ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति कर्म्मार्हश्चैव जायते|| ॥ १४ ।

---

* मषीति (ग)।

† (ख) पुस्तके पाद श्लोकौ न स्त।

‡ जीवेतेति आर्षं, जीवेदिति साधु।

§ सर्व्वचैव हि पर्य्यटन्निति (ख)।

¶ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति। दृष्टादृष्टाविवेकेनेति (ङ), मृष्टामृष्टाविवेके-
नेति (ग)।

|| उपजायत इति (ख)।

व्रतमध्ये मृगैर्वापि रोगैर्वापि निसूदितः ।
गोनिमित्तं द्विजार्थं च प्राणान्वापि परित्यजेत् ॥ १५ ।
यद्वा दद्याद्द्विजेन्द्राणां गवामयुतमुत्तमम् ।
एतेष्वन्यतमं कृत्वा ब्रह्महा शुद्धि*माप्नुयात् ॥ १६ ।
दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
अग्निप्रवेशनं वापि मरुत्प्रपतनं† तथा ।
दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ १७ ।
आचार्य्यादिवधे चैव व्रतमुक्तं चतुर्गुणम् ।
हत्वा तु विप्रमात्रन्तु‡ चरेत्संवत्सरं व्रतम् ॥ १८ ।
एवं विप्रस्य कथितः§ प्रायश्चित्तविधिर्द्विजाः ।
द्विगुणं क्षत्रियस्योक्तं त्रिगुणन्तु विशः स्मृतम् ॥ १९ ।
ब्राह्मणं हन्ति यः शूद्रस्तं मुषल्यं विदुर्बुधाः¶ ।
राज्ञैव शिक्षा कर्त्तव्या इति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ २० ।
ब्राह्मणीनां वधेऽप्यर्द्धं पादस्तु|| कन्यकावधे ।

---

* शुद्धिमाप्नुयादिति (ख) ।

† भृगुप्रपतनमिति (घ), मरुप्रपतनमिति (ग) । (ख) पुस्तके एतच्छ्लोकादनन्तरं षट् पादा न सन्ति ।

‡ मात्रञ्चेति (ग) ।

§ एवं विप्रस्य कथित इति (घ), एव—कथित इति (ग) ।

¶ तस्य न निष्कृतिर्भवेदिति (क), तं हि मुख्यं विदुरिति (घ) ।

|| पाद स्यादिति (ख) ।

हत्वा त्वनुपनीतांस्तु तथा पादव्रतं चरेत्* ॥ २१ ॥
हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत्† ।
संवत्सरत्रयं वैश्यं हत्वा शूद्रन्तु वत्सरम् ॥ २२ ॥
दीक्षितस्य स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं चाष्टवत्सरम् ।
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा‡ शुद्धो भवति निश्चितम् ॥ २३ ॥
प्रायश्चित्तविधानन्तु सर्व्वत्र मुनिसत्तमाः ।
वृद्धातुरस्त्रीबालानामर्द्धमुक्तं मनीषिभिः ॥ २४ ॥
गौड़ी माध्वी च विज्ञेया पैष्टी च§ त्रिविधा सुरा ।
चातुर्व्वर्ण्यैरपेया स्यात्तथा स्त्रीभिश्च रक्षिताः ॥ २५ ॥
क्षीरं घृतं वा गोमूत्रमेतेष्वन्यतमं द्विजाः ।
स्नात्वार्द्रवासा नियतो नारायणमनुस्मरन् ।
पक्वाग्निसन्निभं कृत्वा पिबेच्च कुड़पं ततः ।
तत्तु लौहेन पात्रेण चायसेनाथवा पिबेत्¶ ॥ २६।२७ ॥
ताम्रेण वाथ पात्रेण तत्पीत्वा मरणं व्रजेत् ।
सुरापी शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥ २८ ॥

---

* (क) पुस्तकश्लोकएष एव पठित,—"ब्राह्मणीनां वधे त्वर्द्धं पादं क्षत्रवधे स्मृतम् । हत्वाऽनुपनीतानां (अनुपनीतस्य ?) दद्यात्पादव्रतं तथा ।"

† षड् वर्षं कृच्छ्रमाचरेदिति (ख), षडब्द व्रतमिति (ग) ।

‡ कुर्य्यात्कृत्वा शुद्धो भवतीति ।

§ गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयेति (क) ।

¶ कांस्येनाऽप्यथवा पिबेदिति (ख) । (ग) पुस्तके प्रथमपाद एव कांस्येनेति पाठोऽस्ति ।

अज्ञानजलबुद्ध्या तु सुरां पीत्वा द्विजश्चरेत् ।
ब्रह्महत्याव्रतं सम्यक् तच्चिह्नपरिवर्जितम् ॥ २८ ।
यदि रोगनिवृत्त्यर्थमौषधार्थं सुरां पिबेत् ।
तस्योपनायनं भूयश्चान्द्रायणद्वयन्तथा* ॥ ३० ।
सुरासंस्पृष्टमन्नञ्च† सुराभाण्डोदकं तथा ।
सुरापानसमं प्राहुस्तथा चार्द्रस्य भक्षणम् ॥ ३१ ।
तालञ्च पानसञ्चैव द्राक्षं खार्ज्जूरसम्भवम् ।
माधुकं शैलमारिष्टं मैरेयं नारिकेलजम् ॥ ३२ ।
गौड़ी माध्वी सुरा मद्यमेवमेकादशं स्मृतम् ।
एतेष्वन्यतमं विप्रो न पिबेद्वै‡ कदाचन ॥ ३३ ।
एतेष्वन्यतमं यस्तु पिबेदज्ञानतो द्विजः ।
तस्योपनायनं भूयस्तप्तकृच्छ्रं चरेत्तथा ॥ ३४ ।
समक्षं वा परोक्षं वा बलाच्चौर्य्येण वा तथा§ ।
परस्वानामुपादानं¶ स्तेयमित्युच्यते बुधैः ॥ ३५ ।
सुवर्णस्य प्रमाणन्तु‖ मन्वाद्यैः परिभाषितम् ।
वक्ष्ये शृणुध्वं विप्रेन्द्राः प्रायश्चित्तोक्तिसाधनम् ॥ ३६ ।

---

* तथा चान्द्रायणद्वयमिति बहुषु पाठः ।

† सुरासंस्पृष्टपानञ्चेति (ख) ।

‡ पिबेत्त्विति (घ) ।

§ अज्ञानतोऽपि चेति (घ) ।

¶ परस्वस्योपादानमिति (क), (ग), (घ) ।

‖ चेति बहुषु पाठः ।

गवाक्षगतमार्त्तण्ड-रश्मिमध्ये प्रदृश्यते ।
त्रसरेणुप्रमाणन्तु रज इत्युच्यते बुधैः ॥ ३७ ।
त्रसरेण्वष्टकं निष्कः*स्तत्त्रयं राजसर्षपः ।
गौसर्षपं तत्त्रयन्तु तत्षट्कं यव उच्यते ॥ ३८ ।
यवत्रयं कृष्णलः स्यान्माषः स्यात्तस्य पञ्चकम् ।
माषषोड़शमानन्तु सुवर्णमिति कथ्यते ॥ ३९ ।
हृत्वा ब्रह्मस्वमज्ञानाद्द्वादशाब्दन्तु पूर्व्ववत् ।
कपालध्वजहीनन्तु ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ॥ ४० ।
गुरूणां यज्ञकर्त्तॄणां धर्म्मिष्ठानां तथैव च ।
श्रोत्रियाणां द्विजानान्तु हृत्वा हेम कथं भवेत् ॥ ४१ ।
कृतानुतापी देहञ्च सम्पूर्णं लेपयेद्घृतैः ।
कारीषच्छादितो दग्धः स्तेयपापाद्विमुच्यते ॥ ४२ ।
ब्रह्मस्वं क्षत्रियो हृत्वा अश्वमेधेन शुध्यति ।
आत्मतुल्यसुवर्णं वा दत्त्वा† वा गोशतत्रयम् ॥ ४३ ।
ब्रह्मस्वं यस्तु हृत्वा च पश्चात्तापमवाप्य च ।
पुनर्द्ददाति तत्रैव प्रायश्चित्तविधिः कथम्‡ ॥ ४४ ।
तत्र सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः§ ।
शुद्धिमाप्नोति विप्रेन्द्रा अन्यथा पतितो भवेत् ॥ ४५ ।

---

* नाल्मिति (ख) लव इति (ग) ।

† दद्याद्वेति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ प्रायश्चित्त कथ भवेदिति (ख) ।

§ उपवासत इति (ख) ।

रत्नासनमनुष्यस्त्री*भूमिधेन्वादिकेषु च।
सुवर्णसदृशेष्वेव† प्रायश्चित्तार्द्धमुच्यते ॥ ४६ ।
त्रसरेणुसमं हेम हृत्वा कुर्य्यात्समाहितः ।
प्राणायामद्वयं कुर्य्यात्तेन शुध्यति सत्तमाः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा हृत्वा निष्कप्रमाणकम् ॥ ४६ ।
प्राणायामाश्च चत्वारो राजसर्षपमात्रके ।
गौसर्षपप्रमाणन्तु हृत्वा हेम‡ विचक्षणाः ।
स्नात्वा च विधिवत्कुर्य्याद्गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥ ४८ ।
यवमात्रसुवर्णस्य§ स्तेये शुद्धौ जपेद्द्विजाः ।
आसायं प्रातरारभ्य गायत्रीं वेदमातरम् ॥ ४९ ।
हेम्न कृष्णलमानस्य¶ हृत्वा सान्तपनं चरेत् ॥ ५० ।
माषप्रमाणहेम्नस्तु प्रायश्चित्तन्तु कथ्यते ।
गोमूत्रपक्वयवभुक् देवार्च्चनपरायणः ।
मासत्रयेण शुद्धः स्याच्चान्द्रायणपरायण‖ ॥ ५१ ।
किञ्चिन्न्यूनसुवर्णस्य स्तेये मुनिवरोत्तमाः ।
गोमूत्रपक्वयवभुगब्देनैकेन शुध्यति ॥ ५२ ।

---

* रत्नब्राह्मणमनुष्यस्त्रीति (ख) ।
† एष्विति (ग), (ङ) ।
‡ यद्वेति (क) ।
§ यावन्मात्रसुवर्णस्येति (घ) ।
¶ हेमचौरमष्टमविभाग इति (क) ।
‖ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

सम्पूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा मुनीश्वराः।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्द्वादशाब्दान् समाहितः॥ ५३।
सुवर्णमानान्न्यूने तु रजतस्तेयकर्म्मणि।
कुर्य्यात्सान्तपनं कुर्य्यादन्यथा पतितो भवेत्॥ ५४।
दशनिष्कान्तपर्य्यन्तमर्द्धनिष्कचतुष्टयात्।
हृत्वा चेद्रजतं विद्वान् कुर्य्याच्चान्द्रायणं द्विजाः॥ ५५।
दशाद्विशतनिष्कान्तरजतस्तेयकर्म्मणि।
चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तं तत्पापपरिशोधकम्॥ ५६।
अतादूर्द्ध सहस्रान्तं प्रोक्तं चान्द्रायणत्रयम्*।
सहस्रादधिकस्तेये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्॥ ५७।
कांस्यपित्तलमुख्येषु† अयस्कान्ते तथैव च।
सहस्रनिष्कमाने तु पारकं परिकीर्त्तितम्॥ ५८।
प्रायश्चित्तन्तु रत्नानां स्तेये रजतवत्स्मृतम्॥ ५९।
गुरुतल्पगतानाञ्च प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यते।
अज्ञानान्मातरं गत्वा तत्सपत्नीमथापि वा।
स्वयमेव स्वमुष्कन्तु छिन्द्यात्पापमुदाहरन्॥ ६०।
हस्ते गृहीत्वा मुष्कन्तु गच्छेद्वै नैर्ऋतीं दिशम्।
गच्छन्तं मार्गसयुक्तं‡ कदाचिन्न निवारयेत्॥ ६१।

---

* चान्द्रयं द्विजा इति (क) (ग), प्रोक्तं चान्द्रायण द्विजा इति (ङ), चान्द्रद्वय द्विजा इति (छ)।

† कांस्यपित्तलौहपौष्विति (घ), कांस्यपित्तसीसपौष्विति (च)।

‡ मार्गसंछन्नमिति (क)।

अपश्यन् पृष्ठतो* गच्छेत्प्राणान्तं यः स शुध्यति ।
महाप्रपतनं वापि कुर्य्यात्पापमुदाहरन् ॥ ६२ ।
सवर्णोत्तमवर्णास्त्रीगमने त्वविजानतः† ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्द्वादशाब्दं समाहितः ॥ ६३ ।
अमत्याभ्यासतो‡ गच्छेत्सवर्णाश्चोत्तमाश्च या ।
कारीषवह्निना दग्धः शुद्धिं याति द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ।
रेतःसेकपूर्व्वमेव निवृत्तो यदि मातरि ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्रेतःसेकेऽग्निदाहनम्§ ॥ ६५ ।
सवर्णोत्तमवर्णासु निवृत्तो वीर्य्यसेचनात् ।
ब्रह्महत्याव्रतं तत्र षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत्¶ ॥ ६६ ।
क्षत्रियां पितृभार्य्याञ्च गत्वा विप्रः सकृन्मुने ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यान्नवाब्दान्विष्णुतत्परः‖ ॥ ६७ ।
वैश्यायां पितृपत्नयान्तु षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
गत्वा शूद्रां गुरोर्भार्य्यां त्रिरब्दं व्रतमाचरेत् ॥ ६८ ।
मातृस्वसारञ्च पितृस्वसारं
आचार्य्यभार्य्यामथ मातुलानीम् ।

---

* पृष्ठत इति (क), (ग), (ङ) ।
† अविचारत इति (ख) ।
‡ क्षमत्येति (क), (ग) ।
§ रेत सेकाग्निदाहनमिति (घ), (ङ) ।
¶ कृच्छ्रमान् भवेदिति (क) ।
‖ (ख) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

पुत्रीञ्च गच्छेद्यदि कामतो यः
श्वश्रूञ्च गत्वा शृणु तत्फलानि* । ६९ ।
दिनद्वये ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्यथाविधि ।
एकस्मिन्नेव सेके तु बहुवारे विवर्षकम् ॥ ७० ।
एकवारं गते ह्यब्दव्रतं कृत्वा विशुध्यति ।
दिनद्वये† गते वह्निदग्धः शुध्येत‡ नान्यथा ॥ ७१ ।
चाण्डालीं पुक्कशीञ्चैव§ सुषाञ्च भगिनीं तथा ।
मित्रस्त्रियं शिष्यपत्नीं यस्तु वै कामतो व्रजेत् ॥ ७२ ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् षडब्दं मुनिसत्तमाः ।
अकामतो व्रजेद्यस्तु त्रिरब्द¶ कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ७३ ।
महापातकिसंसर्गे|| प्रायश्चित्तन्तु कथ्यते ।
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्व्वकर्म्मफलं लभेत् ॥ ७४ ।
यस्य येन भवेत्सङ्गो ब्रह्महादिचतुर्ष्वपि** ।
तत्तद्व्रतन्तु निर्व्वर्त्त्य शुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ७५ ।

---

* नरकाय केवलमिति (क), अमेध्यदि ब्राह्मणघातक. स इति (ख), (ग) पुस्तके शेषपादो नास्ति ।

† दिनत्रये इति (ग) ।

‡ शुध्येतेति पाठे, शुध्येदिति साधु ।

§ पुक्कशीवेति (क), पुक्कशीमिति (ङ) ।

¶ त्रिरब्दमिति (क) ।

|| महापातकसंसर्गे इति (ग) (ङ) ।

** ब्रह्महत्यादिचतुर्ष्वपीति (ङ) ।

अज्ञानात्पञ्चरात्रन्तु सङ्गमेभिः करोति यः ।
कायव्रतं* चरेत् सम्यगन्यथा पतितो भवेत् ॥ ७६ ।
द्वादशरात्रसंसर्गे महासान्तपनं† स्मृतम् ।
सङ्गं कृत्वार्द्धमासे तु उपवासान्दशाचरेत् ॥ ७७ ।
पराकं माससंसर्गे चान्द्रं मासत्रये स्मृतम् ।
कृत्वा षण्माससङ्गन्तु कुर्य्याच्चान्द्रायणत्रयम्‡ ॥ ७८ ।
किञ्चिन्न्यूनाब्दसङ्गे तु षण्मासं व्रतमाचरेत् ।
अस्य द्वित्रिगुणं प्रोक्तं ज्ञानात्सङ्गे यथाक्रमम् । ७९ ।
मण्डूकं नकुलं काकं वराहं मूषिकं तथा ।
मार्जाराजाविकं श्वानं हत्वा वै§ कुक्कुटं तथा ।
कृच्छ्रार्द्धमाचरेद्विप्रास्त्विकृच्छ्रमश्वहा चरेत् ॥ ८० ।
तप्तकृच्छ्रं¶ करिवधे पराकं गोवधे स्मृतम् ।
कामतो गोवधे नैव शुद्धिर्दृष्टा मनीषिभिः ॥ ८१ ॥
यानशय्यासनाद्येषु पुष्पमूलफलेषु च ।
भक्ष्यभोज्यापहारेषु पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ८२ ।
शुष्ककाष्ठतृणानाञ्च द्रुमाणाञ्च‖ गुड़स्य च ।

---

* कायकृच्छ्रमिति (ख) ।
† सान्तपनमिति (क), (ग) ।
‡ द्वयमिति (ख) ।
§ च इति (घ) ।
¶ तप्तकृच्छ्रमिति (घ), (ङ) ।
‖ द्रव्याणाञ्चेति (ख) ।

चर्म्मभस्त्राभिपाणाच्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ८३ ॥
टिट्टिभं चक्रवाकञ्च हंसकारण्डवं तथा।
उलूकं सारसञ्चैव कपोतं* जालपादकम्।
कृकवाकुं बलाकञ्च शिशुमारञ्च कच्छपम्।
एतेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशाहमभोजनम् ॥ ८४।८५ ॥
प्राजापत्यव्रतं कुर्याद्रेतोविण्मूत्रभोजने।
चान्द्रायणत्रयं† प्रोक्तं शूद्रोच्छिष्टस्य भोजने ॥ ८६ ॥
रजस्वलाञ्च चाण्डालं महापातकिनं तथा।
सूतिकां पतितञ्चैव उच्छिष्टं‡रजकादिकम्।
स्पृष्ट्वा सचेलं स्नायीत§ घृतस्य प्राशनं तथा।
गायत्रीञ्च विशुद्धात्मा जपेदष्टशतं तथा ॥ ८७।८८ ॥
एतेष्वन्यतमं स्पृष्ट्वा अज्ञानाद्यदि भोजयेत्।
त्रिरात्रेणोपोषितः¶ शुद्ध्येत्पञ्चगव्यस्य प्राशनात्‖ ॥ ८९ ॥
दानस्नानजपादीनां भोजनाध्वरयोस्तथा।
मध्ये शृणोति यद्येषां शब्दं** कुर्यात्कथं द्विजाः ॥ ९० ॥

---

* पातनमिति (क), (ख) पुस्तके ८४—८६ श्लोका न सन्ति।

† चान्द्रायणव्रतमिति (ख)।

‡ उच्छिष्टमिति (ग)।

§ स्नायीतेति पाठे, स्नायादिति साधु। स्नायी च इति (घ)।

¶ त्रिरात्रोपोषणादिति (ख)।

‖ प्राशनादिति (ख)।

** स च कुर्यादिति (घ)।

ऊर्द्धमेढ्रक्रमन्नञ्च स्नात्वा चोपवसेत्तथा ।
द्वितीयेऽह्नि घृतं प्राश्य शुद्धिमाप्नोति पण्डिताः* ॥ ८१ ।
व्रतादिमध्ये शृणुयाद्यद्येषां† मुनिसत्तमाः ।
अष्टोत्तरसहस्रन्तु जपेद्वै वेदमातरम् ॥ ८२ ।
पापानामधिकं पापं द्विजदैवतनिन्दनम् ।
न दृष्टा निष्कृतिस्तेषां सर्व्वशास्त्रेषु‡ सत्तमाः ॥ ८३ ।
महापातकतुल्यानि यानि प्रोक्तानि सूरिभिः ।
प्रायश्चित्तन्तु सर्व्वेषामेवं कुर्य्याद्यथाविधि ॥ ८४ ।
प्रायश्चित्तानि सङ्कुर्य्यान्नारायणपरायणः ।
तस्य पापानि नश्यन्ति ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥ ८५ ।
यस्तु रागादि§निर्मुक्तो योऽनुतापसमन्वितः¶ ।
सर्व्वभूतदयायुक्तो विष्णुस्मरणतत्परः‖ ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
सर्व्वैः प्रमुच्यते सद्यो यतो विष्णुः परं तपः ॥ ८६।८७ ।
नारायणमनाद्यन्तं विश्वाकार**मनामयम् ।

---

* अनुत्तमा इति (ख) ।

† यस्त्वेषाञ्च सत्तमा इति (ख), यद्येषां ध्वनिसुत्तमा इति (ग) ।

‡ चोत्तमा इति (घ) ।

§ धनादीति (ख), कामादीति (ङ) ।

¶ सोऽनुतापसमन्वित इति (क), (ग), (ङ) ।

‖ हरिस्मरणतत्पर इति (ख) ।

** विश्वकायमिति (ख) ।

यस्तु संस्मरते* नित्यं सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८ ।
स्मृतो वा पूजितो वापि ध्यातो वा नमितोऽपि वा ।
नाशयत्येव पापानि विष्णुरेव सनातनः ॥ ९९ ।
सम्पर्कादपि वा मोहाद्यस्तु पूजयते हरिम् ।
सर्वपापविनिर्म्मुक्तः प्रयाति परमं पदम् ॥ १०० ।
सकृत्संस्मरणाद्विष्णोर्नश्यन्ति क्लेशसञ्चयाः ।
स्वर्गादिभोगप्राप्तिस्तु तस्य विघ्नोऽनुमीयते† ॥ १०१ ।
मानुष्यं दुर्लभं जन्म प्राप्यते यैर्मुनीश्वराः ।
तत्रापि हरिभक्तिस्तु दुर्लभा परिकीर्त्तिता ॥ १०२ ।
तस्मात्तड़िल्लतालोलं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
हरिं संपूजयेद्भक्त्या पशुपाशविमोचकम् ॥ १०३ ।
सर्वान्तराया नश्यन्ति मनःशुद्धिश्च जायते ।
परं मोक्षं लभेच्चैव‡ पूज्यमाने जनार्द्दने ॥ १०४ ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः§ ।
हरिपूजापराणान्तु सिध्यन्ति नात्र संशयः¶ ॥ १०५ ।
संसारेऽस्मिन्महाघोरे मोहनिद्रासमाकुले ।
ये हरिं शरणं यान्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥ १०६ ।

---

* संस्मरयेदिति (ग) ।

† विघ्न प्रतीयते इति (ख) ।

‡ लभेदिति आर्षं, लभेत इति साधु ।

§ (ख) पुस्तके श्लोकस्यास्य द्वितीय तृतीयपादौ न स्तः ।

¶ (ख) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

पुत्रदारगृहक्षेत्रे धनधान्यविमोहिनीम् ।
लब्ध्वेमां मानुषीं हर्ष्टिं रे रे दर्पन्तु मा क्षयाः* ॥ १०७ ।
सन्त्यज्य कामं क्रोधञ्च लोभं मोहं मदं तथा ।
परापवादं निन्दाञ्च यजध्वं भक्तितो हरिम् ॥ १०८ ।
व्यापारान् सकलांस्त्यक्त्वा पूजयध्वं जनार्दनम् ।
निकटा एव दृश्यन्ते कृतान्तनगरद्रुमाः ॥ १०९ ।
यावन्नायाति मरणं यावन्नायाति वै जरा† ।
यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावदेवार्च्चयेद्धरिम् ॥ ११० ।
धीमान्न कुर्य्याद्विश्वासं शरीरेऽस्मिन्नशाश्वते‡ ।
नित्यं सन्निहितो मृत्युः सम्पदत्यन्तचञ्चला ॥ १११ ।
आसन्नमरणो देहस्तस्माद्दर्पं निषेधय§ ।
संयोगा विप्रयोगान्ताः सर्व्वञ्च क्षणभङ्गुरम् ।
एतज्ज्ञात्वा महाभागाः पूजयध्वं जनार्दनम् ।
आशु यास्यथ¶ तेनैव मोक्षमत्यन्तदुर्लभम् ॥ ११२।११३ ।
भक्त्या यजति‖ यो विष्णुं महापातकवानपि ।
प्रयाति परमं स्थानं सर्व्वपापविमोचितः ॥ ११४ ।

---

* एतदर्थं कृतो नर इति (ख)।
† यावन्नोपैत्यशक्तितेति (ख), यावन्नाभ्येति मरणं यावन्नाभ्येति वै जरेति (ग)।
‡ क्षमाश्चले शरीरेऽस्मिन्नौमान्नयेन विश्वसेदिति (ख) ।
§ धर्म्मं निषेवयेदिति (ग) ।
¶ यत्नुयास्यथेति (ग)।
‖ अत्र यजतीति आर्षं, यजते इति आत्मनेपदं साधु ।

सर्व्वतीर्थानि यज्ञाश्च साङ्गवेदाश्च सत्तमाः।
नारायणार्चनस्यैते कलां नार्हन्ति षोड़शीम्* ॥ ११५।
किं वेदैः किमु वा शास्त्रैः किं वा तीर्थाभिषेचनैः† ।
विष्णुभक्तिविहीनानां किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ ११६।

सूत उवाच।

एवमुक्तानि संक्षेपात्प्रायश्चित्तानि भो द्विजाः‡ ।
सनत्कुमारमुनये नारदेन महात्मना ॥ ११७।

यजन्ति§ ये विष्णुमनन्तमूर्त्तिं
निरीहमोङ्कारगतं वरेण्यम्।
वेदान्तवेद्यं भवरोगवैद्यं
ते यान्ति सर्वे पदमच्युतस्य ॥ ११८।
अनादिमात्मानमनन्तशक्ति-
माधारभूतं जगतां परेशम्।
ज्योतिःस्वरूपं परमच्युताख्यं¶
सम्पूजिता यान्ति पदं पवित्रम् ॥ ११९॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे प्रायश्चित्तविधिवर्णनोनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः।

---

* कलां नारायणस्यैते नार्हन्ति षोड़शीमपीति (घ)।
† निर्वेदवैरिति (ख)।
‡ (घ) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति।
§ अत्र यजन्तीति पाठं, यजन्ते इति पाठः।
¶ परमच्युताख्यमिति (ङ)।

ऊनचिंशोऽध्यायः ।

अथ यममार्गादिकथनम् ।*

ऋषय ऊचुः ।

कथितो भवता सम्यग्वर्णाश्रमविधिर्मुने ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो यममार्गं सुदुर्गमम्† ॥ १ ॥
तथा संसारदुःखाग्निं तत्क्लेशचयसाधनम् ।
ऐहिकान्नरकांश्चैव‡ यथावद्वक्तुमर्हसि§ ॥ २ ॥

सूत उवाच ।

विप्राः शृणुध्वं वक्ष्यामि यममार्गं सुदुर्गमम् ।
सुखदं पुण्यशीलानां पापिनान्तु भयङ्करम् ॥ ३ ॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानां मुनीश्वराः ।
यममार्गस्य विस्तारः पापिनां भयदायकः ॥ ४ ॥
ये नरा दानशीलाश्च ते यान्ति सुखिनो द्विजाः ।
धर्मशून्या नरा यान्ति दुःखेन शृणु यातनाः¶ ॥ ५ ॥
प्रेतभूता विवस्त्राश्च‖ शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ।

---

* (घ), (ङ) पुस्तकयोरेव पाठो नास्ति ।

† सुदुस्तरमिति (ख) ।

‡ ऐहिकामुष्मिकांश्चैवेति (ख) ।

§ (क) पुस्तके एव श्लोक परश्लोकस्य पूर्वार्द्धं च न स्त ।

¶ यन्त्रणाश्चनमिति (क), (ग) (ङ) ।

‖ सुदुःखार्त्ता इति (ग) ।

क्रन्दन्तः सुस्वरं दीनाः पापिनो यान्ति तत्पथे ॥ ६ ।
हन्यमाना यमभटैः प्रतोदाद्यैस्तथायुधैः ।
इतस्ततः प्रधावन्तो यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥ ७ ।
वच्मे शृणुध्वं विप्रेन्द्रा यममार्गं भयङ्करम् ।
तत्रैव पापिनो यान्ति शृण्वतामतिभीतिदम् ॥ ८ ।
क्वचित्पङ्कः क्वचिद्वह्निः क्वचित्तप्तकर्दमः ।
सन्तप्तसैकताश्चैव तीक्ष्णधाराः शिलाः क्वचित् ॥ ९ ।
क्वचिदङ्गारवृष्टिश्च शिलावृष्टिस्तथैव च ।
जलवृष्टिः शस्त्रवृष्टिरुष्णाम्बुवर्षणन्तथा ॥ १० ।
क्षारकर्दमवृष्टिश्च महातापान्वितो मरुत् ।
उष्णकर्दमवृष्टिश्च महानिम्नानि च क्वचित् ॥ ११ ।
क्वचित्कण्टकवृक्षाश्च दुःखारोहाः शिलास्तथा ।
गाढान्धकाराश्च तथा कण्टकावरणं महत् ॥ १२ ।

वप्राप्रारोहणश्चैव* कन्दरस्य प्रवेशनम् ।
शर्कराश्च तथा लोष्टाः सूचितुल्याश्च कण्टकाः ॥ १३ ।
शैवालश्च क्वचिन्मार्गे क्वचित्कीलकपङ्क्तयः† ।
एवं बहुविधैः क्लेशैः पापिनो यान्ति सत्तमाः ॥ १४ ।
क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च घातयन्तश्च‡ पापिनः§ ।
पाशेन यन्त्रिताः केचित्क्लिश्यमानास्तथायुधैः¶ ।
शस्त्राग्रैर्नीयमानाश्च पृष्ठतः पापिनस्तथा‖ ॥
नासाग्रपाशकृष्टाश्च** कर्णपाशैस्तथापरे ।
गलपाशैः कृष्यमाणाः करे कृष्टास्तथापरे ॥
पादाग्रपाशकृष्टाश्च†† केचिद्दारैश्च वन्धिताः ।
वहन्तश्चायसभारं शिरसा येन प्रयान्ति वै ॥ १५।१६।१७ ।

---

* वप्राधारोहणाश्चैवेति (ख), वप्राधारोहणश्चैवेति (घ) ।

† (क) (ख) पुस्तकयोरत परं वक्ष्यमाणं श्लोकार्द्धं वर्त्तते —
कश्चिद्गात्रं गच्छन्ति धारयन्ति क्वचिन्नराः ।
(ख) पुस्तके धारयन्तीत्यत्र बाधन्त इति पाठः ।

‡ घ्राणयन्तश्चेति (क) ।

§ भाषिता इति (ख) ।

¶ चक्षुर्भैरिति (क), (ङ); कृष्यमाणास्तथा तैरिति (ख), कृष्यमाणास्तथा क्षुरैरिति (ग) ।

‖ नीयमानाश्च केचिद्दारैश्च वन्धिता इति (ख), वन्धिता इति पाठं बद्धा इति साधु ।

** पंकृष्टा इति (क), एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति, नासाग्रपादकृष्टाश्चेति (ग) ।

†† शस्त्राग्रैः, नीयमानाश्च इति (ख) ।

अधोभारहयं केचिन्नासाग्रेण तथापरे* ।
कर्णाभ्याञ्च तथा केचिद्दहन्तो यान्ति पापिनः ॥ १८ ।
केचिच्च स्खलिता† यान्ति ताड्यमानास्तथापरे‡ ।
निरुच्छ्वासतया केचित्केचिच्छादितलोचनाः§ ॥
छायाजलविहीने तु पथि यान्ति सुदुःखिताः¶ ।
शोचन्तः स्वानि‖ कर्म्माणि शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ॥१९।२०।
मुनीन्द्रा ये तु धर्म्मिष्ठा दानशीलाः सुबुद्धयः ।
अतीवसुखसम्पन्नाः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥ २१ ।
अन्नदा विबुधश्रेष्ठा भुञ्जन्तः** स्वादु†† यान्ति वै ।
नीरदा यान्ति सुखिनः पिबन्तः क्षीरमुत्तमम् ॥ २२ ।
तक्रदा दधिदाश्चैव पिबन्तः क्षीरमुत्तमम् ।
घृतदा मधुदाश्चैव क्षीरदाश्च द्विजोत्तमाः ।
सुधापानं प्रकुर्व्वन्तः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥ २३ ।
शाकदः पायसं भुञ्जन्दीपदो ज्वलयन्दिशः ।
वस्त्रदो विबुधश्रेष्ठा याति दिव्याम्बरं दधत् ॥ २४ ।

---

* प्रयान्ति वै इति (ग) ।
† मङ्खलिता इति (ख), (ग), (ङ) ।
‡ बध्यमाना इति (ख) ।
§ मादितलोचन इति (ङ) ।
¶ यान्त्यदुःखिता इति (ख) ।
‖ स्वानि शोचन्तीति (ख) ।
** सुप्रमं इति पाठे, सुधाना इति साधु ।
†† तत्र इति (ख) ।

परिष्कारप्रदो याति पूज्यमानोऽमरैः सदा ।
गोदानेन नरो याति सर्व्वकामसमन्वितः ॥ २५ ।
भूमिदो गृहदश्चैव विमाने सर्व्वसम्पदि ।
अप्सरोगणसङ्कीर्णे क्रीड़न्याति यमालयम् ॥ २६ ।
हयदो यानदश्चापि रथदश्च द्विजोत्तमाः ।
यमालयं विमानेन याति भोगान्वितेन वै ॥ २७ ।
अनडुहा मुनिश्रेष्ठा यानारूढ़ाः प्रयान्ति वै ॥ २८ ।
फलदाः पुष्पदाश्चैव यान्ति सन्तोषसंयुताः ।
अप्सरोगणसङ्कीर्णाः सर्व्वकामसमन्विताः ॥ २९ ।
ताम्बूलदो नरो याति तुष्टात्मा* यममन्दिरम् ॥ ३० ।
मातापित्रोश्च शुश्रूषां कृतवान्यो नरोत्तमः ।
स याति परितुष्टात्मा पूज्यमानोऽमरैर्मुंदः† ॥ ३१ ।
शुश्रूषां कुरुते यस्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
द्विजाग्नि‡ब्राह्मणानाञ्च स यात्यतिसुखान्वितः ॥ ३२ ।
सर्व्वभूतदयायुक्तः पूज्यमानोऽमरैर्द्विजाः ।
सर्व्वभोगान्वितेनासौ विमानेन प्रयाति वै ॥ ३३ ।
विद्यादानरतो याति पूज्यमानोऽजसूनुना ।
पुराणपाठको याति स्तूयमानो मुनीश्वरैः ॥ ३४ ।
एवं धर्म्मपरा यान्ति सुखेन यममन्दिरम् ।

---

* तुष्टात्मेति (क), (ग) (ङ) ।

† मुदा इति बहुषु पाठः ।

‡ द्विजार्थेति (घ) ।

तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यो धर्म्मसङ्ग्रहः ।
सर्व्वत्र पूज्यते सम्यग्धर्म्मवाचात्र संशयः ॥ ४४ ।
गच्छध्वं पुण्यसंस्थानं सर्व्वभोगसमन्वितम् ।
अस्ति चेद्दुष्कृतं किञ्चित्पश्चात्तत्रैव भोक्ष्यथ ॥ ४५
एवं समस्तान्धर्म्मज्ञान् प्रापयित्वा च सद्गतिम्* ।
आहूय पापिनः सर्व्वान् कालदण्डेन तर्जयेत् ॥ ४
प्रलयाम्बुधिनिर्घोषः† अञ्जनाद्रिसमप्रभः ।
विद्युत्प्रभायुधैर्भीमो‡ द्वात्रिंशद्भुजसंयुतः ॥
योजनत्रयविस्तारो रक्ताक्षो दीर्घनासिकः ।
दंष्ट्राकरालवदनो वापीतुल्यविलोचनः ॥
मृत्युज्वरादिभिर्युक्तश्चित्रगुप्तो विभीषणः ।
सर्व्वे दूताश्च गर्ज्जन्ति यमतुल्यविभीषणाः ॥ ४७।४८।४९ ।
ततो ब्रवीति तान् सर्व्वान् कम्पमानांश्च§ पापिनः ।
शोचतः स्वानि कर्म्माणि चित्रगुप्तो यमाज्ञया ॥ ५० ।
भो भोः पापा दुराचारा अहङ्कारप्रदूषिताः¶ ।
किमु स्वमर्ज्जितं‖ पापं युष्माभिरविवेकिभिः ॥ ५१ ।

---

* (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

† प्रलयाम्बुदनिर्घोष इति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ विद्युद्धरायुधैर्भीम इति (ग) ।

§ क्षुधाविष्ट इति (ख) ।

¶ अहङ्कृतिका इति (ख), अहङ्किता इति (ग), अहङ्कृता इति (ङ) ।

‖ किमर्थमर्ज्जितमिति (ख), (ग), (ङ) ।

कामक्रोधादिदुष्टेन* सगर्व्वेण तु चेतसा ।
यद्यत्पापतरं तत्तत्किमर्थं चरितं† जनाः ॥ ५२ ।
कृतवन्तः पुरा यूयं पापान्यत्यन्तदर्पिताः ।
तथैव यातना भोज्याः किं वृथा ह्यतिदुःखिताः ॥ ५३ ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थं‡ दुष्कृतं चरितं महत् ।
तेषु कर्म्मवशाज्जाता यूयमत्रातिदुःखिताः ॥ ५४ ।
युष्माभिः पोषिता ये तु पुत्राद्यास्त्वन्यतो गताः ।
युष्माकमेव तत्पापं प्राप्तं किं दुःखकारणम् ॥ ५५ ।
यथा कृतानि पापानि युष्माभिस्तु बहूनि वै ।
तानि प्राप्तानि दुःखस्य कारणं नास्ति ते§ जनाः ॥ ५६ ।
धर्म्मराट् पक्षपातन्तु न करोति हि वै¶ जनाः ।
विचारयध्वं यूयं तद्युष्माभिश्चरितं पुरा‖ ॥ ५७ ।
दरिद्रेऽपि च मूर्खे च पण्डिते वा श्रियान्विते ।
आढ्ये वापि च धीरे वा** समवर्त्ती यमः स्मृतः ॥ ५८ ।

---

* 'क्षोभिनेति (क) ।
† विहितमिति (ख) ।
‡ भृत्यमित्रकलत्रार्थमिति (ग), (ङ) ।
§ हे इति (घ), (ङ) ।
¶ ते इति (क), (ग) ।
‖ यात्कृत पुरेति (क) ।
** चापिच धीरे चेति (क), (ग), सुधीरे चेति (ङ) ।

चित्रगुप्तस्य तद्वाक्यं* श्रुत्वा ते पापिनस्तदा† ।
प्रोचन्तः स्वानि कर्म्माणि तूर्णीं तिष्ठन्ति नियन्ता: । ५८ ।
यमाज्ञाकारिणः सर्व्वे चण्डाद्या अतिवेगिताः ।
नरकेषु च तान् सर्व्वान् प्रक्षिपन्त्यतिवेगिताः ॥ ६० ।
शुद्धकर्म्मफलन्ते तु भुक्वान्ते‡ पापशेषतः ।
महीतलञ्च सम्प्राप्य भवन्ति स्थावरादयः ॥ ६१ ।

ऋषय ऊचुः ।

भगवन् संशयो जातो मच्चेतसि दयार्णव§ ।
त्वं समर्थोऽसि तं छेत्तु-यतो व्यासेन बोधितः ॥ ६२ ।
धर्म्माश्च विविधा. प्रोक्ता पापानि सुबहूनि वै ।
चिरकालफलं प्रोक्तं भोगस्तेषां दयार्णव ॥ ६३ ।
दिनान्ते ब्रह्मणः प्रोक्तो नाशो लोकत्रयस्य वै ।
परार्द्धद्वितयान्तेऽपि ब्रह्माण्डस्यापि सत्तम ॥ ६४ ।
ग्रामदानादिपुण्यानां त्वयैव व्यासवल्लभ ।
कल्पकोटिसहस्रेषु महाभाग¶ उदाहृतः ॥ ६५ ।
तदन्त एव लोकानां विनाश. प्राकृते लये ।
एकः शिष्यत एवेति त्वया प्रोक्तं जनार्द्दनः ॥ ६६ ।

---

* चित्रगुप्तेरित वाक्यमिति (ख), (ङ) ।

† तथेति (ङ) ।

‡ कर्म्मफलन्तु ते भुक्ता धर्म्मे चेति ।

§ समेवाधि दयार्णव इति (ख) ।

¶ महाभोग इति (ख) ।

एवं नः संशयं तात तत्सर्व्वं छेत्तुमर्हसि ।
पापादीनाञ्च भोगानां समाप्तिर्नैव जायते ॥ ६७ ।

सूत उवाच ।

साधु साधु महाभागा गुह्याद्गुह्यतमन्त्विदम् ।
पृष्टं तद्वो* वदिष्यामि शृणुध्वं नान्यमानसाः ॥ ६८ ।
नारायणोऽव्ययो†ऽनन्तः परं ज्योतिः सनातनः ।
विशुद्धो निर्गुणो नित्यो मायामोहविवर्ज्जितः‡ ॥ ६९ ।
निर्गुणोऽपि परानन्दो गुणवानिति भाति यः ।
ब्रह्मविष्णुशिवाख्यैश्च भेदवानिति लक्ष्यते§ ॥ ७० ।
गुणोपाधिकभेदेषु त्रिष्वेतेषु सनातनः ।
संयोज्य मायामखिलं¶ जगत्कार्य्यं करोति यः ॥ ७१ ।
ब्रह्मरूपेण सृजति विष्णुरूपेण पाति च ।
अन्ते च रुद्ररूपेण सर्व्वमत्तीति निश्चितम् ॥ ७२ ।
प्रलयान्ते समुत्थाय ब्रह्मरूपी जनार्द्दनः ।
चराचरात्मकं‖ विश्वं यथापूर्व्वमकल्पयत् ॥ ७३ ।
स्थावराद्याश्च विप्रेन्द्रा यत्र यत्र व्यवस्थिताः ।

---

* पृष्टवान् इति (ख) ।

† श्चचर इति (क), (ग), पर इति (ख) ।

‡ मायामोहविवर्ज्जित इति (ग) ।

§ (घ) पुस्तके ६९ श्लोकस्य परार्द्धे, ७० श्लोकश्च न स्तः ।

¶ संयोज्यमार्गमिति (क), (ग), (ङ) पुस्तकेषु पाठः ।

‖ चराचरादैकमिति (ङ) ।

ब्रह्मा तत्र* जगत्सर्व्वं यः पूर्व्वञ्च करोति वै ॥ ७४ ।
तस्मात्कृतानां पापानां पुण्यानाञ्चैव सत्तमाः ।
अवश्यमनुभोक्तव्य सर्व्वथा ह्यक्षयं फलम्† ॥ ७५ ।
नाभुक्तं‡ क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि ।
अवश्यमेव भोक्तव्य कृतं कर्म्म शुभाशुभम् ॥ ७६ ।
यो देव. सर्व्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः ।
सर्व्वकर्म्मफलं भुङ्क्ते परिपूर्णः सनातन. ॥ ७७ ।
योऽसौ विश्वोद्भवो देवो गुणभेदव्यवस्थित; ।
सृजत्यत्ति च पात्येतत्सर्व्वं भुङ्क्ते वशोऽव्यय. ॥ ७१ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे यमपुरीवर्णन नामैकोनत्रिंशोऽध्याय ।

---

* पश्यति (क) (ङ) ।
† क्षीणं कर्म्म शुभाशुभमिति (ङ) तत्र पर श्लोकोनास्ति ।
‡ नाभुक्तमिति (ग) ।

त्रिंशोऽध्यायः।

संसारवर्णनम्।

सूत उवाच।

एवं कर्म्मपाशनियन्त्रिता जन्तवः स्वर्गादिपुण्यस्थानेषु पुण्यभोगमनुभूय, यातनासु च* अतीवदुःखतरं पापफलमनुभूय क्षीणकर्म्मावसाने इमं लोकमागत्य† सर्व्वभयविकलेषु‡ मृत्युबाधासंयुतेषु स्थावरादिषु च जायन्ते।

वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च§।
स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृताः॥ १।

स्थावरत्वेऽपि पृथिव्यामुप्तवीजानि जलसेकानुपदं सुसंस्कारसामग्रीवशादन्तरूष्म¶प्रपाटितान्युच्छूनत्वमासाद्य ततो मूलभावः‖। तन्मूलादङ्कुरोत्पत्तिस्तस्मादपि पर्णकाण्डलतादिकं,** काण्डेषु च प्रसवमापद्यते††। तेषु प्रसवेषु पुष्पसम्भवः, तानि

---

* यातनास्वतीवेति (ख)।

† प्रतिपद्य कर्म्मविशेषेण यमलोकमागत्येति (ख), कर्म्मावशेषेणेति (ग)।

‡ सर्व्वभोगविवर्ज्जितेष्विति (ख), सर्व्वभयविवर्ज्जितेष्विति (ग), (ङ) पुस्तके सर्व्वभयेत्यादित स्थावरत्वेऽपीत्यन्त सन्दर्भो नास्ति।

§ (ग) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति।

¶ ऊष्म पुष्पप्रपाटितानीति (ग), (घ)।

‖ स्थावरत्वेऽपि पृथिव्यामुप्तवीजानि जलसेकानुपदं सम्कारमापद्यन्त इति (ख)।

** पर्णकाण्डलतादिकमिति बहुषु पाठः।

†† एष पाठः (ख) पुस्तके नास्ति। प्रसवा पपद्यन्त इति (ङ)।

पुष्पाणि कानिचित्सफलानि कानिचिदफलानि कानिचि फलहेतुभूतानि,* तेषु पुष्पेषु वृक्षभावेषु† तन्मूलतस्तुषोत्पत्ति र्जायते। तेषु तुषेषु भोक्तॄणां प्राणिनां भोगसंस्कारसामर्थ्य वशादधिकारि-रविरश्मिकिरणासन्नतया‡ तदोषधिरसमुप प्रविश्य चीरभावं समेत्य स्वकाले तण्डुलतामुपगम्य तण्डु दृढलमागते, ह्योषधयो म्रियन्ते। वनस्पतयस्तु ओषधिवदुत्पत्ति मागत्य वृक्षभावमुपागम्य प्राणिनां भोगसंस्कारवशात्संवत्स फलिनः स्युः। स्थावरत्वेऽपि बहुकालं वाय्वादिभिर्भङ्ग च्छेदनदावाग्निदहनशीतातपादिदुःखमनुभूय म्रियन्ते।

ततश्च क्रमयो भूत्वा सदा दुःखबहुलाः चणार्द्धं जीवन्त चणार्द्धं म्रियमाणाश्च बलवत्प्राणिपीड़ां निवारयितुमक्षम शीतवातादिक्लेशभूयिष्ठा नित्यं क्षुदाधिता मलमूत्रादिषु संसरन्तो दुःखमनुभवन्ति।

ततस्त एव पशुयोनिमागत्य§ बलवद्बाधावेष्टिता हृद्योद्वेग भूयिष्ठाः घतजातादिनित्यमनाचारिणो¶ मातृष्वपि विषय नुरागादिक्लेशबहुलाः।

कस्मिंश्चिज्जन्मनि मांसमेध्याशनाः कस्मिंश्चिज्जन्मनि

---

* तानि पुष्पाणि कानिचिद्बहुफलानि, कानिचित्फलहेतुभूतानीति (ख)।

† पुष्पेषु वृक्षभावेष्विति (ग), (ङ)।

‡ चतुर्हिमकिरणसन्नादिति (ख), किरणासन्नतयेति (ग)।

§ पाशाद्येति (ख) तपेनबाधाभमाभिभोभिः।

¶ नित्यं वमचारिण इति (ख)।

कन्दमूलफलाशना दुर्बलप्राणिपीड़ानिरता दुःखमनुभवन्ति, ततोऽन्यजन्मन्यपि वाताशना मेधाद्यशनाश्च परपीड़ापरायणा नित्यं दुःखबहुलाः सन्तो ग्राम्यपशुयोनिमागता अपि स्वजातिवियोगभारोद्वहनपाशादिबन्धनताड़नदहनधावनादि* सर्व्वदुःखान्यनुभवन्ति। एवं बहुयोनिषु सङ्गताः क्रमेण मानुषं जन्म प्राप्नुवन्ति। क्वचित्पुण्यविशेषाच्च† क्रमेणापि मानुषं जन्म प्राप्नुवन्ति। मनुष्यजन्मनि चर्म्मकारचण्डालव्याधरजककुम्भकारलोहकारसुवर्णकारतन्तुवायवणिज्जटाशिखाः‡। क्रमेण धावकलेखकभृतकग्रासनहारिताः§दरिद्रा हीनाङ्गाधिकाङ्गत्वाद्दुःखबहुलाः। ज्वरतापशीतवातश्लेष्मगुल्मपादाक्षिशिरोरोगगर्भपार्श्ववेदनादिदुःखमनुभवन्ति। मनुष्यत्वेऽपि यदा स्त्रीपुरुषयोर्व्यवायं गतयोस्तत्समये रेतो यदा जरायुं प्रविशति तदैव कर्म्मवशाज्जन्तुः शुक्रेण सह जरायुं प्रविश्य शुक्रशोणितकलने प्रवर्त्तते, तदैव जीवः प्रविशति, जीवप्रवेशात्पञ्चाहात् कललं भवति, अर्द्धमासे कललभावमुत्पाद्य¶ मासे प्रादेशभावमापद्यते। ततः प्रभृति वायुवशाच्चैतन्यभावेऽपि मातुरुदरे दुःसहतापक्लेशतयैकत्र स्थातुमशक्यत्वाद्भ्रमति। मासद्वये

* धारणादीति (क), (ग), (ङ)।

† वा इति (क), पुण्यविशेषाद्वाऽक्रमेणापीति (ग), (ङ)।

‡ मौक्तिकजटाशिखा इति (ग), मौक्तिकवणिज्जटाशिखा इति (ङ)।

§ नीचग्रासनहारितेति (ग)।

¶ उपैदेति (ङ)।

पूर्णपुरुषाकारमात्रतामुपगम्य, मासत्रितये पूर्णे करचरणाद्यवयवभावमुपगम्यते, चतुर्मासेषु* गतेषु सर्व्वावयवानां सन्धिभेदपरिज्ञानम्। पञ्चस्वतीतेषु नखानामभिव्यञ्जनं,† षट्स्वतीतेषु नखसन्धिपरिस्फुटता, सप्तस्वतीतेषु रोमादीनां परिस्फुटता, अष्टमे मासे प्रारब्धे तच्छरीरे चैतन्यस्फुटतामुपगम्य नाभिसूत्रेण पुष्यमाणममेध्यमूत्रसिक्ताङ्गं जरायुणा बन्धितं रक्तास्थिकृमिवसामज्जास्नायुकेशादिदूषितैः कुत्सितः शरीरमिति वदन् स्वयमप्येवं परिदूषितदेहो मातुश्च कट्वम्ललवणाद्युष्णरुक्षभक्षणातिपीड़िताः। एतैर्दह्यमानमात्मानं दृष्ट्वा देही पूर्व्वजन्मस्मरणानुभूतभावानुभावात्, पूर्व्वानुभूतदुःखितानि च स्मृत्वाऽत्यन्तदुःखेन परिदह्यमानान्तःकरणो मा भूद्देहो मातुर्देहाधीनो मूत्रादिरूपेण दह्यमान एवं मनसि विलपति। अहो ह्यात्यन्तपापोऽहं पूर्व्वजन्मनि भृत्यापत्यमित्रयोषिद्गृहक्षेत्रधनधान्यादिष्वत्यन्तरागेण कलत्रादिपोषणार्थं परधनक्षेत्रादिकं पश्यतोहरणाद्युपायतोऽपहृत्य कामान्धतया परस्त्रीहरणादिकमनुभूय महापापं‡माचरम्। तैः पापैरहमेक एव विविधनरकमनुभूय पुनः स्थावरादिषु महादुःखान्यनुभूय सम्प्रति जरायुणा परिवेष्टितामर्दुःखेन वह्निस्तापेन दह्यामि, मया पोषिता दारादयः स्वकर्मवशादन्यतो गताश्च।

---

* चतुर्षु मासेष्विति (क)।

† अभिव्यञ्जनमिति (क), (ख)।

‡ महापापानीति (ख)।

अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखेति* देहिनाम्।
देहस्तु पापात्सञ्जातस्तस्मात्पापं न कारयेत् ॥ १ ।
भृत्यमित्रकलत्रार्थमन्यद्रव्यं हृतं मया†।
तेन पापेन दह्यामि‡ जरायुपरिवेष्टितः ॥ २ ।
दृष्ट्वा त्वन्यश्रियं पूर्व्वं सन्तप्तोऽहमसूयया।
गर्भाग्निना हि§ दग्धोऽहमिदानीमतिपापकृत्¶ ॥ ३ ।
कायेन मनसा वाचा परपीड़ामकारिषम्।
तेन पापेन दह्यामि अहमेकोऽतिदुःखितः ॥ ४ ।
एवं बहुविधं जन्तुर्विलप्य स्वयमेव च‖।
आत्मानमात्मनाश्वास्योत्पत्तेः स्वयमनन्तरम्** ॥ ५ ।

सत्सङ्गेन विशुद्धमना भूत्वा सत्कर्माणि†† निर्वर्त्त्याखिलजगदाधारात्मनः‡‡सत्यज्ञानानन्दमयस्य शक्तिप्रभावानुष्ठितापवर्गस्य लक्ष्मीपतेर्नारायणस्य सकलसुरासुर§§गन्धर्व्वयक्षराक्षस-

---

* दुःखं चेति (ख)।
† अपाहृतमिति (ग)।
‡ दह्यामीति पाठे दहामि, दह्ये चेति साधु।
§ तु इति (ग)।
¶ अपीति (ग), (ङ)।
‖ एवं बहुविधं गर्भस्थोऽनुविलप्येति (ङ)।
** उत्पत्तेः समनन्तरमिति बहुषु पाठः।
†† सकलकर्म्माणीति (ग)।
‡‡ जगदन्तरात्मन इति (ग)।
§§ सिद्धगन्धर्व्वेति (ग), (ङ)।

पन्नगमुनिकिन्नर*समूहार्च्चितचरणकमलं भक्तितः समभ्यर्च्य दुःखसंसारच्छेदनकारणभूतं वेदरहस्योपनिषद्भिः परिस्फुटं सकललोकपरायणं हृदि निधाय दुःखसंसाराङ्गारमतिक्रमिष्यामीति मनसि भावयति। ततस्तु† मातुः प्रसूतिसमये सति गर्भस्थो देही वाह्येन‡ वायुना परिपीड़ितो मातुश्चापि दुःखं कुर्व्वन् कर्मपाशेन बद्धो योनिमार्गान्निष्क्रामन् सकलयातनाभोगमेककालमेवानुभवन्नतिक्लेशेन योनियन्त्रपीडितो गर्भान्निष्क्रान्तो निःसंज्ञतां याति, तन्तु वाह्यवायुः समुज्जीवयति। वाह्यवायुस्पर्शनानन्तरमेव नष्टस्मृतिः पूर्व्वानुभूताखिलदुःखानि वर्त्तमानस्यापि ज्ञानान्यभावा§द्विज्ञायात्यन्तदुःखमनुभवति। एवं बालत्वभावमापद्य¶ जन्तुस्तत्रापि स्वमलमूत्रादिलिप्तदेहआध्यात्मिकादिदुःखेन‖ पीड्यमानोऽपि किञ्चिदपि वक्तुं न शक्तः**। क्षुत्तृट्पीड़ितोऽनुदिने सति ग्रिग्रोगैर्भादिवेदना विद्यत इति मन्वानया††जनन्या औषधप्रयोगः क्रियते। गर्भा-

---

* मुनिनिकरेति (ग)।

† ततस्तस्या मातुरिति (क), ततस्तस्मातुरिति (ग),ततस्तस्या प्रसूतिसमय इति(ङ)।

‡ वाह्येनेति (क), (ग), (ङ)।

§ ज्ञानाभावादिति (ग)।

¶ बालत्वमापन्न इति (ग), (ङ)।

‖ आध्यात्मिकदुःखपीड्यमान इति (ग), (ङ)।

** वक्तुमशक्त इति (ग) (ङ)।

†† मत्वेति (क), क्षुत्तृट्पीड़िते इदिते सति ग्रिग्रोगैर्भादिवेदना विद्यत इति मत्वा जनन्याया औषधप्रयोगं कुर्व्वत इति (ग)।

यङ्गवेदनापीड़ितोऽनुदिने स्तनादिकं* देयमिति मन्वानास्ताः प्रयतन्ते । एवमनेकभोगाद्यधीनतया ,अनुभूयमाना दंशादीनपि† निवारयितुमशक्ताः बालभावमासाद्य मातापित्रोरुपाध्यायस्य ताड़नं, सदा पर्य्यटनशीलत्वं, पांशुपङ्कभस्मादिषु क्रीड़नं, सदा कलहनिरतत्वमशुचित्वं बहुव्यापाराभासकार्य्यविनियतत्वात्सम्भवे आध्यात्मिकदुःखमेवञ्च बहुविधमनुभवन्ति । ततस्तरुणभावे धनार्जनस्वार्ज्जितरक्षणे तस्य नाशकरादिषु‡ अत्यन्तदुःखिता मायामोहिताः कामक्रोधादिदुष्टमानसाः सदासूयापरायणाः परस्वपरस्त्रीहरणोपायपरायणाः पुत्रमित्रकलत्रादिभरणोपायचिन्तापरायणाः वृथाऽहङ्कारदूषिताः पुत्रादिषु व्याधिपीड़ितेषु सत्सु सर्व्वव्याप्तिं§ परित्यज्य रोगादिभिः क्लेशितानां समीपे¶ स्वयमेवाध्यात्मिकादिदुःखेन परिप्लुता वक्ष्यमाणप्रकारेण चिन्तामुपाप्नुवन्ति‖ ।

गृहक्षेत्रादिकं कर्म्म किञ्चिन्नापि विचारितम् ।

समृद्धस्य** कुटुम्बस्य कथं भवति वर्त्तनम्†† ॥ १ ।

---

* गुणादिकमिति (घ) ।

† दंशादिष्वपीति (ग), (ङ) ।

‡ भयादिष्विति (क), (ग), (ङ) ।

§ व्याप्तिमिति (घ) ।

¶ रुदिन्त इति (ङ) ।

‖ उपाप्नुवन्त इति (ग) ।

** समृद्धस्येति (क) ।

†† कथमेव प्रवर्तितमिति (ख) ।

मम मूलधनं नास्ति वृष्टिर्वापि न वर्षति ।
अश्वः पलायितः कुत्र गावः किं नागता मम ॥ २ ।
बालापत्या च मे भार्य्या व्याधितोऽहञ्च निर्धनः ।
अनाचारात्कृषिर्नष्टा पुत्रा नित्यं रुदन्ति च ॥ ३ ।
भग्नं छिन्नञ्च मे सद्म बान्धवा अपि दूरगाः* ।
न लभ्यते वर्त्तनञ्च राजबाधातिदुःसहा ॥ ४ ।
रिपवो माञ्च बाधन्ते कथं जेष्याम्यहं† रिपून् ।
व्यवसायाचमश्चाहं प्राप्तायातिथयः‡ अमी ॥ ५ ।

एवमत्यन्तचिन्ताकुलाः स्वदुःखं निवारयितुमक्षमाः धिग्धिगीदृग्विधं भाग्यहीनं मां किमर्थं विदधातीति दैवमाक्षिपन्ति। तथा वृद्धत्वमापन्नो हीयमानो जरापलितादिव्याप्तदेहो व्याध्यधैर्य्यान्ध्यादिकमापन्नो§ऽतिकम्पमानावयवः श्वासकासादिपीड़ितोऽ¶तिश्लेष्मव्याप्तकण्ठः पुत्रदारादिभिर्भर्त्स्यमानः कदा मरणमुपयामीति चिन्ताकुलो मयि मृते सति मदर्ज्जितगृहक्षेत्रादिकं मत्पुत्रादयः कथं रक्षिष्यन्ति, कस्य वा भविष्यन्ति, मद्धने परैरपहृते पुत्रादीनां कथं जीवनं भविष्यतीति ममतादुःखपरिप्लुतो गाढ़ं निश्वस्य शेषे वयसि कर्म्माणि कृतानि पुनः

---

* दुर्भगा इति (ग) ।

† जेष्यामि वै इति (ग) ।

‡ प्राघुणिका अमी इति (क), (ग) । अभ्यागत अर्थे ।

§ बधिरान्ध्यादिकमापन्न इति (क), (ग) ।

¶ (ख) पुस्तके नानाकीर्णलोचन इत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

पुनः स्मरन् चणे चणे विस्मरति च। तत्र त्वासन्नमरणे व्याधि-पीड़ितोऽन्तस्तापार्त्तिः चणं शय्यायां चणं मञ्चे इतस्ततः पर्य्य-टन् चुत्तृट्परिपीड़ितः किञ्चिन्मात्रमुदकं देहीत्यतिकार्पण्य-तया याचमानः, तत्रापि ज्वराविष्टानामुदकं न श्रेयस्करमिति ब्रुवतां मनसाऽतिद्वेषं कुर्व्वन्मन्दचैतन्यो भवति। ततश्च हस्तपादाकर्षणे न चमः रुदद्भिरश्रुभिर्जनैर्वेष्टितो वक्तुमचमः स्वार्जितं धनादिकं कस्य भविष्यति इति चिन्तापरो वाष्प-विलोचनः। कण्ठे घुरघुरायिते सति शरीरान्निष्क्रान्तप्राणो यमदूतैर्भर्त्स्यमानः पाशयन्त्रितो नरकादीनि पूर्व्ववदेवाप्नुते।

तस्मात्संसारदावाग्नितापार्त्ता द्विजसत्तमाः।
अभ्यसेत्परमं ज्ञानं ज्ञानान्मुक्तो भविष्यति* ॥ १ ॥
ज्ञानशून्या नरा ये तु पशवः परिकीर्त्तिताः।
तस्मात्संसारमोक्षाय परं ज्ञानं समभ्यसेत् ॥ २ ॥
मानुष्यं जन्म सम्प्राप्य सर्व्वकर्म्मप्रसाधकम्।
हरिन्तु न भजेद्यस्तु कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ३ ॥
अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रं मुनीश्वराः।
संस्थिते कामदे विष्णौ नरो याति हि यातनाम् ॥ ४ ॥
नारायणे जगन्नाथे सर्व्वकामफलप्रदे।
स्थितेऽपि ज्ञानशून्या वै पच्यन्ते नरके अहो ॥ ५ ॥

---

* (ड) पुस्तके भानश्चपनयाश्वदणौ धावन्ति भानव ।
तथैव जीविन कर्म्मे भाकर्म्मनदशास्त्रम् ।

स्रवन्मूत्रपुरीषे तु शरीरेऽस्मिन्न शाश्वते ।
शाश्वतं भावयन्त्यज्ञा महामोहसमावृताः ॥ ६ ।
मूर्च्छितं मांसरक्ताद्यैर्देहं सम्प्राप्य यो नरः ।
संसारच्छेदकं विष्णुं न भजेद्यः स पातकी ॥ ७ ।
अहो कष्टमहो कष्टमहो कष्टन्तु मूर्खता ।
हरिध्यानपरो विप्राश्चण्डालोऽपि महासुखी ॥ ८ ।
स्वदेहान्निर्गतं दृष्ट्वा मलमूत्रादि किल्बिषम् ।
उद्वेगं मानवा मूर्खाः किं नायान्ति हि पापिनः ॥ ९ ।
दुर्लभं जन्म मानुष्यं प्रार्थ्यते त्रिदशैरपि ।
तल्लब्ध्वा परलोकार्थं यत्नं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ १० ।
अध्यात्मध्यानसम्पन्नाः* हरिपूजापरायणाः ।
लभन्ते परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ११ ।
यतो जातमिदं विश्वं यतश्चैतन्यमश्नुते ।
यस्मिंश्च विलयं याति संसारस्य विमोचकः ॥
निर्गुणोऽपि परानन्दो गुणवानिव भाति यः ।
तं समभ्यर्च्य देवेशं संसारात्परिमुच्यते ॥ १२।१३ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे संसारवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

---

* आत्मसम्पन्ना इति (क) ।

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

भगवन् सर्व्वमाख्यातं यत्पृष्टं नो मुनीश्वरः* ।
संसारपाशबद्धानां दुःखानि सुबहूनि च ॥ १ ।
एतत्संसारपाशस्य छेदकः कतमः स्मृतः ।
केनोपायेन मोक्षः स्यात्तन्नो ब्रूहि महामुने ॥ २ ।
प्राणिभिः कर्म्मजातानि क्रियन्ते प्रत्यहर्निशम् ।
भुज्यन्ते च मुनिश्रेष्ठा† तस्य नाशः कथं भवेत् ॥ ३ ।
कर्म्मणा देहमाप्नोति देही कामेन वर्द्धते ।
कामाल्लोभाभिभूतश्च लोभात्क्रोधपरायणः ॥ ४ ।
क्रोधाच्च धर्म्मनाशः स्याद्धर्म्मनाशान्मतिभ्रमः ।
प्रनष्टबुद्धिर्मनुजः पुनः पापं करोति च ॥ ५ ।
तस्माद्देहः पापमूलः पापकर्म्मरतस्तथा ।
देहजन्मवतां सिद्धिर्मोक्षोपायं वदस्व तत् ॥ ६ ।

सूत उवाच ।

साधु साधु महाभागा मतिर्वो विमलोज्ज्वला ।
यस्मात्संसारदुःखानां नाशोपायमभीप्सथः ॥ ७ ।
यस्याज्ञया जगत्सर्व्वं ब्रह्मा सृजति नित्यशः ।

---

* विदुषा त्वयेति (ङ) ।

† मरणेष्वा इति (ङ) ।

हरिश्च पालको रुद्रो नाशकः स हि मोक्षकः* ॥ ८ ।
महदादिविशेषान्ता जाता यस्य प्रभावतः ।
तं विद्यान्मोक्षदं विष्णुं नारायणमनामयम्† ॥ ९ ।
यस्याभिन्नमिदं सर्व्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गते ।
तमीद्य‡मक्षरं देवं ध्यात्वा मोक्षेण युज्यते§ ॥ १० ।
अविकारमजं शुद्धं स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ।
ज्ञानरूपं महानन्दं¶ प्राहुस्तं मोक्षसाधकम्‖ ॥ ११ ।
यस्यावतारूपाणि ब्रह्माद्या देवतागणाः ।
समर्च्चयन्ति तं विद्याद्ध्यानाख्यतस्यानदं** हरिम् ॥ १२ ।
जितप्राणा जिताहाराः सदा ध्यानपरायणाः ।
हृदि पश्यन्ति यं नित्यं तद्धि ज्ञेयं†† सुखावहम् ॥ १३ ।
निर्गुणोऽपि निराहारो लोकानुग्रहरूपधृक् ।
आकाशमध्यगः पूर्णस्तं‡‡ प्राहुर्मोक्षदायकम्§§ ॥ १४ ।

---

* मोक्षद इति (ङ)
† (ख) पुस्तके ८मश्लोकस्य पराई १०मश्लोकस्य न स्त ।
‡ नित्यमिति (क), आद्यमिति (ङ) ।
§ दुःखेन मुच्यत इति (ग) ।
¶ सदानन्दमिति (ख) ।
‖ साधनमिति (ग), (ङ) ।
** ध्यानाध्यानगतमिति (ख) ।
†† तं विज्ञेयमिति (ख), तद्विष्णोः परमपदमिति (ग) ।
‡‡ आकाशमध्यं पूर्णमिति (घ) ।
§§ साधनमिति (ख) ।

अध्यक्षः सर्व्वधर्म्माणां योगिनां* हृदये स्थितः ।
अनुपमो†ऽखिलाधारस्तं‡ देवं शरणं व्रजेत् ॥ १५ ।
सर्व्वं सङ्गृह्य कल्पान्ते शेते यस्तु जले स्वयम् ।
तं प्राहुर्मोक्षदं विष्णुं मनुजा§स्तत्त्वदर्शिनः ॥ १६ ।
वेदार्थविद्भिः कर्म्मज्ञै¶रिज्यते बहुभिर्मखैः‖ ।
कर्म्मणां फलदो विष्णुर्मोक्षदो भक्तवत्सलः ॥ १७ ।
हव्यकव्यादिदानेषु पितृदेवादिरूपधृक्** ।
भुङ्क्ते यदीश्वरोऽध्यक्षस्तं†† प्राहुर्मोक्षदं हरिम् ॥ १८ ।
ध्यातो वा नमितो वाऽपि पूजितो वाऽपि भक्तितः ।
ददाति शाश्वतं‡‡ स्थानं तं दयालुं समर्च्चयेत् ॥ १९ ।
आधारः सर्व्वभूतानामेको यः पुरुषः स्मृतः§§ ।
जरामरणनिर्मुक्तो मोक्षदो हरिरव्ययः ॥ २० ।

---

* कर्म्मणां हविनामिति (ख), कर्म्मणामिति (ग)।

† अरूपम इति (ख)।

‡ गुणाधार इति (ग)।

§ मनव इति (ख), (ग)। (ख) पुस्तके अस्माच्छ्लोकादनन्तरं ५१ श्लोकावधिक-सन्दर्भो नास्ति।

¶ धर्म्मज्ञैरिति (ग) तत्त्वज्ञैरिति (ङ)।

‖ बहुदक्षिणैरिति (ङ)।

** हव्यकव्यादिनिच येष्वपि देवादीति (क)।

†† अध्यक्ष इति (ग)। श्लोकस्यास्य पराद्धे (घ) पुस्तके नास्ति।

‡‡ स्वर्गतमिति (क)।

§§ पर इति (ङ)।

सम्पूज्य यस्य पादाब्जं देहिनोपि* मुनीश्वरा: ।
अमर्त्यतां व्रजन्त्याशु तं विदुः पुरुषोत्तमम् ॥ २१ ।
आनन्दमचरं ब्रह्म परं ज्योतिः सनातनम् ।
परात्परतरं यत्तु तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २२ ।
अचरं निर्गुणं नित्यमद्वितीयमरूपकम् ।
परिपूर्णं ज्ञानमयं विदुर्मोक्षप्रदायकम् ॥ २३ ।
एवम्भूतं परं वस्तु योगमार्गविधानतः ।
य उपास्ते सदा योगी स याति परमं पदम्† ॥ २४ ।
सर्व्वसङ्गपरित्यागी शमादि‡गुणसंयुतः ।
कामाद्यैर्वर्ज्जितो§ योगी लभते परमं पदम् ॥ २५ ।

ऋषय ऊचुः ।

कर्म्मणा केन योगस्य सिद्धिर्भवति योगिनाम् ।
तदुपायं यथातत्त्व¶ ब्रूहि नो वदतां वर ॥ २६ ।

सूत उवाच ।

ज्ञानलभ्यं परं मोक्षं प्राहुस्तत्त्वार्थचिन्तकाः ।
तज्ज्ञान भक्तिमूलञ्च भक्तिः सत्कर्म्मजा‖ तथा** ॥ २७ ।

---

* देवा अपीति (घ) ।
† २१, २४ श्लोकौ (घ) पुस्तके नास्ति ।
‡ स्वर्गतमिति (क) ।
§ कामादिवर्ज्जित इति (घ) ।
¶ महाभाग इति (ख) ।
‖ [illegible]
** स्मृता इति (ग) ।

दानानि यज्ञा विविधास्तीर्थयात्रादयः कृताः* ।
येन† जन्मसहस्रेषु तस्य भक्तिर्भवेद्धरौ ॥ २८ ।
अक्षयः परमो धर्म्मो भक्तिलेशेन जायते ।
श्रद्धया परया चैव सर्व्वपापं प्रणश्यति ॥ २९ ।
सर्व्वपापेषु नष्टेषु बुद्धिर्भवति निर्म्मला ।
सैव बुद्धिः समाख्याता ज्ञानशब्देन सूरिभिः ॥ ३० ।
ज्ञानञ्च मोक्षदं प्राहुस्तज्ज्ञानं योगिनां भवेत् ।
योगस्तु द्विविधः‡ प्रोक्तः कर्म्मज्ञानप्रभेदतः ॥ ३१ ।
क्रियायोगं विना नृणां ज्ञानयोगो न सिध्यति ।
क्रियायोगरतः§स्तस्माच्छ्रद्धया हरिमर्च्चयेत् ॥ ३२ ।
प्रतिमाद्विजभूम्यग्निसूर्य्यचित्रादिषु¶ द्विजाः ।
अर्च्चयेद्धरिमेतेषु विष्णुः सर्व्वगतो यतः ॥ ३३ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा परपीड़ापराङ्मुखः ।
परिपूर्णात्मकं विष्णुं पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ३४ ।
अहिंसा सत्यमक्रोधो ब्रह्मचर्य्यापरिग्रहौ‖ ।
अनीर्षा च दया चैव योगयोरुभयोः समाः ॥ ३५ ।

* वेदेषु च निरुपिता इति (क) ।

† लेनेति (क) ।

‡ विविध इति (क), (घ) ।

§ क्रियायोगे मत इति (घ) ।

¶ चित्राम्बुष्विति (ग) ।

‖ चपरपदैरिति (ग), (ङ) ।

चराचरात्मकं विश्वं विष्णुरेव सनातनः ।
इति निश्चित्य मनसा योगद्वितयमभ्यसेत् ॥ ३६ ।
आत्मवत्सर्व्वभूतानि मन्वाना ये मनीषिणः ।
ते जानन्ति परं भावं देवदेवस्य चक्रिणः ॥ ३७ ।
यदि क्रोधादिदुष्टात्मा पूजाध्यानपरो* भवेत् ।
न तदा तुष्यते विष्णुः प्रयतो धर्म्मतः स्मृतः ॥ ३८ ।
यदि कामादिदुष्टात्मा देवपूजापरो† भवेत् ।
दम्भाचारस्तु विज्ञेयः स वै पातकिनां‡ वरः ॥ ३९
तपःपूजा§ध्यानरतो यस्त्वसूयापरो भवेत् ।
तत्तपः सा च पूजा च तद्ध्यानञ्च निरर्थकम् ॥ ४०
तस्मात्सर्व्वात्मकं विष्णुं शमादिगुणतत्परः ।
मुक्त्यर्थमर्चयेत्सम्यक्क्रियायोगपरो नरः ॥ ४१ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा सर्वलोकहिते रतः ।
समर्चयति देवेशं क्रियायोगः स उच्यते ॥ ४२ ।
नारायणं जगद्योनिं सर्व्वान्तर्यामिनं हरिम् ।
स्तोत्राद्यैः पूजयेद्यस्तु क्रियायोगः स उच्यते¶ ॥ ४३ ।
उपवासादिभिश्चैव पुराणश्रवणादिभिः ।

---

* ध्यानपूजारत इति (ग) ।

† हरिपूजापर इति (ग) ।

‡ सर्व्वपातकिनामिति (घ) ।

§ तप पूजा इति (क), (ङ) । ३८।३९ श्लोकौ (घ) पुस्तके न स्तः ।

¶ क्रियायोग इति स्मृत इति (ङ) ।

पुष्पाद्यैः प्रार्च्चनं* विष्णोः क्रियायोग इति स्मृतः† ॥ ४४ ।
एवं भक्तिमतां विष्णौ क्रियायोगरतात्मनाम् ।
सर्व्वपापानि नश्यन्ति पूर्व्वजन्मार्ज्जितानि वै ॥ ४५ ।
पापक्षयाच्छुद्धमतिर्वाञ्छति ज्ञानमुत्तमम् ।
ज्ञानं हि मोक्षदं ज्ञेयं‡ तदुपायं वदामि तत् ॥ ४६
चराचरात्मकं लोके नित्यञ्चानित्यमेव च ।
सम्यग्विधारयेद्धीमान् सद्भिः शास्त्रार्थकोविदैः ॥ ४७
अनित्याश्च पदार्था हि नित्य एको हरिः स्मृतः ।
अनित्यानि परित्यज्य नित्यमेव समाश्रयेत् ॥ ४८ ।
इहामुत्र च भोगेषु विमुक्तश्च तथा भवेत् ।
अविरक्तो भवेद्यस्तु संसारे वर्त्तते पुनः ॥ ४९ ।
अनित्येषु पदार्थेषु यस्तु रागी नरेश्वरः ।
तस्य संसारव्युच्छित्तिः कदाचिन्नैव जायते ॥ ५० ।
शमादिगुणसम्पन्नो मुमुक्षुर्ज्ञानमभ्यसेत् ।
शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं नैव हि सिध्यति ॥ ५१ ।
रागद्वेषविहीनो यः शमादिगुणसंयुतः ।
हरिध्यानपरो नित्यं मुमुक्षुरभिधीयते ॥ ५२ ।
सर्व्वभूतदयायुक्तः कामक्रोधविवर्ज्जितः ।
हरिध्यानपरो नित्यं मुमुक्षुरभिधीयते ॥ ५३ ।

---

* चार्च्चनमिति (ख), (ग) ।

† अ उच्यते इति (ग) । (ङ) पुस्तके एव श्लोक, परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न स्त ।

‡ प्राहुरिति (ग) ।

चतुर्भिः साधनैरेभिर्विशुद्धमतिरच्युतम् ।
सर्व्वगं भावयेद्विप्राः सर्व्वभूतदयापरम् ॥ ५४ ।
पराचरात्मकं* विश्वं स्थितं व्याप्य सनातनम् ।
विष्णुं ज्ञानेन जानीयात्तज्ज्ञानं योगजं विदुः ॥ ५५ ।
योगोपायमतो वच्मे संसारपरिपन्थिनः ।
योगध्यानं विशुद्धं स्यात्तज्ज्ञानं मोचदं विदुः ॥ ५६ ।
आत्मनो द्विविधं प्राहुः परापरविभेदतः ।
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये इति चाथर्व्वणी श्रुतिः ॥ ५७ ।
परस्तु निर्गुणः प्रोक्तः† अहङ्कारयुतोऽपरः ।
तयोरभेदविज्ञानं योग इत्यभिधीयते ॥ ५८ ।
एवं भूतात्मके देहे यः साची हृदये स्थितः ।
अपरः प्रोच्यते सद्भिः परमात्मा परः स्मृतः ॥ ५९ ।
शरीरं चेत्रमित्याहुस्तत्स्थः चेत्रज्ञ उच्यते ।
अव्यक्तः परमः शुद्धः परिपूर्ण उदाहृतः ॥ ६० ।
यदा त्व‡भेदविज्ञानं जीवात्मपरमात्मनोः ।
भवेत्तदा मुनिश्रेष्ठाः§ पाशच्छेदो भविष्यति ॥ ६१ ।
एकः शुद्धोऽचरो नित्यः परमात्मा जगन्मयः ।

---

* चराचरात्मकमिति (ग) ।
† चत्र सन्धिविच्छेद चार्ष ।
‡ यदात्वैति (घ) ।
§ भेदात्मनि च श्रेष्ठा इति (ग) ।

नृणां विज्ञानभेदेन* भेदवानिव लक्ष्यते ॥ ६२ ।
एकमेवाद्वितीयन्तु परं ब्रह्म सनातनम् ।
गीयमानञ्च वेदान्तै†स्तस्मात्तत्परो द्विजाः ॥ ६३ ।
न तस्य कर्म्म कार्य्यं वा रूपं वर्णमथापि वा ।
कर्त्तृत्वं‡ वापि भोक्तृत्वं निर्गुणस्य परात्मनः ॥ ६४ ।
निदानं सर्व्वहेतूनां§ तेजो यत्तेजसां परम्¶ ।
अन्यन्नास्ति किमप्यस्तु ज्ञेयं वै‖ मुक्तिहेतवे । ६५ ।
शब्दं ब्रह्ममयं यत्तन्महदाद्यादिकं द्विजाः ।
तद्विचाराद्भवेज्ज्ञानं** परं मोक्षस्य साधनम् ॥ ६६ ।
यस्य ज्ञानविहीनैस्तु†† दृश्यते विविधं जगत् ।
परमज्ञानिनामेतत्तावद्ब्रह्मात्मकं‡‡ द्विजाः ॥ ६७ ।
एक एव परानन्दो निर्गुणः परमात्परः ।
स तु§§ विज्ञानभेदेन बहुरूपधरोऽव्ययः ॥ ६८ ।

---

* विज्ञानमात्रेणेति (ङ) ।
† वेदान्तैरिति (क) ।
‡ कार्य्यत्वमिति (घ) ।
§ भूतानामिति (घ) ।
¶ प्रभुमिति (क), (ङ) ।
‖ अन्यान्नैव तज्ज्ञेयमिति (क), अन्यान्नु तज्ज्ञेयमिति (ग), (ङ) ।
** ध्यानमिति (क), (ग), (ङ) ।
†† सम्यग्ध्यानविहीनानामिति (क), (ग), (ङ) ।
‡‡ परब्रह्मात्मकमिति (ग), (ग), भवेद्ब्रह्मात्मकमिति (ङ), इतीति (ग), (ग) ।
§§ स चेति (घ) ।

मायिनो मायया भेदं पश्यन्ति परमात्मनि ।
तस्मान्मायां त्यजेद्योगान्मुमुक्षुर्विप्रसत्तमाः ॥ ६९ ॥
नासद्रूपा न सद्रूपा माया वै नोभयात्मिका[1] ।
अनिर्व्वाच्या स्थिता ज्ञेया भेदबुद्धिप्रदायिनी ॥ ७० ॥
मायैवाज्ञानशब्देन शब्द्यते मुनिसत्तमाः ।
तस्मादज्ञानविच्छेदो भवेद्विजितमायिनाम्[3] ॥ ७१ ॥
सनातनं परं ब्रह्म ज्ञानशब्देन कथ्यते ।
ज्ञानिनां परमात्मा वै हृदि भाति निरन्तरम् ॥ ७२ ॥
अज्ञानं नाशयेद्योगी योगेन बुधसत्तमाः ।
अष्टाङ्गैः सिध्यते योगस्तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ ७३ ॥
यमाश्च नियमाश्चैव आसनानि च सत्तमाः ।
प्राणायामः प्रत्याहारो धारणा ध्यानमेव च ॥ ७४ ॥
समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा योगाङ्गानि यथाक्रमम् ।
एवं संक्षेपतो वक्ष्ये विधानानि मुनीश्वराः ॥ ७५ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्य्यापरिग्रहाः ।
अक्रोधश्चानसूया च प्रोक्ताः सङ्क्षेपतो यमः ॥ ७६ ॥
सर्वेषामेव भूतानामक्लेशजननं हि यत् ।
अहिंसा कथिता सद्भिर्योगसिद्धिप्रदायिनी ॥ ७७ ॥
यथार्थकथनं यत्तु धर्म्माधर्म्मविवेकतः ।

---

[1] जयदिति (क), (ग), (ङ), विपेदिति (ख) ।
[2] नैवोभयात्मिकेति (ख), (ग), (ङ) ।
[3] भवेद्वे जितमायिनामिति (ख), (ग), (ङ) ।

सत्यं प्राहुर्मुनिश्रेष्ठा अस्तेयं शृणुताधुना ॥ ७८ ।
चौर्य्येण वा बलेनापि परस्वहरणं हि यत् ।
स्तेयमित्युच्यते सद्भिरस्तेयं तद्विपर्य्ययः॥ ७९ ।
सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्य्यं प्रकीर्त्तितम् ।
ब्रह्मचर्य्यपरित्यागी ज्ञानवानपि पातकी ॥ ८० ।
सर्वसङ्गपरित्यागी मैथुने यस्तु वर्त्तते ।
स चाण्डालसमो ज्ञेयः सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ ८१ ।
यस्तु योगरतो विप्रो विषयेषु स्पृहान्वितः ।
तत्सम्भाषणमात्रेण ब्रह्महत्या भवेन्नृणाम् ॥ ८२ ।
सर्वसङ्गपरित्यागी पुनः सङ्गी भवेद्यदि ।
तत्सङ्गसङ्गिनां सङ्गान्महापातकदोषभाक् ॥ ८३ ।
अनादानं हि* द्रव्याणामापद्यपि मुनीश्वराः ।
अपरिग्रह इत्युक्तो योगसिद्धिप्रदायकः† ॥ ८४ ।
आत्मनस्तु समुत्कर्षं कुर्वन्निष्ठुरभाषणम् ।
क्रोधमाहुर्धर्म्मविदो ह्यक्रोधस्तद्विवर्ज्जनम्‡ ॥ ८५ ।
धनाद्यैरधिकं दृष्ट्वा भृशं मनसि तापनम् ।
असूया कीर्त्तिता सद्भिस्तद्योगोऽनसूयता§ ॥ ८६ ।

---

* लिति (घ)।
† संसिद्धिकारक इति (क), (ग); संसिद्धिकारकमिति (ख)।
‡ विमर्शनमिति (ख), तद्विपर्य्यय इति (ग), (ङ)।
§ तत्त्यागो ह्यनसूयकेति (क), (ख), (ग), (ङ)।

एवं सङ्क्षेपतः प्रोक्ता यमाश्च* बुधसत्तमाः।
नियमानथ† वक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ८७ ।
तपः स्वाध्यायसन्तोषः शौचञ्च हरिपूजनम् ।
सन्ध्योपासनयुक्ताश्च‡ नियमाः परिकीर्त्तिताः ॥ ८८ ।
चान्द्रायणादिभिर्यत्तु शरीरस्य विशोषणम् ।
तपस्तु गदितं सद्भिर्योगसाधनमुत्तमम् ॥ ८९ ।
प्रणवस्योपनिषदं द्वादशाक्षरपञ्च च§ ।
अष्टाक्षरमहावाक्यमित्यादीनाञ्च यो जपः¶ ॥ ९० ।
स्वाध्यायश्च समाख्यातो योगसाधनमुत्तमम् ।
स्वाध्यायं यस्त्यजेन्मूढस्तस्य योगो न सिध्यति ॥ ९१ ।
योगं विनापि स्वाध्यायैः पापनाशो भवेद्ध्रुवम् ।
स्वाध्यायैः स्तूयमानास्तु सुप्रसीदन्ति देवताः ॥ ९२ ।
जपस्तु त्रिविधः प्रोक्तो वाचिकोपांशुमानसैः‖ ।
जपेष्वेतेषु विप्रेन्द्राः पूर्व्वात्पूर्व्वात्परो वरः ॥ ९३ ।
मन्त्रस्योच्चारणं सम्यक् स्फुटाक्षरपदं यथा ।
जपस्तु वाचिकः प्रोक्तः सर्व्वयज्ञफलप्रदः** ॥ ९४ ।

---

* यमा अपीति (ग) ।

† नियमांश्च प्रवक्ष्यामीति (ख) ।

‡ युक्ताश्चेति (ख) ।

§ द्वादशाक्षरमेव चेति (ख), (ग), (घ) ।

¶ योऽभ्यसेदिति (क) ।

‖ मानसा इति बहुषु पाठः ।

** योगसिद्धिप्रदायक इति (ख) (ङ) ।

मन्त्रस्योच्चारणं किञ्चित्पदात्पदविवेचनम्* ।
जपस्तु कथितोपांशुः पूर्व्वस्माद्† द्विगुणाधिकः ॥ ९५ ॥
धिया यदक्षरश्रेण्यां यत्तदर्थविचारणम् ।
मानसस्तु जपः प्रोक्तो योगसिद्धिप्रदायकः‡ ॥ ९६ ॥
जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
तस्मात्स्वाध्यायसम्पन्नो लभेत्§ सर्व्वमनोरथान् ॥ ९७ ॥
यदृच्छालाभसन्तुष्टिः सन्तोष इति गीयते¶ ।
सन्तोषहीनः पुरुषो न लभेद्धर्म्मसम्पदः|| ॥ ९८ ॥
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
इत्यधिकं** कदा लाभ इति कामः प्रवर्द्धते†† ॥ ९९ ॥
तस्मात्कामं परित्यज्य देहसंशोषकारणम्‡‡ ।
यदृच्छालाभसन्तोषी भवेद्धर्म्मपरायणः ॥ १०० ॥
बाह्याभ्यन्तरभेदेन शौचं तद्द्विविधं स्मृतम् ।

---

* विरेचनमिति (ख) ।
† पूर्व्वस्मेति (क), (घ) ।
‡ ९५।९६ श्लोकौ (ङ) पुस्तके न स्तः ।
§ लभेतेति साधु ।
¶ कथ्यते इति (ख) ।
|| धर्म्मं सर्व्वदेति (क), (ग) । कर्म्म सर्व्वदेति (ङ) ।
** इतोऽधिकमिति (क), (ख), (ङ) । ततोऽधिकमिति (ग) ।
†† कामस्तु लभ्यते इति (ख) । प्रवर्त्तते इति (ङ) ।
‡‡ संशयकारणमिति (क) ।

मृज्जलाभ्यां वहि:शुद्धिर्भावशुद्धिरथान्तरम्* ॥ १०१ ।
अन्त:शुद्धिविहीनैस्तु या: क्रिया† विविधा: कृता: ।
न फलन्ति मुनिश्रेष्ठा भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ १०२ ।
भावशुद्धिविहीनानां समस्तं कर्म्म निष्फलम् ।
तस्माद्रागादिकं सर्व्वं परित्यज्य सुखी भवेत् ॥ १०३ ।
मृदां भारसहस्रैस्तु कोटिकुम्भजलैस्तथा ।
कृतशौचोऽविशुद्धात्मा‡ स चाण्डाल इति स्मृत:§ ॥ १०४ ।
अन्त:शुद्धिविहीनस्तु देवपूजापरो यदि ।
तद्दैवमेव तं हन्ति नरकञ्च प्रपद्यते¶ ॥ १०५ ।
अन्त:शुद्धिविहीनश्च वहि:शुद्धिं करोति य: ।
अलङ्कृत: सुराभाण्डमिवाभाति द्विजोत्तमा:‖ ॥ १०६ ।
मन:शुद्धिविहीना ये** तीर्थयात्रां प्रकुर्व्वते ।
न तान् पुनन्ति विप्रेन्द्रा: सुराभाण्डमिवापगा: ॥ १०७ ।
वाचा धर्म्मान् प्रवदति मनसा पापमिच्छति†† ।

---

* तथान्तरमिति (क), (ग), (ङ) । तथापरेति (ख) ।
† येऽध्वरा इति (ख) (ग) ।
‡ दुष्टात्मेति इति (ख), (ग) ।
§ चाण्डालसदृशो हि स: इति (ख) ।
¶ चोपपद्यत इति (ग) ।
‖ चाण्डालसदृशो हि स इति (ख) इति भाति द्विजोत्तमा इति (क) ।
** विहीनास्त्विति (ग) ।
†† इच्छतीति (ख), (ग) ।

जानीयात्तं मुनिश्रेष्ठा महापातकिनां परम् ॥ १०८ ।
विशुद्धमानसा ये तु धर्म्ममात्रमनुत्तमम्* ।
कुर्व्वन्ति तत्फलं विद्यादक्षय्यसुखदायकम् ॥ १०९ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा स्तुतिस्मरणपूजनैः ।
हरिभक्तिर्दृढ़ा यस्य हरिपूजेति गीयते ॥ ११० ।
एवं यमाश्च नियमाः संक्षेपाद्वः प्रचोदिताः ।
एभिर्विशुद्धमनसां मोक्षं हस्तगतं विदुः ॥ १११ ।
यमैश्च नियमैश्चैव स्थिरबुद्धिर्जितेन्द्रियः ।
अभ्यसेदासनं सम्यग्योगसाधनमुत्तमम् ॥ ११२ ।
पद्मकं स्वस्तिकं पीठं सौरञ्चैव च† कौञ्जरम् ।
कौर्म्मं वज्रासनञ्चैव‡ वाराहं मृगचैलिकम् ॥ ११३ ।
क्रौञ्चञ्च नालिकञ्चैव सर्व्वतोभद्रमेव वा ।
वार्षभं नागमात्स्यञ्च वैयाघ्रञ्चार्द्धचन्द्रकम् ॥ ११४ ।
दण्डं तार्क्ष्यासनं§ शैलं खड्गं मुद्गरमेव वा¶ ।
माकरं त्रैपथं काष्ठं स्थाणुं वै हास्तिकर्णिकम् ॥ ११५ ।
भौमं वीरासनञ्चैव योगसाधनकारणम् ।
त्रिंशत्संख्यान्यासनानि मुनीन्द्राः कथितानि वः ॥ ११६ ।

---

* अनुपममिति (ग), (घ), (ङ) ।
† कौञ्जरञ्चैवेति (क), (ङ) । सद्मं कौक्कुटकौञ्जराविति (ख), (ग) ।
‡ भद्रासनञ्चैवेति (ङ) ।
§ चक्रं चापासनमिति (ख) ।
¶ एव चेति (क) ।

एषामेकतमं* यद्वा गुरुभक्तिपरायणः ।
अभ्यासेन जयेत्प्राणान्रागातीतो† विमत्सरः ॥ ११७ ।
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि तथा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा ।
अभ्यासेन जयेत्प्राणान्निःशब्दे जनवर्जिते‡ ॥ ११८ ।
प्राणो वायुः शरीरस्थ आयामस्तस्य निग्रहः ।
प्राणायाम इति प्रोक्तो द्विविधः कथितो हि सः ॥ ११९ ।
अगर्भश्च सगर्भश्च द्वितीयस्तु तयोर्वरः ।§
जपध्यानं विनाऽगर्भः सगर्भस्तत्समन्वितः ॥ १२० ।
रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकः शून्यकस्तथा ।
एवं चतुर्विधः प्रोक्तः प्राणायामो मनीषिभिः ॥ १२१ ।
जन्तूनां दक्षिणा नाड़ी पिङ्गला परिकीर्त्तिता ।
सूर्य्यदैवतका चैव पितृयोनिरिति स्मृता ॥ १२२ ।¶
देवयोनिरिति ख्याता इड़ा नाड़ी त्वदक्षिणा ॥ १२३ ।
तत्राधिदैवतं चन्द्रः शृणुष्व गदतो मम ।
एतयोरुभयोर्मध्ये सुषुम्ना नाड़िका स्मृता ।
अतिसूक्ष्मा गुह्यतमा ज्ञेया सा ब्रह्मदैवता ॥ १२४ ।
वामेन रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ।

---

* एवमेकासनमिति (क) ।

† निशान्ते जनवर्ज्जिते इति (ख), तत्र परश्लोकोनास्ति । द्वन्द्वातीत इति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके श्लोकस्यैतस्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति ।

§ एतदर्द्धं (घ) पुस्तके नास्ति । अगर्भश्च द्वितीयस्तु सगर्भश्च तयोर्वर इति (ख) ।

¶ एतौ श्लोकौ (घ) पुस्तके न स्तः । कुम्भकश्च पृथक् पृथगिति (क), (ग) ।

पूरयेद्दक्षिणेनैव पूरणात्पूरकः स्मृतः ॥ १२५ ।
स्वदेहपूरितं वायुं निगृह्य न विमुञ्चति ।
सम्पूर्णकुम्भवत्तिष्ठेत्कुम्भकः स हि विश्रुतः ॥ १२६ ।
न गृह्लाति न त्यजति वायुमन्तर्बहि:स्थितम् ।
विद्यं तच्छून्यक नाम प्राणायामं यथास्थितम् * ॥ १२७ ।
शनैः शनैर्विजितव्याः प्राणा मत्तगजेन्द्रवत् † ।
अन्यथा खलु जायन्ते महारोगभयङ्कराः ॥ १२८ ।
क्रमेण योजयेद्वायुं योगी विगतकल्मषः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मण. पदमश्नुते ॥ १२९ ।
विषयेषु प्रसक्तानि इन्द्रियाणि मुनीश्वराः ।
समाहृत्य निगृह्लाति प्रत्याहारस्तु स स्मृतः‡ ॥ १३० ।
जितेन्द्रिया महात्मानो ध्यानशून्या अपि द्विजाः ।
प्रयान्ति परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १३१ ।
अनिर्ज्जित्येन्द्रियग्रामं यस्तु ध्यानपरो भवेत् ।
मूढात्मानञ्च तं विद्याद्ध्यानञ्चास्य§ न सिध्यति ॥ १३२ ।
यद्यत्पश्यति तत्सर्व्वं पश्येदात्मवदात्मनि¶ ।

* प्राणायामस्य भट्टमकल्पमार्षम् ।
† मत्तगंजेन्द्रवदिति (क) ।
‡ सम्भृत इति (ख) । तत्स्मृत इति (क), (ग) ।
§ चास्ये इति (क), (ग) ।
¶ पश्येदात्मानमात्मनीति (ग) ।

मत्याहृतानीन्द्रियाणि धारयेत्ता तु धारणा* । १३३ ।
योगी जितेन्द्रियग्रामस्तानि हृत्वा दृढं हृदि† ।
आत्मानं परमं ध्यायेत्सर्व्वधातारमच्युतम् ॥ १३४ ।
ध्यायेद्विश्वात्मकं विष्णुं सर्व्वलोकैककारणम् ।
विकसत्पद्मपत्राक्षं चारुकुण्डलभूषितम्‡ ॥ १३५ ।
श्रीवत्सवक्षसन्देवं सुरासुरनमस्कृतम् ।
अष्टारे हृत्सरोजेऽन्तर्द्वादशाङ्गुलविस्तृतम्§ ॥ १३६ ।
ध्यायेदात्मानमव्यक्तं¶ परात्परतरं विभुम् ।
ध्यानं सद्भिर्निगदितं प्रयत्नस्यैकतानता‖ ॥ १३७ ।
ध्यानङ्कृत्वा मुहूर्त्तं वा परं मोक्ष लभेन्नरः ।
ध्यानात्पापानि नश्यन्ति ध्यानान्मोक्षञ्च विन्दति** ।

---

* ह्यात्मधारणेति (ग) ।

† दृढ यदीति (ग) ।

‡ चारुमण्डलभूषितमिति (ग) ।

§ अन्तरे हृत्सरोजे स्थिति (क), अधिष्ठाने हृत्सरोजे इति (ख), (ख), (ग) पुस्तकयोरस्माच्छ्लोकात् पूर्व्वं—

दीर्घबाहुं सुन्दराङ्गं सर्व्वालङ्कारभूषितम् ।
पीताम्बरधरं देवं हेमयज्ञोपवीतिनम् ॥
बिभ्रतं तुलसीमालां कौस्तुभेन विराजितम् ।

इत्यधिक पाठो वर्त्तते । (ङ) पुस्तके एष श्लोक एव नास्ति ।

¶ अव्ययमिति (ख), अव्यक्तमिति (ग) ।

‖ प्रत्ययस्यैर्य्यकामिभिरिति (ख) ।

** स विन्दतीति (ग) ।

ध्यानात्प्रसीदति हरिर्ध्यानात्सर्व्वार्थसाधनम्† ॥ १३८ ।
यद्यद्रूपं महाविष्णोस्तत्तद्गायेन्महात्मनः ।
तेन ध्यानेन तुष्टात्मा हरिर्मोक्षं ददाति वै ॥ १३९ ।
अचलञ्च मनः कुर्य्याद्ध्येयवस्तुनि‡ सत्तमाः ।
ध्यानध्येयध्यातृभावो यथा नश्यति निर्भरम् ॥ १४० ।
अतोऽमृतत्वं§ भवति ध्यानामृतनिषेवणात् ।
भवेन्निरन्तरं ध्यानादभेदप्रतिपादनम् ॥ १४१ ।
सुषुप्तिवत्परानन्दयुक्तश्चोपरतेन्द्रियः ।
निर्व्वातदीपवत्संस्थः समाधिरभिधीयते ॥ १४२ ।
सर्व्वोपाधिविनिर्म्मुक्तः सदानन्दैकविग्रहः ।
निश्चलः परिपूर्णश्च समाधिरभिधीयते¶ ॥ १४३ ।
योगी समाध्यवस्थायां न शृणोति न पश्यति ।
न घ्राति नैव स्पृशति न किञ्चिद्वक्ति सत्तमाः ॥ १४४ ।
आत्मा तु निर्म्मलः शुद्धः सच्चिदानन्दविग्रहः ।
सर्व्वोपाधिविनिर्म्मुक्तो योगिनां भात्यचञ्चलः‖ ॥ १४५ ।
निर्गुणोऽपि परो देवोऽप्यज्ञानाद्गुणवानिव ।

---

* ध्यानमिति (ङ)।

† ध्यानं सर्व्वार्थसाधनमिति (घ)।

‡ विष्णुवेति (ग)।

§ ततोऽमृतत्वमिति (घ) (ग) (ङ)।

¶ एष श्लोकः (घ) पुस्तके नास्ति।

‖ भात्यचञ्चल इति (क), (ख)।

विभात्यज्ञाननाशे तु यथापूर्व्वं व्यवस्थितः ॥ १४६ ।
परज्योतिरमेयात्मा मायायानिव मायिनाम् ।
तन्नाशे निर्म्मलं ब्रह्म प्रकाशयति पण्डिताः ॥ १४७ ।
एकमेवाद्वितीयं तत्पर ज्योतिर्निरञ्जनम् ।
सर्व्वेषामेव भूतानामन्तर्य्यामितया स्थितम् ॥ १४८ ।

अणोरणीयान्महतो महीयान्
सनातनात्माखिलविश्वहेतुः ।
पश्यन्ति य ज्ञानविदां वरिष्ठाः
परात्परस्मात्परमं पवित्रम् ॥ १४९ ।

सृष्टिस्थित्यन्तकरणे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
यस्यायुतायुतांशांशास्तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ १५४ ।
योगिनो हृदि पश्यन्ति परात्मानं सनातनम्।
अविकारात्मजं* शुद्धं परब्रह्मेति† गीयते ॥ १५५ ।
ध्यानमन्यत्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः।
संसारतापतप्तानां सुधावृष्टिसमं नृणाम् ॥ १५६ ।
नारायणं परानन्दं स्मरेत्प्रणवसंस्थितम्।
नादरूप‡मनौपम्यमर्द्धमात्रापरिस्थितम्§ ॥ १५७ ।
अकारं ब्रह्मणोरूपमुकारं विष्णुरूपवत्।
मकारं रुद्ररूपं स्यादर्द्धमात्रा परात्मकम् ॥ १५८ ।
मात्रा तत्र समाख्याता ब्रह्मविष्णुशिदैवता।
तेषां समुच्चयं विप्राः परं ब्रह्मप्रबोधकम् ॥ १५९ ।
वाच्यन्तु परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः।
वाच्यवाचकसम्बन्धो ह्युपचारस्तयोर्द्विजाः ॥ १६० ।
जपन्तः परमं नित्यं मुच्यन्ते सर्व्वपातकैः।
तदभ्यासेन संयुक्ताः परं मोक्षं लभन्ति¶ च ॥ १६१ ।
जपस्व परमं नित्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्।

---

* अविकारमजमिति (ख) पाठः।

† परब्रह्मेति (घ) पुस्तकस्य पाठः।

‡ अप्ररूपमिति (क) पाठः।

§ अर्द्धमात्रापरिस्थितमिति (क), (ङ) पुस्तकयोः पाठः।

¶ लभन्ते इति साधु।

विभात्यज्ञाननाशे तु यथापूर्व्वं व्यवस्थित: ॥ १४६ ।
परज्योतिरमेयात्मा मायावानिव मायिनाम् ।
तन्नाशे निर्म्मलं ब्रह्म प्रकाशयति पण्डिता:* ॥ १४७ ।
एकमेवाद्वितीयं तत्परं ज्योतिर्निरञ्जनम् ।
सर्व्वेषामेव भूतानामन्तर्यामितया स्थितम् ॥ १४८ ।

अणोरणीयान्महतो महीयान्
सनातनात्माखिलविश्वहेतु: ।
पश्यन्ति यं ज्ञानविदां वरिष्ठा:
परात्परस्मात्†परमं पवित्रम् ॥ १४९ ।

अकारादि-क्षकारान्त-वर्णभेद व्यवस्थित: ।
पुराणपुरुषोऽनादि: शब्दब्रह्मेति‡ गीयते ॥ १५० ।
पञ्चभूतात्मके देहे ह्यन्त:करणसंयुत: ।
पुराणपुरुषोदेव: अपरात्मेति कीर्त्यते ॥ १५१ ।
विशुद्धमजरं नित्यं पूर्णमाकाशमव्ययम्§ ।
आनन्दं निर्म्मलं शान्तं परं ब्रह्मेति गीयते ॥ १५२ ।
यतोवाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।
परं ज्योति: परं धाम परं ब्रह्मेति गीयते¶ ॥ १५३ ।

---

* सुगमा इति (ख) ।

† प्राणात्परस्मादिति (ख) ।

‡ स च ब्रह्मेतीति (ख) ।

§ आकाशमव्ययमिति (ख) ।

¶ १५१—१५३ श्लोका: (ख) पुस्तके न सन्ति ।

सृष्टिस्थित्यन्तकरणे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
यस्यायुतायुतांशांशास्तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ १५४ ।
योगिनो हृदि पश्यन्ति परात्मानं सनातनम्।
अविकारात्मजं* शुद्धं परब्रह्मेति† गीयते ॥ १५५ ।
ध्यानमन्यत्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः।
संसारतापतप्तानां सुधावृष्टिसमं नृणाम् ॥ १५६ ।
नारायणं परानन्दं स्मरेत्प्रणवसंस्थितम्।
नादरूप‡मनौपम्यमर्द्धमात्रापरिस्थितम्§ ॥ १५७ ।
अकारं ब्रह्मणोरूपमुकारं विष्णुरूपवत्।
मकारं रुद्ररूपं स्यादर्द्धमात्रा परात्मकम् ॥ १५८ ।
मात्रा तत्र समाख्याता ब्रह्मविष्णीशदेवता।
तेषां समुच्चयं विप्राः परं ब्रह्मप्रबोधकम् ॥ १५९ ।
वाच्यन्तु परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः।
वाच्यवाचकसम्बन्धो ह्युपचारस्तयोर्द्विजाः ॥ १६० ।
जपन्तः परमं नित्यं मुच्यन्ते सर्व्वपातकैः।
तदभ्यासेन संयुक्ताः परं मोक्षं लभन्तिश¶ च ॥ १६१ ।
जपस्व परमं नित्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्।

---

* अविकारमजमिति (ख) पाठः।
† परब्रह्मेति (घ) पुस्तकस्य पाठः।
‡ अब्जरूपमिति (क) पाठः।
§ अर्द्धमात्रापरिस्थितमिति (क), (ङ) पुस्तकयोः पाठः।
¶ लभन्ते इति माधुः।

कोटिसूर्य्यसमं तेजो ध्यायेदात्मनि निर्म्मलम् ।
शालग्रामशिलारूपं प्रतिमारूपमेव वा ॥ १६२ ।
यद्यत्पापहरं वस्तु तत्तद्वा चिन्तयेद्धृदि ।
यदेतद्वैष्णवं ज्ञानं कथितं वो मुनीश्वराः ।
एतद्विदित्वा योगीन्द्रो लभेन्मोक्षमनुत्तमम् ॥ १६३ ।
यश्चैतत्पुण्यमाख्यातं शृणुयाद्वा समाहितः ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो हरिसारूप्यमश्नुते ॥ १६४ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे एकत्रिंशोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

समाख्यातानि सर्व्वाणि योगाङ्गानि महामुने* ।
इदानीमपि सर्व्वज्ञ यत्पृच्छामस्तदुच्यताम् ॥ १ ।
योगी भक्तिमतामेव सिध्यतीति त्वयोदितम्† ।
यथा तुष्यति सर्व्वेशो‡ देवदेवो जनार्द्दनः ।
तन्नो वदस्व धर्म्मज्ञ सूत कारुण्यवारिधे ॥ २ ।

---

* मुनीश्वर इति (ख) पुस्तके दृश्यते ।

† यथोदितमिति (क), वसुभोदितमिति (ख), (ग) । तत्र (ग) पुस्तके च यथा तुष्यति देवेशस्तथा भक्तिश्च ज्ञानतोऽधिक पाठो वर्त्तते ।

‡ देवश इति (ग) पाठः ।

सूत उवाच।

पुरा सनत्कुमारेण एव पृष्टः स नारदः।
यदुवाच मुनिश्रेष्ठाः पिबध्वं तत्कथामृतम् ॥ ३ ।
नारायणं परं देवं सच्चिदानन्दविग्रहम्।
यजध्वमृषयः सर्वे विमुक्तिं यद्यपीप्सवः* ॥ ४ ।
रिपवस्तं न बाधन्ते न बाधन्ते ग्रहाश्च तम्†।
राक्षसाश्च न खादन्ति‡ नरं विष्णुपरायणम् ॥ ५ ।
भक्तिर्दृढ़ा भवेद्यस्य देवदेवे जनार्द्दने।
श्रेयांसि तस्य सिध्यन्ति भक्तिमन्तोऽधिकास्ततः§ ॥ ६ ।
तौ पादौ सफलौ पुंसां कृष्णायतनगामिनौ¶।
तौ करौ भाग्यनिलयौ हरिपूजापरायणौ ॥ ७ ।
ते च नेत्रे महाभागे पश्येते‖ ये जनार्द्दनम्।
सा जिह्वा प्रोच्यते सद्भिर्हरिनामपरायणा ॥ ८ ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते।
वेदशास्त्रात्परं नास्ति** न देवः केशवात्परः ॥ ९ ।

---

* यद्यभीप्सथ इति (क), विमुक्तिमभिवाञ्छथ इति (ङ) पाठः।

† पापकास्तं न बाधन्ते न बाधन्ते ग्रहाश्च तमिति (ख) पाठः।

‡ न बाधन्त इति (क) पुस्तकपाठः।

§ ततोऽधिका इति (ग) पुस्तकस्य पाठः।

¶ सफलौ पुंसौ विष्णायतनगामिनावि ति (ख), (ग) पुस्तकेऽपि विष्णायतनगामिनाविति पाठः।

‖ हश्येते इति (ख), (घ), (ङ) पुस्तकपाठः।

** नास्ति वेदात्परं शास्त्रमिति (ग) पाठः।

सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि पुनः पुनः ।
असारे दग्धसंसारे* सारं† यद्विष्णुपूजनम् ॥ १० ॥
संसारपाशं सुदृढ़ं महामोहप्रदायकम् ।
हरिभक्तिकुठारेण‡ छित्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ११ ॥
तन्मनः संयुत विष्णौ सा वाणी तत्परायणा ।
ते श्रोत्रे तत्कथासारपूरिते§ लोकवन्दिते ॥ १२ ॥
आनन्दमक्षरं शुद्धं पूज्यञ्च चिद्गैरपि¶ ।
आकाशमध्यगं देवं यजध्वमृषिसत्तमाः ॥ १३ ॥
ध्यानं वा शक्यते वक्तुं स्वरूपं वा कदाचन ।
निर्द्दिष्टुं मुनिशार्दूल द्रष्टुं वाप्यकृतात्मभिः‖ ॥ १४ ॥
समस्तकारणैर्युक्तो न च तैः कारणैस्तथा** ।
अस्वरूपो यदात्मा च पुण्यापुण्यविवर्ज्जितः ॥ १५ ॥
सर्व्वोपाधिविनिर्मुक्तो ह्यनिन्दो निर्गुणो विभुः ।
परं ब्रह्ममयो देव. सुसूक्ष्म इति गीयते ॥ १६ ॥
भावनामयमेतद्वै जगत्स्थावरजङ्गमम्††।

---

* खलु संसारे इति (क) पुस्तके पाठो दृश्यते ।

† सार इति पुस्तं न्याय्यम् ।

‡ हरिभक्तिविचारेणेति (क) पाठ ।

§ तत्कथासारपूजिते इति (ग) पाठो न समीचीन ।

¶ अयं (ग) पुस्तके नाय श्लोका न सन्ति ।

‖ दृष्ट वाप्यकृतात्मभिरिति (ग) पुस्तकपाठः ।

** न चान्य करणैस्तथेति (ग) पाठः ।

†† (क), (ग), (ङ) पुस्तकेष्वतः परं सार्द्धत्रिश्लोका न सन्ति ।

विद्युद्विलोलं विप्रेन्द्रा यजध्वं तं जनार्द्दनम् ॥ १७ ।
अहिंसा सत्यमस्तेयब्रह्मचर्य्यापरिग्रहाः ।
वर्त्तन्ते यस्य तस्यैव तुष्यते* जगतां पतिः ॥ १८ ।
सर्व्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
मातापित्रोश्च शुश्रूषुस्तस्य तुष्टो जनार्द्दनः ॥ १९ ।
सत्कथायाञ्च रमते सत्कथाञ्च करोति च ।
सत्यवाग्निरहङ्कारस्तस्य प्रीत उमापतिः ॥ २० ।
नामसङ्कीर्त्तनं विष्णोः क्षुत्तृट्प्रस्खलितादिषु ।
करोति सततं विप्रास्तस्य प्रीतो ह्यधोऽक्षजः ॥ २१ ।
या तु नारी पतिप्राणा पतिपूजापरायणा ।
तस्यास्तुष्टो जगन्नाथो मधुकैटभमर्द्दनः ॥ २२ ।
निरसूयापरो यस्तु अहङ्कारविवर्ज्जितः ।
देवपूजापरश्चैव तस्य तुष्यति केशवः ॥ २३ ।
तस्माच्छृणुध्वमृषयो यजध्वं सततं हरिम् ।
आहृणुध्वमहङ्कारं विद्युल्लोलश्रिया हृतम्† ॥ २४ ।
शरीरं मृत्युसंयुक्तं जीवितञ्चापि चञ्चलम् ।
राजादिभिर्धनं ग्राह्यं‡ सम्पदः क्षणभङ्गुराः ॥ २५ ।
हे जनाः किं न पश्यध्वमायुषोऽर्द्धन्तु निद्रया ।
हृतञ्च भोजनाद्यैश्च कियदायुः समाहृतम् ॥ २६ ।

---

* तुष्यतीति साधु ।

† हृतेति (ख), हृता इति (ङ) पाठः ।

‡ चलमिति (क), (घ) पुस्तकयोः पाठः ।

कियदायुर्बालभावाद्वृद्धभावात्कियद्गतम् ।
कियद्विषयभोगेषु कदा धर्म्मान् करिष्यथ ॥ २७ ।
बालभावे च वार्द्धक्ये न घटेताच्युतार्च्चनम्* ।
वयस्येव च धर्म्मान्वै कुरुध्वमनहङ्कृताः । २८ ।
मा विनाशयत† संसारगर्त्ते मग्ना वृथा जनाः ।
वपुर्विनाशनिलयमापदां परमं पदम् ॥ २९ ।
शरीरं रोगनिलयं मलाद्यैः परिदूषितम् ।
किमर्थं शाश्वतधिया पापं कुरुथ सर्व्वदा‡ ॥ ३० ।
असारभूते संसारे नानादुःखसमन्विते ।
विश्वासो नात्र§ कर्त्तव्यो निश्चितं नाशमेष्यति ॥ ३१ ।
शृणुध्वमृषयः¶ सर्व्वे सत्यमेतन्मयोच्यते ।
कायः सन्निहितापायः पूज्य एव जनार्द्दनः ॥ ३२ ।
मानन्त्यजत हन्तारं‖ कामक्रोधादिवर्ज्जिताः** ।
यजध्वं सततं क्षण्णं†† मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ३३ ।
कोटिजन्मसहस्रेषु स्थावरादिषु सत्तमाः ।

---

* न लभेताच्युतार्च्चनमिति (ख) पुस्तकस्य पाठ ।

† विनश्यस्य इति (ख), अत्रात्मनेपदमार्षम्, सर्व्वत्र क्रियागतमेकवचनमार्षम् ।

‡ सर्व्वथेति (क), (घ) पुस्तकयो पाठ ।

§ न चेति (ख) पुस्तके दृश्यते ।

¶ शृणुध्व मुनय इति (ग) पाठ ।

‖ मान त्यज्य अहङ्कारमिति (ग) । अत्र त्यक्त्वेति साधु ।

** कामक्रोधादिभिर्व्विना इति (ङ) पाठो न मनोरम ।

†† सतत विप्रा इति (ग) पाठ ।

सम्भान्तस्य तु* मानुष्यं कथञ्चित्परिलभ्यते ॥ ३४ ।
तत्रापि देवताबुद्धिर्ज्ञानबुद्धिश्च† सत्तमाः।
भोगबुद्धिस्तथा नृणां जन्मान्तरतपःफलम् ॥ ३५ ।
मानुष्यं दुर्लभम्प्राप्य यो हरिं नार्च्चयेत्सकृत्‡ ।
मूर्खः परतरस्तस्मात्कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ३६ ।
दुर्लभम्प्राप्य मानुष्यं नार्च्चयन्ति च ये हरिम् ।
तेषामतीव मूर्खाणां विवेकः कुत्र तिष्ठति ॥ ३७ ।
आराधितो जगन्नाथो ददात्यभिमतं फलम् ।
कस्तं न पूजयेद्विप्राः संसाराग्निप्रदीपितः§ ॥ ३८ ।
चाण्डालोऽपि मुनिश्रेष्ठा विष्णुभक्तो द्विजाधिकः¶ ।
विष्णुभक्तिविहीनश्च द्विजोऽपि श्वपचाधिकः ॥ ३९ ।
रागद्वेषपरित्यक्तश्चण्डालोऽपि‖ द्विजाधिकः ।
तस्मात्कामादिकं त्यक्त्वा यजध्वं हरिमव्ययम् ।
तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं** यतः सर्व्वगतो हरिः ॥ ४० ।
यथा हस्तिपदे सर्व्वं पदमात्र विलीयते ।

---

* °सम्भवस्य त्विति (ग), सम्प्राप्येति (ङ) पाठ ।

† दानबुद्धिरेवेति (ख), (ग) ; ज्ञानबुद्धिश्च शाश्वतीति (ङ) पाठ ।

‡ नार्च्चयन्ति च ये हरिमिति (ख)। तस्मात्परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

§ प्रपीडित इति (घ) पुस्तके दृश्यते।

¶ अत परं (ग) पुस्तके चत्वारः पादा न सन्ति।

‖ श्वपचोऽपि द्विजाधिक इति (ख) पाठ ।

** तस्मिंस्तुष्टेऽखिलं तुष्टमिति (ग) पाठ ।

तथा चराचरं विश्वं क्षण एव प्रलीयते* ॥ ४१ ।
आकाशेन यथा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तथैव हरिणा व्याप्त विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ४२ ।
जन्मने मरणं नृणां मरणं जन्मसाधनम्† ।
उभे ते सङ्कटे‡ नृणां तन्नाशो हरिसेवया ॥ ४३ ।
ध्यातः स्मृतः स्तुतो वापि नमितो वा जनार्द्दनः ।
संसारपाशविच्छेदी कस्तन्न प्रतिपूजयेत् ॥ ४४ ।
यन्नामोच्चारणादेव महापातकनाशनम् ।
यं समभ्यर्च्य विप्रेन्द्राः परं मोक्ष लभेद्ध्रुवम्§ ॥ ४५ ।
अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रमिदं द्विजाः ।
हरिनाम्नि स्थिते लोकः संसारे वर्त्तते पुन. ॥ ४६ ।
भूयो भूयोऽपि वच्यामि सत्यमेतत्तपोधनाः ।
नीयमानो यमभटैरशक्तो धर्म्मसाधने ।
यावन्नेन्द्रियवैकल्य यावद्व्याधिर्न बाधते¶ ।
तावदेवार्च्चयेद्विष्णु यदि मुक्तिपरो‖ नरः ॥ ४७।४८ ।

---

* विष्णावेवेति (ख) । (ग) पुस्तके एष श्लोको नास्ति । (क), (ङ) पुस्तकयोः श्लोकस्यास्य केवलं पूर्व्वार्द्धमस्ति ।

† (ग) पुस्तके श्लोकस्यास्य परार्द्धं नास्ति ।

‡ निकटे इति बहुषु पुस्तकेषु पाठ ।

§ लभेदिति चार्षे, लभेतेति साधु ।

¶ न चात्यते इति (ख) पुस्तकस्य पाठ ।

‖ मुक्तिरत इति (ख), भक्तिपर इति (क) पाठ ।

मातुर्गर्भाद्विनिष्क्रान्तो यदा जन्तुस्तदैव हि।
मृत्योर्वशमुगतं वाढं* तस्माद्धर्मरतो† भवेत् ॥ ४९ ।
अहो कष्टमहो कष्टमहो कष्टमिदं वपुः।
विनाशधर्म्म विप्रेन्द्रा यजध्वं शाश्वतं प्रभुम् ॥ ५० ।
सत्य सत्य पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते।
दम्भाचारं परित्यज्य यजध्वं चक्रपाणिनम् ॥ ५१ ।
भूयो भूयो हितं वच्मि भुजमुद्धृत्य पण्डिताः।
विष्णुः सर्व्वात्मना पूज्यस्त्याज्याऽसूया तथाऽष्टतिः‡ ॥ ५२ ।
क्रोधमूलो मनस्तापः क्रोधः संसारसाधनम्।
धर्म्मक्षयकरः§ क्रोधस्तस्मात्तं परिवर्ज्जयेत् ॥ ५३ ।
काममूलमिदं¶ जन्म कामः पापस्य कारणम्।
यशःक्षयकरः कामस्तस्मात्त परिवर्ज्जयेत्|| ॥ ५४ ।
समस्तदुःखजालानां मात्सर्य्यं कारणं स्मृतम्।
नरकाणां साधनञ्च मात्सर्य्यं तत्परित्यजेत्** ॥ ५५ ।
मम†† एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।
तस्मात्तदेव संयोज्य परात्मनि सुखी भवेत् ॥ ५६ ।
अहो धैर्य्यमहो धैर्य्यमहो धैर्य्यमहो नृणाम्।
विष्णौ स्थिते जगन्नाथे न भजन्ति मदोद्धताः ॥ ५७ ।

---

* गाढ़मिति (ग)। † धर्म्मपर इति (ग)। ‡ (ग) पुस्तके इतः परं सार्द्धैक श्लोको नास्ति। तथा दृष्टिरिति (ख), (घ)। § कर्म्मक्षयकर इति (ग)। ¶ काममूलादिद मिति (घ)। || तस्मात्कामं विवर्ज्जयेदिति (ङ)। ** एतश्लोक. (घ) पुस्तके नास्ति, समस्तपापमार्गमिति (ग)। †† मम एवेति सर्व्वत्र पाठ।

अनाराध्य जगन्नाथं सर्व्वधातारमच्युतम्* ।
संसारसागरे मग्नाः कथं पारं गमिष्यथ ॥ ५८ ।
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभीषिताः ।
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ५९ ।
नारायण जगन्नाथ वासुदेव जनार्द्दन ।
इतीरयन्ति ये नित्यं ते वै सर्व्वत्र वन्दिताः ॥ ६० ।
अद्यापि च मुनिश्रेष्ठा ब्रह्माद्या अपि देवताः ।
प्रभावं न विजानन्ति विष्णुभक्तिरतात्मनाम्† ॥ ६१ ।
अहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यं दुरात्मनाम् ।
हृत्पद्मसंस्थितं विष्णुं न विजानन्ति सर्व्वदा ॥ ६२ ।
शृणुध्वमृषयः सर्व्वे भूयो भूयो वदाम्यहम् ।
हरिः श्रद्धावतां तुष्टो न धनैर्न च बान्धवैः ॥ ६३ ।
बन्धुमत्त्वं धनाढ्यत्वं पुत्रवत्त्वञ्च सत्तमाः ।
विष्णुभक्तिमतां नृणां भवेद्वै जन्मजन्मनि ॥ ६४ ।
पापमूलमयं देहः पापकर्म्मरतस्तथा ।
एतद्विदित्वा सततं पूजयध्वं जनार्द्दनम् ॥ ६५ ।
पुत्रमित्रकलत्राद्या बहवः साध्वसम्पदः‡ ।
हरिपूजारतानाञ्च भवन्त्येव न संशयः ॥ ६६ ।
इहामुत्र फलं प्रेप्सुः पूजयेत्सततं हरिम् ।

---

* सर्व्वमाधारमच्युतमिति (ख)। † मतिमतां मृत्यामिति (ग)। ‡ बहव स्युः सत्सम्पद इति (ग), (घ)।

इहामुत्र सुखं प्रेप्सुः परनिन्दाम्परित्यजेत्* ॥ ६७ ।
धिग्जन्म भक्तिहीनानां देवदेवे जनार्द्दने† ।
सत्पात्रदानशून्यञ्च तद्धनं धिक् पुनः पुनः ॥ ६८ ।
न नमेद्विष्णवे यस्य शरीरं जन्मभेदिने ।
पापानामाकरं तद्वै ज्ञेयं विबुधसत्तमाः ॥ ६९ ।
सत्पात्रदानरहितं यद्द्रव्यं येन रचितम् ।
सर्पेण रचितमिव इति लोकेषु निश्चितम्‡ ॥ ७० ।
तड़िल्लोलश्रिया मत्ता चणभङ्गुरशालिनः ।
नाराधयन्ति विश्वेशं पशुपाशविमोचकम् ॥ ७१ ।
सृष्टिस्तु द्विविधा ज्ञेया देवासुरविभेदतः ।
हरिभक्तियुता दैवी तद्धीना ह्यासुरी स्मृता§ ॥ ७२ ।
तस्माच्छृणुत विप्रेन्द्रा हरिभक्तिपरायणाः ।
श्रेष्ठाः सर्व्वत्र विख्याता यतो भक्तिः सुदुर्लभा ॥ ७३ ।
असूयारहिता ये तु विप्रत्राणपरायणाः¶ ।
कामादिरहिता ये तु‖ तेषां तुष्यति केशवः ॥ ७४ ।
सम्मार्ज्जनादिभिर्ये तु हरिशुश्रूषणे रताः** ।
सत्पात्रदाननिरताः प्रयान्ति पदमुत्तमम्†† ॥ ७५ ।

तस्मात्संसारतप्तानां हरिरेव परा गतिः ।
यन्नामश्रवणादेव* प्रयान्ति पदमुत्तमम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिकथनो नाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

पुनर्वक्ष्यामि माहात्म्यं देवदेवस्य चक्रिणः ।
पठतां शृण्वतां सद्यः पापराशिः प्रणश्यति* ॥ १ ॥
शान्ता जितारिषड्वर्गा योगेनाप्यनहङ्कृताः ।
यजन्ति ज्ञानरूपेण ज्ञानरूपिणमव्ययम् ॥ २ ॥
तीर्थस्नानविशुद्धा ये व्रतदानतपोमखैः ।
यजन्ति कर्मयोगेन† सर्व्वधातारमच्युतम् ॥ ३ ॥
लुब्धा व्यसनिनोऽप्याय न यजन्ति जगत्पतिम् ।
अजरामरवन्मूढास्तिष्ठन्ति नरकीटकाः ॥ ४ ॥

---

* चरणादेवेति (क), (ख) ।

---

* विनश्यतीति (ग) । † कामयोगेनेति (ख) ।

तद्विमोलश्रिया मत्ताः* ग्रथाऽहङ्कारदूषिताः† ।
न यजन्ति जगन्नाथं सर्व्वश्रेयोविधायकम् ॥ ५ ।
हरिधर्म्मरताः‡ शान्ता हरिपादाब्जसेवकाः ।
दैवात्केऽपीह§ जायन्ते लोकानुग्रहतत्पराः ॥ ६ ।
कर्म्मणा मनसा वाचा यो यजेद्भक्तितो¶ हरिम् ।
स याति परमस्थानं‖ सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम्** ॥ ७ ।
अत्रैवो††दाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
पठतां शृखताञ्चैव सर्व्वपापप्रणाशनम्‡‡ ॥ ८ ।
विप्राः शृणुध्वं चरितं यज्ञमालिसुमालिनोः ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजिमेधफलं लभेत्§§ ॥ ९ ।
कश्चिदासीत्पुरा विप्रा ब्राह्मणो रैवतेऽन्तरे¶¶ ।
देवमालिरिति‖‖ ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १० ।
सर्व्वभूतदयायुक्तो हरिपूजापरायणः ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थं धनार्ज्जनपरोऽभवत् ॥ ११ ।
अपण्यविक्रयञ्चक्रे तथा च रसविक्रयम् ।
चाण्डालाद्यैरपि तथा प्रतिग्रहपरोऽभवत् ॥ १२ ।

* तद्विभ्रंशितया मत्ता इति (ग)। † भूषिता इति (ख); दुःखिता इति (ख)। ‡ हरिकर्म्मरता इति (क), (घ)। § केऽप्यत्रैति (ख)। ¶ योऽर्थैर्देवमर्चित इति (ख)। ‖ परमानन्दमिति (घ)। ** सर्व्वपापप्रणाशनमिति (ख)। †† तत्रैवेति (घ)। ‡‡ एष श्लोक (ग) पुस्तके नास्ति। §§ लभेतेति साधु। ¶¶ रैवते विरातेति (घ)। ‖‖ वेदमालिरिति (ग), (ङ)। एवं परत्रापि।

तपसां* विक्रयश्चक्रे व्रतानां विक्रयन्तथा ।
परार्थं तीर्थगमनं कलत्रार्थमकारयत् ॥ १३ ।
कालेन गच्छता विप्रा जातौ तस्य सुतावुभौ† ।
यज्ञमाली सुमाली च‡ समानावतिशोभिनौ ॥ १४ ।
ततः पिता कुमारौ तावतिस्नेहसमन्वितः§ ।
योजयामास¶ वात्सल्याद्बहुभिः साधनैस्तथा ॥ १५ ।
देवमालिर्बहूपायैर्धनं सम्पाद्य यत्नतः ।
स्वधनं गणयामास कियत्स्यादिति वेदितुम् ॥ १६ ।
निष्ककोटिसहस्राणां कोटिकोटिगुणान्वितम्‖ ।
विगणय्य स्वयं हृष्टो विस्मितश्चा** प्यचिन्तयत् ॥ १७ ।
असत्प्रतिग्रहैश्चैवमपण्यानाञ्च विक्रयैः ।
महातपोविक्रयाद्यैरेतत्तु समुपार्ज्जितम्†† ॥ १८ ।
अद्यापि शान्तिं नापन्ना मम तृष्णातिदुःसहा ।
मेरुतुल्यसुवर्णानि चासंख्यातानि‡‡ वाञ्छति ॥ १९ ।
अहोमन्ये महाकष्ट समस्तक्लेशसाधनम्§§ ।
सर्व्वान् कामानवाप्याशु पुनरन्यच्च काङ्क्षति¶¶ ॥ २० ।
जीर्य्यन्ति जीर्य्यतः केशा दन्ता जीर्य्यन्ति जीर्य्यतः ।

---

* तपस इति बहुषु पाठः । † कालेन विप्रा जज्ञेतां चान्नौ तस्य सुतावुभाविति (ख) ‡ यज्ञमालि सुमालियेति (क), (ख), यज्ञमालि सुमाली चेति (ग) । § समन्वित इति (ङ) । ¶ पोषयामासेति (ग) । ‖ समन्वितमिति (ङ) । ** विस्मयश्चेति (क), (घ) †† एतद्धनमुपार्ज्जितमिति (ख), (ग) । ‡‡ असंख्येयानीति (ख) । §§ साधकमिति (ङ) ¶¶ (ख) पुस्तकेऽत्र अष्टौ श्लोका न सन्ति ।

चक्षुःश्रोत्रे च जीर्य्यंते तृष्णैका तरुणायते ॥ २१ ।
ममेन्द्रियाणि सर्व्वाणि मन्दभावं व्रजन्ति च ।
बलं हृतञ्च जरसा सा तृष्णा तारुण्यं गता* ॥ २२ ।
कष्टा सा वर्त्तते यस्य स विद्वानप्यपण्डितः ।
स शान्तोऽपि प्रमन्युः स्याद्धीमानप्यतिमूढधीः ॥ २३ ।
आशा भङ्गकरी पुंसामजेयाऽरातिसन्निभा ।
तस्मादाशान्त्यजेत्प्राज्ञो यदीच्छेच्छाश्वतं सुखम् ॥ २४ ।
बलन्तेजो यशश्चैव विद्यां शौर्य्यञ्च दृढताम्† ।
तथैव सुकुले जन्म आशा हन्त्यतिवेगतः ॥ २५ ।
नृणामाशाभिभूतानामाश्चर्य्यमिदमुच्यते ।
किञ्चिद्दत्वाऽपि चाण्डाल‡स्तस्मादधिकतां गतः ॥ २६ ।
आशाभिभूता ये मर्त्त्या महामोहाः शुचोद्धताः§ ।
अवमानादिकं दुःखं न जानन्ति यदप्यहो ॥ २७ ।
तथाप्येवं बहुक्लेशैरेतद्धनमुपार्जितम्¶ ।
शरीरमपि जीर्णञ्च जरसाऽपहृतं बलम् ॥ २८ ।
इतःपरं‖ यतिष्यामि परलोकार्थमादरात् ।
एवं निश्चित्य विप्रेन्द्रा धर्म्ममार्गरतोऽभवत् ॥ २९ ।

---

* तृष्णैका तरुणायते इति (ग)। † विद्या मानमेति (ख), (ग), (ङ)। ‡ किञ्चिद्दत्वा न चाण्डाल इति (घ)। § महामोहेन चोदिता इति (ग)। ¶ यत्नेनानुपार्जितमिति (ख)। ‖ अत परमिति (घ)।

सद्यएव धनं* सर्व्वं चतुर्द्धा व्यभजत्ततः† ।
स्वयन्तु भागद्वितयमर्ज्जिकत्वादपाहरत् ॥ ३० ।
शेषन्तु‡ भागद्वितयं पुत्रयोरुभयोर्ददौ§ ।
स्वेनार्ज्जितानां पापानां नाशं कर्त्तुमनास्तदा ॥ ३१ ।
प्रपातड़ागारामांश्च तथा देवगृहान् बहून् ।
अन्नादीनाञ्च¶ दानानि गङ्गातीरे चकार सः ॥ ३२ ।
एवं धनविशेषञ्च विश्राण्य हरिभक्तिमान् ।
नरनारायणस्थानं जगाम तपसे वनम् ॥ ३३ ।
तत्रापश्यन्महारण्ये आश्रमं मुनिसेवितम् ।
फलितैः पुष्पितैश्चैव शोभितं वृक्षसङ्कुलैः ।
गृणद्भिः परमं ब्रह्म शास्त्रचिन्तापरैस्तथा ।
परिचर्य्यापरैर्वृद्धैः||र्मुनिभिः परिशोभितम् ॥ ३४ ।
गृणन्तं परमं ब्रह्म तेजोराशिं ददर्श ह ।
शमादिगुणसंयुक्तं रागादिरहितं मुनिम् ॥ ३५ ।
शीर्णपर्णाशनं दृष्ट्वा देवमालिर्ननाम तम् ।
तस्य जानन्तिरागन्तोः कल्पयामास चार्हणम् ॥ ३६ ।
कन्दमूलफलाद्यैस्तु नारायणधिया तदा ।
कृतातिथ्यक्रियस्तेन देवमालिः कृताञ्जलिः ।

---

* सत्येन तद्धनमिति (क), (घ) ; सद्य एतद्धनमिति (ख), (ग) । † ततैति (ख), (ग) । ‡ शेषञ्चेति बहुषु पुस्तकेषु पाठ । § उभयोरपीति (क), (ख), (ङ) । ¶ धर्मादीनाञ्चेति (क), दीनाभानाञ्चेति (ख) । || वर्य्यैरिति (क), (ङ) ; चापीति (ख) ।

विनयावनतो भूत्वा प्रोवाच वदतां वरम्* ॥ ३७ ।
भगवन् कृतकृत्योऽस्मि विगतं कल्मषं मम ।
मामुद्धर महाभाग ज्ञानदानेन पण्डित ॥ ३८ ।
एवमुक्तस्ततस्तेन जानन्तिर्मुनिसत्तमः ।
उवाच प्रहसन्† वाणीं देवमालिं गुणान्वितम् ॥ ३९ ।

जानन्तिरुवाच ।

शृणुष्व विप्रशार्दूल संसारच्छेदकारणम् ।
प्रवक्ष्यामि समासेन दुर्लभं दुष्कृतात्मनाम् ॥ ४० ।
भज विष्णुं परं नित्यं‡ स्मर नारायणं प्रभुम् ।
परापवादं पैशुन्यं कदाचिदपि मा कृथाः ॥ ४१ ।
परोपकारनिरतः§ सदा भव महामते ।
हरिपूजापरश्चैव त्यज मूर्खसमागमम्¶ ॥ ४२ ।
कामं क्रोधञ्च लोभञ्च मोहञ्च मदमत्सरौ ।
परित्यज्यात्मवल्लोकं मत्वा‖ शान्तिं गमिष्यसि ॥ ४३ ।
असूयां परनिन्दाञ्च कदाचिदपि मा कृथाः ।
दम्भाचारमहङ्कारं नैष्ठुर्य्यञ्च** परित्यज ॥ ४४ ।
दयां कुरुष्व भूतेषु शुश्रूषाञ्च तथा सताम् ।

---

* अतः परं (ख) पुस्तके देवमालिकथाधित्यधिकः पाठो वर्त्तते । † बहुमन्यान- इति (घ) । ‡ परानन्दमिति (ङ) । § परापवादविरत इति (ख) । ¶ (ग) पुस्तकेऽतः परं श्लोकद्वयं नास्ति । ‖ गत्वेति (क), (ख), (घ) ; दृष्टेति (ग) । ** निष्ठुरत्व परित्यजेति (क), (ख), (ग), (ङ) ।

त्वया कृतार्थ* धर्मान्वै† यथार्थं वद पृच्छताम्‡ ॥ ४५ ।
अनाचारपरान्दृष्ट्वा नोपेक्षां कुरु शक्तितः§ ।
पूजयस्वातिथीन्नित्यं स्वयमेवाऽविरोधतः ॥ ४६ ।
पत्रैः पुष्पैः फलैर्व्वापि दूर्व्वाभिः पल्लवैस्तथा ।
पूजयस्व¶ जगन्नाथं नारायणमकामतः‖ ॥ ४७ ।
देवानृषीन् पितॄंश्चैव तर्पयस्व** यथाविधि ।
अग्नेश्च विधिवद्विप्र परिचर्य्यापरो भव ॥ ४८ ।
देवतायतने नित्यं सम्मार्ज्जनपरो भव†† ।
तथोपलेपनञ्चैव‡‡ कुरुष्व सुसमाहितः ॥ ४९ ।
शीर्णस्फुटितसन्धानं कुरु देवगृहे सदा ।
मार्गशोभाञ्च§§ दीपञ्च विष्णोरायतने कुरु ॥ ५० ।
कन्दमूलफलैर्वापि सदा पूजय माधवम्¶¶ ।
प्रदक्षिण‖‖नमस्कारैस्तोत्राणां पठनैस्तथा ॥ ५१ ।
पुराणश्रवणञ्चैव पुराणपठनन्तथा ।
वेदान्तपठनञ्चैव कुरुष्व प्रत्यहं द्विज ॥ ५२ ।
एवं स्थिते तव ज्ञानं भविष्यत्युत्तमोत्तमम् ।
ज्ञानात्समस्तपापानां*** मोक्षमाहुर्विपश्चितः ॥ ५३ ।

---

* कृतार्थेति (ग) । † धर्मार्थमिति (घ) । ‡ एष श्लोक, परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च (क) पुस्तके नास्ति । § पण्डित इति (घ) । ¶ पूजयध्वमिति (क), (ङ) । ‖ मनामय-मिति (ख) । ** तर्पयध्वमिति (क) । †† एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति । ‡‡ चापीति (ङ) । §§ मार्गशोभानेति (घ) । ¶¶ केशवीमीत (ग) । ‖‖ प्रदीक्षणैरीत (ख) । *** पापघ्नेति (क), (ख), (ग), (ङ) ।

सूत उवाच।

एवं प्रबोधितस्तेन देवमालिर्महामतिः।
तदा ज्ञानरतोनित्यं ज्ञानलेशमवाप्तवान्॥ ५४।
देवमालिः कदाचित्तु ज्ञानलेश*प्रचोदितः।
कोऽहं मम क्रिया केति स्वयमेव विचारयन्†॥
मम जन्म कथं जातं रूपञ्चोदृग्विधं मम‡।
एवं विचारयामास अहमेकोऽथवा बहु§॥ ५५।५६।
अनिश्चितमतिः सद्योदेवमालिर्द्विजोत्तमः।
पुनर्जानन्तिमागत्य¶ प्रणम्य समुवाच ह‖॥ ५७।

देवमालिरुवाच।

मम चित्तमतिभ्रान्तं** गुरो ब्रह्मविदां वर।
कोऽहं मम क्रिया का वा†† मम जन्म कथं वद॥ ५८।

जानन्तिरुवाच।

सत्यमाह महाभाग चित्तभ्रान्तं सुनिश्चितम्।
अविद्यानिलयं चित्तं कथं सद्भावमेयति॥ ५९।
ममेति गदितं‡‡ यत्तु तदपि भ्रान्तिरिष्यते§§।
अहङ्कारोमनोधर्म्म आत्मनो न हि पण्डित॥ ६०।
पुनर्यैकोऽहमित्युक्तं देवमाले त्वया मुने।

---

* माप्राधेनेति (ख)। † स्वयमेवाविचारयदिति (ग), (ङ)। ‡ कीदृग्विधर्ममेति (ङ)। § चिन्ताकुलितमानस इति (ख)। ¶ आगम्येति बहुषु पाठः। ‖ प्रणम्येत दुवाच इति (क), (ख), प्रणम्येदमुवाच इति (ग), (ङ)। ** अतिक्रान्तमिति (क)। †† क्रिया का चेति बहुषु पाठः। ‡‡ गर्वितमिति (क)। §§ भ्रान्तमिथ्यने इति (घ)।

नामजात्यादिशून्यस्य कथं नाम करोम्यहम् ॥ ६१ ।
अपरिच्छिन्नभावस्य* निर्गुणस्य परात्मनः ।
नीरूपस्याप्रमेयस्य कथं रूपादि† कथ्यते ॥ ६२ ।
परं ज्योतिःस्वरूपस्य‡ कथं नाम करोम्यहम्§ ।
अपरिच्छिन्नभावस्य¶ कथ्यते‖ वा** कथं क्रिया ॥ ६३ ।
स्वप्रकाशात्मनो विप्र नित्यस्य परमात्मनः ।
अनन्तस्याक्रियाख्यस्य†† कथं जन्म च कथ्यते ॥ ६४ ।
ज्ञानस्य वेद्यमजरं परं ब्रह्म सनातनम् ।
परिपूर्णमदानन्द तस्मात्त्वं यज हे द्विज‡‡ ॥ ६५ ।
तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थ§§ज्ञानं मोक्षस्य साधनम् ।
ज्ञाने चानाहते¶¶ सिद्धे सर्व्वं ब्रह्ममयम्भवेत्‖‖ ॥ ६६ ।
एवम्प्रबोधितस्तेन देवमालिर्मुनीश्वरः*** ।
सुमोच††† पश्य‡‡‡न्नात्मानमात्मन्येवाच्युतम्प्रभुम् ॥६७।
उपाधिवर्ज्जितं ब्रह्म स्वप्रकाश§§§ निरञ्जनम् ।

---

* अरूपस्य स्वभावस्येति (क), (ख), (ग), (ङ) । † रूपाणीति (घ) । ‡ स्वभावस्येति (घ) । § परिपूर्णाव्ययात्मन इति (ग) । ¶ अविच्छिन्नस्वभावस्येति (ग) । ‖ कथ्यन्ते इति (ङ) । ** चेति बहुषु पाठ । †† अतिपापस्येति (ख), अक्रियस्यैवेति (ग) । ‡‡ यजस्व द्विजेति (क), तुष्यदिह द्विज इति (ख), (ङ), तस्मान्नान्यदिह द्विजेति (ग) । §§ तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थेति (ख) । ¶¶ ज्ञाने त्वनाहते इति (ग) । ‖‖ ब्रह्मसम भवेदिति (क), (ख), (ङ) । अत परं (ख) पुस्तके सूत उवाचेति पाठो दृश्यते । *** मुनीश्वर इति (क), (ख) । ††† मुमोदेति (क), (ख), (ग), (ङ) । ‡‡‡ जानन्निति (ख) । §§§ चिदानन्दमिति (ग) ।

अहमेवेति निश्चित्य परां शान्तिमवाप्तवान् ॥ ६८ ।
ततश्च व्यवहारार्थं देवमालिर्मुनीश्वरम् ।
गुरुं प्रणम्य जानन्तिं सदा ध्यानपरोऽभवत् ॥ ६९ ।
गते बहुतिथे काले देवमालिर्महामतिः ।
वाराणसीम्पुरीम्प्राप्य परं मोक्षमवाप्तवान् ॥ ७० ।
य इमं पठतेऽध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ।
स्वकर्म्मपाशविच्छेदं सम्प्राप्य सुखमश्नुते ॥ ७१ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे विष्णुमाहात्म्यवर्णने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

देवमालेः सुतौ मोक्षौ यावुभौ मुनिसत्तमाः ।
वज्रमालिः सुमालीति* तयोः कर्म्माधुनोच्यते ॥ १ ।
तयोराद्यो वज्रमालिर्विभेद पितृसञ्चितम् ।
धनं द्विधा कनिष्ठस्य भागमेकन्ददौ तदा ॥ २ ।
सुमाली तद्धनं सर्व्वं व्यसनाभिरतस्तदा ।
अमज्जनादिभिश्चैवं† नाशयामास सोऽपि‡ द्विजाः ॥ ३ ।

---

* सुमाली चेति (ग) । † स्वच्छन्दादिभिर्वृत्तैः (ख), (ग) । ‡ हि द्विजा इति (ख) ।

गीतवाद्यरतो नित्यं मद्यपानरतोऽभवत्।
वेश्याविभ्रमलुब्धोऽ*सौ परदाररतोऽभवत्॥ ४।
तस्मिन्नाशे समायाते हिरण्ये पितृसञ्चिते।
अपहृत्य परद्रव्यं वारस्त्रीनिरतोऽभवत्॥ ५।
दृष्ट्वा सुमालिनः शीलं यज्ञमालिर्महामतिः।
बभूव दुःखितो गाढ़†मनुजञ्चेदमब्रवीत्‡॥ ६।
अलमत्यन्तकष्टेन वृत्तेनानुज मत्कुले§।
त्वमेक एव दुष्टात्मा महापापरतोऽभवः॥ ७।
एवन्निवारयन्तञ्च बहुशोऽ¶ भ्रातरन्ततः।
हनिष्यामीति निश्चित्य खड्गहस्तः‖ कचेऽग्रहीत्॥ ८।
ततो हाहारवो जज्ञे** नगरे मुनिसत्तमाः।
बबन्धुर्नागराश्चैनं कुपितास्ते सुमालिनम्॥ ९।
यज्ञमालिरमेयात्मा पौरान् सम्प्रार्थ्य दुःखितः।
बन्धनान्मोचयामास भ्रातृस्नेहविमोहितः††॥ १०।
यज्ञमालिः पुनर्यापि बिभिदे‡‡ स्वधनं द्विधा।
आददे स्वयमर्द्धञ्च ददावर्द्धं कनीयसे§§॥ ११।
सुमाली त्वतिमूढ़ात्मा तद्धनेनापि सत्तमाः।

---

* दुष्ट इति (ख)। † गाढ़मिति (ग)। ‡ (ख) पुस्तकेऽत्र यज्ञमालिरुवाचेत्य धिक. पाठो वर्त्तते। § यत्कुले इति (घ)। ¶ स कष्ट इति (ख)। ‖ खड्गभृत् इति (क), खड्गभृत् से कटं इति (ख); खड्गं गृहीत्वमिति (ग)। ** इत्यीमहानिति (घ)। †† भ्रातृ. स्नेहविमोहित इति (ख); भ्रातृस्नेहेन मोहित इति (ग)। ‡‡ बिभेद इति (ख)। §§ कनीयस इति (ग), (घ)।

पूर्व्वैः* पापण्डचाण्डालैर्बुभुजे च मदोद्धतः ॥ १२ ।
असतामुपभोगाय दुर्ज्जनानां विभूतयः ।
पिचुमर्द्दः फलाढ्योऽपि काकैरेवेह भुज्यते† ॥ १३ ।
भ्रात्रा दत्तं धनम्प्राप्य सुमाली मत्ततां गतः ।
शर्करासहितं दुग्धं पीत्वेव पवनाशनः ॥ १४ ।
सुमाली ह्यतिमूढ़ात्मा चाण्डालत्वमुपागतः‡ ।
मद्यमानप्रमत्तश्च गोमांसादीन्यभक्षयत् ॥ १५ ।
त्यक्तोबन्धुजनैः सर्व्वैश्चाण्डालस्त्रीसमन्वितः ।
राज्ञाऽपि बाधितश्चाऽपि प्रपेदे निर्ज्जनं वनम् ॥ १६ ।
यज्ञमालिः सुधीर्विप्रः सदा धर्म्मरतोऽभवत् ।
अवारितं ददावन्नं सत्सङ्गगतकल्मषः ॥ १७ ।
पित्रा कृतानि सर्व्वाणि तड़ागादीनि सत्तमाः ।
अपालयद्यज्ञमालिः सत्यधर्म्मपरायणः ॥ १८ ।
विश्राणितं धनं सर्व्वं यज्ञमालेर्महात्मनः ।
सत्यान्नदाननिष्ठस्य धर्म्ममार्गप्रवर्त्तिनः ॥ १९ ।
अहो सदुपभोगाय§ सज्जनानां विभूतयः ।
कल्पवृक्षफलं सर्व्वममरैरेव भुज्यते¶ ॥ २० ।
धनं विश्राण्य धर्म्मार्थं यज्ञमालिर्महामतिः ।
नित्यं विष्णुगृहे सम्यक् परिचर्य्यापरोऽभवत् ॥ २१ ।

---

* मूर्खैरिति (ख), (ग) । † विभुज्यते इति (क) ; हि भुज्यते इति (ख) । ‡ एत दर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति । § समुपभोगायेति (ख) । ¶ अत्र भुज्यते इति (ख) ।

कालेन गच्छता तौ तु वृद्धभावमुपागतौ ।
यज्ञमालिः सुमाली च एककालमृतौ द्विजाः* ॥ २२ ।
हरिपूजारतस्यास्य यज्ञमालेर्महात्मनः ।
हरिः सम्प्रेषयामास विमानशतमुत्तमम् ॥ २३ ।
दिव्यं विमानमारुह्य यज्ञमालिर्महामतिः ।
पूज्यमानः सुरगणैस्तूयमानो मुनीश्वरैः ॥
गन्धर्वैर्गीयमानश्च अप्सरोभिश्च सेवितः ।
कामधेन्वाकृष्यमाणश्चित्राभरणभूषितः ॥
कोमलैस्तुलसीमाल्यैर्भूषितस्तेजसां निधिः ।
गच्छन्विष्णुपुरन्तूर्णमनुजं पथि दृष्टवान्† ॥ २४-२६ ।
ताड्यमानं यमभटैः क्षुत्तृष्णापरिपीड़ितम् ।
प्रेतभूतं विवस्त्रञ्च दृष्टवान्पाशवेष्टितम् ॥ २७ ।
इतस्ततः प्रधावन्तं विलपन्तं स्वकर्म च ।
क्रोशन्तञ्च रुदन्तञ्च व्रजन्तं पथि दृष्टवान्‡ ॥ २८ ।
यज्ञमालिर्दयायुक्तो हरिदूतान् समागतान्§ ।
कोऽयं भटैर्बाध्यमान इत्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ २९ ।
अथ ते हरिदूतास्तं यज्ञमालिं महौजसम् ।
असौ सुमाली भ्राता ते पापात्मा इत्यबोधयन्¶ ॥ ३० ।
यज्ञमालिः समाकर्ण्य आख्यातं विष्णुकिङ्करैः ।

---

* मृतावुभाविति (ख) । † दृष्टवान् पथीति (ग) । ‡ २७।२८ श्लोकौ (ख) पुस्तके न स्तः । § समीपगानिति (ग) । ¶ अचोदयन्निति (क), अबोधितेति (ग) ।

मनसा दुःखमापन्नः पुनः पप्रच्छ चापि तान्* ॥ ३१ ।
कथमस्य भवेन्मोक्षो ह्यर्ज्जितैः† पापसञ्चितैः ।
तदुपायं वदध्वं मे शीघ्रं यूयं हि बान्धवाः‡ ॥ ३२ ।
सख्यं साप्तपदीनं स्यादित्याहुर्धर्मकोविदाः ।
तस्मान्मे बान्धवा यूयमप्रार्थितसमागताः§ ॥ ३३ ।
यज्ञमालेर्वचः श्रुत्वा विष्णुदूतेन¶ दयापरः ।
पुनः स्मितमुखो भूत्वा यज्ञमालिं हरिप्रियम्‖ ॥ ३४ ।

विष्णुदूत उवाच ।

यज्ञमाले महाभाग नारायणपरायण ।
उपायं तव वक्ष्यामि शृणुष्व वदतो मम** ॥ ३५ ।
कृतन्तु सुमहत्कर्म्म त्वया प्राक्तनजन्मनि ।
प्रवक्ष्यामि समासेन शृणुष्व सुसमाहितः ॥ ३६ ।
पुरा त्वं वैश्यजातीयो नाम्ना विश्वम्भरः स्मृतः ।
त्वया कृतानि पापानि महान्त्यगणितानि वै ॥ ३७ ।
स्वकर्म्मकामनाहीनो मातापित्रोस्तयोज्झकः ।
एकदा बन्धुभिस्त्यक्तः शोकसन्तापपीड़ितः†† ।
क्षुधाग्निनाऽपि सन्तप्तः प्राप्तवान्हरिमन्दिरम् ॥ ३८ ।

---

* रैजित इति (क), (ख), वैदितु इति (ग) । † स्वार्ज्जितैरिति (ख) । ‡ शीदतीव हि बान्धव इति (ख) । § तदुपाय वदस्व मे इति (क), (ख), वदाख मे इति (ग) । अत पर (ख) पुस्तके सूत उवाच इत्यधिक पाठोऽस्ति । ¶ हरिदूत इति बहुपु पाठ । ‖ उवाचेति क्रियापदमूह्यम् । ** गदतो ममेति (क), (ख), (ग) । †† शोकताप प्रपीडित इति (ख) ।

तत्र दृष्टिसमुद्भूतं कर्दमं हातुमिच्छता* ।
निवारितस्त्वया सोऽपि उपलेपनतां गतः ॥ ३९ ।
उपोषितश्च तद्रात्रौ तस्मिन्देवालये द्विजाः ।
सर्पेण दंशितस्तत्र प्रातः पञ्चत्वमागतः ॥ ४० ।
तेन पुण्यप्रभावेण उपलेपनजेन ते ।
विप्रजन्म च तत्रापि हरिभक्तिरचञ्चला ॥ ४१ ।
कल्पकोटिशतं साग्रं निर्व्विश्य‡ हरिसन्निधौ ।
तत्रैव स्थान§मासाद्य परं मोक्षं गमिष्यसि ॥ ४२ ।
अनुजं पातकिष्ठेहं यत्तु मोक्तुमिहेच्छसि¶ ।
उपायं तत्र वक्ष्यामि‖ तच्छृणुष्व महामते** ॥ ४३ ।
गोचर्म्ममात्रभूमेस्तु उपलेपनजं फलम् ।
दत्त्वोद्धर महाभाग तस्माच्छ्रेयो भविष्यति ॥ ४४ ।
एवमुक्तस्ततस्तेन यज्ञमालिर्महामतिः ।
देवदूतोक्तमात्रन्तु†† ददौ तस्मै फलन्तदा ॥ ४५ ।
विनष्टमभवत्तस्य पापजालं मुनीश्वराः ।
यमाज्ञाकारिण‡‡ सर्व्वे तं विमुच्य प्रदुद्रुवुः ॥ ४६ ।
विमानमागतं सद्यः सर्व्वभोगसमन्वितम् ।
समारुह्य‡‡ सुमाली च§§ मुमुदे देववत्तदा ॥ ४७ ।

---

* हातुमिच्छयेति (ग) । † दष्ट इति साधु । ‡ निर्व्वर्त्येति (घ) । § मोक्ष मासाद्येति (ग) । ¶ यस्य मोचितुमिच्छसीति (ख) । ‖ उपायन्तु प्रवक्ष्यामीति (ख) । ** एष श्लोक (ग) पुस्तके नास्ति । †† देवदूतोक्तमात्रस्त्विति (ग) । ‡‡ समारुह्येमि (क), (ग) । §§ स इति (क) ।

तावुभौ भ्रातरौ विप्रा देववृन्दनमस्कृतौ* ।
अवापतुर्महाप्रीतिं समालिङ्ग्य परस्परम् ॥ ४८ ।
यज्ञमालिः सुमाली च स्तूयमानौ महर्षिभिः ।
गीयमानौ च गन्धर्व्वैर्विष्णुलोकमुपागतौ† ॥ ४९ ।
अवाप हरिसारूप्यं सुमाली द्विजसत्तमाः ।
यज्ञमालिश्च धर्म्मात्मा हरिसारूप्यतामगात् ॥ ५० ।
भुक्त्वा भोगांश्चिरं तत्र यज्ञमालिर्महामतिः ।
तत्रैव ज्ञानसम्पन्नः परं मोक्षमुपागतः ॥ ५१ ।
सुमाली च महाभागो विष्णुलोके युगायुतम्‡ ।
स्थित्वा भूमिं पुनः प्राप्य भूयोविप्रत्वमागतः ॥ ५२ ।
यज्ञानियाज§ तत्रैव मोक्षार्थं विष्णुतत्परः ।
समस्तव्रतदानानि धर्म्मांश्च कृतवांस्तथा ॥ ५३ ।
हरिपूजापरो नित्यं हरिनामपरायणः¶ ।
व्याहरन् हरिनामानि प्रपेदे जाह्नवीतटम् ॥ ५४ ।
तत्र स्नातश्च‖ गङ्गायामिष्ट्वा** विश्वेश्वरं प्रभुम् ।
अवाप परमं स्थानं योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ५५ ।
अतिशुद्धकुले जातो गुणवान्वेदपारगः ।
सर्व्वसम्पत्समायुक्तो हरिपूजापरायणः ॥ ५६ ।††

---

* अत परं (ख) पुस्तके सार्द्धश्लोकद्वयं नास्ति । † विष्णुलोकं समागताविति (क) । ‡ विष्णुलोके च शाश्वते इति (ख) । विष्णुलोकमुपागत इति (ङ) । § यज्ञानियाज सुब्रह्मनिति (ग) । ¶ हरिपूजापरायण इति (घ) । ‖ तत्र स्थितश्चेति (ख) । ** इष्टेति (क), (ख), (ग), (ङ) । †† एष श्लोकः (क), (ग), (घ) पुस्तकेषु नास्ति ।

उपलेपनमाहात्म्यं कथितं वो मुनीश्वराः ।
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन पूजयध्वं जनार्द्दनम् ॥ ५७ ।
न तेषां नरक विप्राः* ये प्रपन्ना जनार्द्दनम् † ।
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन सम्पूज्यो जगतां पतिः ॥ ५८ ।
अकामादपि‡ ये विष्णोः सक्कत्पूजां प्रकुर्व्वते ।
न तेषां भवबन्धस्तु कदाचिदपि जायते ॥ ५९ ।
हरिपूजारतान्§ यस्तु हरिबुद्ध्या प्रपूजयेत् ।
तं पूजयन्ति¶ विप्रेन्द्रा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ६० ।
हरिभक्तिपराणान्तु सङ्गिनां‖ सङ्गमात्रतः ।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो महापातकवानपि ॥ ६१ ।
हरिपूजापराणान्तु हरिनामरतात्मनाम्** ।
शुश्रूषानिरता यान्ति पापिनोऽपि परां गतिम् ॥ ६२ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

---

* न तेषाञ्च रजो विप्रा इति (क), (ङ) । † एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।
‡ कदाचिदपीति (ग) । § हरिपूजापरानिति (ख), हरिभक्तिरतानिति (ग) । ¶ तस्य तुष्यन्तीति (क), तस्मात् पूज्यन्तीति (ख), तस्य पूज्यन्तीति (ग), (घ), एतत्तु आर्षं, तेन पूज्यन्ते इति साधु । ‖ योगिनामिति (ङ) । ** हरिभक्तिपरा ये च हरिनामरता स्वपीति (ख) ।

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

सूत उवाच।

भूयः शृणुत* विप्रेन्द्रा माहात्म्यं कमलापतेः।
कस्य नो जायते प्रीतिः श्रोतुं हरिकथामृतम् ॥ १ ॥
नराणां विषयार्त्तानां† ममताकुलचेतसाम्‡।
एकमेव हरेर्नाम सर्व्वपापप्रणाशनम्§ ॥ २ ॥
सकृदा न नमेद्यस्तु विष्णवे कर्म्महारिणे।
शवोपमं तं जानीयात्कदाचिदपि नालपेत् ॥ ३ ॥
हरिपूजाविहीनस्तु यस्य वेश्म द्विजोत्तमाः।
श्मशानसदृशं विद्यान्न कदाचिद्विशेच्च तत् ॥ ४ ॥
हरिपूजाविहीनाश्च वेदविद्वेषिणस्तथा।
द्विजगोद्वेषिणश्चैव¶ राक्षसाः परिकीर्त्तिताः ॥ ५ ॥
यो वा को वापि विप्रेन्द्राः विप्रद्वेषपरायण‖।
यद्यर्च्चयति** गोविन्दं सा पूजा विफला भवेत् ॥ ६ ॥
अभ्यर्थयोविघातार्थं†† येऽर्च्चयन्ति जनार्द्दनम्।
सा पूजा‡‡ सुमहाभागाः पूजकानाम्तु हन्ति वै ॥ ७ ॥

---

* शृणुध्वमिति (ख), (ग)। † विषयार्थानामिति (क), विषयाधीनामिति (ख); विषयान्धानामिति (ग), विषनीक्तानामिति (ङ)। ‡ ममता गतचेतसामिति (ख)। § सर्व्वपातकनाशनमिति (ङ)। ¶ चापीति बहुषु पाठ। ‖ विष्णुद्वेषपरायण इति (ङ)। ** अभ्यर्च्चयतीति (घ)। †† विनाशार्थमिति (ग)। ‡‡ सा पूजाऽपीति (ख), सा तु पूजेति (ग)।

हरिपूजापरो यस्तु यदि पापं करोति वै ।
तमेव विष्णुद्वेष्टारं प्राहुस्तत्त्वार्थकोविदाः ॥ ८ ॥
ये विष्णुनिरताः शान्ता लोकानुग्रहतत्पराः ।
सर्व्वभूतदयायुक्ता विष्णुरूपाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ९ ॥
कोटिजन्मार्ज्जितैः पुण्यैर्विष्णुभक्तिः प्रजायते ।
दृढ़भक्तिमतां* विष्णौ† पापबुद्धिः कथं भवेत् ॥ १० ॥
जन्मकोट्यर्ज्जितं‡ पापं हरिपूजारतात्मनाम् ।
क्षीणं याति क्षणादेव तेषां स्यात्पापधीः कथम् ॥ ११ ॥
विष्णुभक्तिविहीना ये चाण्डालाः परिकीर्त्तिताः ।
चाण्डाला अपि वै पूज्या§ हरिभक्तिपरायणाः ॥ १२ ॥
नराणां विषयान्धानां¶ सर्व्वदुःखविनाशिनी ।
हरिसेवेति विख्याता भक्तिमुक्तिप्रदायिनी‖ ॥ १३ ॥
सङ्गान्मोहात्तथा** लोभादज्ञानाद्वापि यो नरः ।
विष्णोरुपासनं कुर्यात्सोऽक्षयं स्वर्गमश्नुते ॥ १४ ॥
हरिपादोदकं यस्तु कणमात्रन्तु धारयेत् ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु विष्णोः प्रियतरोभवेत्†† ॥ १५ ॥
अकालमृत्युशमनं सर्व्वव्याधिविनाशनम्‡‡ ।

---

* दृढबुद्धिमतामिति (क), (ख), (ग), (ङ) । † तेषामिति (ङ) । ‡ कोटिजन्मार्ज्जितमिति (ग) । § अपि वै श्रेष्ठा इति (क), (ग) । ¶ विषयार्त्तानामिति (क), (ङ) ; अपि वै ग्रह्या इति (ग) ; विषयाधीनामिति (ख) । ‖ (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति । ** ज्ञानतोऽपि भयादिति (क), (ख), (ङ) ; ज्ञात्वा द्वेषाद्भयादिति (ग) । †† प्रियतरस्तथेति बहुषु पाठः । ‡‡ सर्व्वव्याधिविवर्ज्जितमिति (ग) ।

सर्व्वदुःखोपशमनं हरिपादोदकं शुभम्॥ १६।
नारायणपरं धाम ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती॥ १७।

सूत उवाच।

आसीत्पुरा कृतयुगे कणिको* नाम लुब्धकः।
परदारपरस्वापहरणे सततोद्यतः†॥ १८।
परनिन्दापरो नित्यं जन्तुपीड़ारतः सदा‡।
हतवान्ब्राह्मणान् गाश्च शतशोऽथ सहस्रशः॥ १९।
देवस्वहरणे नित्यं परस्वहरणे तथा।
उद्युक्तो वर्त्तते§ विप्राः कीणाशानामधीश्वरः॥ २०।
तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुमहान्ति च।
न तेषां शक्यते वक्तुं संख्या वत्सरकोटिभिः॥ २१।
स कदाचिन्महापापो¶ जनानामन्तकोपमः||।
सौवीरराज्ञः** नगरं सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितम्॥
योषिद्भिर्भूषिताभिश्च†† सरोभिर्निर्म्मलोदकैः।
अलङ्कृतं विपणिभिर्ययौ देवपुरोपमम्॥ २२।२३।
तस्योपवनमध्यस्थं रम्यं केशवमन्दिरम्।

---

* कालकी नामेति (ग)। † परद्रव्यहरणे सततोद्यत इति बहुषु पाठः। ‡ तथेति (ख), (ग)। § सर्व्वदेति (क), (ख), (ङ), सततमिति (ग)। ¶ महापापीति (क), (ङ)। || अन्तिके श्रुतमिति (क), (ख), (ङ)। ** सौवीरं नामेति (ख), सौवीरराज्ञ इति (ग)। †† भूषितश्चैवेति (घ)।

छादितां हेमकलशैर्दृष्ट्वा व्याधो मुदं ययौ ॥ २४ ।
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनि च विनिश्चितः* ।
जगाम विष्णुभवनं चौर्य्यार्थलोलुपः† ॥ २५ ।
तत्रापश्यद्द्विजवरं शान्तं तत्त्वार्थकोविदम् ।
परिचर्य्यापरं विष्णोरुतङ्कं तपसां निधिम् ॥ २६ ।
एकाकिनं दयालुं‡ निस्पृहं ध्यानलोलुपम् ।
दृष्ट्वाऽसौ लुब्धको मेने तं चौर्य्यस्यान्तरायिकम्§ ॥ २७ ।
देवस्य द्रव्यजातन्तु समादातुमना निशि ।
उतङ्कं हन्तुमारेभे विधृतासि¶र्मदोद्धतः ॥ २८ ।
पादेनाक्रम्य तद्वक्षो निगृह्य पाणिना कचम्‖ ।
एवङ्कृतमतिं** तन्तु उतङ्कः प्रेक्ष्य चाब्रवीत् ॥ २९ ।
भो भोः साधो वृथा मां त्वं हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराधन्ते†† कृतं तद्वद लुब्धक‡‡ ॥ ३० ।
कृतापराधिनो लोके§§ हिंसां कुर्व्वन्ति यत्नतः ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि पापिनम् ॥ ३१ ।
विरोधिष्वपि मूर्खेषु निरीक्ष्यावस्थितान् गुणान् ।

---

* विनिश्चितमिति (घ) । † चौर्य्यलोलुप इति (ख), (ग) । ‡ दयालुं तमिति (ख), दयालुञ्चेति (ग) । § तच्चौर स्वर्णहारकमिति (ख), चौरस्यान्तरायिणमिति (ग) । ¶ विधृतासिरिति (ख) । ‖ कच निगृह्य पाणिनेति (ख), जटां सगृह्य पाणिनेति (ग) । ** हन्तुं कृतमतिमिति (ग) । †† अपराधशब्दस्य क्लीवत्वमार्षम्, किमपराद्ध ते इति (ख), (ङ) पुस्तकयो पाठ । ‡‡ लुब्धक तद्वदेति (ङ) । §§ लोका इति (ख), (ग) ।

विरोधं नापि गच्छन्ति* सज्जनाः शान्तचेतसः ॥ ३२ ।
बहुधा बाध्यमानोऽपि यो नरः चमयान्वितः ।
तमुत्तम नरं प्राहुर्विष्णोः प्रियतरं तथा ॥ ३३ ।
सुजनो न याति वैरं परहितवुद्धिर्विनाशकालेऽपि† ।
छेदेऽपि चन्दनतरुर्वासयति मुखं कुठारस्य‡ ॥ ३४ ।
अहो विधिर्वै बलवान् बाधते बहुधा जनान् ।
सर्व्वसङ्गविहीनोऽपि बाध्यते च दुरात्मना§ ॥ ३५ ।
अहो निष्कारणं लोके बाधन्ते पिशुना जनान् ।
तत्रापि साधून् बाधन्ते न समानान्कथञ्चन¶ ॥ ३६ ।
मृगमीनसज्जनानां तृणजलसन्तोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति‖ ॥ ३७ ।
अहो बलवती माया मोहयत्यखिलं जगत् ।
पुत्त्रमित्रकलत्रार्थं सर्व्वदुःखे** नियोजति†† ॥ ३८ ।
परद्रव्यापहारेण कलत्रं पोषितं तु यैः ।
अन्ते तत्सर्व्वमुत्सृज्य एक एव प्रयाति वै ॥ ३९ ।
मम माता मम पिता मम भार्य्या ममात्मजः‡‡ ।

---

* गच्छन्तीति (क), नाधिगच्छन्तीति (ग)। † विनाशनेऽपीति (घ), तत्र छन्दोदोष। ‡ एष श्लोको (ङ) पुस्तके नास्ति। श्लोक एष प्रक्षिप्त इत्यनुमीयते। § बाध्यते न दुरात्मनेति (ग), (ङ)। (ख) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति। ¶ तत्रापि साधु जायन्ते न समानकथञ्चनेति (क), (ङ) पुस्तकयोः पाठः। ‖ एष श्लोक (ङ) पुस्तके नास्ति। प्रक्षिप्तश्चाय मित्यनुमीयते। ** सर्व्वं दुःखमिति (ङ)। †† नियुङ्क्ते इति साधु। नियोजितमिति (ख), (ग)। ‡‡ ममानुज इति (क)।

ममेदमिति जन्तूनां ममता बाधते वृथा ॥ ४० ।
धर्माधर्मौ सहैवास्तामिहाऽमुत्र न चापरः ।
यावदर्ज्जयति द्रव्यं तावदेव हि बान्धवाः ॥ ४१ ।
धर्माधर्माज्जितैर्द्रव्यैः पोषिता येन ये नराः ।
मृतमग्निमुखे हुत्वा घृतान्न* भुञ्जते हि ते ॥ ४२ ।
गच्छन्तं परलोकञ्च नरं तं ह्यनुतिष्ठतः ।
धर्माधर्मौ न च धनं न पुत्रा न च बान्धवाः ॥ ४३ ।
कामः समृद्धिमायाति नराणां पापकर्मणाम् ।
वृथाऽयं बाधते लोको धनादीनामुपार्ज्जने† ।
यद्भावि तद्भवत्येव नैतज्ज्ञानन्त्यबुद्धयः‡ ॥ ४४ ।
पादेनैकेन वक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः§ ।
भवितव्यं भवत्येव तच्च लोको न बुध्यते¶ ॥ ४५ ।
यद्भाव्यं तद्भवत्येव यदभाव्यं न तद्भवेत् ।
इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् । ४६ ।
दैवाधीनमिदं सर्व्वं|| जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तस्माज्जन्म च मृत्युञ्च दैवं जानाति नाऽपरः** ॥ ४७ ।

---

* घृतमग्निमुखे हुत्वा मृतार्थं भुञ्जते इति (ग), '(क) पुस्तके घृतमग्निमुखे हुत्वा घृतान्न मिति पाठो वर्त्तते । † सदार्ज्जने इति (क), (ख), तथार्ज्जने इति (ग), (ङ)। ‡ न जानन्त्यबुद्धय इति (ङ) । § ग्रन्थकोटिभिरिति (ग) । ¶ (क) पुस्तकेऽत परं यद्भाव्य तद्भवत्येव तच्च लोको न बुध्यते इत्यधिकार्द्धं वर्त्तते । || जगत्सर्व्वमिति (ङ) । ** नैकं जानाति नापरमिति (च) ।

यत्र कुत्र स्थितस्यापि* यद्भाव्यं तद्भवेद्ध्रुवम्।
लोकस्तु तद्विज्ञाय† व्यायाससमाकुलः‡ ॥ ४८ ॥
अहो दुःखं मनुष्याणां ममताकुलचेतसाम्।
महापापानि कृत्वाऽपि परान् पुष्यन्ति§ यत्नतः ॥ ४९ ॥
अर्ज्जितन्तु धनं सर्व्वं भुञ्जते बान्धवाः समम्।
स्वयमेको नाम¶ मूढ़स्तत्पापफलमश्नुते‖ ॥ ५० ॥
इति ब्रुवाणन्तमृषिं विमुच्य भयविह्वलः।
कनिकः प्राञ्जलिः प्राह क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥ ५१ ॥
तत्संसर्गप्रभावेण** हरिसन्निधिमात्रतः।
गतपापोलुब्धकश्च†† अनुतापीदमब्रवीत्‡‡ ॥ ५२ ॥
मया कृतानि पापानि महान्ति सुबहूनि च§§।
तानि सर्व्वाणि नष्टानि विप्रेन्द्र तव दर्शनात् ॥ ५३ ॥
अहोऽहं¶¶ पापधीर्नित्यं महापापं समाचरम्।
कथं मे निष्कृतिर्भूयात्त्वां यामि शरणं विभो ॥ ५४ ॥
पूर्व्वजन्मार्ज्जितैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्नवान्‖‖।

---

* 'अत' पर (ख) पुस्तके चरणचतुष्टय नास्ति। तत्र यत्र कुत्र स्थितस्यापि नरस्याकुल चेतस इत्येव पाठो वर्त्तते। † तत्र विज्ञायेति (ग), (ङ)। ‡ व्यापायसमाकुल इति (घ)। § परानश्नन्तीति (क), परान् तुष्यन्तीति (ग), (ङ)। ¶ स्वयमेकोमूढतम-इति (ग)। ‖ (ख) पुस्तकेऽत. परं मूत एवाचेति पाठो वर्त्तते। ** तत्सङ्गम प्रभावेणेति (ग)। †† स तु पापो लुब्धकश्चेति (ख), गतपापो लुब्धक स इति (ग)। ‡‡ अत पर (ख) पुस्तके कनिक उवाचेत्यधिक पाठो वर्त्तते। §§ सुदृढानिचेति (ख)। ¶¶ अतोऽहमिति (घ)। ‖‖ अवाप्नुयामिति बहुषु पाठ

तथापि पापजालानि कृत्वा कां गतिमाप्नुयाम् ॥ ५५ ।

अहो ममायुः क्षयमेति शीघ्रं
पापान्यनेकानि समार्जितानि ।
प्रतिक्रिया नैव कृता मयैषां
गतिश्च का स्यान्मम जन्म किं वा ॥ ५६ ।
अहो विधिः पापशताकुलं मां
किं सृष्टवान् भारकरञ्च मह्याः ।
कथं नु तत्पापफलानि भोक्ष्ये
कियत्सु जन्मस्वहमुग्रकर्म्मा ॥ ५७ ।

एवं विनिन्द्य* चात्मानमात्मना लुब्धकस्तदा ।
अन्तस्तापातिसन्तप्तः† सद्यः पञ्चत्वमागतः ॥ ५८ । -
उतङ्कः पतितं प्रेक्ष्य‡ लुब्धकन्तं दयापरः ।
विष्णुपादोदकेनैव§नम्¶मभ्यसिञ्चन्महामतिः ॥ ५९ ।
हरिपादोदकस्पर्शाल्लुब्धको वीतकल्मषः ।
दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥ ६० ।

कनिक उवाच ।||

उतङ्क मुनिशार्दूल गुरुस्त्वं मम सुव्रत ।
विमुक्तस्त्वत्प्रसादेन महापातकबन्धनात् ॥ ६१ ।

---

* विनिन्दितात्मानमिति (क), (ख) ; निन्दन्तमात्मानमिति (ग) ; निनिन्द चात्मानमिति (ङ) । † अन्तस्तापाभिसन्तप्त इति (क), अन्तस्तापाग्निसन्तप्त इति (ङ) । ‡ वीक्ष्येति (ग) । § हरिपादोदकेनेति (ग) । ¶ एवेति बहुषु पाठः । || दिव्यदेह उवाचेति (ख) ।

जातस्तदुपदेशान्मे सन्तापोऽ* मुनिपुङ्गव।
तेन मे पापजालानि विनष्टानि महामते॥ ६२।
हरिपादोदकं यस्मान्मयि त्वं सिक्तवानसि।
प्रापितोऽस्मि ततस्तस्मात्तद्विष्णोः परमम्पदम्॥ ६३।
त्वयाऽहं कृतकृत्योऽस्मि गुरुस्त्वं मम सुव्रत।
तस्मान्नतोऽस्मि ते विद्वन्यत्कृतं तत्क्षमस्व मे†॥ ६४।
इत्युक्त्वा देवकुसुमैर्मुनिश्रेष्ठमवाकिरत्।
प्रदक्षिणत्रयङ्कृत्वा नमस्कारञ्चकार सः॥ ६५।
ततो विमानमारुह्य सर्व्वकामसमन्वितम्।
अप्सरोगणसङ्कीर्णं प्रपेदे हरिमन्दिरम्‡॥ ६६।
एतद्दृष्ट्वा विस्मितोऽसावुतङ्कस्तपसां निधिः।
शिरस्यञ्जलिमाधाय अस्तौषील्कमलापतिम्। ६७।
तेन स्तुतो महाविष्णुर्दत्तवान्वरमुत्तमम्।
वरेण तेनोतङ्कोऽपि प्रपेदे परमम्पदम्॥ ६८।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिमाहात्म्यवर्णने पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

---

* मयस इति (क), (ङ), विवेक इति (ग)। † अत पर (ख) पुस्तके एत त्स्वार्चैत्यधिक पाठो वर्त्तते। ‡ प्रपेदे परम पदमिति (क), तत्र श्लोकद्वयं नास्ति, (ख) पुस्तके चैकः श्लोकः।

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

किं तत्स्तोत्रं महाभाग कथन्तुष्टो जनार्द्दनः ।

उतङ्कः पुण्यः पुरुषः कीदृश न्वयान्वरम् ॥ १ ।

सूत उवाच ।

उतङ्को नाम विप्रेन्द्रो हरिध्यानपरायणः ।

हरिपूजनसामर्थ्यं* दृष्ट्वा तुष्टाव भक्तितः ॥ २ ।

नमामि† नारायणमादिदेवं

जगन्निवासं जगदन्तहेतुम् ।

चक्रासिशाङ्गाब्जधरं महान्तं‡

स्मृतार्त्तिविच्छेदकरं प्रसन्नम् ॥ ३ ।

यन्नाभिजाब्जप्रभवो§ विधाता

सृजत्यमुं¶ लोकसमुच्चयं यः ।

यत्क्रोधजो रुद्र इमं‖ समत्ति

तमादिनाथं** प्रणतोऽस्मि विश्वम्†† ॥ ४ ।

---

* हरेर्याजनसामर्थ्यमिति (क), हरि जज्वाल्य सामान्यदृश्येति (ख), हरिपूजनमाहात्म्यमिति (ग) ; हरियाजनसामर्थ्यमिति (ङ) । † नतोऽस्मि नारायणमिति (ग) । ‡ चक्रासिशार्ङ्गायुधपद्महानमिति (ख) । § यन्नाभिभावप्रभव इति (ख), यन्नाभिरूपाब्जभव इति (ङ) । ¶ सृजत्ययमिति (ख), (घ) । ‖ इदमिति (क), (ख), (घ), (ङ) । ** चादिदेवमिति (क) । †† विष्णुमिति (ग) ।

पद्मापतिं पद्मदलायताक्षं*
विचित्रवीर्य्यं निखिलैकहेतुम् ।
वेदान्तवेद्यं पुरुषं पुराणम्
तेजोनिधिं विष्णुपदं प्रपद्ये† ॥ ५ ।
आत्मा श्रुतः‡ सर्व्वगतोऽच्युताख्यो
ज्ञानात्मको ज्ञानविदां वरिष्ठः§ ।
नित्यं प्रपन्नार्त्तिहरः परात्मा
दयाम्बुधिर्मे वरदः स्वरूपः¶ ॥ ६ ।
यत्‖ स्थूलसूक्ष्मादिविशेषभेदै-
र्ज्जगत्तु विस्तारितम्**मेतदीश ।
त्वमेव तत्सर्व्वमनन्तसार
त्वत्तः परं नास्ति परापरात्मन् ॥ ७ ।
अगोचरं यत्तव सूक्ष्मरूपं
मायाविहीनं†† गुणजातिहीनम् ।
निरञ्जनं निर्म्मलमप्रमेयं
पश्यन्ति सन्तः परमात्मसंज्ञम् ॥ ८ ।

---

* पद्मदलामलाचमिति (ख) । † प्रपन्न इति (ख), (ग), (ङ) । ‡ अनादित इति (ख), आत्माच्युत इति (ग) । § प्रपन्न इति (ग), अत परं (ग) (ङ), पुस्तकयो ज्ञानैकवेद्यो भगवाननादि प्रसीदतु व्यष्टिसमष्टिरूप । अनन्तवीर्य्यो गुणजातिहीनो गुणात्मको ज्ञानविदां वरिष्ठ इत्यधिक पाठो दृश्यते । ¶ स भूयादिति (ग) (ङ) । ‖ य इति बहुषु पाठ । ** सविस्तारितमिति (ख), (ङ), प्रविस्तारितमिति (ग) । †† भासा विहीनमिति (ख) ।

एकेन हेम्नैव विभूषणानि
जातानि भिन्नत्वमुपाधिभेदात् ।
तथैव सर्व्वेश्वर एक एव
प्रदृश्यते भिन्न इवाखिलात्मा ॥ ९ ।
यन्मायया मोहितमानसा ये
पश्यन्ति नात्मानमपि प्रपन्नम्* ।
त एव मायाविगतास्तदैव
पश्यन्ति सर्व्वात्मकमात्मरूपम् ॥ १० ।
निर्गुणम्परमानन्दममायमजरं ध्रुवम्† ।
परं ज्योतिरनौपम्यं विष्णुसंज्ञं नमाम्यहम् ॥ ११ ।
समस्तमेतदुद्भूतं यतोयत्र प्रतिष्ठितम् ।
यतश्चैतन्यमायाति यद्रूपं‡ तस्य वै नमः ॥ १२ ।
अप्रमेयमनाधारमाधार§ञ्जगतामपि ।
परमानन्दचिन्मात्रं वासुदेवन्नमाम्यहम् ॥ १३ ।
हृद्गुहानिलयन्देवं योगिभिः परिसेवितम् ।
योगानामादिभूतन्तं नमामि प्रणवस्थितम् ॥ १४ ।
नादात्मकं नादबीजं प्रयतं¶ प्रणवात्मकम् ।
सद्भावं‖ सच्चिदानन्दं वन्दे तं तिग्म**चक्रिणम् ॥ १५ ।
अक्षरं जगतां†† साक्षि न वाङ्मनसगोचरम् ।

* प्रसिद्धमिति (ग) ; प्रमर्दमिति (ङ) । † विभुमिति (ग) । ‡ तद्रूपमिति (ङ) ।
§ माधारं जगतामिति (ख) । ¶ प्रयत इति (क), (ख), (ङ) । ‖ सद्भावमिति (ग) ।
** तीक्ष्णचक्रिणमिति (ग) । †† जगत इति सर्व्वत्र पाठः ।

निरञ्जनमनन्ताख्यं विश्वरूपं* नतोऽस्म्यहम् ॥ १६ ।
इन्द्रियाणि मनोबुद्धिः सत्त्वं तेजोबलं धृतिः ।
वासुदेवात्मकान्याहुः चेत्रज्ञिवत्तमेव च ॥ १७ ।
विद्याविद्यात्मकं प्राहुर्यमीशं जगतां पतिम् ।
परात्परात्मक प्राहुः परात्परतरं तथा ॥ १८ ।
अनादिनिधनं शान्तं सर्व्वधातारमच्युतम् ।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती† ॥ १९ ।

वरं वरेण्यं वरदं पुराणं
सनातन सर्व्वगतं प्रसन्नम् ।
नतोऽस्मि भूयोऽपि नतोऽस्मि भूयो
नतोऽस्मि भूयोऽपि नतोऽस्मि भूय.‡ ॥ २० ।
यत्पादतोयं भवरोगवैद्यं
यत्पादपांशुर्विमलत्वसिद्धैा ।
यन्नाम दुष्कर्म्मनिवारणीयं
तमप्रमेयं पुरुषं भजामि ॥ २१ ।

सद्रूपं तमसद्रूपं सदसद्रूपमव्ययम् ।
तत्तद्विलक्षणं श्रेष्ठं श्रेष्ठाच्छ्रेष्ठतरम्भजे ॥ २२ ।
निरञ्जन निराकारं पूर्णमाकाशमध्यगम् ।
परञ्च विद्याऽविद्याभ्यां हृदम्बुजनिवासिनम् ॥ २३ ।
अप्रकाशमनिर्देश्यं महतां वा महत्तरम् ।

---

* विष्णुरूपमिति (ग) । † एतौ (१८।१९) श्लोकौ (ख) (घ) पुस्तकयो न स्तः ।
‡ नतोऽस्मि रूपोऽपि नतोऽस्मि रूप इति (क) (ख) पुस्तकयो पाठः ।

अणोरणीयांसमजं सर्व्वोपाधिविवर्ज्जितम् ॥ २४ ॥
यन्नित्यं परमानन्दम्पूर्णं ब्रह्म सनातनम्* ।
विष्णुसंज्ञं जगद्धाम तमस्मि शरणङ्गतः ॥ २५ ।
यं भजन्ति क्रियानिष्ठाः† यं पश्यन्ति च योगिनः ।
पूज्यात्पूज्यतरं शान्तं नतोऽस्मि शरणं प्रभुम् ॥ २६ ।
यन्न पश्यन्ति विद्वांसो यच्च तद्व्याप्य तिष्ठति ।
सर्व्वस्मादधिकन्नित्यं नतोऽस्मि विभुमव्ययम् ॥ २७ ।
अन्तःकरणयोगाद्धि‡ जीव इत्युच्यते च यः ।
अविद्याकार्य्यरहितः परमात्मेति गीयते ॥ २८ ।
सर्व्वात्मकं सर्व्वहेतुं सर्व्वकर्म्मफलप्रदम् ।
वरं वरेण्यमजरं प्रणतोऽस्मि परात्परम् ॥ २९ ।

सर्व्वज्ञातं§ सर्व्वगतं प्रशान्तं
वेदान्तगं वेदविदां वरिष्ठम¶ ।
तं वाङ्मनोऽचिन्त्य‖मनन्तशक्तिम्
ज्ञानैकवेद्यं** पुरुषम्भजामि ॥ ३० ।
इन्द्राग्निकालासुरपाशिवायु-
सोमेशमार्त्तण्ड††पुरन्दराद्यैः ।

---

* पूर्णञ्चैव सनातनमिति (ख)। † क्रियानिष्ठा इति (क)। ‡ अन्तःकरणयोगात्तु इति (ख), अन्तःकरणसंयोगादिति (ग), (ङ)। § सर्व्वज्ञकमिति (ख), (ग), (ङ)। ¶ वेदान्तसंवेद्यविदांवरिष्ठमिति (क), वेदान्तगं वेदविदां वरिष्ठमिति (ख), वेदान्तगं वेदविदां वरिष्ठमिति (ग), वेदान्तसंवेद्यविदां वरिष्ठमिति (ङ)। ‖ मनसा मनोऽचिन्त्यमिति (घ)। ** ध्यानैकवेद्यमिति (ख)। †† सौम्यमयैर्वेति (क), (ख), (ङ)।

य: पाति लोकान् परिपूर्णभाव:
तमप्रमेयं शरणं प्रपद्ये ॥ ३१ ॥
सहस्रशीर्षञ्च सहस्रपादं
सहस्रबाहुञ्च सहस्रनेत्रम्।
समस्तयज्ञं* परिपूर्णमाद्यं
नतोऽस्म्यभीष्टप्रदं† सुग्रवीर्यम् ॥ ३२ ॥
कालात्मकं कालविभागहेतुं
गुणत्रयातीतमजं गुणेशम्।
गुणप्रियं कामद‡मस्तसंज्ञ-
मतीन्द्रियं§ विश्वभुजं वितृष्णम्¶ ॥ ३३ ॥
निरीहमग्र्यं मनसाऽप्यगम्यं
मनोमयञ्चान्नमयं‖ स्वरूपम्** ।
अवाङ्मयं†† प्राणमयं‡‡भजामि
विज्ञानभेदप्रतिपन्नकल्पम् ॥ ३४ ॥
न यस्य रूपं न बलं प्रभावो§§
न यस्य कर्माणि न यत्प्रमाणम्।

---

* सुहृत्त्वयागमिति (ख) ; समस्तयज्ञं. परिपुष्टमिति (ग)। † अतीतप्रदमिति (क), (ङ)। ‡ गुणत्रयीकामदमिति (ग)। § अन्तर्हितमिति (क) ; अन्तर्हितमिति (ङ)। ¶ विदृष्टमिति (क) ; भजामीति (ग) ; विसृष्टमिति (ङ)। ‖ चान्नमयमिति (क), (ङ), चान्नमयमिति (ख), (ग)। ** स्वरूढमिति (ङ)। †† न वाङ्मयमिति (क), (ङ)। ‡‡ प्राणमयमिति (ग)। §§ न बलप्रभावौ (क), (ङ)।

जानन्ति देवाः कमलोद्भवाद्याः
स्तोष्यामि नित्यं* कथमात्मरूपम् ॥ ३५ ।
संसारसिन्धौ पतितञ्जड़ं मां†
मोहाकुलं कामशतेन बद्धम्‡ ।
विज्ञानभेदभ्रमितात्मबुद्धिम्§
त्रायस्व विष्णो सततं नमस्ते¶ ॥ ३६ ।
लज्जाविहीनञ्च दयाविहीनं
तुच्छं‖ परद्रव्यपरायणं माम् ।
ममत्वपाशान्तरवस्थितञ्च**
त्रायस्व विष्णो सततं नमोऽस्तु ॥ ३७ ।
अकीर्त्तिभाजं पिशुनङ्कृतघ्नं
सदाऽशुचिं पापरतं प्रमन्युम्†† ।
दयाम्बुधे त्राहि भयाकुलं मां
पुनः पुनस्त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ३८ ।
इति प्रसादितस्तेन दयालुः कमलापतिः ।
प्रत्यचतामगात्तस्य भगवांस्तेजसान्निधिः ॥ ३९ ।

---

* स्तोष्याम्यहं त्वामिति (क) । † य एनमिति (क), (ख), (ङ), अर्भं मामिति (ग) । ‡ बाध्यमिति (क), (ख), (ग), (ङ) । § विज्ञानमेव भ्रमितात्मबुद्धिमिति (क), (ख), (ङ) ; विज्ञानभेदभ्रमितात्मबुद्धिमिति (घ) । ¶ तुभ्यं सततं नमोऽस्त्विति (क) ; तुभ्यं सततं नतोऽस्मीति (ग) ; तुभ्यं सकलं नमोऽस्त्विति (ङ) । ‖ तुच्छमिति (क), (ख), (ङ) । ** पाशायतवाश्रितचेति (क), (ख), (ङ) , पाशायुतवाश्रितचेति (ग) । †† प्रपन्नमिति बहुषु पाठः ।

अतसीपुष्पसङ्काशं फुल्लपद्मजलोचनम्।
किरीटिनङ्कुण्डलिनं हारकेयूरभूषितम्॥
श्रीवत्सकौस्तुभधरं हेमयज्ञोपवीतिनम्।
नासाग्रन्यस्तमुक्ताभावर्द्धमानतनुच्छविम्॥
पीताम्बरधरं देवं* वनमालाविभूषितम्।
तुलसीकोमलदलैरर्चिताङ्घ्रिं महाद्युतिम्†॥
किङ्किनीनूपुराद्यैश्च शोभितं गरुड़ध्वजम्।
दृष्ट्वा ननाम विप्रेन्द्रो दण्डवत्क्षितिमण्डले॥ ४०—४३।
चालयन् चरणौ विष्णोः‡स्तद्धो हर्षवारिभिः।
मुरारे रक्ष रक्षेति व्याहरन्नान्यधीस्तदा§॥ ४४।
तमुत्थाप्य महाविष्णुरालिलिङ्गे दयापरः।
वरं वृणीष्व वत्सेति प्रोवाच मुनिपुङ्गवम्¶॥ ४५।
असाध्यं नास्ति किञ्चित्ते प्रसन्ने मयि सत्तम।
वरं वरय तस्मात्त्वमित्याह भगवान्हरिः॥ ४६।
इतीरितं समाकर्ण्य शङ्खचक्रपाणिना।
पुनः प्रणम्य तत्राह देवदेवं जनार्दनम्||॥ ४७।
किं मां मोहयसीश त्वं** किमन्यैर्देव मे वरैः।
त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु जन्मजन्मान्तरेष्वपि॥ ४८।

---

* विष्णुमिति (ग)। † महद्युतिमिति (क), (ख), (ग), (ङ)। ‡ स्पर्द्धितश्चहरेः पादाविति (ग)। § व्याजहारेति धीमद्देति (ख); व्याजहारपतिरुपस्थित इति (ङ)। ¶ अत परं (ख) पुस्तके श्रीभगवानुवाचेत्यधिकः पाठोऽस्ति। || एष श्लोक. (ख) पुस्तके नास्ति। ** मोहयसे नन्विनाति (क), (ख), (ग), (ङ)।

कीटेषु पक्षिषु मृगेषु सरीसृपेषु
रक्षःपिशाचमनुजेष्वपि यत्र तत्र* ।
जातस्य मे भवतु केशव ते† प्रसादा-
त्त्वय्येव‡ भक्तिरचलाऽव्यभिचारिणी च§ ॥ ४८ ।
एवमस्त्विति देवेशः शङ्खप्रान्तेन तं स्पृशन् ।
दिव्यज्ञानन्ददौ तस्मै योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ५० ।
पुनस्तुवन्त विप्रेन्द्रं देवदेवो जनार्द्दनः ।
इदमाह स्मितमुखो हस्तं तच्छिरसि विन्यस्य¶ ॥ ५१ ।
श्रीभगवानुवाच ।
आराधय क्रियायोगैर्मां सदा विप्रसत्तम‖ ।
नरनारायणस्थानं व्रज मोक्षो भविष्यति ॥ ५२ ।
त्वयोक्तमिदं स्तोत्रं यः पठेत्सततं नरः ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति ततोमोक्षमवाप्नुयात् ॥ ५३ ।
इत्युक्त्वा माधवोदेवस्तत्रैवान्तरधीयत** ।
नरनारायणस्थानमुतङ्कोऽपि समाययौ ॥ ५४ ।
तस्माद्भक्तिः सदा कार्य्या देवदेवे जनार्द्दने ।
हरिभक्तिः परा प्रोक्ता†† सर्व्वकामफलप्रदा ॥ ५५ ।

---

* यत्र यत्रेति (ग)। † भवतु नाम सदेति (ङ)। ‡ प्रसादस्त्वय्येवेति (घ)।
§ अत परं (ख) पुस्तके मूल एवाचेत्यधिक पाठो वर्त्तते। ¶ हस्तं शिरसि संन्यस्येति (ग), (ङ), (ख) पुस्तके एव श्लोक पूर्व्वस्य परार्द्धञ्च न स्त। ‖ च विप्रसत्तम इति (ग)।
** तत्रैवान्तर्दधे तदेति (ग)। †† सदा कार्य्येति (घ)।

पूजयर्ध्वं महादेवं* विप्रेन्द्रा गरुड़ध्वजम् ।
पूजितो नमितो वापि संस्मृतो वापि मोक्षदः ॥ ५६ ।
तस्मान्नारायणन्देवमनन्तमपराजितम् ।
इहामुत्र फलप्रेप्सु † पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ५७ ।
यः पठेदिममध्याय शृणुयाद्वा समाहितः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमम्पदम् ॥ ५८ ।

इति श्रीवृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

भूयः शृणुत* विप्रेन्द्रा माहात्म्यं परमेष्ठिनः ।
सर्व्वपापहरं पुण्यं नारदेन प्रभाषितम् ॥ १ ।
अहो हरिकथा लोके पापघ्नी पुण्यदायिनी† ।
शृण्वतां ब्रुवतां चैव तद्भक्तानां विशेषतः ॥ २ ।

---

* महादेवमिति (ग) । † फल निस्पृहिति (ग) ।

* मद्भक्तिनिति (ग), (ङ) । † हरिकथालाप पापघ्न पुण्यदायक इति (ख) ।

हरिभक्तिरसास्वादमुदिता ये नरोत्तमाः।
नमस्करोम्यहं तेषां तत्सङ्गी मुक्तिभाग्यतः॥ ३।
हरिभक्तिपरा ये तु हरिनामपरायणाः* ।
दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा तेषां नित्यं नमोनमः॥ ४।
संसारसागरन्तर्तुं य इच्छेन्मुनिपुङ्गवाः।
स भजेत्परमात्मानं भक्तास्तो† पापहारिणः‡॥ ५।
दृष्टः§ स्मृतः पूजितो वा ध्यातो वा नमितोऽपि वा।
समुद्धरति गोविन्दो दुस्तराङ्गवसागरात्॥ ६।
स्वपन् भुञ्जन्नजपं¶स्तिष्ठन्नुत्तिष्ठंश्च चरंस्तथा‖।
वदन्ति ये हरेर्नाम तेषान्नित्यं नमोनमः॥ ७।
अहो भाग्यमहो भाग्यं विष्णुभक्तिरतात्मनाम्।
यस्मान्मुक्तिः करस्थैव** योगिनामपि दुर्लभा††॥ ८।
आसीत्पुरा महीपालः सोमवंशसमुद्भवः।
यज्ञध्वज इति ख्यातो नारायणपरायणः॥
विष्णोर्देवालये नित्य सम्मार्ज्जनपरायणः।
दीपदानरतश्चैव सर्व्वभूतदयापरः॥ ९—१०।
स कदाचिन्महीपालो रेवातीरे मनोरमे।
विचित्रं कुशलोपेतङ्कृतवान्हरिमन्दिरम्॥ ११।

---

* हरिपूजापरायणा इति (ग)। † भजेत हरिभक्तानां भक्तास्ते इति (ग)। ‡ पापतारिण इति (घ)। § दुष्ट इति (क)। ¶ प्रजन्निति (ग)। ‖ सुवंस्तथेति (क), (ख), वदंस्तथेति (ग), प्रजंस्तथेति (ङ)। ** भक्ति करस्थैवेति (ग)। †† तथा इति करस्थैव सर्व्वभूतदयापर इति (ङ)।

सोऽपि तत्राभवद्राजा* सदा सम्मार्ज्जने रतः ।
दीपदाने च विप्रेन्द्रा विशेषेण हरिप्रियः ॥ १२ ।
हरिनामपरो नित्यं हरिसंसक्तमानसः ।
हरिप्रणामनिरतो हरिभक्तजनप्रियः ॥ १३ ।
वीतहोत्र इति ख्यात आसीत्तस्य पुरोहितः ।
यज्ञध्वजस्य चरितन्दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥ १४ ।
कदाचिदुपविष्टन्तं राजानं विष्णुतत्परम् ।
अपृच्छद्वीतहोत्रस्तं वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १५ ।

वीतहोत्र उवाच ।

राजन्परमधर्मज्ञ हरिभक्तिपरायण ।
विष्णुभक्तिमतां पुंसां श्रेष्ठोऽसि भरतर्षभ† । १६ ।
सम्मार्ज्जनपरोनित्यं दीपदानरतस्तथा‡ ।
तन्मे वद महाभाग त्वया किं विदितम्फलम्§ ॥ १७ ।
सम्मार्ज्जने तु वर्त्तीनां तैलसम्मार्ज्जने तथा¶ ।
उद्युक्तोऽसि‖ महाभाग सदा सम्मार्ज्जने रतः ॥ १८ ।
कर्म्माण्यन्यानि सन्त्येव विष्णोः प्रियतराणि वै ।
तथापि त्वं** महाभाग एतयोः सततोद्यतः ॥ १९ ।
सर्व्वात्मना महापुण्यं जनेश विदितं त्वया†† ।

---

* सोऽपि तत्र नृपशार्दूल इति (ग) । † राजसत्तम इति (क), (ङ) । ‡ दीपदान परस्तथेति (क) । § किञ्चिदिद फलमिति (क), (ख), (ङ) । ¶ सम्मार्ज्जने तु वर्त्तीनां तैलसम्मार्ज्जने तथेति (ग) । ‖ तत्युक्तोऽसीति (क) । ** तन्मे वदेति (घ) । †† न तेषविदितं त्वयेति (क), (ख), (ङ) ।

तद्ब्रूहि मे यथातथ्यं प्रीतिर्मयि तवास्ति चेत्* ॥ २० ।
पुरोधसैवमुक्तस्तु† सततं‡ राजसत्तमः ।
विनयावनतो§ भूत्वा प्रोवाचेदङ्कृताञ्जलि:¶ ॥ २१ ।

यज्ञध्वज उवाच ।

शृणुष्व विप्रशार्दूल‖ ममैव चरितम्पुरा** ।
जातिस्मरत्वाज्जानामि श्रोतॄणां†† विस्मयप्रदम् ॥ २२ ।
आसीत्पुरा कृतयुगे ब्रह्मन् स्वारोचिषेऽन्तरे ।
रैवतोनाम‡‡ विप्रेन्द्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २३ ।
अयाज्ययाजकश्चैव सदैव ग्रामयाजकः ।
पिशुनोनिष्ठुरश्चैव§§ अपण्यानाञ्च विक्रयी¶¶ ॥ २४ ।
निषिद्धकर्म्माचरणः‖‖ परित्यक्तः स्वबन्धुभिः ।
दरिद्रोदु:खितश्चैव दुःशीलोव्याधितोऽभवत्*** ॥ २५ ।
स कदाचिद्धनार्थन्तु पृथिव्यां पर्य्यटन्द्विजः ।
ममार नर्म्मदातीरे कासश्वासप्रपीडितः††† ॥ २६ ।
तस्मिन्मृते‡‡‡ तस्य भार्य्या नाम्ना वसुमती तदा§§§ ।

---

* प्रीतिर्मेऽपि तवास्ति चेदिति (क), (ख)। † उक्तश्चेति (क), (ख), (घ)। ‡ मङ्गसन्निति (ख)। § प्रणयावनत इति (ख)। ¶ प्रोवाच त कृताञ्जलिरिति (ङ)। ‖ द्विजशार्दूल इति (ग)। ** ममैवाचरित पुरेति (घ)। †† यन्नृणां विस्मयप्रदमिति (ख)। ‡‡ च्यवनोनामेति (ख)। §§ निपुणश्चैवेति (क), (ख), (ङ)। ¶¶ पण्यानाचैव विक्रयीति (क)। ‖‖ निषिद्धकर्म्माचरणादिति (ग)। *** धर्मीली व्याधितोऽभवादिति (ख), अशीलोव्याधितोऽभवादिति (ग)। ††† समाकुल इति (ग)। ‡‡‡ तस्मिन् गते इति (क), (ख), (ङ)। §§§ तथेति (ग)।

कामाचाररता नित्यं* परित्यक्ता स्वबन्धुभिः। २७।
तस्यां जातोऽस्मि चाण्डालो दण्डकेतुरिति स्मृतः।
महापापरतो नित्यं निन्दकः पिशुनस्तथा† ॥ २८ ।
परदारपरद्रव्यलोलुपो जन्तुहिंसकः।
श्रावश्च विप्रा बहवो निहता मृगपक्षिणः ॥ २९ ।
मेरुतुल्यसुवर्णानि बह्न्यपहृतानि च।
मद्यपानरतो नित्यं निन्दकः पिशुनस्तथा‡ ॥ ३० ।
एवम्पापरतो नित्यम्बहुशो मार्गरोधकृत्§।
पशुपक्षिमृगादीनां जन्तूनामन्तकोपमः ॥ ३१ ।
स कदाचित्कामतप्तो रन्तुकामः परस्त्रियम्।
शून्यं पूजादिभिर्विष्णोः¶ मन्दिरं प्राप्तवान्निशि ॥ ३२ ।
तत्रैवात्मोपभोगार्थं‖ शयितुं तेन कामिना।
स्ववस्त्रप्रान्ततो ब्रह्मन् कियद्देशः प्रमार्ज्जितः ॥ ३२ ।
यावन्त्यः पांशुकणिकास्तेन सम्मार्ज्जितास्तदा।
तावज्जन्मकृतम्पापं तदैव क्षयमागतम् ॥ ३४ ।
प्रदीपः स्थापितस्तत्र रमणार्थन्द्विजोत्तम।
तेनापि मम दुष्कर्म्म निःशेषङ्क्षयमागतम् ॥ ३५ ।
एवं स्थिते विष्णुगृहे आगताः पुरपालकाः।

---

* भूत्वेति (ग)। † मद्यादिपरतस्तथेति (ग)। ‡ प्राणिहिंसक इति (ङ)। § मार्गवि-रोधकृदिति (क)। ¶ स्वयं पूजादिभिर्विमोरिति (ख), (ग), (ङ)। ‖ मम कामोपभोगार्थमिति (ग), (घ)।

चौरोऽयमिति तत्रैव जघ्नुरावां* द्विजोत्तम ॥ ३६ ।
दिव्यं विमानमारुह्य सर्व्वभोगसमन्वितम् ।
सद्य एव तया सार्द्धं विष्णुलोकमुपागतः ॥ ३७ ।
तत्र स्थित्वा ब्रह्मकल्पशतं साग्रन्द्विजोत्तम ।
ततश्च ब्रह्मणा सार्द्धं तावत्कालं व्यवस्थितः† ॥ ३८ ।
दिव्यभोगसमायुक्तस्तावत्कालन्दिवि स्थितः‡ ।
ततश्च भूमिभागेषु देवयोग्येषु§ वै क्रमात् ॥
तेन पुण्यप्रभावेण यदूनां वंशसम्भवः¶ ।
तेनैव भुज्यते सम्प्रत्तथा‖ राज्यमकण्टकम् ॥ ३९।४० ।
ब्रह्मन्कृत्वाऽनुरागार्थमेवं श्रेयः समाप्तवान् ।
भक्त्या कृतवतां पुंसां किम्भवेदिति वेद न** ॥ ४१ ।
तस्मात्सम्मार्ज्जने नित्यन्दीयमाने तु†† सत्तम ।
यतिष्ये परया भक्त्या ह्यहं जातिस्मरो यतः ॥ ४२ ।
यः पूजयेज्जगन्नाथमेकाकी विगतस्पृहः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमम्पदम् ॥ ४३ ।
श्रवणेनापि यत्कर्म्म कृत्स्नेमां श्रियमागतः ।

---

* आरोऽयमिति तत्रैव हतवन्त इति (क), (ग), (ङ) । चौरोऽयमिति तत्रैव हतवन्त-इति (ख) । † तावत्कालञ्च संस्थित इति (क), (ङ) । कालेन संस्थित इति (ख) । ‡ एतदर्द्धं (क), (ख) (ग) पुस्तकेषु नास्ति । § दैवयोगेष्विति (क), (ख), (ङ) ; दैव योगेनेति (ग) । ¶ यदुवंशसमुद्भव इति (क) । ‖ चाधुना सम्पदिति (ख), (ङ) ; न धुना सम्पादिति (ग) । ** वेद्मि नेति (ख), (ग), (ङ) । †† दीपदानेनेति बहुपाठः ।

भक्तिमद्भिः प्रयान्त्येव किम्फलं* सम्यगर्च्चनात्† ॥ ४४ ।
इति भूपवचः श्रुत्वा वीतहोत्रो द्विजोत्तमः ।
अत्यन्ततुष्टिमापन्नो हरिपूजापरोऽभवत् ॥ ४५ ।
तस्माच्छृणुत विप्रेन्द्रा देवो नारायणोऽव्ययः ।
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि पूजकानां विमुक्तिदः ॥ ४६ ।
अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ।
नित्य सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्म्मसङ्ग्रहः ॥ ४७ ।
अनित्या बान्धवाः सर्व्वे सम्पदत्यन्तचञ्चला ।
शरीराणां ध्रुवो मृत्युस्तस्माद्यजत केशवम् ॥ ४८ ।
हे जना किं वृथा गर्व्वं करिष्यथ मदोद्धताः‡ ।
कायः सन्निहितापायो धनादीनां किमुच्यते ॥ ४९ ।
जन्मकोटिसहस्रेषु पुण्यं यैः समुपार्ज्जितम् ।
तेषां भक्तिर्भवेच्छुद्धा देवदेवे जनार्द्दने ॥ ५० ।
सुलभं जाह्नवीस्नानं तथाचातिथिपूजनम् ।
सुलभाः सर्व्वयज्ञाश्च विष्णुभक्तिः सुदुर्लभा ॥ ५१ ।
दुर्लभा तुलसीसेवा दुर्लभा सङ्गतिः सताम् ।
दुर्लभा हरिभक्तिश्च संसारार्णवपातिनाम् ॥ ५२ ।
सर्व्वभूतदया वापि दुर्लभा यस्य कस्यचित् ।
सत्सङ्गतुलसीसेवा§ हरिभक्तिश्च दुर्लभा ॥ ५३ ।

---

* किं पुनरिति बहुषु पाठः । † पद्यार्द्धश्लोकादनन्तरं (ख) पुस्तके मूल छायार्चेति पाठो वर्त्तते । ‡ नित्यमित्यारभ्य मदोद्धता इत्यन्त पाठः (क) (घ) पुस्तकयोर्नास्ति । § दुर्लभा इत्यारभ्य तुलसीसेवा इत्यन्त पाठः (घ) पुस्तके नास्ति ।

दुर्लभञ्चापि* मानुष्यं मा वृथा नाशयिष्यथ† ।
अर्च्चयध्वं महात्मानं भूयोभूयोवदामि वः ॥ ५४ ।
तर्त्तुं यदीच्छथ जना दुस्तरं भवसागरम् ।
हरिभक्तिविधानञ्च आश्रयध्वं‡ सुदुर्लभम् ॥ ५५ ।
यजध्वमाशु गोविन्दं विलम्बं किङ्करिष्यथ ।
आसन्नमेव नगरं कृतान्तस्य हि§ दृश्यते ॥ ५६ ।
नारायणं जगद्योनिं सर्व्वकारणकारणम् ।
समर्च्चयध्वं विप्रेन्द्रा यदि मुक्तिमभीप्सथ ॥ ५७ ।
सर्व्वाधारं सर्व्वयोनिं सर्व्वान्तर्यामिनम्प्रभुम्¶ ।
ये प्रपन्ना महात्मानं‖ ते कृतार्था न संशयः ॥ ५८ ।
ते बान्धवास्ते पूज्याय** नमस्कार्य्या विशेषतः ।
येऽर्च्चयन्ति महाविष्णु प्रणतार्त्तिप्रणाशनम् ॥ ५९ ।
यो विष्णुभक्तान्निष्कामान् भोजयेच्छ्रद्धयान्वितः†† ।
त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः स याति हरिमन्दिरम् ॥ ६० ।
विष्णुभक्ताय यो दद्यान्निष्कामाय महात्मने‡‡ ।
पानीयं वा फलं वापि स एव भगवान् हरिः ॥ ६१ ।
विष्णुपूजापराणाञ्च शुश्रूषां कुर्व्वते तु ये§§ ।

---

* दुर्लभं प्राप्येति (ग) । † नाशयिष्यथ इति (ङ) । ‡ हरिभक्तिविधानानामाश्रयध्वमिति (क), (ग) ; हरिभक्तिविधाने रतमिति (घ) । § कृतान्तस्येहेति (घ) । ¶ विभुमिति (ग), (ङ) । ‖ महात्मान इति (ग), (ङ) । ** ते बान्धवास्ते प्रपूज्याश्चेति (ग), (ङ) । †† यो विष्णुभक्तान्निष्काम पूजयेच्छ्रद्धयान्वित इति (ङ) । ‡‡ कुटुम्बिने इति (ग) । §§ ये तु कुर्व्वते इति (ग), कुर्व्वन्त हि ये इति (ङ) ।

ते यान्ति विष्णुभवनं त्रिसप्तपुरुषान्विताः ॥ ६२ ।
ये यजन्ति स्पृहाशून्या हरिं वा हरमेव वा ।
त एव भुवनं सर्व्वं पुनन्ति* विबुधर्षभाः ॥ ६३ ।
देवपूजापरो यस्य† गृहे वसति सर्व्वदा ।
तत्रैव सर्व्वदेवाश्च हरिश्चैव श्रियान्वितः ॥ ६४ ।
पुण्यमाला च‡ तुलसी यस्य वेश्मनि§ तिष्ठति ।
तस्य श्रेयांसि सर्व्वाणि सिध्यन्त्यग्राहोरहर्द्विजाः ॥ ६५ ।
शालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः ।
न बाधन्ते ग्रहास्तत्र‖ भूतवेतालकादयः । ६६ ।
शालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
यतः** सन्निहितस्तत्र भगवान्मधुसूदनः ॥ ६७ ।
यद्गृहे नास्ति तुलसी शालग्रामशिलार्च्चना ।
श्मशानसदृशं विद्यात्तद्गृहं शुभवर्ज्जितम् ॥ ६८ ।
पुराणन्यायमीमांसाधर्म्मशास्त्राणि च द्विजाः ।
साङ्गवेदाश्च सर्व्वस्य†† विष्णोरूपं प्रकीर्त्तितम् ॥ ६९ ।
भक्त्या कुर्व्वन्ति ये विष्णोः प्रदक्षिणचतुष्टयम् ।
ते प्रयान्ति‡‡ परं स्थानं सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥ ७० ।
अत्रैव नारदेनोक्तमितिहासं पुरातनम् ।

---

* तत्र भुवनं सर्व्वे फलन्तीति (ङ)। † यत्रो यस्येति (ग), यत्र इति (ङ)। ‡ पूज्यमानेति (क), (घ)। § शिरसीति (क), (ख), (ङ)। ¶ श्रेयांसि तस्य सर्व्वाणि सम्भवन्तीति (ग)। ‖ भयन्त्वैति (ख), (ग), (ङ)। ** मत इति (क)। †† साङ्गवेदस्य सर्व्वस्येति (क), (घ), (ङ)। ‡‡ तेऽपि यान्तीति बहुषु पाठः।

वदतां शृण्वताञ्चैव सर्व्वपापहरं द्विजाः ॥ ७१ ।
वैवस्वतेऽन्तरे पूर्व्वं शक्रस्य च वृहस्पतेः ।
संवादस्तु महानासीत्तं वक्ष्ये* शृणुत द्विजाः ॥ ७२ ।
एकदा सर्व्वभोगाढ्यो विबुधैः परिवारितः ।
अप्सरोगणसंकीर्णो वृहस्पतिमभाषत† ॥ ७३ ।

इन्द्र उवाच ।

वृहस्पते महाभाग सर्व्वतत्त्वार्थकोविद ।
अतीतब्रह्मणः कल्पे स्वर्गः कीदृग्विधः स्मृतः‡ ॥ ७४ ।
इन्द्रस्तु कीदृशः प्रोक्तो विबुधाः कीदृशाः स्मृताः ।
तेषाञ्च कीदृशं कर्म्म यथावद्वक्तुमर्हसि§ ॥ ७५ ।

वृहस्पतिरुवाच ।

अहमद्यतनः शक्र नाहं जानामि¶ किञ्चन ।
पूर्व्वैस्तु कृतकर्म्माणि‖ अपि वक्तुं न शक्यते ॥ ७६ ।
वर्त्तमानदिने वाऽपि विधातुः परमेष्ठिनः ।
मनवः समतीताश्च तद्वक्तुमपि न क्षमः ॥ ७७ ।
सुधर्म्म इति विख्यातः कश्चिदास्ते पुरन्दर** ।
स एवैतद्विजानाति तं पृच्छामो यथातथम्†† ॥ ७८ ।

---

* त मच्छमिति (ख) । † (ग) पुस्तके एष श्लोक परश्लोकश्च न स्त । ‡ स्थित इति (ग) । § (ख) पुस्तके स इन्द्रस्तु कीदृश कर्म्म यथावद्वक्तुमर्हसीत्येतावन्मात्र पाठ । ¶ अहमाद्यस्तत शक्र नहि जानामि कश्चनेति (क), अहमाद्यस्तु इति (ख) ; अहमाद्यं तत शक्र नहि जानामीति (ङ) । ‖ पूर्व्वं कृतानि कर्म्माणीति (ग) । ** पुरे तवेति (ग) । †† यथायथमिति (घ) ।

इति निश्चित्य शक्रोऽपि बृहस्पतिपुरोगमः।
देवतागणसंकीर्णः* सुधर्म्मं प्राप्तवांस्तदा ॥ ७९ ।
समागतं देवपतिं बृहस्पतिसमन्वितम्।
यथार्हमर्च्चयामास माधनैर्बहुविस्तरैः ॥ ८० ।
सुधर्म्मेणार्च्चितः शक्रो दृष्ट्वा तच्छ्रियमुत्तमाम्।
मनसा विस्मयाविष्टः प्रोवाच विनयान्वितः ॥ ८१ ।

इन्द्र उवाच।

सुधर्म्म सर्व्वधर्म्मज्ञ सर्व्वसम्पत्समन्वितः† ।
यशसा तेजसा कीर्त्त्या मत्तो ह्यधिकतां‡ गतः ॥ ८२ ।
दानेन वा तपोभिर्वा यज्ञैर्वा तीर्थसेवनैः।
शंस§ केन प्रभावेण ईदृशं प्राप्तवान् श्रियम् ॥ ८३ ।
अतीतब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं वेत्सि त्वं किल।
गतानिन्द्रांश्च देवांश्च केन जानामि¶ तद्वद ॥ ८४ ।
इत्युक्तो देवराजेन सुधर्म्मः प्रहसंस्तदा॥।
प्रोवाच विनयाविष्टः** पूर्व्ववृत्तं यथाविधि ॥ ८५ ।

सुधर्म्म उवाच।††

चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणोदिनमुच्यते।
तस्मिन्नेव दिने शक्र मनवस्तु‡‡ चतुर्द्दश ॥ ८६ ।

---

* देवतागणसङ्कीर्णमिति (ङ)। † समर्चित इति (ङ)। ‡ त्वधिकतामिति (ख)। § मच्यामिति (ङ)। ¶ जानामीति (ख), (ग) ; पश्चाच्छ्लोकान्तरं (ख) पुस्तके सुत उवाच इत्यधिकः पाठो वर्त्तते। ॥ प्रहसंस्तदेति (ङ)। ** विस्मयाविष्ट इति (ग)। †† एष पाठः (ख), (ग), (ङ) पुस्तकेषु नास्ति। ‡‡ मनवश्चेति (ङ)।

इन्द्राश्चतुर्दश प्रोक्ताः देवाश्च* विविधाः† पृथक् ।
इन्द्राणां चैव सर्व्वेषां सम्प्रदाया‡: पूर्ववत् ॥ ८७ ॥
तेषां नामानि वक्ष्यामि मन्वादीनां शृणुष्व मे ।
तत्तन्मन्वन्तरे§ शक्र तत्तन्मनुसुताः¶ नृपाः ॥ ८८ ॥
स्वायम्भुवोमनुः पूर्व्व||स्ततः स्वारोचिषस्तथा** ।
उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा†† ॥ ८९ ॥
वैवस्वतोमनुश्चैव सूर्य्यसावर्णि‡‡रष्टम§§ ।
नवमो दक्षसावर्णिः सर्व्ववर्णहिते रतः¶¶ ॥ ९० ॥
दशमो ब्रह्मसावर्णिर्धर्मसावर्णिकस्ततः ।
ततस्तु रुद्रसावर्णीरोचमानस्ततः स्मृतः ।
भौत्य|||श्चतुर्दश प्रोक्ता एते च मनवः स्मृताः ॥ ९१ ॥
देवानिन्द्रांश्च वक्ष्यामि शृणुष्व विबुधर्षभ ॥ ९२ ॥
यामा इति*** समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
शचीपतिः समाख्यातस्तेषामिन्द्रोमहामतिः††† ॥ ९३ ॥
पारावताः सन्तुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ।

---

* देवाश्चेति (ङ) । † विबुधा इति (ग) । ‡ सम्प्रदायाश्चेति (ख), (ग), (ङ) ।
§ तत्तत्सप्तवसे इति (क) । ¶ शतमनुसुत इति (क), (ङ), तत्तन्मन्वन्तरा इति (ख) ।
|| पूर्व्वमिति (ग), (ङ) । ** स्वारोचिषान्तर इति (क), (ङ) । †† चाक्षमस्तथेति (घ) ।
‡‡ सूर्य सावर्णिरिति (क) । §§ सूर्य्यसावर्णिरष्टम इति (घ) । ¶¶ सर्व्वधर्म्मेहिते रत इति (ख), सर्व्ववर्णस्थितौ रत इति (घ) । ||| भौत्य इति (क), तौप इति (ख), भौम इति (ङ) । *** यमा इतीति (ङ) । ††† महीपतिरिति (ग) ।

विपश्चिन्नाम तत्रेन्द्रः सर्व्वसम्पत्समन्वितः* ॥ ८४ ।
सुधामानस्तथा† सत्याः शिवाश्चाथ प्रतर्द्दनाः‡ ।
तेषामिन्द्रः सुशान्तिश्च§ तृतीये परिकीर्त्तितः ॥ ८५ ।
स्वपवाहवयश्चैव¶ सुप्राश्च सुधियस्तथा‖ ।
तेषामिन्द्र. शिव प्रोक्तश्चतुर्थे परिकीर्त्तितः ॥ ८६ ।
ऋभुनामा** देवपतिः पञ्चमः परिकीर्त्तितः ।
अमिताभाद्यो देवाः षष्ठमिन्द्रञ्च†† मे शृणु ॥ ८७ ।
आर्य्याद्या‡‡ विबुधाः प्रोक्तास्तेषामिन्द्रो मनोजवः ।
आदित्यवसुरुद्राद्या§§ देवा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ ८८ ।
इन्द्रः पुरन्दरः प्रोक्तः सर्व्वकामसमन्वितः ।
अष्टमे चापि विबुधाः सुतपाद्याः¶¶ प्रकीर्त्तिताः ॥ ८९ ।
विष्णुपूजाप्रभावेण तेषामिन्द्रो बलिः स्मृतः ।
पारावताद्या नवमे इन्द्रश्चाद्भुत उच्यते‖‖ ॥ १०० ।

---

* विप्रेन्द्रा सर्व्वसम्पत्समन्विता इति (ख),(घ), देवेन्द्र सर्व्वसम्पत्समन्वित इति (ग), विप्रेन्द्र सर्व्वसम्पत्समन्वित इति (ङ)। † सुधामानस्तथा मध्य इति (ख), मध्यमाना स्तथाऽमर्त्या इति (घ)। ‡ शिवाश्चात्र प्रकीर्त्तिता इति (ख)। § तेषामिन्द्रश्च शान्ति श्चेति (ख), (ग), (ङ)। ¶ स्वपावाहरयश्चैवेति (ख), अपावाहरयश्चैवेति (घ)। ‖ चारु धियस्तथैवेति (ख), स्वपावाष्टरथैवेत्यत्राथ सुधियस्तथैवेति (ग)। ** ऋतुर्नामेति (क), धातुर्नामेति (ख); ऋतुनामेति (घ)। †† षष्ठमानपि मे शृण्विति (क), (ख), (ग), (ङ), अत्र षष्ठमानिति आर्षे षष्ठानिति साधु। ‡‡ मर्य्याद्या इति (ख), पर्य्याद्या इति (ग),(ङ)। §§ आदित्यवसुरिन्द्राद्या इति (क), (ख), (ङ), आदित्यवसुमित्राद्या इति (ग)। ¶¶ स्वतपाद्या इति (ख)। ‖‖ पारावताद्यास्ते देवा इन्द्रश्चाद्भुतो उच्यते इति (ख), पराद्या नवमे देवा इन्द्रश्चाद्भुत उच्यते इति (ग), (ङ), एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति।

सवामनाद्या दशमे विबुधाः* परिकीर्त्तिताः ।
शान्तिर्नाम† च तत्रेन्द्रः सर्व्वभोगसमन्वितः ।
विहङ्गमाद्या देवाश्च तेषामिन्द्रोवृषः स्मृतः ॥ १०१ ।
एकादशतमाः प्रोक्ताः शृणु द्वादशमास्तथा‡ ।
ऋतुनामा च तत्रेन्द्रो§ हविताद्यास्तथा सुराः ॥ १०२ ।
सुत्रामाणादयो देवास्त्रयोदशतमाः स्मृताः ।
दिवस्पति¶र्महावीर्य्यस्तेषामिन्द्रः प्रकीर्त्तितः ॥ १०३ ।
चतुर्द्दशे चाक्षुषाद्या देवा इन्द्रः शुचिः स्मृतः ॥ १०४ ।
एवन्ते मनवः प्रोक्ता देवा इन्द्राश्च‖ तत्त्वतः ।
एकस्मिन्** ब्रह्मदिवसे स्वाधिकारान् प्रभुञ्जते ॥ १०५ ।
लोकेशसर्व्वसर्गेषु†† सृष्टिरेवंविधा स्मृता ।
कर्त्तारो बहवः सन्ति तत्संख्यां वेत्ति कोविदः‡‡ ॥१०६।
मयि स्थिते विष्णुलोके ब्रह्माणो बहवोगताः ।
तेषां संख्यां न संख्यातुं शक्तोऽस्मादितिजोत्तम ॥ १०७ ।

---

* स वामनाद्याविबुधा दशमा इति (क), (ख), (ग) । एतदर्द्धमपि (घ) पुस्तके नास्ति । † शान्तिनामेति (ग) । ‡ द्वादश सप्तमा इति (क), एकादशतम प्रोक्त शृणु द्वादशमस्तथेति (घ), द्वादशम इति आर्षं, द्वादश द्वादशान् वा साधु । § र्त्तुर्नामा च विभेन्द्रा इति (क), धातुर्नामा च विभेन्द्र इति (ख), ऋतुनामा च देवेन्द्र इति (ग), रिभुर्नाम च देवेन्द्र इति (ङ) । ¶ दिवापतिरिति (घ) । ‖ इन्द्रा देवाश्च तत्वत इति क्वचित्पाठः । ** एतस्मिन्निति (ग) । †† सर्व्वलोकेषु इति (ख), सर्व्वसर्गेषु इति (ग) । ‡‡ कोविद इति बहुषु पाठः ।

स्वर्गलोकं मयि प्राप्ते यावत्कालं शृणुष्व मे* ।
चत्वारो मन्वन्तरोऽतीता मम स्त्रीशातिविस्तरा ॥ १०८ ।
स्थातव्यञ्च मयाऽचैव युगकोटिसमं† प्रभो ।
ततः परं गमिष्यामि‡ कर्मभूमिं शृणुष्व मे ॥ १०९ ।
मया कृतञ्च सुकृतं वदामि तव पण्डित ।
वदतां शृण्वताञ्चैव सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥ ११० ।
अहमासं पुरा गृध्र गृध्रः पापाऽवशेषतः§ ।
स्थितश्च भूमिभागे वै अमेध्यामिषभोजनः ॥ १११ ।
एकदाऽहं विष्णुगृहप्राकारे संस्थितः प्रभो ।
पतितो व्याधगस्त्रेण गच्छन् विष्णोर्गृहाग्रतः¶ ॥ ११२ ।
मयि कण्ठगतप्राणे भपक्षो‖ मांसलोलुपः ।
जग्राह मां स्ववक्त्रेण श्वभिरन्यैरभिद्रुतः** ॥ ११३ ।
नयन्मां†† स्वसुखेनैव भीतोऽन्यैर्भपकैस्तदा‡‡ ।
गतः प्रदक्षिणाकारं विष्णोस्तन्मन्दिरं प्रभो ॥ ११४ ।
तेनैव तुष्टिमापन्न अन्तरात्मा जगन्मयः ।
मम चापि शुनश्चापि दत्तवान् परमं पदम् ॥ ११५ ।

---

* श्लोकोऽयं (क), (ख), (ग), (ङ) पुस्तकेष्वेव पठित—तेषां संख्या न स्यात् श्लोकोऽपि हि विशीर्णमा । स्वर्गलोकमपि प्राप्य यावत्कालं शृणुष्व मे ॥ † मयाऽचैव युगकोटिशतमिति (ग) । ‡ परिगमिष्यामीति (ख) । § पापशेषित इति (क), (ग) । ¶ सार्धं विष्णोर्गृहाग्रत इति (ग) । ‖ शुनक इति (क), (ख), (ङ) । ** शुनोत्तिगाद तन्मिन्न इति (क), (ख), (ङ) । †† वहन्मामिति (ग) । ‡‡ भीतोऽपि भपकम इति (ङ) ।

प्रदक्षिणाकारतया गतस्यापीदृशं फलम् ।
संप्राप्तं विबुधश्रेष्ठ किं पुनः सम्यगर्च्चनात्* ॥ ११६ ।
इत्युक्तोदेवराजस्तु सुधर्म्मेण† महात्मना ।
मनसा प्रीतिमापन्नो हरिपूजारतोऽभवत्‡ ॥ ११७ ।
अद्यापि निर्ज्जराः सर्व्वे भारते जन्मलिप्सवः ।
समर्च्चयन्ति विबुधा नारायणमनामयम् ॥ ११८ ।
ये यजन्ति§ सदा भक्त्या नारायणमनामयम् ।
तानर्च्चयन्ति¶ सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ११९ ।

नारायणानुस्मरणाद्यतीनां‖
महात्मनां त्यक्तपरिग्रहाणाम् ।
कथं भवत्युग्रभवस्य** बन्ध-
स्तत्सङ्गलुब्धा अपि मुक्तिभाजः†† ॥ १२० ।
ये मानवाः प्रदिदिनं परिमुक्तसङ्गा
नारायणं गरुड़वाहनमर्च्चयन्ति ।
ते सर्व्वपापनिचयैः‡‡ परिमोचिताश्च

---

* अत (ख) पुस्तके सूत उवाच इति पाठो वर्त्तते । † सुधर्म्मेणेति (ख) । ‡ हरिपूजा परोऽभवदिति (ख), (ग), (ङ) । § यजन्ति चेति (ग) । ¶ तमर्चय न्तीति (क), (ख), (ग), (ङ), बहुवचनान्तयच्छब्देनोपात्तस्य निराकाङ्क्षत्वप्रसिद्ध्यर्थं बहु वचनान्तस्य तच्छब्दस्य प्रयोग एव युक्तस्ततस्तमित्येकवचनमार्षम् । (ख) पुस्तके श्लोक स्यास्य पूर्व्वार्द्धं नास्ति । ‖ स्मरणे रतानामिति (ख) , स्मरणोद्यतानामिति (ग), (ङ) । ** तेषां नास्ति कामभभावनीयेति (ख) । †† भक्तिभाज इति (ङ) । ‡‡ सर्व्वपाप-निचयैरिति (क), (ग) ।

विष्णोः पदं शुभतरं* प्रतियान्ति हृष्टाः ॥ १२१ ।

ये मानवा विगतरागपरापरज्ञा
नारायणं सुरगुरुं सततं स्मरन्ति ।
ध्यानेन तेन हतकिल्बिषवेदनास्ते†
मातुः पयोधररसं न पुनः पिबन्ति ॥ १२२ ।

ये मानवा हरिकथाश्रवणास्तदोषा-
स्तत्पादपद्मविनिवेशितमानसाश्च ।
ते वै पुनन्ति जगतां स्मरणाच्च सङ्गात्
सम्भाषणादपि ततो§ हरिरेव पूज्यः ॥ १२३ ।

हरिपूजापरा यत्र महान्तः शुद्धबुद्धयः ।
तत्रैव सकलं भद्रं यथा निम्ने जलं द्विजाः ॥ १२४ ।

हरिरेव परोबन्धुर्हरिरेव परा गतिः ।
हरिरेव परः पूज्यो यतश्चेतन्यकारणम् ॥ १२५ ।

स्वर्गापवर्गफलदं सदानन्दं निरामयम् ।
पूजयध्वं द्विजश्रेष्ठाः परं श्रेयोभविष्यति ॥ १२६ ।

पूजयन्ति हरिं ये तु निष्कामाः शुद्धमानसाः ।
तेषां विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्व्वान् कामान् प्रयच्छति ॥ १२७।

यश्चैतच्छृणुयाद्वापि¶ पठेद्वा सुसमाहितः‖ ।
संप्राप्नोत्य**श्वमेधस्य फलं विबुधसत्तमाः ॥ १२८ ।

---

* दियततरमिति (ग)। † ध्यानेन हतत्यक्तकिल्बिषचेतसाम्ने इति (क), (ग), (ङ)। ‡ यत्पादेति (ग)। § ज्ञातं ममन्नचरितमिति (ख)। ¶ यश्चैव प्रणयाद्वापीति (क), (ख), (ङ)। ‖ पठेद्वापि समाहित इति (ख)। ** स प्राप्नोतीति (ख)।

इत्येतद्वः समाख्यातं हरिपूजाफलं द्विजाः ।
सङ्कोचविस्तराभ्याञ्च* किमन्यत्कथयामि वः ॥ १२८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्यवर्णने
सप्तत्रिंशोऽध्याय ।

अथ अष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचु ।
आख्यातं भवता सर्व्वं* सूत तत्त्वार्थकोविद ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो युगानां स्थितिलक्षणम् ॥ १ ।

सूत उवाच ।
साधु साधु महाप्रज्ञा यूयं लोकोपकारिणः ।
युगधर्म्मान् प्रवक्ष्यामि युगधर्म्मोपकारकान्† ॥ २ ।
धर्म्मा विवृद्धिमायान्ति‡ काले§ कस्मिंश्चिदुत्तमाः ।
तथा विनाशमायान्ति धर्म्मा एव¶ महीतले ॥ ३ ।
कृतन्त्रेता द्वापरश्च‖ कलिश्चेति चतुर्युगम् ।

---

* विस्तराभ्यामिति (ग) ।

---

* पूर्व्वमिति (ख) । † मत्त्यलोकोपकारकानिति (ख) । ‡ धर्म्मोऽपि वृद्धिमाया तीति (क), धर्म्मा विवृद्धिमायान्तीति) ख), धर्म्मा प्रवृद्धिमायान्तीति (ग) । § लोके इति (ङ) । ¶ विनाशमायाति धर्म्मा एवेति (क) । ‖ द्वापरश्चेति (ग), (ङ) ।

दिव्यैर्द्वादशभिर्ज्ञेयं सहस्रैस्तच्च सत्तमाः ॥ ४ ।
सन्ध्यासन्ध्यांशयुक्तानि युगानि सदृशानि वै ।
कालतोवेदितव्यानि इत्याहुस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ५ ।
आद्यङ्कृतयुगम्प्राहुस्ततस्त्रेताभिधायिनम् ।
ततश्च द्वापरम्प्राहुः कलिमन्त्यं विदुर्बुधाः* ॥ ६ ।
देवदानवगन्धर्व्व†यक्षराक्षसपन्नगाः ।
इमे कृतयुगे विप्राः सर्व्वे देवसमाः‡ स्मृताः ॥ ७ ।
सर्व्वे हृष्टाश्च§ धर्म्मिष्ठा न तत्र क्रयविक्रयौ ।
वेदानाञ्च विभागश्च न युगे कृतसंज्ञके ॥ ८ ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः स्वाचारतत्पराः¶ ।
सदा नारायणपरास्तपोध्यानपरायणाः ॥ ९ ।
कामादिदोषनिर्म्मुक्ताः शमादिगुणतत्पराः ।
आश्रमाचारनिरता गतासूया अदाम्भिकाः ॥ १० ।
सत्यवाक्यरताः सर्व्वे चातुराश्रमधर्म्मिणः ।
वेदाध्ययनसम्पन्नाः सर्व्वशास्त्रविचक्षणाः‖ ॥ ११ ।
चातुराश्रमयुक्तेन कर्म्मणा कालयोनिना** ।
अकामफलसंयोगा††प्रयान्ति निरयां गतिम्‡‡ ॥ १२ ।

---

* विदु क्रमादिति (ग)। † गन्धर्व्वा इति (घ)। ‡ देवमया इति (घ)। § चतुरायेति (घ)। ¶ चाचारतत्परा इति (ख), (ङ)। (ख) पुस्तकेऽतः परं चरण-चतुष्टयं नास्ति। तत्र चातुराश्रमधर्म्मिण इत्यतः परं दृश्यते। ‖ विशारदा इति (क)। ** कालयोगिनेति (ख), (ङ); कालयोगिन इति (ग)। †† सकामफलसंयोगा इति (क), (ग), (ङ); चकामफलसंयोगा इति (ख)। ‡‡ परमां गतिमिति (ख), (ग), (ङ)।

नारायणः कृतयुगे शुक्लवर्णः सुनिर्म्मलः* ।
त्रेताधर्म्मान् प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १३ ।
धर्म्मः पादोनतां याति त्रेतायां विबुधर्षभाः ।
हरिस्तु रक्ततां याति किञ्चित् क्रियान्विता नराः ॥ १४ ।
क्रियायोगरताः सर्व्वे यज्ञकर्म्मसु निष्ठिताः । †
सत्यव्रता ध्यानपरा दानादानपरायणाः‡ ।
द्विपादोनगते धर्म्मे§ द्वापरे च मुनीश्वराः ॥ १५ ।
पीतत्वञ्च हरिर्यातिशु वेदश्चापि विभज्यते ।
असत्यनिरतश्चापि यः कश्चिदपि वर्त्तते‖ ॥ १६ ।
ब्राह्मणाद्याश्च वर्णाश्च किञ्चिद्रागादिदुर्गुणाः** ।
केचित्स्वर्गोपभोगार्थं†† विप्रा यज्ञान् प्रकुर्व्वते ॥ १७ ।
केचिद्धनादिकामाश्च‡‡ केचित्कल्मषचेतसः ।
धर्म्माधर्म्मौ प्रवर्त्तेतां§§ द्वापरे विप्रसत्तमाः ॥ १८ ।
अधर्म्मस्य प्रभावेण क्षीयन्तेऽत्र प्रजास्तथा ।
अल्पायुषोभविष्यन्ति केचिच्चापि मुनीश्वराः ॥ १९ ।

---

* सुनिश्चल इति (ख) । † त्रयोदशश्लोक, चतुर्द्दशस्य पूर्व्वार्द्धञ्च (घ) पुस्तके नास्ति । ‡ दानाशनपरायणा इति (ख), सदादानपरायणा इति (घ) । § द्वौ पादौ न गते धर्म्मे इति (ङ) । ¶ हरि पीतत्वमायातीति (ग) । ‖ अतिवर्त्तते इति (ग) । ** किञ्चिद्रागादिवर्ज्जिता इति (क), (ख) ; कियद्रागादिवर्ज्जिता इति (ग), किञ्चित्रासादिवर्ज्जिता इति (घ) । †† यज्ञोपभोगार्थमिति (ग) । ‡‡ धनानि कामायेति बहुषु पाठ । §§ धर्म्माधर्म्मपरौ स्यातामिति (क), धर्म्माधर्म्मौ समौ स्यातामिति (ख) ; धर्म्माधर्म्मपरौ स्यातामिति (ग) ; धर्म्माधर्म्मौ परौ स्यातामिति (ङ) ।

केचित्पुण्यपरान्दृष्ट्वा असूयां कुर्व्वते सदा।
कलेः स्थितिं* प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः॥ २०।
धर्म्मः कलियुगे प्राप्ते त्रिपादोनः प्रवर्त्तते।
तामसं युगमासाद्य हरिः कृष्णत्वमागतः† ॥ २१।
यः कश्चिदपि धर्म्मात्मा यज्ञं दानं‡ करोति च§।
यः कश्चिदपि धर्म्मात्मा क्रियायोगरतो¶ भवेत्॥ २२।
नरं धर्म्मरतं दृष्ट्वा सर्व्वेऽसूयां प्रकुर्व्वते।
व्रताचाराः प्रणश्यन्ति ध्यानयज्ञादयस्तथा॥ २३।
उपद्रवा भविष्यन्ति चाधर्म्मस्य प्रवर्त्तनात्‖।
असूयानिरताः सर्व्वे दम्भाचारपरायणाः
प्रजाश्चाल्पायुषः सर्व्वा भविष्यन्ति कलौ युगे॥ २४।

ऋषय ऊचुः**।

युगधर्म्माः समाख्यातास्त्वया सङ्क्षेपतो मुने।
कलिं विस्तरतो ब्रूहि त्वं हि वेदविदां†† वरः॥ २५।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च मुनिसत्तम‡‡।
किमाहाराः किमाचारा भविष्यन्ति वदस्व नः§§॥ २६।

---

* कालस्थितिमिति (घ)। † कृष्णत्वमेव चेति (क), (ख), (ग), (घ)। ‡ यज्ञ दानमिति (घ)। § एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति। ¶ क्रियाचाररत इति (ङ)। ‖ अधर्थोद्वे प्रवर्त्तते इति (ख), स्वधर्म्मस्य प्रवर्त्तनादिति (ग)। ** ऋषिरुवाचेति (ङ)। †† सर्व्वविदां वरेति बहुषु पाठः। ‡‡ मुनिसत्तमा इति बहुषु पाठः। §§ वदस्व मे इति (ङ)।

सूत उवाच।

शृणुध्वं मुनयः सर्व्वे नारदेन महात्मना।
सनत्कुमारमुनये कथितं वदामि तत् ॥ २७।
सर्व्वे धर्म्मा विनश्यन्ति क्षणे क्षण्णत्वमागते।
तस्मात्कलिर्महाघोरः सर्व्वपापस्य साधकः।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा धर्म्मपराङ्मुखाः* ॥ २८।
घोरे कलियुगे प्राप्ते द्विजा वेदपराङ्मुखाः†।
व्याधधर्म्मरताः सर्व्वे दम्भाचारपरायणाः‡ ॥ २९।
लोलुपाश्च क्षतघ्नाश्च तथा वै भण्डकाः नराः§।
अतः स्वल्पायुषः सर्व्वे भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ३०।
अल्पायुष्टान्मनुष्याणां न वेदग्रहणं द्विजाः।
विद्याग्रहणशून्यत्वादधर्म्मो वर्त्ततें¶ पुनः ॥ ३१।
व्युत्क्रमेण प्रजाः सर्व्वा म्रियन्ते पापतत्पराः‖।
ब्राह्मणाद्यास्तथा वर्णाः सङ्कीर्य्यन्ते परस्परम् ॥ ३२।
कामक्रोधपरा मूढ़ा वृथाऽहङ्कारपीड़िताः**।
बद्धवैरा भविष्यन्ति परस्य धनलिप्सव.†† ॥ ३३।

---

* वैतसिका इति अन्यत्र पाठः। † अत परं (क), (ख) पुस्तकयोर्द्वयोऽधिक पाठो वर्त्तते—यथा अनाचाररता सर्व्वे दम्भाचारपरायणा। असूयानिरताश्चैव तथा ऽहङ्कारभूषिता। सर्व्वं संलिप्यते सर्व्वैर्नरैः परिकृतगर्व्वितैः। इति ‡ एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति। § एतदर्द्धं (घ) पुस्तकं विहाय नान्यत्र वर्त्तते। ¶ विपत इति (ङ)। ‖ एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति। अधर्म्मतत्परा इति (ग)। (ख) पुस्तकमात्र पदद्वयेन खण्डितं वर्त्तते। ** तथाऽहङ्कारपीड़िता इति (ग)। †† परस्परवधेप्सव इति (ग)।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सर्व्वे धर्म्मपराङ्मुखाः ।
अल्पायुष भविष्यन्ति* तपःसत्यविवर्ज्जिताः ॥ ३४ ।
सर्व्वे जना दयाहीना दाक्षिण्यपरिवर्ज्जिताः ।
उत्तमा नीचतां यान्ति नीचाश्चोत्तमतां तथा ॥ ३५ ।
राजानश्चार्थनिरतास्तथा लोभपरायणाः ।
धर्म्मकञ्चुकसंवीता धर्म्मविध्वंसकारिणः ॥ ३६ ।
अस्मिन् कलियुगे घोरे† सर्व्वाधर्म्मसमन्विते‡ ।
यो यो रथाश्वनागाढ्यः स स राजा भविष्यति ॥ ३७ ।
किङ्कराश्च भविष्यन्ति शूद्राणाञ्च द्विजातयः ।
धर्म्मस्त्रियं न गच्छन्ति§ पतयो जारलक्षणाः ॥ ३८ ।
द्विषन्ति पितरं पुत्रा गुरुं शिष्या द्विषन्ति च ।
पतिञ्च वनिता द्वेष्टि कष्टे कष्टात्समागते ॥ ३९ ।
लोभाभिभूतमनसः सर्व्वे दुष्कर्म्मशीलिनः ।
परान्नलोलुपा नित्यं भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ४० ।
परस्त्रीनिरताः सर्व्वे परद्रव्यपरायणाः ।
मत्स्यामिषेण जीवन्ति दुहन्ति चाप्यजाविकाः¶ ॥ ४१ ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते नरं धर्म्मपरायणम् ।
असूयानिरताः सर्व्वे उपहासं प्रकुर्व्वते ॥ ४२ ।

---

* गतायुषो भविष्यन्तीति (ख)। † घोरे कलियुगे प्राप्ते इति (क), (ग), (घ)।
‡ सर्व्वधर्म्मविवर्ज्जिते इति (ख)। § धर्म्मस्त्रियोऽभिगच्छन्तीति (ख); [illegible] गच्छन्तीति (ङ)। ¶ कष्टाविक्रयिण इत्यपि पाठः।

सरित्तीरे बहुद्दालैः* र्वापयिष्यन्ति चौषधीः ।
अल्पमल्पं फलन्तासां भविष्यति कलौ युगे ॥ ४३ ।
वेश्यालावण्यशीलेषु स्पृहां कुर्व्वन्ति योषितः ।
धर्म्मविघ्ना भविष्यन्ति स्त्रियः स्वपुरुषेषु च† ॥ ४४ ।
प्रायशः क्षपणानाञ्च वधूनाञ्च‡ तथा द्विजाः ।
साधूनां विधवानाञ्च वित्तान्यपहरन्ति च ॥ ४५ ।
न व्रतानि चरिष्यन्ति ब्राह्मणा वेदनिन्दकाः ।
न यक्ष्यन्ति न होष्यन्ति हेतुवादैर्विनाशिताः ॥ ४६ ।
द्विजाः कुर्व्वन्ति दम्भार्थं पितृयज्ञादिकाः क्रियाः§ ।
अपात्रेषु च दानानि कुर्व्वन्ति च तथा नराः ॥ ४७ ।
चौरोपायनिमित्तेन¶ गोषु प्रीतिञ्च कुर्व्वते ।
न कुर्व्वन्ति तथा विप्राः स्नानशौचादिकाः क्रियाः ॥ ४८
अकालधर्म्मनिरताः कूटयुक्तिविशारदाः ।
देवनिन्दापराश्चैव विप्रनिन्दारतास्तथा ।
न कस्यचिदभिमतो विष्णुभक्तिपरस्तथा‖ ॥ ४९ ।
देवपूजापरान्दृष्ट्वा उपहासं प्रकुर्व्वते ।
बध्नन्ति च द्विजानेव धनार्थं राजकिङ्कराः ।
ताड़यन्ति च विप्रेन्द्राः क्षणे क्षणत्वमागते ॥ ५० ।

---

* सदा धरासु कुद्दालैरिति (क), सरित्तीरेषु कुद्दालैरिति (ग), सरित्तीरे च कुद्दालैरिति (ङ)। † स्त्रियस्तु पुरुषेषु चेति (क), (ङ), स्त्रिय सुपुरुषेषु चेति (ग)। ‡ वधूनामिति (ग)। § अत पर (घ) पुस्तके षट् चरणा न सन्ति। ¶ चौरोपाधिनिमित्तेनेति (ङ)। ‖ विष्णुभक्तनरस्तथेति (ग)।

दानयज्ञजपादीनां विक्रीणन्ते फलं द्विजाः।
प्रतिग्रहं प्रकुर्व्वन्ति चाण्डालादेरपि द्विजाः॥ ५१।
कलेः प्रथमपादेऽपि विनिन्दन्ति* हरिन्नराः†।
युगान्तेऽपि हरेर्नाम नैव कश्चित्स्मरिष्यति॥ ५२।
शूद्रस्त्रीसङ्गनिरता विधवासङ्गलोलुपाः।
शूद्रान्नभोगनिरता भविष्यन्ति कलौ द्विजाः॥ ५३।
कुहकैश्चरैस्तत्र‡ हेतुवादविशारदैः।
पाषण्डिनो भविष्यन्ति चातुराश्रम्यनिन्दकाः॥ ५४।
न च द्विजातिशुश्रूषां न स्वधर्म्मप्रवर्त्तनम्।
करिष्यन्ति तदा शूद्रा प्रव्रज्यालिङ्गिनोऽधमाः॥ ५५।
शूद्रा धर्म्मान् प्रवक्ष्यन्ति§ कूटयुक्तिविशारदाः॥ ५६।
अशौचयुक्तमतयः¶ परपाकान्नभोजिनः।
भविष्यन्ति दुरात्मानः शूद्राः‖ प्रव्रजितास्तथा** ॥ ५७।
उत्कोचजीविनस्तत्र महापापरतास्तथा।
भविष्यन्त्यथ पाषण्डाः कापाला भिचवस्तथा†† ॥ ५८।
धर्म्मविध्वंसशीलानां द्विजानां विप्रसत्तमाः।
शूद्रा धर्म्मान् प्रवक्ष्यन्ति प्रव्रज्यालिङ्गधारिणः॥ ५९।‡‡

---

* विनिघ्नन्तीति (क)। † हरिं द्विजा इति (ङ)। ‡ कुहकैश्च जनैरिति (क), (ग), (ङ)। § शूद्रा धर्म्मान् करिष्यन्तीति (ख)। ¶ अशौचवक्रमतय इति (क), (ङ); अशौचरक्तमतय इति (ख), (ग)। ‖ पुत्रा इति (क), (ख), (ङ)। ** विमर्शिता स्तथेति (ग)। †† कापालाभिभवास्तथेति (ख)। ‡‡ कूटयुक्तिविशारदा इति (ङ); एतदर्द्ध (घ) पुस्तके नास्ति।

एते चान्ये च बहवः पाषण्डा विप्रसत्तमाः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६० ।
गीतवाद्यपरा विप्रा वेददेवपराङ्मुखाः* ।
भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते शूद्रमार्गप्रवर्त्तिनः ॥ ६१ ।
अल्पद्रव्या वृथालिङ्गा वृथाऽहङ्कारदूषिताः† ।
हर्त्तारो न च दातारो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६२ ।
प्रतिग्रहपरा नित्यं जगदुन्मार्गशीलिनः ।
आत्मस्तुतिपराः सर्व्वे परनिन्दापरास्तथा ॥ ६३ ।
विश्वासहीनाः पिशुना वेददेवद्विजातिषु‡ ।
असंस्कृतोक्तिवक्तारो§ बहुद्वेषरतास्तथा ॥ ६४ ।
परमायुश्च भविता तदा वर्षाणि¶ षोड़श ।
ततः प्राणान् प्रहास्यन्ति क्षणे क्षणत्वमागते ॥ ६५ ।
पञ्चमे वाऽथ षष्ठे वा वर्षे कन्या प्रसूयते ।
सप्तवर्षाश्चाष्टवर्षाः‖ प्रयास्यन्ति** नरास्तथा ॥ ६६ ।
स्वकर्म्मत्यागिनः सर्व्वे कृतघ्ना भिन्नवृत्तयः ।
याचकाः†† पिशुनाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६७ ।
परापमाननिरता आत्मस्तुतिपरायणाः ।

---

* वेदवादपराङ्मुखा इति (क), (ग), (ङ); वेदशास्त्रपराङ्मुखा इति (ख)।
† भूषिता इति (ग)। ‡ वेदभेदद्विजातिषु इति (क), देवदेवद्विजातिषु इति (ख)।
§ असंस्कृतोक्तिनिरता इति (क)। ¶ तथा वर्षाणीति (ग)। ‖ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चेति बहुषु पाठ। ** प्रहास्यन्तीति (क), प्रजा सन्ति नराश्चैति (ख), (ग)। †† जारका इति (ख), याजका इति (घ)।

परस्वहरणोपायचिन्तकाः सर्व्वदा जनाः ॥ ६८ ।
अल्पाल्पाद्रपरास्तत्र* भुञ्जते परवेश्मनि ।
तथैव निन्दानिरता ह्यभिशस्तिनो जनाः† ॥ ६९ ।
निन्दां कुर्व्वन्ति सततं पितृमातृसुतेषु च‡ ।
वदन्ति वाचा§ धर्म्मांश्च चेतसा पापलोलुपाः ॥ ७० ।
धनविद्यावयोमत्ता¶ सर्व्वदुःखपरायणाः‖ ।
व्याधितस्करदुर्भिक्षैः पीड़िता अतिमायिनः ॥ ७१ ।
प्रद्विषन्ति तथैवान्य**मविचार्य्य सुदुष्कृतम् ।
छादयन्ति प्रयत्नेन स्वदीयं†† पापकर्म्मणः‡‡ ॥ ७२ ।
स्वमायां दुष्कृताः§§ सम्यक् विद्विषन्ति नराधमाः ।
धर्म्ममार्गप्रणेतारं तिरस्कुर्व्वन्ति पापिनः¶¶ ॥ ७३ ।
धर्म्मकार्य्यरतश्चैव तथा विश्रम्भिणो जनाः ।
भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते राजानो म्लेच्छजातयः ॥ ७४ ।
शूद्रा भैक्ष्यरताश्चैव‖‖ तेषां शुश्रूषवो*** द्विजाः ।

---

* अल्पाल्पादकरास्तत्रेति (ख) । † ह्यभिधानिनोजना इति (ख) ; ह्यभिशाप्तिनो-जना इति (ङ) ; एष श्लोकः (घ) पुस्तके नास्ति । ‡ मातृपितृस्वसृष्वपीति (ङ)। § वाचा-निति (ङ) । ¶ मदोन्मत्ता इति (ख) ; धनयोन्मत्ता इति (ङ) । ‖ सर्व्वे दुःखपरायणा इति बहुषु पाठः । ** तथैवान्यानिति (क), (ग) ; प्रविशन्ति तथाऽऽरण्यानिति (ख), (ङ) । †† स्वदीयानिति (क), (ग) । ‡‡ पापकर्म्मेव इति बहुषु पाठः । §§ स्वमाया दुष्कृतामिति (ग) । ¶¶ (ख) पुस्तकेऽतः परं सार्द्धश्लोकद्वयं नास्ति । ‖‖ शूद्राभक्ष-रता इति (क) ; शूद्रभक्ष्यरता इति (ग) ; शूद्रतस्कररता इति (ङ) । *** शुश्रूषिण इति (क) ।

द्विजाश्च क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्याश्च जातयः ।
अत्यन्तकामिनः सर्व्वे सङ्कीर्य्यन्ते परस्परम् ॥ ७५ ।
न शिष्यो न गुरुः कश्चिन्न पुत्रो न पिता तथा ।
न भार्य्या न पतिश्चैव भविता तत्र सङ्करे* ॥ ७६ ।
कलौ युगे† भविष्यन्ति धनाढ्या अपि याचकाः ।
रसविक्रयिणश्चैव‡ भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ७७ ।
धर्म्मकञ्चुकसंवीता मुनिवेशधरा द्विजा ।
अपण्यविक्रयरता भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ७८ ।
वेदनिन्दापराश्चैव धर्म्मशास्त्रविनिन्दका§ ।
शूद्रवृत्त्या च¶ जीवन्ति द्विजा नरकभागिनः‖ ॥ ७९ ।
अनावृष्टिभयप्राप्ता** गगनासक्तदृष्टयः ।
भविष्यन्ति तदा सर्व्वे जना†† क्षुद्भयकातराः ॥ ८० ।
कन्दपर्णफलाहारास्तापसा इव मानवाः ।
आत्मानं घातयिष्यन्ति‡‡ अनावृष्ट्यातिदुःखिता §§ ॥ ८१ ।
कामार्त्ता ह्रस्वदेहाश्च बन्धनाशनतत्पराः¶¶ ।
कलौ सर्व्वे भविष्यन्ति अल्पभाग्या बहुप्रजाः‖‖ ॥ ८२ ।

---

* भविता च कलौ युगे इति (क) । † कलियुगे इति (ङ) । ‡ (ख) पुस्तकेऽत्र परं चरणपञ्चकं नास्ति । § धर्म्मशास्त्रविनिन्दिता इति (ग) । ¶ शूद्रवत्त्यैवेति (ग) । ‖ नरकभोगिन इति (ख), (ग), (ङ) । ** अनावृष्टिभयभावेति (ग) । †† भविष्यन्ति नरा सर्व्वे तदेति (ख) । ‡‡ आत्मानं रञ्जयिष्यन्तीति (ग) । §§ अनावृष्ट्यादिदुःखिता इति (ख), अनावृष्ट्या तु दुःखिता इति (ग) । ¶¶ एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति । ‖‖ पुत्रवा दीनवीर्य्यश्चा इति (क), तत्परं परं श्लोकद्वयं नास्ति ।

शूद्रस्त्रीपोषणपराः* वेश्यालावण्यशीलिनः।
श्रुतिवाक्यमनादृत्य सदा स्वगृहतत्पराः† ॥ ८३।
दुःशीला दुष्टशीलेषु करिष्यन्ति सदा स्पृहाः।
असद्वृत्ता भविष्यन्ति पुरुषेषु कुलाङ्गनाः ॥ ८४।
परुषानृतभाषिण्यो‡ देहसंस्कारवर्ज्जिताः।
वाचालाश्च भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते च§ योषितः ॥ ८५।
नगरेषु च ग्रामेषु प्राकारेष्वधिका जनाः¶।
चौरादिभयभीताश्च काष्ठयन्त्राणि कुर्व्वते‖ ॥ ८६।
दुर्भिक्षकरपीड़ाभिरतीवोपद्रुता जनाः।
गोधूमाद्य** यवान्नाद्य देशं यास्यन्ति दुःखिताः ॥ ८७।
निधाय हृदि कर्म्माणि ईरयन्ति†† वचः शुभम्।
स्वकार्य्यसिद्धिपर्य्यन्तं बन्धुत्वं कुर्व्वते जनाः ॥ ८८।
भिक्षवश्चापि मित्रादि स्नेहसम्बन्धयन्त्रिताः‡‡।
अन्नोपाधिनिमित्तेन§§ शिष्यान्¶¶ गृह्णन्ति भिक्षवः॥ ८९।
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां‖‖ शिरःकण्डूयनं स्त्रियः।

---

* स्त्रीशूद्रपापष्ठपरा इति (ख), स्त्रीशूद्रपोषणपरा इति (ग), (ङ)। † स्वगृह सत्परा इति (ग)। ‡ पुरुषानृतभाषिण्य इति बहुषु पाठः। § कलौ मातिऽपीति (क), कलौ माते लिति (ग)। ¶ प्रकारादिषु ये नरा इति (क), (ख), प्राकाराद्यादिका नरा इति (ग), प्राकारादिषु ये नरा इति (ङ)। ‖ काष्ठयन्त्रादि कुर्व्वते इति (ङ)। ** गोधूमाद्येति (ख)। †† प्रेरयन्तीति (घ)। ‡‡ विभवश्चापि मित्रादि स्नेह सम्बन्धयन्त्रित इति (क), (घ), (ङ)। विधवाश्चापि मित्रादीति (ख)। §§ अन्नोपाधिनिमित्तेनेति (ख)। ¶¶ शिष्यमिति (घ)। ‖‖ उभाभ्यामपि पाणिभ्यामिति (क), उभाभ्यां पाणिभ्यामिति (ख) (ग), (ङ)।

कुर्व्वन्त्यो गुरुभर्त्तॄणामाज्ञां भर्त्तॄन्त्यनादृताः* ॥ ८० ॥
पापजालेन निरताः पापयुक्जनसङ्गिनः† ।
यदा द्विजा भविष्यन्ति तदा वृद्धिं गतः कलिः ॥ ८१
यदा यदा न यक्ष्यन्ति‡ न होष्यन्ति द्विजातयः ।
तदा तदा कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ॥ ८२ ।
अधर्म्मवृद्धिर्भविता बालमृत्युरपि द्विजाः ।
सर्व्वधर्म्मेषु नष्टेषु याति निःश्रीकतां जगत्§ ॥ ८३
एवं कलेः स्वरूपञ्च कथितं द्विजसत्तमाः¶ ।
हरिभक्तिपराणाञ्च‖ न कलिर्बाधते क्वचित् ॥ ८४ ।
तपः परन्तु कृतयुगे त्रेतायां ध्यानमेव हि** ।
द्वापरे ज्ञानमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ ८५ ।
यत्कृते दशभिर्वर्षैस्त्रेतायां हायनेऽपि तत्†† ।
द्वापरे तच्च मासेन चाहोरात्रेण तत्कलौ ॥ ८६ ।

कुर्व्वन्ति हरिपूजाञ्च न कलिर्बाधते हि तान्* ॥ ९८ ।
नमोनारायणायेति कीर्त्तयन्ति च ये नराः ।
निष्कामा वा सकामा वा न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ९९ ।
हरिनामपरा ये तु घोरे कलियुगे द्विजाः ।
त एव कृतकृत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान् ॥ १०० ।
शिवपूजापरा ये तु शिवनामपरायणाः ।
त एव शिवतुल्याश्च घोरे कलियुगे द्विजाः ॥ १०१ ।
समस्तजगदाधारं परमात्मस्वरूपिणम् ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते विष्णुं ध्यायन्न† सीदति ॥ १०२ ।
परमार्थमशेषस्य‡ जगतामादिकारणम् ।
शरण्यं शरणं यातो गोविन्दं नाऽवसीदति ॥ १०४ ।
हरत्यघमशेषञ्च हरिः श्रद्धावतां द्विजाः ।
तमादिदेवमजरं नरो ध्यायन्न सीदति ॥ १०५ ।
अहोऽतीव सभाग्यास्ते सकृद्वा केशवार्च्चकाः ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्व्वधर्म्मविवर्ज्जिते ॥ १०६ ।
न्यूनातिरिक्तता सिद्धा कलौ वेदोक्तकर्म्मणाम् ।
हरिस्मरणमेवाऽत्र सम्पूर्णफलदायकम् ॥ १०७ ।
हरे केशव गोविन्द वासुदेव जगन्मय ।
इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः§ ॥ १०८ ।

---

* बाधते च तानिति (ङ) । † विष्णुध्यानान्न सीदतीति (ख) । ‡ परमार्थस्वरूपमेति (ख) । § नैतदर्धं म संख्य इति (ङ) ।

कुर्व्वन्ति हरिपूजाञ्च न कलिर्बाधते हि तान्॥* ॥ ९८ ।
नमोनारायणायेति कीर्त्तयन्ति च ये नराः ।
निष्कामा वा सकामा वा न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ९९ ।
हरिनामपरा ये तु घोरे कलियुगे द्विजाः ।
त एव कृतकृत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान् ॥ १०० ।
शिवपूजापरा ये तु शिवनामपरायणाः ।
त एव शिवतुल्याश्च घोरे कलियुगे द्विजाः ॥ १०१ ।
समस्तजगदाधारं परमात्मस्वरूपिणम् ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते विष्णुं ध्यायन्न† सीदति ॥ १०३ ।
परमार्थमशेषस्य‡ जगतामादिकारणम् ।
शरण्यं शरणं यातो गोविन्दं नाऽवसीदति ॥ १०४ ।
हरत्यघमशेषञ्च हरिः श्रवावतां द्विजाः ।
तमादिदेवमजरं नरो ध्यायन्न सीदति ॥ १०५ ।
अहोऽतीव सभाग्यास्ते सकृद्वा केशवार्चकाः ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्व्वधर्म्मविवर्ज्जिते ॥ १०६ ।
न्यूनातिरिक्तता सिद्धा कलौ वेदोक्तकर्म्मणाम् ।
हरिस्मरणमेवाऽत्र सम्पूर्णफलदायकम् ॥ १०७ ।
हरे केशव गोविन्द वासुदेव जगन्मय ।
इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः§ ॥ १०८ ।

---

* बाधते च तानिति (ङ) । † विष्णुध्यानान्न सीदतीति (ख) । ‡ परमार्थमशेषस्येति (ख) । § ते कृतार्था न संशय इति (ङ) ।

शिव शङ्कर रुद्रेश* नीलकण्ठ त्रिलोचन ।
इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः† ॥ १०८
महादेव विरूपाक्ष गङ्गाधर मृडाऽव्यय ।
इतीरयन्ति ये नित्य ते कृतार्थां न संशयः‡ ॥ ११० ।
जनार्द्दन जगन्नाथ पीताम्बरधराच्युत§ ।
इतीरयन्ति ये नित्य ते कृतार्था न संशय.¶ ॥ १११ ।
संसारे भ्रमतां लभ्या पुत्रदारधनादयः ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते|| हरिभक्तिः सुदुर्लभा ॥ ११२ ।

सनत्कुमार उवाच** ।

सत्यमुक्तं महाभाग त्वया कारुण्यवारिधे†† ।
पुनः शृणोमि विप्रेन्द्र‡‡ तथापि वदतां वर ॥ ११३ ।
त एव मुनिशार्द्दूल§§ पापण्डा वेदनिन्दकाः ।
सम्यक् श्रद्धाविहीनाश्च¶¶ इति पूर्वं त्वयोदितम्|||| ॥११
अधर्मनिरतानाञ्च यातनाः परिकीर्त्तिताः*** ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते वेदमार्गवहिष्कृते ॥ ११५ ।

---

* हरेति (ख), अत्र च छन्दोदोष । † (ङ) पुस्तके एष श्लोक परश्लोकस्य च न स । ‡ कृतार्था नात्र संशय इति (ख) । § पीताम्बरधराव्यय इति (क) । ¶ ह नात्र संशय इति (ख) , एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति । || याते इति (ङ) । ** त्कुमार उवाचेति (ख) । †† मुने कारुण्यवारिधे इति (क), (ख), (ङ) । ‡‡ भूय विप्रेन्द्रा इति (क), (ग) । §§ त्वमेव मुनिशार्द्दूल इति (क), (ख) , त्वयैव मुनि इति (ग), (ङ) । ¶¶ कर्म्मब्रह्मविहीनाश्चेति (ग) । |||| पूर्व्वं त्वयोदितमिति *** यातनाश्च प्रकीर्त्तिता इति (क), (ख), (ङ) ।

पाषण्डत्वं प्रसिद्धं वै सर्व्वेषां परिकीर्त्तितम्* ।
घोरे कलियुगे ब्रह्मज्ञानानां पापकर्म्मणाम्† ।
मनःशुद्धिविहीनानां निष्कृतिश्च कथम्भवेत् ॥ ११६ ।
मनःशुद्धिविहीनत्वात्‡द्विप्रादीनाञ्च सत्तम§ ।
स्वकर्म्माणि न सिध्यन्ति तेषां का गतिरुत्तमा ॥ ११७ ।

नारद उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ लोकानुग्रहतत्पर ।
उपायं तव वक्ष्यामि शृणुष्व¶ सुसमाहितः ॥ ११८ ।
प्रवक्ष्यामि समासेन सर्व्वशास्त्रसुनिश्चितम्‖ ।
गुह्याद्गुह्यतरञ्चैव सर्व्वलोकोपकारकम् ॥ ११९ ।
दैवाधीनमिदं सर्व्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
यथैव प्रेरितं तेन** तथैव घटते जगत् ॥ १२० ।
शक्तितः सर्व्वकर्म्माणि वेदोक्तानि समाचरेत् ।
तान्यर्पयेन्महाविष्णौ†† नारायणपरायणः ॥ १२१ ।
समर्पितानि कर्म्माणि महाविष्णोः परात्मनः ।
सम्पूर्णतां प्रयान्त्येव हरिस्मरणमात्रतः ॥ १२२ ।
घोरे कलियुगे प्राप्ते हरिरेव परा गतिः ।

---

* सर्व्वेषाञ्च प्रकीर्त्तितमिति (ख)। † पापकर्म्मिणामिति (क), (ख), (ङ)। ‡ मनःशुद्धिविहीनानामिति (घ)। § उत्तम इति (ख)। ¶ शृणुष्वेति (घ), शृणु त्वं समाहित इति साधु। ‖ सर्व्वशास्त्रेषु निश्चितमिति (ङ); एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति। ** यथैव प्रेरित येनेति (ख)। †† महाविष्णोरिति (ख), (ग)।

महारिष्टोपशान्त्यै* हरिभक्तिः कलौ युगे ॥ १२३ ।
हरिभक्तिरतानाञ्च पापबन्धो न जायते† ।
हरिस्मरणनिष्ठानां‡ शिवनामरतात्मनाम्§ ।
सत्यं समस्तकर्म्माणि¶ यान्ति सम्पूर्णतां द्विजा. ॥ १२४
अहो भाग्यमहो भाग्य हरिभक्तिरतात्मनाम्‖ ।
त्रिदशैरपि पूज्यन्ते किमन्यैर्बहुभाषितै** ॥ १२५ ।
तस्मात्समस्तलोकानां†† हितमेव मयोच्यते ।
हरिनामपरान्मर्त्यान्‡‡ न कलिर्बाधते क्वचित् ॥ १२६ ।
हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम्§§ ।
कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा¶¶ ॥ १२७ ।
एव सनत्कुमारस्तु नारदेन महात्मना ।
सम्यक्प्रबोधित सत्य‖‖ परां निर्वृतिमाप ह***. ॥ १२८
तस्माच्छृणत††† विप्रेन्द्रा हरिनिष्ठितमानसा.‡‡‡ ।
प्रयान्ति परम स्थान पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १२९ ।

---

* महारिष्टोपशान्त्यर्थमिति (ङ) । † हरिभक्तिपराणाञ्च देहे पापी न जायते इ (ग) । ‡ हरिस्मरणनित्यानामिति (क) । § शिवनामपरात्मनामिति (ख) । ¶ सिध्यं सर्व्वकर्म्माणीति (ख), कृतानि सर्व्वकर्म्माणीति (ग) । ‖ हरिपूजारतात्मनामिति (क (ख) । ** (ङ) पुस्तके (१२४,१२५) श्लोकौ न स्त । †† हरिभक्तिरतानाञ्चेति (ङ) ‡‡ नारायणपरानिति (ङ) । §§ हरेर्नामैव केवलमिति (क) । ¶¶ अत पर (ङ) पुस्तके श्लोकद्वयाद्यधिक पाठो वर्त्तते । ‖‖ सम्यक् प्रबोधित सद्य इति (ख), सम्य प्रबोधित सम्यक् इति (ङ) । *** परां निर्वृतिमाययौ इति (ख) । ††† शृणुध्वमि (ख), (ग), (घ), (ङ) । ‡‡‡ हरिनिश्चितमानसा इति (ख), (ङ) ।

भक्त्या* वदन्ति शृण्वन्ति तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ १३० ।
मतजन्मार्ज्जितैः पापैः सद्य† एव विमोचिताः ।
सहस्रकुलसंयुक्ताः प्रयान्ति परमम्पदम् ॥ १३८ ।
किं तीर्थैर्व्वा प्रदानैर्व्वा‡ किं तपोभिः किमध्वरैः§ ।
अहन्यहनि गोविन्दं तन्मयत्वेन शृण्वताम् ॥ १३९ ।
किं पुत्रदारैः किं भृत्यैः¶ किं मित्रक्षेत्रबान्धवैः‖ ।
अहन्यहनि गोविन्दं कीर्त्तयन्तस्त्व** शृण्वताम् । १४० ।
एतत्पवित्रमारोग्य धन्यं दुःखप्रणाशनम् ।
येषां गृहेषु लिखितं वर्त्तते†† तत्फलं शृणु‡‡ ॥ १४१
न बाधन्ते§§ ग्रहास्तत्र भूतवेतालकादयः ।
तत्रैव सर्व्वश्रेयांसि वर्द्धन्ते च दिने दिने ।
न चाग्निर्बाधते तत्र न चौरादिभयन्तथा¶¶ ॥ १४२ ।
गवां कोटिसहस्रन्तु यो ददाति कुटुम्बिने ।
तत्फलं समवाप्नोति यथाध्यायपरायणः‖‖ ॥ १४३ ।

---

* सद्याहदन्तीति (ख) । † सर्व्वएवेति (क) । ‡ कि तीर्थैर्गोप्रदानैर्व्वेति (ङ) § किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैरिति (क) । ¶ श्लोकोऽयं (ख) पुस्तके नास्ति । कि पुत्रदारै कलत्रैरिति (ङ) । ‖ किमत्र सुतबान्धवैरिति (क) । ** तन्मयत्वेनेति (ग) †† पूज्यते इति (ख), (ग) । ‡‡ ये पठन्ति शृण्वन्ति च ते तरन्ति भवार्णवादिति (ङ) §§ न बाध्यन्ते इति बहुषु पाठ । ¶¶ चौरादेश्च भयं तथेति (ङ) । ‖‖ यथाध्याय पाठनादिति (ख) , यथाध्यायपरायणादिति (ग), (ङ) , एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति

गङ्गास्नानशतङ्कृत्वा ज्योतिष्टोमशतं तथा* ।
यत्फलं समवाप्नोति दशाध्यायस्य पाठनात्† ॥ १४४ ।
यत्र तत्पठति‡ शास्त्रं शृणुयाद्विष्णुतत्परः ।
तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः§ ॥ १४५ ।
शतजन्मार्ज्जितैः¶ पापैः सद्य एव विमुच्यते ।
शतवंशसमेतस्तु देहान्ते मोक्षमाप्नुयात् ॥ १४६ ।
यः पठेत्प्रातरुत्थाय यद्वा श्लोकविंशतिम् ।
ज्योतिष्टोमफलं सत्य‖ गङ्गास्नानं दिने दिने** ॥ १४७ ।
एतत्पवित्रमारोग्यमवाच्यं दुष्कृतात्मनाम्†† । ‡‡
नीचासनगतः सर्व्वैः§§ शृणुयादिदमुत्तमम् ॥ १४८ ।
एतत्पुराणश्रवणमिहामुत्र सुखप्रदम् ।
वक्तॄणां शृण्वतां सद्यः¶¶ सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥ १४९ ।

---

* ज्योतिष्टोमफल लभेदिति (क) । † दशाध्यायपरायणा इति (क), (ख), (ङ) । दशाध्यायपरायणादिति (ग) । ‡ पठते इत्यार्षं पठतीति साधु । § तत्समाहिता इति (ङ) । एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति । ¶ शतजन्मकृतैरिति (ग) । ‖ ज्योतिष्टोमफल तेषामिति (ग) । ** ज्योतिष्टोमफल प्राप्य चान्ते मोक्षमवाप्नुयादिति (क) । †† दुष्कृतात्मने इति (क) । न वाच्यं दुष्कृतात्मनामिति (ख) । ‡‡ (ख) पुस्तके अतःपर पुस्तक न लिखितम् । §§ नीचासनगते सर्व्वैरिति (ङ) । ¶¶ शृण्वताञ्चेति (ङ) ।

दम्भाद्वा यदि वा मोहात् ये* शृण्वन्तीदमुत्तमम् ।
ते सर्व्वे पापनिर्म्मुक्ता यास्यन्ति च परां गतिम्† ॥ १५० ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये
अष्टात्रिंशोऽध्याय ।

समाप्तश्चायङ्ग्रन्थः ।

---

* द्रोहाद्वा यदि वा मोहादिति (ङ)। † एष श्लोकः (क) पुस्तके एवमस्ति—य शृणोति नरो भक्त पुराणं दैवनिर्म्मितम् । ते सर्व्वे पापनिर्म्मुक्ता यास्यन्ति परमां गतिमिति ॥